

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

Јелена Д. Михајловић

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ
ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК НА НЕКАДАШЊЕМ
СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ
-контрастивна анализа-

докторска дисертација

БЕОГРАД, 2013.

**UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOLOGY**

Jelena D. Mihajlović

**MOTHER TONGUE LANGUAGE SYLLABI IN
FORMER SERBO-CROATIAN SPEECH AREAS
- A Contrastive Analysis -**

Doctoral Dissertation

BELGRADE, 2013.

**БЕЛГРАДСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

Елена Д. Михайлович

**УЧЕБНЫЕ ПЛАНЫ И ПРОГРАММЫ
ПО РОДНОМУ ЯЗЫКУ НА БЫВШЕЙ
СЕРБСКОХОРВАТСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ
ТЕРРИТОРИИ
-контрастивный анализ-**

докторская диссертация

БЕЛГРАД, 2013

Ментор: др Вељко Брборић, ванредни професор,
Универзитет у Београду, Филолошки факултет

Чланови комисије:

Наставни планови и програми за матерњи језик на некадашњем српскохрватском говорном подручју -контрастивна анализа-

Апстракт. Предмет истраживања ове дисертације јесу наставни планови и програми за матерњи језик на простору некадашњег српскохрватског говорног подручја, те, према томе, рад припада домену наставне методологије.

У основи његовог садржаја дато је поређење планова и програма за основне школе и гимназије четирију бивших истојезичних република: Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе. Како је њихово осамостаљивање неминовно довело и до преименовања до тада јединственог српскохрватског језика, у уводном делу дисертације осврнули смо се на језичку ситуацију од периода у коме на реформи језика дела Вук Стефановић Караџић (стварање јединственог српскохрватског језика) до распада СФРЈ, када се овај језик на поменутих територијама разједначава, добијајући нове лингвониме. Дат је осврт на структурну, генетску и социолингвистичку димензију српскохрватског језика; хронолошки су изложени: период у коме је српски језик био, можемо рећи, заједнички језик православаца, католика и муслимана (друга половина 19. века и период стварања прве Југославије), године између два светска рата, период после Другог светског рата до последњих сукоба на територији СФРЈ, те савремени догађаји.¹

Поменути планови и програми за матерњи језик, који чине основни истраживачки корпус, праћени су најпре кроз дијахронијску, а потом, што чини суштински део рада, и синхронијску раван.

Сама контрастивна анализа изложена је тек након теоријског оквира који представља увод у проблематику кључну за сам рад. Након кратког осврта на утицај језичке ситуације актуелне деведесетих година 20. века на наставу матерњег језика у основним школама и гимназијама, те на измену (структурну и садржајну) наставних планова и програма као пратећу неминовност, поменути планови и програми анализирани су најпре кроз дијахронијску перспективу. Дат

¹ Последња деценија 20. и прва деценија 21. века у славистици су обележене раздвајањем српског и хрватског језика, а потом и формирањем неких нових (бошњачког и црногорског), чија је граматичка структура остала непромењена.

је приказ планова и програма за матерњи језик у периоду између 1960. и 1990. године, а потом је дат преглед и анализиран фонд часова, структура и наставни садржаји последњих наставних планова и програма за српскохрватски језик у републикама у којима се њиме говорило. У неким од република, сада самосталним државама, Србији и Црној Гори, на пример, по програму из 1991. односно 1998. године настава матерњег језика се доскора изводила. Коначно, највише пажње посвећено је наставним плановима и програмима објављеним након 2005. године, у којима се и најексплицитније уочава потреба за, рекли бисмо, вештачком различитошћу, којој су, између осталог, допринеле и новонастале друштвено-политичке прилике.

Кључне речи: Српскохрватски језик, матерњи језик, српски језик, хрватски језик, бошњачки језик, црногорски језик, наставни план, наставни програм, основна школа, гимназија.

Научна област: Српски језик

Ужа научна област: Методика наставе српског језика и књижевности

УДК:

Mother Tongue Language Syllabi in Former Serbo-Croatian Speech Areas - A Contrastive Analysis -

Abstract. This dissertation deals with the mother tongue language (MTL) syllabi in the former Serbo-Croatian speech area, therefore belonging to the field of teaching methodology.

The main concern of the paper is the contrastive analysis of primary and secondary grammar school syllabi of the four countries that used to share one mother tongue: Serbia, Croatia, Bosnia and Herzegovina, and Montenegro. Since their secession led to the renaming of the once unified Serbo-Croatian language, the introductory part of the paper gives an overview of the language situation from the reformative work of Vuk Stefanović Karadžić (who actually created Serbo-Croatian) to the fall of SFRY when this language was differentiated into separate linguonyms. This comprises structural, genetic and sociolinguistic aspects of the language, organized in chronological order, including the period when Serbian was the common language of the Orthodox, Catholics and Muslims (second half of the 19th century as well as the constitution period of the first Yugoslavia), then the years between the two world wars, the period after the WWII till the last conflicts in former Yugoslavia, including recent events, too.²

As the basic research corpus, the MTL syllabi are firstly examined diachronically, and then synchronically which in fact constitutes the major part of the paper.

The contrastive analysis itself is presented only after the theoretical framework essential for the research has been set. Following a brief reflection on the impact of the language situation in the last decade of the 20th century on the teaching of MTL in primary and secondary grammar schools as well as on the inevitability of the imposed changes (both structure and content-wise) in syllabi, the MTL syllabi are first analyzed from a diachronic perspective. The paper presents the syllabi that were implemented between 1960 and 1990, coupled with the analysis of the course hours, structure and

² In Slavic philology, the last decade of the 20th century and the first decade of the 21st century were marked by the separation of Serbian and Croatian, as well as the birth of some new languages (Bosniak and Montenegrin), whose grammatical structure remained unaltered.

content of the concluding syllabi of the Serbo-Croatian language in the former Yugoslav republics where it used to be spoken. In some of the republics, now independent countries, such as Serbia and Montenegro, the MLT syllabi issued in 1991 and 1998 respectively were used until recently. Finally, the paper predominantly focuses on the syllabi designed after 2005 which most explicitly display the need for artificial diversification caused, among other things, by the new socio-political situation in the region.

Key words: Serbo-Croatian language, mother tongue, Serbian, Croatian, Bosniak, Montenegrin, syllabus, primary school, secondary grammar school.

Scientific field: Serbian language

Special topic: Serbian language and literature teaching

UDK:

С А Д Р Ж А Ј

УВОД	13
0.1. Приступ теми	13
0.2. Предмет истраживања	17
0.3. Циљ и методологија израде рада	20
0.4. Досадашња истраживања о наставним плановима и програмима за матерњи језик на бившем српскохрватском говорном подручју	22
I ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА НА СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ ОД 1850. ГОДИНЕ ДО ДАНАС	25
1.1. „Вуковски модел“ српскохрватског језика	25
1.2. Језичко планирање од 1918. до 1991. године	28
1.3. Растакање српскохрватског језика (период после 1991. године).....	33
1.4. О српскохрватском језику као наставном предмету од 1918. до 1991. године	39
II НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ	45
2.1. Теоријске концепције израде наставних програма	45
2.2. Дијахронијски преглед наставних програма за основну школу на бившем српскохрватском говорном подручју (од 1963. до 2006. године)	50
2.2.1. Наставни планови и програми у СР Србији	52
2.2.2. Наставни планови и програми у СР Хрватској	93
2.2.2.1. Табеларни приказ наставних планова у СР Србији и СР Хрватској	113
2.2.2.2. Сличности и разлике у програмима СР Србије и СР Хрватске.....	118
2.2.2.2.1. Настава књижевности	118
2.2.2.2.2. Настава језика	124
2.2.2.2.3. Настава културе изражавања	128
2.2.3. Наставни планови и програми у СР Босни и Херцеговини	133
2.2.3.1. Табеларни приказ наставних планова у СР Србији и Босни и Херцеговини	156

2.2.3.2. Сличности и разлике у програмима СР Србије и СР Босне и Херцеговине	157
2.2.3.2.1. Настава књижевности	157
2.2.3.2.2. Настава језика	164
2.2.3.2.3. Настава културе изражавања	167
2.2.4. Наставни планови и програми у СР Црној Гори.....	172
III АКТУЕЛНИ НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ У БИВШИМ ИСТОЈЕЗИЧНИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ РЕПУБЛИКАМА	191
3.1. Наставни план и програм у Републици Србији	191
3.2. Наставни план и програм у Републици Хрватској	201
3.2.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Републике Хрватске – настава језика	210
3.2.2. Настава културе изражавања	212
3.2.3. Настава књижевности	213
3.3. Наставни план и програм у Федерацији Босне и Херцеговине	215
3.3.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Федерације Босне и Херцеговине – настава језика	228
3.3.2. Настава књижевности	232
3.3.3. Настава културе изражавања	236
3.4. Наставни план и програм у Републици Српској	238
3.5. Наставни план и програм у Републици Црној Гори	248
3.5.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Републике Црне Горе – настава језика	250
3.5.2. Настава књижевности	257
3.6. Важећи наставни планови за матерњи језик у републикама некадашњег српскохрватског говорног подручја – табеларни приказ	263
IV АКТУЕЛНИ НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА ГИМНАЗИЈЕ У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ РЕПУБЛИКАМА	265
4.1. Наставни план и програм у Републици Србији	266
4.2. Наставни план и програм у Републици Хрватској	282
4.3. Наставни план и програм у Босни и Херцеговини	290

4.4. Наставни план и програм у Црној Гори	294
4.5. Сличности и разлике у плану и садржајима	307
4.5.1. Настава језика	307
4.5.1.1. Програм Републике Србије и Републике Хрватске	307
4.5.1.2. Програм Републике Србије и Босне и Херцеговине	309
4.5.1.3. Програм Републике Србије и Републике Црне Горе	311
4.5.2. Настава књижевности	315
4.5.2.1. Програм Републике Србије и Републике Хрватске	315
4.5.2.2. Програм Републике Србије и Босне и Херцеговине	320
4.5.2.3. Програм Републике Србије и Републике Црне Горе	323
4.5.3. Настава културе изражавања.....	330
V ЗАКЉУЧАК	332
VI ДОДАТАК (ВАЖЕЋИ НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ НА БИВШЕМ СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ)	351
6.1. Наставни планови и програми за основну школу	351
6.1.1. Наставни план и програм за српски језик и књижевност у Републици Србији	351
6.1.2. Наставни план и програм за Хрватски језик у Републици Хрватској	382
6.1.3. Наставни план и програм за матерњи језик и књижевност у Федерацији Босне и Херцеговине	417
6.1.4. Наставни план и програм за Црногорски језик и књижевност у Републици Црној Гори	458
6.2. Наставни планови и програми за гимназију општег типа.....	539
6.2.1. Наставни план и програм за Српски језик и књижевност у Републици Србији	539
6.2.2. Наставни план и програм за Хрватски језик у Републици Хрватској	553
6.2.3. Наставни план и програм за матерњи језик и књижевност у Босни и Херцеговини	569

6.2.4. Наставни план и програм за Црногорски језик и књижевност у Црној	
Гори	574
Литература	636
Грађа (документа и прописи)	642

Увод

0.1. Приступ теми

Ментални склоп сваког појединца јединственим чине многи биолошки и психолошки чиниоци, те култура, традиција и националне посебности заједнице којој припада. Зато је основно право и обавеза сваког човека и сваког народа „да чува и негује све елементе свог националног постојања, а један од кључних елемената којим се чува национални *и лични* (додала Ј. М.) идентитет јесте језик“ (Брборић 2000: 14).

Како је у природи човека да се стално мења, тако је и језик као систем комуникације међу људима категорија која подлеже сталним променама. Актуелних промена у језику говорници углавном нису ни свесни с обзиром на то да су оне изразитије уочљиве тек у временском кораку који омеђују барем две генерације говорника (Радовановић и др. 1996: 1).

Феномен језичких промена изазива веће интересовање јавности него било које друго језичко питање. Разлози који доводе до промена у језику разнолики су и многобројни. Језичке промене мотивисане су унутрашњим (закони језичког устројства) и спољашњим узроцима (промене у нејезичком контексту). Језик се, углавном, мења зато што се мења и друштво. Он се стално прилагођава потребама својих говорника, те тако, последњих година, откако се целокупна цивилизација убрзано развија, на промене у језику често утичу и експанзија научних и технолошких достигнућа и друштвено-политичке прилике у којима се нека етничка, и још чешће мултиетничка, заједница у оквиру својих државних граница налази. Управо из тих разлога Дејвид Кристал истиче да се „данас све више увиђа потреба за већом језичком свешћу о променама и за више толеранције према њима, посебно у мултиетничком друштву [...] јер језик више но ишта друго одаје нашу „припадност“ као најприроднију ознаку или симбол нашег јавног и приватног идентитета“ (Кристал 1987: 5, 17). Он, даље, каже да се „нигде проблем личног језичког идентитета не појављује у оштријем облику неголи у вези с питањима етничитета и националности“ (Кристал 1987: 34).

Разлог томе лежи у испреплетености језика и политике као грана друштва, те ни ми, ма колико се трудили да на овом месту говоримо о језику, а занемаримо политику, с обзиром на тему о којој је реч, нисмо могли да заобиђемо поједине њене сфере као што је језичка политика, која посредно утиче и на друга поља друштва (наставу, на пример). Стога ћемо се укратко осврнути и на њу.

Наиме, политичка превирања на простору који нас занима (некадашње српскохрватско говорно подручје), а који је насељавало више нација, раније истојезичних, с наглашеним варијантама, довела су до многих промена. Дакле, до језичке, а потом и просветне дезинтеграције на српскохрватском говорном подручју довеле су неусаглашене политичке тежње припадника различитих народа унутар заједничке државне границе.

Како је политика делатност у којој се циљеви дугорочно планирају, а остварују преко више аспеката, међу којима је свакако и језик, у срединама које имају сложену етничку и етноконфесионалну структуру веома је важно водити добро испланирану језичку политику. Не постоји политичка, национална и државна заједница у чијој се општој политици организовано не води и језичка политика.

Језичка политика не разликује се битно ни од које друге форме политике. „И њезин је циљ у функцији интереса групе (слоја, класе или неког другог дијела друштвене структуре) која је проводи“ (Шкиљан 1990: 23).

Хрватски лингвиста Далибор Брозовић сматра да „језичном политиком можемо звати укупност разних идеја, дјелатности и поступака којима државе и друге политичке снаге (странке, ослободилачки покрети, итд.) настоје постићи одређене своје циљеве на језичном пољу“ (Брозовић 1990: 7).

Бранислав Брборић истиче да се „језичка политика бави уређивањем језика, језичких система и језичке делатности, одн. језичке праксе, тј. уређивањем друштва и његових институција према језичком развоју и језичкој комуникацији“ (Брборић 2000: 323).

Ранко Бугарски је језичку политику дефинисао као „политику неког друштва у области језика, односно као скуп принципа, ставова и одлука у којима се огледа однос те друштвене заједнице према вербалном репертоару којим располаже“ (Бугарски 1986: 72).

Дубравко Шкиљан, хрватски лингвиста, термин језичка политика сматра надређеним другим појавама као што су стандардизација језика и планирање језика (Шкиљан 1988).

Лингвиста Љубиша Рајић је у свом раду *Теоријске основе планирања језика* дао своје виђење разлике између термина језичка политика и језичко планирање, где каже да је језичка политика „скуп поступака помоћу којих институције, групе или појединци у једноме друштву непосредно или посредно утичу на језик, употребу језика и језичку ситуацију у једном сегменту друштва, целом друштву или више синхроних друштава“ (све то сврстава у ванјезичку делатност), док „планирање језика подразумева процес доношења одлука о норми које су лингвистички образложене, тј. унутарјезичке, и које чине принципе нормирања“ (Рајић 1983: 180).

Поменимо још и дефиницију језичког планирања дату у *Енциклопедијском речнику модерне лингвистике*, где се каже да је „планирање језика социолингвистички термин за систематски рад на решавању проблема комуникације у некој заједници проучавањем језика и дијалеката који се у њој користе и разрађивањем реалистичке политике у односу на селекцију и употребу појединих језика“ (Кристал 1988: 111).

Употребне сфере језика преко којих језичка политика може најмоћније да делује јесу администрација, средства масовне комуникације и оно што нас највише занима – васпитно-образовни процес, и још уже – настава матерњег језика и књижевности.

Настава матерњег језика и књижевности изводи се и реализује на основу наставних планова и програма, те су они од изузетног значаја за практичну делатност, али су и важно средство помоћу којег друштво спроводи одговарајућу језичку политику. План и програм доносе просветне власти и тако креирају однос једне друштвене заједнице према стандардном језику. С важећим наставним програмом морају бити усклађени и уџбеници који се користе у наставном процесу изучавања језика и књижевности.

Наставни план се у дидактичкој литератури дефинише као „документ (обично у облику табеле) којим се прописује који предмети ће се изучавати у одређеној школи, у којим разредима (годиштима) и са колико часова недељно

односно годишње“ (Баковљев 2005: 24). Наставни план се конкретизије наставним програмима – школским документима „којима се прописује шта ће се у плану предвиђеним предметима изучавати, тј. која знања, умења и навике ученици треба да стекну у сваком поједином разреду. Баш као и наставни план, и тај је документ обавезан. За сваку врсту школе ствара се онолико наставних програма колико је предмета садржаних у њеном наставном плану“ (Баковљев 2005: 24–25).

Дефиниција наставног плана и програма је много, али све оне имају врло сличну садржину и суштински се битно не разликују. И методичар Вељко Брборић у свом *Правопису српског језика у наставној пракси* истиче да је наша дидактичка и методичка литература при тумачењу наставних планова и програма прилично уједначена. Он констатује да у приручницима које је консултовао (Николић 1992, Маринковић 1995, Илић 1997, Росандић 1998, Вилотијевић 1999) нема одступања, већ су понуђена објашњења у потпуном складу (Брборић 2004: 43–44).

Када говоримо о српскохрватском језику као наставном предмету, морамо истаћи да је то веома сложена и специфична дисциплина јер обухвата градиво које није једнообразно, као код већине наставних предмета, већ је врло разнолико (књижевност, језик, култура изражавања). Управо то шаренило садржаја често је било разлог бројних проблема и питања која су отварали наставници, школе, али и друштво у целини. Све то изискивало је стално трагање за бољим решењима, али су се увек јављали и нови пропусти.

Природа градива које се изучава у оквиру матерњег језика и књижевности најкомплекснијим је учинила питање израде наставних планова и програма јер је код састављача дилема око мерила на основу којих се бирају садржаји и њихов обим из различитих предметних подручја увек присутна. Разлог томе лежи у чињеници да се првенствено захваљујући настави матерњег језика реализује већина образовно-васпитних задатака које свака друштвена заједница поставља пред школу, али се посредно, преко овога предмета, а у оквиру наставног процеса уопште, реализује и планирана језичка политика.

Како је у првој деценији 21. века на подручју бившег српскохрватског језика, услед измењених друштвено-политичких околности, питање наставних планова и програма постало веома актуелно и још више добило на значају, то нас

је мотивисало да њиховом изучавању и анализи приђемо студиозно. Иако су након распада истојезичне заједнице промене у програмским садржајима које се односе на наставу књижевности биле логичне, јер су програми у овом подручју најчешће идеолошки обојени, покушали смо да научним чињеницама докажемо да су, с друге стране, измене и разлике у садржајима из граматике за српски, хрватски, бошњачки и језик којим се говори у Црној Гори у новим околностима више сведочанство једног историјског тренутка, а много мање потреба развоја науке о језику и културе усменог и писменог изражавања.

0.2. Предмет истраживања

О значају и утицају наставе матерњег језика на формирање ученичке личности на свим нивоима васпитања и образовања педагози, методичари наставе српског језика, као и стручњаци који су непосредно или посредно укључени у наставни процес свакодневно говоре и пишу на семинарима, конференцијама, у различитим стручним часописима и публикацијама.

Матерњи језик је језик који човек прво научи, најчешће приликом одрастања, у породици, те се матерњим углавном сматра језик родитеља или старатеља. Он представља обележје сваког појединца и темељ нечијег социолингвистичког идентитета, али има и своју психолошку димензију јер се сматра најнепосреднијим оруђем за самоисказивање. На њему комуницирамо с припадницима исте социјалне групе и народа, али и с ближним окружењем, па он у последње време добија и пренесено значење – „домовински“. Њиме чувамо и преносимо културну баштину заједнице у којој живимо. У ширем психолошком смислу то је језик на којем мислимо и изражавамо своја најдубља осећања.

Због немалог значаја који изучавање матерњег језика има, настави овога предмета се у свим развијеним земљама света посвећује велика пажња. У многим европским земљама фонд часова предвиђених за изучавање матерњег језика и књижевности знатно је виши у односу на остале предмете, а последњих година се и код нас надлежне службе залажу за то да се број часова за изучавање српског језика повећа, јер се управо захваљујући настави овога предмета ученици оспособљавају како за свакодневну комуникацију у различитим ситуацијама, тако

и за проучавање различитих теоријских области (то је књижевни језик, наставни језик – има функцију наставног средства и, на крају, наставни предмет). Настава матерњег језика веома је значајна и због доприноса остваривању мноштва васпитних циљева. Она има важан задатак да кроз знање језика и познавање литературе помогне ученицима да постану самосталне, слободне, креативне и културне личности, свесне сопственог идентитета и идентитета свог народа.

Квалитет практичне наставе матерњег језика³ условљен је неколиким чиниоцима, али првенствено избором садржаја датих у наставном програму. Значај наставног плана и програма огледа се у чињеници да овај документ представља полазиште у организацији и реализацији практичне наставе. План и програм, иначе, подлеже повременим изменама. Измене наставних планова и програма су неминовне, непрекидне, еволутивне, и оне су последица различитих потреба друштвене заједнице у којој се спроводе.

Програми, најпре, морају пратити најновија сазнања до којих се у струци на коју се односе долази, морају ићи у корак с развојем дате науке, педагогије и психологије; затим, програми се морају прилагођавати психофизичким способностима ученика, а оне се из године у годину мењају јер ученици, пратећи прогрес целокупног друштва, брже и раније сазревају, чиме се увећавају и њихови умни капацитети. Промене садржаја наставних програма, најзад, могу условљавати и измењене друштвено-политичке околности.

Управо такав пример, нажалост, налазимо код нас и у нашем окружењу, односно на простору некада јединствене државне заједнице Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, потом Социјалистичке Републике Југославије, затим заједнице Србије и Црне Горе и, на крају, самосталне Републике Србије и самосталне Републике Црне Горе.⁴ Реч је о некадашњем српскохрватском говорном подручју, тј. о простору више истојезичних република чије је издвајање из заједничке државе довело и до језичког растакања.

³ С обзиром на то да се у овом раду говори о српскохрватском језику и његовим „изданцима“ српском, хрватском, бошњачком и црногорском, када мислимо на њих уопште, у наставку ћемо користити термин матерњи језик.

⁴ Статус самосталних држава у првим годинама последње деценије 20. века добијају све југословенске републике. У Републици Хрватској независност од СФРЈ проглашена је 1991, док је Босна и Херцеговина стварну независност стекла 1995. године.

Како је, традиционално, школство полазно подручје употребе стандардног језика, растакање јединственог српскохрватског језика на више „нових“ одразило се и на наставни процес, јер се у новонасталим државама настава почела да изводи на језицима који су се, један за другим, издвајали из српскохрватског и бивали прихватани као засебни. Иако су структурно остајали неизмењени, друштвено-политичке прилике надјачале су лингвистичке чињенице, и то ће бити додатни материјал за овај рад.

Дакле, новонасталу језичку ситуацију је, у складу с друштвеним приликама и потребама, морало да прати и образовање. У школама, од основних, до универзитета, сви су наставници, као и до тада, били обавезни да наставу изводе на уставом одређеним стандардним језицима. На тим истим језицима ученици су били дужни да говоре и уче. На њима су се морали објављивати не само уџбеници матерњег језика, већ и сви остали, а да би све то било могуће практично реализовати, најпре су морали бити донети нови наставни планови и програми.

У складу са свим помињаним околностима, у овој дисертацији истраживањем су обухваћени програми из периода када се овим језиком говорило на ширем простору СФРЈ (простор који је покривало штокавско наречје), и данас, када је српскохрватски језик подељен на неколико „различитих“ (српски, хрватски, бошњачки и језик којим се говори у Црној Гори, одавно именован као црногорски).

Дат је приказ планова и програма за матерњи језик у периоду између 1960. и 2005. године, и то тако што су исти за све тада истојезичне републике контрастирани у оквиру сваке републике посебно, кроз хронолошку перспективу (пореди се укупан број часова матерњег језика у току разреда, број часова предвиђен за обраду и утврђивање, избор наставних јединица из различитих области предмета – граматике, књижевности, културе изражавања за сваки разред), а потом су садржаји хрватских, босанскохерцеговачких и црногорских програма упоређивани са садржајима програма Републике Србије из истог периода. Исти принцип примењиван је и у анализи актуелних програма, објављених након 2005. године. Највише пажње и простора посвећено је српским и хрватским програмима јер су, управо, источна и западна односно српска и хрватска језичка варијанта биле основа целокупног српскохрватског говорног

подручја. Када су Босна и Херцеговина и Црна Гора у питању, више смо се бавили програмима насталим након распада СФРЈ, а мање програмима из периода социјализма јер су се тада садржаји у програмима СР Босне и Херцеговине, а нарочито СР Црне Горе, махом поклапали са српским. На тај начин избегнута су понављања којих је, ипак, понегде морало бити јер су програми најпре анализирани независно једни од других, а потом и компаративно у односу на Републику Србију.

Истраживањем су обухваћени планови и програми матерњег језика за различите нивое образовања: за више разреде основне школе и за гимназију општег типа. Основну грађу у изради дисертације представљала су документа објављена од стране надлежних министарстава просвете: Наставни план и програм образовања и васпитања за V, VI, VII и VIII разред Републике Србије и Републике Хрватске, V, VI, VII, VIII и IX разред у Федерацији Босне и Херцеговине и Републици Црној Гори и I, II, III и IV разред средње школе (гимназије општег типа, с понеком напоменом о специфичностима које се односе на гимназије друштвено-језичког и природно-математичког усмерења).

У завршном поглављу рада биће сажети резултати до којих се истраживањем наведеног корпуса дошло и предлози за побољшање квалитета наставних планова и програма за матерњи језик на простору Републике Србије.

0.3. Циљ и методологија израде рада

Како се настави српскохрватског језика и књижевности као најширем наставно-васпитном подручју у целокупном школском систему придавао и придаје велики значај (предмет је заступљен највећим бројем часова, у свим се битним документима – наставном плану и програму, дневнику, сведочанствима, налази на првом месту), занимљивом и актуелном нам се чинила идеја да један њен сегмент, који, како поменуемо, пресудно утиче на квалитет изучавања наведеног предмета – наставне планове и програме, анализирамо у новонасталим друштвено-историјским околностима и с више аспеката. Наиме, на анализу ових докумената подстакла нас је жеља да се школски програми за српскохрватски и из њега касније „изрођене“ језике критички размотре са становишта постојећих

дидактичких и методичких сазнања, нових друштвених, културних и политичких потреба, локалних и глобалних развојних тенденција и актуелних технолошких иновација.

Наша основна замисао била је да, поред хронолошког приказа ранијих наставних програма, аналитички приступимо проучавању актуелних планова и програма за матерњи језик на бившем српскохрватском говорном подручју насталих у првој деценији 21. века, с циљем да се у њима уоче и констатују сличности и разлике у фонду часова, садржајима из свих конституентних области предмета, у терминологији, те да се, на основу резултата анализе, укаже на постојеће врлине наставних програма свих република, донесу закључци о њиховом квалитету, научној заснованости, перспективи и да се укаже на евентуалне недостатке и дају предлози за побољшање у актуелном наставном програму за Српски језик и књижевност у основној школи и гимназијама у Републици Србији, чиме ће се будућим састављачима ових докумената помоћи при сачињавању нових, квалитетнијих.

Анализом актуелних планова и програма у бившим југословенским републикама, сада самосталним државама, у којима се некада говорило јединственим српскохрватским језиком, а који се „расчетворио“ на српски, хрватски, бошњачки и црногорски, покушаћемо да пронађемо и образложимо чињенице које ће и из овог угла потврдити тезу да су новонастала четири језика заправо и даље лингвистички један језик, на шта би требало да нам укаже сличност садржаја докумената на којима се заснива процес њиховог изучавања како у основној, тако и у средњим школама.

Да би се поменуто истраживање могло реализовати, најпре смо морали обавити преглед и начинити избор доступне литературе, издвојити корпус релевантних чињеница, обезбедити потребну грађу, односно прибавити и класификовати сва потребна документа, а потом се, у већем делу рада, бавити њиховом дескрипцијом. На крају је ваљало обавити сумирање резултата и извођење закључака.

Контрастивно или конфронтационо истраживање прикупљене грађе основни је метод израде овога рада. Овај приступ, допуњен специфичним

компаративним увидима и аналитичким техникама, пружа нам могућност прикупљања мноштва занимљивих и значајних података.

Контрастивни приступ омогућио је идентификовање тачака структурних разлика у наведеним документима, али је омогућено и квантитативно изражавање њиховог опсега у корпусу који је предмет истраживања.

Оваква врста анализе пружила нам је и могућност успостављања објективног критеријума за утврђивање квалитета праћених планова и програма. Да би резултати контрастирања били реални, примењивана је неутрална контрастивна анализа, што значи да су сви планови и програми који се прате третирани равноправно.

0.4. Досадашња истраживања о наставним плановима и програмима за матерњи језик на бившем српскохрватском говорном подручју

Проблем наставних планова и програма уопште, па самим тим и програма за матерњи језик и књижевност, је изузетно комплексан и трајно актуелан. Међутим, проучавање методичке и друге релевантне литературе која се односи на наставне планове и програме за основну, а нарочито за средње школе, показало је да је оваквих садржаја у литератури, без обзира на актуелност, ипак недовољно. Радова о методологији израде програма, начину њиховог доношења, увођења у праксу, евалуацији има пуно, тако да је из перспективе педагогије и дидактике о плановима и програмима већ доста тога написано. Међутим, када говоримо о програмима конкретних наставних предмета, при чему првенствено мислимо на матерњи језик и књижевност, ситуација је потпуно другачија, те нам често недостају извори у којима бисмо се могли информисати о методологији израде, структури и аналитичком приступу садржајима докумената о којима је реч. Из тих разлога, дакле услед лошег стања у поменутој области истраживања, у току рада смо наилазили на многе тешкоће какве су недостатак подробнијих и систематизованих података о наставним плановима и програмима за матерњи језик на подручју било које од за нас значајних република, непостојање веродостојних извора о најновијим кретањима у наставној методологији, о бројчаном односу књижевних стваралаца различитих националности заступљених

у програмима Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе, те о лингвистичким и лингвополитичким чињеницама које су се последњих година нагло почеле да мењају и да се одражавају на садржаје наставе.

О критеријумима за избор садржаја у наставним програмима за Српски језик и књижевност и његовим програмским подручјима понаособ се у нашој педагошкој и методичкој литератури, када је реч о основној школи, писало, док се о гимназијским програмима углавном могло читати у мањим новинским чланцима, али не и у неком обимнијем раду. Иако смо у годинама после Другог светског рата имали неколико реформи, целовиту теорију о методолошким основама израде наставних програма још увек немамо. Преглед наставних планова и програма за основну школу (за српскохрватски језик) у Србији до седамдесетих година 20. века, уз свој предговор у коме се сажето бавио њиховом анализом, дао је Владимир Стевановић (Стевановић 1977), а 2000. године одбрањена је и докторска дисертација на тему *Наставни програм српског језика и књижевности у основним школама Србије: (1918 – 1991)* аутора Наде Дикић (Дикић 2000). Детаљнијег истраживања гимназијских програма за српскохрватски/српски језик није било, а није их било ни у Републици Хрватској, осим чланка Влада Панцића о актуелном хрватском гимназијском програму (Панцић 1996).

У Босни и Херцеговини, тачније Бањалуци, је 2009. године одбрањена магистарска теза под насловом *Проблеми реформе основног образовања у Босни и Херцеговини*, у којој се аутор Тања Даниловић бави историјом школства у БиХ и реформом основног образовања. Она се у раду дотакла и питања савремених наставних планова и програма, али не конкретно оних који се односе на матерњи језик.

У Црној Гори критички осврт на последње програме за матерњи језик недавно је дао Веселин Матовић у својој књизи *Ноћ дугих маказа* (Матовић 2012). У књизи се анализирају наставни програми односно подручје књижевности као саставни део програма, а детаљно се прате и измене које су у последњој деценији вршене у тамошњим уџбеницима (граматикама и читанкама). На текстове који прате црногорске програме за матерњи језик у годинама док је Црна Гора била у различитим заједницама са Србијом током истраживања нисмо наишли.

Трагање за литературом која се односи на наставне планове и програме за матерњи језик је, дакле, показало да је стање у овоме сегменту наставне методологије крајње незадовољавајуће, те нам је то био додатни мотив да макар незнатно попунимо празнине у досадашњим истраживањима у овој области.

I Језичка ситуација и настава на српскохрватском говорном подручју од 1850. године до данас

1.1. „Вуковски“ модел српскохрватског језика

Део простора који заузимају словенски односно, уже, јужнословенски језици, а који је у скорашњој историји покривао српскохрватски језик, око тринаест векова уназад није пресецао као језичка зона. Између језика који су се на том простору развили није било крупних разлика, већ су многи од њих имали заједничке особине, што је својевремено утицало и на уједињење неких од њих (в. Ивић 2001: 19).

Како нам опредељење за назначену тему дисертације не дозвољава враћање у далеку прошлост, на овом месту ћемо се најпре подсетити језичке ситуације с половине 19. века, те даљег развоја српског и хрватског језика на који су утицале многе околности.

У првој половини 19. века највећи део српскохрватског говорног подручја заузимало је штокавско наречје, а мањи део чакавско и кајкавско. Највећи језикословци тога доба с простора штокавског дијалекта, Вук Стефановић Карацић и Ђуро Даничић, су два од наведених наречја, штокавско и чакавско, поистовећивали с двама језицима – српским и хрватским. Даничић је 1857. године објавио *„Разлике између језика српскога и хрватскога“*, где је побројао неке од разлика између штокавског и чакавског наречја. Он је ишао за Вуком, који је још 1849. године у *„Ковчежићу за историју, језик и обичаје Срба сва три закона“* (Карацић 1849) набројао седамнаест разлика између ова два језика. Чакавштину је у овом раду, који је, бавећи се делом Вука Карацића, подробно проучио Александар Белић (Белић 1910), углавном представљао језик писаца XVI века. За разлику од писаца, већи део хрватског народа у то време говорио је кајкавским наречјем, које је најприсутније било за време Илирског покрета. Међутим, у годинама најинтензивнијег рада Вука Стефановића Карацића на реформи језика, Срби су напустили славеносербски, а Хрвати своје кајкавско наречје, које је до тридесетих година 19. века имало статус књижевног језика у Загребу. Како су Хрвати на мањем простору своје земље са Србима делили и штокавско наречје,

они су се средином 19. века одлучили да управо на идиому којим говори најмањи број припадника њихове нације – штокавштини заснују свој књижевни језик. Иако је био стран већини Хрвата, Карацићев ијекавски говор, који је прихватао постепено, у етапама, постао је њихов стандардни језик. Овим потезом постигнуто је књижевнојезичко уједињење Хрвата, који су се дотада служили регионалним књижевним језицима (Ивић 1994: 49). За основицу су одабрани источнохерцеговачки ијекавски говори, који су на штокавском говорном подручју били и најраспрострањенији.

„Унификаторска стремљења, која су у склопу ширих пансловенских визија заступали Вук Карацић и Људевит Гај са следбеницима, довела су до Бечког књижевног договора 1850. године, којим је ударен темељ заједничком књижевном језику на новоштокавској ијекавској основи“ (Бугарски 2002: 99). Бечки књижевно-језички договор, иначе неформалан скуп, закључен је између тада водећих српских филолога Вука Карацића и Ђура Даничића и петорице хрватских језикословаца, књижевника и културних радника – Ивана Кукуљевића, Димитрија Деметра, Ивана Мажуранића, Винка Пацела и Стефана Пејаковића. Свему томе допринос је дао и словеначки филолог светског реномеа Фрањо Миклошич. Том приликом је истакнуто да су Срби и Хрвати „један народ (који) треба једну књижевност да има“ (Брборић 2001: 95).

Дакле, одлуку да се створи један књижевни језик за оба народа (о трећем и четвртном истојезичном народу тада није могло бити говора) донели су Хрвати, прихвативши за себе Вуков модел књижевног језика, што је потврђено и објављивањем Брозовог *Хрватског правописа* (Броз 1892) и Маретићеве *Граматице и стилистике хрватскога или српскога језика* (Маретић 1899). Тако су, заправо, настале две верзије српског књижевног језика које су доскора коегзистирале, али је управо та њихова коегзистенција у другој половини 20. века постала разлог многих проблема, пре свега политичких, у тада нам заједничкој држави.

Назив заједничког језика *хрватски или српски* Хрватски сабор усвојио је још 1867. године, а Срби су га све до Белићевог *Правописа српскохрватског књижевног језика* (Белић 1923) звали националним именом. Истоветност хрватског и српског језика, поред Брозовог и Маретићевог језичког приручника, у

Загребу је потврђена и објављивањем двотомног *Рјечника хрватскога језика* (Ивековић–Броз 1901 и 1901^a). На преласку у 20. век тај језик је нормиран под различитим, углавном двочланим именима, као што су српскохрватски, хрваткосрпски, хрватски или српски, хрватски односно српски... Хрвати су више пута мењали његов назив; списак тих назива, с различитим варијантама неких од њих, налазимо код Драгољуба Петровића (Петровић 1996: 303), док Милош Оука у свом раду *Језик у Црној Гори: слике без тона* наводи употребу свих облика назива српског и хрватског језика у насловима различитих публикација (Оука 2008). Срби у Србији и Црној Гори у назив свог језика никада нису укључивали варијанту с везником *или* (српки *или* хрватски одн. хрватски *или* српски).

Након Бечког књижевног договора значајна година за Хрвате била је и 1878, када је Босна и Херцеговина ушла у састав Аустроугарске. Тиме је Хрватима омогућено да прихватањем караџићевског језичког модела свој утицај шире и у Босни и Херцеговини, што сигурно не би могли постићи да су за свој стандардни језик задржали кајкавски. Хрвати су се свесно и мудро одрекли аутентичног хрватског језика (кајкавског), јер је у складу с далекосежном хрватском општом и језичком политиком најпрактичније било да за хрватски стандардни језик не одаберу амалгам трију хрватских наречја или најраспрострањеније кајкавско, већ да прихвате вуковски новоштокавски (Ковачевић 1997).

До 1878. године је и Црна Гора толико ојачала да су је велике силе признале за суверену државу. После победе Срба у Првом светском рату, Црна Гора се 1918. године, и пре ширег јужнословенског уједињења, ујединила са Србијом. Црна Гора је прихватила српску језичку норму, а називу *српски језик* у њој није било никакве конкуренције.

Дакле, зачетник и утемељитељ српскохрватског стандардног језика био је Вук Стефановић Караџић, али ипак треба нагласити „да он није, како се каткад патетично каже, „отац“ и „творац“ тог језика, чијем су изграђивању и брушењу (чак и пре Вука), и на хрватској и на српској страни, допринели многи језикословци и писци, те други научни и културни радници“ (Брборић 2000: 354).

1.2. Језичко планирање од 1918. до 1991. године

Прва заједничка држава Јужних Словена (изузев Бугара), Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, створена је након слома Аустроугарске, 1918. године. Она је 1929. године названа Краљевином Југославијом. У периоду од 1918. до 1929. године језици који су се у Краљевини Југославији говорили у документима су имали заједничко име – српско-хрватско-словеначки језик.

Већ првих година постојања заједничке државе хрватска национална политика била је усмерена ка отцепљењу од ње, што је подразумевало и издвајање хрватског језика из књижевно-језичког јединства. Овакве тенденције у општој и језичкој политици Хрвата биле су присутне свих наредних година и у свим државним заједницама чија су чланица били, а кроз историју их је било више.

Краљевина Југославија престала је да постоји 1941. године, с почетком Другог светског рата. Године 1945, по завршетку рата, створена је нова заједница – социјалистичка федерација. Најпре је то била Демократска Федеративна Југославија (1944–1945), потом Федеративна Народна Република Југославија (1945–1963), те Социјалистичка Федеративна Република Југославија (1963–1991), са шест република и две покрајине у свом саставу, обе покрајине у оквиру Социјалистичке Републике Србије.

Како су све наведене заједнице биле вишенационалне, једно од важнијих друштвено-политичких питања било је питање језика, те се и језичкој политици поклањало доста пажње, додуше не у свим републикама подједнако. Најтеже је, наравно, било ускладити ставове двеју, а касније и четирију истојезичних нација у вези са стандарднојезичком проблематиком и озваничити заједнички стандардни језик.

Како су српски и хрватски деценијама, још од Бечког књижевног договора, сматрани једним језиком, природно је било да се они и означе једним именом. У Хрватској се стандардни језик још од краја 19. века називао хрватским или српским, јер је у Хрватској још тада живео велики број Срба. Иако у супротности с каснијим латентно или јавно исказиваним политичким тежњама Хрвата, тај језик је под заједничким именом опстајао све до Другог светског рата. За време Другог светског рата заједнички језик Срба и Хрвата носио је оделите називе,

дакле, српски у Србији односно хрватски у Хрватској. Међутим, с ослобођењем је „расло и осећање да би у обновљеној државној заједници он поново требало да буде институционализован као један језик више народа, чије би заједништво симболизовао. Тако је дошло до Новосадског договора 1954. године, по духу сродног Бечком договору сто година пре тога“ (Бугарски 2002: 102).⁵ Потписници овог договора су, међу осталима, били и хрватски лингвисти Јосип Хам, Мате Храсте, Људевит Јонке, писци Мирко Божић, тадашњи председник Друштва књижевника из Хрватске, и Јуре Каштелан, који је својим делима много година био присутан у хрватским програмима за матерњи језик.⁶

У Црној Гори су се и народни и стандардни језик називали искључиво српским и пре уједињења 1918. године, осим у периоду између два рата, када је овај језик „у складу са владајућом стандарднојезичком политиком, био назван српскохрватски, наравно, не само у Црној Гори“ (Брборић 2000: 192).

Након Другог светског рата, за време стварања федеративне Југославије, и Црна Гора и Босна и Херцеговина постале су пуноправне федералне јединице. Црногорци су засебним народом проглашени непосредно по ослобођењу, а крајем шездесетих година 20. века, 1968. године, четвртим истојезичним народом проглашени су и муслимани, до тада национално неопредељена верско-културна заједница. Признавање још једног конститутивног народа СФРЈ озваничено је

⁵ Свој суд о Новосадском књижевном договору и утицају Декларације о називу и положају хрватског језика на суд појединих хрватских лингвиста о истом у чланку „Новосадски договор – стварност или илузија“, писаном 8. 3. 1971. године, изнео је и лингвиста Душан Петровић (Петровић 1996: 25–30).

⁶ Потписници Новосадског договора били су:

Иво Андрић, књижевник и академик из Београда; др Александар Белић, професор универзитета и председник Српске академије наука из Београда; Живојин Бошков, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; Мирко Божић, књижевник и председник Друштва књижевника Хрватске из Загреба; др Милош Ђурић, професор универзитета из Београда; Марин Франичевић, књижевник из Загреба; др Крешимир Георгијевић, професор универзитета из Београда; Милош Хацић, секретар Матице српске из Новог Сада; др Јосип Хам, свеучилишни професор из Загреба; др Мате Храсте, свеучилишни професор из Загреба; др Људевит Јонке, свеучилишни доцент из Загреба; Маријан Јурковић, књижевник из Београда; Јуре Каштелан, књижевник из Загреба; Радован Лалић, професор универзитета из Београда; Младен Лесковац, књижевник, професор универзитета из Новог Сада; Светислав Марић, професор и потпредседник Матице српске из Новог Сада; Марко Марковић, књижевник из Сарајева; Живан Милисавец, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; др Милош Московљевић, професор и научни сарадник Српске академије наука из Београда; Бошко Петровић, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; Вељко Петровић, књижевник и академик, председник Матице српске из Београда; Ђуза Радовић, књижевник из Београда; др Михаило Стевановић, професор универзитета из Београда; др Јован Вуковић, професор универзитета из Сарајева (Правопис 1960: 8).

писањем његовог имена великим почетним словом – Муслимани. Овим етнографским и политичким новинама питање именовања стандарног језика опет је актуелизовано.

У Народној Републици Хрватској у употребу је враћена синтагма „хрватски или српски“, коју је Хрватима, насловивши своју књигу с *Основе српскога или хрватскога језика* понудио још Ђуро Даничић (Даничић 1876).

У Босни и Херцеговини је 1882. године, када је војну управу заменила цивилна власт, Аустроугарска покушала да уведе назив босански језик, но народи Босне и Херцеговине то нису прихватили, па су се и тамо одомаћили називи српски и хрватски, односно у Краљевини СХС српскохрватски (Окука и Станчић 1991). У Босни и Херцеговини једно време се употребљавала синтагма „српски или хрватски језик“, а потом поново назив „српскохрватски језик“, док ће се у Србији и Црној Гори користити назив „српски језик“ у школству и осталим видовима јавне употребе до децембра 1954. године, када је потписан Новосадски договор, на коме су донети следећи закључци:

1. Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два главна средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

2. У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.

3. Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.

4. Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна... (Правопис 1960: 9–10).

Дакле, српскохрватски језик је од почетка норме био језик више нација, али су многи сматрали да је тај појам означавао само „јединство у различитости“ (Баотић 1978: 25–26). Истини на вољу, неких различитости је и било. Оне су утицале и на процес стандардизације, јер се српскохрватски језик као стандардни развијао у два културна центра истовремено – Београду и Загребу. То је био и разлог постојања двеју територијално-националних варијаната – источне (београдске, односно српске) и западне (загребачке, односно хрватске). Поред

ових средина, српскохрватским језиком говорило се још у два републикама тадашње Југославије – Босни и Херцеговини и Црној Гори. То је додатно усложњавало језичку ситуацију јер је захваљујући томе „српскохрватски језик имао четири издиференциране стандарднојезичке употребе у четири социокултурне средине, од којих су двије изразито варијантно структуриране (источна у Србији и западна варијанта у Хрватској), док су друге двије специфично „неваријантно“ обликоване (у Босни и Херцеговини и Црној Гори)“ (Јанковић 1978). Неки лингвисти (нпр. Шкиљан 1988) све четири употребе називају варијантама, док већина две међу њима, које су јасно опониране, назива варијантама, а друге две стандарднојезичким изразима (рецимо, босанскохерцеговачки стандарднојезички израз, у коме се варијанте прожимају и неутрализују).

Како год било, Новосадски договор учинио је да се ситуација на пољу језичке стандардизације за неко време смири. Успостављена је боља сарадња између Београда и Загреба и у језичкој науци и у језичкој пракси. Године 1960, као резултат договора из 1954, објављен је заједнички правопис у издању двеју Матица (Правопис 1960), а почиње и рад на речнику, и то у источној варијанти екавицом и ћирилицом, а у западној ијекавицом и латиницом (чиме Срби ијекавци бивају препуштени утицају Загреба). Речник се, нажалост, завршава само у Србији, јер се у међувремену у Хрватској доноси *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика* (Декларација 1997), тако да су тамо објављена само прва два тома речника, а прекинут је и рад на заједничком правопису. Тих година разумевање између српске и хрватске стране почиње да слаби, а 1967. године, доношењем *Декларације*, оно је потпуно нарушено. Наиме, те је године борба за самосталан хрватски књижевни језик отворено почела, уз образложење хрватских интелектуалаца да равноправност између српске и хрватске варијанте заједничког језика у стварности не постоји, те да се источна варијанта намеће, поготово у званичној комуникацији на савезном нивоу. Отворене сукобе око језика започело је деветнаест истакнутих институција, потписника *Декларације*, с хрватске стране и група књижевника из Србије, чланови Удружења књижевника Србије, који су као одговор на *Декларацију* објавили „Предлог за размисљање“. У том периоду је и језичка и политичка борба Хрвата (жеља за сецесијом) доживела кулминацију,

док је Србија, пак, остајала верна неформалном књижевно-језичком договору у Бечу 1850. године и званичном скупу у Новом Саду 1954. године и заједничком имену језика.

Иако се нимало пријатна ситуација након неколиких година наизглед смирила, праве сарадње између Београда и Загреба (па ни Сарајева и Титограда) након тога у вези с језиком није било (Брборић 2000: 107).

У годинама које су уследиле име српскохрватског језика је у уставима свију истојезичних република, осим Србије, друкчије дефинисано, разједначено и преименовано у односу на раније Уставе. Најпре је назив језика измењен у уставу Хрватске, потом у уставу Босне и Херцеговине и на крају, доста касније, у уставу Црне Горе.

У СР Хрватској је амандманом на Устав 1972. године језик Хрвата и Срба у Хрватској постао хрватски књижевни језик: „У Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној је употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски“ (Устав 1974: чл. 138, ст. 1). На основу ове одредбе закључујемо да у тадашњем Уставу СР Хрватске није било најјасније одређено шта је књижевни, а шта народни језик. Наиме, код назива народног језика била је предвиђена могућност употребе оба члана заједничког назива (хрватски или српски), док се у називу књижевног језика јављао само један његов члан – хрватски. То је, из перспективе Хрвата, већ био наговештај постојања два различита језика!

У Уставу СР Босне и Херцеговине из 1974. године (Устав 1974^а: чл. 4) стајало је „српскохрватски односно хрваткосрпски језик ијекавског изговора“, док је у Уставу СР Црне Горе (Устав 1974^б: чл. 172) стајало „српскохрватски језик ијекавског изговора“.

Како је СФРЈ била етнички сложена средина, на штокавском говорном подручју су, поред уставима одређених назива, у социолингвистичким, а нарочито у политичким круговима, почели да се чују и називи босанскохерцеговачки стандарднојезички израз српскохрватског односно хрваткосрпског језика (у Босни и Херцеговини), нешто ређе црногорски стандарднојезички израз (у Црној Гори), а 1977. се први пут спомињу и називи босански и црногорски језик (парадоксално, али у Хрватској), за које се залагао утицајан хрватски политичар

Владимир Бакарић. Иако је тих година појам „црногорски“ као име за језик звучао потпуно иреално, неколико деценија касније Бакарићеве идеје ће у Црној Гори бити радо прихваћене.

1.3. Растакање српскохрватског језика (период после 1991. године)

У претходна два одељка дат је друштвено-политички и социолингвистички оквир настанка, развоја и често мучног опстанка и још мучнијег нестанка српскохрватског језика. Последње две деценије су период у коме је у сербокроатистици и, уже, у србистици дошло до крупних промена. Разлози који су довели до тих промена нису били само научне природе; напротив, они су били претежно историјски и друштвено-политички, што је довело до разједначавања и растакања век и по заједничког нам језика.

Иако се још у другој половини 20. века често, нарочито на хрватској страни, порицало моноцентрично порекло вишеетничког српскохрватског језичког стандарда, до дефинитивног растакања српскохрватског језика долази у кратком периоду – у неколико година десете деценије 20. века. Томе је директно претходио трагичан, крвави распад СФРЈ, чији је крај почео 1991. године, и то уз садејство домаћих и међународних чинилаца; ни једни ни други нису били заинтересовани за њен опстанак.

У новонасталим друштвено-политичким приликама (у процесу одвајања четирију република од СФРЈ) мењао се и статус српскохрватског стандардног језика.

Уз политичку и државноправну сецесију Хрватске и Босне и Херцеговине ишла је и књижевнојезичка сецесија (ретка социолингвистичка појава). Политичком вољом од до тада једног, варијантно издиференцираног језика створена су три књижевна језика са различитим називима (српски, хрватски, бошњачки), са различитим статусима у државама у којима се ти језици говоре, донекле и са различитим односом према писмима, али са готово идентичном структуром... (Пипер 1998: 11).

Чињеница да је распад државне заједнице довео до распада једног словенског језика, ма колико очекивана била, представља својеврстан феномен јер нема утемељења у науци, конкретно у лингвистици. Феномен је представљала и

чињеница да су Срби и Хрвати, два сродна, али различита народа, добили један заједнички стандардни језик. Како је пример јединственог српскохрватског језика један од ретких у свету, није чудо што је његов опстанак од самог почетка био неизван и лабав, па, како се на крају показало, и неодржив. Потврду томе добијали смо с хрватске стране често, јер су многи од хрватских интелектуалаца, међу њима и познати лингвисти, упорно покушавали да постојање јединственог језика оспоре, а неки су своје ставове временом и драстично мењали.⁷

Почетком деведесетих су и Муслимани показивали тежњу да се дистанцирају од заједништва са Србима, што их је, као заједнички циљ, приближило Хрватима. Тај је заједнички интерес, међутим, био краткога века јер се већ 1992. године испоставило да Муслимани и Хрвати имају различите националне тежње, због чега су се често вербално сукобљавали, а потом ушли и у отворене, директне, жестоке сукобе. Од 1995. године Хрвати и Муслимани на делу територије бивше републике Босне и Херцеговине живе у федеративном уређењу. Трећи, веома бројан народ, који је заузимао знатан део територије СР Босне и Херцеговине, Срби, који су такође били учесници у сукобима, опет са другачијим тежњама и интересима од претходно поменутих, од 1994. године наставили су да живе на суженој територији која је имала, а и и данас има, републичко уређење. Тако је бивша СР Босна и Херцеговина након рата, који је трајао од 1992. до 1995. године, подељена на три етно-конфесионалне територије са различитим друштвеним уређењем – две федералне јединице и једну републику.

Све је то, очекивано, довело и до „озваничења“ имена трећег народа, па су Муслимани (п)остали муслимани с новим именом за свој народ – Бошњаци, а *како сваки народ треба да има и свој језик*, Бошњацима је 21. новембра 1995. године, после међународног споразума постигнутог у америчком граду Дејтону, признат и посебан језик – босански. Тако је босански, поред српског и хрватског, након 1995. године постао један од три језика којим говоре становници Босне и Херцеговине. То што је језик Бошњака назван босанским Срби и Хрвати никако

⁷ На пример, Јосип Силић, који је био коаутор последњег правописа *заједничког*, српскохрватског језика, крајем 1996. године каже да су „одувијек... хрватски и српски били посебни и различити, и то не оволико и онолико, него потпуно, као стандардни језици“ (Силић 1996: 245). У истом правцу су своје ставове мењали и Шкиљан и Брозовић.

нису желели и могли да прихвате, јер би значило да босанскохерцеговачки Срби и Хрвати говоре тим, а не својим, српским односно хрватским језиком. Зато је и код једних и код других језик „новонасталог“, бошњачког народа добио лингвоним бошњачки и он се односио само на језик босанскохерцеговачких муслимана.⁸ О томе у тексту *О етничком идентитету „српскохрватског“ језика* Владислав Сотировић каже:

Док су прва два термина (српски и хрватски) етнонационалног карактера, трећи термин (босански) је етнотериторијална одредница под којом се подразумева да би тим језиком требало да говоре сви становници босанскохерцеговачке државе (остаје ипак неразјашњен проблем зашто се овај језик не зове *босанскохерцеговачки* већ само *босански*). Сматрам да се у овом конкретном случају ради о политичкој импликацији назива језика јер се језик Муслимана/Бошњака у етничком смислу може називати само као *бошњачки језик* али никако као *босански* (Сотировић 2009).

Дакле, када је реч о називу овога језика, асиметрија у његовом имену односно појава два различита термина последица је двоструких принципа именовања – територијалног и етничког. Муслимани у Босни и Херцеговини овај језик су назвали и зову га *босански* јер се овај термин спомиње још у доба аустроугарске владавине и јер тај назив обухвата не само муслимане у Босни и Херцеговини, већ и све друго становништво које насељава овај простор, ма каквог етнонационалног и конфесионалног порекла било.

Назив *бошњачки* нема никакву предисторију, али је, бар у лингвистичким круговима у Србији и Хрватској, прихватљивији јер се првенствено односи на језик босанскохерцеговачких муслимана, прозваних Бошњацима, те је природни след ствари да се и њихов језик, у складу с правно постојећим етнонимом Бошњаци, зове бошњачки, а не босански.

Нормирање тзв. босанског (заправо бошњачког) језика од 1996. године иде у правцу истицања његове оријенталне компоненте. На тај начин различитост осамостаљеног, новог језика од већ постојећих српског и хрватског бива уочљивија и изразитија.

⁸ Данас се и знатан део муслимана из области Санцака односно Рашке области (територија географски подељена између Републике Србије и Републике Црне Горе) изјашњава да је њихов матерњи језик бошњачки.

Историја бошњачког језика је, дакле, кратка, и њени почеци датирају из 1995. године, када је он међународно признат. Тежње за његовим дефинитивним осамостаљењем потврђене су 1996. године објављивањем *Правописа босанскога језика* у Сарајеву (Халиловић 1996). Иако је овај правопис штампан на латиници, према њему је и ћирилица званично писмо којим се пише босански језик, јер је један део културног блага насталог на простору Босне и Херцеговине ранијих деценија писан ћирилицом.

Период од 1990. до 1993. године у свим новим државама насталим на територији СФРЈ обележило је доношење нових устава, у које су биле укључене и одредбе о језику. У Уставу СР Србије из 1990. године стајало је: „У Републици Србији у службеној је употреби српско-хрватски језик и ћирилично писмо, а латинично писмо је у службеној употреби на начин утврђен законом“ (Устав 1990: чл. 8). У свим уставима донетим наредних година двочлани назив језика – српскохрватски је измењен.

Године 1991, издвајањем из државне заједнице СР Словеније и СР Хрватске, почео је распад федеративне Југославије. Након поменутих двеју република осамосталиле су се и СР Македонија и СР Босна и Херцеговина, а СР Србија и СР Црна Гора формирале су нову заједницу – Савезну Републику Југославију, те је 1992. године, 27. априла, донет нови Устав СРЈ, чији члан 15. гласи: „У Савезној Републици Југославији у службеној употреби је српски језик екавског и ијекавског изговора и ћирилично писмо, а латинично писмо је у службеној употреби у складу са уставом и законом“ (Устав 1992: чл. 15).

Назив *црногорски језик* први пут се у Црној Гори помиње осамдесетих година 20. века, али само у појединачним иступањима (в. ставове Војислава Никчевића изнете у листу *Овдје*, јун 1984) и поново крајем деведесетих година (Никчевић 1997). Отвореније залагање за преименовање српског језика у црногорски у Црној Гори почиње 2000. године, када Матица црногорска у тексту објављеном у *Побједи*, дневном листу наклоњеном тадашњој влади, закључује: „Црна Гора и Црногорци имају право и обавезу да свој матерњи језик назову црногорским именом“, и даље: „Црногорски језик је језик црногорског народа којим Црногорци именују свој дио штокавског система који заједнички баштине

са Бошњацима, Србима и Хрватима“ (Побједа, 19. фебруар 2000., преузето из Брборић 2001: 269–270).

Марта 2002. године званичници Савезне Републике Југославије, Републике Србије и Републике Црне Горе, уз присуство високог представника Европске уније, у Београду потписују документ *Полазне основе за преуређење односа Србије и Црне Горе*, којим је предвиђено да СРЈ убудуће носи назив Србија и Црна Гора. Тако је 4. фебруара 2003. године Савезна Република Југославија трансформисана у државну заједницу Србије и Црне Горе, засновану на равноправности две државне чланице, државе Србије и државе Црне Горе. Највиши правни акт ове заједнице био је Уставна повеља и у њему није било никаквих одређења о службеној употреби језика и писма (Уставна повеља 2003).

Део црногорске јавности се недуго по овом преименовању државе отворено почео да залаже и за преименовање стандардног српског језика у Црној Гори. Око увођења у наставни програм тзв. *матерњег језика*, које је подразумевало слободно одређење ученика за једно од четири имена истог језика (поред назива српски нудили су се још и називи црногорски, босански и хрватски), било је превирања све док 26. 3. 2004. године Савјет за опште образовање није констатовао да предмет Српски језик и књижевност, након усвајања одлуке о промени назива предмета, у Наставном плану више не постоји.

Државна заједница Србија и Црна Гора нестала је након референдума о независности, одржаног у Црној Гори 21. маја 2006. године. Тамошња власт убрзо доноси нови устав у који као службени уводи црногорски језик: „Службени језик у Црној Гори је црногорски језик. Ћирилично и латинично писмо су равноправни. У службеној употреби су и српски, хрватски, босански и албански језик“ (Устав 2007: чл. 13). У јулу 2009. године представљен је први правопис црногорског језика (Правопис 2010), а крајем септембра 2010. године објављује се и прва нормативна граматика црногорског језика коаутора Аднана Чиргића и хрватских професора Јосипа Силића и Ива Прањковића (Чиргић и др. 2010). Та граматика је, „по свједочењу зналаца, заправо копија уџбеника хрватског језика за гимназије,

истих професора, „обогаћена“ трудом Аднана Чиргића, првога „доктора“ и првога „стандардолога“ тзв. црногорскога језика...“ (Матовић 2011: 4).⁹

Коначно, 2011. године Савјет за опште образовање доноси одлуку да се од школске 2011/12. године у црногорским школама наставни предмет *Матерњи језик (српски, црногорски, хрватски, бошњачки)* може звати искључиво *Црногорски језик и књижевност*.

Као што смо већ поменули, покушаја да се црногорски језик осамостали било је, додуше, и доста раније, али су то били усамљени примери. Најистакнутији заступник овога мишљења био је Војислав Никчевић, који је истицао да се посебност стандарднојезичког израза у Црној Гори мора означити и посебним именом – црногорски језик. Никчевић је још 1984. године истицао да се уместо једног књижевног српскохрватског језика залаже за четири, тј. за онолико стандардних језика колико има република у којима претежно живе Хрвати, Муслимани, Црногорци и Срби (*Овдје*, јун 1984.). Исти лингвиста је 1997. године отишао у својим тежњама још даље, објавивши *Правопис црногорског језика* (Никчевић 1997), и то латиницом. Присталице Никчевићеве идеје о осамостаљивању потенцијалног црногорског језика залагале су се за „архаизацију и локализацију, оживљавање фолклорне баштине и покушаје институционализације појединих дијалекатских специфичности у говору и писању“ (Бугарски 2002: 107-108). Међутим, то „устоличење“ још једног словенског језика остало је без веће подршке и успеха, додуше, како се показало, само за неко време.

На крају се испоставило да су све осамостаљене језичке заједнице водиле политику удаљавања од српскохрватског (и касније српског); таквих потеза једино није било на српској страни, што није имало значајнијег утицаја на развој целокупних социолингвистичких прилика на тлу некадашњег српскохрватског говорног подручја.¹⁰ Наиме, иако је лингвистичка наука потврдила да су на плану језичке структуре, генетском и комуникацијском плану српски, хрватски, бошњачки и црногорски један језик јер представљају јединствену супстанцу, они

⁹ У *Граматици црногорскога језика* о којој је реч јављају се две термилошке иновације: *јотација* уместо *јотовање* и *синтагмем* уместо *синтагма*. Термин *јотација* преузет је из хрватског језика (в. Додатак, стр. 410).

¹⁰ Једино што су Срби на социолингвистичком плану покушали да промене било је увођење екавице у јавну употребу у ијекавској Републици Српској, што је, додуше, трајало врло кратко.

су захваљујући социополитичким и социолингвистичким критеријумима са нивоа варијанти стандардног српскохрватског језика подигнути на ранг засебних стандардних језика. Премда се термин српскохрватски, а све чешће и босанско/хрватско/српски језик, и даље користи у интернационалној науци, „српскохрватски службено више нигде не постоји у новим уставима и законима на његовом подручју, будући административно расточен на српски, хрватски и босански. Ови идиоми имају, значи, политички и формалноправни статус оделитих стандардних језика, служећи као важан симбол националног идентитета и државног суверенитета земаља насталих на тлу бивше Југославије“ (Бугарски 2001: 3).

1.4. О Српскохрватском језику као наставном предмету од 1918. до 1991. године

С обзиром на чињеницу да је стандардни језик плод и одраз многих друштвених и политичких околности, настава матерњег језика и књижевности одувек је представљала, а и данас представља, најзначајнији сегмент људског образовања. Она, заправо, чини елементарно образовање сваког појединца, самим тим и народа, и један је од основних задатака сваке школе. Настава матерњег језика уводи ученике у свет мисли и осећања и омогућује им правилно усмено и писмено изражавање. Она, поред знања која пружа, служи и успешности реализације целокупног наставног процеса, а посебно доприноси успешнијем организовању наставе страних језика.

Први општи закон о школама у Србији („Устројеније јавног училишног наставленија“) донет је 1844. године. Међутим, значај и важно место које матерњи језик као наставни предмет заузима у југословенској педагошкој историји се први пут експлицитно истичу 1892. године у *Упутству за вршење програма*: „Матерњи језик заузима прво и најзнатније место у основној настави, јер је он најмоћније средство за образовање у свим правцима“ (Упутство за вршење програма 1892: 168).

Почетак 20. века углавном су обележила ратна дешавања (Балкански ратови и Први светски рат), што се свакако негативно одразило и на развој школства и наставе, али се жеља и борба за образовањем ни тада нису губиле, те

се с континуираним радом на наставним документима за основну школу, самим тим и за матерњи језик, наставило и у новоформираној Краљевини СХС. Тако се у годинама након Првог светског рата српскохрватски језик као наставни предмет почиње да развија у складу с развојем културе, књижевности, лингвистике, педагошке мисли и друштва у целини.

Први наставни план и програм за Српскохрватско-словеначки језик, како се предмет (и језик) тада звао, у коме су истакнути циљеви наставног предмета и у коме је детаљно набројан број лекција из граматике (остало је дато начелно) објављен је 1926. године. Он се односио на прва четири разреда основне школе, а недељни фонд часова у сваком разреду износио је 7. По њему се, додуше, није ни радило, јер приликом његове израде није консултован Главни просветни савет. Исте године донет је и *Привремени наставни програм за ниже разреде гимназије* (Привремени наставни програм 1926), у коме је наставни план одговарао плану из 1920. године (по четири часа матерњег језика у петом, шестом, седмом и осмом разреду).¹¹ „Он сужава писмене и говорне вежбе, али зато уводи детаљно изучавање граматике, којој и у програму даје прво место. Овај програм уводи лектуру и преко ње захтева обраду целе народне књижевности. У лектури се тражи и обрада многих уметничких дела стране и наше књижевности и набраја се велики број писаца чија дела треба обрађивати“ (Стевановић 1977: 21). У програму из 1926. године појављује се и једно сасвим ново наставно подручје – основе књижевности, предвиђено за 3. разред ниже гимназије.

Како Главни просветни савет није био консултован приликом израде наставног програма 1926. године, 1927. је усвојен нови наставни документ за основну школу (Привремени наставни програм 1927), по коме су се српскохрватски језик и књижевност изучавали више година, све до 1933, када Министарство просвете доноси наставни план и програм који се од 1. септембра 1935. године почео примењивати на територији целе Југославије (Наставни план и програм 1933). Према наставном плану за основну школу из 1933. године српскохрватски језик се у првом разреду изучавао на 10 часова, у другом на 9, у трећем на 6 и у четвртом на пет часова. Поред тога, ученици другог, трећег и четвртог разреда имали су и по час лепог писања. Садржаји који су се од 1935.

¹¹ Нижи разреди гимназије су, до формирања јединствене основне школе (1959. година), одговарали данашњим вишим разредима основне школе.

године до почетка Другог светског рата, до када се по овом програму радило, изучавали у оквиру предмета Српскохрватски језик и књижевност, били су заједнички за целокупну територију тадашњих југословенских република које су територијално припадале штокавском наречју. Према наставном плану за средње школе из 1930. године, српскохрватски језик се изучавао на по четири часа недељно у свим разредима (петом, шестом, седмом и осмом).

Почетком Другог светског рата школство у целини доживљава тешке тренутке. На територији Краљевине Југославије, као и свукуд где је било рата, наставни процес се готово потпуно прекида, а школе бивају претворене у склоништа, касарне и просторије различитих намена. Последице ратних дешавања и многе нагомилане генерације нешколоване деце диктирале су и нове потребе.

Без обзира на околности, жеља да се настава и школство не занемаре изродила је у многима снагу да се и у годинама народноослободилачких борби на овом пољу ради, те је тако, управо у јеку ратних дешавања, 1943. године, објављен Наставни план и програм за основну школу у коме матерњи језик добија више простора. У њему се, у односу на план из 1933. године, за матерњи језик одређује шест часова више недељно за све разреде основне школе, па се тако у првом и другом разреду поменути предмет изучава на по 11, а у трећем и четвртом разреду на по 7 часова недељно (Наставни план и програм 1943: 3). Иначе, ово је програм у коме се по први пут истиче потреба за естетском анализом штива у основној школи, као и за изучавањем граматике на штиву, те потреба за сталним утврђивањем и проширивањем градива у наредном разреду.

Први наставни план и програм који је донет по ослобођењу штампан је 1945. године. За Српски језик и књижевност је у овом плану предвиђено 34 часа недељно у свим разредима тадашње основне школе (по 10 у првом и другом и по 7 у трећем и четвртом разреду).¹²

У првим послератним годинама статус матерњег језика у плану основне школе и ниже гимназије често је мењан. До 1953. године наставни планови и програми за матерњи језик мењају се скоро сваке године, а 1947. године за основну школу из штампе излазе чак два наставна плана и програма у којима су, додуше, садржаји предвиђени за наставу Српског језика и књижевности

¹² Тадашња основна школа обухватала је прва четири разреда.

идентични и незнатно се разликују од садржаја објављених у наставном програму из 1945. године (Нови наставни план и програм 1945). У наставном плану фонд часова за Српски језик је у четвртог разреда смањен за један у односу на план из 1945. године и износи 6 часова недељно. Поред тога, за ученике другог, трећег и четвртог разреда одређен је и по један час лепог писања.

У наставном плану за гимназије из 1946. године број часова за Српски језик и књижевност је највиши до тада, а и до сада – шест часова недељно у свим разредима ниже гимназије.¹³ У наставном програму настава граматике и правописа добија највише места. Програм захтева обраду граматике и правописа у целини, уз напомену да граматiku треба изучавати само применом методе индукције, на примерима из свакодневних језичких ситуација и књижевних текстова: „Настава језика никако се не може одвајати од наставе књижевности, а ово обоје чини основицу на којој почива писменост ученика...“ (Наставни план и програм 1947: 3).

У наставном плану и програму за основну школу из 1948. године (Наставни план и програм 1948) предмет *Српски језик* добија назив *Матерњи језик*. У овом програму су, по први пут, дата веома прецизна и детаљна објашњења за реализацију сваког наставног подручја. У наставном плану за ниже гимназије недељни број часова је у другом, трећем и четвртог разреда смањен за по један (са шест на пет), а у програму је извршено ново распоређивање наставних садржаја (Наставни план и програм 1949). Знатан део часова био је посвећен народној књижевности. „Овај програм предвиђа систематску обраду народне књижевности у IV разреда, с тим што је задржава и у програму за V разред. За обраду народне књижевности у IV разреда предвиђено је 45 часова или 30% од укупно предвиђеног броја часова за целу годину, а у V разреда 44 часа или 22% од укупног броја годишњих часова“ (Стевановић 1977: 28). Овакав однос према настави народне књижевности ни у једном каснијем програму није био исти, нити сличан (фонд часова предвиђен за ову грану књижевности постепено се смањивао). У овом програму број часова за сваку наставну јединицу прецизно је одређен, а анализом комплетног програма закључујемо да у њему централно место заузима настава књижевности.

¹³ То би одговарало данашњим петом, шестом, седмом и осмом разреда основне школе.

Године 1950. (прештампан 1951. и 1952. године) објављен је последњи наставни план и програм четвороразредне основне школе. Спајањем четвороразредних основних школа с нижим гимназијама постепено настају најпре седмогодишње, а потом и осмогодишње основне школе, у којима је од првог до последњег разреда српски (матерњи) језик предмет с највећим бројем часова.

Први наставни план и програм реформисане основне школе у осмогодишњем трајању донет је 1959. године, чему је претходило доношење Закона о јединственој основној школи.

Наставни план из 1962. године настави матерњег језика донео је по један час више у четвртом и петом разреду (по 6 часова недељно), иако је наставни програм остао исти. По плану и програму за Српскохрватски језик и књижевност из 1959. године, са незнатним корекцијама у програмима из 1962. и 1963, настава матерњег језика се у СР Србији изводила до школске 1977/78. године. У међувремену (1973) донето је *Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе у основној школи*, чија је примена у основним школама почела са школском 1973/74. годином (*Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе* 1974). Генерална слабост ових програма била је њихова преоптерећеност наставном грађом, те се од састављача програма захтевало да се ови документи знатно растерете многобројних података који су ученицима основне школе били непотребни. Што се српскохрватског језика и књижевности тиче, *Упутством* се допринело извесном сажимању грађе и њеном бољем распореду. Крупнијих измена није било.

Од 1959. године и формирања јединствене основне школе, па до данашњих дана, процес праћења и усавршавања најважнијег школског документа – наставног плана и програма, није завршен, нити је то уопште могуће, с обзиром на његову природу. Он ће увек бити подложен изменама јер је слика друштва и промена кроз које оно свакодневно, последњих година све брже, пролази.

Када је реч о српскохрватском језику и књижевности као наставном предмету, ту су промене у програмима, поред историје и географије, последњих деценија биле најизразитије. Лингвистичка, лингвополитичка и социолингвистичка кретања у сербокроатистици, односно данас србистици и кроатистици, морала су бити праћена и изменама у наставној методологији и

практичној настави језика и књижевности. Измењене лингвистичке чињенице (заправо је боље рећи лингвополитичке чињенице) најпре су довеле до измена у номенклатури предмета, односно до формирања више нових из наикадашњег Српскохрватског језика и књижевности, а онда и до измена у етничким пропорцијама у заступљености српских, хрватских, босанских и црногорских писаца, те у лингвистичкој терминологији у наставним програмима. А све је то, заправо, био одраз и доказ различитих националних тежњи народа који су насељавали некадашње српскохрватско говорно подручје. Додуше, измена у наставним плановима и програмима било би и да није дошло до дезинтеграције српскохрватског језика, јер је обавеза сваке друштвене заједнице да, између осталог, прати и усмерава еволуцију језика и књижевности, да прати општи културни и друштвени развој односно актуелне потребе својих говорника. Међутим, оне сигурно не би биле овако нагле, агресивне и делом научно неутемељене, а управо нам је то потврдила њихова анализа, о чему ће детаљније бити речи у наставку.

II НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА ОСНОВНУ ШКОЛУ

2.1. Теоријске концепције израде наставних програма

Први степен обавезног образовања сваког појединца, током којег се умногоме доприноси и његовом свестраном васпитању, јесте основно образовање. Сврха основног васпитања и образовања у савременом друштву јесте стварање повољних базичних услова за физички и ментални развој и подстицање сваке личности на тај процес током читавог живота. Крајњи циљ тог процеса јесте формирање емотивног, интелектуалног, моралног, духовног и друштвеног бића у складу с његовим склоностима и способностима, те постизање што вишег квалитета живота.

Основна школа је у току свог развоја прошла кроз различите фазе. Те су фазе зависиле од многих фактора, међу којима су најјачи били утицаји друштвено-политичких, економских и културних услова наше друштвене заједнице.

Прокламовање обавезног основног образовања у трајању од осам година извршено је 1949. године. Са припремама за његово увођење у праксу кренуло се одмах. Године 1958. изгласан је Општи закон о школству, којим се озакоњује обавезно осморазредно школовање за све грађане Југославије. На основу Савезног закона у Србији се доноси Закон о јединственој основној школи (према Стевановић 1977: 5).

Тако реформисана, основна школа постаје обавезна и јединствена осморазредна општеобразовна институција,¹⁴ што значи да свака школа има исти циљ и исте задатке које је дужна да остварује на истим основним педагошким садржајима. Сврха њеног похађања јесте да свим ученицима на почетку њиховог школовања обезбеди једнаку општу културу, образовање и васпитање и једнаке могућности за настављање даљег школовања. Дакле, поред образовања, задатак основне школе је и да систематски и ефикасно васпитава ученике, спонтано их

¹⁴ Након последњих реформи основног образовања спроведених у бившим југословенским републикама Босни и Херцеговини и Црној Гори 2004. и 2005. године, основна школа у поменутиим државама данас траје девет година.

усмеравајући ка свим врстама васпитања – моралном, естетском, интелектуалном, културолошком, психолошком, социолошком, развојном, радном, патриотском итд. У току основног образовања, и то још у првим разредима, ученици треба да формирају трајне радне навике, развијају радну културу и интензивније стваралачке напоре.

Основни документ на који се суштински ослања целокупан васпитно-образовни рад школе јесте наставни план и програм. Од њега у највећој мери зависи квалитет наставе у једној образовно-васпитној установи.

Уводни део сваког наставног плана и програма обавезно садржи циљеве и задатке који његовом реализацијом треба да се остваре. Циљеви основног образовања проистичу из општеприхваћених, универзалних вредности савремених друштава и, уже, вредносних мерила заснованих на посебностима историјског, националног, културног и верског наслеђа одређене друштвене заједнице. Образовање такође треба да допринесе стварању друштва у коме је приоритет поштовање људских права и формирање свестраних личности, што се постиже усклађивањем наставних програма с тековинама и достигнућима савремене науке и њиховим прилагођавањем узрасним и личним образовним потребама ученика и друштвене заједнице којој припадају. „Програмом васпитања и образовања друштво одражава и одређује свој идентитет. Програм је увек, мање или више, успешна слика оног што је друштво било јуче, што јесте данас и што жели бити сутра“ (Кнежевић 1987: 15), јер друштво управо преко наставних планова и програма обезбеђује своје стратегијске циљеве.

Како би се постављени циљ и задаци наставе што брже и лакше остварили, њима треба да буду прилагођени садржаји програма. Садржаји и задаци не смеју бити индиферентне појаве, већ увек морају кореспондирати.

Када говоримо о избору садржаја, морамо водити рачуна о мери заступљености научних знања у програму конкретног предмета, а потом и о иновативности научног садржаја, где се захтева да се у програму нађу и традиционални, општеприхваћени садржаји, захваљујући којима се млади упознају с културним и националним традицијама заједнице којој припадају, и садржаји усмерени према будућности и тенденцијама развоја конкретне науке и технологије. У складу с овим тежњама често се у корист осавремењавања

наставног процеса врше мање или веће реформе наставних програма, које, поред дотеривања старих садржаја и њиховог сажимања или изостављања, подразумевају и укључивање нових, научно доказаних чињеница. На крају, треба водити рачуна и о односу научног и емпиријског знања у програмима. Не треба бити искључив у схватањима да у програме треба уносити само садржаје који ученике оспособљавају за непосредни живот, нити се трудити да они садрже већину теоријски верификованих чињеница из једне науке, већ треба комбиновати искуства и сазнања из оба ова домена.

Као што се из изложеног да закључити, планирање и програмирање савременог образовања није нимало једноставна делатност јер подразумева многа мултидисциплинарна и трансдисциплинарна истраживања. Из тог разлога проблем конципирања наставних планова и програма увек је привлачио велику пажњу многих теоретичара и истраживача из разних области: педагога, психолога, социолога, методичара, просветних власти, просветних радника и научника из различитих научних дисциплина који су на било који начин, директно или индиректно, заинтересовани за рад школа.

Израда наставних планова и програма условљена је, пре свега, степеном развоја науке и технике, друштвено-економским потребама конкретне заједнице, циљевима које друштво поставља пред школу, те низом других фактора. Наставни програм као документ мора бити вишеструко отворен – и према новим садржајима, и према савременим дидактичко-методичким и психолошко-педагошким достигнућима. Постоје традиционална теоријска и методолошка становишта по којима наставни план и програм треба прилагодити способностима ученика и савремена становишта – да ова документа треба ставити у функцију развоја њихових психофизичких потенцијала и тако допринети процесу психосоцијалног, интелектуалног и емоционалног сазревања ученика (тзв. акцелеративни програми). „Наставни планови и програми по мишљењу Пијажеа, Блума, Брунера и неких других психолога и педагога треба да уважавају психофизичке способности ученика на одређеном узрасту, док Виготски, Давидов и неки други теоретичари, супротно томе, сматрају да нагласак треба да буде на подстицању и убрзавању развоја тих способности“ (Шпијуновић 2005: 562).

У зависности од приступа којима се при изради наставних програма даје предност, у теорији конципирања наставних планова и програма постоји неколико модела: есенцијализам – усвајање сржи есенцијалног знања у оквиру што мањег броја наставних предмета; енциклопедизам (екстремни облик дидактичког материјализма) – тежња да наставним плановима и програмима буде обухваћено целокупно људско знање;¹⁵ сензуализам (модел утемељен на чулима) – подразумева сазнања стечена непосредним опажањем и чулним искуством;¹⁶ четврти модел је прагматизам (модел усмерен на дете), чије се присталице залажу за знања од којих ће ученици имати непосредну корист у животу, захваљујући којима ће се што боље оспособити за професионалне задатке и која ће им омогућити што лакше уклапање у друштво и средину у којима живе и раде;¹⁷ последњи модел је тзв. здраворазумски приступ, који представља комбинацију најбољих елемената претходно наведених модела. Присталице овога модела сматрају да је за ученике најважније да у току школовања усвоје одређене интелектуалне поступке који ће им омогућити и олакшати даљи интелектуални развој и професионално ангажовање и напредовање (Шпијуновић 2005: 564 – 566).

Када је реч о методологији израде наставних програма за основну школу, садржаји програма распоређују се концентрично – исти садржаји на вишем узрасту јављају се у ширем и дубљем облику.

Овакав методолошки поступак примењује се и у конципирању садржаја из Матерњег језика и књижевности.¹⁸

Матерњи језик и књижевност као наставни предмет заузима једно од најважнијих, ако не и најважније место у процесу васпитања и образовања ученика. Настава матерњег језика и књижевности у основној школи најшира је наставно-васпитна област. Матерњи језик не треба посматрати као затворен школски предмет, већ као образовно-васпитно подручје које својим садржајима често обједињује неке од суштинских елемената онога што називамо општим

¹⁵ За овај модел залагао се педагог Јан Коменски.

¹⁶ Присталице овога модела су Коменски, Русо, Песталоци, Фребер и др.

¹⁷ За овај модел залагали су се Џ. Дјуи и Х. Спенсер.

¹⁸ Термин *Матерњи језик* као име наставног предмета користићемо у тексту у ситуацијама када се констатације које износимо односе на све језике „изрођене“ из некадашњег српскохрватског, односно наставне предмете по њима назване: Српски језик и књижевност, Хрватски језик, Бошњачки језик и књижевност и Црногорски језик и књижевност.

образовањем у раду с ученицима основне школе. Значај и улога овога предмета у развијању духовног живота појединаца се данас, у годинама огромног друштвеног и технолошког напретка, још више истичу као важне компоненте у формирању здраве личности ученика.

Међутим, како је предмет Матерњи језик и књижевност врло сложена и деликатна наставна дисциплина, у вези с њом су се годинама јављали бројни проблеми који су били потенцирани од стране појединаца, школа, наставника и друштва у целини. Стално су тражена боља решења, али је увек било и много пропуста и нерешених питања. Како су, као што смо већ истакли, програмски садржаји „средства“ помоћу којих се остварују одређени задаци васпитања и образовања, али и стратешки циљеви друштва у целини, основне теме у свим овим дискусијама тичале су се управо њих – садржаја програма: која и каква знања пружити ученику и на основу ког критеријума одабрати садржаје који ће највише користити њему као јединки и друштвеној заједници којој припада.

Истраживачке послове у вези с наставним плановима и програмима обављају групе експерата, тимови научника, истраживача и стручњака из разних области. Ту су педагози, психолози, социолози, дидактичари, методичари, просветни саветници, узорни наставници-практичари, чак и политичари, и наравно, лингвисти и научници који се баве проучавањем књижевности.

Састављачи наставних програма баве се послом који нимало није завидан. Наиме, они су веома често под јаким притиском ауторитета из конституентских области предмета (лингвиста или научника који се баве књижевношћу), који своју науку намећу као примарну и настоје да своју област афирмишу пре свега постављањем повећаних програмских захтева, као и тежњом за енциклопедизмом и фактографијом. Речју, труде се да се у наставном програму нађе што више садржаја из њихових научних дисциплина.

Стручњацима који раде на изради наставних програма, на класификацији наставних садржаја, на издвајању важнијег од мање важног, тј. граде структуру програма, дидактичар Јован Ђорђевић је, у складу с теоријским сазнањима дидактике, поставио посебне критеријуме у том процесу: економичност, значај, валидност, интересовање, могућност да се научи и применљивост (према: Макевић 2005: 556–557).

У нашој савременој педагошкој и дидактичкој литератури мало се или нимало говорило о другачијем, савременијем конципирању наставних програма. Иако смо у годинама после Другог светског рата имали неколико реформи наставних програма, још увек немамо целовиту теорију израде ових докуманата, нити имамо инструменте и разрађене начине праћења и вредновања постојећих, важећих наставних планова и програма.

Када се говори о наставном плану и програму, прва асоцијација је докуменат – табела предмета и недељни (или годишњи) фонд часова за поједине предмете, списак циљева и оперативних задатака, списак наставних тема и јединица, кратка и уопштена методичко-дидактичка упутства. Вероватно је да ће се наставни план и програм и надаље код нас исказивати као званичан документ просветних органа. Међутим, оно што је за нас значајно јесте истицање следећих чињеница: а) да наставном плану и програму као документу претходи процедура израде документа... и ц) да такав докуменат мора имати поузданије инструменте праћења и вредновања резултата, јер је то први услов за утврђивање степена постигнућа програмских циљева и задатака (Кнежевић 1987: 26).

У развијенијим земљама Европе у вези с поменутиим проблемима у области наставног планирања и програмирања постоји непосредна сарадња између просветних власти и истраживачких тимова, чиме се процес утврђивања квалитета наставних докуманата знатно олакшава. Да бисмо и код нас квалитетније организовали рад на праћењу и (пр)оцењивању наставних програма, неопходно је да се што пре успостави сличан сараднички однос између људи који су непосредно у пракси и оних који наставни процес посматрају са стране, уз помоћ за то посебно припремљених и организованих начина праћења.

2.2. Дијахронијски преглед наставних програма за основну школу на бившем српскохрватском говорном подручју (од 1963. до 2006. године)

Први програми за српскохрватски језик и књижевност донети након Првог светског рата (Привремени наставни програм 1926, на пример) били су конципирани у складу с теоријом есенцијализма. Ти програми требало је да

ученицима омогуће да у току школовања на што мањем броју часова усвоје суштинске чињенице о предмету изучавања.¹⁹

Како есенцијализам бива врло брзо напуштен, од четрдесетих година 20. века наставни планови и програми почињу се израђивати у садејству ширих друштвених и научних основа, уз помоћ којих се прати и тумачи однос наставних планова и програма и развоја личности ученика односно вапитаника. Већ шездесетих година у концепцији наставних програма за српскохрватски језик врши се постепени заокрет ка енциклопедизму, и то је пут којим се при изради поменутих докумената дуго ишло, о чему ће више речи бити у наставку овога одељка. Овим су програмима ученици углавном оптерећивани више но што је њихов психофизички развој могао да прихвати, јер су њима ученицима нуђена фактографска знања, која су последњих деценија 20. века почела све брже да застаревају. Када је реч о овим програмима, има доста критичких опсервација које указују на то да су њихови садржаји углавном окренути прошлости, да не досежу до садашњости, а о будућности да и не говоримо.

На такво стање ствари је, заправо, утицала методологија израде јер, ако је наставни програм стар макар једну годину (а углавном зна да буде стар и десет година), у време веома брзог развоја свих наука не можемо очекивати да он буде савремен нити актуелан.

Нагле друштвене, научне и технолошке промене условиле су одбацивање класичног педагошког начела о поучавању свакога у свему у једном времену за сва времена, одбацивање крутог разредно-предметно-часовног система са класичним наставним планом и програмом. То је законита нужност. Данас када се научне информације умножавају геометријском прогресијом – сваких 5–10 година се удвостручују, није могуће свакога образовати у свему, а још мање за цео живот. Доживотно образовање је потреба не само данашњице, него и захтев сутрашњице (Кнежевић 1987: 19).

И доиста је тако. „Сутрашњица“ о којој је Кнежевић крајем осамдесетих говорио наша је данашњица, а ставови које је тада изнео актуелни су и данас, јер су и последње реформе наставних програма неосетљиве на неопходност

¹⁹ О њима и свим осталим програмима за српскохрватски језик у основној школи, у СР Србији, до 1963. године у својој књизи говорио је Владимир Стевановић (Стевановић 1977), те би било сувишно да се и ми на овом месту њима бавимо.

оспособљавања ученика за перманентним самообразовањем. Уколико желимо боље резултате у образовању, што пре се морамо ослободити традиционалног схватања да знања превасходно проистичу из наставе и, у складу с тим, ученике усмеравати ка осталим могућностима (само)образовања. Не смемо пренебрећи чињеницу да се у савременим друштвима маса нових информација пребрзо јавља и постаје актуелна и да, исто тако, многе информације брзо застаревају и постају неподобне за укључивање у наставне планове и програме. Ученицима се данас агресивно намећу различити медији, компјутерски најизразитије, а деца их често бирају радије него школу; на тај начин стичу добар део својих сазнања из различитих научних и уметничких области, те их и у том процесу усвајања знања треба усмеравати.

2.2.1. Наставни планови и програми у СР Србији

Наставни план и програм за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији из 1963. године представља редакцију наставног плана и програма из 1959. године (Наставни план и програм 1963).

Према овом Наставном плану наш предмет носио је назив *Матерњи језик* и у првих пет разреда био је заступљен са по шест часова недељно, у шестом са пет, и у седмом и осмом разреду са по четири часа недељно.

У структури Наставног програма на самом почетку дефинисани су *задачи наставе српскохрватског језика*, којима је и у каснијим програмима припадало уводно место. Од садржаја програма за пети разред најпре су дата упутства за *логичко и изражајно читање и обраду књижевног текста*, потом вежбе у *усменом и писменом изражавању*, и на крају *граматика*, где су у последњем пасусу дефинисани садржаји из правописа. И у свим осталим разредима структура је иста, с тим што се у шестом, седмом и осмом разреду увежбава само изражајно читање, без логичког, за које се подразумева да се у потпуности савладава у петом разреду.

Основна карактеристика овога програма била је његова уопштеност, нарочито у оквиру прва два подручја. Тако се, на пример, у петом разреду, у оквиру *логичког и изражајног читања и обраде књижевног текста* наводи:

„Наставити са неговањем логичког изражајног читања на текстовима из читанке, дечјих листова и дневне штампе, као и на одломцима књижевних дела доступних овом узрасту ученика“, без прецизирања о којим дечјим листовима и књижевним делима је реч; или: „Учити напамет изразито лепе и васпитно погодне одломке“ (ваљда се подразумева да су сви текстови који улазе у наставни програм „изразито лепи“ и „васпитно погодни“; које, онда, одабрати за учење напамет!?). Уопштености има и у *Усменом и писменом изражавању*: „За писмено изражавање користити вежбе у причању, препричавању и описивању... Теме за вежбе у усменом и писменом изражавању узимати из непосредне околине ученика, првенствено оно што је везано за њихове доживљаје, као и за актуелна и савремена збивања“ (Наставни план и програм 1963: 343). Иста је ситуација и у свим наредним разредима. Како садржаји програма нису били прецизно наведени, у његовој реализацији и конкретизацији захтева великог удела имао је сам наставник-практичар.

У оквиру првог програмског подручја, наставе књижевности, наставници су најпре били дужни да ученике петог разреда постепено уводе у анализу текстова: уочавање главних ликова и њихових карактеристика, тока радње и главне мисли. Напомиње се да наставник увек треба да, поред тога, истиче и оно што има васпитни значај и вредност (поступци главних личности, њихова осећања и сл.). Даље, ученике је требало упознати и с важнијим књижевним појмовима и изражајним средствима на погодним књижевним текстовима (поезија и проза – народна и уметничка, лирска и епска поезија, врсте народне прозе). Из народне лирске поезије требало је обрадити шаљиве и обичајне песме, а из епске преткосовски циклус (није прецизирано на којим песмама треба показати одлике лирике и епике; избор се препуштао наставнику, што је представљало извесну мањкавост овога документа).

Списак дела која је требало обрадити на часовима и као домаћу лектуру налазио се на крају Наставног програма за матерњи језик, иза *Објашњења* о реализацији програма, а не, што би било логичније, у оквиру садржаја који се односе на подручје књижевности или на крају програма, али пре *Објашњења*. Пре самога списка наглашено је да је „*наставнику остављена слобода ужег избора* било од ових било од других дела, при чему треба водити рачуна како о узрасту

ученика тако и о педагошко-естетској вредности изабраних текстова“ (Наставни план и програм 1963: 350). Избор је наставник требало да врши у зависности од снабдевености школске библиотеке и других могућности у самом месту у коме се школа налази. У лектури је, поред избора песама и приповедака из народне књижевности, заступљено шест српских писаца (Бранко Ћопић: „Приче партизанке“, Стеван Раичковић: „Гурије“, Воја Царић: „Бели вук“ или „Шарени мост“, Мира Алечковић: „Звездане баладе“, Бранислав Нушић: „Хајдуци“ и Јован Јовановић Змај: Песме за децу), четири словеначка (Франц Бевк: „Црна браћа“, Тоне Селишкар: „Дружина Сињи галеб“, Прежихов Воранц: „Награда“ и Отон Жупанчич: Песме за децу), два хрватска (Мато Ловрак: „Дружина Пере Квржице“ и Владимир Назор: „Књига смеха“) и један македонски (Славко Јаневски: „Пионири и пионирке“), те неколико представника светске књижевности (браћа Грим: Бајке, Алексеј Николајевич Толстој: „Златни кључић“, Данијел Дефо: „Робинсон Крусо“, Радјард Киплинг: „Књига о џунгли“, Александар Милн: „Кућа на Пуовом углу“ или „Вини Пу“).

Поред захтева за рад на тексту предвиђених за пети разред, који се у наредном разреду проширују, у шестом се од ученика тражило да у текстовима проналазе описе, живописне изразе и поједине стилске фигуре. Од поетских врста упознају се с родољубивим и описним уметничким песмама и народним песмама о раду. Од уметничких прозних врста упознају се с приповетком, романом и драмом, а од народних с анегдотама, пословицама, загонеткама и питалицама. Из народне епске поезије обрађују косовски циклус и циклус песама о Краљевићу Марку (песме по избору). У шестом разреду су се, у оквиру наставе књижевности, ученици упућивали и у драматизацију погодних текстова.

У избору дела из лектуре многи писци чија су дела обрађивана у петом разреду понављају се, али се нуде други текстови (на пример, Б. Ћопић: „Орлови рано лете“, Мира Алечковић: Песме (по избору), Јован Јовановић Змај: Песме за децу (по избору), Мато Ловрак: „Влак у снијегу“, Франц Бевк: „Књига о Титу“, Прежихов Воранц: „Ђурђевак“). После српских писаца (поред Бранка Ћопића, Мире Алечковић и Јована Јовановића Змаја, у програму за шести разред су и Јован Поповић: „Истините легенде“, Петар Кочић: „Јабланови“ или „Вуков гај“, Војислав Илић: Описне песме (по избору), Бранко Радичевић: „Путник на уранку“

и „Бачки растанак“ (одломци) и Арсен Диклић: „Чика с брадом“ и друге дунавске баладе), највише је словеначких – четворица (поменути Франц Бевк и Прежихов Воранц, Фран Лествик: „Мартин Крпан“ и Иван Цанкар: „Суве крушке“ или „Десетица“) и два хрватска (Мато Ловрак и Аугуст Шеноа: „Сељачка буна“ – одломци), а дато је и неколико представника светске књижевности (Ференц Молнар: „Јунаци Павлове улице“, Хенрик Сјенкјевич: „Кроз пустињу и прашуму“, Максим Горки: „Приче за децу“, Џек Лондон: „Зов дивљине“, Жил Верн: „20000 миља под морем“ и Џавахарлар Нехру: Писма Индири).

У седмом разреду настављало се с изражајним читањем и рецитовањем текстова, као и с њиховом драматизацијом. Обраду текстова у овом и наредном разреду требало је вршити потпуније. Од ученика се захтевало да дубље доживе и разумеју догађаје и ликове, као и друштвене услове у којима су поједина књижевна дела настајала. При овим анализама требало је користити радио, филм и позоришне представе. На овом узрасту требало је да ученици усвоје појмове: трагедија, комедија, љубавна песма, елегија, романтично и реалистично. Из народне лирске поезије требало је обрадити породичне и љубавне песме по избору, а из народне епске покосовски, хајдучки и ускочки циклус, такође песме по избору. Из уметничке књижевности у седмом разреду је много више писаца из српске књижевности у односу на остале југословенске (од укупно 14 понуђених писаца југословенских књижевности, 10 припада српској литератури: Десанка Максимовић: Песме (по избору), Иво Андрић: „На Дрини ћуприја“ (одломак), Јован Поповић: „Истините легенде“ (избор), Душан Костић: „Глува пећина“, Петар Кочић: „Кроз мећаву“, Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“, Јанко Веселиновић: „Хајдук Станко“, Стеван Сремац: „Поп Ћира и поп Спира“, Јован Јовановић Змај: Родољубиве песме (избор), Ђура Јакшић: „На Липару“ и Родољубиве песме (избор), три словеначкој: Тоне Селишкар: „Другови“, Мишко Крањец: Приповетке (по избору) и Иван Цанкар: „Домовино, ти си као здравље“ и један је представник македонске књижевности: Славко Јаневски: „У пустој и снежној планини“). У вези с интерпретацијом књижевно-уметничких текстова наводи се следеће:

При обради текстова, када су у питању значајнији писци наше књижевне прошлости или савремености, давати само нужне биографске податке (или

дидактички приређене анегдоте), онолико колико је то потребно за њихово потпуније тумачење и доживљавање... Ово имати у виду и при анализи дела народне књижевности, коју такође не треба обрађивати искључиво по традиционалној циклусној систематици, већ и по прикладности њене тематике и њених идејних и језичко-стилских особености (Наставни план и програм 1963: 347).

У осмом разреду задатак ученика био је да на текстовима новије југословенске књижевности и књижевности других народа уочавају композицију текстова и њихове језичко-стилске особине. Од књижевних врста требало је да се упознају с путописом, дневником и сатиром. Такође је требало да се упознају с најзначајнијим епско-лирским песмама, а из народне епске поезије с циклусима о ослобођењу Србије и ослобођењу Црне Горе. И у лектури за осми разред далеко је више српских неголи осталих југословенских писаца. Од 18 југословенских писаца њих 13 је српске националности: Бранко Ћопић: „Доживљаји Николетине Бурсаћа“, Родољуб Чолаковић: „Записи из НОБ-а“ (одломци), Митра Митровић: „Ратно путовање“ (одломци), Мирко Милојковић: „Једна младост у Србији“ (одломци), Добрица Ћосић: „Далеко је сунце“, Малиша Вучићевић: „Малишан у олуји“, Иво Андрић: „Прича о кмету Симану“, Бранислав Нушић: „Ожалошћена породица“ или „Сумњиво лице“, Петар Кочић: „Слуга Јернеј и његово право“, Алекса Шантић: Родољубиве и социјалне песме (избор), Милан Ракић: „Родољубиве песме (избор), Милован Глишић: Приповетке (избор) и Љубомир Ненадовић: „Писма из Италије“ (одломци), један словеначке: Иван Цанкар: „Слуга Јернеј и његово право“, један македонске: Коста Рацин: Песме (избор), један хрватске: Владимир Назор: „С партизанима“ (одломци) и један црногорске: Михајло Лалић: „Извидница“ (избор).

У старијим разредима ученици о делима из домаће лектуре треба да пишу реферате и да, према упутствима наставника, воде белешке о прочитаним делима. Наставник мора да има увид и у оно што ученици по сопственом избору читају код куће и да о томе повремено с њима води разговоре.

У вези с наставом књижевности, када је о овом програму реч, треба поменути још и то да се у *Објашњењима* за његову реализацију први пут истиче значај правилности дисања и држања тела приликом читања и говора, и то још од првог разреда.

Када је реч о култури изражавања (систематском неговању усменог и писменог израза ученика), у овом програму је још истицано да континуиран рад у оквиру овог наставног подручја представља један од најважнијих задатака наставе матерњег језика у основној школи.

У програму из 1963. године, садржајно проширене у односу на ниже разреде, све врсте говорних и писмених вежби у петом разреду требало је да буду засноване на темама узетим из непосредне околине ученика, на оном што су доживели, дакле, на за њих актуелним и савременим збивањима. Ученици овога узраста требало је да увежбавају препричавање, самостално састављање краћих прича, рецитовање (уз обраћање пажње на дикцију), руковођење разредним састанцима и вођење дискусија, различитих приредби итд. У оквиру културе писменог изражавања ученици треба да се обуче у вођењу подсетника, дневника, међушколске преписке, те писању писама.

Оно што је за ово програмско подручје и уопште за наставу матерњег језика значајно јесте да је у њему још тада (1963. године) истакнуто да у настави треба да се „користе знања из школског и *ванишколског живота у вези са децијим интересовањима* (истакла Ј. М.)“ (Наставни план и програм 1963: 344). На тај се принцип, нажалост, и данас често заборавља, па се при увежбавању садржаја из културе изражавања ретко користе ситуације блиске деци из свакодневног живота изван школе.

Поред поменутих садржаја за пети разред, који се у шестом само проширују, у овом разреду ученици треба да се оспособе и за јавна иступања, давања обавештења и вођење дискусија. У писменом изражавању практикују се облици као и у претходном разреду – описивање личних доживљаја, препричавање и изношење утисака о прочитаним делима, самостално састављање прича. Ученици се упознају и с основним карактеристикама наративног и дескриптивног стила писања.

У седмом разреду у оквиру говорних вежби организују се разговори и дискусије о разним темама из живота у школи, о ученичким организацијама, о филмовима, позоришним представама, школским приредбама итд. Култура писменог изражавања у седмом и осмом разреду негује се на сложенијим и самосталнијим облицима, темама и садржајима, при чему се посебна пажња

посвећује композицији, језику и стилу писмених састава ученика. У писменом изражавању усавршавају се писањем приказа прочитаних дела, уводе се у писање репортаже, дописа и слободних писмених састава. „У овом разреду почети са упућивањем ученика у писање састава који представљају одређено излагање – расправљање неког питања, и то на темама које су у вези с оним што су ученици претходно добро упознали и доживели“ (Наставни план и програм за основну школу 1963: 345). Такође је требало да савладају правила добре композиције писмених састава (усмереност теме, распоређивање по плану, јединство текста).

У завршном разреду основне школе ученици учествују у дискусијама о питањима из књижевности, позоришне уметности, филма, као и о појединим питањима из породичне и друштвене средине којој припадају односно живота места и земље у којима живе. Обучавају се у писању молби, реферата, извештаја, репортажа с путовања итд.

Коначно, у свим разредима континуирано се уче неговању читког и лепог рукописа и опште уредности као спољне одлике добре писмености, а све наведено, и форму, и суштину, ученици показују у писменим задацима, којих по овом наставном програму има четири у сваком разреду, по два у првом и другом полугођу. Ови школски писмени задаци имали су за циљ да послуже резимирању, сагледавању и процењивању успеха који су ученици постигли у писменом изражавању, али и резултата наставничког рада у овој области.

Граматика се у структури наставног програма из 1963. године налазила на трећем месту. Како поуке о језику представљају средство које помаже развијању усмене и писмене културе ученика, овај редослед је свакако неочекиван.

У петом разреду ученици се из области граматике упознају с језицима којима се говори у СФРЈ, народним и књижевним језиком; затим, упознају се са саставом реченица и речи, поделом сугласника по звучности и месту образовања. Говори се о променљивим и непроменљивим врстама речи – именицама и заменицама и њиховим деκлинацијским својствима, те о основним значењима падежа, о бројевима и основним глаголским временима – садашњем, прошлом и будућем времену и о радном глаголском придеву, без чијег познавања би обрада перфекта била немогућа.

У шестом разреду врши се употпуњавање знања о променљивим врстама речи. Обрађују се придеви – врсте и функција, који су једина променљива категорија речи о којој се у петом разреду ништа није помињало. Говори се и о глаголском виду и глаголском роду, те о основним значењима и грађењу инфинитива, аориста, имперфекта, плусквамперфекта, футура II, императива, потенцијала и глаголских прилога. Усвајају се знања о гласовним променама и о односу реченица у сложеној.

У седмом и осмом разреду градиво из граматике је мањег обима него у претходна два разреда, што је у складу с наставним планом, по коме је у старијим разредима фонд часова за српскохрватски језик био мањи за један час недељно у односу на пети и шести разред. На овом узрасту ученици се упознају с врстама субјекта и предиката, врстама независних и зависних реченица и интерпункцијом у сложеној реченици. Говори се и о најважнијим неправим значењима глаголских облика, а усвајају се и знања о трпном глаголском придеву, активу и пасиву.

У осмом разреду углавном се говори о језицима СФРЈ и основним појмовима о српскохрватским дијалектима. Обрађују се даља значења падежа и акценти. Врши се утврђивање правописних правила и систематизовање и утврђивање градива из претходних разреда.

У *Објашњењима* датим на крају Наставног програма каже се да ће „значење и службу појединих врста речи и њихових облика, службу чланова реченице, скупова речи и реченица, ученици најлакше запазити на примерима из живих говорних ситуација“ (Наставни план и програм 1963: 348). Образу падежних облика, наводи се даље, такође не треба свести на уобичајена питања и парадигме, већ је засновати на уочавању и језичком доживљавању функције појединих падежа.

На основу свега реченог можемо закључити да је сврха изучавања садржаја из наставе граматике и тада, као и данас, била да све оно што се из ове области научи нађе практичну примену и пређе у навику правилног усменог и писменог изражавања ученика. Тако се, на пример, у оквиру фонетике и тада инсистирало на томе да се ученицима стално, кадгод конкретна ситуација при обради језичког текста то дозвољава, указује на нове случајеве и видове гласовних промена у нашем језику. С фонетиком се почињало у петом разреду (уочавање гласовних

промена), настављало се у шестом и седмом (код именских, придевских и глаголских облика), а у завршном разреду основне школе сазнања из ове области су се утврђивала и систематизовала. С обрадом акцента се, пак, почињало још у првом разреду основне школе указивањем ученицима (при читању, говору, рецитовању) од стране наставника на правиан изговор. У петом разреду ученици су се упућивали у разликовање наглашених и ненаглашених речи. Приликом рецитовања песама упућивали су се у разликовање кратких и дугих слогова. Овакво постепено увођење ученика у наставу акцената омогућавало је наставнику да у осмом разреду стечена знања ученика конкретизује и упозна их са савременом акцентуацијом српскохрватског језика. Тако је било и с осталим гранама граматике, што је одговарало и данас актуелном програмирању градива у основној школи по тзв. концентричним круговима.

Иако у Наставном плану и програму за основну школу из 1963. године није наведен однос у броју часова књижевности, граматике и културе изражавања, приказана анализа овога документа и став истакнут у њему да „обрада (анализа) штива представља основну област рада, на којој се заснивају и из које проистичу и сви остали облици и садржаји наставе матерњег језика у основној школи“ (Наставни план и програм 1963: 346) наводи нас на закључак да се у њему највише значаја и пажње поклањало настави књижевности.

Међутим, значајна квалитативна новина овога програма била је организовано неговање културе усменог и писменог изражавања ученика. Култура изражавања ће од овога програма бити једно од три конституентска предметна подручја Српскохрватског језика и наћи ће сврху и примену у свим осталим предметима.

На крају програма из 1963. године наглашено је да и филмско образовање и васпитање треба да нађе своје место у настави матерњег језика и књижевности, јер се рад са ученицима у овој области често може доводити у одговарајуће везе и односе с књижевним делима и штивима која се обрађују на часу. То је нарочито подесно када су у питању филмови који су настали према делима из наше књижевности, а чија је тематика блиска узрасту ученика. Тада се могу вршити и одговарајућа поређења, при чему су ученици дужни да уочавају разлике и сличности између изражајних средстава којима се служи књижевност и оних

којима се служи филм. У старијим разредима препоручивало се увођење ученика у основну технику и процес стварања филма.

Анализа Наставног плана и програма из 1963. године и четворогодишње праћење његове реализације у пракси открило је неке његове недостатке. На основу тога и разматрања облика основног образовања Просветно-културно веће Скупштине СР Србије је 1967. године констатовало да се ученици основне школе не оспособљавају довољно за практичан живот, нити су у потребној мери оријентисани да се опредељују за даље школовање и животни позив у складу са својим потребама и могућностима, те да образовање које стичу у току наставе није довољно функционално (Препорука о радном васпитању и образовању ученика 1967: 140). Из тих разлога кренуло се с изградом предлога за кориговање тада важећег наставног програма.

Године 1969. донети су *Закључци о мерама за даље унапређење основног образовања и усавршавање наставног плана и програма у СР Србији*. У њима је наглашено да постојећи наставни програм „представља солидну базу за даље модернизовање образовања и васпитања младих генерација. Међутим, и такав концепт основне школе тражи даљи развој, усавршавање и обogaћивање, а у једној не тако далекој перспективи и битније промене у смислу остваривања континуираног и повезаног образовања са средњим образовањем“ (Унапређивање основног образовања 1969: 1448). У наставном плану и програму из 1963. године, закључено је, треба отклонити следеће недостатке: програмске садржаје у појединим предметима треба допунити најзначајнијим новим достигнућима у науци, нека значајна остварења науке из ранијих епоха осветлити на нов начин и, што је најважније, учинити радикални заокрет у правцу растерећења програма од сувишних садржаја и свести програмску грађу у границе реалних могућности ученика.

Да би се с успехом извршило растерећење програма, неопходно је било рад на његовој корекцији организовати тимски (група за друштвене и група за природне науке). Такође је значајно било да се наставни садржаји ускладе са задацима предмета и да се у конципирању садржаја обезбеди највећа могућа корелација међу сродним наставним предметима. Договорено је и да се у школској 1969/70. години приступи припремама за практичну примену

коригованог наставног плана и програма у одређеном броју школа, и да то буде систематски праћено и научно проверавано.

Како је јавна дискусија о предлогу за кориговање наставног програма за српскохрватски језик из 1963. године требало да се заврши до краја 1971, на последњој седници Просветног савета те године констатовано је да тај предлог „представља солидан и савремен документ, који у овом тренутку не треба мењати, јер се на основу њега може остварити савремено опште образовање, што не значи да у њему не треба вршити одређене промене у складу са развојем нашег друштва и појединих научних дисциплина“ (Разматрање наставног програма за српскохрватски језик 1971: 84). Ипак је поменуто и то да програм представља извештај енциклопедизма, тј. да је фактографија огромна, што премашује могућности ученика, те да програме треба допунити најзначајнијим достигнућима у науци, али их, пре свега, треба растеретити сувишних, оптерећујућих садржаја. Из тих разлога су у оквиру наставе српскохрватског језика и књижевности од петог до осмог разреда извршена извесна померања према нижим разредима.²⁰ У вишим разредима извршене су измене у формулацији неких тема и програмских теза, како би се потпуније, јасније и прецизније одредили обим и дубина програмских садржаја. То је био велики помак, јер је програм из 1963. године био општи, оквирни и наставнику је остављао доста слободе, која је, показало се, ипак представљала само тешкоћу. Програмске тезе у коригованом програму формулисане су више нормативно и конкретно у свим важнијим деловима наставе – усменом и писменом изражавању, изражајном читању, обради текста. Дат је и шири избор школске и домаће лектире, иако је и даље остављена слобода наставнику да он одлучи која дела и на ком узрасту треба да прочитају и проуче сви ученици.

У вези с изменама у постојећем програму Асим Пецо је 1971. године предлагао да се традиционално чешће употребљаван термин *књижевни језик* (који асоцира на језик лепе књижевности) у коригованом наставном програму замени термином *стандардни језик*, јер он има шири значај (не представља само језик

²⁰ Ту се, међутим, јавио проблем преоптерећености градивом ученика нижих разреда, о чему се тада није довољно мислило, па је поменути проблем остао актуелан до дана данег.

књижевних дела, већ и језик свеколиког јавног општења).²¹ Овај предлог је у новом наставном програму из 1976. године делимично усвојен – термину књижевни додат је и термин стандардни језик.

У истој овој дискусији (Разматрање наставног програма за српскохрватски језик 1971) Илија Мамузић, говорећи о писменим задацима, предложио је да ова одредба – писмени задаци – нађе место у програмским партијама о усменом и писменом изражавању, и то увек на крају тих партија, где по логици ствари и припадају, а не, како је било у програму из 1963. године, на крају партије о граматици. Већ у наредном програму из 1976. године писмени задаци су као програмски захтев припали подручју *Култура изражавања*.

Што се граматике тиче, предложено је да се обрада императива пребаци у седми разред јер је грађење овог глаголског облика ученицима шестога разреда веома тешко за разумевање. Поделу сугласника по звучности, предложено је, такође треба пребацити у шести разред, када се обрађују и гласовне промене једначење сугласника по звучности и једначење сугласника по месту творбе. Овим изменама наставна грађа је бар за нијансу била равномерније распоређена по разредима у односу на програм из 1963. године.

У *Упутству о растерећењу и осавремењавању наставе у основној школи* из 1974. године наглашавано је да настава српскохрватског језика, поред задатака истакнутих у дотадашњем програму, **нарочито** треба да допринесе оспособљавању ученика за правилно, тачно и јасно усмено и писмено изражавање говорним књижевним језиком и васпитању личности у духу југословенског социјалистичког патриотизма и идеја братства, јединства и националне равноправности народа и народности СФРЈ (*Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе* 1974: 69).

На „братству и јединству“ инсистираће се и у свим наредним програмима, све до потпуног слома комунизма. Заокрет ка социјалистичким идејама и

²¹ Стандардни језик представља друштвену конвенцију и селекцију изражајних средстава: фонолошких, морфолошких, синтаксичких, лексичких и ортографских (в. Брборић 2000: 75). Иако се стандардни језик дефинише као „језик који се у одређеној заједници употребљава као општи језик припадника те заједнице у култури – књижевности, науци, техници, новинарству, привреди итд.“ (Енциклопедијски лексикон 1972: 180) и као „језик књига, новина, часописа, језик казалишта, радија, телевизије, језик школске наставе, службени језик тј. језик управе, судства, разних уреда и сл., језик којим говоре образовани људи... који се ставља насупрот дијалектима и „простонародном“ језику“ (Симеон 1969: 664), он се данас сматра синонимним с термином књижевни језик.

идеологији свеопште једнакости и равноправности нагло је учињен у Наставним плановима и програмима за основну школу из 1976. и 1984. године, којима је претходило објављивање *Јединствених основа основног образовања и васпитања*, где се истиче да је основно васпитање и образовање „организована делатност од посебног друштвеног интереса за самоуправно социјалистичко друштво. Оно се заснива на марксизму и идејним основама социјалистичког самоуправљања, достигнућа наука, као и на марксистички заснованој васпитној теорији и пракси“ (Јединствене основе основног образовања и васпитања 1975: 332). Наставним програмима конципираним у складу с наведеним тежњама основним васпитањем и образовањем обезбеђивало се изграђивање и усвајање марксистичког погледа на природу и друштво, што је био најефикаснији начин борбе против религијских и свих других за то време и прилике неприхватљивих идејних утицаја.

С увођењем у праксу новоусвојеног *Заједничког програма васпитно-образовног рада у основној школи* из 1976. године требало је да се крене поступно: у првом, другом и петом разреду од 1. септембра 1977, у трећем и шестом од школске 1978/79. године, у четвртном и седмом од 1979/80. и у осмом од 1. септембра 1980. године (Заједнички план и програм 1976).

Овај програм био је знатно измењен и осавремењен у односу на претходни и у структурном и у садржајном смислу. Он је, пре свега, био далеко конкретнији, прецизнији и јаснији. У структури програма извршене су неколике измене: поред садржаја редовне наставе, програм је, по први пут, доносио и садржаје за додатну наставу и слободне активности; оперативни задаци били су посебно дефинисани за сваки разред (што се као принцип примењује и у данашњим програмима); редослед програмских подручја био је измењен – у овом програму места су замениле граматика и култура изражавања – на другом месту нашла се партија *Граматика и правопис*, а на трећем *Култура усменог и писменог изражавања*. Програмско подручје *Изражајно читање и обрада књижевног текста* од IV до VIII разреда (Наставни план и програм за основну школу 1963) преименовано је у *Обрада текста и изражајно читање* (Заједнички план и програм 1976), *Избор дела за обраду на часовима и домаћу лектуру* сада се дефинише као *Домаћа лектура*, *Граматика* као *Граматика и правопис*, а *Усмено и писмено изражавање* као *Култура усменог и писаног изражавања*.

Програм је био осавремењен и одређивањем укупног броја часова за обраду, обнављање и систематизовање садржаја у сваком програмско-тематском подручју, а у *Граматички и правопису* од V до VIII разреда и за сваку наставну јединицу. Садржаји из подручја *Обрада текста и изражајно читање* и *Култура усменог и писаног изражавања* су конкретизовани, и то *Обрада текста и изражајно читање* одређивањем текстова за обавезну обраду на часу и слободан избор наставника и увођењем функционалних појмова које ученици током обраде текста треба да усвоје, а *Култура усменог и писаног изражавања* одређивањем обима, облика, тематике и садржаја васпитно-образовног рада усмерених ка њеном развијању.

Поред задатака наставе српскохрватског језика наведених у претходном програму, у овом су постављени и следећи: „Оспособљавање ученика за самообразовање, развијање стваралачке маште и подстицање на самосталан стваралачки рад и формирање научног погледа на свет“ и „оспособљавање ученика за коришћење и разумевање порука средстава масовних комуникација: штампе, радија, телевизије, филмске и позоришне уметности“ (Заједнички план и програм 1976: 281).

Захтеве постављене у овом програму било је могуће реализовати на два нивоа: на нивоу потпуног усвајања и нивоу информисања, и то је представљало једну од новина у односу на претходни програм.

Када је о настави књижевности реч, у програмским захтевима по разредима је наглашено да је избор текстова по тематици и садржају одговарао задацима наставе српскохрватског језика и психофизичком развоју ученика. Наставници су били упућивани на то да ужи избор из српскохрватских народних приповедака и српскохрватске народне лирске поезије изврше сами из постојеће школске лектире и читанки. За обраду српскохрватских народних епских песама био им је дат ужи избор.

Како се коришћење текста у настави и животу темељи на његовом читању, доживљавању и разумевању и како је квалитет схватања порука непосредно условљен квалитетом читања, у *Дидактичко-методичким упутствима* штампаним уз овај програм се, као што се то век чини у методичкој литератури, пуно пажње поклања управо различитим врстама читања. У њима се такође, и то

први пут, наставници упућују на обраде књижевних дела стварањем различитих проблемских ситуација подстакнутих текстом, као и на усмеравање ученика ка прихватању одређених књижевних и функционалних појмова које ће упознавати уз обраду одговарајућих текстова и помоћу осврта на претходно читалачко искуство. Ови се појмови не обрађују посебно, већ се на њихова примењена значења указује у току наставе. Ученици треба да их спонтано усвајају у процесу рада и у текућим информацијама на часу.

Домаћа лектира, која од овога програма постаје саставни део програмског подручја *Обрада текста и изражајно читање*, увођењем у обавезне програмске садржаје значајније доприноси реализовању циља и задатака наставе српскохрватског језика. Домаћом лектиром обухваћена су дела за обавезну обраду, уз помоћ којих се реализују постављени образовно-васпитни задаци код ученика одређеног узраста, потом наставников избор, начињен према квалитету ученика у одељењу, и учеников избор (читање према индивидуалним интересовањима и склоностима). „И наставнику и ученику се омогућује избор нових дела за лектуру и изван одређеног списка. Та могућност обавезује наставника на систематско праћење савремених књижевних остварења како би могао да одабере и ученицима препоручи нову књигу у правом тренутку“ (Заједнички план и програм 1976: 302).

Подручје *Домаћа лектира* је, дакле, у овом програму у односу на претходни растеређено тиме што у њему више није обавезна обрада свих текстова са списка, већ је неколико текстова обавезно, док се од осталих врши избор (сва су дела нумерисана, а одмах након списка објашњава се под којим се бројевима налазе текстови чија је обрада обавезна). Освежење ове програмске целине постигнуто је заменом неких дела новим од истог или неког другог аутора, чија уметничка и идејно-тематска вредност више одговара савременим образовно-васпитним задацима наставе српскохрватског језика.

Тако су из лектире за пети разред избачене Бајке браће Грим, „Приче партизанке“ Бранка Ћопића, „Пионири и пионирке“ Славка Јаневског, Песме за децу Јована Јовановића Змаја и Отона Жупанчича, „Гурије“ Стевана Раичковића, „Награда“ Прежихова Воранца, „Златни кључић“ Алексеја Николајевича Толстоја, „Кућа на Пуовом углу“ и „Вини Пу“ Александра Милна; приповетке

„Јаблан“ Петра Кочића, „Десетица“ Ивана Цанкара и „Ђурђевак“ Прежихова Воранца пребачене су из шестог у пети разред, а унета су и нова дела – „Сурово срце“ и одломци из романа „Орлови рано лете“ Бранка Ћопића, „Прва бразда“ Милована Глишића, „Аутобиографија“ (одломак) Бранислава Нушића, „Мостови“ Ива Андрића, „Житије Хајдук-Вељка Петровића“ (одломак) Вука Караџића, „Град“ Јанка Веселиновића, „Сребрне плесачице“ Десанке Максимовић, „Вече“ Ђуре Јакшића, „Вече“ Војислава Илића, „Бршљан“ Насихе Капицић-Хаџић, „Аждаја и царев син“ – народна бајка, „Дјевојка цара надмудрила“ – народна приповетка, „Надњева се момак и дјевојка“ – народна лирска песма, „Женидба Душанова“ – народна епска песма. „Књига смећа“ Владимира Назора замењена је приповетком „Нађена дјевојчица“. У оквиру домаће лектире нова дела су „Приче из давнине“ Иване Брилић Мажуранић, „Стах у улици липа“ Миливоја Матошеца, „Песме о мајци“ Бранка В. Радичевића, „Свирач у дворишту“ Мирка Петровића, „Син пука“ Валентина Катајева и избор из поезије Ференца Фехера.

Из програма за шести разред изостављене су Песме Мире Алечковић, „Јаблан“ и „Вуков гај“ Петра Кочића, два дела словеначких писаца („Књига о Титу“ Франца Бевка и „Мартин Крпан“ Франа Лествика), те хрватска дела „Влак у снијегу“ Мата Ловрака и „Сељачка буна“ (одломци) Аугуста Шеное, док је проза Јована Поповића „Истините легенде“ (по избору) пребачена из шестог у седми разред. У оквиру текстова за обраду на часу велики је број дела из народне књижевности. Унети су следећи књижевно-уметнички текстови: „Свети Сава и ђаво“, „Јунац и обад“, „Утопио се поп што није дао руку“, „Еро и Турчин“, „Највећа је жалост за братом“, „Сестра избавља брата“, „Песма маршалу Титу“, „Командант Сава“ „Цар Лазар и царица Милица“, „Смрт мајке Југовића“, „Марко Краљевић укида свадбарину“. У домаћој лектури дело Хенриха Сјенкјевича „Кроз пустињу и прашуму“, предвиђено за шести разред, замењено је романом Антона Инголича „Тајно друштво ПГЦ“, а понуђен је као избор и роман Ериха Најта „Леси се враћа кући“. Обрађује се и дело „Звезда кеџ“ Александра Бељајева, „Хајдук Станко“ Јанка Веселиновића, „Добар ветар, плава птицо“ Берислава Косијера и „Летелица професора Бистроума“ Чеда Вуковића.

Карактеристично за VII разред јесте да је из лектире избачено дело попут романа Стевана Сремца „Поп Ћира и поп Спира“ зарад текстова с тематиком из

НОб-а као што су „Сутјеска“ Душана Костића и „Не окрећи се, сине!“ Арсена Диклића. Списак дела за читање и обраду знатно је проширен, и то веома признатим, пре свега српским ауторима. Изучавају се песме „Кажи ми, кажи“ Јована Јовановића Змаја, „Међу својима“ Владислава Петковића Диса, „У позну јесен“ Војислава Илића, „Очију твојих да није“ Васка Попе, „Ћелија“ Оскара Давича,²² „О, класје моје“ Алексе Шантића, по први пут „Плава гробница“ Милутина Бојића, „Покондирена тиква“ (одломак) Јована Стерије Поповића, „Сумњиво лице“ (одломак) Бранислава Нушића, „Деспот Стефан Лазаревић“ (одломак) Константина Филозофа, „Данга“ Радоја Домановића, „Кашика“ Антонија Исаковића. Од хрватских писаца у програм је унето дело Добрише Цесарића „Балада из предграђа“ и Ивана Мажуранића „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (одломак), те „Стојанка, мајка Кнежопољка“ (одломак) босанскохерцеговачког писца Скендера Куленовића. Из народне књижевности обрађују се лирске песме „Љубавни растанак“ и „Несрећна девојка“ и епске песме „Смрт војводе Пријезде“, „Иво Сенковић и ага од Рибника“, „Ропство Јанковић Стојана“, „Стари Вујадин“ и „Мали Радојица“.

У домаћој лектури се, поред српских писаца Јована Поповића (Ратна проза), Десанке Максимовић (Песме – избор), Милована Глишића и Лазе Лазаревића (Избор приповедака), Душана Костића („Сутјеска“) и Арсена Диклића („Не окрећи се, сине!“), нашло и доста хрватских аутора – њих шесторица: Владимир Назор (Ратна проза), Густав Крклец (Песме – избор), Данко Облак („Модри прозори“), Фран Лествик (Избор приповедака), Јосип Козарац („Славонска шума“) и Вјенцеслав Новак („У просјачкој кући“), два словеначка: Мишко Крањец (Ратна проза) и Отон Жупанчич (Песме – избор), два писца из Црне Горе: Михајло Лалић (Ратна проза) и Стјепан Митров Љубиша (Избор приповедака) и један македонски: Коста Рацин (Песме – избор).

У лектуру за осми разред такође је унето доста песама с родољубивим мотивима и мотивима из НОб-а: „Кадињача“ Славка Вукосављевића, „Јама“ Ивана Горана Ковачића, „Титов „Напријед!““ Владимира Назора, приповетка „Црвени шал“ Антонија Исаковића. У програм су унети и текстови „Светли гробови“ Јована Јовановића Змаја, „Ламент над Београдом“ (једна песма) Милоша

²² Васко Попа по националности је био Румун, а Оскар Давичо Јеврејин, али се обојица изучавају у оквиру српске књижевности.

Црњанског, „Писма из Норвешке“ Исидоре Секулић, „Африка“ (одломак) Растка Петровића, „Мемоари“ (одломак) Проте Матеје Ненадовића, „Круг нежности“ Стевана Раичковића, као и народне песме „Хасанагиница“, „Стојан и Љиљана“, „Три сужња“, „Почетак буне против дахија“, „Бој на Мишару“ и „Међедовић“. Нушићево дело „Ожалошћена породица“ (или „Сумњиво лице“) замењено је одломком из „Покојника“, а „Прича о кмету Симану“ Ива Андрића приповетком „Мост на Жепи“. Из школске лектуре су у односу на претходни програм изостављени Митра Митровић: „Ратно путовање“, Мирко Милојковић: „Једна младост у Србији“ (одломци), Михајло Лалић: „Извидница“ (избор), Малиша Вучићевић: „Малишан у олуји“ (одломци), Кочо Рацин (Песме – избор), Алекса Микић: „Мале приче о великим стварима“ и Милован Глишић: Приповетке (избор). У оквиру домаће лектуре новину у односу на претходни програм представља Дневник Ане Франк, „Плави чуперак“ Мирослава Антића, „Горски цар“ Светолика Ранковића, Књига најновије југословенске прозе (од 1960. године) и Књига најновије југословенске поезије (од 1960. године).

Што се културе усменог и писаног изражавања тиче, иако програмски конституисана као посебно тематско подручје, са посебним садржајима и облицима рада, и у овом програму се инсистира на томе да се она „мора преносити како на обраду књижевног текста, који је најбољи образац изражавања, тако и на основне појмове о језику, односно граматику с правописом, која нормира правила и дефинише језичке законе“ (Заједнички план и програм 1976: 302). Отуда и бројчано исказивање часова у програму, предвиђених за културу усменог и писаног изражавања, не треба схватити буквално.

И усмене и писмене вежбе у основној школи, наглашава се у овом програму, треба да се изводе организовано и с одређеним циљем. Оне, у зависности од програмских захтева, могу бити петоминутне или десетоминутне (изводе се на почетку или на крају часа), а могу трајати и читавог часа.

У петом разреду, према програму из 1976. године, и даље се негује причање, описивање и извештавање. Поступно треба упознавати ученике с наратијом, дескрипцијом (портретисањем) и дијалогом. У усменом изражавању уводи се причање фабуле филма, радио- и ТВ-емисије. Такође се поставља нови захтев – да се у школама призренског и јужноморавског подручја обавезно

напамет уче краћи одломци у прози и стиху, и то уз помоћ звучне читанке и уз инсистирање на стандардној акцентуацији.²³ Ученици су били у обавези да у току једне школске године израде петнаест домаћих писаних задатака и четири школска (предвиђа се један час за израду и два часа за исправак).²⁴

У шестом разреду се, поред вежбања предвиђених за пети, раде и граматичко-лексичке, правописне и стилистичко-синтаксичке вежбе – у трајању од десетак минута и композицијске вежбе (писање сложеног плана и усавршавање композиционе форме усменог или писаног састава), описивање сложених статичких предмета, увежбавање приповедачког и описног стила итд. – у трајању од једног часа. Такође се увежбава писање дневника, приватног и службеног писма.

У седмом разреду увећање захтева представљају расправа (пребачена из осмог разреда у односу на претходни програм) и репортажа. Уз то, ученике треба оспособити у разликовању публицистичког и песничког стила, упутити их у драматизацију књижевног текста, карактеризацију књижевног лика, писање приказа краћих књижевних дела, даље увежбавање наративног и дескриптивног стила итд. Од административних облика писаног изражавања треба да овладају, поред захтева изнесених у претходном програму, још и писањем молбе, жалбе, приватног и службеног писма и телеграфске честитке. Осам часова је предвиђено за анализу десет домаћих писаних задатака.

У осмом разреду ученике треба упутити у извештавање, реферисање и расправљање у усменом и у писаном изражавању. Затим, треба их упутити у писање хумореске или репортаже са шаливом тематиком и репортаже с озбиљном тематиком, те у писање молбе, телеграма, новчане упутнице, потврде и признанице. Према програмским захтевима, сви облици и врсте писмених вежби могу се употребити и за домаће и за писмене задатке. У осмом разреду ученици су дужни да ураде девет домаћих писаних задатака (с обавезним прегледањем и анализом на часу). Такође су у обавези да ураде и четири школска писмена

²³ Ти су захтеви, нажалост, већ из наредног програма (1984. година) изостављени.

²⁴ Петнаест домаћих писаних задатака у петом и шестом разреду, за чију је анализу било предвиђено осам часова, за ученике је, с обзиром на мноштво других задужења која су добијали у оквиру наставе књижевности и језика, свакако било превише, па је већ у наредном програму (1984. година) тај број смањен на десет у свим вишим разредима. Године 1989. број домаћих писаних задатака поново је смањен – овога пута на осам.

задатка за чију је израду предвиђен један, а за исправак по два часа (као и у свим претходним вишим разредима).

Из изложеног се да закључити да је програм из 1976. године у односу на програм из 1963. године у подручју културе изражавања знатно обимнији, чему су допринеле многе допуне у садржајима и облицима рада о којима је досада било речи. Корекције тог типа (проширивање и конкретизовање садржаја) извршене су и у области граматике и правописа.

Прва конкретна измена у овој тематској целини у односу на претходни програм тиче се терминолошке одреднице нормираног српскохрватског језика. Наиме, термину књижевни језик додат је и појам стандардни, па ће се свуда где се говори о питањима норме користити термин *стандардни књижевни језик*, с којим ће у тесној вези бити (и остати) и правопис.

Програмско подручје *Граматика* у програму из 1963. године било је недовољно конкретизовано, што је доводило до неравномерне реализације садржаја из језика у наставном процесу. Стога су у програму из 1976. године програмске тезе *Граматике и правописа* конкретније, а за неке садржаје наведен је и степен усвајања.

Програм граматике за пети разред из 1976. године требало је усвојити с извесном селекцијом захтева – кључне програмске садржаје требало је потпуно реализовати (нпр. проста проширена реченица, именице), док је за део садржаја било предвиђено само давање основних информација (нпр. о сложеним речима, о везницима, о језицима који се говоре у СФРЈ). У односу на програм из 1963. године, програм петог разреда мења се у складу са следећим захтевима:

Разликовање сугласника по звучности и месту образовања (што ће се обрадити у VI разреду као увод у једначење сугласника по звучности и месту творбе). Програмске тезе: **природни и граматички род** (именица) и **промена бројева** неће се реализовати у основној школи.

У програм петог разреда **уносе се** нови захтеви: инфинитив (из VI разреда) ради обраде футура, и **именичке заменице** (које до сада нису обрађиване ни у једном разреду) (Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе 1974: 72).

У шестом разреду наставници су били дужни да потпуно реализују садржаје о глаголском виду и, изузев глагоских облика обрађених у петом разреду, имперфекта и плусквамперфекта (који су пребачени у седми разред),

свим осталим простим и сложеним облицима глагола, те о појединим гласовним променама (I и II палатализацији, једначењу сугласника по звучности и месту творбе), док их је само информативно требало упознати с глаголским родом, непостојаним а и променом л у о. Јотовање се, пак, реализује само у срединама где се грешу у говору. Из програма је потпуно изостављена обрада одређеног и неодређеног вида придева, прилога уз прилоге и придеве (јер се ретко грешило у говору и писању), док се обрада зареза у сложеној реченици пребацује у VII разред, уз обраду сложених реченица.

За седми разред углавном је предвиђено изучавање сложене реченице (зависан и независан однос и врсте) и актив и пасив. Најважнија неправна значења глаголских облика пребачена су у осми разред. Растерећење програма за овај разред постигнуто је класификацијом теза које треба обрадити потпуно, односно оних с којима ученике треба упознати само информативно. „Због неконкретности тога дела (*до сада важјећег*) програма (о реченици, глаголским облицима) у настави су садржаји реализовани према уџбеницима, па се овим прецизирањем ученици растерећују знатног броја захтева и чињеница“ (Упутство о растерећењу и осавремењавању наставе 1974: 72).

Следећи наведено упутство, програмски садржаји предвиђени за седми и осми разред у програму о коме говоримо далеко су прецизнији и конкретнији него они у програму из 1963. године, што је наставницима знатно олакшавало рад и њихову реализацију.

Праћење реализације *Заједничког плана и програма образовно-васпитног рада у основној школи (српскохрватски језик)* показало је да је овај програм, и поред извесних недостатака, био примеренији узрасту ученика од дотадашњих. У њему су прецизније били формулисани образовно-васпитни садржаји, а дата су и детаљнија дидактичко-методичка упутства.

У периоду који је уследио (лето 1981, неколико претходних и потоњих година) био је актуелан тзв. књижевни минимум, „којим би у оквиру наставе језика и књижевности у свакој републици (и обема покрајинама које формално јесу, а фактички нису биле у саставу СР Србије) – биле представљене националне и „народносне“ (мањинске) књижевности“ (Брборић 2000: 121). Тако се наставни програм из 1984/85. године разликовао од свих претходних по једној, за тадашње

време веома битној чињеници. Наиме, он је био заснован на „задацима и садржајима које су договорно утврдили представници република и покрајина у Предлогу заједничког програмског језгра матерњег језика и књижевности за основно васпитање и образовање у СФРЈ“ и на „закључцима договора представника просветних органа СР Србије, САП Војводине и САП Косова и Метохије о усаглашавању планова и програма васпитно-образовног рада на територији Републике“ (Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: 172).

У програму из 1984/85. године²⁵ је, дакле, настављена „традиција“ југословенства. Један од важних циљева наставе српскохрватског језика био је упознавање књижевности и култура југословенских народа и народности, а међу задацима се истиче и „неговање братства, јединства и заједништва југословенских народа и народности, развијање позитивног става ученика према језицима, културној баштини, слободарским традицијама и тековинама народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције народа и народности СФРЈ“ (Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: 155).

Што се наставнога плана из 1984/85. године тиче, обавезни годишњи фонд часова редовне наставе знатно је повећан увећањем броја радних недеља у односу на план из 1976. године: у петом разреду са 34 на 38 (што је 20 часова више), у шестом са 34 на 37, у седмом са 34 на 35 и у осмом са 30 на 35 недеља. Укупан број часова једног програмско-тематског подручја био је дат оријентационо и обухватао је све типове часова. У петом разреду од укупно 190 часова годишње око 75 је било планирано за наставу књижевности, око 55 за наставу језика и око 55 за наставу културе изражавања. У шестом разреду од 148 часова годишње око 55 је одлазило на наставу књижевности, око 45 на наставу језика и око 45 на културу изражавања и у седмом и осмом разреду од укупно по 140 часова по разреду око 55 је било намењено књижевности, око 40 језику и око 40 култури изражавања. За часове обраде требало је издвојити 50–60%, а за све остале типове часова 40–50% датог фонда.

Структура програма за српскохрватски језик из 1976. године задржана је и у овом. Уз постојећа програмско-тематска подручја редовне наставе у програм је

²⁵ Програм за српскохрватски језик је, због обимности, штампан у више бројева Просветног гласника: у проброју из новембра – децембра 1984. и јануара 1985. године.

укључено и једно ново – *Филмска и сценска култура*, с елементарним појмовима и захтевима, и то од трећег разреда. Оперативни задаци дефинисани су много прецизније, а садржаји програма прегледније, нарочито из наставе књижевности.

Прва тематска целина – *Књижевност* добила је другачију структуру: дотадашња *Обрада текста и изражајно читање* названа је *Школском лектиром*, на коју се надовезује *Домаћа лектура*, а потом и упутства *Читање, Рад на тексту и Појмови*. Списак дела дат у обема лектирама – школској и домаћој обавезан је, за разлику од претходног програма где су наставници били дужни да обраде дела с истакнутим насловима, док се од осталих вршио избор. Програмом о коме говоримо наставнику је омогућено и да проширује наведене спискове у зависности од ситуације у одељењу и наставних потреба, уз услов да при томе води рачуна о идејно-естетској вредности изабраних наслова и њиховој примерености узрастним могућностима ученика и потребама савремене наставе књижевности. Ова могућност обавезивала је наставнике да систематски прате савремено књижевно стваралаштво.

Фонд часова предвиђен за наставу књижевности у петом разреду знатно је увећан у односу на програм из 1976. године (11 часова више на годишњем нивоу). Кроз литерарне садржаје наставља се с величањем народноослободилачких борби, па се у програм, поред родољубивих текстова који су се налазили у претходном, уноси и народна песма „На Кордуну гроб до гроба“, а „Кадињача“ (одломци) Славка Вукосављевића се из осмог пребацује у пети разред. Ученици се упознају и с одломком говора Јосипа Броза Тита одржаним у Крапини 1952. године. Из шестог у пети разред пребачени су Душан Васиљев: „Домовина“ и Мирослав Антић: „Плава звезда“. У програм се уносе и текстови „Мој отац трамвај вози“ Александра Вуча, „Летње вече“ Николе Кочиша, „Капетан Џон Пиплфокс“ Душана Радовића, „Пирика“ (одломак) и „Зоки се жртвује“ македонских писаца Петре Андреевског и Оливере Николове, „Модри прозори“ хрватског писца Данка Облака, „Кањош Мацедоновић“ (одломак) и „Моја кућа“ црногорских аутора Стјепана Митрова Љубише и Ивана Цековића.

Списак дела за домаћу лектуру био је много шири у програму из 1976. године, али су ученици били обавезни да из њега прочитају само шест дела. У истом програму био је прецизно наведен и број часова за обраду текста, читање и

обраду домаће лектире. Од тога принципа се у програму из 1984/85. године одустало. У њему, такође, није прецизно наведен ни број стихова и број редова у прозним текстовима које је требало научити напамет, чега је било у програму из 1976.

У шестом разреду за књижевност је било предвиђено око 55 часова (у програму из 1976. 54 часа). Поред дела која су из претходног програма за пети разред у овом пребачена у шести (Петар Кочић: „Јаблан“, Бранко Ћопић: „Орлови рано лете“, Ђура Јакшић: „Вече“ и Бранислав Нушић: „Аутобиографија“ – одломак), унета су и нека нова, углавном српских писаца: „Хајдук Станко“ Јанка Веселиновића, „Ратар“ Вељка Петровића, „Гардијски потпоручник Рибанац“ (одломак) Александра Поповића, „Избирачица“ (одломак) Косте Трифковића, затим „Пјесма о мојој земљи“ и „Руке домовине“ хрватских писаца Јура Каштелана и Весне Парун, „Капелан Мартин Чедермац“ словеначког писца Франца Бевка, те „Ђуља и Ивеза“ црногорског аутора Марка Миљанова. И у овом разреду у програму се налази одломак говора Јосипа Броза Тита одржаног 1972. године народу Поткозарја. Песма „О, класје моје“ Алексе Шантића и „Песма о соколу“ Максима Горког пребачене су из седмог у шести разред. Највећу мањкавост овога документа представља чињеница да је у њему драстично смањен број текстова из народне књижевности, па су тако у односу на програм из 1976. године изостављени „Свети Сава и ђаво“, „Јунац и обад“, „Утопио се поп што није дао руку“, „Еро и Турчин“, „Сестра избавља брата“ и „Цар Лазар и царица Милица“. У оквиру домаће лектире из петог разреда у шести пребачена су дела Иване Брлић Мажуранић „Приче из давнине“, Тонета Селишкара „Дружина Сињи галеб“, Бранка В. Радичевића „Песме о мајци“ и Бранка Ћопића „Орлови рано лете“, док новину представљају писци Милован Данојлић (Избор из поезије за децу) и Вехби Кикај („Бели дворови“).

У седмом разреду број часова књижевности исти је као и у претходном програму, око 55 годишње. У школску лектуру унета су дела аутора из различитих југословенских књижевности, чиме је испоштован принцип да ученици упознају стваралаштво и других народа СФРЈ и националних мањина. У програм су унети српски писци Јован Дучић: „Подне“, Момчило Настасијевић: „Фрула“, Милан Ракић: „На Гази-Местану“, Добрица Ћосић: „Време смрти“

(одломак), Павле Угринов: „Стара породична кућа“, као и текст Вука Стефановића Карацића „О народним певачима“; затим, хрватски писци Анђелко Вулетић: „Под небо један гласник“, Аугуст Шеноа: „Златарово злато“ (одломак) и Карел Дестовник Кајух: „Где си, мати“; унети су и албански писац Рифат Кукај: „Дан кичица“, македонски Владо Малески: „Прво вече“, бугарски Миле Николов – Присојски: „Пролеће на тремеђи“ (одломак Саслушање Милана Тасева), црногорски писац Михајло Лалић: „Пуста земља“, те Мађар Ласло Гал: „Сутјеска“. Из програма су изостављени текстови „У позну јесен“ Војислава Илића, „Ћелија“ Оскара Давича, „Балада из предграђа“ Добрише Цесарића, „Сумњиво лице“ (одломак) Бранислава Нушића, „На Дрини ћуприја“ (одломак) Ива Андрића, „Стојанка, мајка Кнежопољка“ (одломак) Скендера Куленовића, „Деспот Стефан Лазаревић“ (одломак) Константина Филозофа, народне песме „Смрт војводе Пријезде“, Несрећна девојка“, „Ропство Јанковић Стојана“ и „Стари Вујадин“. Последње три песме у претходном програму нису биле део обавезне лектире. У домаћој лектури новину представљају Мирослав Крлежа: „Дјечак прати змаја (избор), Стеван Сремац: „Поп Ћира и поп Спира“ (овог дела било је у програму из 1963. године, 1976. је избачено, да би 1984. поново било враћено) и Иван Цанкар: Приповетке (избор).

У осмом разреду за књижевност је планирано четири часа више у односу на претходни програм (око 55 у школској години). Из седмог разреда пребачена су дела Милутина Бојића „Плава гробница“, Васка Попе „Очију твојих да није“, Лазе Лазаревића „Све ће то народ позлатити“ и Ивана Мажуранића „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (одломак). Унети су: говор Јосипа Броза Тита (као и у свим претходним разредима), Владимир Дедијер: Прилози за биографију друга Тита, Оскар Давичо: „Србија“, Зијо Диздаревић: „Мајка“, Лаза Костић: „Међу јавом и мед сном“, Симо Матавуљ: „Пилипенда“, Бранко Миљковић: „Југославија“, Петар Петровић Његош: Писмо и отпоздрав на писмо (одломак из „Горског вијенца“), Франце Прешерн: „Здравица“, Назми Рахмани: „Маљисорка“, Исак Самоковлија: „Носач Самуел“ (одломак), Борисав Станковић: „Увела ружа“, Раду Флора: „Предео на месечини“, Милош Црњански: „Сеобе“ (одломак). Изостављена су дела „Ламент над Београдом“ Милоша Црњанског, одломак из „Покојника“ Бранислава Нушића (али је у домаћу лектуру унето „Сумњиво лице“), „Јазавац

пред судом“ Петра Кочића, „Црвени шал“ Антонија Исаковића, „Писма из Морвешке“ Исидоре Секулић, „Круг нежности“ Стевана Раичковића, „Титов: Напријед!“ Владимира Назора, „Битка код Бистрице Лесне“ (одломак) Мирослава Крлеже, те народне песме „Стојан и Љиљана“, „Три сужња“, „Бој на Мишару“ и „Међедовић“.

За друго предметно подручје *Језик* (граматика и правопис) у петом разреду предвиђен је скоро исти број часова као и у претходном програму (око 55), с тим што није прецизно одређен број часова за сваку наставну јединицу, како је било раније. Садржаји су били слични програму из 1976. године. Новина је враћање термина *књижевни језик* (изостављање облика *стандардни*, који се увек уз облик *књижевни* јављао у претходном програму), стицање знања о творби речи (корену, основи, наставцима за облик и за грађење речи), о неизведеним, изведеним и сложеним речима, те компарацији придева,²⁶ прилозима, предлозима и везницима.²⁷ У правопису је новина писање назива разних организација и њихових тела (орана), те писање цртице, које је у претходном програму било у садржајима за осми разред.

У шестом разреду за језик је предвиђено четири часа више у односу на претходни програм (око 45 часова, било је 41). У односу на програм из 1976. године нема значајнијих разлика у садржајима. Иста је ситуација и са седмим разредом, где једину новину представља усвајање знања о слагању реченичних делова (конгруенција) и у правопису о црти и загради. Програм правописа растерећен је писања властитих имена у којима се врши II палатализација, писања генитива именица на *-лац*, компаратива придева, аориста глагола *бити* и императива.

У осмом разреду у плану је седам часова више у односу на претходни програм (око 40 према некадашњих 33). У делу у коме се говори о језицима у СФРЈ истиче се да је српскохрватски – хрватскосрпски „језик којим говоре Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани“ (Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: 169). Новину представља градиво које говори о значају Вукова и Гајева рада на реформи језика и правописа и Вукова рада на прикупљању и издавању

²⁶ У претходном програму компарација придева обрађивана је у шестом разреду.

²⁷ Прилози, предлози и везници били су изостављени из програма за пети разред 1976, али су били саставни део садржаја овога разреда у програму из 1963.

народних умотворина, те синонимни облици речи, њихова значења и функције. Новина у области правописа је писање акценатских и генитивног знака.

Када је реч о култури изражавања, измене у садржајима програма из 1984/85. године у односу на онај из 1976. године су минималне. У програму из 1984/85. године број часова предвиђених за усмено и писмено изражавање није прецизиран (1976. је био). У петом разреду, као вежба у усменом изражавању, унето је најављивање, а у писменом диктати (слободни и контролни) и писање записника. Број домаћих писмених задатака и њихова анализа на часу смањен је с петнаест на десет, и то у свим вишим разредима. Захтевало се да се ови задаци наизменично пишу ћирилицом и латиницом. Такође је из свих виших разреда изостављен захтев, дат у програму из 1976., да је „у школама призренског и јужноморавског подручја обавезно учење напамет краћих одломака у прози и стиху, уз помоћ звучне читанке“ (Заједнички план и програм образовно-васпитног рада 1976: 289, 290, 292), чиме су ученици поменутог говорног подручја били ускраћени вежби које су им, зарад лакшег усвајања стандардне акцентуације, биле драгоцене.

У шестом разреду нови садржаји у усменом изражавању су препричавање – уз идентификацију с главним јунаком, интервју и чланак – резиме (последња два и у писменом изражавању). Овде је, у односу на претходни програм, изостављено писање кратке репортаже која омогућује комбиновање приповедања, описивања, портретисања и говора личности.

У седмом разреду освежење представља интервју, приказ и, у писменом изражавању, синтаксичко-стилистичке и лексичке вежбе. Из програма су изостављени захтеви за уочавањем разлике између публицистичког и песничког стила, сакупљање и писање вести, уређивање школског листа, часописа, зидних новина и допис дневном листу.

За осми разред предвиђено је четири часа више за културу изражавања у односу на претходни програм (око 40 у односу на ранијих 36 часова). Новине у њој су паралела и извођење кратких сцена из драмских текстова. Број домаћих задатака је с девет повећан на десет. Када је реч о часовима предвиђеним за израду школских писмених задатака, 1976. је за те обавезе био планиран по један час у свим вишим разредима, док је 1984/85. године наставницима омогућен избор

између једног и два часа у седмом и осмом разреду. Број часова предвиђених за исправак остао је исти (по два у сваком разреду).

Неки од садржаја, који су у програмском подручју *Култура изражавања* 1984/85. године претрпели измене, већ су 1989. године поново кориговани. Наиме, *Правилником о измени и допуни Правилника о заједничком плану и програму образовно-васпитног рада у основној школи* из усменог изражавања у петом разреду брише се најављивање, из шестог и седмог (и у усменом и у писменом изражавању) брише се интервју и чланак – резиме, те стилистичке, семантичке и лексичке вежбе из осмог разреда. Број домаћих писмених задатака поново се смањује – сада с десет на осам (Правилник о измени и допуни Правилника 1989: 1–4). Из подручја књижевности брише се Франце Бевк („Капелан Мартин Чедермац“) и Максим Горки („Песма о соколу“) у шестом разреду.

Поменуте измене остају саставни део новог наставног плана и програма с чијом се применом кренуло од школске 1990/91. године. Програм основног образовања и васпитања за пети разред примењиван је од 1990/91. године, за шести 1991/92, седми 1992/93. и осми од 1993/94. године. У овом документу једна од нових дефиниција циљева и задатака наставе српскохрватског језика била је да се ученици „васпитају у духу толеранције према варијантним особеностима српскохрватског језика“ и „развијају и негују позитиван став према језицима и културној баштини народа и народности Југославије и *јачају свест о њиховој судбинској повезаности, потреби сарадње и заједничког живљења у СФРЈ*“ (истакла Ј. М.) (Правилник о наставном плану и програму 1990: 3).²⁸

Најзначајнија измена тиче се ипак његове структуре. Наиме, у Наставном плану и програму из 1990/91. године језику је по први пут додељено прво место, испред књижевности и културе изражавања, која је остала на трећем. И на основу наставног плана закључујемо да се граматички и правопису поклања више пажње него у претходним документима.²⁹ „Садржаји из језика су дати у **посебном предметном подручју** уз назнаку приближног броја часова за њихову обраду,

²⁸ Подсетимо се чињенице да то су биле године када се у осталим југословенским републикама увелико тежило ка раздруживању федерације.

²⁹ За језик се предвиђа знатно више часова него ранијих година: у петом разреду око 65 часова, што је за 10 више у односу на претходне програме, у шестом око 50 часова (1984. године било је око 45, а 1976. 41 час), у седмом такође око 50 часова (у претходним програмима било је око 40) и у осмом разреду око 45, што је за пет више у односу на програм из 1984. и за 12 више у односу на програм из 1976. године.

понављање, утврђивање и систематизацију. Поред тога што је број часова намењених језику, у односу на претходни програм, нешто повећан, треба имати у виду да је **подручје култура изражавања тесно повезано са подручјем језик**“ (Програм образовања и васпитања 1991:11). Отуда и захтеви у овом програму нису били усмерени само на језичка правила и граматичке норме већ и на њихову функцију, и то наглашеније него у претходном програму.

Што се самога плана за пети разред тиче, поред тога што је за овај узраст предвиђена наставна недеља више у односу на претходни, учињене су и значајније измене у односу броја часова језика и књижевности. Наиме, подручју језика додељено је десет часова више у односу на претходни програм, док је за наставу књижевности предвиђено десет часова мање (број часова смањен је са 75 на 65), чиме је у петом разреду број часова језика и књижевности у програму из 1990. године постао једнак. Овакав однос у часовима поменутих предметних подручја утицао је и на измене у програмским садржајима, те су у оквиру наставе језика унети неки нови садржаји, док је из наставе књижевности знатан део књижевно-уметничких текстова изостављен из програма, о чему ће бити речи у оквиру анализе предметног подручја *Књижевност*.

За часове језика предвиђени су следећи нови садржаји: именски предикат, уочавање везника у сложеној реченици и указивање на њихову функцију, предвиђено је говорити о слагању именица у роду и броју, те систематизовати знања о бројевима – основним, редним и збирним. Садржаји о творби речи су у односу на 1984. годину проширени и далеко конкретнији. Тако су према програму из 1984. године ученици упућивани да се у оквиру творбе речи обавесте само о појмовима корен, основа, наставци за облик и грађење речи и префикс, те о подели речи на неизведене, изведене и сложене, док су у програму из 1990. године захтеви веома обимни и комплексни:

Творба речи – основне информације о творби речи извођењем (деривацијом). Уочавање изведених речи и њихових делова: творбена основа – корен (зуб, пев-), основа (граматичка – зуб/ар, пев/ач) и наставака за грађење речи (суфикси – зубар-ка, певач-ица). Информативно о творби речи слагањем у сложенице. Примери простих и сложених речи насталих срастањем двеју или више речи, односно њихових творбених основа, (на/писати, дан/и/ноћ, пар/о/брод); у примерима се спојни вокал (инфикс) – о-, –е-, запажа, али не објашњава; и на гласовне алтернације се указује

(потписати) ради правилног писања, али се не обрађују (Правилник о наставном плану и програму 1990: 5).

Садржаји који се односе на творбу речи додатно се проширују у осмом разреду.

Неприлагођеност обима наведених захтева узрасту ученика потврђена је и у пракси, па су садржаји који се односе на творбу речи у наредном програму из 2006. године поједностављени и пребачени у шести разред.

За разлику од досадашње наставне праксе, према програму из 1990. године полазиште у анализи реченице је предикат (а не субјекат) као њен централни члан, с чим се отпочиње у трећем разреду. И садржаји из правописа су много конкретнији у односу на програм из 1984. године, а новине су писање придева изведених од именица у чијој се основи налази *ј* и писање заменица у обраћању (Ви, Ваш).

За наставу језика у шестом разреду предвиђено је 5 часова више у односу на 1984. годину, дакле, 50 часова. Новине у садржајима су вежбе у исказивању реченичних чланова речју и синтагом, уочавање и препознавање везника и везничких израза и трпни глаголски придев, који је из седмог пребачен у шести разред. Из програма се, у складу с историјским приликама, брише захтев који се односи на уочавање сличности и разлика између македонског, словеначког и српскохрватског језика и глаголске именице (појам). Из правописа се, поред садржаја датих у програму из 1984. године, обрађују и писање имена васионских тела и интерпункција после узвика.

Наставни садржаји из језика за ученике седмога разреда такође су били проширени, те је самим тим и број часова предвиђен за ово тематско подручје био виши неголи 1984. године, и то за десет (укупно око 50 часова). Програм је проширен наставним јединицама о речи и синтагми (врсте и напоредни односи у синтагмама), о врстама независних реченица (обавештајне, упитне, заповедне, жељне, узвичне – проширивање знања), о безличним, непотпуним и пасивним реченицама. И у овом разреду из програма се изостављају информације о македонском, словеначком и српскохрватском језику (о њиховим сличностима и разликама).

У осмом разреду за наставу језика предвиђено је 5 часова више у односу на претходни програм (око 45 часова). Поред систематизације знања о градиву обрађеном у ранијим разредима, део садржаја тиче се проширивања знања: на пример, из творбе речи знања се проширују вежбањем комбиноване творбе речи и творбе претварањем; уз обнављање деклинација и значења падежа организују се вежбе за отклањање грешака у употреби падежа; у оквиру систематизације деклинације, конјугације и компарације придева врши се и обнављање свих гласовних промена. Из наставе правописа новина је обучавање у писању позајмљеница.

У оквиру наставе књижевности у петом разреду више се не обрађују Десанка Максимовић: „Спомен на устанак“, македонски писци Петре Андреевски: „Пирика“ (одломак) и Оливера Николова: „Зоки се жртвује“, хрватски писац Владимир Назор: „Нађена дјевојчица“, црногорски Иван Цековић: „Моја кућа“ и народна песма „На Кордуну гроб до гроба; „Кањош Мацедоновић“ Стјепана Митрова Љубише пребацује се у седми разред, али се обрађује у целости, а не као одломак; уносе се дела „Школа“ Едмонда де Амичица, „Из детињства Николе Тесле“ Ненада Дивљана, „Коњско презиме“ Антона Павловича Чехова, „Нестали континент“ Жила Верна,³⁰ народна песма „Свети Саво“ и народна приповетка „Турци и чобанче“. Наведене измене у школској лектури ишле су у правцу редукције текстова с родољубивом тематиком и замене писаца који су припадали јужноловенским књижевностима (македонској, хрватској) представницима осталих европских књижевности, што је, с обзиром на тадашње друштвено-политичке прилике било оправдано и разумљиво.

Из домаће лектуре дело Мире Алечковић „Звездане баладе“ замењује се збирком песама Бранка В. Радичевића „Песме о мајци“ (која се и у програму из 1976. године обрађивала у петом разреду), а додају се и „Хајдуци“ Бранислава Нушића (овај роман већ је био део домаће лектуре у програму из 1976. године, али је 1984. изостављен из програма).

Из школске лектуре за шести разред изостављају се Ђорђи Абациев: „Табакера“, Максим Горки: „Песма о соколу“, Александар Поповић: „Гардијски потпоручник Рибанац“ (одломак), хрватски писац Јуре Каштелан: „Пјесма о мојој

³⁰ У програму из 1984/85. године дело Жила Верна „20000 миља под морем“ се у петом разреду обрађивало у целини, у оквиру домаће лектуре.

земљи“ и црногорски писац Марко Миљанов: „Ђуља и Ивеза“, а из домаће Милован Данојлић: Избор из поезије за децу, Јован Поповић: „Истините легенде“ (избор) и албански писац Вехби Кикај: „Бели дворови“. Школска лектира освежава се следећим писцима: Рабидранат Тагоре: „Градинар“ (изабрана песма из збирке), Милутин Миланковић: „И све што се креће, покреће сунце“, Ленгастон Хјуз: „Црнац“, Франц Финжгар: „Под слободним сунцем“ (одломак), Бранко Ћопић: „Чудесна справа“, Исидора Секулић: „На гранама маште“, Милан Дединач: „Ђурђевска песма“, Вилијам Саројан: „Лето лепог белца“, албанском народном приповетком „Старац и младић“ и бугарском народном песмом „Коледари и царевић“.

Из лектире за седми разред изостављају се хрватски писци Анђелко Вулетић: „Под небо један гласник“, Карел Дестовник Кајух: „Где си, мати“ и Аугуст Шеноа: „Златарово злато“ (одломак), што, с обзиром на период о коме говоримо није нимало неочекивано, али је неочекивано да се у исти овај програм (1991. година, почетак сукоба између Срба и Хрвата) уноси хрватски писац Мишко Крањец („Стара јабука“), а изоставља српски писац Момчило Настасијевић („Фрула“), те Мађар Ласло Гал („Сутјеска“). У програм се уводе и Доситеј Обрадовић: „Живот и прикљученија“ (одломак), Пеђа Милосављевић: „Потера за пејзажом“, Стеван Раичковић: „Небо“ и Иво Андрић: „Прича о кмету Симану“, која је била саставни део програма за осми разред из 1963. године, али је 1976. неоправдано изостављена из програма. Из домаће лектире бришу се Максим Горки: „Детињство“ и Мирослав Крлежа: „Дјечак прати змаја“.

Један од нових задатака за ученике седмог разреда, који се тицао читања књижевно-уметничких текстова, био је да се оспособе за „летимично“ читање и читање „с оловком у руци“. Вежбе у „летимичном“ читању настављале су се и у осмом разреду, најпре у читању познатог текста, ради налажења одређених информација, а потом и у читању непознатог текста, да би утврдили да ли их текст интересује и да ли ће га читати у целини (новински чланак, непозната књига и сл.) (Програм образовања и васпитања 1991: 9).

Број часова наставе књижевности за осми разред остао је исти као и у претходном програму (око 55), с разликом у садржајима која је била последица изостављања једних и додавања нових аутора. Из програма су изостављена дела

Томе Арсовског: „Диогенов парадокс“ (одломак из драме), Владимира Дедијера: Прилози за биографију друга Тита, Бранка Миљковића: „Југославија“, Милутина Бојића: „Плава гробница“, Лазе Костића: „Међу јавом и мед сном“, Борисава Станковића: „Увела ружа“, Родољуба Чолаковића: „Записи из НОР-а“, те Франца Прешерна: „Здравица“ и Назми Рахманија: „Маљисорка“. Унети су писци: Добрица Ћосић: „Деобе“ (одломак), Петар Кочић: „Кроз међаву“, Јован Цвијић: „Охридско језеро“, Јесењин: „Песма о керуши, Клод Кампањ: „Збогом мојих петнаест година“, народна епска песма „Женидба Милића барјактара“ и народна приповетка „Немушти језик“. Новину представља и дело хрватског писца Владана Деснице „Посјета“. Увођење овога хрватског дела у програм, поред већ поменутог Крањчевог у седмом разреду, заиста је било сувишно, јер су у том периоду (почетак деведесетих година) из хрватског програма уклоњени сви српски писци.

У оквиру домаће лектире начињена је само једна измена – дело Добрице Ћосића „Далеко је сунце“ замењено је одломцима из његовог романа „Време смрти“, што је према претходном програму обрађивано у седмом разреду.

Подручје културе изражавања претрпело је доста измена у односу на 1984. годину. И даље се негују причање, описивање и извештавање (у усменом и писменом изражавању), поступно се упознају различити облици наратије и дијалог, али су садржаји знатно конкретнији, што овај део програма чини квалитетнијим у односу на претходни. У програм је унето причање измишљеног догађаја на основу задате теме, описивање једноставних радних поступака из свакодневног живота, спољашњег и унутрашњег простора, појединости у природи, животиња и људи у покрету, писање стварне или измишљене вести – све то уочавањем главних одлика на одабраним примерима – узорцима, а затим и у саставима ученика; овако конкретизованим захтевима наставницима је реализација програмских задатака умногоме била олакшана. Сви захтеви који су се тicali радија, телевизије и филма (причање фабуле филмова и радио-телевизијских емисија, описивање динамичних сцена из епског дела, филма, радио-телевизијске емисије, уочавање битних својстава визуелне и тонске слике из филмског дела итд.), а који су се налазили у *Усменом изражавању*, кроз незнатно измењене формулације задатака пребачени су у посебно предметно

подручје – *Филмска и сценска култура*.³¹ Из подручја *Култура изражавања* такође се изостављају вежбе у творби изведених и сложених речи, што је и логично с обзиром на изнете чињенице о томе у ком се обиму творба речи изучава у оквиру наставе језика.³² Из *Писменог изражавања* изостављени су диктати – слободни и контролни, као и писање састава о разним темама из живота школе и друштвене заједнице, вежбе у састављању простих реченица, уочавање и записивање неприкладних позајмљеница и локализама (у говору, на радију и телевизији), те писање записника, а уводи се писање стварне вести и конкретнији захтеви у наративном и дескриптивном писменом изражавању.

Култура усменог и писменог изражавања у програму за шести разред из 1991. године дефинисана је много детаљније него раније. Садржаји су конкретнији, а део часова посвећен је и обуци у препричавању текста, филма и позоришне представе, с прецизним упутствима о начину рада. Из усменог изражавања изостављају се: говор личности – монолог и дијалог као врата изражавања, вођење радног састанка и учешће у расправи, отварање изложбе, поздрављање гостију, честитање и кратак поздравни говор (сви ови захтеви ученицима и те како могу користити у каснијим евентуалним професионалним обавезама, па је боље било да су остали саставни део програма културе усменог изражавања). Из писменог изражавања такође се изостављају извештавање с радног састанка и изложбе, кратак поздравни говор, вежбе у писању одељка, проналажење неприкладних позајмљеница и локализама и њихова замена одговарајућим изразима књижевног језика, те подстицање ученика на литерарно стварање читањем одабраних ученичких радова.

Иако је у овом програму за културу изражавања у седмом разреду предвиђено 5 часова мање него у претходном програму (око 35), садржаји овог тематског подручја били су проширени у односу на претходни програм. Увећане захтеве представљају расправа и репортажа. Од наставника се захтевало да на

³¹ Подручје *Филмска и сценска култура* се као посебна тематска целина јавља само у наставном програму за пети разред (Правилник о наставном плану и програму 1990: 6). У програму за шести, седми и осми разред, који је објављен 1991. године, садржаји који се односе на ово програмско подручје враћени су сегменту *Култура изражавања*.

³² Обрада творбе речи, као, уосталом, и сваке друге језичке категорије, није могућа без квалитетних вежби, па се организовање вежби у грађењу изведених и сложених речи свакако организује на часовима језика, те није потребно исте захтеве понављати и у подручју културе изражавања; стога ову корекцију програма из 1984. године сматрамо оправданом.

одабраним примерима укажу ученицима на особености тих облика изражавања, те да их потом системом вежбања оспособе за њихову употребу. Ученике је, такође, требало оспособити за разликовање публицистичког и песничког стила.³³ На овом узрасту требало је почети и с упућивањем ученика у особености приказа као врсте писменог састава и наставити с вежбама у описивању сложенијег радног поступка, екстеријера, интеријера, у портретисању, препричавању с променом редоследа догађаја и вежбама дискусија о актуелним проблемима у школи и друштву. Из писменог изражавања, пак, бришу се писање дневника, језичко-стилска анализа описа природе и вежбе у уочавању разлике између појединих стилова. Садржаји из филмске и сценске културе интегришу се у подручје културе изражавања.

Садржаји усменог изражавања у програму за осми разред знатно су измењени. Поред обраде репортаже, извештаја, расправе и приказа, ученике је требало упутити и у стварање хумореске или репортаже са шаливом тематиком. Нови захтеви су и описивање сложених предмета, сложенијих радних поступака с појачаним захтевима у односу на прецизност, портретисање, научни опис, расправљање о књизи, позоришној представи, филму, изложби, критички приказ нове књиге, филма, радио-телевизијске емисије, концерта. Уносе се и захтеви за описивањем сложеног предмета и радног поступка, портретисање лика из филма, те подстицање ученика на самостално стваралаштво. Од административних облика писменог изражавања од ученика се очекивало да потпуно овладају писањем молбе, службеног писма, телеграма, новчане упутнице, потврде и признанице. Приватно писмо и записник такође је требало да буду предмет пажње и вежбања.³⁴ Садржаји који су изостављени су извештај и реферат (сличности и разлике), паралела и извођење кратких сцена из драмских текстова. И из писменог изражавања бришу се извештавање и реферисање, писање приказа, паралела и бележака.

Сви исцрпно наведени подаци о садржајима три конституентска подручја предмета Српски језик и књижевност недвосмислено показују да је наставни

³³ Овај се захтев налазио у програму из 1976. године, 1984. је био изостављен, да би се сада поново, оправдано, вратио у програм.

³⁴ Наведени захтеви су, чини се, били преобимни за годишњи фонд часова предвиђен за културу изражавања у осмом разреду који је износио 36.

програм из 1990/91. године био најзахтевнији, најшири и најкомплекснији, те предимензиониран у односу на узрасне могућности ученика и чињеницу да они у школи, поред нашег, имају мноштво других предмета с исто тако захтевним програмима.

Године 1993, *Правилником о изменама и допунама Правилника о основном плану и програму основног образовања и васпитања* (Правилник о изменама и допунама 1993) назив предмета *Српскохрватски језик и књижевност* мења се и гласи *Српски језик и књижевност*. Овим *Правилником* и реч *творба* замењује се речју *грађење*, а извршене су и неке измене у садржајима. Тако се, на пример, из подручја *Књижевност* у петом разреду изоставља хрватски писац Данко Облак („Модри прозори“) а „Ђурђевак“ Прежихова Воранца обрађује се у оквиру школске лектире (до тада је обрађивана читава збирка као домаћа лектира). У седмом разреду писце Влада Малеског („Прво вече“) и Мишка Крањеца („Стара јабука“), замењују Вељко Петровић („Јабука на друму“) и Васко Попа („Каленић“).³⁵ У осмом разреду се уместо народних лирских шаљивих песама упознају народне љубавне песме (Правилник о изменама и допунама 1993).

Незнатне измене Наставног програма из 1990/91. године извршене су и 1995. и 1996. године. Из садржаја се углавном бришу поједина дела из књижевности, те се самим тим незнатно смањују часови обраде. На пример, у петом разреду 1995. године било је предвиђено 115 часова за обраду градива, а 1996. тај број смањен је на 110. Из програма се бришу дела Чарлса Дикенса: „Оливер Твист“ (одломак), Драгутина Тадијановића: „Висока жута жита“, Стевана Сремца: „Чича Јордан“ и Видоа Подгореца: „Бело циганче“. Из школске лектире за шести разред бришу се „Скелеција“ Меше Селимовића, „Ђурђевска песма“ Милана Дединца и „Дечаци Павлове улице“ Ференца Молнара. У седмом и осмом разреду такође се умањују часови предвиђени за обраду (у седмом се са 90 смањују се на 86, у осмом са 76 на 72). Из лектире за седми разред изостављају се дела: Алфоне Доде: „Газда Корнелијева тајна“ (из Писама из моје ветрењаче), Иван Цанкар: „Приповетке и цртице“ и Мирко Петровић: „Свирач у дворишту“, а за осми Растко Петровић: „Африка“ (одломак), Кочо Рацин: „Ленка“, Владан Десница: „Посјета“ и Исак Самоковлија: „Носач Самуел“ (Правилник о изменама

³⁵ Васко Попа се већ 1995. године поново брише из програма (Правилник о изменама и допунама 1995: 2).

и допунама 1996: 1–2). Ово су и последње измене које су извршене у програмима Републике Србије пре распада СФРЈ и формирања свих наредних заједница.

Наставни план и програм који је први пут донет у Републици Србији као самосталној држави објављен је 2006. године и с његовом применом се у петом и шестом разреду почело школске 2006/07. године. Овај се документ у настави петого разреда примењивао само 2006/07. године, а у шестом 2006/07. и 2007/08. године. Програм је, дакле, важио кратко, само до 31. 8. 2008, када је донет нови, данас важећи, о коме ће бити речи у посебном поглављу.

Како су период од објављивања последњег наставног програма за српскохрватски језик у Републици Србији (1990/91. година) до објављивања првог новог наставног програма за српски језик у осамостаљеној држави 2006. године обележили преломни историјски догађаји, друштвено-политичке и социolingвистичке промене, очекивано је било да и Наставни план и програм из 1990/91. године у садржајима претрпи крупне измене. То се, међутим, није десило! Иако су у оквиру *циљева и задатака програма образовања* 2006. године наглашени задаци попут „развијања свести о државној и националној припадности, неговање српске традиције и културе националних мањина“ и „развијање код деце и ученика радозналости и отворености за културе традиционалних цркава и верских заједница као и етничке и верске толеранције“ (Правилник о наставном плану и програму за пети и шести разред 2006: 2), анализа садржаја програма указује на то да до битнијих и наведеним циљевима прилагођених промена није дошло.

Основна разлика између овога и претходних програма јесте у томе да у овоме програму није унапред одређен број часова за конституентска програмско-тематска подручја, тако да је наставнику дата слобода да при изради глобалних и оперативних планова сам одреди број часова за језик, књижевност и културу изражавања. Садржаји за пети разред дати у програмском подручју *Језик* су, и у оквиру граматике и у оквиру правописа, потпуно исти као и у програму из 1990/91. године, с једном једином разликом: творба речи пребачена је из петог у шести разред, а термин *творба*, јер се сматрао кроатизмом, замењен је термином *грађење*.

Оперативни задаци планирани за шести разред такође су доста слични онима у програму из 1991. године. Поред незнатно измењеног редоследа, новине представљају увођење ученика у грађење речи, обрада свих глаголских облика (футур II, имперфекат, плусквамперекат, императив, потенцијал, трпни глаголски придев, глаголски прилози; презент, перфекат и футур обрађују се у петом разреду)³⁶ и уочавање разлике између дугих и кратких акцената. У програму су термини *вокали* и *консонанти*, коришћени у претходним документима, замењени српским речима *самогласници* и *сугласници*.

Градиво из правописа предвиђено за обраду у шестом разреду идентично је садржајима програма из 1991. године.

И у програму за седми разред јавља се нови термин – уместо појма *независне* користи се термин *напоредне* реченице. Осим ове термилошке одреднице, остали задаци и садржаји из граматике и правописа у програму из 2006. године за седми разред идентични су онима у програму из 1991. године.

Највише измена у овом периоду претрпео је наставни програм за осми разред, нарочито у подручју језика. До тога је неминовно морало доћи јер су социолингвистичке промене морале пратити и промене у наставним садржајима. Наиме, све до програма из 1990/91. године у осмом разреду су се ученицима давала основна обавештења о језицима у СФРЈ, о равноправности језика у тој заједници, информације о чакавском, кајкавском и штокавском наречју и њиховој распрострањености, те о народним говорима односно дијалектима. Детаљније се говорило о српскохрватском књижевном језику, о његовој основи, историјском развоју, стварању заједничког књижевног језика Срба и Хрвата и Вуковом и Гајевом раду на реформи језика и правописа, о основним одликама македонског и словеначког језика, те о језицима народности карактеристичним за одређену друштвено-политичку заједницу. Након међуетничких сукоба на просторима појединих бивших југословенских република и растакања српскохрватског језика на неколико нових у последњој деценији 20. века, за таквим садржајима више није било потребе, па су они замењени новим, актуелним, али врло оскудним: низ теза из претходног програма које су се односиле на српскохрватски језик, његова наречја и историју замењен је само једним уопштеним програмским захтевом који

³⁶ Према програму из 1991. године имперфекат и плусквамперфекат обрађивали су се у седмом разреду.

се односи на српски језик, а који гласи: „Основне информације о историји књижевног српског језика и кратак преглед садашњег стања“ (Правилник о изменама Правилника 2006: 3). Остали садржаји у оквиру језика остали су исти. Из правописа се брише писање акценатских знака, а уноси се као нови захтев растављање речи на крају реда.

Што се садржаја из књижевности тиче, већ је у задацима наставе за пети разред истакнуто да је за ученике изузетно важно “упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности...” (Правилник о наставном плану и програму за пети и шести разред 2006: 3); то, међутим, није испраћено садржајима програма. Наиме, из програмског подручја *Књижевност* изостављена су, у односу на 1990. и измене вршене до 1995. године, дела Миколe Кочиша „Летње вече“, Ненада Дивљана „Из живота Николe Тесле“ и народна прича „Турци и чобанче“. Како у списак лектире није унето ни једно ново дело, ученици никако нису на основу дотадашње школске и домаће лектире могли да боље упознају, развијају и негују властити национални и културни идентитет, нити да постану отворенији према културама традиционалних цркава и верских заједница, као и етничкој и верској толеранцији, него што су то до овога програма могли и чинили.

Саджаји из књижевности за шести разред незнатно су растерећени у односу на ранији програм. Дела Весне Парун „Руке домовине“, Ленгастона Хјуза „Црнац“, Франца Финжгара „Под слободним сунцем“, албанска народна приповетка „Старац и младић“ и бугарска народна песма „Коледари и царевић“ више се не обрађују у оквиру школске лектире, а унети су нови текстови Светлане Велмар Јанковић „Улица Филипа Вишњића“ и Војислава Илића „Свети Сава“. Из домаће лектире изостављају се дела Иване Брлић Мажуранић „Приче из давнине“ и Ференца Молнара „Дечази Павлове улице“.

Што се наставе књижевности за седми разред тиче, ту има извесних промена. У односу на претходни програм изостављају се аутори Михајло Лалић („Пуста земља“) из школске лектире и Арсен Диклић („Не окрећи се, сине“), Душан Костић („Сутјеска“) и Иван Цанкар (Приповетке) из домаће лектире.

„Избор из усмене књижевности *југословенских народа и народности*“ сада се своди на „Избор из усмене књижевности *српског народа и националних мањина*“.

Из школске лектире за осми разред у програму из 2006. године више нема Зија Диздаревића („Мајка“), Раду Флоре („Предео на месечини“) и Јована Цвијића („Охридско језеро“), а у оквиру домаће лектире Добрице Ћосића („Време смрти“ – одломци). Одреднице „Избор из савремене *југословенске поезије и прозе*“ и „Избор из усмене књижевности *југословенских народа и народности*“ замењује се с „Избор из савремене *српске поезије и прозе*“ и „Избор из усмене књижевности *српског народа и националних мањина*“.

Садржаји који се тичу културе изражавања за пети разред исти су као и 1990. године, само је промењен редослед пасуса. Садржаји који се односе на описивање једноставног радног поступка, спољашњег и унутрашњег простора, појединости у природи итд. нису конкретизовани (нема набрајања о којим ситуацијама треба писати, што је у програму из 1990. године било дато врло конкретно).

У шестом разреду су захтеви који се односе на усмено и писмено изражавање такође слични онима у претходном програму; оно што их разликује јесте прецизност у њиховом одређивању, која је израженија била у програму из 1991. године, док су у програму из 2006. захтеви уопштенији. Тако је, на пример, 1991. године у оквиру овог предметног подручја сваки захтев био допуњен конкретним упутствима: спољашњи простор (пејзаж завичаја у различито доба дана – у зору, у подне, у предвечерје, ноћу), унутрашњи простор (дневна соба, кухиња, фискултурна сала, посластичарница и сл.) итд. Та су додатна упутства у програму из 2006. године изостављена. Садржаји који се тичу писменог изражавања готово су идентични онима из 1991, али је редослед теза нешто измењен, а текст програма стилски боље уобличен. Једину новину представља захтев за стваралачким препричавањем текста с променом гледишта.

Садржаји културе изражавања за седми разред, и усменог и писменог, готово су идентични са садржајима из 1991. године. Једину разлику чини изостављање писања приватног и службеног писма односно међушколске преписке из писменог изражавања. Слична је ситуација и са садржајима културе изражавања за осми разред, који су суштински остали непромењени у односу на

оне из 1991. године; незнатних разлика има само у формулацијама наведених програмских одредница.

Истраживањем наставних програма из 1959. (1963), 1976, 1984/85, 1990/91. и 2006. године дошли смо до закључка да су сви они били изграђивани на теоријским и методолошким сазнањима, принципима и критеријумима усмереним ка повезаности циљева и задатака наставног предмета с његовим програмским садржајима и програмских садржаја с психофизичким способностима ученика, те на тежњи да се захтевима датим у програму допринесе оспособљавању ученика за даље школовање и праћење савременог стања науке. У томе се, међутим, није увек успевало, јер су сви ови програми, поред својих добрих страна, имали и многе мањкавости. Тако је наставни програм из 1963. године, како је његова анализа показала, био прилично уопштен. Контрастирајући њега и програм из 1976. године, закључили смо да је програм из 1976. био знатно квалитетнији управо због проширивања и конкретизације програмских садржаја у свим предметним подручјима. Овај програм карактерише и увођење садржаја усмерених ка неговању традиције југословенства.

Основна карактеристика програма из 1984/85. године била је његова идеолошка обојеност; садржаји тога документа били су подређени поштовању тзв. књижевног минимума, којим су се у оквиру наставе књижевности ученицима желеле представити све националне и „народносне“ књижевности са територије СФРЈ. Он је био заснован на задацима и садржајима који су договорно утврђени на нивоу федерације и садржао је програмско језгро заједничко свим републикама и покрајинама. Садржаји заједничког програмског језгра су, у складу с тадашњим друштвено-политичким приликама, били усмерени ка неговању социјалистичких идеја, развијању братства и јединства, те јачању позитивног става ученика према језицима, културној баштини, слободарским традицијама и тековинама народноослободилачке борбе народа и народности СФРЈ. То је, уједно, и програм, који је, поред представника српске, садржао највише писаца из осталих југословенских књижевности, али је доносио и најмање текстова из народне књижевности, што је представљало његов велики недостатак.

Измене у наставном програму извршене 1990/91. године овај документ су додатно оптеретиле, па је програм за српскохрватски језик из овога периода

најзахтевнији и најкомплекснији. Оно што је за овај програм и сам предмет било значајно јесте да у њему настава језика коначно добија више простора (у структури програма налази се на првом месту и додељује јој се знатно већи број часова у односу на претходне програме).

Иако је наставни програм из 1990/91. године 2006. замењен новим, битнијих растерећења за ученике ни у њему није било, те ни он није значајније могао да допринесе побољшању квалитета наставног процеса у оквиру наставе нашег предмета, јер је све циљеве и задатке, у обиму у коме су у програму из 2006. били дати, немогуће било реализовати на за то планом утврђеном броју часова. Циљеви и задаци и данас се у пракси често посматрају као декларативни део програма који наставнику даје само необавезне смернице рада. Да би се однос према томе променио, било би боље оперативне задатке не наводити на почетку програма, већ непосредно уз садржаје (наставне теме и јединице) на које се односе.

Када је реч о методологији израде самих програма од 1963. до 2006. године, ни ту битнијих измена није било. Највећу реформу доживео је програм из 1963. (од тадашњег уопштеног текста 1976. године смо добили програм који је конкретизован многим децидно наведеним садржајима из језика, књижевности и културе изражавања). Сви анализирани програми били су конципирани у складу с традиционалном методологијом израде наставних програма за основну школу која подразумева распоређивање градива (тематских целина) по тзв. концентричним круговима. У средишту ових програма су садржаји наставе, док су активности ученика и исходи знања у другом плану.

2.2.2. Наставни планови и програми у СР Хрватској

У овом одељку биће изложене основне карактеристике језичке делатности, језичке културе и обраде текстова у хрватским наставним програмима за матерњи (матерински) језик од 1960. године до данас важећег наставног програма, с посебним освртом на разликовне појединости спрам српскохрватског (српског) језика у програмима Републике Србије.

Општи план образовања у основној школи у СР Хрватској из 1960. године обухватао је наставни план, план додатне васпитно-образовне делатности и план слободних активности. Додатна васпитно-образовна делатност у то време није значила само оно што и данас, већ је часове предвиђене за ову врсту наставних активности требало распоредити на:

„а) рад с ученицима, који из било којих разлога нису могли савладати и усвојити програм редовне наставе“ (данас тзв. допунска настава);

б) рад с ученицима, који имају задовољавајући успјех у редовној настави, а испољавају посебан интерес и склоност за поједина одгојно-образовна подручја и наставне дисциплине...“ (Наставни план и програм 1960: 66).

Наставним планом из 1960. године предвиђено је 5 часова материнског језика у петом разреду и по 4 часа у осталим вишим разредима основне школе.

Иако садржајно не довољно развијен и прецизан, наставни програм из 1960. године био је у неким својим сегментима врло напредан. Тако се, на пример, на самом почетку, у основним начелима наставе матерњег језика, истиче да „н а с т а в а м а т е р и н с к о г ј е з и к а у основној школи треба да се заснива на проматрању предмета, збивања, појава, ликова и свега, што се налази у природи и друштву; она се не може ограничити само на специфичне садржаје у настави језика и књижевности, већ мора бити у најужој вези и с о с т а л и м н а с т а в н и м п о д р у ч ј и м а“ (Наставни план и програм 1960: 66). Такође се истиче да су садржаји наставе материнског језика у програму подељени на поједина подручја, али само ради лакшег прегледа наставног градива; у пракси сва та подручја треба да чине јединствену целину и да се стално преплићу.³⁷

Ново подручје у хрватском програму, уткано у садржаје обраде текста, представља *Филм и радио*. Ту улазе „садржаји, којима се развија умјетнички и културни ниво омладине и њена способност доживљавања умјетничког дјела. Данас су то филм и радио, а наскоро ће то бити и телевизија. Настава материнског језика треба да обухвати те нове културне садржаје...“ (Наставни план и програм 1960: 70).

³⁷ Ти се захтеви, нажалост, у многим школима, бар када је реч о Србији, ни дан дањи не реализују на тражени начин.

Структуру Наставног плана и програма из 1960. године чине: *Задачи наставе материнског језика, Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста, Усмено и писмено изражавање* и *Поуке о језику и обрада граматичког градива*. На крају програма дата су објашњења која треба да помогну у његовој реализацији.

Садржаји програма за четврти и пети разред штампани су заједно, мада би свакако функционалније било да су дати одвојено.

Иако су захтеви у оквиру подручја *Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста* били врло уопштени, у овом програму наилазимо на неке, за то време, врло прогресивне идеје. Наиме, ту се, поред захтева да одабрани текстови морају бити прилагођени узрасту, наводи и следеће: „Узимати такођер текстове из историје и географије и лакше научно-популарне текстове, који указују на значење рада у животу човјека, на однос човјека према човјеку и према заједници, у којој живи“ (Наставни план и програм 1960: 67). Таквих, нити сличних, захтева у српским програмима у то време није било.

У оквиру упутстава која се односе на изражајно читање, рецитовање и обраду књижевног текста у шестом и седмом разреду, у хрватском програму се истиче да на основу анализе књижевноуметничких текстова ученици треба да се упознају с неким важнијим именима из наше (југословенске) и стране књижевности, али да се притом „не треба упуштати у књижевни историцизам; указивати само на одгојне моменте из живота и рада књижевника“ (Наставни план и програм 1960: 67). У хрватском програму акценат се не ставља на избор садржаја, већ на начин тумачења књижевноуметничких текстова.

Избор текстова за обраду дат је на крају програма, у оквиру *Потписа ученичке лектуре*. Дела предвиђена за читање и изучавање подељена су на лектуру за пети и шести и лектуру за седми и осми разред. У *Објашњењима* за реализацију програма није прецизирано по ком се критеријуму одређује шта ће се читати у петом, а шта у шестом, односно седмом или осмом разреду, већ се само наводи да се избор књижевних текстова врши у складу с узрастом ученика. То је, свакако, представљало мањкавост овога програма и тешкоћу у раду наставницима, јер су они оваквом концепцијом доведени у ситуацију да

индивидуално одређују која дела у оквиру два разреда одговарају одређеном узрасту.

Основна карактеристика *Пописа ученичке лектуре* за пети и шести разред јесте да су се међу текстовима у већем проценту нашла дела светских књижевника у односу на писце с југословенских простора. Од укупно 28 писаца који су се нашли у овом попису 17 је из различитих светских књижевности (60.7%), а 11 из југословенских (39.3%). Од тих 11 писаца само Петар Кочић с приповеткама „Јаблан“ и „Кроз међаву“ припада српској литератури. Највише је Словенаца, њих петорица: Тоне Селишкар: „Дружина Сињег галеба“, Прежихов Воранц: „Ђурђице“, Иван Цанкар: „Приче из дјетињства“, Јосип Вандот: „Кекец над самотним понором“ и Франц Бевк: „Лукец и његов чворац“. Четворица је Хрвата: Славко Колар: „На леђима делфина“, Аугуст Шеноа: „Мила Гојславица“, „Каранфил с пјесникова гроба“ и „Чувај се сењске руке“, Иван Дончевић: „Безимени“ и Иван Шибл: „Партизански разговори“ и један црногорски писац – Стеван Булајић: „Извиђачи видриног језера“. Ситуација је нешто друкчија у седмом и осмом разреду – од 28 аутора 11 је представника светске књижевности (39.3%), а 17 југословенских (60.7%). Од тога је 10 хрватских писаца (62.5%): Вјенцеслав Новак: „Незаситост и биједа“ (Из велеградског подземља), Еуген Кумичић: „Зачуђени сватови“ (одломци), Динко Шимуновић: „Дуга“ и „Алкар“, Мирослав Крлежа: „Домобран Јамбрек“ и „Битка код Бистрице Лесне“, Анте Ковачић: „У регистратури“ (одломци), Владимир Назор: „Курир Лода“, Вјекослав Калоб: „Дивота прашине“, Славко Колар: „Главно да је капа на глави“, Ранко Маринковић: „Руке“ и „Загрљај“ и Предраг Јирсак: „Мјесечева дјеца“; српских писаца је чак седам (37.5%): Петар Кочић: „Јазавац пред судом“, Милован Глишић: „Прва бразда“ и „Глава шећера“, Радоје Домановић: „Страдија“ и „Марко Краљевић по други пут међу Србима“, Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“ и „У добри час хајдуци“, Иво Андрић: „Прича о кмету Симану“, „Бифе *Титаник*“ и „Олујаци“, Бранислав Нушић: „Аутобиографија“ (одломак) и „Госпођа министарка“ и Десанка Максимовић: Избор из лирике.

Када је о култури изражавања реч, у програму Републике Хрватске из 1960. године дати су захтеви односно циљеви које у четвртој и петом разреду треба остварити, али не и упутства на каквим обрасцима треба вршити вежбања, нити у

којим облицима изражавања то чинити. У програму стоји: „Поступно уводити ученике у посматрање средине; његовати индивидуални дјечји израз: осјећај за боје, осјећај за свјетлост, звук, мирис, опип и окус. Навикавати ученике да своја запажања и мисли излажу јасно у правилно обликованим реченицама и прегледно у повезаним садржајним цјелинама“ (Наставни план и програм за основну школу 1960: 67). Није, међутим, наведено којим поступцима и облицима изражавања све то постићи!

У шестом и седмом разреду се наводи да треба наставити с вежбама у неговању ученичког индивидуалног израза – у шестом „вршити вјежбе за богаћење тога (индивидуалног) израза (доживљај предмета: предмети доживљени сами за себе, предмети у односу према субјекту, предмети у односу с осталим стварима, предмети у покрету)“; у седмом „проводити вјежбе у неговању ученикова индивидуалног израза (развијање осјета за вријеме; сјећања; осјећаји)“ (Наставни план и програм 1960: 67–68).

Захтеви у усменом и писменом изражавању у осмом разреду углавном се односе на заокруживање знања о свему што се у претходним разредима увежбавало. Култура говора и писменог изражавања увежбава се кроз различите дискусије о књижевним и филмским делима, позоришним и другим приредбама и манифестацијама с којима су се ученици сретали.

Хрватски програм из 1960. године био је ускраћен за упутства о броју школских писмених задатака у току године. Одлуку о томе доносили су наставнички колектив и наставници српскохрватског језика. Препоручивано је да просечно у једном разреду треба да буде најмање шест школских писмених задатака у току године, што за ученике основне школе није нимало био једноставан задатак, нарочито када су пети и шести разред у питању.

У подручју *Поуке о језику и обрада граматичкога градива*, граматички садржаји за пети разред наведени су конкретно, али су наставне јединице из правописа изостављене.³⁸ Усвајају се основни појмови о реченицама по саставу и о променљивим врстама речи – врстама и промени именица и гласовним

³⁸ У програму СР Србије из овога периода правописни захтеви су врло прецизни (на пример, употреба великог слова код имена припадника народа, припадника држава, покрајина, места, у четвртог разреду, и код имена празника, назива улица, наслова књига, часописа и новина у петом разреду); иста је ситуација и у шестом разреду.

променама у падежним облицима, заменицама (личним и придевским и њиховом променом), придевима (врстама, видом, степеном поређења и функцијом), бројевима и глаголима (презентом, перфектом и футуром). Из језика се у шестом разреду изучавају непроменљиве врсте речи и глаголи по виду и роду, те остали глаголски облици. Као и у петом разреду, садржаја из правописа нема. У седмом разреду учи се о простој и сложеној реченици, независним и зависним реченицама и најважнијим падежним значењима и њиховој служби у реченици, док се у осмом изучава стандардна акцентуација, творба речи, сложене заменице и по први пут садржаји из правописа – писање великог слова и начин писања сложених заменица.

Објашњења која су дата на крају овога програма, чиме је наставнику требало да се олакша његова реализација, дата су уопштено, без инструкција које се односе на сваки разред засебно.

У жељи да основна школа у Хрватској ученицима пружи могућност вишеструког развоја самосталне, слободне и активне личности, савремено друштвено васпитање и образовање, програм који је израђен 1960. године, подређен том циљу, био је предимензиониран, те су ученици били оптерећени великим бројем уопштених захтева. Наставни програм за матерњи језик (а и за све остале предмете) није доносио прецизне садржаје, већ су они, углавном, били само оријентациони. „Та околност узроковала је велику неусклађеност школа у интерпретацији наставног програма, у оцјени што је у њему битно, а што споредно, и, што је најважније, велике су биле разлике у постигнутим резултатима, што је утврђено испитивањем знања ученика“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 22). Да би наставници успели да обраде велики број појмова из тако глобално формулисаног наставног програма, већину расположивог времена користили су за обраду новог градива, те им је увек недостајало времена за вежбе, обнављање и утврђивање. Последица тога било је површно и непоуздано знање ученика. Због свега поменутог, али и друштвено-политичких промена, педагошког развоја и нових самоуправних односа било је неопходно да се циљ и васпитно-образовни задаци основне школе усагласе са савременим токовима у друштву и искуствима до којих се дошло у развоју школства.

Будући да су се у СР Хрватској наставни планови и програми темељито мењали и допуњавали сваких десетак година, од 1959. до 1971. године у васпитно-образовној структури основне школе, нити у њеном општем и наставном плану и програму, нису извршене битније измене. Циљ и задаци, друштвено-педагошка улога и место основне школе у васпитно-образовном систему, општи и наставни план и програм основне школе у својим научним, идејним, политичким, стручним и педагошким аспектима који су били утврђени 1959, остали су важећи до краја шездесетих година. Неких измена било је 1964. године, када је на предлог Завода за унапређивање школства СР Хрватске недељни број часова из хрватскосрпског језика у четвртном и шестом разреду повећан за један наставни час, а додатна настава за ученике који теже савладавају наставно градиво постала обавезна наставна активност (Измјене у наставном плану 1964: 44). Завод за унапређивање школства СР Хрватске се за измене у постојећем програму заложиио захваљујући упоредној анализи наставних планова и програма донесених у осталим републикама СФРЈ. Уочивши извесне разлике, предложеним изменама требало се постићи приближавање наставних планова појединих република. Измене у наставном плану и побољшани текст наставног програма нису представљали битне промене у односу на текст прописан 1959. године; њима су, заправо, извршене само мање корекције којима се могло незнатно утицати на побољшање резултата рада у основној школи.

Темељит рад на ревалоризацији наставног плана и програма за основну школу из 1959. године у СР Хрватској започет је тек крајем седме деценије 20. века. Стручњаци Завода су примену општег наставног плана и програма по коме су основне школе у Хрватској радиле од 1960. године пратили од почетка школске 1960/61. године. То праћење вршено је у циљу евалуације постојећег наставног програма и трајало је до 1969/70. године, десет школских година.

Темељит и систематски студиј вриједности опћег и наставног плана и програма донесеног у 1959. години одвијао се у Заводу од 1967. до 1970. године. Његову примјену Завод је пратио у експерименталним и неким другим основним школама, а сва запажања прикупљена су, сређена и анализирана у одговарајућим стручним групама, како би се могао израдити приједлог новог опћег и наставног плана и програма (Опћи и наставни план и програм 1972: 22).

У изради предлога новог плана и програма учествовало је укупно 337 стручњака с различитим компетенцијама: највише је било наставника практичара (137), затим просветних саветника (104), професора наставничких школа и факултета (67), те 29 осталих научних и јавних радника (в. Опћи и наставни план и програм 1972: 22). Јавна фаза израде и разматрања предлога новог општег и наставног плана и програма отпочела је почетком 1971. године. Комплетан предлог општег и наставног плана и програма с одговарајућим теоријским образложењима био је доступан на увид не само свим основним школама и њиховим наставницима, већ и свима осталима који су на било који начин били заинтересовани за њега. О програму су, осим радника у подручју наставе, расправљали и родитељи, грађани, стручни, друштвени, политички и јавни радници.

Након ове фазе, Завод за унапређивање основног образовања СР Хрватске донео је нови *Опћи и наставни план и програм основне школе*. Он је објављен 21. августа 1972. године. Концепција овога наставног програма била је заснована на изнесеним општеприхваћеним оценама и констатацијама утврђеним вишегодишњом валоризацијом дотадашњег плана и програма. На основу тога у њему су извршене одређене измене и дата боља решења усмерена ка модернизацији и рационализацији целокупног васпитно-образовног процеса. Наиме, како је утврђено да дотадашњи наставни програм није био довољно одређен, јасан и прецизан, „и да је у великој мери узроковао преоптерећеност ученика, екстензивност у настави и релативно слабе одгојно-образовне резултате“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 23), предложени програм за матерњи језик био је много одређенији и прецизнији. Конкретизовани су појмови (нарочито из језика) које ученици треба да усвоје, а утврђен је и опсег и дубина усвајања за сваки појединачни појам или законитост, што је знатно помагало наставницима у правилној оријентацији приликом њихове реализације.³⁹ Избор наставних садржаја био је вршен по принципу егземпларности, чиме се настојао избећи енциклопедизам и дидактички материјализам, а ученицима се пружала могућност да на основу мањег броја суштинских чињеница усвајају нове појмове, развијају мишљење, закључивање и врше генерализовање. Овај програм требало је да буде

³⁹ Градиво из граматике и правописа се, према програму из 1972. године, усваја до ових степена: аутоматизација – у програму се обележавала са (А), репродукција (Р) и препознавање (П).

ослобођен понављања истог градива у неколико предмета и понављања градива у тзв. концентричним круговима.

С применом помињаног плана и програма у школама почело се школске 1972/73. године. Предмети у њему били су распоређени оним редом како је то било уобичајено и у другим републикама СФРЈ (и у многим другим земљама). Наставни план почињао је *Хрватским или српским језиком*, предметом од општег значаја и с највећим бројем наставних часова. Предмет који се у плану из 1960. године називао *Материнским језиком*, у плану из 1964. *Хрватско-српским*, у плану из 1972. године зове се *Хрватски или српски језик*.

Промене у називу наставног предмета биле су одраз друштвено-политичких прилика у СР Хрватској у одређеном периоду, а такође су осликавале и став хрватског народа према заједничком језику Срба и Хрвата. Замешатељство око хрватско-српског језика у СР Хрватској јавно је почело 1967. године, доношењем *Декларације*, а интензивирано је 1972. године, усвајањем амандмана на Устав из 1963, у коме се наводи да је „у Социјалистичкој Републици Хрватској у јавној употреби хрватски књижевни језик – стандардни облик народног језика Хрвата и Срба у Хрватској, који се назива хрватски или српски“ (Уств 1974: чл. 138).

Ако је назив стандардног језика у СР Хрватској хрватски књижевни језик, а назив народног језика – хрватски или српски (како пише у уставној одредби), онда се, будући да се, по важећим прописима, предмет у школама зове хрватски или српски језик – у школама у СР Хрватској не учи стандардни (књижевни) језик, већ језик дијасистем (народни језик). Ако се у школама ипак учи стандардни језик (што је више него сигурно), а не народни језик, онда ће СР Хрватска бити не само једина република у СФРЈ, него и једина држава у свијету у којој се стандардни језик у „оквиру“ предмета у школи зове другачије него у („осталом“) јавном животу (Брборић 2000: 275–276).

Да је стандардни језик увек плод и многих политичких околности, доказује управо наведена ситуација у СР Хрватској. Наиме, у складу с политичким тежњама већег дела хрватског народа српско-хрватски односно хрватско-српски језик у овој је републици од 1972. године у свим документима називан *хрватским или српским*, а у пракси углавном само хрватским. На синтагми *хрватски или српски* Хрвати су много година инсистирали и у школству и у јавном животу, те је

то име унето и у реформисан план и програм. У *Вјеснику* од 18. студеног 1973. године Мирко Божић (парадоксално, али један од потписника Новосадског договора) каже: „У школама настава се врши на хрватском књижевном језику, јер хрватским књижевним језиком говоре и Хрвати и Срби у овој републици, а сам предмет зове се хрватски или српски“ (Вјесник, 18. 11. 1973: 4).

У *Опћем и наставном плану и програму основне школе* из 1972. године најпре су објашњени циљ и васпитно-образовни задаци, друштвена улога и битне одлике основне школе, а објашњене су и допунска, додатна, продужна и посебна настава, те слободне активности, здравствена заштита ученика, културна и јавна делатност основне школе.

Циљ наставе хрватскога или српскога језика дефинисан је опширније и конкретније у односу на претходни програм. У програму из 1960. године као циљ наставе матерњег језика наводи се само оспособљавање ученика за правилно и лепо изражавање књижевним језиком и упознавање ученика с најзначајнијим делима из народне и уметничке књижевности и развијање код ученика интереса за књигом и љубави према њој, док се у програму из 1972. године, поред тога, наводи и да ученици треба да развијају љубав и поштовање према језику и културној баштини свога народа и поштовање према култури других народа. Даље се истиче да, „остварујући своје задатке, настава овог предмета омогућује шире образовање ученика, развија њихову опћу културу, оспособљава их за разумијевање и усвајање социјалистичких етичких норми и припрема за активан живот у самоуправној социјалистичкој заједници“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 27).

На социјалистичким идејама засновани су и оперативни задаци Хрватског или српског језика. Они су, такође, далеко конкретнији у односу на програм из 1960. године.

У структури програма за хрватски или српски језик Републике Хрватске из 1972. године на првом месту налази се подручје *Усмено и писмено изражавање*, потом *Грамматика и правопис*, *Књижевност* и на крају *Филм*. За свако подручје прецизно је наведен број часова предвиђен за обраду и утврђивање.

Број часова предвиђен за грамматiku знатно је већи од броја часова предвиђених за писмено и усмено изражавање (75 према 35 часова у петом, 75

према 32 часа у шестом, 53 према 35 часова у седмом и исто толико у осмом разреду). У програму није прецизиран однос часова предвиђених за граматику и правопис, нити је прецизно наведен број часова потребних за сваку наставну јединицу понаособ, као што је то било учињено у програму СР Србије из овога периода. У СР Хрватској се према овом програму у петом разреду обрађују све врсте непроменљивих речи, нуде се опсежна сазнања о падежима (значења и гласовне промене које се јављају у појединим облицима), придевима (одређени и неодређени вид, компарација, разликовање придева и прилога), свим врстама заменица, бројевима (деклинацији и бројним именицама). У шестом разреду стичу се основни појмови о свим реченичним деловима и глаголима, док се у седмом усваја знање о независним и зависним реченицама, њиховим врстама и поретку. Ни у петом, ни у шестом, ни у седмом разреду не помиње се ништа о језицима којима се говори у СФРЈ. Знања о томе стичу се у осмом разреду, а поред тога на овом узрасту говори се и о индоевропским језицима, књижевном и разговорном језику, функционалним стиловима, конгруенцији и творби речи.

За разлику од граматике и правописа, у програму СР Хрватске из 1972. године култури изражавања се посвећује знатно мање пажње, што потврђује и драстично мањи број часова планиран за ово тематско подручје. Та разлика нарочито је изражена у петом разреду (за граматику и правопис планирано је 100% више часова него за културу изражавања). У старијим разредима разлика је мање изражена. Број часова предвиђен за усмено односно писмено изражавање није прецизиран. Садржаји који чине програм такође су прилично уопштени (о њима ће више речи бити у одељку 2.2.2.2.3.).

Када је реч о настави књижевности, у програму Републике Хрватске најпре је дат *Избор текстова* на којима би требало савладати различите облике изражавања, нивое интерпретирања, врсте читања и књижевне појмове. У оквиру тог сегмента наведена су, уз одређене књижевне врсте, само имена писаца, без наслова дела. Нека од тих имена касније се понављају и у списку домаће лектире, али овога пута с конкретно наведеним делима. Имајући у рукама само овај документ, нејасно је зашто су имена појединих аутора посебно истакнута масним слогом, јер у тексту програма нигде није дато објашњење у вези с тим. Тек у *Упутима о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растерећењу*

ученика основне школе наилазимо на следеће објашњење: „У читанкама од V до VIII разреда осим текстова аутора које програм предвиђа као обавезне (дебље отиснути у програму) и оних чију обраду програм само препоручује (отиснути обичним тиском) уврштени су и текстови аутора којих у програму за поједини разред уопште нема...“ (Просвјетни вјесник 1976: 29).

У хрватском програму за пети разред, у школској лектури, поред хрватских писаца (седморица их је – Мато Ловрак, Славко Колар, Иван Кушан, Владимир Назор, Густав Крклец, Григор Витез и Ивана Брлић-Мажуранић), преовладавају словеначки аутори (њих петорица – Франце Бевк, Тоне Селишкар, Иван Цанкар, Прежихов Воранц и Отон Жупанчич). Од српских писаца изучавају се само Бранко Ћопић и Јован Јовановић Змај.

У шестом разреду у оквиру школске лектуре, поред многобројних хрватских песника и прозаиста (Војин Јелић, Анте Ковачић, Владимир Назор, Слободан Новак, Динко Шимуновић, Иван Горан Ковачић, Јосип Козарац, Фран Мажуранић, Добриша Цесарић, Густав Крклец, Јуре Каштелан, Аугуст Шеноа и Драгутин Тадијановић), заступљени су и српски писци Бранко Ћопић, Петар Кочић, Бранислав Нушић и Алекса Шантић. У програму се налазио и Петар Прерадовић, који се увек изјашњавао као Југословен.⁴⁰ Када је о делима из народне књижевности реч, у хрватском програму само стоји „одабрани примери наших народних епских и лирских песама“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 33); одабир текстова вршили су наставници.

У *Избору текстова* за седми разред у хрватском програму из 1972. године било је доста представника српске књижевности (Војислав Илић, Иво Андрић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ, Бранко Ћопић, Десанка Максимовић и Васко Попа).⁴¹ Додуше, разлог томе лежи у чињеници да списак дела за обраду на часу наставници нису били дужни да комплетно реализују, већ да начине одговарајући избор. Тако остаје непознаница у ком су броју поменути српски писци односно

⁴⁰ Петар Прерадовић је, наиме, пореклом био православац, који је као дечак-питомац кадетске школе постепено, одлажењем на католичке мисе са друговима, прећутно записан као римокатолик; тако је из православне вероисповести преведен у католичку, а да није обављен формални чин конверзије. Његова припадност римокатоличкој цркви, касније је појачана пошто су му обе жене биле римокатоличке вероисповести. Из тих разлога он се и данас сматра и српским и хрватским песником.

⁴¹ Васко Попа је, додуше, по етничкој припадности био Румун, али је целокупни његов опус писан на српском језику, па се сматра српским писцем.

њихова дела бирани за интерпретацију у практичној настави од стране хрватских наставника.

У осмом разреду списак аутора чија се дела обрађују у оквиру школске лектире веома је обиман (чини га 33 аутора). У њему, поред хрватских писаца, налазимо имена два словеначка (Цирил Космач, Срећко Косовел), пет српских (Добрица Тосић, Стеван Раичковић, Бранислав Нушић, Родољуб Чолаковић и Владимир Дедијер) и два писца из Црне Горе (Михајло Лалић и Петар Петровић Његош). У домаћој лектури се у Хрватској на овом узрасту изучавају дела српских писаца Лазе Лазаревића, Симе Матавуља и Бранислава Нушића.

Последње тематско подручје у хрватском програму из 1972. године јесте *Филм*. У току проучавања филмских појава и језика ученици се упознају с основним карактеристикама играног, цртаног и документарног филма у петом, кадром и филмским врстама у шестом, с филмском адаптацијом књижевног дела у седмом и запажањем изражајних могућности декора, боје, звука, музике, глуме, с монтажом и врстама снимања у осмом разреду.

Опћи наставни план и програм из 1972. године је, за разлику од програма из 1960, који је био уопштен, био знатно конкретнији, али и преобиман, што се сматрало његовим основним недостатком. То је доводило до преоптерећености већег дела ученика основне школе и у просветним круговима представљало све озбиљнији и истицанији проблем. До преоптерећености ученика делом је долазило због илузије да школа треба и мора да младом ученику пружи сва она сазнања која ће му бити неопходна у сазревању и даљем образовању, а делом и погрешног идеала о свестраности младог човека, те спорог прилагођавања школског и васпитно-образовног система савременим потребама. Преоптерећеност је била и „*послједица недовољно брзог сагледавања битног у савременом опћем образовању, као и чињенице да савремени човјек своје образовне потребе може задовољити само остваривањем концепције перманентног образовања и одгоја*“ (Упуте о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растеређивању ученика основне школе 1976: 26). И анализа овога програма учвршћује општепознат став да се често заборавља(ло) да је једино *основна школа обавезна*, да је похађају комплетне генерације, те да је њена

првенствена улога да *свима* пружи *основу*, а не потпуно информисање из различитих предмета.

Оно што је сигурно јесте да је програм из 1972. године, узевши у целини, формулисан конкретније, јасније и одређеније. Завод за унапређивање основног образовања СР Хрватске је у сарадњи с регионалним заводима за унапређивање образовања и 15 експерименталних основних школа 1976. и 1977. године радио на његовој валоризацији како би се што егзактније утврдила вредност програма и добило што више научно заснованих аргумената за даљу редукцију садржаја који се чине мање важним за континуирано образовање деце у основној школи.

Када је о настави матерњег језика реч, преоптерећеност ученика није толико била резултат опширности наставних садржаја, колико начина њихове обраде. Иако је програмом за сваки садржај био одређен степен усвојености знања, ти захтеви нису увек уважавани, па се дешавало да се већи део градива обрађује једнаким интензитетом, што је доводило до сувишног оптерећења ученика. Ученици су такође били преоптерећени и великим бројем текстова предвиђених за анализу, јер то редовно изискује и повећан број домаћих задатака и других обавеза. У *Упутима о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растерећењу ученика основне школе* се наводи да је „довољно обрадити један текст из читанке тједно да ученици усвоје основне књижевно-теоријске и стилистичке појмове прописане програмом (Упуте о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растерећивању ученика основне школе 1976: 29).

Што се граматике тиче, у поменутиим *Упутима* стоји да се у програму из 1972. године градиво јавља у концентричним круговима. Морамо нагласити да се то ипак односи само на део, и то мањи, језичких наставних јединица. Многе граматичке категорије које представљају значајне граматичке теме комплетно се обрађују у оквиру једног разреда.⁴² У *Упутима* се истиче да се знатна рационализација у настави граматике може постићи тако што ће се оно што су ученици раније обрађивали само кратко поновити, а да се детаљније проучавају само нови елементи обраде, и то на темељима предзнања. Такође се истиче да су

⁴² У програму Републике Србије из овог периода (1976. година), али и у свим каснијим програмима, принцип програмирања по концентричним круговима је доследно примењиван, па је обрада већине наставних целина из граматике у сваком старијем разреду у односу на претходни подразумевала шире захтеве.

многи програмски садржаји у уџбеницима „Наш језик“ обрађени опширније но што захтева наставни програм: „Ако се наставници стриктно придржавају уџбеника, оптерећују ученике, у ствари проширују програм и немају довољно времена за понављање и увјежбавање... Да се то не би дешавало, наставници морају изводити наставу према наставном програму, а уџбеником се служити онако како захтијева програм“ (Упуте о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растерећивању ученика основне школе 1976: 29).

Све поменуте мањкавости требало је да се реше доношењем новог наставног плана и програма објављеног 1984. године, који се, као и претходни, темељио „на начелима марксистичке идејности, стваралачке и критичке ангажираности и социјалистичке, самоуправне, хуманистичке концепције одгоја и образовања“ (План и програм 1984: 3). Као основни циљ васпитања и образовања у оквиру језичко-уметничког подручја истиче се да језичким и уметничким (књижевним, филмским, сценским, ликовним и музичким) васпитањем и образовањем млада генерација упознаје и усвоја језичку и уметничку културу свог народа (националну културу), културу свих југословенских народа и народности, као и осталих народа Европе и света. Овај став додатно је био појачан дефинисањем задатака наставе матерњег језика, међу којима је стајало и следеће: „Развијати осјећај братства, јединства и равноправности народа и народности самоуправне СФР Југославије садржајима књижевности, сценске и филмске умјетности“ (План и програми 1984: 4).

У Плану и програму одгоја и основног образовања из 1984. године предмет о коме говоримо мења назив у односу на претходне програме. У плану и школским документима, као и раније, стоји само *Хрватски или српски језик*, али је у програму тај назив проширен и гласи *Хрватски или српски језик, књижевност, сценска и филмска умјетност* (в. План и програм 1984: 3, 4).

Програм хрватскога или српског језика и књижевности, филмске и сценске умјетности садржи три темељне програмске целине: а) књижевност (сценска и филмска умјетност), б) језик и в) изражавање и стварање. Свака програмска целина обухвата одређене садржаје, задатке и циљеве који су у корелацији с другим целинама. Оно што у овом програму представља значајну новину (али не и боље

решење) у односу на претходни јесте да у њему нема прецизно одређеног броја часова за свако од поменутих тематских подручја.

Програм за хрватски или српски језик из овога периода почиње подручјем *Књижевност, сценска и филмска умјетност*. Ова програмска целина доноси књижевноуметничке, књижевнотеоријске, сценске и филмске садржаје. Књижевноуметнички (сценски и филмски) садржаји обухватају уметничка дела која су разврстана у више сегмената (тематски, жанровски, књижевноисторијски). Корпус књижевноуметничких (сценских и филмских) дела садржи текстове с којима се ученици упознају на часу и дела за самостално читање ван наставе. Ученици су били дужни да на понуђеним текстовима (или уметничким остварењима) утврђују различите нивое интерпретације: а) ниво индивидуалне естетске рецепције (заснива се само на изношењу утисака); б) критички ниво; ц) књижевнотеоријску и лингвистичкостилистичку анализу дела и д) књижевноисторијски ниво.

Структура тематског подручја *Књижевност, сценска и филмска умјетност* (у претходном програму само *Књижевност*), разликује се у односу на програм из 1972. године. Текстови који се интерпретирају на часу и као домаћа лектира разврстани су према припадању одређеном књижевном роду (у претходном програму тога није било), па тако имамо лирику, епику, драму и лектуру, а онда и подручја филм и телевизија. Упутства која се односе на читање, рад на тексту и појмове дата су посебно за лирику, а посебно за епику, драму (сценску умјетност) и филм. Избор дела из књижевности, сценске и филмске умјетности темељио се на овим начелима:

- „- начелу естетске вриједности,
- начелу одгојности,
- начелу примјерености рецепцијским и спознајним могућностима,
- *начелу заступљености дјела народа и народности СФРЈ,*
- *начелу завичајности,*
- начелу тематске, жанровске и стилске разноврсности дјела“ (План и програми 1984: 12).⁴³

⁴³ Истакнута начела била су подређена договору међу тадашњим југословенским републикама о заједничком језгру програма за матерњи језик и тзв. књижевном минимуму.

Програмом је био утврђен и одговарајући број репрезентативних савремених књижевних дела која су се обрађивала у оквиру домаће лектире. Тиме, наравно, нису биле затворене могућности наставника да програм лектире допуњује новим вредним делима, нарочито оним новообјављеним, за која је критика сматрала да имају значајну уметничку вредност. Наставницима је програмом препоручивано да у току једне школске године ученицима за домаћу лектуру не задају више од осам до десет дела.

Избор филмских дела на којима се развијала филмска култура ученика препуштао се наставнику; наставник је био у обавези да приликом тог избора поштује узраст ученика и захтеве наставног програма, а зависио је и од могућности школе, месног кинематографа и филмског дела телевизијског програма. У сазнавању филмских појава и језика „у V разреду тежиште је на удубљивању у разлике између играног, документарног и анимираног филма, у VI разреду на кадру, плану и ракурсу, у VII на монтажи и тзв. неспецифично филмским елементима, а у VIII на кретању камера, сценарију и књизи снимања (План и програми 1984: 15).

Програмска целина о језику у програму из 1984. године обухвата језичке садржаје и организује их у следеће међусобно повезане делове: *Рјечник и стил, Граматика, Правоговор и Правопис*. Истицањем поменутих програмских међунаслова од наставника се не захтева искључиво проучавање тако истакнутих дисциплина, већ се истиче потреба да се у језичкој настави води подједнака брига о свим језичким нивоима. У практичној настави делови ове програмске целине се међусобно повезују предметно, методолошки и функционално, али успостављају и везу с програмским целинама о књижевности и изражавању и стварању.

Програмска целина о изражавању и стварању обухвата читање,⁴⁴ говорење и писање. Својим садржајним и лингвистичким утемељењем често се повезује с програмом из књижевности (сценске и филмске уметности) и с програмом из језика. У *Изражавању и стварању* срећемо се са задацима који се односе на три типа саопштавања мисли: описивање, приповедање и расправљање. За сваки од

⁴⁴ Далеко више смисла имала би концепција у оквиру које би се читање најтешње повезивало с наставом књижевности, а не, како је то у овом програму учињено, с наставом изражавања и стварања.

тих облика изражавања у програму се наводе теме и врсте, способности и средства изражавања.

Програмска подручја и њихове мање структурне целине објашњавају се стручно-методички у посебном делу текста програма који је насловљен као *Објашњења*; овај део програма доноси упутства намењена наставницима како би им био олакшан процес реализације програмских захтева.

Иако се наставни планови и програми најчешће комплетно реформишу сваких десетак година, друштвено-политичке промене започете у СФРЈ 1990. године у Хрватској су убрзале тај процес. Наиме, тадашње историјске прилике директно су се одразиле на циљеве и задатке васпитања и образовања хрватских ученика, те је до преиспитивања садржаја датих у програму из 1984. године дошло веома брзо јер је то било од примарне националне важности. Тако је програм из 1984, претрпевши одређене измене и допуне, као нови документ по коме школе треба да изводе наставу, у праксу званично уведен 1991. године (Наставни план и програм 1991). Године 1993/94, за време интензивних међуетничких сукоба на територији Хрватске, донесен је наставни план и програм само за ту годину (Наставни план и програм 1993), да би по њиховом окончању он поново био коригован одређеним изменама и допунама и објављен као *Оквирни наставни план и програм за основну школу* 1995. године (Оквирни наставни план и програм 1995). Коначну форму овај документ добија 1999. године, када се објављује нови план и програм за основну школу (Наставни план и програм 1999).

Иако се већ у овом периоду у хрватским педагошким круговима говорило о потреби увођења тзв. курикулума у наставу, програм из 1999. године ипак је методолошки одговарао традиционалној концепцији програмирања наставних садржаја. Тако је наставни програм, који се у пракси често поистовећује с курикулумом, што је он само делимично, и даље остао једини документ васпитно-образовног процеса у Хрватској.

Структуру програма за Хрватски језик у документу из 1999. године чине иста подручја као и у претходним програмима, али с нешто измењеним називима и измењеним редоследом – *Хрватски језик, Књижевност, Језично изражавање и Медијска култура*. Садржаји програма представљају „ступњевит сустав“

образовања ученика од петог до осмог разреда, чиме се у наставном процесу омогућава и успоставља поступност и континуитет.

Градиво дато у овом програму прилагођено је остваривању за тадашње хрватско друштво најважнијих циљева, а то су познавање, чување, поштовање и развијање хрватског националног и културног идентитета на делима хрватске књижевности, позоришта и филма и „упознавање књижевних дјела с тематиком Домовинског рата и развијање свијести о стварању демократских увјета за слободан развој хрватскога језика, књижевности и медијске комуникације“ (Наставни план и програм 1999: 28).

Што се језика тиче, стварање тзв. хрватског новогвора почело је да се манифестује већ у овом програму кроз одређен број лексема којих у досадашњим програмима није било (на пример, *обвезатни* – било је *обвезни*, *упораба* – било је *употреба*, *приопћавање* – *комуникација*, *просудба* – *рефлексција* итд.). Неки од поменутих термина у тексту се наизменично употребљавају, док су они који су први пут употребљени дати с „преводом“ (нпр. један од задатака предмета Хрватски језик дефинисан је овако: „Оспособљавање за вриједносну рашчламбу/анализу, просудбу/рефлексiju, вредновање/валоризацију порука (умјетничких и знанствених)“ (Наставни план и програм 1999).⁴⁵ Уз интензивно стварање нових лексема и кованица, оживљавање хрватских архаизама, те уклањање туђица, говор Хрвата почео је да се све више разликује од онога пре 1991. године.

У чишћењу хрватског језика од србизама и страних наноса уопште нарочито је био ангажован *Језик. Часопис за културу хрватског књижевног језика*, чији су главни уредници били Стјепан Бабић и Далибор Брозовић (в. Окука 1999: 280).⁴⁶

⁴⁵Хрвати су и наредних година настојали да се разлике у лексици умножавају, те да се на тај начин хрватски језик што више удаљи од језика из ког се изродио – српскохрватског, самим тим и српског.

⁴⁶ Часопис *Језик* у својој борби за нови хрватски језик отишао је толико далеко да расписује конкурс за нове хрватске речи. Конкурс је први пут расписан 1993. Идејни зачетник овако необичног такмичења јесте лингвиста и академик Стјепан Бабић. Од 2006. године покровитељ конкурса постаје Фондација „Др. Иван Шретер“. Названа је по хрватском лекару који је у Југославији осамдесетих година прогоњен због употребе кроатизама. Конкурс и дан данас изазива велико интересовање међу Хрватима. Примера ради, 2012. године на Конкурс се јавило 1200 учесника са 1600 предложених речи.

Осим награда за најбољу реч, у Хрватској се деведесетих година водила кампања за увођење казних поена за употребу туђица, нарочито србизама. Наиме, многи „угледни“ хрватски

Поред стварања услова за слободан развој хрватског језика, програм из 1999. године требало је и да, у складу с већ наведеним циљем, омогући ученицима упознавање књижевних дела с тематиком, како су у Хрватској називали међуетничке сукобе с краја 20. века, Домовинског рата. *Књижевност* као тематско подручје обухватала је књижевнонаучне садржаје и уметничке садржаје које су чинили текстови за интерпретацију у настави и за самостално читање ван наставе. Дела која су се наша у програму бирана су према начелима „примјерености рецепцијским могућностима ученика, тематске и жанровске разноврсности, одгојне и естетске вриједности. Обвезатно се изабирају и текстови с тематиком о стварању самосталне, суверене државе Републике Хрватске и о Домовинском рату“ (Наставни план и програм 1999: 27). У складу с тим у хрватски програм су, између осталих, ушла следећа дела: „Боже, чувај Хрватску“ Драга Бритвића, „Земља Хрватска“ Тина Колумбића у петом разреду, „Дубровник 1991.“ Тина Колумбића у шестом разреду, „Хрватски гробови“ Андриане Шкунце у седмом и многа друга.

Након овога, у Хрватској је нови програм објављен 2006. године и по њему се настава у основној школи још увек изводи. Анализу тога, актуелног програма даћемо у трећем поглављу, а преглед часова према предметним подручјима и

„зnanственици“ предлагали су да се *Казнени законик* допуни одредбама о неодговарајућој употреби хрватског језика. Израда закона о „језичком фашизму“ припала је Ивици Крамарићу, тадашњем вишем правном саветнику у Министарству правосуђа, а какве санкције би требало да снесу прекршиоци објаснио је у марту 1996. године за дневни лист *Вјесник*: „Предлажем да се у будући хрватски Казнени законик у првој глави посебног дијела кажњивих дјела против Републике Хрватске унесе кажњиво дјело под насловом и садржајем **„Неодговарајућа употреба хрватскога језика“**“.

Чланак 1) Тко с наканом у књизи, студији, часопису, новинама, јавном говору или другом писаном тексту величине једног арка **упораби више од пет српских ријечи те толико англизама или других туђица** непреведених на хрватски језик, осим у случају непостојања одговарајуће хрватске ријечи или назива, казнит ће се **новчаном казном или затвором од три мјесеца до три године**“ (www.lupiga.com/vijesti/index, 13. 8. 2012.). Разлоге због којих је наведено предложено у свом раду „Хрватски контра српски“ објашњава Милош Окука: „Крамарић доношење казних одредаба за језичке прекршаје види у свјетлу нове духовне обнове Хрвата. „Ми Хрвати“, вели он, „морамо силом чувати наш хрватски језик, како бисмо тим обрамбеним средством очували властити идентитет у склопу сувремене европске уљудбе. Насупрот томе пријети нам нестанак властитог идентитета“ (Окука 1999: 283). На сву срећу, ови предлози никада нису ушли у *Казнени законик*.

разредима у програмима о којима смо до сада говорили може се видети у наредним табелама.

2.2.2.1. Табеларни приказ наставних планова у СР Србији и СР Хрватској

ТАБЕЛА 1

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
У СР СРБИЈИ/РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА			
	V	VI	VII	VIII
1963.	6 нед.	5 нед.	4 нед.	4 нед.
1976.	170 (5 нед.)	136 (4 нед.)	136 (4 нед.)	120 (4 нед.)
1984/85.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1989.	185 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1990/91.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1995.	185 (5 нед.)	148 (4 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1996.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2006.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2007.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)

ТАБЕЛА 2

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА ХРВАТКОСРПСКИ/ХРВАТСКИ ИЛИ
СРПСКИ/ХРВАТСКИ ЈЕЗИК У СР ХРВАТскоЈ/РЕПУБЛИЦИ ХРВАТскоЈ

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА			
	V	VI	VII	VIII
1960.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.
1964.	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1972.	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1984.	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1995.	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1999.	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
2006	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)

ТАБЕЛА 3

**НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ПЕТИ РАЗРЕД**

Наставни програми	V разред			
	Обрада текста и изражајно читање (Књижевност)	Граматика и правопис (Језик)	Култура усменог и писаног изражавања (Култура израж.)	Филмска и сценска култура
1963.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1976.	48 + 16 (дом. лект.)	54	52	Није била издвојена
1984/85.	Око 75	Око 55	Око 55	Око 5
1990/91.	65	Око 65	Око 60	Око 5
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања
2007.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања

ТАБЕЛА 4

**НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ШЕСТИ РАЗРЕД**

Наставни програми	VI разред			
	Обрада текста и изражајно читање (Књижевност)	Граматика и правопис (Језик)	Култура усменог и писаног изражавања (Култура израж.)	Филмска и сценска култура
1963.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1976.	38 + 16 (дом. лект.)	41	41	Није била издвојена
1984/85.	Око 55	Око 45	Око 45	Око 5
1990/91.	Око 55	Око 50	Око 40	Интегрисана у културу изражавања
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања
2008.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања

ТАБЕЛА 5

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА СЕДМИ РАЗРЕД

Наставни програми	VII разред			
	Обрада текста и изражајно читање (Књижевност)	Граматика и правопис (Језик)	Култура усменог и писаног изражавања (Култура израж.)	Филмска и сценска култура
1963.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1976.	39 + 16 (дом. лект.)	41	40	Није била издвојена
1984/85	Око 55	Око 40	Око 40	Око 5
1990/91.	Око 55	Око 50	Око 35	Интегрисана у културу изражавања
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања
2009.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања

ТАБЕЛА 6

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ОСМИ РАЗРЕД

Наставни програми	VIII разред			
	Обрада текста и изражајно читање (Књижевност)	Граматика и правопис (Језик)	Култура усменог и писаног изражавања (Култура израж.)	Филмска и сценска култура
1963.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1976.	37 + 14 (дом. лект.)	33	52	Није била издвојена
1984/85.	Око 55	Око 40	Око 40	Око 5
1990/91.	Око 55	Око 45	Око 36	Интегрисана у културу изражавања
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу изражавања
2010.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у културу израж.

ТАБЕЛА 7

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ХРВАТСКОСРПСКИ/ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ/ХРВАТСКИ
ЈЕЗИК ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ПЕТИ РАЗРЕД

Наставни програми	V разред			
	Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста/ Књижевност, сценска и филмска ум.	Усмено и писмено изражавање/ Изражавање и стварање	Поуке о језику и обрада граматичког градива/ Граматика и правопис/Језик	Филмска и сценска култура/ Филм/ Медијска култура
1960.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1972.	57	35	75	8
1984.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у подручје Књижевност, сценска и филмска ум.
1999.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано

ТАБЕЛА 8

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ХРВАТСКОСРПСКИ/ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ/ХРВАТСКИ
ЈЕЗИК ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ШЕСТИ РАЗРЕД

Наставни програми	VI разред			
	Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста/ Књижевност, сценска и филмска ум.	Усмено и писмено изражавање/ Изражавање и стварање	Поуке о језику и обрада граматичког градива/ Граматика и правопис/ Језик	Филмска и сценска култура/ Филм/ Медијска култура
1960.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1972.	60	35	72	8
1984.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у подручје Књижевност, сценска и филмска ум.
1999.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прециз.

ТАБЕЛА 9

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ХРВАТСКОСРПСКИ/ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ/ХРВАТСКИ
ЈЕЗИК ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА СЕДМИ РАЗРЕД

Наставни програми	VII разред			
	Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста/ Књижевност, сценска и филмска ум.	Усмено и писмено изражавање/ Изражавање и стварање	Поуке о језику и обрада граматичког градива/ Граматика и правопис/ Језик	Филмска и сценска култура/ Филм/ Медијска култура
1960.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1972.	44	35	53	8
1984.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у подручје Књижевност, сценска и филмска ум.
1999.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано

ТАБЕЛА 10

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ХРВАТСКОСРПСКИ/ХРВАТСКИ ИЛИ СРПСКИ/ХРВАТСКИ
ЈЕЗИК ПО ПРЕДМЕТНИМ ПОДРУЧЈИМА ЗА ОСМИ РАЗРЕД

Наставни програми	VIII разред			
	Изражајно читање, рецитирање и обрада књижевног текста/ Књижевност, сценска и филмска ум.	Усмено и писмено изражавање /Изражавање и стварање	Поуке о језику и обрада граматичког градива/ Граматика и правопис/ Језик	Филмска и сценска култура/ Филм/ Медијска култура
1960.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није била издвојена
1972.	44	35	53	8
1984.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Интегрисана у подручје Књижевност, сценска и филмска ум.
1999.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано
2006.	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прецизирано	Није прециз.

2.2.2.2. Сличности и разлике у програмима СР Србије и СР Хрватске

2.2.2.2.1. Настава књижевности

Када је реч о садржајима из књижевне теорије и избору текстова за интерпретацију у програмима Србије и Хрватске из 1960. године, најпре ваља истаћи да су они у српском документу знатно конкретнији. Основна разлика односи се на заступљеност текстова из народне књижености у њима. Наиме, у програму из 1960. године у Републици Хрватској нема ни помена о народној лирској и епској поезији ни у једном разреду, нити се такви текстови нуде као избор у оквиру лектире. За разлику од њега, у српском програму наставник се у раду с петацима упућује на упознавање ученика са народном приповетком, бајком, басном и легендом и уочавање разлика између лирске и епске поезије; из народне лирске поезије обрађују се шалтиве и обичајне песме, док се из епске поезије обрађује преткосовски циклус (песме по избору). У шестом разреду ученици се, у оквиру лирике, упућују на обраду песама о раду и песама из народноослободилачке борбе, а у оквиру епике на обраду косовског циклуса и циклуса песама о Краљевићу Марку и на упознавање основних појмова из народне прозе (анегдоте, пословице, загонетке, питалице). У седмом разреду у СР Србији се из народне лирике изучавају породичне и љубавне песме, а из епске поезије покосовске, хајдучке и ускочке песме. У осмом разреду обрађују се епске песме циклуса о ослобођењу Србије и ослобођењу Црне Горе. У Хрватској се такође не учи о животу и раду Вука Караџића ни у петом, ни у каснијим разредима (у Србији да). У шестом и седмом разреду упутства која се односе на изражајно читање, рецитовање и обраду књижевних текстова доста су слична (неке реченице у програму за седми разред су чак готово идентично формулисане).

У хрватском програму из 1972. и српском из 1976. године циљ наставе матерњег језика усмерен је ка развијању и неговању социјалистичких идеја. Задаци наставе поменутог предмета суштински су врло слични у обама програмима, али су у хрватском документу формулисани с детаљнијим образложењима. Разлог томе вероватно лежи у чињеници да програм Републике

Србије садржи и оперативне задатке, дефинисане за сваки разред посебно, чега у хрватском програму нема.

У структури хрватског програма из овога периода подручје *Књижевност* налазило се на трећем месту, док је у српском програму, под насловом *Обрада текста и изражајно читање*, било на првом. У српском програму је, у оквиру ове целине, прецизно био наведен број часова намењен за обраду школске и домаће лектире, док у хрватском програму тога није било, али је био наведен број часова предвиђен за обраду и утврђивање (у Србији такође). Циљ и задаци дати у програмима у вези с овим тематским подручјем остваривали су се на различитим књижевноуметничким текстовима, што чини и основну разлику између два контрастирана документа. Оно што је списку дела за изучавање у оквиру школске и домаће лектире заједничко јесу писци словеначке књижевности (поред националних, и у Србији и у Хрватској најприсутнији су словеначки писци). Изненађује податак да је у овом периоду у свим разредима, осим петого, у хрватском програму било више српских писаца него што је у српском било хрватских.⁴⁷ Тако је неочекивано било да се у хрватском програму из 1972. године у шестом разреду нађе чак четири српска писца – Бранко Топић: „Босонога дјетињство“, Петар Кочић: „Кроз мећаву“ и „Јаблан“, Бранислав Нушић и Алекса Шантић (уз њихова имена не стоји која дела треба обрадити). Српски програм за овај разред из 1976. године није доносио ни једно дело хрватске књижевности. У седмом разреду у хрватском програму су се нашли Војислав Илић, Иво Андрић, Лаза Лазаревић и Симо Матавуљ (без конкретно наведених дела) и Бранко Топић: „Доживљаји Николетине Бурсаћа“ и Десанка Максимовић: Изабране пјесме, док се у школској лектури програма Републике Србије појављују само дела Добрише Цесарића „Балада из предграђа“ и Ивана Мажуранића „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (одломак). У осмом разреду списак аутора чија се дела обрађују у оквиру школске лектире знатно је шири у хрватском у односу на српски програм (у хрватском програму понуђено је 33 аутора, у српском 21). Од тога у хрватском програму је

⁴⁷ Иако приликом креирања програмских садржаја националност аутора чија ће се дела наћи у списку лектире не би смела бити кључна (то би морала бити вредност дела), почетком седамдесетих година 20. века су се хрватски језикословци и остала важна хрватска имена интензивно борили за озваничење хрватског књижевног језика и подржавала доношење *Декларације о називу и положају хрватског књижевног језика*, те нису била нарочито благонаклона према српској културној баштини. Отуда је наведени податак неочекиван.

пет српских писаца (Добрица Ћосић, Стеван Раичковић, Бранислав Нушић, Родољуб Чолаковић и Владимир Дедијер – дела нису прецизирана), док је у српском три хрватска (Иван Горан Ковачић: „Јама“ – одломци, Владимир Назор: „Титов: Напријед!“ и Мирослав Крлежа: „Битка код Бистрице Лесне“ – одломак). У оквиру домаће лектире у хрватском програму налазе се и Иво Андрић: Приповјетке – избор („Прича о кмету Симану“, „Бифе *Титаник*, „Аска и вук“, „Књига“, „Коса“), Мирослав Антић: „Плави чуперак“, Лаза Лазаревић: Избор, Симо Матавуљ: Избор, Бранислав Нушић: „Народни посланик“. Писци с југословенских простора који су заједнички једном и другом програму су: у петом разреду Бранко Ћопић и Владимир Назор, те словеначки писци Иван П и Прежихов Воранц у школској лектури и Ивана Брлић Мажуранић, Миливој Матошец и Словенац Франц Бевк у домаћој лектури.⁴⁸ Такође је заједничко и изучавање народног стваралаштва у оквиру домаће лектире, с напоменом да је у српском програму наглашено који се текстови обрађују (на пример, у петом разреду старије јуначке и косовске песме, шаљиве народне приче о Ери, Насрадин-хоци и Ћоси), док је у хрватском програму само наведено: „Избор народних пјесама, бајки и шаљивих народних приповиједака“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 37). У шестом разреду заједничка имена су једино Иво Андрић и Иван Цанкар у школској и Бранко Ћопић и Владимир Назор у домаћој лектури. У седмом разреду заједнички писци су Добриша Цесарић, Васко Попа, Војислав Илић, Иво Андрић и Лаза Лазаревић. У оквиру избора писаца у школској лектури и у овом разреду у Хрватској се нуди Бранко Ћопић. У оквиру домаће лектире заједнички су хрватски писци Владимир Назор, Јосип Козарац, Вјенцеслав Новак и српска песникиња Десанка Максимовић. У хрватском програму се и на овом месту јавља Бранко Ћопић с делом „Доживљаји Николетине Бурсаћа“.

Бранко Ћопић и Владимир Назор су, очигледно, били најпризнаванији писци у републикама о којима говоримо – Ћопић као српски писац у Републици Хрватској, а Назор као хрватски писац у Републици Србији. Они су били заступљени у готово сваком разреду и у школској и у домаћој лектури.

⁴⁸ Присутност словеначких писаца и у хрватским и у српским програмима није била изражена само у овом, већ и у каснијим програмима, у хрватским с још већом заступљеношћу него у Србији.

Специфичност хрватског програма наставе књижевности за пети и шести разред јесте да се у списковима дела за изучавање налази знатно мање аутора из Југославије у односу на представнике осталих европских књижевности, док се тај однос у седмом и осмом разреду мења. У програму СР Србије у свим разредима више је дела из јужнословенске неголи из европске литературе.

Упутства за обраду наведених књижевноуметничких текстова у програмима о којима говоримо разликују се и садржајно и структурно. У програму СР Србије она су разрађенија, конкретна су и опширна. Наставници се упућују на начин увежбавања изражајног читања, учење напамет краћих песама и прозних текстова (по једна и на македонском и словеначком језику), обраду текстова и усвајање одређених књижевних и функционалних појмова. Упутства о изражајном читању у хрватском програму дата су у једној реченици, али су објашњења која се тичу интерпретације књижевноуметничког текста посебно дефинисана за приповедну прозу, а посебно за лирске песме.⁴⁹

Хрватски програм из 1984. године, за разлику од претходних, почиње, као и српски, садржајима из књижевности. У односу на ранија документа, садржаји програма из овога периода су у Србији и Хрватској најподударнији. Хрватски програм је, додуше, у тематском подручју *Књижевност, сценска и филмска умјетност* знатно обимнији, јер обухвата и садржаје о филму и телевизији. Уједначавању програмских садржаја, нарочито литерарних, допринело је већ помињано формирање тзв. заједничког програмског језгра. Тако је програм из 1984. заправо програм са највећим бројем писаца који су се изучавали и у Србији и у Хрватској. На пример, у петом разреду, поред говора Јосипа Броза Тита припремљеног за одређену прилику,⁵⁰ од писаца српскохрватског говорног подручја заједничко језгро представљају аутори српске националности Александар Вучо: „Мој отац трамвај вози“, Душан Радовић: „Капетан Џон Пиплфикс“, Бранко Ћопић: „Сурово срце“, Хрвати Владимир Назор: „Халугица“ и „Пионир Грујо“ (у Србији „Нађена дјевојчица“), Данко Облак: „Модри прозори“, Драгутин Тадијановић: „Висока жута жита“, црногорски писац Стјепан Митров

⁴⁹ Овакав принцип у програму СР Хрватске из 1976. године примењује се за сваки разред, док се у програм Републике Србије он уводи много касније, тек 2006. године.

⁵⁰ Одломак из говора у Крапини 1952. године, а слични су се Титови говори изучавали и у свим осталим разредима.

Љубиша: „Кањош Мацедоновић“ и текстови из народне књижевности „Еро с онога свијета“ и „На Кордуну гроб до гроба“. Такође оба програма садрже дело Ивана Цанкара „Десетица“. Иначе, списак дела за интерпретацију на часу и у овом периоду шири је у програму СР Хрватске. Дела предвиђена за лектуру углавном се разликују. Заједнички је једино роман „Бело Циганче“ чији је аутор македонски писац Видое Подгорец. Када је народна књижевност у питању, у српском програму прецизно су наведени текстови које треба обрађивати, док и у овом хрватском програму стоји само „избор из народне књижевности народа и народности СФРЈ (План и програми 1984: 5).

У шестом разреду у програму Србије јављају се три хрватска писца (Јуре Каштелан: „Пјесма о мојој земљи“, Весна Парун: „Руке домовине“ и Ивана Брлић-Мажуранић: „Приче из давнине“), а у програму Хрватске седам српских аутора (Бранко Миљковић: „Одбрана земље“, Алекса Шантић: „О, класје моје“, Бранко Радичевић: „Коло“, Петар Кочић: „Јаблан“, Иво Андрић: „На Дрини ћуприја“ (одломак Данак у крви), Јован Поповић: „Бриле“ и Арсен Диклић: „Не окрећи се, сине“) и народна песма „Смрт мајке Југовића“. С обзиром на чињеницу да је школска лектура у програму СР Хрватске знатно обимнија, логично је да је у Хрватској избор српских текстова шири него хрватских у српском. Заједничко језгро чине српски писци Иво Андрић, Петар Кочић, Бранко Радичевић и Алекса Шантић, Хрвати Јуре Каштелан и Весна Парун (поред њих, у програму је и одломак говора Јосипа Броза Тита) и словеначки писац Франц Бевк. У оквиру домаће лектуре заједничко је дело „Орлови рано лете“ Бранка Ћопића и избор из усмене књижевности народа и народности СФРЈ.⁵¹

Садржаје књижевности за седми разред карактерише изразито обиман списак дела за обраду што на самим часовима, што у оквиру домаће лектуре. На овом узрасту обрађују се готово сва значајнија дела хрватске књижевности, а од српских имена појављују се Антоније Исаковић: „Кашика“, Десанка Максимовић: „Крвава бајка“ (дакле, текстови с тематиком из НОР-а), Јован Стерија Поповић:

⁵¹ У програму СР Србије је и на овом узрасту прецизирано која је дела из народне књижевности било неопходно обрадити: народна лирска песма „Највећа је жалост за братом“ и народне епске песме „Смрт мајке Југовића“ и „Марко Краљевић укида свадбарину“, те, у оквиру домаће лектуре, Избор из усмене књижевности народа и народности СФРЈ: песме из НОБ-а; поезија и проза о Косовском боју и Краљевићу Марку; легенде, новеле, анегдоте; пословице, питалице, загонетке.

„Покондирена тиква“, Иво Андрић: „Аска и вук“ и народна епска песма „Зидање Скадра“. Уједно су то писци и дела који представљају заједничко језгро српског и хрватског програма, које чине још и Анђелко Вулетић: „Под небо један глансик“, Карел Дестовник Кајух: „Гдје си, мати“, Аугуст Шеноа: „Златарово злато“ (одломак), Јуре Каштелан: „Свијетлиш у тмини“ и црногорски писац Михајло Лалић: „Пуста земља“ (највећи број текстова је с тематиком из народноослободилачке борбе). Када је о домаћој лектури реч, у хрватском програму је заступљено више српских писаца него што је у српском хрватских. У Хрватској се обрађују дела Мирослава Антића: „Плави чуперак“, Душана Костића: „Сутјеска“ и Бранка Ћопића: „Доживљаји Николетине Бурсаћа“, а у Србији само дело Мирослава Крлеже „Дечак прати змаја“.

И у осмом разреду списак дела за обраду далеко је шири у хрватском програму. На овом узрасту и у једном и у другом програму има представника свих југословенских књижевности. Заједничко језгро школске лектуре чине дела Франца Прешерна: „Зравица“, Косте Рацина: „Ленка“, Зија Диздаревића. „Мајка“, Петра Петровића Његоша: „Горски вијенац“ (одломак Драшко у Млецима), Ивана Горана Ковачића: „Јама“ (X пјевање), Ивана Мажуранића: „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (Аговање), Јована Јовановића Змаја: „Билдунг“ и Вука Карацића: О народним пјевачима; заједнички обама програмима је и одломак из говора Јосипа Броза Тита са спортистима 1971. године, те народна балада „Хасанагиница“. Осим ових имена, хрватски програм садржао је још неколико писаца који су стварали на тлу Босне и Херцеговине (Антун Бранко Шимић: „Љубав“, Мак Диздар: „Кринови“ и Меша Селимовић: „Скелеција“) и многа имена хрватске поезије и прозе. У списку дела за домаћу лектуру у осмом разреду у хрватском програму су се, поред десет хрватских писаца, наша и дела „Деца“ Ива Андрића и „Сумњиво лице“ Бранислава Нушића. У српском програму, у домаћој лектури за овај узраст, није било понуђених дела хрватске књижевности.

Дакле, у хрватском програму из 1984. године најзаступљенији писци су Хрвати Владимир Назор, Добриша Цесарић и Драгутин Тадијановић, чија се дела обрађују у скоро сваком разреду, а од српских то је, као и у претходном програму, Бранко Ћопић.

Иако је програм из 1984. године својим садржајима био усмерен ка остваривању васпитно-образовних циљева заједничких свим републикама које су припадале српскохрватском говорном подручју, године које су уследиле показале су да је таква концепција била краткога века. Тако се већ у програму из 1991. године садржаји из књижевности у хрватским и српским програмима готово потпуно разликују (заједничка су само имена хрватских писаца који су задржани у српском програму из овога периода – Мишко Крањец у шестом и Владан Десница у осмом), док у програму из 1999. године више нема ниједног писца неке од јужнословенских књижевности, већ су у њему заступљена искључиво „репрезентативна дјела хрватске књижевности и антологијска дјела свјетске књижевности“ (Наставни план и програм 1999: 27).

2.2.2.2.2. Настава језика

Садржаји из језика су у програму СР Србије (1963. година) у односу на програм СР Хрватске (1960. година) били прецизнији и шири. Ово се програмско подручје разликовало и по томе што у хрватским програмима није било садржаја из правописа (осим у осмом разреду), нити је било упутстава о изради школских писмених задатака. Тек је у *Објашњењима* датим уз наставни програм било наведено да „у наставном програму није прописан број школских писмених задаћа у току године, већ је то остављено наставничком колективу и наставнику, који врши наставу материнског језика“ (Наставни план и програм за основну школу 1960: 69).

За разлику од хрватског програма према коме су се у шестом разреду изучавале само непроменљиве речи и глаголи, програм у Србији је на овом узрасту шири – врши се проширивање знања о променљивим врстама речи, гласовним променама и односу реченица у сложеној. У седмом разреду и у једном и у другом програму присутни су садржаји који се тичу *независних и зависних реченица*, с другачијим терминолошким одређењем у програму СР Хрватске – *главна и споредна реченица*. У Србији се, поред тога, изучава и трпни глаголски придев – актив и пасив. Садржаји за осми разред незнатно су шири у Хрватској –

изучава се творба речи, сложене заменице и начин писања истих, чега у српском програму нема.

У програму СР Хрватске из 1972. године број часова педвиђен за изучавање граматике и правописа знатно је већи у односу на програм у СР Србији. За пети разред тај однос је 75 према 54 часа, за шести 72 према 41 час, седми 53 према 36 и осми 53 према 33 часа. Та разлика у броју часова даје и другачију слику садржаја из језика у програмима Хрватске и Србије. Градиво из језика које се у овом периоду изучава у основним школама Хрватске далеко је опширније и детаљније у односу на програм граматике у Србији и, што је још значајније, није доследно распоређено по принципу тзв. концентричних кругова, већ се у једном разреду о појединим граматичким категоријама учило готово све што се на одређеном узрасту може усвојити. Тако, на пример, у петом разреду о придевима ученици, према програму, треба да сазнају скоро све (одређен и неодређен вид, деklinација одређеног облика, компарација придева, разликовање придева и прилога), док се у Србији о придевима у петом разреду уче само основне чињенице – функција, значење и врсте, а у шестом се говори о компарацији); падежи се такође у Хрватској изучавају опширно (говори се о њиховим значењима, али и гласовним променама које се јављају у појединим облицима), док се у Србији гласовне промене изучавају посебно у шестом разреду; сва знања о глаголима хрватски ученици су према програму из 1976. године стицали само у шестом разреду, док су се, према српском програму, знања о глаголима стицала кроз све разреде, у концентричним круговима – у петом о глаголском виду и роду, презенту, глаголском придеву радном, перфекту и футуру, у шестом о аористу, императиву итд., у седмом о имперфекту и плусквамперфекту и у осмом о релативним значењима глаголских времена. Садржаји програма из језика из овога периода најсличнији су у седмом разреду (независне и зависне реченице), док се у осмом они поново знатно разилазе. У Хрватској се тек на овом узрасту говори о језицима и њиховој припадности одређеним групама – говори се о књижевном и разговорном језику, о функционалним стилевима, индоевропским језицима, језицима народа и народности СФРЈ, хрватском или српском језику и његовим наречјима, словеначком и македонском језику (у програму СР Србије о словеначком и

македонском језику било је речи у сваком разреду), а детаљно се изучава и творба речи, чега у српском програму из 1976. године уопште нема. За српски програм из 1976. године карактеристично је било још и то да се у њему уместо појма акцентовање *користи* термин *акцентирање*, што је било својствено западној варијанти српскохрватског језика (Заједнички план и програм 1976: 282).

За разлику од хрватског програма из 1960. године, у коме садржаја из правописа није било, у програму из 1972. године их има и доста су слични садржајима у српском програму из овога периода; они су, чак, у осмом разреду знатно опширнији у програму Републике Хрватске (говори се о великим и малим словима, растављању речи на крају реда, састављеном и растављеном писању речи, писању скраћеница и интерпункције, док се у српским програмима на овоме месту јавља само употреба црте и цртице).

У програму из 1984. године структуру подручја *Језик у СР Хрватској чине Рјечник и језик, Граматика, Правоговор и Правопис*, док су у програму СР Србије то само *Граматика* и *Правопис*. За разлику од претходних програма, садржаји који се тичу језика опширнији су у програму СР Србије. Тако се, на пример, иако се у већем делу градиво из граматике за пети разред подудара (стицање знања о прилозима, променљивим врстама речи, падежима и њиховим значењима, придевима и заменицама), према овоме програму у Србији у петом разреду обрађују још и основни појмови о сложеној реченици, творба речи, глаголски вид и глаголски род, поједини глаголски облици, непроменљиве речи, квантитет акцента и још понешто. Градиво из правописа је у српском програму такође доста детаљно (писање управног говора, писање назива разних организација, писање генитива, инструментала и локатива именичких одричних заменица, тачка и зарез, зарез, цртица). Новину у хрватском програму за пети разред у односу на претходни програм представља чињеница да, за разлику од дотадашње наставне праксе, а у складу с достигнућима савремене лингвистике, полазиште у анализи реченице више не представља субјекат, већ предикат. Програм за пети разред не доноси садржаје из правописа (они су, углавном, дати у шестом разреду), али доноси из правоговора (изговор речи с обзиром на гласовне промене у деklinацији и компарацији, изговор сложених бројева, наглашених целина итд.).

У шестом и седмом разреду разлике у садржајима између контрастираних програма су веће него у петом. Хрватски програм за шести разред садржи знања о простој реченици и њеним члановима, о сложеним независним реченицама (у Србији се то ради у седмом разреду) и комплетно градиво о глаголима, њиховим облицима, правом и пренесеном значењу (то се у Србији ради парцијално, од петог до осмог разреда). Гласовне промене се у Хрватској изучавају у петом разреду уочавањем у различитим падежним облицима и шестом у одређеним глаголским облицима, док се у Србији оне уче у шестом разреду, након стицања знања о подели гласова по звучности и месту творбе, на посебним наставним часовима за то предвиђеним. У седмом разреду се, према хрватском програму, стичу шира знања о основним реченичним члановима, обрађују се зависне реченице, пасивне и безличне реченице. Сви се ти садржаји, осим безличних реченица, на овом узрасту обрађују и у Републици Србији; допуну представља стицање знања о конгруенцији. И градиво осмог разреда се такође доста разликује. У програму Републике Србије на овом узрасту углавном се стичу знања о језику као средству комуникације, о језицима СФРЈ, наречјима српскохрватског језика, словеначком и македонском језику (њиховим најбитнијим одликама), језицима народности, те Вуковом и Гајевом раду на реформи језика и правописа. Од поменутих садржаја у Хрватској се ученици упознају само с најзначајнијим одликама наречја српскохрватског језика и основним информацијама о развоју хрватског или српског језика, али зато уче о вишеструко сложеној реченици и творби речи (извођење, слагање, полфиксација и преобразбе), а у оквиру сегмента *Рјечник и стил* стичу и знања о функционалним стилевима, лексичким значењима речи (дијалектизмима, жаргонизмима, неологизмима, поетизмима итд.), чега у српском програму нема ни у једном разреду. Оно што је заједничко једном и другом програму јесте упознавање ученика с основним законитостима стандардне акценатске норме и писање страних речи.

Градиво из правописа у седмом разреду обимније је у СР Хрватској, где се увежбава употреба великог слова у писању назива ствари, грађевина, земљописних назива и небеских тела, те правописних знакова: тачке, три тачке, упитника, узвика, цртице, заграде, наводника, апострофа. У СР Србији у седмом разреду увежбава се само писање зареза, црте и цртице.

Програм СР Хрватске, обogaћен делом *Рјечник и стил*, поступно и систематично ученике уводи у лексикологију и стилистику, што га у том сегменту чини знатно квалитетнијим од програма СР Србије из овога периода. Тако се већ ученицима петог разреда указује на вишезначност речи, на етнике и клетике, у шестом се упознају са синонимима, ономатопејским речима, речима за означавање вршиоца радње и оруђа којим се радња врши, у седмом с хомонимима, речима за именовање затворених и отворених простора, апстрактних појмова и осећања, а у осмом с различитим врстама стилова, дијалектизмима, жаргонизмима, стручним терминима, поетским речима (поетизмима), неологизмима и фразеологизмима.

2.2.2.2.3. Настава културе изражавања

Као и садржаји из књижевности и језика, и садржаји усменог и писменог изражавања у програму из 1960. односно 1963. године конкретнији су у СР Србији, и то у свим разредима. У програмима Републике Хрватске они су врло штури и уопштени. У српском програму у сваком разреду је прецизно наведено које облике изражавања треба неговати и на који начин (на пример, у седмом разреду захтеви у писменом изражавању односе се на писање краћих приказа прочитаних дела, увођење у писање репортаже, писање дописа, инсистира се на указивању на разлику између емоционалног и логичког (рационалног) стила; у осмом разреду, пак, ученици се обучавају у писању молби, реферата, извештаја, планова рада ђачких дружина, репортажа с путовања итд), док у хрватском програму таквих захтева нема, већ се само инсистира на неговању индивидуалног израза код ученика. Вредно је пажње запажање да је у овом подручју у српском програму један од захтева „обраћати пажњу на чистоту језика, правилност и јасност (туђице, провинцијализми, архаизми)“, који се јављао и у свим каснијим програмима, а да је тај захтев изостао из хрватских програма. Тај је податак занимљив јер се ситуација у овом сегменту језика и културе изражавања каснијих година драстично изменила, па су Хрвати постали ти који су се свим силама борили за језички пуризам, последњих година чак и неприродно и насилно. Тако данас у стандардном језику Срба има знатно више туђица него код Хрвата, који су

с борбом за језички пуризам почели много касније у односу на 1960. годину, али су је водили толико интензивно да се у појединим терминологијама већ јавља отежано споразумевање између њих и Срба. Време почетка борбе Хрвата против страних речи и израза, нарочито оних које се користе и у српском језику, подудара се с оружаном борбом које су се водиле на територији Хрватске почетком деведесетих година. Основни начин „борбе“ био је замена туђица „домаћим“ речима које су најчешће биле новонастале кованице или неологизми.

Склоност ка неологизмима се може објаснити у хрватском случају: 1) тиме да су Хрвати у историји били доста изложени германизацији, мађаризацији и италијанизацији па им је неологизација сопственог језика била једно од главних оружја националне заштите; и 2) с обзиром да су Срби традиционално више склони прихватању оригиналних страних речи уколико већ немају своју сопствену (у техници нпр.), кроатизација хрватског језика је представљала и вид борбе против „србизама“ односно истицање разлика између ова два јужнословенска језика (Сотировић 2009^а).

Хрватски програм културе изражавања из 1972. године такође је сажетији у односу на српски програм из овога периода. Осим описа предмета, појава и збивања по задатом плану у петом разреду, што програм СР Србије не садржи, у свим осталим елементима он је ужи и непрецизнији, нарочито у писменом изражавању. Захтеви попут увежбавања технике у изради писаног састава, уочавања одељка као уже тематске целине, вежби у састављању простих проширених реченица с променом положаја и места субјекта, предиката, допуна и одредби, вежби у проналажењу и записивању туђица и локализама захтеви су који се ни у овом, ни у каснијим разредима не јављају у програму СР Хрватске, а врло су детаљно образложени у српском програму. Парадоксална је, међутим, чињеница да српски програм који се тиче усменог изражавања садржи и захтев за укључивањем у наставу вежби у творби сложених и изведених речи, и то у петом разреду, а да се, притом, творба речи у подручју граматике уопште не помиње, што указује на опасност од преобимних и неусклађених захтева унутар самих тематских подручја нашега предмета. У прилог тези да је програм културе изражавања у СР Србији у овом периоду био преобиман иде и чињеница да су ученици имали задатак да у току једне школске године ураде петнаест домаћих писаних задатака (у петом и шестом разреду), десет у седмом и девет у осмом

разреду и да се њихова анализа врши у току осам часова, док у Хрватској захтева за изработом домаћих писаних задатака уопште није ни било.

У шестом разреду се, на пример, у хрватском програму налазе захтеви за препричавањем штива, причањем стварних и измишљених догађаја и доживљаја, извештавањем, описивањем предмета и бића у покрету и описивањем пејзажа, али нема захтева за уочавањем елемената композиционе форме, портретисања, описивања ентеријера и екстеријера, говора личности – монолога и дијалога, што програм СР Србије садржи и у усменом и у писменом изражавању, а у писменом садржи још и вежбе у писању одељака, стилистичко-семантичке вежбе, подстицање ученика на литерарно стваралаштво, писање репортаже, дневника, приватног и службеног писма.

И у седмом разреду су разлике у садржајима програма усменог и писменог изражавања у Хрватској и Србији велике. На пример, расправљање се као облик усменог изражавања јавља и у једном и у другом програму, али у програму СР Хрватске стоји само: „Тумачење. Расправљање (дискусија)“ (Опћи и наставни план и програм 1972: 34), док у програму СР Србије стоји: „Излагање и расправљање о прочитаној књизи, позоришној представи, филму, радио- и ТВ-емисији, познатој уметничкој слици и вајарском делу; одређивање теме, идеје, особености ликова, расправљање о значајним појавама и догађајима у друштвано-политичком животу уже и шире заједнице“ (Заједнички план и програм 1976: 292). Опширнија упутства за вежбе у расправи се у хрватском програму дају у осмом разреду. И садржаји писменог изражавања много су опширнији у српским програмима, где се поново јавља расправа, писање приказа књижевног дела, репортажа, језичко-стилска анализа одабраног описа природе, уочавање разлике између публицистичког и песничког стила, писање дневника, међушколска преписка итд. У осмом разреду у Србији се вежба хумористичко изражавање (вербална комика и комика ситуације) и реферисање (уочавање разлика и сличности између извештаја и реферата), и то су садржаји који су различити у односу на хрватски програм. У писменом изражавању се, према српском програму, у осмом разреду увежбавала техника писања приказа дела из домаће лектуре, позоришне представе, уметничке слике или изложбе, концерта, вајарског

дела итд, писање репортаже, телеграма, признанице, вођење записника, док је у хрватском програму све ово изостављено, али се увежбава писање диктата.

С израдом писмених задатака се, према програму из 1972. (односно 1976. године), у Хрватској почиње у четвртом разреду (по два писмена задатка у току полугођа), док се у Србији с тим креће већ у трећем разреду (по један писмени задатак у полугођу, да би се у четвртом разреду тај захтев повећао на четири задатка у току школске године).

Подручје културе изражавања у програму из 1984. године у Хрватској носи назив *Изражавање и стварање*. Оно у сваком разреду почиње упутствима за реализацију различитих врста читања (у петом разреду читање наглас, читање у себи, читање неуметничког или уметничког текста, говорне вредноте при читању уметничког и неуметничког текста; у шестом, поред набројаног, још и разликовање логичког и афективног нагласка, логичка пауза; у седмом психолошка пауза и у осмом, између осталог, брзина читања) и та су упутства веома детаљна, много конкретнија и јаснија него у програму СР Србије из овога периода, у коме се она налазе у оквиру предметног подручја *Књижевност*, где су далеко уопштенија.

Што се осталих облика усменог и писменог изражавања тиче, и ту су програми из Србије и Хрватске прилично неусаглашени. У Србији се, на пример, у петом разреду доста пажње посвећује причању и препричавању, док се у Хрватској детаљније објашњава описивање (дају се прецизна упутства о портрету, екстеријеру, интеријеру). Програм Републике Србије знатно је обимнији у делу писменог изражавања где се од ученика захтева увежбавање технике у изради писмених састава уз примену различитих облика изражавања (нарација, дескрипција, извештај), уочавање одељака као ужих тематских целина, извођење вежби у творби изведених и сложених речи, уочавање позајмљеница и локализама, писање записника и десет домаћих писаних задатака чија ће се анализа вршити на часу (овај захтев понавља се и у свим осталим разредима). У програму СР Хрватске ових захтева нема, а од писаних радова захтева се једино израда четири школска писмена задатка.

И у шестом разреду програм културе изражавања опширнији је у СР Србији, осим када је реч о описивању. Код нас су садржаји који се односе на

описивање врло уопштени (на пример, „описивање ентеријера и екстеријера“), док су у Хрватској врло детаљни: „Екстеријер и његова предметна стварност (нпр. сеоски крајолик, градски крајолик, спомен-обилежје или сл.)“, или пак: „Интеријер и његова предметна стварност у мировању (обитељски, нпр. унутрашњост куће, стана; друштвени, нпр. унутрашњост кина, музеја, библиотеке, спортске дворане, трговине, радионице или сл.); изглед (изразита обилежја с нагласком на особитим значајкама)“ (План и програми 1984: 8). Ученици се у српским школама вежбају у хронолошком и ретроспективном излагању, док се у хрватским обучавају у причању подстакнутом причом, сликом, филмом, музиком или радио или телевизијском емисијом. У Србији се још увежбава интервју, писање чланка, резимеа, наративног и дескриптивног састава, организују се стилистичко-синтаксичке вежбе, уочавају се неприкладне позајмљенице и локализми, а ученици се подстичу и на литерарно стваралаштво читањем одабраних ученичких радова и разговором о њима на часу. Број и обим захтева наведених у српском програму за шести разред био је предимензиониран, те је хрватски програм у овом сегменту био функционалнији и прилагођенији узрасту.

У седмом разреду се и у једном и у другом програму увежбава причање, у Србији о стварном или измишљеном догађају с употребом дијалога или без дијалога, у Хрватској стварање властите приче за филм или радио односно телевизијску емисију, затим расправљање и стварање усменог или писаног приказа књиге, филма, представе, приредбе, радио или телевизијске емисије. Остали облици изражавања су различити. Хрватски програм и у овом разреду, као и у претходна два, доноси детаљне садржаје односно теме за описивање, као и захтеве за вежбањем у књижевноуметничком и техничком опису, док српски програм доноси захтеве за изваштавањем с елементима репортаже, интервјуом, уочавањем разлике између појединих стилова, писањем дневника, међушколске преписке, молбе, жалбе, за стилистичко-синтаксичким вежбама, подстицање ученика на литерарно стваралаштво и израду домаћих и школских писмених задатака.

У осмом разреду садржаји културе изражавања подударају се у писању извештаја, приказа, описа портрета и психичких стања, те у различитим врстама расправа. Програм Републике Србије из овога периода садржи још и вежбања у

причању властитих догађаја, анегдота, у хуморним облицима изражавања, паралели, репортажи, стилистичким, лексичким и семантичким вежбама и белешкама, док програм у СР Хрватској садржи упутства о писању сценарија и књига снимања за филм, о писању молбе, записника и сажетка.

Сумирајући све речено, намеће се закључак да су се у програмима Републике Србије садржаји од једног до другог документа у току свих четрдесет година само увећавали и усложњавали, а да се фонд часова не да није повећавао, него се још и смањивао. Тако је српски програм из 1990/91, о чему је детаљније било речи у одељку 2.2.1, најобимнији од свих анализом обухваћених. У СР Хрватској процес проширивања програмских садржаја од једног до другог програма био је умеренији, те се садржаји тамошњих програма из 1984. и 1999. године нису значајније проширили у односу на онај из 1972.

2.2.3. Наставни планови и програми у СР Босни и Херцеговини

Социјалистичка Република Босна и Херцеговина је од свог формирања 1945. године била територија специфичне етнографске и конфесионалне структуре. Зато се за њу говорило да је тзв. „мала Југославија“ и да није ни српска, ни хрватска, ни муслиманска, већ и српска, и хрватска, и муслиманска.

Да је то заиста било тако потврђују и наставни планови и програми у Босни и Херцеговини из периода социјализма у којима се, у односу на српске и хрватске, најчешће и најизразитије инсистирало на марксистичким идејама, братству и јединству и свим осталим опредељењима ка којима је било усмерено послератно социјалистичко друштво. Таква ситуација вероватно је била последица сложене етничке слике на овим просторима, где ниједан од југословенских народа (ни Срби, ни Хрвати, ни Муслимани) није представљао већину.

Босанскохерцеговачки наставни програм из 1959. године (друго издање објављено је 1960, а треће 1962. године) био је оријентационог типа, глобално конципиран и без конкретизације наставних садржаја. Он је у пракси примењиван пет година, до 1964, када је објављен нови, реформисан план и програм. Петогодишње праћење реализације садржаја датих у документу из 1959. године омогућило је сагледавање његове вредности, односно његових квалитета и

слабости. У том процесу евалуације је, између осталог, запажено да је градиво дато у програму сувише уопштено, непрецизно, формулације су често нејасне, што је, углавном, било штетно по наставну праксу. Наиме, намећући наставницима обавезу да сами конкретизују програмске тезе, да сами одлучују о избору градива, програм је изазвао велику разноликост и неуједначеност у интерпретирању наставних садржаја, а тиме и велику неуједначеност у знању ученика на простору СР Босне и Херцеговине, јер се градиво коме се у неким школама придавао нарочит значај, у другим школама, по слободној процени наставника, потпуно занемаривало. Тако су неки наставници, у жељи да што потпуније остваре програмске захтеве, губили из вида реалне могућности ученика и прекомерно их оптерећивали, док су неки ишли у другу крајност сувише сужавајући наставне садржаје, чиме је знање које је пружано ученицима било штуро и недовољно подстицајно за даље образовање и самообразовање.

Поменуте слабости Завод за унапређивање школства СР БиХ покушао је да отклони доношењем новог наставног плана и програма 1964. године.

Нови наставни план је у старијим разредима остао непромењен у односу на онај из 1959. Број часова предвиђен за изучавање српскохрватског језика повећан је једино у четвртном разреду за један, те је на недељном нивоу 1964. године износио 6, у петом и шестом разреду 5, и у седмом и осмом разреду 4.⁵²

У наставном програму, пак, измена је било и оне су се, пре свега, тичале темељитије разраде градива, нарочито у области језика. Да би се избегла лутања и неуједначености у захватању наставних садржаја, где год је то било могуће, оно је излагано и по наставним јединицама. Поред прецизнијих садржаја, програм Српскохрватског (Хрватскосрпског) језика о коме је реч карактерисало је и унутрашње померање градива из разреда у разред, с циљем да се оно равномерно распореди.

Структуру програма из 1964. године чине три тематске целине: *Обрада штива, читање и рецитовање, Усмено и писмено изражавање и Поуке о језику.*

⁵² У школама у којима је настава физичког и здравственог васпитања од петог до седмог разреда била заступљена, због неповољних материјалних и кадровских могућности школа, с два уместо с три часа недељно, ученици петог разреда наставу српскохрватског језика слушали су на часу више, дакле, на шест часова недељно.

На крају програма дато је и *Објашњење*, које чине детаљнија упутства о начину реализације програмских садржаја.

При избору наставних садржаја у подручју *Обрада штива, читање и рецитовање* требало је поћи од идеолошке основе васпитања у тадашњем социјалистичком друштву, која је била утемељена у марксистичкој идеологији.

Према овом програму, у петом разреду ученици се упознају с појмовима усмена и писана књижевност, песма, прича, бајка, епитет, поређење и оноματοпеја, те упућују у разумевање композиције књижевног дела. У програму, међутим, није прецизирано на којим се делима то чини, али је у *Објашњењу* наглашено да „поред писаца који су писали за дјецу, ученик основне школе мора да сазна и за Доситеја, Вука, Његоша, Прешерна, Шеноу, Андрића и Крлежу. Он мора чути и знати бар нешто и о најзначајнијим књижевницима наше прошлости и њиховим дјелима, као што треба да упозна и неке од оних који сада живе и дјелују“ (Наставни план и програм 1969: 45). На истом месту се, даље, истиче да се ученици с делима неких писаца упознају готово од I до VIII разреда (на пример, с песмама Јована Јовановића Змаја и причама Ивана Цанкара), чиме о њима у сваком разреду сазнају нешто више, осветљујући тиме њихову личност и дела. Писци који се јављају у више разреда су и Ивана Брлић Мажуранић, Бранко Ћопић, Десанка Максимовић, Григор Витез, Мира Алечковић, Драган Кулићан, Мато Ловрак, Тоне Селишкар, Александар Вучо, Алекса Микић, Стеван Булајић, Ахмед Хромацић и Арсен Диклић. У програму за пети разред је још назначено да домаћој лектири треба посветити два часа месечно.

С неким писцима се ученици први пут срећу у шестом разреду. Поред Петра Кочића и Ивана Цанкара, чије су текстове читали и раније, на овом узрасту упознају дела Алексе Шантића, Прежихова Воренца, Војислава Илића и Владимира Назора. У шестом разреду понављају се и појмови из теорије књижевности усвојени у претходним разредима и сазнају значења нових – лирска и епска песма, стих, рима, ритам, персонификација, хипербола, контраст, оспособљавају се да у књижевном делу уочавају ток радње, ликове и њихове поступке, те главну мисао (идеју). Списак књижевноуметничких текстова које на овом узрасту, као и у наредним разредима, треба обрадити није дат; у програму је само истакнуто да на основу обрађених штива треба „упознати ученике са

значајнијим књижевницима, наше и стране књижевности, избјегавајући историзирање, него указујући на васпитне моменте из живота и рада књижевника, на оно што би могло да допринесе да се дубље доживи њихова умјетничка ријеч и упућујући их на њихова дјела која су доступна ученицима“ (Наставни план и програм 1969: 31). У шестом разреду домаћој лектури треба посветити два часа месечно и обрадити бар десет дела о којима ученици самостално воде белешке (кратак садржај, место из дела које им се нарочито допало, лепа мисао или леп израз и сл.). На овом узрасту програм доноси и садржаје који се односе на филм (увођење ученика у филмску уметност, усвајање појмова сценарио, књига снимања, сценарист, режисер, глумац, сниматељ, сценограф, костимограф, композитор итд.).

У седмом разреду усвајају се појмови метафора, словенска антитеза, алегорија, комично, трагично, романтично, реалистично, метафорично, фантастично и одлике следећих књижевних врста: романа, приповетке, новеле, драме, сатире, путописа и дневника. Ученици у поетским и прозним текстовима треба да уочавају психолошке особине личности, њихов унутрашњи живот, њихове идеје, а све то на текстовима Доситеја Обрадовића, Вука Стефановића Караџића, Бранка Радичевића, Јована Стерије Поповића, Ђуре Јакшића, Лазе Лазаревића, Аугуста Шеное и Динка Шимуновића. У оквиру филма знања се проширују усвајањем појмова кадар, филмски приказ (секвенца), камера, звук и монтажа, а један од задатака је и упоређивање филма који је рађен према неком књижевном делу и самог књижевног дела, те уочавање разлике између изражајних средстава којима се служи књижевност и оних којима се служи филм.

Обрада штива у завршном разреду допуњује се детаљнијом анализом тема, идеја, ликова, психолошких и драмских места, што потпунијим разумевањем књижевноисторијских појмова романтично и реалистично и систематизацијом знања из народне књижевности, која је заступљена у сваком разреду, али није прецизирано који су текстови у питању (у оквиру народне књижевности анализира се етичка и естетска вредност дела, композиција, језичке и стилске особине, подела на лирске и лирско-епске песме, бајке и народне приповетке). Писци чија дела треба да читају и анализирају ученици осмога разреда су: Петар Петровић Његош, Иван Мажуранић, Франц Прешерн, Симо Матавуљ, Бранислав

Нушић, Исак Самоковлија, Отон Жупанчич, Иво Андрић и Мирослав Крлежа. Када је о домаћој лектури реч, ученици су били у обавези да, после темељито извршених припрема, усмено реферишу о прочитаном делу, а да затим, на крају школске године, и напишу по један реферат. У оквиру садржаја који се односе на филм, ученици се на овом узрасту упознају с основним врстама и жанровима филма. Задатак који се понавља у свим старијим разредима основне школе односи се на вежбања у читању, рецитовању и драматизацији. Поред тога, ученици су дужни да у сваком разреду науче напамет и изражајно казују одређени број песама и прозних одломака.

Иако је и програм из 1964. године био недовољно прецизан у дефинисању садржаја, он је имао једну врло значајну карактеристику, која га је чинила модерним за то време. Наиме, у садржајима који се односе на књижевност, у оквиру сваког разреда, истицана је неопходност указивања ученицима на изражајност језичких средстава, стилистичку вредност и везу појединих граматичких категорија и књижевнотеоријских појмова, чиме су се настава књижевности и настава језика у пракси функционално повезивале, а што је императив наставе матерњег језика и данас. С наставом књижевности требало је повезивати и наставу усменог и писменог изражавања, па се тако пред ученике петог разреда постављао захтев да садржаје за говорне и писмене вежбе, поред осталог, узимају и из школске и домаће лектуре. На овом узрасту ученици су се увежбавали у препричавању (по плану и с променом становишта), причању (нарацији) догађаја и доживљаја, самосталном опису (дескрипцији) предмета, појава и збивања у природи и друштву и опису личности. Такође су се обучавали за писање писама, различитих честитки, попуњавање уплатница и чекова, подношење извештаја о раду и за писање записника. Ученици су, такође, били у обавези да у току недеље одраде једну вежбу у усменом и једну вежбу у писменом изражавању и да у току школске године ураде пет школских писмених задатака.

Садржаји за говорне и писмене вежбе у шестом разреду узимани су из истих подручја као и у петом, с тим што је сада тежиште на темама из књижевних дела и самога живота. Ученици се увежбавали у скраћивању и проширивању штива, причању доживљаја и догађаја по хронолошком реду излагања, причању на основу фантазије, опису предмета, појава, личности и слика (предела и

историјских догађаја). Такође се увежбава писање писма, телеграма, писање записника с уношењем свих потребних података, организују се вежбе у самосталном иступању, реферисању, извештавању, писању потврда, признаница итд. Оно што је неуобичајено јесте да се на узрасту шестог, седмог и осмог разреда, у односу на млађи, пети, смањује и број усмених и писмених вежби и број школских писмених задатака. Тако се у шестом, седмом и осмом разреду предвиђа израда једне усмене и једне писмене вежбе у две недеље, а школских писмених задатака је укупно четири на нивоу године (предвиђа се један час за израду и два часа за исправак). Оваква концепција вежби и писмених задатака у оквиру старијих разреда у супротности је с принципом примерености наставе узрасту ученика.

У седмом и осмом разреду ученици се увежбавају у сажетом препричавању, самосталној дескрипцији, делимичним приказима књижевног дела (опис природе, приказ личности, друштвена средина у којој се личност креће, композиција), драматизацији и писању књиге снимања (врсте захтева су, што је и очекивано, сложеније у осмом разреду). Такође се обучавају у писању кратких извештаја, детаљнијих записника са разних састанака, у јавним иступањима и писању писама, молби и жалби, а у осмом разреду и у писању биографије.

У програму *Усменог и писменог изражавања* наглашено је и то да у сваком разреду треба инсистирати „на правилном ученичком изговору и акцентовању ријечи и реченичких скупова, као и на лијепом рукопису, уредности и изгледу писмених састава“ (Наставни план и програм 1969: 38).

Када је о настави језика реч, програм из 1964. године доносио је неке захтеве који су и данас актуелни. Наиме, још је у овом документу било наглашено да до сазнавања језичких појава ученике треба водити развијањем њиховог критичког мишљења и закључивања, а не учењем напамет дефиниција и правила која се тичу одређених језичких законитости. Полазна тачка и исходиште свих запажања о језику, истиче се у овом наставном програму, треба да буду говорне ситуације и прикладни одломци књижевноуметничких текстова, ученичких домаћих и школских писмених задатака и усмених и писмених вежби.

Према овом документу, у петом разреду ученици обнављају и усвајају нова знања о непроширеној и проширеној реченици и именичким и глаголским

додацима, упознају се с ијекавским, екавским и икавским изговором, разликују категорије променљивих и непроменљивих врста речи и стичу знања о падежима (деклинацији), која се првенствено темеље на значењима различитих падежних облика у реченици. Да стицање знања о деκлинацији треба заснивати баш на значењима речи у међусобним односима у реченици види се и из тога што се у програму обрада појмова основа, наставак и корен речи предвиђа тек после обраде падежа. Такође се проширују и знања о придевима (род, број, промена и компарација придева), заменицама (личне заменице, основни појмови о именичким и придевским заменицама), бројевима (врсте и промена) и непроменљивим врстама речи. Из правописа се ученици обучавају у писању управног говора и писању великог почетног слова код имена градова и становника.

Ученици шестога разреда проширују знања о реченици и реченичним додацима и уводе се у фонетику изучавањем појединих гласовних промена. Програм на овом узрасту не предвиђа обраду свих гласовних промена, већ оних које се најчешће јављају у одређеним именичким, придевским и глаголским облицима. То су: једначење сугласника по звучности, прва и друга палатализација и јотовање. Рад на овој тематској целини наставља се и у седмом и осмом разреду. На овом узрасту обрађују се и придевски вид, врсте придевских и именичких заменица, глаголски вид и глаголски род и инфинитив. Обрада глаголских облика темељила се на њиховим значењима, а не формалним обележјима, што не значи да су облици и начин грађења глаголских времена и начина били занемаривани; ученици су и то морали знати, али је до тих сазнања требало да дођу самосталним уочавањем и закључивањем, а не учењем напамет. У шестом разреду ученици се упознају са свим глаголским облицима и начинима и с глаголским стањима.

Из правописа се увежбава употреба зареза уз апозицију, писање речце *не* уз глаголе, именице и придеве, писање назива организација, покрета, историјских догађаја итд.

У седмом разреду у центру ученичке пажње, према програму, била је реченица. Проширују се знања о именичким и глаголским додацима, простој реченици, реченицама с изостављеним субјектом или предикатом, те сложеној реченици; стичу се нова знања о сложеним реченицама независног и зависног

односа (врсте) и релативним значењима глаголских облика. Из правописа се увежбава писање назива небеских тела, раса, надимака и организација.

Тежиште рада у оквиру подручја *Поуке о језику* у осмом разреду било је на творби речи (просте, изведене и сложене речи), акцентима и синтакси падежа (најважнија значења падежа и њихова служба у реченици). На овом узрасту ученици се упознају и с развојем српскохрватског језика. Иако су наставници, према програму, били дужни да током читавог осморазредног школовања обраћају пажњу на правилан изговор и правилну замену старог јата, тек у овом разреду се систематски обрађује развој српскохрватског књижевног језика, указује на његово место у групи словенских језика, дају се најбитније карактеристике његових дијалеката и изговора, као и основне карактеристике македонског и словеначког језика. Из правописа се увежбава писање полусложеница и скраћеница које су свакодневно у употреби.

Године 1972. донет је нови наставни план и програм за основну школу, с чијом се применом кренуло од школске 1972/73. године. Друго издање овога документа, с изменама и допунама у садржајима појединих предмета, објављено је 1975. године (Наставни план и програм 1975). У садржајима предмета Српскохрватски (Хрватскосрпски) језик није било никаквих измена, те су ова два издања програма за поменути предмет идентична.

Документ из овога периода требало је да буде изграђен, што је и остварено, на основама социјализма, а његова концепција требало је да ученицима обезбеди виши ниво општег образовања и да, поред редовне наставе, ученицима пружи могућност укључивања у друге облике васпитно-образовног рада као што су додатна и допунска настава, обавезни програм културне и јавне делатности, те разни видови слободних активности.

У наставном плану из 1972. (1975) године недељни фонд часова предвиђених за изучавање српскохрватског језика смањен је за један у осмом разреду, док је у осталим разредима остао непромењен.⁵³

Задатак који је представљао новину у односу на претходни програм јесте да се „упознајући ученике с вриједним књижевним остварењима и особеностима књижевног језика народâ Босне и Херцеговине и народâ других република његује

⁵³ В. табелу 12, стр. 156.

љубав и поштовање према културној баштини свих народа (посебно дух језичке толеранције и равноправности), развија братство и јединство међу нашим народима, као и интернационалистичка свијест“ (Наставни план и програм 1975: 36).

Структура и текст документа значајно су измењени у односу на програм из 1964. године, мада суштинских измена у садржајима није било. Измене су ишле у правцу њихове врло детаљне разраде, њиховог усклађивања према међупредметном и међуподручном повезивању, а све то с циљем да се ученици ослободе претеране фактографије. Избор наставних садржаја вршен је, где год је то било могуће, по начелу егземпларности, како би се избегао енциклопедизам. До измена је дошло и у редоследу програмских целина, па је, у односу на претходни програм, подручје *Граматика и правопис* (раније *Поуке о језику*) с трећег пребачено на друго место, а *Култура изражавања* (раније *Усмено и писмено изражавање*) с другог на треће. Као посебна тематска целина сада су издвојени и садржаји који се односе на филм (*Рад на филму*). У структурирању градива дошла су до изражаја следећа начела: избор најзначајнијих садржаја, континуитет и повезаност појмова, примереност захтева узрасту ученика, поступност и систематичност у упознавању ученика с новим чињеницама, конкретизација наставних целина и егзактни приступ при обради материје. Из поменутих разлога програм из 1972. године чини се знатно обимнијим у односу на претходни. Међутим, упоређивањем докумената јасно се закључује да обимност новијег програма није резултат повећања захтева и уношења нових садржаја, већ последица разраде и прецизирања појмова обухваћених и претходним програмом. У њему је за свако наставно подручје и наставну целину прецизно одређен број часова планираних за обраду и вежбање, а наставне целине разрађене су на наставне јединице, за које је такође одређен обим и број часова на којима ће се изучавати.

Подручје које се у програму из 1964. године звало *Обрада штива, читање и рецитовање* у програму из 1972. године названо је *Рад на књижевном тексту*. Оно обухвата неколико сегмената: *Рад на књижевном тексту* (*Епско дјело, Лирско дјело и Драмско дјело*), *Читање* и *Лектуру*. Како је крајњи циљ наставе овога подручја оспособљавање ученика за доживљавање и разумевање

књижевноуметничког текста, његови саставни елементи међусобно се повезују из разреда у разред, захтеви се проширују, а појмови надограђују.

У петом разреду за наставу књижевности било је планирано 66 часова, од тога 38 за рад на тексту (24 за епска дела и 14 за лирска), 12 за читање и 16 за лектуру. Тематска целина *Епско дјело* садржала је следеће одреднице: *Најзначајнији елементи и главни дјелови* (фабула, главни делови епског текста, лик, тема, основна мисао), *Остали елементи* (опис, врсте описа, дијалог), *Језичкостилска обиљежја* и *Епске врсте* (приповетка, бајка, басна). У оквиру сегмента *Лирско дијело* ученици се упознају с елементима и главним деловима лирског текста (лирске слике, стих, атмосфера и основно осећање) и с језичкостилским обележјима. У сегменту *Читање* наставници се упућују на начине увежбавања ученика у различитим врстама читања (указивање на елементе изражајног читања, самосталне вежбе у изражајном читању), а у одељку *Лектура* се наводи да су ученици петого разреда у обавези да прочитају осам дела и да се за њихову интерпретацију на часу припреме вођењем различитих врста бележака, а не писањем реферата.

Број часова предвиђен за наставу књижевности у шестом разреду већи је него у петом за 11 и износи 77. Од тога је 51 час намењен раду на књижевном тексту (36 часова епским, 11 часова лирским делима и 4 часа систематизацији знања о усменој и писаној књижевности), 10 часова намењено је читању и 16 лектури. Сви наведени сегменти и у овом и у наредним разредима структурирани су на исти начин, с истим одредницама као и у петом разреду, али се, у зависности од разреда, разликује обим и дубина постављених захтева у оквиру њих. Тако се, на пример, у одељку *Најзначајнији елементи и главни делови* (текста), под одредницом *фабула* у петом разреду од ученика захтева повезивање низа догађаја, њихов хронолошки ред и уочавање главних тренутака, у шестом се захтева ретроспекција, уочавање главних и споредних тренутака, разликовање појмова фабула и садржај (фабула као елемент садржаја), у седмом је то разликовање фабуле с драматичним и смиреним током и у осмом разумевање развијене фабуле (у роману и приповеци) и сажете фабуле (у басни и анегдоти) – уочавање уз интерпретацију текста. Од епских врста у шестом разреду се ученици упознају с епском народном песмом и епско-лирском народном песмом, упознају се с

основним појмовима из усмене и писане књижевности, те уочавају разлике и сродности међу њима.

У седмом разреду за рад на књижевном тексту планирано је 54 часа, од чега за сам рад на тексту 34 (за епска дела 20, лирска 12 и књижевно-публицистичке врсте 2 часа). За читање је издвојено 6 часова, а за лектуру 14. У осмом разреду подручје *Рад на књижевном тексту* обухвата свега 40 часова. Самом раду на тексту припада 24 часа, епским делима 15, лирским 6 и драмским 3 часа. За читање је издвојено 4 часа, а за лектуру 12. Од епских врста у седмом разреду се ученици упознају с уметничком приповетком, анегдотом, цртицом и романом, од лирских с појмом *лирска песма* и народном лирском песмом (успаванка и посленичка лирска песма), а од књижевно-публицистичких врста с путописом.

Уколико садржаје овога подручја упоредимо с програмом из 1964. године, јасно је да разлика међу њима готово да и нема, осим појединих језичкостилских средстава и епских врста које су нешто другачије распоређене у оквиру разреда.

Текст програма из 1972. године не доноси списак дела за обраду ни у једном разреду. Након садржаја који се односе на књижевност, у оквиру сваког разреда наглашено је следеће: „Наведени захтјеви из подручја рада на књижевном тексту реализурају се на одабраним текстовима и одломцима (примјереним узрасту ученика) првенствено афирмисаних босанскохерцеговачких писаца, а затим и на одабраним текстовима и одломцима осталих наших и других народа“ (Наставни план и програм 1972: 47, 54, 60 и 66). У *Образложењу* које је штампано уз наставни програм је још објашњено да „наставник треба да води рачуна о томе да текстови по родовима, врстама и тематици буду разноврсни и егземпларни, како би се омогућило да се ученик упозна с различитим књижевноумјетничким структурама и различитим књижевним врстама“ (Наставни план и програм 1972: 72). Као и према програму из 1964. године, и према овоме се основне информације о писцима ученицима дају у склопу интерпретације књижевних текстова или на часовима лектуре. Те информације треба да се тичу само најзначајнијих појединости из живота писаца и треба да буду усмерене на интензивније доживљавање и боље разумевање њихових текстова. Разлика у овом сегменту међу два програма је у томе што је програм из 1964. године

доносио имена писаца чија се дела препоручују за обраду, иако није било прецизног навођења текстова, док програм из 1972. године не доноси чак ни имена писаца.

За *Граматику и правопис* у петом разреду предвиђено је шест часова мање него за наставу књижевности – укупно 60. Прецизан број часова (посебно за обраду и посебно за утврђивање) одређен је и за сваку наставну целину у оквиру овога подручја. Тако је за стицање знања о реченици – појам и основни реченични чланови планирано 8 часова (4+4), за падеже 8 (4+4), именице – промена именица 3 (1+2), придеве – значење и компарација 4 (2+2), заменице – именичке и придевске 6 (3+3), глаголе – глаголски вид, глаголски род, инфинитив, презент, перфекат, футур и глаголски придев радни 11 (6+5), бројеве 1 (0+1) и непроменљиве врсте речи – прилози и предлози 3 (1+2). У односу на претходни програм садржаји граматике за пети разред опширнији су за партију о глаголима, који су се раније комплетно обрађивали у шестом разреду.

За наставу правописа је у петом разреду планирано 15 часова (7 за обраду и 8 за вежбања правописних правила). Ученици су се увежбавали у писању управног говора, употреби зареза уз вокатив и апозицију, употреби великог почетног слова у називима установа, улица, тргова, географских појмова, становника насељених места, у писању предлога уз неке ненаглашене облике личних заменица итд. Већина правописних захтева представљала је новину у односу на претходни програм.

У шестом разреду за граматику и правопис планирано је чак 20 часова мање него за наставу књижевности – 57 (39 за граматику и 18 за правопис). Овај фонд часова је, као и у петом разреду, подељен на више наставних целина, а у оквиру њих на часове обраде и вежбања. У шестом разреду се у оквиру наставе граматике проширују знања о реченици и реченичним члановима (даљи објекат, глаголски и именски предикат итд.), о именицама, придевима и заменицама, о којима се врши и систематизација знања, ученици се упознају с поделом сугласника по звучности, месту и начину творбе, с гласовним променама једначење сугласника по звучности, прва и друга палатализација, губљење сугласника и јотовање, с променом основних бројева од 1 до 4, значењем бројних именица и збирних бројева. Сви наведени садржаји идентични су онима у

програму из 1964. године. Разлике има једино у наставној теми која се односи на глаголе, из које је део садржаја, што смо већ поменули, пребачен у пети разред, а део у седми (глаголски начини и глаголски прилози). Градиво из правописа је, пак, знатно шире у односу на претходни програм. Новину представља увежбавање писања назива организација, значајних скупова, имена припадника друштвених организација, одричних заменица с предлозима, те писање заменице *Ви* у личном обраћању. Такође се препоручује и организовање ортоепских и правописних вежби у вези с гласовним променама које се обрађују на овом узрасту и изузецима у писању.

У седмом разреду за граматiku је предвиђено 33, а за правопис 11 часова. У вези с реченицом се на овом узрасту програм о коме је реч, у односу на претходни, незнатно проширује захтевима који се односе на конгруенцију, ред речи у реченици, осамостаљене реченичке делове, једночлане реченице и ванреченичке елементе у реченици (вокатив, модалне речи, узвици). Остали садржаји одговарају садржајима програма из 1964. године (сложена реченица, независан и зависан однос у сложеној реченици, инверзија, уметнута реченица), с напоменом да ученици, према програму из 1972. године, нису били у обавези да се детаљније упознају са свим врстама зависних и независних реченица.

Правописни захтеви опширнији су него у претходном програму. Поред писања надимака уз име или презиме и посебних имена животиња, ученици се увежбавају и у писању назива живих поглавара држава када се не спомињу њихова имена, грађевина, градских четврти састављених од две или више речи и готово свих правописних знака.

У завршном, осмом разреду, за граматiku и правопис планирано је свега 24 часа (18 за граматiku и 6 за правопис). Програмски захтеви се, као и у претходном документу, односе на систематизацију знања о врстама речи, падежима и гласовним променама, на стицање нових знања о творби речи и о српскохрватском језику, ијекавском и екавском изговору, кајкавском и чакавском дијалекту и словеначком и македонском језику. Садржаји из правописа нимало се не разликују у односу на програм из 1964. године.

Подручје *Култура изражавања* подељено је на неколико сегмената који носе називе одређених облика изражавања. Тако у петом разреду у овом делу

програма имамо сегменте *Нарација* и *Дескрипција*. У односу на претходни програм ово наставно подручје доноси детаљније разрађене захтеве и упутства за њихову реализацију, те прецизно одређен број часова на којима ће се организовати планиране усмене и писмене вежбе. У петом разреду за културу изражавања планирано је 30 часова, 15 за нарацију и 15 за дескрипцију. У оквиру нарације увежбава се причање догађаја и причање доживљаја, најпре анализом одабраних узорака, потом заједничким језичким уобличавањем запаженог, а затим и индивидуалним радом. Вежбе у дескриптивном изражавању на овом узрасту подразумевају описивање визуелних и акустичких елемената (облик, величина, положај у простору, боја; врста звука, јачина, трајање, посебна обележја), описивање предмета и бића. Рад на поменутиим облицима по правилу почиње усменим излагањем, а наставља се писменим. Проверавање савладаности захтева постављених у овом тематском подручју врши се помоћу задатака објективног типа, наставних листића и тестова. Два пута годишње, на крају првог и на крају другог полугођа, организују се школски писмени задаци који се оцењују бројчано, али уз исцрпна писмена наставникова образложења. За израду задатака предвиђа се по један, а за њихову анализу по два часа. Наведене активности понављају се у истом обиму и на истом броју часова и у свим наредним разредима. У овом делу се програм из 1972. године битно разликује од програма из 1964. године, по коме су на овом узрасту ученици били у обавези да раде пет школских писмених задатака у току године, а у наредним разредима по четири.

У шестом разреду за културу изражавања било је предвиђено 20 часова (од тога 8 часова за нарацију, 9 за дескрипцију и 3 за извештавање). У оквиру нарације и дескрипције захтеви су нешто сложенији у односу на претходни разред, али је начин усвајања наведених облика изражавања исти. Ученици се на овом узрасту увежбавају у ретроспективном излагању и разликовању истога од хронолошког начина излагања, субјективном и објективном приказивању доживљаја, уводе се у технику уношења дескриптивних елемената у наративни контекст и у причање стварног и замишљеног доживљаја. У оквиру дескрипције описују предмете и бића уз целовитије сагледавање њихових разноврсних својстава (поред визуелно-акустичких, на овом узрасту се уочавају и тактилна и олфакторна својства) и описују портрет (паралелни портрети и исти портрет у

различитим ситуацијама). Сегмент *Обавјештавање* доноси упутства која се односе на уочавање и издвајање битних карактеристика у садржају обавештења. Као узорци односно теме за вежбање могу послужити обавештења из штампе, из јавног живота насеља, из живота школе и сл.

Поред наратије, дескрипције и обавештавања, ученици седмог разреда упознају се и с расправљањем. За активности у поменути облицима изражавања предвиђено је 26 часова (за наратију 6, дескрипцију 13, обавештавање 3 и расправљање 4). У наративном изражавању вежбе се састоје у причању једног догађаја и доживљаја (причање без дијалога и причање у облику дијалога) и причању низа догађаја и доживљаја (повезаност једном личношћу или једним временским периодом). Дескриптивне вежбе подразумевају описивање динамичних појава, пејзажа и скупина бића (друштво за столом, чета људи, поворка, колона, стадо оваца, рој пчела, јато птица итд.). У оквиру обавештавања ученици се увежбавају у писању вести (образац за илустрацију ове материје узима се из новина и осталих средстава јавног информисања), а у оквиру расправљања у уочавању и издвајању ставова (теза) о одређеном проблему у одабраном тексту.

У осмом разреду се, поред до сада помињаних облика изражавања, ученици упознају и с врстама писменог информативно-пословног комуницирања, за шта је, од укупно 15 часова намењених култури изражавања, издвојено 3 часа. У наративном изражавању на овом узрасту ученици причање доживљаја почињу од најзначајнијег тренутка, у оквиру дескрипције баве се описом екстеријера и ентеријера, а у оквиру расправљања формулисањем и доказивањем теза у вези с одређеним текстом.

Разлику у односу на програм из 1964. године доноси сегмент *Врсте писменог информативно-пословног комуницирања*. Наиме, садржаји које доноси овај одељак у претходном документу били су распоређени у свим четирма старијим разредима, док су сада дати на једном месту, само у осмом разреду. То су захтеви који се односе на писање молбе, признанице, потврде, телеграма, новчане уплатнице и сл.

Изменама у васпитно-образовним садржајима и њиховој структури у наставном плану и програму за основну школу који је објављен 1979. године

(друго издање 1980. године) требало је да се, између осталог, остваре и следећи захтеви:

- а) да марксизам као научна теорија и основа изградње самоуправног друштва постане трајна идејна основа цјелокупног васпитања и образовања;
- б) да цјелокупном васпитно-образовном активношћу, програмским садржајима и облицима васпитно-образовног рада основна школа још више одгаја ученике на револуционарним традицијама НОР-а и револуције, у духу братства и јединства, равноправности и социјалистичког заједништва народа и народности СРБиХ и СФРЈ, поштовања и равноправне сарадње међу народима (Наставни план и програм 1979: 3).

Револуционарне идеје и комунистичка идеологија су у том периоду биле уткане и у програме Републике Србије и Републике Хрватске, али мање но што је то био случај с програмом у Босни и Херцеговини. Да су оне заиста преокупирале наставни документ о коме говоримо, потврђује и дефинисање циља наставе основног образовања и васпитања, који је био овако формулисан: „Циљ основног образовања и васпитања је формирање слободног, свијесног и стваралачки усмјереног градитеља социјалистичког самоуправног друштва, обогаћеног културним вриједностима народа и народности Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и напредног свијета, спремног да гради и брани своју домовину, њене вриједности и револуционарне тековине“ (Наставни план и програм 1979: 4). У складу с циљем, на сличан начин били су дефинисани и задаци наставе, од којих ћемо навести само неке. Програмом је требало да се:

- развија и формира марксистички поглед на свијет,
- да развија осјећање љубави према самоуправној социјалистичкој Југославији и поштовање према свим народима и земљама свијета,
- да обогаћује личност ученика етичким и естетским вриједностима народа и народности Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и народа свијета... (Наставни план и програм 1979: 4).

Настава у основној школи на територији Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине изводила се, као и до тада, на тзв. српскохрватском (хрваткосрпском) језику, у складу с утврђеним принципима књижевнојезичке политике у тој републици. Ово се посебно односило на доследну примену

ијекавског изговора, равноправност оба писма и примену термилошких вишеструкости, синонимних и сродних израза који су чинили лексичко благо хрватско-српског (српско-хрватског) језика.⁵⁴ Овим ставовима босанско-херцеговачки стандардно-језички израз српско-хрватског односно хрватско-српског језика, који је, што нам текст програма потврђује, лексички и вредносно био ближи источној варијанти, успео је да очува њему својствену неутралност у односу на две званичне варијанте – источну и западну.⁵⁵

Избор садржаја за Српско-хрватски језик и књижевност у програму из 1979. године представљао је синтезу општих и трајних вредности материјалне и духовне културе. Он се вршио на основу доприноса остваривању општег циља васпитања и задатака наставе, па су садржаји из књижевности били усмерени ка упознавању ученика са значајним књижевним остварењима народа и народности Босне и Херцеговине и народа и народности социјалистичких република и покрајина, ка развијању код њих љубави према културној баштини свих народа и народности СФРЈ, братства и јединства као највеће тековине НОБ-а и револуције, те ка развијању равноправности и социјалистичког заједништва међу народима.

У босанско-херцеговачком плану из овога периода српско-хрватски језик био је заступљен с најмањим бројем часова у односу на све бивше југословенске републике српско-хрватског говорног подручја у овом периоду. У петом разреду српско-хрватски се изучавао на пет часова недељно, у шестом на четири, а у седмом и осмом разреду на свега три часа недељно, што је било мање него у Србији 1976. и 1984, Хрватској 1972. и 1984. и Црној Гори 1973. и 1984. године.⁵⁶ Прва тематска целина била је *Књижевност*, коју су чинили *Избор текстова* и *Интерпретација књижевног текста (епско дјело, лирске пјесме и лектура)*, у оквиру које је дат списак понуђених дела за обраду; обрађује се осам дела у току школске године, од којих је првих пет са списка обавезно, а остала три бира

⁵⁴ На то колико се у СРБиХ водило рачуна о равноправности свих народа указује нам и чињеница да се у тексту Наставног плана и програма из 1979. године наизменично јављају истозначни термини српско-хрватски-хрватско-српски односно хрватско-српски-српско-хрватски језик, с различитим распоредом сложеница у њима. Равноправност у односу према народима чије је име носило језик становника Босне и Херцеговине, Србима и Хрватима, ишла је догле да су се у тексту програма поједине лексеме, које су се разликовале у источној и западној варијанти, паралелно наводиле (на пример: „Изражајна функција језичко-стилских средстава – у обликовању слика и у формирању *утисака (дојмова)* о тексту“ (Наставни план и програм 1979: 13)).

⁵⁵ Каснијих година, нарочито у осамдесетима, однос босанско-херцеговачких муслимана према језику се променио и они су се све више окретали западној варијанти.

⁵⁶ Упор. табеле, 1, 2 и 14 (стр. 113 и стр. 190) с табелом 12 (стр. 156).

наставник). Друга тематска целина била је *Граматика с правописом* и на крају *Култура изражавања*. За све области (књижевност, граматику и културу изражавања) одређен је прецизан број часова. На крају програма за свако од поменутих тематских подручја дата су објашњења којима се наставнику помагало у реализацији програма. Број часова предвиђен за књижевност и граматику с правописом био је далеко већи него за културу изражавања.⁵⁷

Избор текстова из књижевности у овом периоду у потпуности је у складу с основним циљем васпитања и образовања у основној школи по коме је марксистичка идеологија његова идејна основа. У избор текстова за обраду на часу и лектуру ушла су дела која представљају вредно наслеђе стваралаштва ранијих генерација, посебно она у којима је описана револуционарна традиција НОР-а и социјалистичке револуције народа и народности СРБиХ и Југославије. Како је један од задатака наставе био и тај да се код босанскохерцеговачких ученика развије осећај припадања свим народима и народностима који су живели на територији Босне и Херцеговине, братство и јединство и равноправност међу народима (и народностима) покушали су се неговати и одржати тако што су у програму наставе књижевности место нашли писци свих националности, с готово једнаком заступљеношћу. Тако су се, на пример, у програму књижевности за пети разред, у оквиру школске лектуре, обрађивала дела пет српских писаца (Бранко Ћопић: „Курир Пете чете“, Љубивоје Ршумовић: „Домовина“, Мира Алечковић: „Твој дуг“, Петар Кочић: „Јаблан“ и Душан Васиљев: „Зима“), четири хрватска (Владимир Назор: „Нађена дјевојчица“, Јуре Каштелан: „Пјесма о мојој земљи“, Владимир Черкез: „Војник и цвијет“ и Палма Каталанић: „Камена планина“), три босанскохерцеговачка (Дервиш Сушић: „Курир“, Ахмед Хромацић: „Водени цвјетови“ и Насиха Капицић-Хацић: „Бршљан“), један црногорски (Стеван Булајић: „Кумбак“) и један словеначки (Франце Бевк: „Тито је рањен“), а у оквиру домаће лектуре три српска (Бранко Ћопић: „Орлови рано лете“, Младен Ољача: „Три живота“ и Стеван Раичковић: Пјесме – избор), четири хрватска (Ивана Брлић-Мажуранић: „Приче из давнине“, Мато Ловрак: „Дружба Пере Квржице“, Анђелка Мартић: „Пирго“ и Миливој Матошец: „Страх у Улици липа“), три писца из Босне и Херцеговине (Исмет Бекрић: Пјесме – избор, Адван Хозић: „Три

⁵⁷ На пример, у петом разреду је за књижевност предвиђено 70, за граматику 71, а за културу изражавања тек 32 часа.

Језина јуначка дана“ и Алекса Микић: „Сунчана обала“), један словеначки (Прежихов Воранц: „Ђурђевак“) и један македонски аутор (Видое Подгорец: Пјесме – избор). У домаћој лектури обавезна је била обрада дела Исмета Бекрића, те, поред њега, и у БиХ, као и у Хрватској и Србији, неизоставних Бранка Ћопића и Прежихова Воранца. Од осталих дела из предложеног избора наставник је могао да, према својим критеријумима и показаним интересовањима ученика, одабере три. Предложени текстови били су претежно из новије и савремене босанскохерцеговачке, осталих јужнословенских и европских књижевности, а њихова тематска разноврсност пружала је ученицима могућност да се и путем књижевног стваралаштва упознају с ближом и даљом прошлошћу народа и народности СРБиХ и СФРЈ.

У избору текстова за школску обраду налазило се и доста дела из народне књижевности (басна „Није вјера тврда у јачега“, приповетка „Дјевојка надмудрила цара“, епска песма „Предраг и Ненад“, лирска песма „Јабланова моба“ и песма из НОР-а „На Кордуну гроб до гроба“).

За обраду текстова у шестом разреду планирано је 40 часова, за читање 6 и лектуру 16 часова (укупно 60). У програму су српски писци Мирослав Антић: „Република“ и Алекса Шантић: „Воденица“, хрватски писци Зденко Штамбук: „Наша Армија“, Густав Крклец: „Рујан на Хвару“ и Антун Бранко Шимић: „Сиромаси који једу од подне до подне“, писци из Црне Горе Мирко Петровић: „Император“ и Михајло Лалић: „Дјечак“ (одломак из „Свадбе“), писци из Босне и Херцеговине Скендер Куленовић: „Громово ђуле“, Шукрија Панцо: „Првомајска ријеч“, Светозар Ћоровић: „Ибрахим-бегов ћошак“ (одломак), Словенац Прежихов Воранц: „Хељдино стрниште“ и Албанац Азем Шкрели: „Хљеб“. Из народне књижевности обрађивали су се следећи текстови: народна приповетка „Дванаест мрва“, епска песма „Смрт Сењанина Иве“, успаванка као врста лирске песме, народне пословице, питалице и загонетке, те народна песма из НОБ-а „Нас два брата“. Анализом наведених текстова код ученика је требало развити смисао за доказивање закљачака у вези с појединостима из дела и стварности и упознати их с одређеним књижевнотеоријским појмовима из лирике и епике.

Поред народних песама из НОР-а и народних приповедака, у оквиру домаће лектуре обрађују се и следећа дела. Душан Костић: „Сутјеска“, Тоне

Селишкар: „Дружба Сињега Галеба“, Драган Колунџија: „Звоно за повратак“, Шукрија Панџо: „Само још косови звиждућу“, Чедо Вуковић: „Летјелица професора Бистроума“, Добрица Ерић: „Лето у Калипољу“, те репрезентативна дела европских књижевника Џека Лондона, Перл Бак, Валентина Катајева, Џемса Фенимора Купера, Ференца Молнара, Ериха Најта, Лудвига Рена и Жила Верна. Од предложених дела у току школске године треба обрадити седам.

Како је у седмом разреду за Српскохрватски језик и књижевност предвиђено само три часа недељно, логично је да су и програмски садржаји за овај узраст знатно ужи. У оквиру наставе књижевности се ученици, поред епских дела и лирске песме, упознају с основним елементима драме и литерарних елемената у филму, те појмовима трагично, комично и сатирично. У оквиру школске лектире обрађују се: Бранко Ћопић: „На петровачкој цести“, Мишко Крањец: „Стара јабука“, Младен Ољача: „Запис о мојој мајци“, Десанка Максимовић: „Крвава бајка“, Иван Дончевић: „Никола Жељезни“, Мак Диздар: „Запис о земљи“, Анђелко Вулетић: „Под небом један гласник“, Хамза Хумо: „У орашју“, Гане Годоровски: „Дођи у Охрид“, Франо Јукић: „Одлазак у прогонство“, Дара Секулић: „Петрова гора“, Никола Шоп: „Крвови“ и Алија Исаковић: одломак из дневника, те народна епска песма „Ропство Јанковић Стојана“ и народна балада „Хасанагиница“. У списку дела која се обрађују као лектира се, као и досада, налазе представници свих јужнословенских књижевности.

За наставу књижевности је у осмом разреду планирано 39 часова. Ученици се на овом узрасту по први пут упућују у проблемски приступ књижевноуметничком тексту, упознају се с романом као књижевном врстом, добијају основне информације о Вуку Стефановићу Карацићу као сакупљачу народног стваралаштва, упознају се са средствима филмског изражавања и врстама филма. Одељак *Избор текстова* доноси следећа имена и дела: Јуре Каштелан: „Тито“, Меша Селимовић: „Скелеџија“, Есад Мекули: „Бор на камену“, Матеј Бор: „Сречање“, Мирослав Крлежа: „У предвечерје“, Иво Андрић: „Коса“, Војислав Илић: „Зимско јутро“, Бранислав Нушић: „Сумњиво лице“ (одломак), Звонимир Шубић: „Сељакова смрт“, Зијо Диздаревић: „Мајка“, Оскар Давичо: песма по избору из збирке „Вишња за зидом“ и народна песма „Омер и Мерима“.

У сегменту *Лектура* на овом узрасту доминантни су текстови с родољубивом тематиком.

Након избора текстова у програму су у оквиру сваког разреда дата упутства о томе како обрађивати епска дела, а како лирске песме, с назначеним књижевнотеоријским појмовима које ученици одређеног узраста треба да усвоје. Упознавање ученика с књижевнотеоријским појмовима и језичкостилским средствима морало је бити подређено доживљавању и разумевању књижевног дела, а не пуком теоретисању и апстрактном усвајању (механичком памћењу) нових терминима.

Према овом програму, у старијим разредима је требало дати и основне информације о позоришту, телевизији и радију као значајним изворима за књижевну и општу културу. У седмом и осмом разреду се, уз обраду драмског дела, проширују знања о овим изворима. У овим разредима упоређују се утисци о филму и одгледаним позоришним представама.

Граматици и правопису се у овом програму, у односу на претходне, посвећује највише пажње. Градиво из граматике распоређено је тако да је избегнуто понављање обраде наставне материје. Чак и када је у питању градиво које се због своје обимности морало наћи у програму више разреда, распоред је извршен у повезаном следу како би се избегло нерационално, поновно обрађивање, а извршило само подсећање на претходне садржаје односно обнављање већ обрађеног градива. У циљу поштовања овакве програмске концепције у свим срединама, и овим програмом је прецизно утврђен број часова за обраду и увежбавање програмских садржаја, где прва бројка означава број часова за обраду градива, а друга за увежбавање, понављање, проверавање и сл. Број часова за обраду и утврђивање наведен је иза сваке мање групе сродних наставних јединица.

Сразмерно годишњем фонду часова српскохрватског језика по разредима, највише пажње граматици посвећује се у петом разреду, те су и садржаји на овом узрасту најобимнији. Програмом је потпуно обухваћено градиво о именицама, придевима, заменицама, бројевима, значењима падежа – све у коначном обиму који је предвиђен за основну школу, без каснијег понављања обраде. Остали садржаји овога разреда обухватају материју која повезује претходна знања с

новим. У шестом разреду целину представља градиво о глаголима и непроменљивим речима, док остали програмски садржаји представљају наставак програмске материје из претходних разреда. У седмом разреду основни програмски захтев усмерен је ка обради сложене реченице, док програм осмог разреда обухвата три основна програмска захтева – творбу речи, гласовне промене и основна знања о српскохрватском (хрватскосрпском) језику и књижевнोजезичкој политици у Босни и Херцеговини. Поред тога, ученици се у осмом разреду упознају и с најзначајнијим одликама словеначког и македонског језика, те основним информацијама о језицима народности у СФРЈ.

Што се правописа тиче, у структурирању овога програма примењиван је принцип да се правописна правила обрађују и увежбавају уз рад на граматичком градиву, уз граматичке целине на које се односе. На пример, уз обраду именица у петом разреду увежбава се писање властитих имена, уз придеве писање присвојних придева на -ов, -ев, -ин и -ски, -шки и -чки. Предвиђено је, такође, да се и гласовне промене раде у склопу рада на именицама односно њиховим облицима у којима се јављају (на пример, палатализација и сибиларизација). Ипак, због помањкања броја часова у појединим разредима, све градиво о гласовним променама није могло бити обухваћено на овај начин, па је зато овој програмској целини дато довољно места у осмом разреду.⁵⁸

У објашњењима датим на крају програма, која се односе на наставу језика, истиче се и следеће: „Обрада граматичког градива мора да се заснива на природној говорној ситуацији, из које, опет, природно проистиче одређена језичка појава, законитост у језику, језички елементи који треба да се обрађују и др. На таквој, ученицима блиској материји, уочавају се, издвајају, објашњавају и уопштавају одређена сазнања према конкретним програмским захтјевима“ (Наставни план и програм 1979: 16).

О настави културе изражавања се у програму о коме говоримо каже следеће: „Да би се задаци наставе хрватскосрпског-српскохрватског језика и књижевности остваривали што функционалније и у настави културе изражавања, ово подручје је, из дидактичко-методичких разлога, подијељено на облике

⁵⁸ Чињеница да се гласовне промене обрађују тек у осмом разреду не одговара нити узрасним могућностима ученика, нити логичном распоређивању језичке материје, јер је глас најмања језичка јединица, па с њим ученика треба и најпре упознати.

изражавања: препричавање, причање, описивање, обавјештавање, извјештавање и расправљање“ (Наставни план и програм 1979: 16). У програм су, поред тога, унети и облици који се најчешће употребљавају у информативно-пословној комуникацији, с циљем да се ученици упознају с основним елементима свакодневне писмене комуникације у савременом животу. Захтеви за правилношћу и уредношћу се, у односу на претходни програм, појачавају уношењем посебног облика наставног рада – вежби у усавршавању технике и уредности у писању.

Вежбе изражавања се у сваком од облика изводе усмено и писмено. Вежбе усменог изражавања организују се тако што се најпре врши разматрање одговарајућег текста (узорка) у коме је примењен конкретан облик изражавања, а потом води разговор којим се ученици припремају за писмено изражавање у том истом облику. Након писменог изражавања, у одређеним ситуацијама организују се и часови исправка ученичких радова. Уз поједине вежбе у свим облицима изражавања назначено је колико је часова предвиђено за усмену, колико за писмену вежбу, а колико за исправак (на пример, 1+1+1 или 1+1+0). Облици изражавања су у програму дати поступно: од лакших ка тежим и од једноставнијих ка сложенијим.

Из изложене анализе концепције и садржаја програма објављиваних непосредно пре 1979. године да се закључити да се ни једно, ни друго није битније мењало. Програми објављени након 1979. године до актуелног наставног програма такође се нису значајније разликовали од приказаних, те се њима нећемо детаљније бавити. О босанскохерцеговачком програму објављеном након осамостаљивања бошњачког језика биће речи у одељку 3.3.

**2.2.3.1. Табеларни приказ наставних планова
у СР Србији и СР Босни и Херцеговини**

ТАБЕЛА 11⁵⁹

**НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
У СР СРБИЈИ/РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА			
	V	VI	VII	VIII
1963.	6 нед.	5 нед.	4 нед.	4 нед.
1976.	170 (5 нед.)	136 (4 нед.)	136 (4 нед.)	120 (4 нед.)
1984/85.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1989.	185 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1990/91.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1995.	185 (5 нед.)	148 (4 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1996.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2006.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2007.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)

ТАБЕЛА 12

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/БОШЊАЧКИ ЈЕЗИК

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА				
	V	VI	VII	VIII	IX
1964.	5 нед.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	
1972.	5 нед.	5 нед.	4 нед.	3 нед.	
1975.	5 нед.	5 нед.	4 нед.	3 нед.	
1979.	5 нед.	4 нед.	3 нед.	3 нед.	
1984.	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	
1991.	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	
2004.	175 (5 нед.)	175 (5 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)

⁵⁹ Табела 11 идентична је табели 1 (стр. 113). Понављање табеле врши се ради боље прегледности и лакшег поређења наставних планова СР Србије и СР Босне и Херцеговине.

2.2.3.2. Сличности и разлике у програмима СР Србије и СР Босне и Херцеговине

2.2.3.2.1. Настава књижевности

Као што се из табела 11 и 12 види, наставни план из 1963. (СР Србија) и 1964. године (СР Босна и Херцеговина) разликује се само у петом разреду, у коме се, према српском документу, за изучавање матерњег језика предвиђа час више у односу на план у БиХ, док је у шестом, седмом и осмом разреду број недељних часова идентичан. Структура наставних програма из овога периода се подудара, с разликом у називима неких предметних подручја. Тако је у оба програма на првом месту књижевност, која је у Србији насловљена као *Изражајно читање и обрада књижевног текста*, а у Босни и Херцеговини као *Обрада штива, читање и рецитовање*, на другом месту је *Усмено и писмено изражавање* и на трећем *Граматика* (у програму БиХ насловљена као *Поуке о језику*).

Програмске садржаје из књижевности у оба програма с почетка седме деценије 19. века карактерише уопштеност и непрецизност у њиховом формулисању. Српски програм је, у односу на босанскохерцеговачки, незнатно прецизнији, али и у њему има много недоречености, па је већи део одговорности за конкретизацију програмских захтева био на наставнику. Српски програм за пети разред, у односу на босанскохерцеговачки, доноси више захтева који се тичу логичког и изражајног читања, а доноси и шире захтеве који се односе на упознавање ученика с одређеним књижевним врстама. Тако се на овом узрасту ученици у Босни и Херцеговини упознају с песмом, причом и бајком, док се у Србији, поред тога, упознају и с басном и легендом. У српском програму је такође наглашено да у оквиру народне лирике треба обрадити шаљиве и обичајне песме, а у оквиру епске поезије преткосовски циклус (песме по избору). Захтев који је заједнички обама програмима и у овом и у каснијим разредима јесте да се ученици увежбавају у изражајном казивању напамет научених стихова и одломака из прозних текстова, ради усвајања правилног усменог израза. У оквиру ове тематске целине босанскохерцеговачки програм, за разлику од српског, доноси и сегмент *Домаћа лектура*. Домаћој лектури је у свим разредима требало посвећивати по два часа месечно, а о прочитаним делима ученици су били дужни

да воде различите белешке. Захтеви на које су ученици одговарали вођењем бележака повећавали су се из разреда у разред. Избор дела која су се обрађивала у оквиру домаће лектире вршио је наставник.

Програм за шести разред СР Србије такође доноси више захтева неголи програм Босне и Херцеговине. Поред садржаја који су заједнички обама програмима, према српском документу ученици овога узраста треба да се упознају и с анегдотом, пословицом, загонетком и питалицом, као врстама народне прозе, с приповетком, романом и драмом, као врстама уметничке прозе, те родољубивом и описном песмом, као врстама уметничке поезије. Из народне лирске поезије на овом узрасту у СР Србији се обрађују песме о раду и песме из народноослободилачке борбе, а из епске песме косовског циклуса и циклуса о Краљевићу Марку. Оваквих прецизирања у програму СР Босне и Херцеговине нема. Босанскохерцеговачки програм не доноси ни списак дела предвиђених за обраду на одређеном узрасту, већ само имена писаца с чијим стваралаштвом треба упознати ученике. У шестом разреду су то Петар Кочић, Алекса Шантић, Иван Цанкар, Прежихов Воранц, Војислав Илић и Владимир Назор. Према српском програму дело „Књига смеха“ Владимира Назора обрађује се у петом разреду, а с поезијом Алексе Шантића ученици се упознају у осмом разреду. Остали набројани писци налазе се у програму за шести разред, који, поред ових, доноси и многа друга имена југословенских и европских књижевника.

У седмом и осмом разреду и према једном и према другом програму наставља се с радом на изражајном читању и рецитовању, те радом на драматизацији текстова. Књижевнотеоријски појмови који се на овом узрасту усвајају такође се готово подударују. За разлику од СР Србије, у којој се ученици с романом и приповетком упознају у шестом разреду, у СР Босни и Херцеговини се то чини у седмом. У БиХ се у седмом разреду ученици упознају и с појмовима новела, драма, сатира, путопис и дневник. Последња три појма се, према програму СР Србије, обрађују у осмом разреду. У Србији се у седмом разреду обрађују породичне и љубавне народне лирске песме и покосовске, хајдучке и ускочке епске песме (у програму БиХ нема прецизирања у дефинисању садржаја из народне књижевности). Имана писаца чија дела треба обрадити на овом узрасту углавном се разликују. У оба програма заступљени су једино Ђура Јакшић и Лаза

Лазаревић. Бранко Радичевић, Вук Караџић и Аугуст Шеноа, чија се дела, према програму БиХ, обрађују у седмом разреду, у српском програму налазе се у лектури за шести разред, док имена Доситеј Обрадовић, Јован Стерија Поповић и Динко Шимуновић доноси само босанскохерцеговачки програм.

Захтеви који се постављају пред ученике осмог разреда у СР Србији и СР Босни и Херцеговини врло су слични, али се разликује избор писаца на чијим текстовима треба обрађивати појмове дате у програму. Имена заједничка обама програмима су Бранислав Нушић и Иво Андрић; Отон Жупанчич, чије се песме према српском програму обрађују у петом разреду, према програму БиХ обрађују се у осмом, док су Петар Петровић Његош, Иван Мажуранић, Франц Прешерн, Симо Матавуљ, Исак Самоковлија и Мирослав Крлежа засупљени само у босанскохерцеговачком програму. Српски програм доноси широк списак дела за обраду; поред неколико страних аутора, углавном су у питању писци који припадају српској књижевности.

У програму Босне и Херцеговине из 1972. односно 1975. године број часова предвиђен за наставу књижевности приближан је броју часова у српском програму из истог периода (1976. година) – 66 часова у БиХ, 64 у Србији. Предметно подручје структурирано је на сличан начин, па у босанскохерцеговачком програму имамо сегменте *Рад на књижевном тексту*, *Читање* и *Лектура*, а у српском *Обрада текста и изражајно читање*, *Читање* и *Лектура*. За сваки од ових одељака и у једном и у другом програму био је одређен прецизан број часова.

Када је реч о садржајима, основну разлику међу двама документима представља чињеница да српски програм у оквиру *Обраде текста и изражајног читања* и *Лектуре* доноси списак текстова који ће се у току једне школске године обрађивати,⁶⁰ док у програму Босне и Херцеговине нема ни имена писаца, ни назива текстова на којима би се обрађивали програмом утврђени књижевнотеоријски појмови, што представља његову велику мањкавост. Упутства која се односе на увежбавање изражајног читања у свим старијим разредима знатно су прецизнија у босанскохерцеговачком програму, док је програм СР Србије прецизнији у упутствима која се односе на обраду текста (захтеви се

⁶⁰ Обрада неких од њих је обавезна (у тексту програма њихови наслови посебно су истакнути), док се од осталих врши избор.

усложњавају из разреда у разред) и учење стихова и прозних одломака напамет (конкретизован је број стихова и број редова из прозних текстова које су ученици у обавези да науче).

Од књижевноуметничких врста у петом разреду се, поред приповетке и бајке, које су заступљене у оба програма, у СР Србији ученици упознају и с народном новелом, описном песмом, лирским народним песмама о раду, шаљивим и обичајним песмама и епским народним песмама преткосовског циклуса. У шестом разреду се, према српском програму, обрађују легенда, басна, шаљива народна прича, пословица, загонетка, родољубива уметничка песма, породичне народне лирске песме и песме о народноослободилачкој борби, те косовски циклус и циклус песама о Краљевићу Марку. Према програму БиХ на овом узрасту ученици се упознају с епским и епско-лирским песмама, загонетком, пословицом и питалицом. У шестом разреду за наставу књижевности у СР Србији је планирано 54 часа, а у СР Босни и Херцеговини чак 77 часова. Овакав однос одговара недељном фонду часова предвиђених за изучавање матерњег језика у овом разреду који је у Србији износио 4, а у БиХ 5.

У седмом разреду ученици у СР Србији увежбавају се у сложенијим видовима читања – читање по улогама и читање у себи, с унапред постављеним захтевима (истраживање, упоређивање, документовање, писање подсетника и сл.), док се у осмом, између осталог, увежбавају и у казивању напамет једног текста на македонском и једног текста на словеначком језику. Оваквих захтева у програму БиХ нема. Од књижевних врста према српском програму обрађују се народна и уметничка љубавна песма, елегија, социјална песма, роман, еп, биографија, аутобиографија; ученици се уводе и у драмско стваралаштво (комедија) и позоришну уметност. Од епских песама обрађују се покосовски, хајдучки и ускочки циклус. Према програму БиХ ученици проширују знања о приповеци, упознају се с анегдотом, цртицом, романом и путописом, те народном лирском песмом (разлике у односу на лирску песму уопште).

За разлику од босанскохерцеговачког програма према коме се епско-лирске песме обрађују у шестом разреду, а путопис у седмом, у програму СР Србије с овим се књижевним врстама ученици упознају тек у осмом. Поред њих обрађују се и трагедија, савремена драма, дневник, мемоари и, као стилско изражајно

средство, афоризам. Од епских песама обрађују се песме о ослобођењу Србије и ослобођењу Црне Горе.

С појмовима хумористично, иронично и сатирично у литерарном тексту, те комичним, трагичним и трагикомичним ситуацијама упознају се и ученици у БиХ. Српски програм, за разлику од босанскохерцеговачког, дуг списак функционалних појмова које ученици на одређеном узрасту треба да усвоје доноси у сваком разреду.

У оквиру домаће лектире ученици петог разреда у СР Србији треба да прочитају шест дела, а у СР Босни и Херцеговини осам, у шестом у Србији седам, у БиХ осам, у седмом и осмом у Србији осам дела, у БиХ у седмом седам и у осмом шест дела. Из изложених података се закључује да се у овом сегменту у босанскохерцеговачком програму одступило од принципа примерености наставе узрасту ученика и принципа поступности и систематичности, јер су задаци сложенији и обимнији у млађим (петом и шестом), него у старијим разредима (седмом и осмом). У српском програму из 1976. године распорђивање часова и градива у оквиру сегмента *Домаћа лектура* боље је решено.

Структура предметног подручја *Књижевност* у програмима СР Србије и СР Босне и Херцеговине из 1979. године готово је идентична (и у једном и у другом програму дат је избор текстова за обраду, упутства за интерпретацију и списак дела за домаћу лектуру). Разлике у фонду часова такође су незнатне (у Србији је, на пример, за интерпретацију књижевних дела у петом разреду предвиђено 64, а у Босни и Херцеговини 70 часова, од чега је и у једном и у другом програму по 16 часова намењено домаћој лектури). Иако је у тексту босанскохерцеговачког наставног програма за српскохрватски језик наглашено да је „принцип завичајности битан дидактички елеменат у основној школи“ и да је „у програму заступљено највише писаца из босанско-херцеговачке књижевности“, анализа поменутог документа говори нам супротно – да су писци свих књижевности српскохрватског говорног подручја равномерно заступљени – и српски, и хрватски, и босанскохерцеговачки (Наставни план и програм 1979: 14). Заједничко језгро програма за пети разред у СР Србији и СР Босни и Херцеговини из 1976. односно 1979. године представљају Франц Бевк (у БиХ у школској лектури с текстом „Гито је рањен“, у Србији у домаћој с делом „Црна браћа“),

Бранко Ћопић (у Србији одломак из романа „Орлови рано лете“ и приповетка „Сурово срце“, у БиХ „Курир Пете чете“), Мира Алечковић (у БиХ у школској лектури с текстом „Твој друг“, у Србији у домаћој с делом „Звездане баладе“), Владимир Назор: „Нађена дјевојчица“, Петар Кочић: „Јаблан“, Насиха Капићић-Хацић: „Бршљан“, народна приповетка „Дјевојка цара надмудрила“ и народна лирска песма „Јабланова моба“; текстови предвиђени за домаћу лектуру поклапају се 50%. Писци који се обрађују и према српском и према босанскохерцеговачком програму су: Прежихов Воранц: „Ђурђевак“ (избор приповедака), Данијел Дефо: „Робинсон Крусо“, Мато Ловрак: „Дружба Пере Квржице“, Ивана Брлић-Мажуранић: „Приче из давнине“ и Миливој Матошец: „Страх у Улици липа“ (двоје последњих заступљени су и у хрватском програму).

У шестом разреду у оквиру школске лектуре име заједничко српском и босанскохерцеговачком програму је само Мирослав Антић (у Србији с текстом „Плава звезда“, у БиХ с текстом „Република“), док су у домаћој лектури заједнички захтеви изучавање народних приповедака, народних пословица и загонетки, дела Џека Лондона (у Србији „Глас дивљине“, у БиХ „Бијели очњак“), Чеда Вуковића: „Летелица професора Бистроума“, Ференца Молнара: „Дечаци Павлове улице“ и Ериха Најта: „Леси се враћа кући“. Такође се обрађују и песме с тематиком из НОР-а, али у Србији текстови Десанке Максимовић, Родољуба Чолаковића, Владимира Назора, Владимира Дедијера и др., док у Босни и Херцеговини народне песме о овом периоду.

Школску лектуру за седми разред повезује епска песма „Ропство Јанковић Стојана“; Мишко Крањец се у босанскохерцеговачком програму изучава у оквиру школске лектуре с делом „Стара јабука“, док се према српском програму изучава у оквиру домаће (избор из ратне прозе); с приповетком Лазе Лазаревића „Све ће то народ позлатити“ ситуација је обрнута (у Србији се изучава у оквиру школске, а у БиХ у оквиру домаће лектуре). Домаћу лектуру повезују Јован Поповић (у Србији избор из ратне прозе, у БиХ „Истините легенде“), Владимир Назор (у Србији избор из ратне прозе, у БиХ „С партизанима“ – дневник), Данко Облак: „Модри прозори“, Коста Рацин: избор из поезије и Максим Горки: „Детињство“.

У осмом разреду и у једном и у другом програму школске лектуре јавља се Бранислав Нушић (у Србији одломак из „Покојника“, у БиХ одломак из

„Сумњивог лица“; у БиХ се „Покојник“ у целости обрађује у оквиру домаће лектуре), Иво Андрић (у Србији „Мост на Жепи“, у БиХ „Коса“), Мирослав Крлежа (у Србији „Битка код Бистрице Лесне“ – одломак, у БиХ „У предвечерје“) и Иван Горан Ковачић (у БиХ избор из поезије, у Србији „Јама“ – I и X певање). Домаћој лектури заједнички су Родољуб Чолаковић: „Записи из НОР-а“ (избор), Бранко Ћопић: „Доживљаји Николетине Бурсаћа“, Дневник Ане Франк и избор из поезије Сергеја Јесењина.

Поред поменутих писаца, српском и босанскохерцеговачком програму из 1976. односно 1979. (1980) године заједничка су још многа имена, али је распоред њихових дела у оквиру разреда различит. То су: Мирко Петровић (у Србији се у петом разреду обрађује „Свирач у дворишту“, а у БиХ у шестом „Император“), Стеван Раичковић (у БиХ избор из поезије у петом, у Србији „Круг нежности“ у осмом разреду), Скендер Куленовић (у БиХ се у шестом разреду обрађује „Громово ђуле“, а у осмом комплетан текст „Стојанка, мајка Кнежопољка“, док се у Србији одломак из поменуте поеме обрађује у седмом разреду), Алекса Шантић (у БиХ у шестом „Воденица“, у Србији у седмом „О, класје моје“), Душан Костић: „Сутјеска“, у оквиру домаће лектуре (у БиХ у шестом, у Србији у седмом разреду), Тоне Селишкар: „Дружина Сињег галеба“ (у Србији у петом, у БиХ у шестом разреду), Валентин Катајев: „Син пука“ (у Србији у петом, у БиХ у шестом разреду), Меша Селимовић: „Скелеција“ (у Србији у шестом, у БиХ у осмом разреду), Оскар Давичо (у Србији с текстом „Ћелија“ у седмом разреду, у БиХ једна песма по избору из збирке „Вишња за зидом“ у осмом разреду), Михајло Лалић (у БиХ у шестом разреду „Дјечак“ – одломак из „Свадбе“, у Србији у седмом разреду избор из ратне прозе), Петар Кочић: „Јазавац пред судом“, у оквиру домаће лектуре (у БиХ се обрађује у седмом, док се у Србији обрађује у осмом разреду), Иван Цанкар (у Србији се у шестом разреду обрађује дело „Домовино, ти си као здравље“, док се у БиХ у седмом разреду обрађује текст „Цртице из моје младости“), Мирослав Антић: „Плави чуперак“ (у БиХ се обрађује у седмом, док се у Србији обрађује у осмом разреду), Војислав Илић (у Србији се у седмом разреду обрађује песма „У позну јесен“, у БиХ у осмом разреду песма „Зимско јутро“), те народна лирско-епска песма „Хасанагиница“ (у БиХ се обрађује у седмом, док се у Србији обрађује у осмом разреду).

Избор и распоред књижевноуметничких текстова ни у каснијим програмима није битније мењан.

2.2.3.2.2. Настава језика

У садржајима који се у програмима из 1963. односно 1964. године изучавају у оквиру подручја *Граматика* (у БиХ *Поуке о језику*) суштинских разлика нема; незнатних разлика има само у распоређивању градива у старијим разредима. Тако се, на пример, према програму СР Србије већ у петом разреду ученици упознају с језицима којима се говори у СФРЈ, народним и књижевним језиком (према босанскохерцеговачком програму о томе се говори тек у осмом разреду), са самогласницима и сугласницима и њиховом поделом по звучности (у БиХ се о томе учи у шестом разреду), те с простом и сложеном речи. На овом узрасту се у обема републикама ученици упознају с проширеном реченицом, основним реченичним члановима и именичким и глаголским допунама, с променљивим врстама речи (именицама, заменицама и бројевима), те најосновнијим значењима падежа. Програм БиХ на овом узрасту доноси и садржаје о придевима, који се према програму СР Србије обрађују у шестом разреду, док српски програм доноси садржаје о глаголима (садашње, прошло и будуће време и радни глаголски придев), који се у Босни и Херцеговини обрађују у шестом разреду. Оба програма доносе и садржаје који се односе на непроменљиве врсте речи и, из правописа, на употребу великог слова, а у програму БиХ и на писање управног говора.

Ученици шестога разреда се у обема републикама уводе у фонетику, тачније гласовне промене. У СР Србији се обрађују све гласовне промене, док се у СР Босни и Херцеговини оне уче парцијално, од шестог до осмог разреда (у шестом се обрађују једначење сугласника по звучности, прва и друга палатализација, губљење сугласника и јотовање). Програмима су, такође, заједнички садржаји који се тичу проширивања знања о придевима и глаголима. У програму БиХ се у шестом разреду обрађује комплетна партија о глаголима; према српском програму с основним глаголским временима ученици се упознају у петом, с већином облика у шестом, док се с трпним глаголским придевом

(активом и пасивом) упознају у седмом разреду. Садржаји из правописа се разликују. У БиХ се увежбава писање перфекта (радног глаголског придева), футура, аориста, речце *не* уз глаголе, именице и придеве итд., док се у Србији увежбава писање запете у сложеној реченици и употреба великог слова у писању назива васионских тела, надимака, имена животиња, те растављено и састављено писање речи.

Садржаји који се у седмом разреду у анализираним програмима подударају јесу употпуњавање знања о проширеној реченици (реченични чланови, врсте субјекта и предиката), о сложеној реченици, стицање знања о независном и зависном односу међу реченицама и њиховим врстама, о најважнијим неправим значењима глаголских облика. Српски програм предвиђа још и усвајање знања о конгруенцији, док босанскохерцеговачки предвиђа упознавање ученика с реченицама с изостављеним субјектом и изостављеним предикатом.

Програм за осми разред разликује се само по наставној теми која се односи на творбу речи (босанскохерцеговачки документ је доноси, српски не). Остали садржаји су идентични. Учи се о природи наших акцената, најважнијим значењима падежа и њиховој служби у реченици, те о српскохрватским дијалектима, српскохрватском језику међу другим словенским језицима, македонском и словеначком језику. Обавезно је и систематизовање и утврђивање градива из претходних разреда.

Граматика и правопис су у српском и босанскохерцеговачком програму из 1976. (у БиХ 1975. године) били заступљени с приближним бројем часова и готово истим програмским садржајима, који су били врло детаљно разрађени. Програм Босне и Херцеговине из овога периода доносио је и конкретан број часова за сваку наставну тему, а прецизно је био одређен и број часова обраде и часова вежбања. У програму СР Србије није било назнака о броју часова за одређене врсте ученичких активности, али је прецизиран број часова за сваку наставну јединицу. Разлике у садржајима углавном су се односиле на различит распоред појединих наставних јединица и тема у оквиру разреда. Тако су се, на пример, реченице без исказаног субјекта или предиката према српском програму обрађивале у петом разреду, док су се према босанскохерцеговачком обрађивале у седмом разреду, компарација придева се према српском програму радила у

шестом, а према босанскохерцеговачком у петом, с појмом простих и сложених речи ученици у СР Србији сретали су се у петом, а ученици БиХ у шестом разреду, у петом разреду се у Србији, од непроменљивих врста речи, учило о узвицима и речцама, а у Босни и Херцеговини о предлозима и прилозима итд. О српскохрватском језику и основним карактеристикама македонског и словеначког језика у СР Србији се говорило у оквиру сва четири старија разреда, док се у БиХ о томе говорило само у осмом разреду; гласовне промене се, према српском програму, комплетно обрађују у шестом разреду, док се према програму БиХ обрађују у оквиру три разреда – шестог, седмог и осмог; од глаголских облика у седмом разреду се у СР Србији обрађују имерфекат, плусквамперфекат, актив и пасив, док се у СР Босни и Херцеговини на том узрасту обрађују глаголски начини и глаголски прилози (већина глаголских облика се у обема републикама обрађује у шестом разреду). Остали садржаји предвиђени за обраду у седмом разреду углавном се подударају (то су проширивања знања о основним реченичним члановима, допунама именица и глагола, те усвајање чињеница које се тичу независног и зависног односа међу реченицама и врста независних и зависних реченица). Садржаји граматике у осмом разреду се само делимично подударају (и у једној и у другој републици се учи о српскохрватском језику, његовим дијалектима и изговорима, о језицима националних мањина који се говоре на простору СФРЈ), али се у Босни и Херцеговини на овом узрасту учи и о творби речи, систематизују се знања о гласовним променама и падежима (с посебним освртом на неправилну употребу појединих падежа), док се у Србији ученици упознају с главним правилима наше стандардне акцентуације и релативним значењима глаголских облика.

Градиво из правописа прецизније је формулисано у програму СР Босне и Херцеговине, те овај програм доноси и детаљније правописне захтеве.⁶¹ Неки захтеви, пак, заједнички су обама програмима, али су другачије распоређивани у оквиру разредâ (на пример, писање одричних заменица с предлогом и писање негације уз именице и придеве у Србији се учило у петом, а у БиХ у шестом разреду).

⁶¹ О којим се конкретно захтевима ради било је речи на 144. и 145. страни.

У програмима Републике Србије и Републике Босне и Херцеговине из 1976. односно 1979. године истакнут је став да учење граматичког градива није само себи сврха, већ да програмски захтеви овог подручја утичу на развијање изражајних способности и изграђивање језичке културе ученика. Разлика у наставном плану у оквиру овога подручја у поменутих два документа показује да је у Босни и Херцеговини лакше било остварити наведене захтеве јер је подручју граматике у то време било посвећено знатно више часова него у Србији, нарочито у петом разреду (у СР Босни и Херцеговини за граматiku је у петом разреду предвиђено скоро двадесет часова више неголи у Републици Србији – 71 према 54). У старијим разредима разлика није била тако изражена, јер је недељни фонд часова за српскохрватски језик био мањи у Босни и Херцеговини.⁶²

И у једном и у другом програму прецизно је одређен број часова за сваку групу повезаних наставних јединица (у програму Босне и Херцеговине одређен је чак и број часова за обраду и утврђивање, односно увежбавање). Садржаји се већим делом поклапају, али су они у босанскохерцеговачком програму нешто обимнији (у петом разреду у оквиру заменица у Србији се обрађују само неке врсте, у БиХ све, код придева се у БиХ обрађује и степеновање, у Србији не, од бројева се у Србији обрађују само редни, а у Босни и Херцеговини и основни и збирни и сл.). Програм Босне и Херцеговине такође предвиђа по једну писмену вежбу која за сврху има проверавање знања из правописа на крају сваког полугођа, чега у српском програму нема. Оно чега у српском програму има у свим разредима, а у босанскохерцеговачком, као и у хрватском, само у осмом, јесте упознавање с чињеницама које се односе на језике којима се говори у СФРЈ.

2.2.3.2.3. Настава културе изражавања

Садржаји програма *Усменог и писменог изражавања* из 1963. (СР Србија) и 1964. године (СР Босна и Херцеговина) углавном се подударају и по извориштима из којих се узимају теме за вежбе у усменом и писменом изразу, и

⁶² У шестом разреду у БиХ је за граматiku и правопис било планирано 53 часа, у Србији 41 час, у седмом у БиХ 37 часова, у Србији 41 час и у осмом разреду у БиХ 35, у Србији 33 часа.

по облицима изражавања на одређеном узрасту. Тако се у петом разреду теме за вежбања узимају из непосредне околине ученика и у вези су са ученичким запажањима и доживљајима у школи и ван ње. И у Србији и у Босни и Херцеговини ученици се увежбавају у препричавању, причању доживљаја и догађаја и описивању, те подношењу различитих извештаја, писању писама и потврда. Програм Босне и Херцеговине у овом делу доноси нешто шире и конкретније захтеве у односу на програм СР Србије (писање различитих честитки, испуњавање упутница, писање записника). И у једном и у другом документу указује се на потребу за сталним указивањем ученицима на то да пишу читко и лепо и да њихови састави треба да имају одговарајућу форму, да буду прегледни и уредни.

У шестом разреду оба програма доносе садржаје који се односе на даље увежбавање у различитим облицима препричавања и описивања и у усменом и у писменом изражавању (захтеви су нешто прецизнији у програму БиХ). Ученици се, такође, увежбавају и у јавним иступањима, извештавању и реферисању. Босанскохерцеговачки програм доноси још и захтеве који се односе на писање писама, телеграма, записника с разних састанака, док се у српском програму истиче потреба за чистотом језика, правилним и јасним изразом, те анализирање основних елемената добре композиције писмених састава.

Поред нарације и дескрипције, програм усменог и писменог изражавања за седми разред у обема републикама доноси и захтеве који су усмерени на писање краћих приказа прочитаних дела. Осим тога, остали се садржаји разликују. Програм БиХ чине захтеви који се односе на драматизацију, сценско извођење драматизованих одломака или одломака драме, увођење у писање књиге снимања, писање у кадровима, писање кратких извештаја, записника с разних састанака, молби и жалби. Програм Србије, пак, доноси захтеве којима се ученици уводе у писање репортаже, дописа и слободних писмених састава, те састава који представљају одређено излагање – расправљање неког питања.

Захтеви дати у босанскохерцеговачком програму за седми разред у осмом се само проширују (даље се увежбава нарација, дескрипција, драматизација, писање приказа). Новину представља једино писање биографије. У програму СР Србије за осми разред нису прецизиране врсте вежби које у пракси треба

изводити, али је наглашено да учиници с наставником и међусобно треба да воде разговоре и дискусије о питањима из књижевности, позоришне и филмске уметности, као и о појединим питањима из друштвеног живота места и земље. Програм такође обухвата и писање молби, реферата, извештаја, репортажа с путовања и посета индустријским предузећима.

Број школских писмених задатака који се израђују у оквиру једне школске године разликује се само у петом разреду (у Србији се раде по два школска задатка у полугођу, док се у Босни и Херцеговини ради укупно пет у оба полугођа); у шестом, седмом и осмом разреду тај број је једнак у обема републикама (четири у току школске године). Упутства о броју писмених задатака се у српском програму из овога периода налазе на крају партије о граматичи, док се у босанскохерцеговачком програму налазе у подручју коме по својој природи и припадају – у *Усменом и писменом изражавању*.

Упоређујући програме из 1975. (Босна и Херцеговина) и 1976. године (Србија) дошли смо до закључка да се култури изражавања више пажње посвећивало у СР Србији, на шта нам, пре свега, указује број часова планираних за ову програмску целину. Тако се у петом разреду *Култура изражавања* у СР Србији обрађује на 52 часа, док се у Босни и Херцеговини то чини на 30 часова, иако је недељни фонд часова за матерњи језик на овом узрасту био једнак (5 часова). Структуру овога програмског подручја у српском програму чине одељци *Усмено изражавање* и *Писано изражавање*, док су у босанскохерцеговачком програму то сегменти названи по појединим облицима изражавања, па тако у петом разреду имамо одељке *Нарација* и *Дескрипција*, у шестом и седмом, поред поменутих и *Обавјештавање*, а у осмом и *Расправљање*.

Програм за пети разред у СР Србији, поред врло детаљних захтева који се односе на нарацију и дескрипцију, доноси и захтеве који се тичу извештавања о излету, раду ђачких и пионирских организација, о посетама библиотеци, музеју и сл. С извештавањем се у Босни и Херцеговини креће у шестом разреду. Српски програм је такође захтевнији када је у питању израда писмених задатака, те се, према њему, у сваком разреду, у току једне школске године, пишу четири школска писмена задатка, док се у Босни и Херцеговини пишу два – један на крају првог и један на крају другог полугођа. Број писмених задатака у програму БиХ из

1972. (1975) године битно се разликује од онога у босанскохерцеговачком програму из 1964. године. Ученици школа у Србији били су у обавези да у току школске године ураде и петнаест домаћих писмених задатака чија се анализа вршила у току осам часова. Оваквог захтева у босанскохерцеговачком програму није било.

За културу изражавања је у шестом разреду у програму СР Србије издвојено дупло више часова него у програму СР Босне и Херцеговине (41 према 20), иако је у БиХ на овом узрасту предмет Српскохрватски језик заступљен с часом више на недељном нивоу (у Србији четири, у БиХ пет недељно). У шестом разреду се у обема републикама усвајају исти облици изражавања – нарација, дескрипција и извештавање, с нешто ширим захтевима у програму СР Србије. У оквиру нарације ученици се и у једној и у другој републици увежбавају у хронолошком и ретроспективном излагању, док се у оквиру дескрипције ученици у Босни и Херцеговини упознају с портретом (у Србији се то ради у петом разреду), а у Србији, поред портрета, и с пејзажом, екстеријером и ентеријером (статичке и динамичке слике у описивању)⁶³ и кратком репортажом, која омогућује комбиновање приповедања, описивања, портретисања и говора личности. Поред овога, српски програм предвиђа и извођење различитих врста стилистичко-семантичких и правописних вежби, те вежби у отклањању неприкладних туђица и локализама из говора и писања ученика.

У седмом разреду за културу изражавања у Србији је планирано 40 часова, а у Босни и Херцеговини 26. Од облика изражавања уводи се расправљање. У оквиру нарације ученици се уводе у причање о стварном или замишљеном догађају са употребом дијалога и без дијалога, у оквиру обавештавања с писањем вести (у Србији овим активностима претходи уочавање разлика између песничког и публицистичког стила) и у расправљању у постављању теза о занимљивим и актуелним проблемима у вези с књижевноуметничким текстом (у Србији и филмом, позоришном представом, радио и ТВ емисијом итд.). У Србији су захтеви на овом узрасту шири, те доносе и писање приказа (у БиХ се то увежбава у осмом разреду), писање репортаже и дописа.

⁶³ Према програму Босне и Херцеговине ученици се у описивању пејзажа увежбавају у седмом, а у описивању екстеријера и ентеријера у осмом разреду.

Број часова за културу изражавања у осмом разреду је у Србији већи за преко 100% у односу на босанскохерцеговачки програм (36 према 15 часова), те су у српском документу садржаји обимнији, а захтеви сложенији. Према оба програма у нарацији се у причање властитих и туђих доживљаја полази с ефектним почетком (најзначајнији тренутак у доживљају), али се ученици српских школа упознају и с карикирањем као једним од средстава хумористичког изражавања, разликовањем вербалне комике и комике ситуације, разликовањем извештаја и реферата (ученици се увежбавају у подношењу извештаја и реферата о договореним темама), затим с расправљањем о темама из друштвеног, уметничког и политичког живота уже и шире заједнице, писаним приказом дела из домаће лектире или неког другог уметничког остварења, репортажом с озбиљном и шаљивом тематиком итд.

Босанскохерцеговачки програм за осми разред доноси сегмент *Врсте писменог информативно-пословног комуницирања*, који доноси захтеве за вежбањима у писању молби, признаница, потврда, телеграма, и сл. Ови садржаји су у програму СР Србије, уз поштовање узраста ученика, парцијално распоређени од петог до осмог разреда.

Подручје културе изражавања се у програму СР Србије и СР Босне и Херцеговине из 1979. године структурно доста разликује. У Србији је оно, као и у претходном документу, подељено на усмено и писмено изражавање (и за једно и за друго прецизно је одређен број часова), док је у Босни и Херцеговини култура изражавања подељена на облике изражавања који се у одређеном разреду усвајају (у петом разреду, на пример, на причање догађаја, причање доживљаја, описивање предмета, описивање бића и проверавање писмености). За сваки од наведених облика изражавања предвиђени су различити типови вежби; за сваку од вежби одређен је конкретан број часова за усмени рад (рад на тексту као узорку), писани рад и, уколико је то потребно, исправак рада од стране наставника и анализа на часу. На крају полугођа степен усвојености програмских захтева проверава се писмено, путем тестирања ученика. За разлику од БиХ, у СР Србији се култура писменог изражавања проверава израдом званичних школских писмених задатака (по два у току полугодишта), а у току наставе израдом петнаест домаћих писмених задатака чија се анализа ради на часу. Таквих захтева у

босанскохерцеговачком програму за пети разред нема, док се у шестом, седмом и осмом разреду ради по један писмени задатак на крају сваког полугођа. С обзиром на број часова предвиђен за културу изражавања у СР Србији и СР Босни и Херцеговини у овом периоду (у петом разреду, на пример, 32 часа у БиХ према 52 часа, колико је било у Србији) логично је да су захтеви у босанскохерцеговачком програму морали бити малобројнији и лакши.

2.2.4. Наставни планови и програми у СР Црној Гори

Међу бившим социјалистичким републикама на некадашњем српскохрватском говорном подручју, а и пре њиховог формирања, Срби и Црногорци сматрали су се једним народом који је спајала заједничка историја, порекло, религија, традиција, обичаји, те језик и писмо. Та се „истост“ потврђивала на свим нивоима комуникације међу двама поменутих народима, па и у целокупном образовном систему. Наиме, све до почетка 21. века, када је дошло до првих турбуленција у односима двеју чланица тадашње државне заједнице Србије и Црне Горе, у поменутих републикама радило се по готово идентичним плановима и програмима, што потврђује анализа докумената из 1963, 1973, 1984, 1990. и 1998. године (Наставни план и програм 1973, Наставни план и програм 1984, Наставни план и програм 1990 и Наставни план и програм 1998).⁶⁴ Међутим, како се део црногорске јавности недуго по успостављању поменуте државе⁶⁵ отворено почео да залаже за преименовање стандардног српског језика у Црној Гори и како су се такве тежње временски поклопиле с реформом тамошњег образовног система, чиме је олакшана реализација поменутих настојања, у Црној Гори је врло брзо дошло до увођења у наставни процес новог предмета односно предмета с новим називом – Матерњег језика и књижевности.

Наиме, у периоду од 2000. до 2009. године Црна Гора је и припремила и реализовала крупне реформе у основном систему образовања. Обавезно

⁶⁴ С обзиром на то да разлика између садржаја из језика и културе изражавања, осим понегде у распореду градива у оквиру разреда, између наведених програма и програма СР Србије из тих периода нема, а да су разлике у садржајима из књижевности минималне (углавном се односе на већу заступљеност у лектури писаца из Црне Горе), поменутих документима се нећено детаљније бавити.

⁶⁵ Државна заједница Србија и Црна Гора формирана је фебруара 2003. године.

деветогодишње основно образовање, у оквиру кога деца наставу почињу да прате годину дана раније, у двадесетак основних школа уведено је 1. септембра 2004. године, а у школској 2005/06. години оно је уведено још у 27 школа. До 2008/09. године процес увођења деветогодишњег основног образовања завршен је у свим школама на територији Црне Горе.

Темељну реформу образовања је, поред увођења додатне године, пратила и озбиљна реформа наставних планова и програма, која се односила и на структурне и на садржајне измене, с циљем да се подигне квалитет школовања. Програми који су важили до почетка 21. века, с традиционалном концепцијом у којој су доминирали садржаји, и у Црној Гори су, као и у Босни и Херцеговини, замењени програмима курикуларног концепта, у којима је фокус на активностима ученика, њиховом критичком мишљењу и исходима знања која им се у наставном процесу нуде. Нови програми превазилазе лекцијско и заснивају се на циљном планирању (дефинисању циљева) у настави.⁶⁶

Када је реч о наставним плановима и програмима за матерњи језик, ту је вероватно дошло до највећих промена. Језик, који се у државној заједници Србија и Црна Гора званично звао српски, у Црној Гори се међу не тако ретким појединцима почео називати црногорским још за време постојања заједнице. Тако се део црногорске јавности још у 2003. години залагао за увођење у школе, односно у наставни програм, тзв. матерњег језика; овај крајње неодређен назив предмета требало је да ученицима пружи могућност да се, према свом националном осећању, одреде за једно од четири имена обухваћена називом матерњи: за српски, црногорски, босански или хрватски. Око овог питања у Црној Гори је било великих превирања све док 26. 3. 2004. године Савјет за опште образовање није констатовао да предмет Српски језик и књижевност, након усвајања одлуке о промени назива предмета, више не постоји у Наставном плану.

Ако хронолошки пратимо „рађање“ предмета под називом „матерњи језик“, такво одређење први пут се јавило у Наставном плану и програму основног васпитања и образовања из 1984. године (Наставни план и програм 1984).⁶⁷ Потом

⁶⁶ У црногорске школе су, доношењем нових програма, по први пут уведени и изборни предмети, почев од седмог разреда. На националном нивоу остварује се 80% садржаја, а преосталих 20% планира школа према посебностима и потребама локалне средине.

⁶⁷ Назив *матерњи језик* 1984. и 1985. године јавља се и у Наставном плану Социјалистичке Републике Србије (Заједнички план 1984/85: 153; Заједнички план и програм 1985: 465), а такав

су садржаји нашег предмета под истим називом објављени и у програму из 1998. године (Наставни план и програм основне школе 1998), те 2005. године. Разлика је, међутим, била у томе што су називом матерњи језик у програму из 2005. године били обухваћени српски, али и хрватски, босански/бошњачки и црногорски језик, што у то време никако није могло бити прихваћено, а део научне јавности то не може прихватити ни данас.

Читав поступак око преименовања назива наставног предмета *Српски језик и књижевност* у *Матерњи језик и књижевност* почео је 2002. године, формирањем Савјета за наставне планове и програме од стране Владе Црне Горе, с циљем да припреми оквир за израду нових наставних планова и програма за образовање ученика. Савјет за опште образовање је затим, 18. марта 2004. године, поднео предлог Министарству просвјете и науке Црне Горе да се у наставном плану и програму уместо дотадашњег *Српски језик и књижевност* користи назив *Матерњи језик и књижевност*. На овај потез врло су бурно реаговали многи, али је највише пажње привукла и медијски најиспраћенија била реакција студената и наставника Филозофског факултета у Никшићу (Одсек за српски језик и књижевност).

У јуну исте године надлежна скупштинска тела донела су одлуку у којој се објашњава да би се изостављањем из назива предмета свих пописом становништва констатованих језика грубо прекршила основна права и одредбе како Устава Републике Црне Горе, тако и Повеље о људским и мањинским правима. Након овога образложења, Министарство просвјете предложило је Заводу за школство, који издаје наставне планове и програме, да програм за предмет *Матерњи језик и књижевност* у новом документу носи назив *Програм за српски, црногорски, бошњачки и хрватски језик и књижевност*, чиме би се свим ученицима у Црној Гори пружила могућност изучавања свог матерњег језика (који су, уколико их посматрамо из угла лингвистике, исти, али су ученици могли да бирају који ће им назив језика бити уписан у сведочанство). Програм с овако

назив предмета био је саставни део и претходних наставних планова – наставног плана из 1976. године (Заједнички план 1976: 574 и 582) и наставног плана из 1979. године (Заједнички план 1979: 595). У програмима је, пак, стајало *Српскохрватски језик*.

именованим предметом објављује се 2005. године, чиме је и званично ушао у црногорске основне школе (Матерњи језик и књижевност 2005).⁶⁸

Наставни план и програм из 2005. године се у односу на претходни из 1998. доста разликује. Разлике у фонду часова су неминовне пре свега због чињенице да се од овога наставног плана матерњи језик у Црној Гори изучава у оквиру девет, а не, као што је дотада било, осам разреда, што је 112 часова више. Поред тога, повећан је и број часова у шестом разреду са дотадашњих четири недељно на пет недељно.

Структуру наставног програма чине следеће одреднице: *Оперативни циљеви*, *Активности*, потом *Појмови/Садржаји* и на крају *Корелације*, из чега се јасно види да је овај документ конципиран потпуно другачије од свих претходних код којих су прецизност у одређивању садржаја и њихова реализација били примарни циљ. У овом програму првенство се даје циљевима и активностима помоћу којих ће се градиво усвојити; садржаји су у другом плану и врло су уопштено дефинисани. Међу осталим новим (а у теорији заправо врло старим) активностима посебно се истичу групни односно тимски истраживачки рад, рад у паровима, ученичка креативност, кооперативност и међусобно помагање.

Градиво је подељено на две тематске целине – *Наставу језика*, која обухвата граматичку, правописну и материју која се односи на културу изражавања и *Наставу књижевности*, која обједињује садржаје из књижевности, књижевне теорије и медијске културе. Дакле, и садржаји у програму су, у односу на претходни, другачије обједињени и распоређени, што нам потврђује чињеницу да је наставни план и програм за матерњи језик у Црној Гори у овом периоду претрпео заиста озбиљну и свеобухватну реформу.

У делу текста програма који се односи на циљеве у оквиру другог циклуса образовања (IV, V и VI разред) истиче се да „ученици перципирају, стварају и анализирају одговарајуће умјетничке и неумјетничке текстове. На тај начин [...] постају свјесни основних разлика у прихватању, грађењу и структури неумјетничких и умјетничких текстова“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 3).

⁶⁸ Детаљнији приказ хронологије преименовања предмета Српски језик и књижевност у Матерњи (српски, црногорски, бошњачки и хрватски) језик и књижевност погледати на сајту <http://www.gov.me/files/1095251735.doc>.

Из даље анализе програма се види да подела тектова на „неумјетничке“ и „умјетничке“ заправо представља поделу градива на наставу језика и наставу књижевности, јер се на истом месту у програму истиче да је „за рад са неумјетничким тектовима планирано 60%, а за рад са умјетничким текстовима 40% часова предмета [...] што *не смије утицати на унутрашње јединство предмета*“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 3). Овај однос тачно одговара фонду часова за језик и књижевност који је у петом и шестом разреду 90 према 60 у корист језика, у седмом и осмом 72 према 48 и у деветом 67 према 45, такође у корист језика. На поделу текстова на „неумјетничке“ и „умјетничке“ с циљем да се изврши њихово поистовећивање с наставом језика и наставом књижевности морамо се критички осврнути, јер образложење да „се неумјетнички текстови другачије читају и пишу јер су превасходно усмјерени на пружање информација, било у процесу учења, било у свакодневном животу“, док „умјетнички текстови развијају и јачају читалачку радозналост, истраживачку дјелатност и подстичу стваралачко и фантазијско мишљење ученика“ (Матерњи језик 2005: 6-7) најдиректније упућује на закључак да уметнички текстови не пружају никакве информације, а да, с друге стране, неуметнички текстови не утичу на јачање и развијање читалачке радозналости и истраживачког духа, што свакако није тачно, напротив!

Вратимо се сада на садржај програма. Штампан у виду табела, програм нам пружа могућност да у свакој групи оперативних циљева који се односе на једну наставу целину одмах у наставку сазнамо шта су активности ученика и наставника у том сегменту наставе, које појмове ученици треба да усвоје и у корелацији с којим другим наставним предметима наставник треба да организује наставни процес и реализује постављене циљеве.

Што се градива за пети разред тиче, ученици из језика усвајају знања о службеном језику којим се говори у Црној Гори, те о наречјима која тамо постоје (уочавају постојање различитих језика и дијалеката на територији Црне Горе, односно „књижевног“ и „некњижевног“ језика), затим о проширеној реченици и свим реченичним члановима, стичу основне појмове о променљивим врстама речи (роду и броју именица, придева и заменица и врстама придева и бројева, о компарацији придева и глаголима – прошлом, садашњем и будућем времену). Из

правописа се увежбава писање скраћеница, присвојних придева изведених од властитих имена на -ов, -ев, -чки, -ћки и -ски, писање глаголских облика за исказивање будућности, писање великог слова у називима држава, књига и часописа, те преношење речи на крају реда.

Градиво из језика за пети разред врло се мало разликује од градива из претходног програма (Наставни план и програм 1998). Међутим, значајну разлику представљају захтеви који се односе на начин усвајања наведених садржаја. Наиме, у овом програму се већ у петом разреду од ученика очекује да стварају одговарајуће „неуметничке“ текстове типичне за њихов узраст. Иако није прецизирано о којој врсти „неуметничких“ текстова се ради, можемо претпоставити да они треба да се ослањају на текстове чије одлике ученици уочавају у току наставе, а то су, према програму, стручни и публицистички текстови чији је садржај повезан с темама других предметних подручја, различити неслужбени и службени текстови – поздравни, позивнице, честитке, писма, обрасци и различита јавна обавештења. Затим треба да разликују званичан од незваничног разговора, а од ученика се, даље, очекује и да се оспособи „да припреми једноставну анкету, класификује податке и извјести о резултатима анкете“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 64). Иако су у сегменту *Активности* дата врло детаљна објашњења за реализацију наведених захтева, сматрамо да су они заиста сложени за десетогодишње ученике!

У оквиру говорних наступа ученици се служе дескрипцијом као обликом изражавања (описују крај, необичан занат, догађање у природи, описују своју најомиљенију јавну личност, филм итд.). Што се вежби из усменог и писменог изражавања тиче, учествују у различитим говорним вежбама усмереним ка богаћењу речника, набрајању што више значења исте речи, затим у различитим ортоепским вежбама (правилан акценат, изражајно читање); међу писменим вежбама заступљене су: писање диктата (аутодиктат, контролни, изборни, слободни диктат и диктат с преобликовањем), увежбавање читког и лепог рукописа и обликовање текста на компјутеру.

Захтеви из језика предвиђени за шести разред делом представљају понављања захтева из петог, а делом су то нови садржаји, углавном усмерени на проширивање постојећих знања о одређеним језичким категоријама. Понављају се

слушање, читање и стварање неуметничких текстова (врсте углавном исте као и у петом разреду; новину представља радијска/телевизијска реклама, коју ученици најпре слушају/гледају, а потом је анализирају), стварање различитих неслужбених и службених текстова (у односу на пети разред новина су мали огласи и израђивање школског „огласника“) и слушање и припремање различитих врста разговора (исто као и у петом разреду, с нешто ширим захтевима који се односе на активности ученика).

Од садржаја који су усмерени ка развијању одређених облика изражавања присутни су они који захтевају примену нарације (допуна текста, на пример, где ученици приповедачким текстовима предвиде наставак или крај) и дескрипције (опис биљке, производа, машине, омиљеног спорта, опис својих и поступака других људи у конкретним ситуацијама итд.). Осим ових садржаја, који се тичу културе изражавања, из граматике и правописа обрађује се сложена реченица (појам и препознавање), променљиве и непроменљиве речи (у оквиру променљивих речи врсте и деклинација именица, основна значења падежа, именичке заменице, промена придева и бројева). Знања о основним реченичним члановима – атрибуту, апозицији, именском и глаголском предикату, објекту и прилошким одредбама понављају се из петог разреда. Ученици се такође упознају и с основама грађења речи (просте и изведене речи), а уче и о њиховим лексичким значењима – синонимима, хомонимима и антонимима. Из правописа се увежбава писање управног и неуправног говора, зареза уз вокатив и апозицију, заграде, компаратива и суперлатива, те писање скраћеница (ученици израђују списак честих скраћеница). Као у петом, и у шестом разреду се организују различите ортоепске вежбе, негује се читљивост и лепота личног писања и писање и обликовање текста на компјутеру. Знања која се стичу у петом разреду о језицима у Црној Гори у шестом се проширују навођењем имена језика који се говоре у окружењу, док у седмом ученици уочавају разлике између локалних и књижевног језика и усмено стварају текстове употребљавајући локални говор, те их „преводе“ на књижевни.

Подручје *Наставе језика* и у седмом разреду почиње захтевима који се односе на усмено и писмено изражавање и који се понављају из претходних разреда, с нешто проширеним активностима (на пример, обављање званичног

телефонског разговора, способност преговарања – ради се у пару, опис живота познате личности – биографија, опис краја – путопис и извештај као врста публицистичког текста). Вежбају се и у писању незваничног и званичног оправдања, оспособљавају се за лекторисање вести или извештаја уз употребу коректорских знакова, те се подсећају чињеница из шестог разреда о антонимима, синонимима и хомонимима. Потпуно нови захтев у овом разреду у односу на претходне јесте навођење пословица, тумачење њиховог значења и препознавање ситуација у којима могу да се употребе.⁶⁹

Из граматике уче о непроменљивим врстама речи, о заменицама – показним, присвојним, упитно-односним (лице, број, род, падеж), о гласовним променама – палатализацији, сибиларизацији, јотовању, једначењу сугласника по звучности и месту творбе, о већини глаголских облика, те о реченици – простој и проширеној (сазнања о реченичним члановима се понављају) и сложеној. Учи се и о месту акцента, интонацији реченице и говорној реализацији знакова интерпункције. Проширују се и садржаји из правописа – претварање директног у индиректни говор, велико слово у писању надимака, имена животиња, историјских догађаја, писање аориста помоћног глагола бити, заменица с предлозима итд.

Захтеви наставног програма за осми разред из 2005. године у односу на програм за седми разред значајније су шири у садржајима из граматике. Садржаји из наставе језика усмерени су на стицање знања о вишечланом субјекту, глаголском виду, имперфекту и потенцијалу, конгруенцији, о односу међу реченицама у оквиру сложене и врстама зависних реченица, те о уметнутим и пасивним реченицама. Правописна правила углавном се тичу употребе запете у различитим околностима (инверзија, уметнута реченица, испред везника итд.), као и писања назива боја и нијанси (састављено и растављено писање). Када је култура изражавања у питању, ученици осмога разреда стичу способност читања и разумевања и способност самосталног писања научних и публицистичких текстова као што су објашњење настанка неке појаве, стања, усмено или писмено коментарисање приредбе/књиге/текста/филма, при чему ученици говоре уз помоћ писаног материјала који чине радни концепт, слике (фолије, плакат, пано) и текст.

⁶⁹ Рад на пословицама наставља се и у осмом разреду.

Обучавају се и у писању незваничне и званичне захвалнице, попуњавању поштанских, банкарских и других образаца, те интервјуа. Такође уочавају разлику између књижевног и административног стила и између субјективног и објективног текста.

Једна од занимљивијих активности која се организује у осмом разреду, а којом се у наставу укључују за подизање квалитета наставног процеса неопходни облици рада као што су групни рад и рад у пару, јесте следећа: „За краћи текст (занимљив музички, спортски догађај) смишљају што више наслова (на крају бирају најдуховитији); могу да се комбинују облици рада: од индивидуалног, преко рада у пару, рада у мањој групи (два пара), рада у већој групи (четири пара) до фронталног рада – доћи до једног наслова“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 132).

Из језика на овом узрасту ученици сазнају о највећим језичким породицама у Европи, о групи којој припада њихов језик, сленгу (уочавају разлике између сленга и књижевног језика) и туђицама. У завршном разреду ова сазнања допуњавају се суштинским подацима о старословенском језику, Ћирилу и Методију, глагољници, ћирилицы, зачецима словенске писмености, затим о Вуковом раду на реформи језика и правописа, штокавском дијалекту и његовим наречјима. Из граматике се у овом разреду уводе садржаји о сложеним речима, глаголским именицама, падежној синонимији, те вежбе у преобликовању глаголских одредби и предлошко-падежних синтагми у зависне реченице. Врши се и систематизација знања о правилима стандардне акцентуације. Из правописа се садржаји претходних разреда допуњују правилима о састављеном и растављеном писању речи и употреби цртице у сложеницама.

Облици изражавања (нарација, дескрипција, монолог и дијалог) обогаћују се неким новим активностима.⁷⁰ Укључују се у стварање биографије и аутобиографије, путописа, описа природе и њеног деловања, те у уочавање својстава репортаже. Такође се обучавају у писању званичне молбе и незваничног и званичног саучешћа.

⁷⁰ У оквиру дескрипције, на пример, на овом узрасту се ствара опис машине по слободном избору, опис унутрашњег и спољашњег простора итд., а у оквиру нарације ученици причају о својим плановима за будућност.

Активности које се у петом разреду изводе у оквиру наставе књижевности подразумевају читање, интерпретирање и стварање овом узрасту одговарајућих уметничких текстова, уочавање књижевних ликова, анализирање њихових поступака и у појединим ситуацијама идентификовање с њима. Ученици, даље, треба да се оспособе за локализовање текста (место и време догађања радње), те да упознају следеће књижевне врсте: лирску песму, бајку (народну, класичну и савремену ауторску бајку и фантастичну причу), реалистичку причу и реалистички роман, авантуристичку причу и авантуристички роман, те драму. Анализа ученичких активности које су у програму наведене у вези с набројаним књижевним врстама показује да су оне врло комплексне и непримерене узрасту, те да их, у обиму у коме су дате, није могуће реализовати на за то предвиђеном броју часова. Као илустрацију ћемо навести само активности које се односе на бајку:

Пишу народне бајке типичне за наше поднебље,⁷¹ с одговарајућим мотивима и ликовима; посјећују старије људе у свом крају и записују бајке које су они слушали као дјеца; пишу бајке које су обликоване по узору на класичне ауторске бајке; пишу *бајке о животињама*; пишу „искривљене“ бајке, комбинацију двије бајке,⁷² наставак бајке и сл., пишу бајке које су обликоване по узору на *савремене ауторске бајке* – догађање је „разапето“ између реалног и фантастичног свијета (Матерњи језик и књижевност 2005: 75).

Сличних захтева има и у вези са свим другим књижевним врстама.

На овом узрасту примењују се следеће врсте читања: самостално, тихо читање, читање у наставцима, читање наглас, а код драмских текстова, приликом гласног групног читања, течно и разумљиво читање по улогама и дијалогско читање.

Ученици се упознају и с основним одликама позоришне представе (гледају најмање једну позоришну представу у току школске године, може и на видео-снимку, и тај доживљај упоређују с читањем), радијске игре и филма и усвајају појмове чин, приказ, режисер, сцена, костими.

⁷¹ Довољно је што је пред ученике постављен тако висок захтев (да напишу бајку), па се још потпуно нестручно захтева да то буду *народне бајке*! Где је ту утемељење у науци (подсећамо на порекло и начин стварања народне књижевности)?!

⁷² Језички неправилно; треба рећи *двју бајки*.

Међупредметна корелација углавном се успоставља с Познавањем друштва, Ликовном културом и Музичком културом, те нешто ређе с Техником и информатиком.

Књижевни текстови који се обрађују у петом разреду деветогодишње основне школе, што, према постављеним захтевима, одговара четвртом разреду осмогодишњих школа, подељени су на *Прозу, Поезију, Драму* и *Приједлог дјела за читање код куће*. Лектиром доминирају писци пореклом из Црне Горе (њих деветорица: Михаило Газивода: „Џемпер“, Михаило Ражнатовић: „У сунчаним брдима“, Миленко Ратковић: „Писак локомотиве“, Витомир Николић: „Писмо мојој учитељици“, Драган Радуловић: „Нећу да порастем“, Јеврем Брковић: „Башта старца Радосава“, Иван Цековић: „Моја кућа“, Чедо Вуковић: „Свемоћно око“ и Миленко Ратковић: „Игралиште у парку“), потом из Србије (њих петоро: Бранко Ћопић: „Цврчак тражи сунце“, Десанка Максимовић: „Ако је веровети мојој баки“, Душан Радовић: „Зелена мода“, Владимир Андрић: „Ах, ти дечаци“ и Љубиша Ћокић: „Биберче“ – драматизована бајка), троје је хрватских (Тин Ујевић: „Птићи“, Саит Ораховац: „Јесењи пастел“ и Ивана Брлић Мажуранић: „Приче из давнине“), од којих је Саит Ораховац пореклом из БиХ, и један босанскохерцеговачки (Шукрија Панцо: „С друге стране ријеке“). Од текстова из народне књижевности изучавају се народна бајка „Биберче“, народна басна „Медвјед, свиња и лисица“ и народна лирска песма „Кујунџија и хитропреља“.

Избор дела за интерпретацију у петом разреду је у односу на програм из 1998. године претрпео крупне измене. Из програма су изостављени писци: Слованац Иван Цанкар: „Десетица“, српски писци Милован Глишић: „Прва бразда“, Бранко Радичевић: „Путник на уранку“, Алекса Шантић: „Бока“, Славко Вукосављевић: „Кадињача“, Ђура Јакшић: „Отац и син“, Љубомир Ненадовић: „Ловћен“ и Драган Лукић: „Дрвореди“, Црногорац Јанко Ћоновић: „Мост на Тари“ и народна песма „Свети Сава“.

Неки писци пребачени су у наредне разреде: у шести су пребачени текстови „Зимско јутро“ Војислава Илића, „Сурово срце“ Бранка Ћопића (у пети је унесено дело „Цврчак тражи сунце“), „Књига“ Ива Андрића, „Ђурђевак“ Прежихова Воранца, те народне лирске песме „Јабланова моба“ и „Смијешно чудо“, епска песма „Женидба краља Вукашина“ и народна бајка „Дјевојка цара

надмудрила“; „Јесен“ Мирослава Антића замењена је песмом „Тајна“, а „Биларда“ Александра Ивановића замењена је делом „Облак“; дела „Хајдуци“ Бранислава Нушића и „Разговор уз огањ“ Михаила Газиводе, предвиђена за рад код куће, такође су пребачена у шести разред. Драгутин Тадијановић пребачен је у седми разред (уместо дела „Висока жута жита“ сада се обрађује „Носим све торбе а нисам магарац“), Стјепан Митров Љубиша: „Кањош Мацедоновић“ такође.

Писци који су 2005. године унети у програм књижевности за пети разред су: Михаило Ражнатовић, Миленко Ратковић, Душан Радовић, Шукрија Панџо, Драган Радуловић, Јеврем Брковић, Иван Цековић, Саит Ораховац, Владимир Андрић, Љубиша Ђокић и Чедо Вуковић. Дела из народне књижевности која су нова јесу народна бајка „Биберче“, народна басна „Медвјед, свиња и лисица“ и народна лирска песма „Кујунџија и хитропреља“.

Захтеви који се у шестом разреду односе на наставу књижевности врло су слични онима у петом у некадашњим осмогодишњим школама. Основном захтеву – читању, интерпретирању и стварању овом узрасту прилагођених текстова подређене су све ученичке активности: уочавање књижевних ликова и способност идентификације с њима или дистанцирања од њих, разумевање текстуалне стварности (као и у петом разреду), те проучавање књижевних врста као у петом разреду, а поред тога још и омладинске детективске приче.

Активности које се у шестом разреду односе на проучавање бајке кориговане су у односу на програм за пети разред⁷³ и гласе овако: „**Бајка:** народна бајка: пишу бајке, имитирајући одговарајући начин писања (нпр. арапске бајке) и у текст уплићу карактеристичне елементе таквих бајки (нпр. летећи ћилим, дух у боци, „сезам“ и сл.)...“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 111).

Када је поезија у питању, у шестом разреду се, поред звучности песме, ритма, поруке песме и риме, учи и о ликовности текста, дужинама строфе, употреби кованица, сталних фраза, али и о стилским фигурама епитету и персонификацији, те описној лирској песми.⁷⁴

Код ученика се и на овом узрасту покушава развити способност писања литерарних текстова и драмског обликовања литературе (игра улога и

⁷³ Цитат је дат на страни 181.

⁷⁴ Већина ових захтева понавља се у сваком наредном разреду, до краја основног школовања.

драматизација текста), развија се способност праћења и вредновања позоришне представе (гледа се најмање једна позоришна представа током школске године), доживљавања радијске игре (као у петом разреду) и, оно што је ново, способност доживљавања и вредновања тривијалног и естетски вредног филма (уочава се клишеизираност тривијалног филма). Од врста читања ученици се, осим у основним врстама, увежбавају и у читању у наставцима с изношењем предвиђања у односу на даљи текст, изражајном читању уз мењање брзине и интонације и дијалогском читању.

Од других предмета шестог разреда чији садржаји могу да помогну бољој организацији часова Матерњег језика у програму се помињу Грађанско васпитање, Историја, Географија, Музичка култура, Ликовна култура, Физичко васпитање и Техника и информатика.

Из програма књижевности за шести разред су, у односу на претходни програм из 1998, изостављени следећи писци: Алекса Шантић: „О, класје моје“ (која је 2011. године поново враћена у програм за осми разред), Петар Кочић: „Јаблан“, Ђура Јакшић: „На Липару“, Доситеј Обрадовић: „Вук и пас“, те епска песма „Орање Марка Краљевића“ и песма из НОР-а „На Кордуну гроб до гроба“. Одломак „Данак у крви“ из романа Ива Андрића „На Дрини ћуприја“ замењен је делом „Књига“. Марко Миљанов је пребачен у седми разред и уместо текста „Ђуља и Ивеза“ представљен је текстом „Примјери чојства и јунаштва“ (избор). У исти разред пребачен је и Душан Костић с делом „У Напуљу“, епска песма „Смрт мајке Југовића“ и народне лирске песме „Лијепи Иве“ и „Момак и дјевојка“.

Нови писци су Хаснија Муратагић Туна: „Сат“, Сафет Хадровић Врбички: „Разлог за моју пјесму“, Драгомир Брајковић: „Градови у мени“, Зоран Поповић: „Случај поштанског сандучета“, Драгана Кршенковић Брковић: „Хозентаурус“ и Михаило Газивода: Разговор уз огањ“, а унета је и народна басна „Побратимство вука и пса“. У програму за шести разред је још и хрватска песникиња Весна Парун с делом „Дједове обрве“.

Програм књижевности за седми разред подељен је на четири целине, према основним активностима споразумевања: читању, слушању (и гледању), говору и писању. Први део програма – *Читање* усмерен је на развијање рецепцијских способности ученика у разумевању и вредновању књижевних текстова. Од

приповедачких врста ученици се упознају с басном, бајком (као у претходним разредима), описном и историјском приповетком и анегдотом; објашњавају разлике између народне и уметничке прозе (описују врсте народних приповедака). У току читања прозних текстова ученици треба да препознају ликове другачије од њих и да се од истих критички дистанцирају, уочавају у које је време смештена радња и уочавају свезнајућег приповедача (3. лице, прошло време). Од врста читања примењују се интерпретативно читање, читање по улогама и читање у себи. Један од задатака у овом делу програма је и „израђивање графикона догађања радње (код приповиједања и дијалога)“ (Матерњи језик и књижевност 2005: 137), али нема детаљнијих упутстава о томе на који начин би се такав захтев могао реализовати.

Слушање и гледање се односи на развијање способности доживљавања и вредновања радијских игара, позоришних представа и филмова, те развијање способности разликовања књижевних врста, док се *Говор* односи на развијање могућности говорног обликовања и стварања књижевних текстова и казивања о књижевном делу.

Захтеви који се односе на *писање* обимнији су него у претходним разредима и углавном се тичу стварања текстова од стране ученика у свим књижевним врстама (код песама – стварање ефектних звучних низова, стварање рима и римованих форми стихова, поређења, метафоре, персонификације и епитета; код прозе – реалистички и маштовити састави: басне, приповетке, бајке и анегдоте; ученици пишу нове згоде познатих књижевних ликова, описују свој фиктивни свет, те краће драмске форме; раде и драматизацију приповедачког текста).⁷⁵

Када је поезија у питању, ученици, осим захтева из претходних разреда, који се понављају, уочавају мотиве и песничке слике, расположење у песми, уочавају разлике између лирске и епске песме, те, осим ономотопеје и поређења, стилске фигуре епитет, апострофу и персонификацију.

⁷⁵ С обзиром на чињеницу да ученици седмога разреда у деветогодишњим основним школама узрасно одговарају ученицима шестога разреда у некадашњим осмогодишњим школама, сматрамо да су наведене активности у вези с наставом књижевности неприлагођење психофизичким могућностима тринаестогодишњака и да је програм у овом сегменту био презахтеван.

У оквиру проучавања драме говорно стварају текстове с драмском радњом и једном у току школске године припремају одломак из драмског дела за тзв. „одељењско позориште“.⁷⁶ Такође стварају и изводе кратку радијску игру.

О филмској и позоришној уметности сазнају следеће: разликују планове филмова и ракурсе и ефекте који се њима постижу, препознају драмске врсте, уочавају значај бине, светла, звучне опреме, сцене, костима, покрета, мимике итд.

Корелација се успоставља с Грађанским васпитањем, Географијом, Историјом, Ликовном и Музичком културом и Физичким васпитањем.

Из лектире су у овом разреду изостављени: Антоније Исаковић: „Кашика“, Милан Ракић: „На Гази-Местану“, Иван Мажуранић: „Аговање“ и, у оквиру домаће лектире, комплетно дело „Смрт Смаил-аге Ченгића“, Војислав Илић: „У позну јесен“, Момчило Настасијевић: „Фрула“, Петар Кочић: „Кроз међаву“. Изостављене су и народне епске песме „Диоба Јакшића“ и „Мали Радојица“. Неки аутори пребачени су у осми разред: Бошко Пушоњић: „На Ободу“, Михајло Лалић: одломак из „Свадбе“, који је замењен одломком из „Злог прољећа“, Душан Костић: „Гора Коштанова“ (у претходном програму била међу делима за читање код куће), Стеван Сремац: „Поп Тира и поп Спира“ (замењен је одломком из приповетке „Вукадин“), Меша Селимовић: „Мост од речи“, Никола Лопичић: „Имање“, Сретен Асановић: „Бепова пјесма“, Васко Попа: „Очију твојих да није“, Десанка Максимовић: „Крвава бајка“ (замењена је „Стрепњом“), Петар Кочић: „Јазавац пред судом“ – одломак (у претходном програму у оквиру домаће лектире обрађивано је целокупно дело). У осми разред пребачена је и епска песма „Ропство Јанковић Стојана“, те лирска народна песма „Љубавни растанак“. Андрићева приповетка „Прича о кмету Симану“ замењена је приповетком „Деца“. Текст Душана Костића „Слеђене тишине Виситора“ пребачен је у девети разред.

Дела која су 2005. унесена у програм су *Црногорске анегдоте* Суле Радова, *Приповетке* Чеда Вуковића, „Ливада у орници“ Ибрахима Хаџића, „Потолчени Крамох“ Прежихова Воранца, „Излазак на сунце“ Хусеина Башића, „Наш професор и ми“ Мила Бошковића, „Црна Гора“ Велимира Милошевића, „Умро је добар човјек“ Мила Краља, „Љубав је“ Јеврема Брковића, „Мој отац“ Авдије Авдића, „Кањош Мацедоновић“ Виде Огњеновић, те многи представници

⁷⁶ Овај захтев јавља се врло рано, још од петог разреда, и понавља се у свим разредима основне школе.

значајних светских књижевности. После више деценија враћена је и „Малисорка“ Албанца Назмија Рахманија.

Захтеви из књижевности за осми разред су скоро идентични онима у седмом разреду, с тим што се све наведене активности изводе на основу читања и интерпретирања других књижевноуметничких текстова.⁷⁷ Незнатне разлике чине садржаји који се односе на комичне елементе у књижевноуметничким текстовима и на комедију као врсту драме, на историјски и научнофантастични роман (у седмом разреду биле су приповетке). Поред већ поменутих врста лирских песама ученици се на овом узрасту упознају и с љубавном и социјалном поезијом, сонетом, као и с циклусима у епској поезији, а од стилских фигура с контрастом, симболом и алегоријом. Захтеви који се односе на анализу књижевних ликова такође су нешто комплекснији него у претходном разреду, а о обиму и тежини захтева који се односе на стварање текстова можемо само да додамо да су они и у овом разреду веома нереални и предимензионирани.⁷⁸

Текстови предвиђени за лектуру осмога разреда знатно су измењени у односу на програм из 1998. године. Наиме, из програма су изостављени Скендер Куленовић: „Стојанка, мајка Кнежополка“, Јован Јовановић Змај: „Светли гробови“, Стјепан Митров Љубиша: „Поп Андоровић нови Обилић“, Бора Станковић: одломак из „Нечисте крви“, Љубомир Симовић: сценарио за филм Косовски бој, Добрица Ћосић: „Време смрти“ (одломак). Из домаће лектире изостављени су Добрица Ћосић: „Далеко је сунце“, Иван Горан Ковачић: „Јама“ и Михајло Лалић: „Хајка“ (одломак). Из програма је изостављена и народна приповетка „Немушти језик“

Из некадашњег осмог у садшњи девети разред, који су еквивалентни ако се у обзир узме узраст ученика, пребачена су дела „Пилипенда“ Сима Матавуља, „Људи сјенке“ Александра Ивановића, „Јабланови“ Јована Дучића, „Лов“ Миодрага Павловића, „Мртво море“ (одломак) Радоја Домановића. Дело Ива Андрића из лектире за осми разред „Мост на Жепи“ у деветом је замењено одломком из приповетке „Пут Алије Ђерзелеза“, приповетка Лазе Лазаревића „Све ће то народ позлатити“ замењена је приповетком „Први пут с оцем на јутрење“, а Бећковићево дело „Рече ми један чоек“ у деветом је замењено делом

⁷⁷ Упореди програм за седми и осми разред, Додатак, стр. 497–505 и 516–524.

⁷⁸ В. Додатак, стр. 522–524.

„Два пилота“. У девети разред пребачена је и народна балада „Хасанагиница“ и народна песма „Три сужња“, а унете су и епске песме „Почетак буне против дахија“ и „Женидба Максима Црнојевића“, као и народна лирска песма „Синоћ сам санак снила“.

Настава књижевности за завршни, девети разред обухвата нешто шире активности у односу на дотадашње, а оне се углавном односе на препознавање, доживљавање и разумевање неких нових књижевних врста као што су мисаона песма, песма у прози, новела, цртица, балада, романа, трагедија и филмски сценарио. Стилске фигуре с којима се срећу и на чије се стварање подстичу, поред оних које се помињу у претходним разредима, јесу алитерација, асонанца, симбол и сарказам.

Поред до сада помињаних предмета чији се садржаји прилагођавају корелацији с Матерњим језиком, у осмом и деветом разреду се у ту сврху користе и садржаји из Хемије, Биологије и Физике.

Текстови који су предложени за изучавање у деветом разреду разврстани су према жанровском критеријуму на *Прозу, Поезију, Драму и Приједлог дјела за читање код куће*. Такође је издвојен и списак дела чије је читање обавезно (тзв. *Канон*). Писци који су заступљени у програму припадају различитим јужнословенским књижевностима. Изненађује чињеница да је највише стваралаца из Србије (чак њих једанаесторица, поред Ива Андрић, Србина из Босне и Херцеговине). То су: Радоје Домановић: „Мртво море“ (одломак), Павле Угринов: „Стара породична кућа“, Лаза Лазаревић: „Први пут с оцем на јутрење“, Сима Матавуљ: „Пилипенда“, Јован Дучић: „Јабланови“, Мирослав Антић: „Неповратна песма“, Миодраг Павловић: „Лов“, Душан Костић: „Слеђена тишина Виситора“, Момчило Настасијевић: „Фрула“, Матија Бећковић: „Два пилота“ и Перо Зубац: „Мостарске Кише“. Црногорских стваралаца је шесторица: Петар I Петровић: Посленице, Петар II Петровић Његош: Монолог владике Данила, Александар Ивановић: „Људи сјенке“, Блажо Шћепановић: „Љубављу измјерено вријеме“, Вељко Радовић: „Поданици“ и Никола Лопичић: „Глад и камен“. Три су писца хрватска: Добриша Цесарић: „Балада из предграђа“, Мирослав Крлежа: „Чежња“ и „Немир“ и новинар Југ Гризел (,,Црни бисери“ – сценарио), који је живео и стварао у Београду, те два босанскохерцеговачка: Ђамил Сијарић: „Стајање

старца под прозором“ и Мак Диздар: Запис о извору“. У програму је и један албански писац (Исмаил Кадаре: „Генерал мртве војске“ – одломак). Текстовима који су обавезни, у тзв. *Канону*, покривене су све јужнословенске књижевности.⁷⁹

По наставном програму из 2005. године радило се све до 2011. године, када је назив предмета поново промењен. *Матерњи језик* се од школске 2011/2012. године у црногорским школама зове *Црногорски језик*. Садржаји програма махом су остали исти. Постоје само незнатне разлике у списковима дела за интерпретацију на часовима и код куће и оне ће бити коментарисане у наредном поглављу. С обзиром на истоветност садржаја у програму за матерњи и програму за црногорски језик по коме се данас изводи настава, а с циљем да избегнемо понављања, у овом одељку ћемо одступити од уобичајене композиције, те ћемо о сличностима и разликама између српских и црногорских програма говорити у оквиру приказа актуелног црногорског документа.

Приказ наставних планова Републике Србије и Републике Црне Горе дат је у табелама које следе.

⁷⁹ *Канон* чине дела два писца из Црне Горе (Петар I Петровић: Посланице и Александар Ивановић: „Људи сјенке“), један из Босне и Херцеговине (Ћамил Сијарић: Стајање старца под прозором“), један представник српске књижевности (Радоје Домановић: „Мртво море“ – одломак) и један хрватске (Добриша Цесарић: „Балада из предграђа“). Међу писцима је и Данило Киш: „Башта, пепео“ (одломак), чији се стваралачки опус изучава у оквиру српске књижевности, али који је пореклом по оцу био Мађар, а његова мајка била је Црногорка. У *Канону* је и Албанац Исмаил Кадаре: „Генерал мртве војске“ (одломак).

Табеларни приказ наставних планова у СР Србији и СР Црној Гори

ТАБЕЛА 13⁸⁰

**НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/СРПСКИ ЈЕЗИК
У СР СРБИЈИ/РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ**

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА			
	V	VI	VII	VIII
1963.	6 нед.	5 нед.	4 нед.	4 нед.
1976.	170 (5 нед.)	136 (4 нед.)	136 (4 нед.)	120 (4 нед.)
1984/'85.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1989.	185 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1990/'91.	190 (5 нед.)	148 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
1995.	185 (5 нед.)	148 (4 нед.)	148 (4 нед.)	140 (4 нед.)
1996.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2006.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)
2007.	180 (5 нед.)	144 (4 нед.)	144 (4 нед.)	136 (4 нед.)

ТАБЕЛА 14

**НАСТАВНИ ПЛАНОВИ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ/МАТЕРЊИ/ЦРНОГОРСКИ ЈЕЗИК
У СР ЦРНОЈ ГОРИ/РЕПУБЛИЦИ ЦРНОЈ ГОРИ**

Наставни програми:	РАЗРЕДИ И БРОЈ ЧАСОВА				
	V	VI	VII	VIII	IX
1963.	6 нед.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	-
1973.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.	-
1984.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.	-
1990.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.	-
1998.	5 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.	-
2005	150 (5 нед.)	150 (5 нед.)	120 (4 нед.)	120 (4 нед.)	112 (4 нед.)
2011.	170 (5 нед.)	170 (5 нед.)	136 (4 нед.)	136 (4 нед.)	124 (4 нед.)

⁸⁰ Табела 13 идентична је табели 1 (стр. 113) и табели 11 (стр. 156). Понављање табеле врши се ради боље прегледности и лакшег поређења наставних планова СР Србије и СР Црне Горе.

III Актуелни наставни планови и програми за основну школу у бившим југословенским републикама

3.1. Наставни план и програм у Републици Србији

Наставни план и програм за основну школу по коме се данас изводи настава у Републици Србији на овом образовном нивоу објављен је 25. јуна 2007. године у Просветном гласнику (Правилник о наставном плану 2007).⁸¹ Наставни план за други циклус основног образовања и васпитања и наставни програм за пети разред примењују се почев од 2007/08. године. Наставни план и програм за шести разред примењује се почев од школске 2008/09, за седми од 2009/10. и за осми разред од 2010/11. школске године.

Структура актуелног наставног програма је у почетним одредницама остала непромењена у односу на раније програме: на почетку је дефинисана сврха програма образовања, потом циљеви и задаци програма образовања, затим циљ и задаци наставе српског језика, оперативни задаци за пети разред,⁸² садржаји које треба обрадити у петом разреду, распоређени на исти начин као и 2006. и 1990. године (*Језик, Књижевност, Култура изражавања*, тј. у овом програму с другачијим називом – *Језичка култура*) и *Начин остваривања програма*.

Што се структуре програмско-тематских подручја појединачно тиче, ту је дошло до незнатних измена у *Језику* и *Језичкој култури* и до значајнијих измена у *Књижевности*.

Језик, поред пододељака *Граматика* и *Правопис*, у овом програму добија још једно – *Ортоепију*. Осим тога и изостављања из програма бројних именица и грађења придева, што се према програму из 2006. обрађивало на овом узрасту, садржаји који се тичу граматике и правописа за пети разред нису претрпели никакве друге измене. Основни програмски захтев у настави граматике сада је да се ученицима језик представи и тумачи као систем. Принцип да се граматички садржаји изучавају поступно и селективно, у складу с узрастом ученика, у

⁸¹ Садржај програма приложен је уз рад у Додатку, стр. 351–381.

⁸² У оперативним задацима за пети разред новину представљају стицање основних знања о именичким заменицама и бројевима, оспособљавање ученика за уочавање разлике у квантитету акцента и увођење ученика у тумачење драмског дела, с тежиштем на драмској радњи и лицима.

концентричним круговима и континуираним низовима остаје важећи и у овом програму. Указивањем на ниво програмских захтева наставницима се помаже у њиховим настојањима да ученике не оптерете обимом и дужином обраде језичке грађе.

Настава ортоепије у петом разреду обухвата следеће елементе говора: артикулацију гласова, јачину, висину и дужину, акценат речи, темпо, ритам, реченичну интонацију и паузе. У оквиру ортоепије увежбава се правилан изговор гласова *e, p, c, z*, изговарање дугих и кратких акцената и уочавање разлика у интонацији упитних реченица.

У садржајима из граматике за шести разред новину у односу на претходни програм представља допуна и конкретизација захтева који се односе на грађење речи: подела речи по настанку – просте, изведене и сложене, сазнања о творбеној основи и корену речи, суфиксима, разликовању суфикса од граматичких наставака, о префиксима (обрађују се примери именица, придева и глагола настали префиксацијом). У програм се уводе и нови синтаксички појмови: до програма из 2006. године реченице су се по саставу делиле на просте и сложене, а у актуелном програму користе се термини предикатска реченица (синтаксичка јединица која садржи глагол у личном облику) и комуникативна реченица (синтаксичко-комуникативна јединица која представља целовиту поруку). У оквиру граматичких садржаја за шести разред изучавају се и комуникативне реченице које се састоје из једне независне предикатске реченице и од више њих.⁸³ У правопису нови захтев представља писање одричних заменица уз предлоге, док је, када је реч о писању заменица у обраћању Ви, Ваш дошло до померања из петог у шести разред, а растављање речи на крају реда пребачено је осми. У оквиру ортоепије врше се проверавања и увежбавања садржаја из претходних разреда, вежбе у изговарању дугоузлазног и дугосилазног акцента и интонација у вези с изговором узвика.

Када је о наставном програму за седми и осми разред реч, на самом почетку програма се истиче да је „циљ наставе српског језика да се осигура да сви ученици стекну базичну језичку писменост и да напредују ка реализацији одговарајућих Стандарда образовних постигнућа“ (Наставни програм 2009: 1).

⁸³ В. Додатак, стр. 361–362.

Стандарди образовних постигнућа први пут се помињу у овом наставном програму, чиме се чини благ, али неопходан заокрет ка курикулуму, који ће временом морати да у српском образовном систему замени традиционално конципиране наставне програме.

Оперативни задаци, који нас уводе у садржај овога документа, много су опширнији и конкретнији неголи они из 2006. године. Навешћемо само неке. У седмом разреду то су: „Напоредни односи међу реченичним члановима; појам синтагме и састав именичке синтагме; појам актива и пасива...; излагање (експозиција), опис и приповедање; технички и сугестивни опис, техничко и сугестивно приповедање итд. (Наставни програм 2009: 2). У осмом разреду међу осталим задацима су и: „Даље овладавање знањима из граматике, стилистике, лексикологије, историје књижевног језика, дијалектологије; развијање позитивног односа према дијалектима (свом и другима), као и потребе да се усваја, негује и развија књижевни језик; даље усвајање ортоепске, ортографске, граматичке, лексичке и стилске норме српског језика...; развијање осетљивости на манипулацију језиком (нарочито у виду бирократског језика и језика реклама)“ итд. (Наставни програм 2010: 14).⁸⁴

Актуелни наставни програми за седми и осми разред претрпели су темељитију реформу у односу на програме за пети и шести разред. Код ових програма крупне измене вршене су у оквиру свих програмских подручја, а пред наставника и ученике су постављени много конкретнији циљеви и оперативни задаци.

У садржајима граматике за седми и осми разред је у програму из 2009, у односу на програм из 2006. године, дошло до више измена различите природе. Неке измене тичу се само померања градива из једног разреда у други, неке се односе на проширивање одређених тематских целина новим захтевима, док се неке односе на конкретизацију програмских захтева. Текст првог пасуса у програму језика за седми разред из 2006. године, који се односи на обнављање и утврђивање знања стечених у претходним разредима, у актуелном програму конкретизован је навођењем свих наставних тема које је потребно обновити (врсте речи, граматичке категорије променљивих врста речи, значења и употреба

⁸⁴ За комплетан преглед оперативних задатака за седми и осми разред погледати Додатак, стр. 368 и 375–376.

падежа, врсте глагола, састав реченице у вези с врстом глагола, апозиција и апозитив). Знатан део садржаја из граматике за седми разред припада систематизацији и проширивању постојећих знања о различитим језичким категоријама. Новину у односу на све досадашње програме представља уношење у програм сазнања о језику Словена у прапостојбини, стварању словенских и старословенског језика, мисији Ћирила и Методија, примању писмености код Срба, старословенским писмима – глагољици и ћирилици и старословенским споменицима са српског тла. Један од програмских захтева је и анализа примера старословенског текста на коме се уочавају његове карактеристичне особине. Остали садржаји преузети су из претходног програма (појам синтагме, појам актива и пасива, независне предикатске реченице, врсте напоредних реченица, конгруенција, уочавање разлике између кратких акцената). Стицање знања о зависно-сложеним реченицама, њиховим врстама, поретку и интерпункцији у овом програму пребацује се у осми разред. Исто се чини и с непотпуним и пасивним реченицама. Садржаји из правописа остају неизмењени у односу на 2006. годину. У оквиру ортоепије као новог пододељка врше се проверавања и увежбавања садржаја из претходних разреда и вежбања у изговарању краткоузлазног и краткосилазног акцента.

У програму за осми разред најбитнију измену представља даље пружање информација о српском језику. У програму из 2006. године у вези с овим стајало је само: „Основне информације о историји књижевног српског језика и кратак преглед садашњег стања“ (Правилник о изменама Правилника 2006: 3), док нови програм о овом питању доноси шире захтеве: усвајање информација о положају српског језика међу другим словенским језицима, о дијалектима српског језика, народном језику и књижевном језику, потом о развоју српског књижевног језика и фазама кроз које је у току развоја прошао, те о лексици српскога језика. Учи се и о језицима националних мањина, о језику свакодневне комуникације – говореном и писаном и њиховим главним особинама и главним особинама писаних стилова јавне комуникације – публицистичког, научног и администативног. Новину у градиву из језика у односу на 2006. годину представља и стицање знања о једнозначним и вишезначним речима, хомонимији и полисемији, метафори и метонимији. Пребацивање наставне целине о зависним предикатским реченицама

из седмог у осми разред представља једно од ретких растеређења актуелног програма.

Садржаји из правописа готово су идентични онима у програму из 2006. године; једину разлику представља усвајање правила о растављању речи на крају реда, које је из петог пребачено у овај разред. Сматрамо да је ова измена била непотребна јер је за ученике свакако корисније да овакав правописни захтев савладају што раније, а не тек у осмом разреду.

У оквиру ортоепских вежби врши се проверавање правилног изговора самогласника и сугласника, интонација просте и сложене реченице и вежбе у интензитету, темпу и паузи у говору и у текстовима различитог садржаја

Подручје књижевности је у актуелном програму у односу на друге две тематске целине претрпело највише измена и у структурном и у садржајном смислу. Класичне поделе текстова на домаћу и школску лектуру више нема. „Извори за обраду текстова из лектире, поред читанки, постају књиге лектире за одређени узраст и сва приступачна литература“ (Правилник о наставном плану 2007: 7). Лектира за сваки разред разврстана је, према књижевним родовима, на лирику, епику и драму, чиме се допринело лакшем праћењу одговарајуће пропорције књижевних дела. Лектира је обogaћена и избором научнопопуларних и информативних текстова. Поред текстова датих у *лектури* „наставник има начелну могућност да понуђене текстове прилагођава конкретним наставним потребама, али је обавезан и на слободан избор из наше народне књижевности и тзв. некњижевних текстова – према програмским захтевима“ (Правилник о наставном плану 2007: 7). Наставнику је дата могућност и допунског избора дела у складу с наставним потребама и интересовањима конкретног ђачког колектива с којим остварује програм.

Списак дела која се у петом и осталим разредима изучавају у оквиру лектире знатно је обимнији у односу на претходне програме из 1990/91. и 2006. године. Највише је нових књижевно-уметничких текстова из лирике. У градиво петог разреда унете су песме „Поље“ Јована Дучића, „Песма о песми“ Јована Јовановића Змаја, „Покошена ливада“ Десанке Максимовић, „Лето на висоравни“ Стевана Раичковића, „Шашава песма“ Мирослава Антића, „Вашар у Тополи“ Добрице Ерића и народна песма „Војевао бели Виде, коледо“.

У оквиру епике враћен је „Чича Јордан“ Стевана Сремца, унете су епске народне песме о Немањићима и Мрњавчевићима – избор, „Небеска река“ Гроздане Олујић и „Дечак и пас“ Данила Киша. Унети су и драмски текстови „Кирија“ Бранислава Нушића и „Биберче“ Љубише Ђокића. Допунски избор чине дела Душана Радовића, Милована Витезовића, Лава Николајевича Толстоја, Антона Павловича Чехова, али и признатих савремених српских писаца чији су се текстови по први пут нашли у наставном програму, као што су Горан Петровић, Вида Огњеновић и Тиодор Росић.⁸⁵

Научнопопуларни и информативни текстови су такође потпуно нови сегмент у наставном програму. У петом разреду из ове области изучавају се текстови Николе Тесле: „Моји изуми“, Милутина Миланковића: „Успомене, доживљаји, сазнања“ (избор), Павла Софрића Нишевљанина: „Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба“ (одељци о ружи, босиљку, храсту, липи...) и Веселина Чајкановића: „Студије из српске религије и фолклора (Сунце, Месец, ружа, босиљак...).

Градиво из књижевности за шести разред такође је претрпело крупније измене. Из програма се брише само Тоне Селишкар: „Дружина Сињи Галеб“, док се Јанко Веселиновић: „Хајдук Станко“ (одломак) пребацује у седми разред, али се на том узрасту роман обрађује у целисти. У програм се, међутим, уносе многа дела која до ове године нису била његов саставни део. Списак лиричара знатно је проширен у односу на 1991. и 2006. годину. Чине га: „Наслеђе“ Милана Ракића, „Село“ Јована Дучића, „О пореклу“ Десанке Максимовић, „Чудесни свитац“ Добрице Ерића, „Хвала сунцу, земљи, трави“ Стевана Раичковића, „Шљива“ Милована Данојлића, „Бреза“ Сергеја Јесењина; песма „О, класје моје“ Алексе Шантића замењена је песмом „Моја отаџбина“. Епика је обогаћена народном приповетком „Мала вила“, „Богојављенском ноћи“ Светозара Ћоровића, „Бајком о дечаку и месецу“ Стевана Раичковића, текстом Гроздане Олујић „Златопрста“ или „Седефна ружа“ и Чеховљевом „Вањком“. У драму су унети Бранислав Нушић: „Аналфабета“ и Петар Кочић: „Јазавац пред судом“. Списак дела која представљају допунски избор, сем „Вереника“ Данила Киша, одломка из дела „Очеви и оци“ Слободана Селенића и избора из „Пустолова“ Владимира Андрића

⁸⁵ В. Додатак, стр. 356–357.

углавном чине текстови страних аутора (Џек Лондон: „Зов дивљине“, Хенрик Сјенкјевич: „Кроз пустињу и прашуму“, Реј Бредбери: „Маслачково вино“ – избор, Анђела Нанети: „Мој дека је био трешња“ итд.). С предложеног списка, којим је обухваћено једанаест дела, наставник бира најмање три, а највише пет за интерпретацију. Избор научнопопуларних и информативних текстова такође већином чине имена аутора који су се први пут нашли у наставном програму, али су то свакако врло вредни и занимљиви текстови који за ученике могу представљати право освежење, а да им се, притом, пружа и мноштво нових сазнања.⁸⁶

И у лектури за седми разред су, осим другачијег груписања градива (лирика, епика и драма уместо школске и домаће лектире), извршене измене у садржају. Њима је списак дела за обраду знатно проширен, јер је однос у броју текстова који су унети у програм и оних који се из програма бришу 14 према 2. Поред тога, програм из 2009. године садржи и сегмент *Допунски избор* (од понуђених текстова наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду) и *Научнопопуларни и информативни текстови* (обавезан је избор најмање два дела), у којима су сви наведени текстови нови у односу на претходни документ. Из лектире се, наиме бришу само Јован Јовановић Змај: „Кажи ми, кажи“ и ромска народна песма „Успаванка“, али се зато уносе многа нова дела: „Бисерне очи“ Симе Пандуровића, „Песник и Месец“ Добрице Ерића, „Манасија“ Васка Попе, „Ветар“ Ивана В. Лалића, „Светогорски дани и ноћи“ (избор) Миодрага Павловића, „Волео сам вас“ Александра Сергејевича Пушкина, затим народна лирска песма „Кујунџија и хитропреља“, епска песма „Диоба Јакшића“, народна приповетка „Златна јабука и девет пауница“, „Писмо игуману Спиридону“ Светог Саве, „Власт“ (одломак) Бранислава Нушића, „Бој на Косову“ Љубомира Симовића и многа друга имена која се наставнику предлажу као допунски избор (Борисав Станковић, Гроздана Олујић, Данило Киш, Милорад Павић итд.). Добро је да је, након што је неправедно 1991. године изостављена из програма, међу садржаје седмог разреда враћена „Плава гробница“ Милутина Бојића (1984. године била је у програму за осми разред). Сви текстови унети у овај програм су искључиво дела српских писаца.

⁸⁶ В. Додатак, стр. 363–364.

И програм књижевности за осми разред углавном је проширен делима значајнијих српских писаца из ранијих епоха и савремене књижевности. Из програма је избачено укупно три аутора, од тога двојица хрватских писаца: Иван Горан Ковачић: „Јама“ (Х певање) и Иван Мажуранић: „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (Аговање). Трећи аутор је Клод Кампањ: „Збогом мојих петнаест година“. Насупрот томе, у програм је унето чак десет нових дела; сегменти *Допунски избор* и *Научнопопуларни и информативни текстови* такође доносе имена и писце којих до сада није било у основношколском програму. У оквиру лирике нова дела су: народна песма „Српска дјевојка“, „Ђулићи увеоци“ (избор) Јована Јовановића Змаја, „Пролетња песма“ или „Опомена“ Десанке Максимовић, „Ламент над Београдом“ (одломак) Милоша Црњанског, те „Канцонијер“ (LXI сонет) Франческа Петрарке и „Љубавна песма“ Рајнера Марије Рилкеа. У епику су унета дела Теодосија „Житије светог Саве“ (одломак) и Исидоре Секулић „Царско достојанство језика“ (одломак) или есеј по избору, те драме „Ноћ и магла“ Данила Киша, „Ромео и Јулија“ Вилема Шекспира и „Грађанин племић“ (одломак) Жана Батиста Молијера. У оквиру допунског избора нашла су се углавном дела која до сада нису виђена у програму (Гроздана Олујић: „Гласам за љубав“, Милорад Павић: „Предео сликан чајем“ (одломак), Матија Бећковић: „Прича о Светом Сави“, Борислав Михајловић: „Бановић Страхиња“, Душан Ковачевић: „Ко то тамо пева“ итд., а исти је случај и с научнопопуларним и информативним текстовима (Петар Влаховић, Миодраг Поповић, Ева Кири, Миле Недељковић, Драгомир Антонић, Јасминка Петровић).⁸⁷

Часови посвећени систематизацији књижевнотеоријских појмова обухватају систематизацију знања о књижевним родовима у народној и ауторској књижевности, о облицима казивања (формама приповедања) у књижевноуметничким текстовима и о језичкостилским изражајним средствима.

Језичка култура (некадашња *Култура изражавања*) у новим програмима подељена је на *Основне облике усменог и писменог изражавања* и *Усмена и писмена вежбања*. Садржаји *Основних облика усменог и писменог изражавања* за пети разред идентични су садржајима *Усменог изражавања* у претходном програму, док у *Усменим и писменим вежбањима* има новина као што су

⁸⁷ О конкретним делима видети у Додатку, стр. 378–379.

ортоепске, лексичке и семантичке, граматичке, синтаксичке и стилске вежбе, чије је увођење у наставне програме драгоцено јер оне умногоме могу допринети бољој култури говора ученика, нарочито када је о ортоепији реч. Усменом, али и писменом изражавању данашње млађе популације често недостаје прецизност и јасност, богатство речника и сликовитост израза, а то се може побољшати управо реализацијом програмских захтева који се односе на поменуте разноврсне вежбе.⁸⁸

Иако је подручје језичке културе донекле структурно измењено, садржаји који су дефинисани у оквиру основних облика усменог и писменог изражавања за шести разред у потпуности одговарају садржајима усменог изражавања из 2006. године. Што се усмених вежби тиче, нови програмски захтеви су ортоепске вежбе (слушање звучних записа, казивање напамет научених лирских и епских текстова, лексичке и семантичке вежбе), а што се писмених вежби тиче, то су синтаксичке и стилске вежбе, вежбе у запажању, сажимању текста уз појачање информативности и у замени некњижевних речи и туђица језичким стандардом.

Језичка култура у програму за седми разред је садржајно незнатно измењена, али доста промена има у формулацијама и њиховој стилској уобличености. Упутства о програмским захтевима који се тичу овог програмског подручја незнатно су проширена. На пример, описивање је облик изражавања који је присутан у свим програмима за седми разред, али се у овоме прецизно наводи на чему ће се заснивати активности ученика у вези с њим.⁸⁹ Такође се врши подела текстова и облика изражавања према основној сврси: излагање (експозиција), опис (дескрипција) и приповедање (нарација); новину представља и писање честитке, позивнице, захвалнице и и-мејл поруке.

У оквиру усмених и писмених вежбања организују се вежбе на некњижевном тексту (проналажење и издвајање основних информација), врши се сажимање текста, писање резимеа, а изводе се и лексичке вежбе и читање и разумевање нелинеарних елемената текста.⁹⁰ Из садржаја усменог изражавања брише се расправљање о прочитаној књизи, позоришној представи, филму,

⁸⁸ О конкретним захтевима у свим поменутих врстама вежби видети у Додатку, стр. 359–360, 366, 373–374 и 380–381.

⁸⁹ В. у Додатку, стр. 373.

⁹⁰ О конкретним захтевима видети у Додатку, стр. 374.

радијској и телевизијској емисији, те расправљање о актуелним проблемима у школи и друштву. Из писменог изражавања такође се брише расправљање о актуелним проблемима на основу текстова из омладинске штампе, облици новинског изражавања – вест, извештај и извештавање с елементима репортаже, писање приказа књижевног дела, позоришне представе, филма, писање молбе, жалбе, телеграфске честитке и упутнице и подстицање ученика на самостално литерарно стваралаштво, што представља значајно растеређење програма културе изражавања за седми разред, који је 2006. године био предимензиониран.

Садржаји језичке културе за осми разред су, за разлику од седмога, проширени. Облици усменог и писменог изражавања који се усвајају на овом узрасту јесу интерпретативно препричавање књижевноуметничког текста, расправа и пропагандни текст односно реклама као врста пропагандног текста. Описивање сложених предмета и сложенијих радних поступака с појачаним захтевима у односу на прецизност, портретисање лика из филмског, сценског и телевизијског дела, хумористички и научни опис бришу се из овога програма.

У оквиру усмених и писмених вежби организују се вежбања у интерпретативном препричавању књижевноуметничких текстова и вежбе на аргументативном тексту.⁹¹ Новину представљају и синтаксичке вежбе, лексичке вежбе, ортоепске вежбе, вежбе у препознавању бирократског језика као облика манипулације људима помоћу језика, коришћење индексом, појмовником и библиографијом, те читање и разумевање нелинеарних елемената текста (дијаграми, графикони).

Текст програма из 2009. године завршава се *Начином остваривања програма* у коме, између осталог, стоји да се селективност садржаја из језика остварује „избором најосновнијих језичких законитости и информација о њима“ (Наставни програм 2009: 4) и, мало даље, да се рад на стилистици реченице састоји „у анализи и процени реченица у њиховим (ученичким) писменим саставима, а нарочито и посебно – у анализи реченица из дела обеју лектира (истакла Ј. М.) и говорног језика“ (Наставни програм 2009: 6). У вези с цитираним ставовима намећу се две констатације. Прва се односи на чињеницу да садржаји актуелног програма за српски језик, који су у тој програмској целини врло

⁹¹ О врстама вежби видети у Додатку, стр. 381.

детално изложени, никако не могу да представљају најосновније језичке законитости и информације о њима, већ пре обухватају исцрпне информације о већини граматичких категорија, чиме се ученици доводе до преоптерећења и непотребног замора. Стога би било добро да будућа упутства која се штампају уз текст програма доносе одређеније савете намењене наставницима о томе како да на тако малом броју часова предвиђеним за језик обраде толико садржаја. Друга констатација нас, пак, наводи на сумњу да се поједини делови реформисаних програма приликом објављивања само некритички преписују из ранијих година. На такав закључак упућује нас чињеница да се у новом програму, у коме више уопште не постоји подела на школску и домаћу лектуру, ученици упућују да њихов рад на стилистици реченице треба да се заснива на „анализи реченица из дела обеју лектира“. Приликом доношења и објављивања овако важних докумената не би смело бити пропуста ове врсте.⁹²

3.2. Наставни план и програм у Републици Хрватској

Наставни план и програм за хрватски језик по коме се у Републици Хрватској данас изводи настава објављен је 2006. године и с његовом се применом почело школске 2006/07. године. Он и у композицији и у садржају представља изразито измењен и реформисан текст у односу на програм из 1984. и у односу на програм из 1999. године, јер је утемељен на новим оријентацијама хрватскога народа у друштвенополитичком смислу, те окренут ка афирмацији тзв. нове хрватске школе. Активно учешће групе стручних лица у раду на побољшању наставних програма и васпитно-образовног процеса у основној школи требало је да допринесе растерећењу ученика од преобимног градива и осавремењавању наставних садржаја у свим предметима, па и у хрватском језику и књижевности. Пред наставнике су постављени нови захтеви – да се градиво у основној школи повезује и међупредметно и међуподручно у оквиру једнога предмета и на хоризонталном и на вертикалном нивоу. Међутим, уношење промена у опсег, квалитет, примереност узрасту, повезаност садржаја и континуитет у остваривању

⁹² Закључци до којих смо дошли на основу анализе актуелног програма за Српски језик и књижевност у основној школи дати су у шестом поглављу (стр. 332).

васпитно-образовних циљева свакако није једино што се желело учинити да би се израдио бољи наставни програм. „С Хрватским националним образовним стандардом (ХНОС) уведен је нов приступ поучавања у основној школи, усмјерен на ученика умјесто на садржај, чиме је остварено примјереније умјеће поучавања...“ (Наставни план и програм 2006: 1). Поштујући овај принцип, хрватски програм се донекле приближио курикулуму, чиме је направљен мост ка будућим програмима који ће врло брзо заменити постојеће, јер већ од 2013/14. школске године и у Хрватској основно образовање постаје деветогодишње. Курикулум се тако намеће као један од пожељних начина и средство квалитетнијег програмирања образовања у свим битним фазама, од операционализације циљева и задатака учења, садржаја и стратегија, до вредновања постигнутих резултата.

Министарство знаности, образовања и спорта је пре почетка примене новог наставног плана и програма, школске 2005/06. године увело *Експериментални наставни план и програм за основну школу у 49 основних школа* и по први пут применило *вањско врједновање одгоја и образовања*, спроводећи националне испите међу ученицима првих разреда гимназија.⁹³

У уводном делу Наставног плана и програма за основну школу из 2006. године изнесени су циљеви и задаци васпитања и образовања у основној школи. Између осталог, на овом месту се истиче и следеће:

Функција и улога школе значајно је промењена и не може се редуцирати на друштвено-културну репродукцију. Друштвено-политичке, господарске, радно-технолошке, информацијске и друге промјене, промјене у свијету рада и све динамичнији развој знаности, намећу школи захтјев за успостављањем нове културе поучавања и учења, која ће придонијети развоју активних и одговорних појединаца, отворених за промјене, мотивираних и оспособљених за цјеложивотно учење. Од школе се очекује да ученике научи учити (Наставни план и програм 2006: 10).

Такође се истиче да опредељеност Хрватске за „европски суживот“ значи прихватање нових друштвено-културних вредности, нових стандарда у свим животним подручјима, али истовремено и чување властитих културних и историјских вредности и националног идентитета. „Оприједељеност Хрватске јест

⁹³ Оквир промена у основној школи за просветну и ширу хрватску јавност назначен је у *Водичу кроз Хрватски национални образовни стандард за основну школу (2005)*.

стварање и развијање друштва знања. Национална одгојно-образовна политика усмјерена је на стваралаштво, иновативност, компетitivност, оспособљеност за усавршавање, те потребу цјеложивотног образовања“ (Наставни план и програм 2006: 10).

У плану и програму су наведене и „*темељне одреднице одгојнообразовнога и наставног рада према ХНОС-у*“, наведени су видови и облици школског и наставног рада, рада с даровитим ученицима, с ученицима са сметњама у развоју, ваннаставни и ванучионички рад.

Као што смо већ истакли, суштинска промена која је извршена у овом програму у односу на претходни односи се на „*усмјереност поучавања на ученика*“. Она подразумева:

- прилагођавање наставних облика, метода и средстава рада појединачним потребама ученика, како би се осигурао одгојно-образовни успјех сваког ученика,
- одабир и примјену наставних облика, метода и средстава који ће потицајно дјеловати на развој свих подручја ученикове особности...
- планирање и припрему школскога и наставнога рада према способностима ученика, стварајући разликовне садржаје, диференцијалне дјелатности, диференцијално устројство и темпо наставе,
- упораба примарних извора знања, наставних средстава и других извора који потичу проматрање, самостално истраживање, закључивање, знатижељу те учење *како учити*... (Наставни план и програм 2006: 11).

Хрватски језик је најзначајнији и најобимнији предмет основношколског образовања у Републици Хрватској. Предмет обухвата четири предметна подручја (тзв. *предметне саставнице*): *Језик, Књижевност, Језично изражавање и Медијску културу*. Као и у предмету Српски језик и књижевност, и у Хрватском језику се „према начелу унутарпредметнога повезивања задаће и садржаји свих предметних саставница међусобно прожимају и надопуњују, а према начелу међупредметнога повезивања функционално се повезују с осталим наставним подручјима“ (Наставни план и програм 2006: 25). С обзиром на сложену структуру предмета, ваља истаћи да свако од поменутих програмских подручја доприноси остваривању основног циља наставе Хрватског језика, а то је оспособљавање ученика за језичку комуникацију у свим говорним ситуацијама у којима се може наћи ученик основне школе. Задаци предметних подручја

формулисани су према томе како свако од поменутих подручја доприноси остваривању основног наставног циља.

Наставни програм за хрватски језик почиње садржајима из језика, потом из језичке културе, књижевности и на крају медијске културе. Након медијске културе у програму се налазе изборни садржаји наставе хрватског језика (свих четирију подручја) и на самом крају списак лектире. Број часова за свако од ових подручја није прецизно наведен. Наставним планом одређен је само годишњи и недељни број часова предвиђених за наставу овога предмета.

Подручје језика чине граматичке и правописне теме којих у оквиру једног разреда има петнаест. У оквиру сваке теме дати су *кључни појмови* и *образовна постигнућа*; оне, углавном, представљају основне граматичке целине које ће се из језика у току једне школске године обрађивати. Свака тема може се разрадити допуном градива из изборног садржаја који је дат за сваки разред посебно.

Када су садржаји из језика у питању, суштинских разлика између актуелног и програма из 1999. године нема. Оно што представља најупечатљивију новину у овом програму у односу на претходни јесте измењена терминологија у подручју језика и језичке културе својствена тзв. хрватском новоговору. Тако се, рецимо, израз навести пример стопио у *опримјерити*, глаголско лице постало је *глаголска особа*, промена именица односно деklinација сада је *склонидба*, компарација односно поређење придева сада је *ступњевање*, падеж је променио род у *падежа*, а поред рода, „падеже“ су промениле и редослед, па он у хрватском језику изгледа овако: номинатив, акузатив, генитив, датив, локатив, инструментал и вокатив. Заменицама се више не замењују прво, друго и треће лице, већ *говорник*, *сугворник* и *неговорник*, а речце су *честице*. У вези с овим хрватским новотаријама навешћемо и један пример који нам указује на насилно удаљавање хрватског језика од српскога, углавном у лексици. Наиме, једно од образовних постигнућа које у шестом разреду треба да се постигне обрадом теме *Замјенице* гласи: „Склањати особне заменице“.⁹⁴ У програму за шести разред јавља се још

⁹⁴ У Србији би наведени захтев имао сасвим друго значење и никако не би имао смисла у контексту у коме се налази (в. Додатак, стр. 394). Такође нисмо сигурни да би српским ученицима најјаснији био и следећи задатак: „Спрезати глаголе у презенту према морфолошким обиљежјима – особа и број (од програма из 2006. године у Хрватској се конјугација зове *спрезање*)“.

нових појмова, овога пута правописних (на пример, *троточје*, *изоставник* – апостроф, *разгодак* итд.).⁹⁵

У програму језика за седми разред углавном су заступљени садржаји који се односе на реченицу – реченични чланови (објекат, прилошке одредбе, атрибут и апозиција), састав реченица (једноставна, проста и сложена реченица) и зависан и независан однос међу реченицама (основни појмови и врсте). У вези с овим садржајима јавља се појам *суреченица* као зависан део у сложеној реченици.⁹⁶ Осим садржаја који се односе на стицање знања о реченицама, обрађују се и појмови о акцентима (у хрватском *нагласак*). И ту има нових термина: *самозначне* и *сузначне ријечи* (лексичке и граматичке речи), *нагласнице*, *ненагласнице*, *преднагласнице*, *занагласнице*.

У осмом разреду обрађује се *настајање (творење)* речи, порекло (*подријетло*) речи, хомоними (*истозвучнице*, *истописнице*, *истообличнице*), фраземи, затим гласови и гласовне промене, рефлекси јата, вишеструко сложена реченица и, из правописа, писање вишечланих географских имена. Оваква концепција садржаја граматике за осми разред је прилично нелогична и одступа од многих педагошких и методичких принципа, најпре принципа поступности и систематичности. Наиме, глас као најмања језичка јединица која представља основу свих других (речи, синтагме, реченице) никако не би смео да се обрађује у завршном разреду, када је већ много тога из осталих језичких дисциплина урађено.⁹⁷

Последње теме у оквиру наставе језика у сваком разреду посвећене су хрватском језику, његовом развоју у прошлости и садашњости. У петом разреду говори се о хрватском књижевном језику и његовој улози у националној култури и јавној делатности, те о двојезичности, у шестом се говори о почецима хрватске писмености, у седмом о историји хрватскога књижевног језика, где се спомиње и прва штампана хрватска *словница* (граматика), те *Гајева реформа* и *гајица* (о Вуку Карацићу и његовом раду на реформи језика нема ни речи) и у осмом о основним обележјима хрватског књижевног и хрватског стандардног језика. Једно од образовних постигнућа у овом разреду јесте и „разумјети однос назива хрватски

⁹⁵ В. Додатак, стр. 396.

⁹⁶ В. Додатак, стр. 402.

⁹⁷ В. Додатак, стр. 409–410.

књижевни језик и хрватски стандардни језик, разликовати их“ (Наставни план и програм 2006: 47).⁹⁸

Језичко изражавање за пети разред састоји се од једанаест тема у оквиру којих су, као и у језику, такође истакнути кључни појмови и образовна постигнућа. Осим тема које представљају облике усменог и писменог изражавања (описивање, приповедање, препричавање), има и тема које су типично правописне природе (писање речи с гласовима *ије*, *је*, писање великог почетног слова, реченични знакови), те можемо констатовати да је композиција програма из језика и језичког изражавања недоследно обликована, јер се садржаји из правописа јављају у два предметна подручја. Остаје нејасно по ком критеријуму су правописне наставне јединице сврставане у једно, односно у друго тематско подручје.⁹⁹

У шестом разреду се у оквиру овог предметног подручја ученици упознају с препричавањем (сажето и с променом гледишта), с разговором (службени и приватни), описивањем (портрет, отворен и затворен простор). Такође се вежбају у интерпретативном читању текстова и красноречју, стваралачком писању и казивању вицева и анегдота, те у драматизацији приповедног текста. Из правописа уче о писању и изговору речи с извршеним гласовним променама, изговору глаголских облика, трију тачака, апострофа, заграде и цртице.

У седмом разреду се наставља с дескрипцијом (статичан и динамичан опис), приповедањем (дијалог у приповедном тексту), а нове задатке представља писање натукница и бележака, биографије и аутобиографије, вести, коментара итд. Од правописних правила ученици се упознају с писањем неодређених заменица уз предлоге.

Градиво се у осмом разреду проширује расправом, освртом или приказом, те оспособљавањем ученика за употребу различитих административних образаца (записник, захтев, пријава, молба, допис). У вези с тим ученици се најпре упознају с различитим врстама функционалних стилова. Један од програмских захтева за осми разред је и слушање, читање, говорење и писање дијалекатских текстова.

⁹⁸ У програму за српски језик Републике Србије нормирани језик означава се искључиво појмом *српски књижевни језик*, из чега произилази да су српски књижевни и српски стандардни језик једно.

⁹⁹ Ова недоследност јавља се и у осталим разредима (в. Додатак, стр. 388–390, 396–398, 403, 405, 411, 413).

Када су у питању садржаји из правописа, у осмом разреду се врши систематизација целокупног градива.

У оквиру подручја *Књижевност*, у петом разреду се ученици упознају с одликама приповедачког текста (фабула, форме приповедања), анализом ликова, основним појмовима из лирике (мотиви, теме, стилско-изражајна средства – ономотопеја, контраст, епитет, врсте лирских песама) и основним карактеристикама драмског текста. За разлику од програма из 1999. године који је, када је о избору текстова реч, доносио *Приједлог књижевних дјела за V. разред основне школе* и *Лектуру за V. разред*, актуелни програм доноси само *Попис лектуре*. Сегмент *Приједлог књижевних дјела за V. разред основне школе* доносио је велики број текстова углавном хрватских писаца и ти су аутори из новог програма махом изостављени. Списак дела која су се 1999. године изучавала у оквиру *Лектуре* углавном је сачуван и 2006. године. Из њега су изостављени Антологија савременог хрватског пјесништва о Загребу (избор из пејзажне лирике: Добриша Цесарић, Никола Милићевић, Вишња Стахуљак) и Милутин Мајер: „Крвави сабор крижевачки“; дело „Писма из мог млина“ Алфонса Додеа пребачено је у шести разред, а „Дуга“ Динка Шимуновића у седми. У програм је унето више писаца: Миро Гавран, Сања Пилић, Павао Павличић, Мајкл Колман, Тихомир Хорват, Маја Брајко Ливаковић, Тито Билопавловић, Бранка Приморац и Анто Гардаш.¹⁰⁰ Наставник је дужан да од укупно 26 дела која се нуде у *Попису лектуре* с ученицима обради девет, од којих су прва три са списка обавезна. У већини случајева уз име писца понуђено је по неколико његових дела, од којих наставник опет бира једно.¹⁰¹ Поред неколико представника светских књижевности, међу предложеним писцима налази се и Словенац Иван Цанкар с делом „Истина и љубав“ (према програму из 1984. године обрађивала се „Десетица“, док у програму из 1999. године није било ниједног његовог текста).

У шестом разреду ученици се упознају с одликама народних лирских и епских песама, прозним врстама цртицом, вицем и анегдотом, *повјестицом* (легендом), историјским и научно-фантастичним романом, те дијалекатским песништвом (чакавским, кајкавским и штокавским). Од стилских фигура на овом узрасту се упознају с понављањем, асонанцом и алитерацијом. Списак дела

¹⁰⁰ О којим је делима реч видети у Додатку, стр. 393–394.

¹⁰¹ В. Додатак, стр. 393–394.

предвиђених за обраду претрпео је крупне измене у односу на програм из 1999. године. Готово сви писци који су се налазили у *Приједлогу књижевних дјела за VI. разред основне школе* из програма су изостављени. То су: Добриша Цесарић, Анто Гардаш, Давид Герваис, Бранко Хрибар, Дубравко Иванчан, Стјепан Јакшевац, Злата Коларић Кишур, Тин Колумбић, Иван Горан Ковачић, Иван Кушан, Андрија Мауровић, Винко Николић, Весна Парун, Никола Павић, Петар Прерадовић, Феђа Шеховић, Антун Бранко Шимић, Адолф Вебер Ткалчевић, Виктор Вида, Владимир Видрић и Григор Витез. У програму су задржани Ивана Брлић Мажуранић, Аугуст Шеноа, Владимир Назор и Дубравко Хорватић. Из сегмента *Лектира* бришу се: Фран Мажуранић: „Лишће“ (избор), Алојз Мајетић: „Омишки гусари“, Јосип Козарац: *Изабране приповијести* („Славонска шума“, „Мој дјед“) и Соња Томић: „Свјетиљчица“. Нова имена у хрватском програму су Ивона Шајатовић, Сњежана Грковић Јановић, Јосип Цвенић, Јадранко Битенц, Шиме Сторић, Влатко Шарић, Јожа Хорват, Данијел Драгојевић, Мелита Рундек, Желимир Херцигоња и Никола Пулић. Осим текстова хрватских писаца, лектиру чини још неколико антологијских дела светске књижевности.¹⁰²

И у програму за седми разред писци који су се 1999. године нашли у списку *Приједлог књижевних дјела за VII. разред основне школе* комплетно су изостављени. Поред тога, знатно је измењен и списак лектире. Из њега се такође бришу имена следећих хрватских писаца: Никола Пулић: „Крком узводно“, Стјепан Томаш: „Мој тата спава с анђелима“, Дубравко Хорватић: „Краљица Катарина Косача“, те Хрватски путописи (избор), Избор из сувремене хрватске новелистике и Избор из хрватске лирике (Михановић, Враз, Прерадовић, Ботић, Шеноа). У списак лектире унета су многа имена нових хрватских писаца о којима се на простору Републике Србије врло мало зна: Зоран Понграшић: „Гуми-гуми“, Звонко Тодоровски (који је рођен у Призрену, али је живот провео у Хрватској; бавио се цртањем стрипова): „Прозор зеленог бљеска“ или „Миракул од мора“, Бранка Калауз: „Чуј, Пиги, заљубила сам се“, Јадранка Клепац: „Мирис књиге“, Нада Михоковић Кумрић: „Ластин реп“, Бернард Јан (млади хрватски писац који се представљао овим псеудонимом): „Потражи ме испод дуге“; поред њих, у лектури су и Бранка Приморац: „Матуралац“, Перо Златар: „Откључани глобус“,

¹⁰² Комплетан попис лектире за шести разред видети у Додатку, стр. 400–401.

Вјекослав Мајер: „Дневник малог Перице“, Нада Ивљевић: „Желиш ли видјети бијеле лабудове“ или „Бијели патуљак или лутке с душом“, *Избор поезије и прозе о Домовинском рату*, те неколико дела светске књижевности. Дело „Дуга“ Динка Шимуновића пребачено је из петог у седми разред, а дела „Дивљи коњ“ Божидара Просењака, „Најљепше приче класичне старине“ Густава Шваба и „Робинсон Крусо“ Данијела Дефоа из шестог у седми.

Померања градива било је и када су седми и осми разред у питању. Тако су из лектире за седми у лектиру за осми разред пребачени: Драгутин Тадијановић: „Сребрне свирале“, Аугуст Шеноа: „Бранка“, Еуген Кумичић: „Зачуђени сватови“ и Иван Горан Ковачић: Приповијести. Из лектире за осми разред се изостављају Ксавер Шандор Гјалки: „Под старим крововима“ (избор), Антон Густав Матош: „Око Лобора“, Иван Мажуранић: „Смрт Смаил-аге Ченгића“, Миле Будак: „Опанци дида Видурине“ и Марин Држић: „Новела од Станца“, а уносе се Силвија Шесто: „Дебела“ или „Ванда“ или „Тко је убио паштетицу“, Нада Михелчић: „Биљешке једне гимназијалке“, Маја Брајко Ливаковић: „Кад побједи љубав“, Сања Пилић: „О мамама све најбоље“ или „Сасвим сам попубертетио“, Мате Балота: „Тијесна земља“, Јосип Лаћа: „Гранд хотел“, Горан Трибусон: „Легија странаца“ или „Рани дани“ или „Не дао Бог већег зла“, Златко Крилић: „Крик“ и Милена Мандић: „Покајник“.

Од књижевних врста у седмом и осмом разреду се учи о миту и легенди, биографији и аутобиографији, криминалистичкој приповеци и роману, сонету, балади, роману, мисаоној и религиозној песми, те драмским врстама. И у прозним и у поетским текстовима доминантна је социјална тематика.

У оквиру Медијске културе ученици петог разреда сазнају основне чињенице о врстама медија, врстама филмова, *тиску* (штампи) и *казалишту* (позоришту), у шестом о филмским изражајним средствима (кадру, плану, углу снимања), интернету и стрипу, у седмом о врстама играног филма, телевизијских и радијских емисија, те о *књижници* (библиотеци) и у осмом о сценарију, књизи снимања, документарном филму, те о Загребачкој школи цртаног филма.

3.2.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Републике Хрватске – настава језика

Актуелни наставни програми за српски/хрватски језик у Републици Србији односно Републици Хрватској суштински се не разликују много, бар када је настава језика и настава културе изражавања у питању, мада на први поглед и само листањем докумената то не изгледа тако. Наиме, за разлику од садржаја анализираних докумената, који су доста слични, форма односно начин излагања градива у оквиру поменутих програмских подручја се знатно разликује, те су то разлози због којих нам се, уколико би детаљна анализа програма изостала, чини да је реч о двама потпуно различитим документима.

Иако и један и други програм почињу садржајима из језика, ова програмска целина се у хрватском и српском програму композицијски разликује. У Хрватској је градиво из језика распоређено по темама (има их петнаест по разреду); у оквиру сваке теме одређени су и издвојени кључни појмови и тзв. образовна постигнућа. У српском програму градиво из језика за сваки разред подељено је на граматику, правопис и ортоепију; у оквирима тих пододељака дати су само садржаји.

Када, пак, упоредимо садржаје програма, чињеница је да се они у високом проценту поклапају. Разлике се углавном тичу распореда градива у оквиру четири анализом обухваћена разреда; суштински, оне су минималне и не утичу на општи утисак (на пример, у петом разреду се према оба програма у оквиру граматике раде се бројеви, али у Србији све врсте и значења, а у Хрватској врсте и промена редних бројева; или, у Србији и личне и неличне заменице, у Хрватској само личне). Таквих примера има још.¹⁰³

Хрватски програм за пети разред растеређенији је у односу на српски јер се не обрађује сложена реченица (појам и препознавање), глаголски вид, глаголски род и глаголски облици презент, перфекат, футур и радни глаголски придев. У Хрватској се на овом узрасту обрађују само глаголска лица и број. Осим тога, српски програм обилује захтевима који се односе на наставу правописа, док је хрватски у том сегменту знатно растеређенији.

И програм за шести разред обимнији је у Републици Србији. Иако се у Хрватској на овом узрасту стичу комплетна знања о глаголима (вид, род, сви

¹⁰³ В. Додатак, стр. 354–355 и 387–389.

глаголски облици) и заменицама, у Србији се у шестом разреду учи још и о гласовном систему и гласовним променама (што се у Хрватској ради у осмом разреду), грађењу речи, обнављају се основни појмови о реченици. Такође се организују правописне и ортоепске вежбе у оквиру којих се вежба више правописних правила и акценатских норми, за разлику од хрватског програма у коме ортоепије и нема, а из правописа се увежбава само писање трију тачака, апострофа, цртице и заграде и великог слова у писању назива покрајина и насеља.

Разлике које се односе на градиво у седмом и осмом разреду такође су узроковане другачијим распоредом садржаја у програмима Србије и Хрватске. У српском програму су у седмом разреду заступљени садржаји из готово свих граматичких дисциплина – говори се о врстама речи, о значењу и употреби падежа, о врстама глагола (личним и безличним), синтагмама, безличним реченицама, реченичним члановима, независним реченицама, конгруенцији, акцентима итд. У Хрватској, пак, говори се само о реченичним члановима, структури реченице и односу међу реченицама у сложеној (врсте зависних и независних реченица), те о акценту у стандардном језику Хрвата.

У осмом разреду у Републици Србији углавном се говори о језику, народном и књижевном, нормирању, развоју српског књижевног језика (Вуковој реформи језика и правописа),¹⁰⁴ језицима националних мањина, говореном и писаном језику, те врстама функционалних стилова. Из граматике су заступљене врсте синтагми, врсте зависних реченица, врши се систематизација знања о глаголским облицима, грађењу речи, акцентима и лексичким значењима речи. У Хрватској се такође говори о језику, односу завичајног и књижевног језика, пореклу речи и њиховим лексичким значењима, али се говори и о гласовима и гласовним променама.

У програму Републике Хрватске много се више пажње посвећује развоју хрватског језика, његовој историји и садашњем стању, него што се то чини у Републици Србији, која, слободни смо да приметимо, за то има више разлога и материјала. У хрватским програмима се о хрватском језику у сваком разреду обрађује по нека тематска целина, док се у српским програмима с тим садржајима креће од седмог разреда.

¹⁰⁴ До овога програма, у програмима СР Србије увек је стајало да је то „Вукова и Гајева реформа језика и правописа“.

3.2.2. Настава културе изражавања

Садржаји *Језичке културе* односно *Језичког изражавања* у програмима Србије и Хрватске такође су доста слични. Поклапања има у облицима изражавања који се усвајају на одређеном узрасту, а разлике су у врстама захтева који се на конкретан облик изражавања односе. Тако се, на пример, у петом разреду и у једној и у другој републици изводе вежбе у препричавању, описивању и приповедању, али су захтеви у оквиру тих облика различити: у Србији се у оквиру дескрипције описује радни поступак, спољашњи и унутрашњи простор и појединости у природи, а у Хрватској се вежба субјективан и објективан опис особе; или: у Србији се вежба препричавање кратких текстова и сцене из епског дела, филма или телевизијске емисије, а у Хрватској стваралачко препричавање (увођење нових елемената у приповедање). У овом делу програма има и нових термина као што су „*приповиједање у првој и трећој особи*“, где прва особа (прво лице) представља *судионика*, а трећа особа (треће лице) *несудионика*.¹⁰⁵ Српски програм за пети разред, у односу на хрватски, доноси још и захтеве о писању извештаја односно вести, о писању писма и организовању различитих ортоепских, граматичких, лексичких и стилских вежби,¹⁰⁶ док хрватски садржи захтеве за увежбавањем одређених правописних правила.¹⁰⁷

Програм Републике Србије за шести разред такође је је обимнији, захтеви су конкретнији и сложенији. Они се односе углавном на различите врсте ортоепских, лексичких и семантичких вежби (имновање осећања и људских особина, речи приближног облика, уочавање туђица и некњижевних речи, сажимање текста уз појачање информативности и сл.). У Хрватској је захтева у оквиру језичког изражавања мање. Једино чега у овом програму има, а у српском нема, а требало би га бити, јесте увежбавање и разликовање службеног и приватног разговора, те стварање, писање и казивање вицева и анегдота и вежбе у краснослову. Ови задаци су врло креативни и изузетно корисни. Захтев „разликовати службени од приватнога разговора; судјеловати у драмским импровизацијама службенога и приватнога разговора поштујући особености

¹⁰⁵ О томе видети у Додатку, стр. 389.

¹⁰⁶ О којим вежбама конкретно је реч видети у Додатку, стр. 381.

¹⁰⁷ Правопис је у српском програму дат искључиво у оквиру садржаја из језика.

сваког од њих“ (извод из Додатка, стр. 396), мада пре у старијим разредима (седмом или осмом), свакако треба уврстити и у програм Републике Србије, јер ће се ученици путем оваквих вежбања постепено функционално оспособљавати и припремати за ситуације у којима ће се по завршетку школовања наћи. У овом делу хрватског програма јављају се следећи новостворени изрази: *упризорити* (приказати), *занагласнице* (енклитике) и *нијечница* (овај се појам јављао и у ранијим програмима, а представља одричну речцу или, како би Хрвати рекли, честицу).

За разлику од претходна два разреда, програм језичког изражавања за седми разред се у Србији и Хрватској доста разликује. Овога пута он је обимнији у хрватском програму (садржи четрнаест тема); разлог томе лежи у чињеници да се у хрватским школама многи појмови из културе изражавања који се у Србији обрађују у петом и шестом разреду, у њима обрађују тек у седмом (на пример, писање биографије и аутобиографије – у Србији се ради у шестом разреду, писање вести – у Србији се ради у петом разреду, контраст, хипербола и градација – у Србији се ради у шестом итд.). И на овом узрасту језичко изражавање обилује правописним темама.¹⁰⁸

Највише разлика има у програму за осми разред. Заједнички садржаји су расправа, те попуњавање различитих образаца. Остали се садржаји углавном разликују. У хрватском програму доминира градиво из линвостилистике: врсте стилова, читање, говорење и писање дијалекатских текстова итд., док су у српском програму садржаји углавном подређени функционалним циљевима наставе, па имамо захтеве као што су сажимање текста, писање резимеа, тражење кључних речи, препознавање бирократског језика, коришћење индексом, појмовником, библиографијом, те сналажење у нелинеарним елементима текста као што су дијаграми и графикони.

3.2.3. Настава књижевности

Анализирајући програмско подручје *Књижевност* дошли смо до закључка да се у овом сегменту српски и хрватски актуелни програми готово потпуно

¹⁰⁸ В. Додатак, стр. 405.

разликују у одабиру текстова, што је и разумљиво с обзиром на чињеницу да су Хрватска и Србија данас самосталне државе. Хрватски програм лектире, поред антологијских дела светске књижевности, чине текстови искључиво писаца хрватске националности, доказаних, али и нових, познатијих и нама мање познатих, јер је у програм унет и један број младих писаца који се у хрватској књижевности тек афирмишу и који су углавном значајни у локалним срединама. Српски програм такође чине углавном писци српске националности и понеки црногорске (Петар Петровић Његош, Стјепан Митров Љубиша). Последња хрватска имена која су се налазила у програму Републике Србије били су Ивана Брлић Мажуранић и Иван Горан Ковачић. Они су из програма изостављени 2007. године. У хрватским програмима, пак, српских писаца нема још од почетка међуетничких сукоба 1991. године.

Онај мањи део садржаја који је заједнички српском и хрватском документу чине дела светски признатих писаца, која су била саставни део програма и у време СФРЈ, али и један словеначки писац – Иван Цанкар (у Србији се обрађује „Десетица“, у Хрватској „Истина и љубав“). Од светских аутора то су: у петом разреду Марк Твен: „Доживљаји Тома Сојера“ (у Хрватској се као могућност избора нуди и „Доживљаји Хаклберија Фина“), Жил Верн (у Хрватској као избор још и „Пут у средиште земље“ или „Пут око свијета за 80 дана“), Данијел Дефо: „Робинсон Крусо“ (у Хрватској се обрађује у седмом разреду); у шестом разреду то су само Хенрих Сјенкјевич: „Кроз пустињу и прашуму“ и Ференц Молнар: „Дечаци Павлове улице“ (у Хрватској се обрађује у петом разреду). Дело Алфонса Додеа „Писма из моје ветрењаче“ у Србији се обрађује у седмом, док се у Хрватској обрађује у шестом разреду; Дневник Ане Франк и „Мали принц Антоана де Сент Егзиперија у Србији такође у седмом (у Хрватској се обрађује у осмом). У осмом разреду се према оба програма обрађују још и роман „Старац и море“ Ернеста Хемингвеја“ и драма „Ромео и Јулија“ Виљема Шекспира.

Када је народна књижевност у питању, програми готово да немају додирних тачака, осим што се у петом разреду и у Србији и у Хрватској обрађују шаљиве народне приче (није конкретизовано о којим је текстовима реч).

Захтеви који се односе на проучавање и интерпретирање свих програмом предвиђених текстова у контрастираним документима врло су слични.

3.3. Наставни план и програм у Федерацији Босне и Херцеговине

Формирање Федерације Босне и Херцеговине почело је марта 1994. године. Наиме, 18. марта 1994. потписан је Вашингтонски споразум који је предвиђао формирање Федерације с већинским бошњачким и хрватским становништвом, а до њеног коначног успостављања дошло је 10. маја 1994. године. Споразум је предвиђао кантонално уређење Федерације. У састав Босне и Херцеговине касније је ушла и Република Српска, која је тиме постала њен други ентитет.¹⁰⁹ Њено постојање признато је Уставом Босне и Херцеговине из 1995. године у коме се наводи да „Република Босна и Херцеговина, чије је званично име од сада „Босна и Херцеговина“ наставља своје правно постојање по међународном праву као држава, са унутрашњом структуром модифицираном овим Уставом“ (Устав 1995: чл. 1), и даље: „Босна и Херцеговина се састоји од два ентитета: Федерације Босне и Херцеговине и Републике Српске“ (Устав 1995: чл. 3). Република Српска заузима 49% територије Босне и Херцеговине.

Овакво уређење државе, дефинисано Уставом Босне и Херцеговине, уставима ентитета и кантона, утицало је и на специфичну институционалну слику у Босни и Херцеговини. Осврт на кратку историју формирања и уређења данашње БиХ илуструје нам колико су друштвено-политичке прилике на тој територији сложене. Правни акти на основу којих се дефинишу надлежности различитих организација нису у потпуности доносили исте ставове, па је то додатно отежавало организовање и остваривање рада у било којој „заједничкој“ институцији, па и школству, где пуну и неподељену надлежност имају Република Српска, десет кантона у Федерацији Босне и Херцеговине и Брчко дистрикт. Такве околности допринеле су да у послератном систему образовања у БиХ још увек има многих проблема као што су одвојени наставни планови и програми за три конститутивна народа, пракса превозења ученика у једнонационалне школе, систем „две школе под једним кровом“¹¹⁰ и сл.

¹⁰⁹ Република Српска формирана је још јануара 1992. године, али је, према ставу Међународне арбитражне комисије о Југославији, током читавог рата у Босни и Херцеговини била нелегална творевина.

¹¹⁰ У таквим школама, које су биле карактеристичне за мешовите средине, обично у супротним сменама или на различитим спратовама, физички су у истом простору била присутна деца

Данас основно образовање у Босни и Херцеговини почива на новом Закону о основном образовању (Закон о основном одгоју и образовању 2004) и заснива се на реформисаним плановима и програмима који представљају резултат увођења курикуларног приступа у планирање и програмирање наставног процеса.

На територији Босне и Херцеговине основно образовање почиње у календарској години у којој дете до 1. априла навршава шест година и траје без прекида наредних девет година. Деветогодишње основно образовање подељено је у три циклуса (тзв. тријаде). У Федерацији Босне и Херцеговине процес увођења обавезног деветогодишњег образовања завршен је почетком школске 2009/10. године, док је у Републици Српској деветогодишње обавезно основно образовање уведено школске 2003/04. године. У овим се двама ентитетима настава изводи по различитим програмима.

С обзиром на чињеницу да се Федерација Босне и Херцеговине састоји од десет кантона, Стручна комисија за израду оквирног наставног плана и програма, стандарда и норматива за деветогодишњу основну школу, с поткомисијама за појединачне предмете, дефинисала је оквирни наставни програм као темељ односно оквир за конципирање и реализацију кантоналних наставних програма на основу којих се остварује наставни процес у Федерацији Босне и Херцеговине. Како је планирано да се наставни планови и програми кантона, којих је много, састоје од општег дела – заједничког језгра и посебног дела – локалне компоненте, с тим да заједничко језгро, које је данас и једино у примени, представља ширу основу која одговара *Оквирном наставном плану и програму за деветогодишњу основну школу*, ми ћемо се у раду бавити анализом управо овог, оквирног програма. Он осигурава кохезију система основног васпитања и образовања у Босни и Херцеговини, а локална компонента у кантоналним програмима требало би да школама, општинама и кантонима даје могућност да развију властите програме, бирајући садржаје и подручја учења.

Актуелни *Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу* (Оквирни наставни план и програм 2004) конципиран је тако да свим ученицима омогућава квалитетно образовање. Он је изграђен на темељима тзв.

различитих националности (најчешће Хрвати и Бошњаци), али се они нису образовали према истом наставном плану и програму.

курукуларног принципа,¹¹¹ који се огледа у систематском осмишљавању, повезивању и уређењу целокупног процеса васпитања и образовања, учења и подучавања. „Осим што одговара на питање *шта, када и по ком редослиједу* деца уче, нови наставни план и програм (курукулум) такођер треба да одговори и на питања *зашто и ради чега* требају учити, *како* требају учити, те *што* су научила/извела/развила, какво је, уствари, ефективно *учење*“ (Анализа наставног плана и програма 2011: 4).

За разлику од досадашњег програма, који је био усмерен првенствено на садржајима васпитно-образовног процеса (Наставни план и програм 1999^a), нови програм, тзв. курикулум, усмерен је на исходима учења. Према традиционалном плану и програму планирање се заснивало на унапред одређеном броју часова за свако подручје у оквиру матерњег језика, а задатак наставника био је да што успешније ученицима пренесе сазнања о такође унапред одређеним садржајима. Насупрот овоме, нови програм, иако и он доноси прецизан број часова за свако предметно подручје, полази од исхода учења,¹¹² а планирање је повезано са постизањем жељених резултата. У складу са тим предвиђено је да се наставни план и програм заснива на јасно дефинисаним и мерљивим резултатима учења, док су садржаји, методе и процес реализације наставе флексибилни и променљиви.

Исходи учења се у различитим предметима различито именују – од *исхода учења, очекиваних резултата, програмских захтева, до очекиваних знања.*

У програму за матерњи језик и књижевност терминологија која се односи на исходе учења није уједначена у свим разредима. У петом се они дефинишу као *очекивана постигнућа*, где су засебно одређена *минимална, довољна и висока постигнућа*, у шестом као *исходи учења*, са посебно дефинисаним *минималним и оптималним исходима* у настави књижевности и језика, и као *очекивана постигнућа (минимална и оптимална)* у настави културе изражавања и медијској култури. У седмом разреду у програму су наведена *минимална постигнућа* и

¹¹¹ Курикуларни принцип у први план ставља исходе учења односно оно што деца током школовања треба да науче, вредности које треба да прихвате, да им се омогући да њихова знања пређу у умења. Овакав приступ образовању шири је од приступа који школу схвата као место усвајања знања и преношења чињеница. Насупрот томе, курикулум наглашава да је школа место целовитог индивидуалног и социјалног развоја ученика.

¹¹² „Исходи учења су тврдње о томе шта се од дјетета очекује да зна, разумије и/или да је способно показати након завршетка процеса учења. Они морају бити праћени са прикладним критеријима вредновања. Зато је важно да они буду написани јасно и конкретно, тако да су лаки за праћење и процјену“ (Анализа наставног плана и програма 2011: 9).

максимална постигнућа у настави књижевности и *исходи учења* (минимални и максимални) у настави језика, културе изражавања и медијске културе. У осмом разреду у настави књижевности, језика и медијске културе дефинишу се *исходи учења* (минимални и максимални), док се у настави културе изражавања говори о *оčekиваним постигнућима у усменом и писменом изражавању* (минималним и максималним). Дакле, недоследности у термилошком одређењу исхода учења у програму за матерњи језик има у свим разредима, али је важно да су они јасно дефинисани и мерљиви за сваку област односно предметно подручје. Они су примерени узрасту ученика и логички и систематично распоређени по разредима.

Иако је основни циљ реформе наставних планова и програма у Босни и Херцеговини био истицање у први план исхода учења и реализација наставног процеса у складу с тим принципом, анализа структуре наставног програма за матерњи језик показује да и ови нови програми још увек полазе од садржаја предмета, који су прилагођени циљевима наставе и васпитно-образовним задацима, а да исходи учења долазе тек на крају.

Структура наставног програма за пети разред изгледа овако: најпре су наведена подручја и глобалне назнаке елемената плана и укупних програмских захтева, с прецизно одређеним бројем часова за сваку тематску целину.¹¹³ Потом се за сваку од набројаних тематских целина дефинишу програмски захтеви, одгојно-образовни циљеви и очекивана постигнућа (минимална, довољна и висока). Што се програмских подручја тиче, прво су дати садржаји из *Читања и писања* и књижевни текстови и лектира (дакле, књижевност), потом из *Рјечника, граматике, правоговора и правописа, Културе изражавања* и на крају *Медијске културе*. Највећи број часова одређен је за наставу књижевности (85), потом за језик (45), културу изражавања (30) и медијску културу (15).

Када је реч о програмским захтевима који се односе на читање и писање, извесно изненађење представља чињеница да се у програму за пети разред наглашава да се читају текстови штампани и латиничним и ћириличним писмом.¹¹⁴ Дају се и детаљна упутства која би требало да помогну у увежбавању самосталног

¹¹³ В. Додатак, стр. 417–418.

¹¹⁴ Латиница је традиционално босанско писмо, те је већ више деценија код Муслимана односно данас Бошњака била потиснута свест о ћириличном наслеђу. Зато Халиловић истиче да је и ћирилица бошњачко писмо јер је њоме „писан и тискан дио нашега језичког наслеђења“ (Халиловић 1996: 16).

гласног читања (на пример, потцртати мање познате речи и речи које су тешке за изговор, замислити да има много слушалаца, повремено погледати у њих итд.) и читања у себи. Минимална очекивана постигнућа углавном одговарају ученицима који су испод одељењског просека, довољна одговарају просечним ученицима, а висока ученицима с натпросечним интелектуалним способностима.

Што се избора књижевних текстова тиче, кроз програм књижевности рефлектују се разнолике културе, што је и очекивано, јер је подручје Босне и Херцеговине културолошки врло осетљиво. Међу књижевним текстовима домунирају они чији су аутори из Босне и Херцеговине (Скендер Куленовић: „Цеста“, Алија Дубочанин: „Шарко“, Ешреф Бербић: „Како је отишло љето“, Насиха Капићић-Хацић: „Везени мост“, Муса Ђазим Ђатић: „Босна жубори“, Шукрија Панцо: „Последње ласте“, Алекса Микић: „Липов цват“, Драган Кулићан: „Поточић“ и Иво Андрић: „Аска и вук“). У програму су и Добриша Цесарић: „Јесен“, Густав Крклец: „Бијели град“, Енес Кишевић: „Киша“ и Весна Крмпотић: „Колико је тешка пахуљица“ (игроказ), те Бранко Ћопић: „Изокренута прича“ и Стеван Булајић: „Сарка“. Домаћу лектуру чине: Ахмет Хромаћић: „Патуљак вам прича“, Алија Дубочанин: „Тиха ријека дјетињства“, Исмет Бекрић: „Јесен у граду“ (изабране пјесме), Ивана Брлић Мажуранић: „Приче из давнине“, Мато Ловрак: „Влак у снијегу“ и Ђани Родари: „Путовање Плаве Стријеле“. Кроз интерпретацију набројаних текстова ученици усвајају основне појмове из теорије књижевности (фабула, композиција, песничка слика, поређење, епитет).

У програму књижевности за шести разред доста пажње посвећује се усменој књижевности, тј. обележјима народних лирских и епских песама, а ученици се упознају и с одликама бајке (фантастични елементи у бајци), басне (ликови у басни, пренесени смисао басне и поука басне) и кратке приче. Што се уметничке књижевности тиче, говори се о основним одликама лирске поезије (мотив, стих, строфа, рима) и врстама лирских песама (љубавној, дескриптивној и родољубивој). Од прозних врста заступљене су новела, цртица и приповетка, а ученици се упознају и с разликама између приче, романа и играказа.

Стилске фигуре су у програму БиХ за шести разред само проширене персонификацијом и оноματοпејом у односу на оне из петог.

Међу књижевним текстовима у програму за шести разред такође је највише дела која су стварали писци из Босне и Херцеговине, али има и писаца из Хрватске и Србије. Поред неколико представника светске књижевности, у програму су: Мирсад Бећирбашић, Ибрахим Кајан, Зејфир Хасић, Шукрија Панџо, Скендер Куленовић, Шимо Ешић, Силвије Страхимир Крањчевић, Антун Бранко Шимић, Божидар Просењак, Јован Дучић, Душко Трифуновић, Исидора Секулић, Петар Кочић, Ивица Вања Рорић, Ранко Павловић, Исак Самоковлија и Григор Витез, који је пореклом и осећањем био Србин, али је живео и стварао у Хрватској.¹¹⁵

У седмом разреду се, према програму Федерације БиХ даље развија и усавршава тумачење књижевних текстова у правцу усвајања ширих појмова који се односе на фабулу, психолошко-етичку карактеризацију ликова, позицију приповедача у причи. Ученици се упознају и са одликама дескриптивне, шаљиве и родољубиве песме, те фантастичне приче, дневника, летописа, путописа, пустоловног и историјског романа, баладе и романсе и драме (сатиричне комедије и играказа). Од стилских фигура на овом узрасту се обрађују метафора и контраст.

Када је у питању списак књижевноуметничких текстова и лектире за седми разред, у програму Федерације се и на овом узрасту врло доследно поштује тзв. завичајни принцип. Наиме, у програму су заступљени писци свих доминантних нација с простора БиХ (Бошњаци, Хрвати и Срби). Поједини хрватски и српски писци чија се дела налазе у програму живели су и стварали или живе и стварају у Босни и Херцеговини. Такви су, на пример, Никола Шоп и Енес Кишевић (Хрвати из БиХ) и Светозар Ђоровић, Ненад Радановић и Ранко Павловић (Срби из БиХ). Поред њих, у програму су и хрватски и српски писци који су стварали у својим матичним земљама – Добриша Цесарић, Тин Ујевић, Мирослав Крлежа, Вјенцеслав Новак, Драгутин Тадијановић, Дубравко Јелачић Бужимски и Бранка Приморац у Хрватској и Војислав Илић, Душко Трифуновић, Исидора Секулић, Стеван Раичковић и Десанка Максимовић у Србији.¹¹⁶

Програм књижевности за осми разред шире разрађује књижевнотеоријске појмове као што су мотиви, слике, елементи стиха (рима), композиција епских

¹¹⁵ О којим је делима реч видети у Додатку, стр. 425 и 427.

¹¹⁶ Комплетан списак лектире за седми разред погледати у Додатку, стр. 433 и 441.

дела (фабула), анализа ликова (унутрашњи монолог као средство сликања лика и психолошка анализа лика), хумор, иронија и сатира у прозном делу. Ученици се упознају с мисаоном и љубавном песмом, формом газела, одом, химном, елегијом, идилом, сонетом, хаику песмама и песништвом на оријенталним језицима, а од прозних врста с научно-фантастичним романом, романом одрастања, путописом (као и у седмом разреду), основним одликама драме, те драматизацијом (ово последње као и у седмом разреду). Од језичко-стилских средстава обађују се алегорија, градација и хипербола.

Књижевноуметничке текстове и лектуру чини највише дела насталих на простору Босне и Херцеговине, потом из хрватске књижевности (Добриша Цесарић, Весна Парун, Антон Густав Матош, Славко Колар, Јосип Козарац, Злата Коларић, Милан Огризовић, Весна Крмпотић, Стјепан Чуић), од српских писаца заступљени су Исидора Секулић, Бранислав Нушић, Бранко Ћопић и Дара Секулић, која је живела и стварала (и ствара) и у Хрватској и у БиХ. У програму за осми разред је и Милош Ковач, који се и данас сврстава и у српску, и у црногорску, и у хрватску књижевност, те Иво Андрић и Петар Кочић.¹¹⁷

Садржаји књижевности за завршни, девети разред у основношколском образовању углавном су поновљени из неког од претходних разреда (на пример, метафора, инверзија, контраст из седмог разреда, дескриптивна и родољубива песма, балада, романса, пустоловни и историјски роман такође из седмог разреда, мисаона и љубавна песма из осмог итд.), с тим што се поменути књижевнотеоријски појмови обрађују и утврђују на другим текстовима. Новину у садржајима представља есеј, комедија и историјска драма, с којима се ученици први пут срећу на овом узрасту.

Списак дела за интерпретацију чини готово подједнак број писаца из књижевности Босне и Херцеговине, хрватске и српске књижевности. У програму за девети разред су: Мак Диздар: „Запис о земљи“, Абдулах Сидран: „Зашто тоне Венеција“, Едхем Мулабдић: „Зелено бусење“ (одломак), Тамил Сијарић: „Конак“, Неџад Ибришимовић: „Змај од Босне“ (одломак), Дервиш Сушић: „Велики везир“ (одломак), Антун Бранко Шимић: „Опомена“, Тин Ујевић: „Колајна“, Силвије Страхимир Крањчевић: „Мој дом“, Владимир Назор: „Значење

¹¹⁷ Комплетан списак лектуре за осми разред погледати у Додатку, стр. 442 и 444.

ријечи“, Миљенко Јерговић: „Рута Таненбаум“ (одломак), Мирослав Крлежа: „Битка код Бистрице Лесне“, Иван Горан Ковачић: „Мрак на свијетлим стазама“, Оскар Давичо: „Хана“, Војислав Илић: „Љубавна прича о дону Нунеку и дони Клари“, Васко Попа: „Љубав белутка“, Меша Селимовић: „Тврђава“ (одломак), Милош Црњански: „Дневник о Чарнојевићу“ (одломак), Растко Петровић: „Људи говоре“ (одломак), Иво Андрић: Антон Густав Матош (есеј) и Бранислав Нушић: „Ожалошћена породица“ (одломак). У програму су и народна балада „Смрт браће Мориса“, народна романса и народна севдалинка по избору. Миљенко Јерговић, босанскохерцеговачки и хрватски новинар и писац, својим делом „Мама Леоне“ део је и домаће лектире, у којој је, поред Шекспира, Молијера, Баха и Хемингвеја присутан једнак број бошњачких, хрватских и српских писаца (по три).¹¹⁸

Градиво из граматике у петом разреду углавном чине садржаји о променљивим врстама речи (именицама, заменицама, придевима и бројевима) реченици (простој непроширеној и простој проширеној), атрибуту, апозицији и објекту, завичајном говору и књижевном језику и правописна правила која се тичу писања великог слова у вишечланим географским именима, писања управног и неуправног говора и употребе готово свих интерпункцијских знакова.

Садржаји из језика за шести разред већим делом представљају „разраду“ садржаја из петог разреда. На овом узрасту у Босни и Херцеговини детаљно се обрађују врсте речи (у петом разреду о променљивим врстама речи добијају се само основне информације), учи се о деклинацији именица и основним значењима падежа, придевском виду и деклинацији придева, деклинацији заменица и бројева, о помоћним глаголима, именском и глаголском предикату. Обрађују се и гласови и гласовне промене, а учи се и о наглашеним и ненаглашеним речима, самосталним и несамосталним речима, једнозначности и вишезначности речи.

Програм језика за шести разред Федерације Босне и Херцеговине чине још и садржаји који се односе на усвајање знања о развоју стандардног (књижевног) језика: о босанском, хрватском и српском језику, историји језика јужнословенских народа, почецима словенске писмености и старословенском језику, те писмима у босанском, хрватском и српском језику.

¹¹⁸ Списак дела за лектуру погледати у Додатку, стр. 457.

Што се правописа тиче, увежбава се писање великог слова у називима планета, народа и насељених места, писање суперлатива придева, придева изведених од властитих имена, писање умањеница и компаратива придева, те трију тачака, цртице и заграде.

У седмом разреду проширују се знања о наглашеним и ненаглашеним речима, речима за именовање припадности месту, крају, земљи, народу, основном и пренесеном значењу речи, речцама (честицама), проширеној реченици (свим њеним члановима). Усвајају се и основни појмови о сложеној реченици, а стичу се и нова знања о свим глаголским облицима, осим о глаголским прилозима (лице и број, глаголски вид, глаголски род, значење и грађење глаголских облика).

Знања о сложеној реченици проширују се у осмом разреду. Ученици се подсећају на структуру непроширене, проширене и сложене реченице, говори се о бесубјектној и неоглагољеној реченици, детаљније него у претходним разредима изучавају се основни реченични чланови, а учи се и о структури и врстама независних и зависних реченица. Знање о глаголима допуњује се упознавањем с глаголским прилозима, а на овом узрасту говори се и о синонимима, хомонимима, антонимима и архаизмима. Из правописа се увежбава писање неодређених заменица с предлогом, великог слова у именима друштава и различитих организација, писање зареза у независним и зависним реченицама, а понавља се и писање управног и неуправног говора.

У завршном разреду ученици се упознају с различитим лексичким значењима речи (позајмљенице, жаргонизми, вулгаризми, неологизми, фразеологизми, архаизми, дијалектизми) и функционалним раслојавањем језика, с детаљним освртом на административно-пословни стил. Поред тога, разрађују се садржаји из шестог разреда који се односе на гласове и гласовне промене, овога пута врло детаљно. Такође се стичу комплетна знања (примерена датом узрасту) о творби речи, а учи се и о конгруенцији и врстама и месту акцента. Из правописа се углавном врши систематизација знања о писању великог слова у вишечланим именицама и употреби реченичних и правописних знакова, те о састављеном и растављеном писању речи.

Иако је босански/хрватски/српски језик према наставном плану у петом и шестом разреду заступљен с пет часова недељно, а у осталим са по четири, на

основу анализе програма се стиче утисак да су садржаји из језика најобимнији и најкомплекснији у деветом разреду.

У оквиру културе изражавања у петом разреду ученици усвајају основне облике изражавања: наративну (препричавање без обавезног састављања плана, препричавање с усмерењем на сажимање текста, препричавање на основу датих тематских речи, причање догађаја и доживљаја) и дескрипцију (опис појаве у природи, опис пејзажа). Ученици се упознају и с изражајним средствима екранизованих дела (кадар, монтажа, музика), дијалогом у филму и позоришној представи. Програмски захтеви предвиђени за овај узраст углавном су усмерени ка правилном организовању усменог и писменог изражавања ученика, коришћењу пуних реченица, те ка оспособљавању ученика за јасно и убедљиво говорење и писање, што и треба да буде примарни циљ наставе ове програмске целине и у овом, и у старијим разредима.

У шестом разреду препричавање се даље усавршава (стваралачко препричавање и препричавање сажимањем фабуле), причање (стварног догађаја, измишљеног догађаја, причање према задатој слици или музици) и описивање (портрет, пејзаж, интеријер, екстеријер, опис бића или групе бића) такође, ученици се вежбају у приватном и службеном разговору, изражајном читању књижевног текста и осталим врстама читања. Захтева који се односе на приватни и службени разговор има и у програму Републике Хрватске; они су врло корисни јер је за свакодневни живот ученика значајно да разликују службену и приватну комуникацију, те да познају начине оспособљавања и изразе учтивости. Изузетно су корисни и садржаји који се односе на писање диктата (контролни, с предусретањем грешака, проучени и слободни диктат) зарад савладавања основних правописних правила, те писање писама, телеграма, СМС порука, признаница итд. ради стварања вештина и навика у примени функционалних облика писменог изражавања. Програм културе изражавања за шести разред предвиђа и израду два школска писмена задатка у току године, што се наставља до завршетка основног образовања.

Распоређивање градива у седмом, осмом и деветом разреду наставља се у складу с принципом систематичности и поступности и примерености програмских захтева узрасту ученика. Тако се у седмом разреду ученици упућују

на причање догађаја или доживљаја с ретроспективним током излагања, у осмом се захтеви односе на стварање замишљене приче из фантастичног, рачунарског, биљног или животињског света, а у деветом на причање смешних догађаја. Понавља се и дескрипција – у седмом опис спољашњег и унутрашњег портрета и опис динамичног збивања у природи, у осмом поново опис интеријера. У седмом разреду врше се следеће вежбе у читању и слушању: интерпретативно читање, читање у себи и усмерено читање, те у писању: диктати и школски писмени задаци. У осмом се читање своди на извођење артикулационих, акценатских и интонацијских говорних вежби, док се писање своди на драматизацију неке приче из читанке, писање различитих врста диктата и обавезних писмених задатака. Нови садржаји у седмом разреду су писање дневника и аутобиографије, а у осмом писање путописа.

У деветом разреду се ученици и у оквиру *Културе усменог и писменог изражавања* упознају с различитим стиловима у говорењу и писању. Оно што посебно доприноси квалитету овог дела програма јесте обучавање ученика у писању захтева, пријава, записника, биографије, молбе и дописа, односно различитих административних образаца и текстова који ће ученицима бити нужни приликом уписивања у наредне школе или приликом запошљавања. Расправа се јавља и у овом разреду, и то кроз развијање способности решавања проблемских ситуација, вештине доказивања и кроз изрицање сопственог става, чему ученици треба да теже и у изражавању ван наставе, а организују се и вежбања у писању приказа и есеја. Такође се, као и у ранијим разредима, изводе вежбе у писању диктата.

Подручје *Медијска култура* обухвата садржаје који треба да послуже овладавању терминологијом и изражајним средствима важним за сналажење у свету филма, радија, телевизије и штампе. Циљ наставе медијске културе јесте упућивање ученика у начине препознавања властитих потреба и ставова посредством идентификације с личностима са екрана, те развијање наглашенијег интереса за уметност уопште.

У петом разреду гледање екранизованих дела треба да представља вежбу у умећу посматрања и обогаћивања визуелног памћења, маште, мишљења и у

богаћењу асоцијација. На тај начин ученици препознају, и оспособљавају се да у различитим животним ситуацијама примене, снагу речи, говора и тишине.

Садржаји *Медијске културе* у шестом разреду усмерени су ка богаћењу општег образовања ученика. Ђаци се упознају с основним врстама медија, штампаним и електронским (новине, часописи, стрип, радио, телевизија, интернет) и с постанком и развојем филма и позоришта.

У седмом разреду упознају филмска и позоришна изражајна средства и изражајна средства стрипа (кадар, план, угао снимања; говор, глума, сценографија, костимографија, расвета; цртеж, квадрат, фабула изражена квадратима). Циљ усвајања ових појмова јесте оспособљавање ученика за критички однос према филмским остварењима и за естетско и етичко вредновање филма, те естетско и етичко процењивање вредности појединих стрипова.

У осмом разреду ученици се упознају с врстама играног филма и његовим литерарним елементима (сценаријом). Упознају се и с радиом, врстом радијских и телевизијских емисија према њиховој намени. Ови су садржаји веома значајни за формирање уметничког укуса ученика, јер се путем упознавања с различитим врстама радијских и телевизијских емисија код њих развија култура слушања, размишљања, говорења и просуђивања, уочава се улога телевизијског програма у животу савременог човека и развија селективни приступ шареноликом телевизијском програму. На овом узрасту ученици стичу и основне информације о библиотекама и књижној грађи.¹¹⁹ Занимљиво је да је један од васпитно-образовних задатака у оквиру *медијске културе* „самостално се служити рјечником, енциклопедијом и правописом“, а очекивани минимални исход учења „могућност проналажења појма у рјечнику и енциклопедији“. Није најјасније зашто су се ови захтеви нашли у подручју медијске културе, а не, како би по логици ствари требало бити, у подручју културе изражавања.

У деветом разреду у оквиру медијске културе проучава се документарни филм, сценарио, књига снимања, филмска монтажа и интернет. У вези с овим садржајима вреди критички се осврнути на један од минималних исхода учења у вези с интернетом. Наиме, у програму стоји да ученик треба да се оспособи да „може доћи до података путем Интернета (нпр. приказ лектуре на Интернету)“

¹¹⁹ Сматрамо да би овај захтев требало пребацити у неки од млађих разреда.

(извод из Додатка, стр. 457), чиме се ученици несмотрено, уз допуштења и усмерења наставника, упућују на погрешне начине упознавања и интерпретирања текстова из лектире. Сматрамо да наставници, потпуно супротно наведеном примеру, ученицима треба да строго забране трагање за тумачењима књижевноуметничких текстова на поменутој друштвеној мрежи.

Приказана анализа *Оквирног плана и програма за деветогодишњу основну школу* у Федерацији Босне и Херцеговине врло нас јасно наводи на констатацију да у поменутом документу постоји вертикална повезаност између садржаја различитих наставних подручја, толика да се њоме отишло у другу крајност – уместо повезивања градива десило се често и много пута сувишно понављање истих наставних садржаја у више разреда. У *Анализи наставног плана и програма за деветогодишњу основну школу* се, чак, наводи да су понављања и преклапања заступљена не само у оквиру истога предмета, већ и у оквиру више предмета у току једног разреда, неколико разреда или читавог образовног циклуса (Анализа наставног плана и програма 2011: 29).

Резултати анализе су такође показали да је реформа традиционалног програма у Федерацији Босне и Херцеговине ипак спроведена више формално него суштински. Иако је уведено деветогодишње образовање, наставни план и програм је задржао већину садржаја и карактеристика претходних програма који су се односили на осмогодишње школовање и доминантан фронтални рад с ученицима. Инсистирање на специфичним образовним потребама сваког детета и индивидуализованим и диференцираним циљевима у складу с тим потребама остаје само императив којим би стручњаци требало да се руководе приликом израде неких нових програма.

Уколико се осврнемо на техничку уређеност документа о коме говоримо, и ту има доста мањкавости. Текст има много правописних грешака, а читање и сналажење у тексту отежава форма програма: садржаји предмета, програмски захтеви, васпитно-образовни циљеви и исходи учења приказани су табеларно, без јасних одељака, и врло често с насловима и поднасловима неједнаке величине и врсте слога. Текст читавог документа је преобиман (има чак 1105 страна).¹²⁰

¹²⁰ Податак је преузет из текста *Анализа наставног плана и програма 2011: 29*.

Програм за босански, хрватски, српски језик, нарочито у појединим кантонима,¹²¹ карактерише кроатизиран језик. У њему се срећу речи које нису у свакодневној употреби у већини школа Федерације Босне и Херцеговине (на пример, рабити, упораба, истообличне ријечи, срочност, тијек итд). Иако новостворени бошњачки језик, према њиховом правопису (Халиловић 1996) од српског и хрватског разликује, пре свега, велика употреба речи оријенталног (углавном турског) порекла, којом се бошњачки језик све више удаљава од друга два, то се у наставном програму није могло осетити, јер је терминологија у оквиру језика, књижевне теорије и језичке културе углавном остала непромењена у односу на претходне програме. Поменуто новине (честа употреба оријентализама, турцизама) дефинитивно су пре одлика разговорног језика, говорних образаца и језичког понашања (поздрави, прогласи, верска служба и сл.).

3.3.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Федерације Босне и Херцеговине – настава језика

Актуелни наставни планови и програми за матерњи језик у Републици Србији и Федерацији Босне и Херцеговине разликују се и у методологији израде, и у концепту, и у структури, али се веома мало разликују у садржају.

За разлику од српског програма, који у методолошком смислу није много одмакао од ранијих, традиционалних програма,¹²² програм у Федерацији конципиран је према курикуларном принципу (у центру пажње нису садржаји, већ исходи учења).

У структури програма за српски језик најпре су дефинисани циљ и задаци наставе српског језика, потом оперативни задаци за сваки разред посебно, те садржаји тематских подручја која чине овај програм. На првом месту су садржаји из језика, потом из књижевности, и на крају из језичке културе, у коју су интегрисани и садржаји који се односе на медијску културу. У програмима за босански/хрватски/српски језик, пак, у редоследу програмских садржаја предност

¹²¹ Детаљније је анализиран програм за матерњи језик кантона Сарајево.

¹²² И даље су садржаји предмета у центру наставног процеса, осим што сада није прецизиран број часова за конституентска предметна подручја.

се даје подручју *Књижевност*, потом *Језику*, *Култури изражавања*, и на крају *Медијској култури*.

Предметно подручје *Језик* у програму Републике Србије обухвата сегменте *Граматика*, *Правопис* и *Ортоепија*, док су формално у програму Федерације Босне и Херцеговине то *Рјечник*, *граматика* и *Правоговор и правопис*.

Када је о сличностима и разликама у садржајима поменутих докумената реч, најпре морамо нагласити да данас, услед увођења у босанскохерцеговачки образовни систем деветогодишњег основног образовања, тамошњи други разред основне школе одговара првом разреду основне школе у Србији, где основно образовање још увек траје осам година. Самим тим су садржаји петог разреда програма Федерације БиХ сличнији садржајима четвртог разреда програма Републике Србије, те садржаји деветог разреда садржајима осмог у српском програму.

Стога ћемо, зарад боље прегледности резултата до којих смо поређењем докумената дошли, у овом одељку говорити о програмима у целини, а не, како смо то досада чинили, о појединачним разредима.

Општи утисак који се о програмима Републике Србије и Федерације Босне и Херцеговине након анализе стиче јесте да се највећи део садржаја из језика у њима подудара, те да се они углавном разликују у распореду градива у оквиру више разреда. Иако је српски програм прецизнији и детаљнији у формулацији програмских захтева, суштинских разлика међу двама програмима нема.

Разлика које су мање значајне за упознавање језика као система има, мада ни оне нису бројне. На пример, према програму Федерације БиХ ученици, када је реч о бројевима, стичу само знања о основним и редним бројевима (у петом разреду о одликама поменутих врста бојева, у шестом о деклинацији), док се збирни бројеви не помињу ни у једном разреду. У српским школама учи се о свим врстама бројева. Оно што се према српском програму такође изучава у вишим разредима основне школе, а што не садржи програм Федерације Босне и Херцеговине, јесу садржаји који се односе на напоредне односе међу реченичним члановима, на врсте синтагми, актив и пасив, те на Вуков рад на реформи језика и правописа и језике националних мањина. Из правописа су то писање основних и редних бројева, писање придева насталих од именица у чијој је основи глас *ј* (нпр.

армијски), писање заменице у обраћању *Ви, Ваи*, писање одричних именичких заменица, писање одричних заменица уз предлоге, интерпункција после узвика, писање имена из страних језика и писање генитивног знака.

С друге стране, постоје садржаји које доноси програм Федерације Босне и Херцеговине, а нема их у српском документу. То су: бесубјектна реченица, основна и пренесена значења речи, туђице, жаргонизми, вулгаризми, неологизми, перифразе, фразеологизми, архаизми, дијалектизми, те, у оквиру правописа, писање бројева словима, писање речи с гласовима *-ије, -је* (деминутиви и компаративи), писање неодређених заменица и предлога и заменица с речцом *год*, писање запете у једноставној и сложеној реченици (супротност, накнадно додат део, модалне речи, истицање и набрајање), те, у оквиру ортоепије, изговор речи у којима се појављују гласови *ч, ћ, џ, њ, ије, је*.

Када је о распоређивању градива у оквиру виших разреда реч, постоје неколике значајније разлике. Прва се тиче градива о гласовним променама, друга грађења речи и трећа садржаја који се односе на историју стандардног језика у Србији и Федерацији Босне и Херцеговине. Наиме, према српском програму сазнања о говорним органима, самогласницима и сугласницима, подели сугласника по звучности и месту творбе, те о гласовним променама стичу се у шестом разреду (узрасно одговара седмом разреду у Федерацији БиХ), док се у Федерацији ови садржаји обрађују тек у деветом разреду (у шестом разреду се само говори о подели гласова на самогласнике и сугласнике). Смештање наставне теме о којој говоримо у завршни разред сматрамо мањкавошћу овога програма јер је у супротности с принципом поступности, према коме ученици с гласом као најмањом језичком јединицом која има значење треба да се упознају раније. С друге стране, према програму Републике Србије се творба речи, врло комплексна морфолошка категорија, са свим правилима о грађењу изведеница, полусложеница и сложеница, обрађује у шестом разреду, док се у осмом врши обнављање и систематизација стечених знања. У програму Федерације БиХ ова наставна тема обрађује се, што је свакако боље решење, у деветом разреду (одговара осмом разреду у Републици Србији). Са захтевима који се односе на усвајање знања о развоју стандардног (књижевног) језика у Федерацији БиХ се креће већ у шестом разреду (босански, хрватски, српски језик у породици сродних

језика, историја Јужних Словена и стварање словенских језика, почеци словенске писмености и старословенски језик, писма и споменици писмености у српском, хрватком и бошњачком језику), за разлику од српског програма, где се с тим креће у седмом разреду (језик Словена у прапостојбини, стварање старословенског језика, старословенска писма; у Србији се, као пример, обрађује и један старословенски текст).

Када је реч о методологији израде програма, програм Федерације Босне и Херцеговине карактерише спирални развој, захваљујући коме се ученици постепено уводе у граматичке појмове и категорије, а обим захтева се усклађује с могућностима ученика. Тако ученици петог разреда стичу само основне појмове о врстама речи, врстама именица, придева и бројева, компарацији придева, проширеној реченици, основним реченичним члановима, те завичајном говору и књижевном језику. Садржаји из језика за шести разред добрим делом представљају „разраду“ садржаја из петог разреда. На овом узрасту детаљно се обрађују врсте речи (што се у Србији, у складу с узрастом ученика, ради у петом разреду), деклинација именица и основна значења падежа, придевски вид и деклинација придева, заменица *себе*, *се* и *свој* и врсте придевских заменица, учи се о помоћним глаголима, врстама субјекта и предиката – именском и глаголском (у Србији све то у петом разреду), о прилошким одредбама и објекту, те о непроменљивим врстама речи. У седмом разреду школа у Федерацији БиХ даље се проширују знања о променљивим и непроменљивим врстама речи и о категоријама променљивих врста речи, о значењима и употреби падежа, личним и безличним глаголима. Учи се и о граматичким својствима субјекта и предиката, а знања о објекту, атрибуту и апозицију стичу се и понављају, након петог и шестог разреда, и у седмом и осмом разреду. У осмом разреду врши се и проширивање знања о саставу реченице: ученици се подсећају на структуру непроширене, проширене и сложене реченице, говори се о бесубјектној и неоглагољеној реченици, детаљније него у претходним разредима изучавају се основни реченични чланови, а учи се и о структури и врстама независних и зависних реченица.

Програм СР Србије је, пак, више конципиран у складу с програмирањем градива по концентричним круговима, мада има и спиралног распоређивања програмских садржаја, о чему је већ било речи у одељку 3.1.

Што се правописа тиче, садржаји се, ако посматрамо програме у целини, такође суштински не разликују. Разлика, као и код граматике, има само у распоређивању захтева у оквиру различитих разреда. Тако се, на пример, у Федерацији Босне и Херцеговине у шестом разреду увежбава писање суперлатива придева, придева изведених од властитих именица, писање умањеница и компаратива придева, те трију тачака, цртице и заграде. У Србији се већи део тих садржаја усваја у петом и понавља у шестом разреду.

Садржаја из правописа у програму Федерације БиХ у седмом разреду нема.

У осмом разреду се из правописа, према српском програму, врши систематизација ранијих садржаја и увежбава писање имена из страних језика, док се у Федерацији БиХ увежбава писање неодређених заменица с предлогом, великог слова у именима друштава и различитих организација, писање зареза у независним и зависним реченицама, а понавља се и писање управног и неуправног говора.

Иако се у програму Федерације сегмент који доноси правописне садржаје насловљава са *Правоговор и правопис*, у програму за пети, седми, осми и девети разред нема ниједног захтева који се односи на правоговор, већ се сви тичу правописа. У шестом разреду су то захтеви који се односе на изговор речи с гласовима *ије, је* (деминутиви и компаратив придева) и изговор гласова *ч* и *ћ* у деklinацији именица и компарацији придева. У српском програму захтева за правоговором (ортоепијом) има у сваком разреду.¹²³

3.3.2. Настава књижевности

Подручје које се односи на наставу књижевности у програмима Србије и Федерације Босне и Херцеговине разликује се и структурно и садржајно. У Србији је градиво разврставано према припадности одређеном књижевном роду, па тако имамо *Лектуру* подељену на лирику, епику, драму, научнопопуларне и

¹²³ О врстама захтева видети у Додатку, стр. 356, 362, 369 и 377.

информативне тектове, те *Допунски избор*, иза којих следе упутства за њихово тумачење, књижевнотеоријски појмови (такође одређени према књижевним родовима) и функционални појмови које на одређеном узрасту треба усвојити. У програму Босне и Херцеговине градиво је подељено на *Читање и писање*, *Књижевне текстове* и *Лектуру*. У оквиру сваке од ових целина дефинисани су програмски захтеви, васпитно-образовни циљеви и очекивани исходи учења (минимални, довољни и високи у петом, минимални и оптимални у шестом и минимални и максимални у наредним разредима).

Текст програма Републике Србије у овом наставном подручју наставницима нуди врло јасна и прецизна упутства о томе шта у оквиру одређеног књижевног рода на часовима треба обухватити, за разлику од програма Федерације БиХ који, у жељи да понуди исцрпне информације, постаје опширан, али уопштен и непрецизан.¹²⁴

Што се списка дела за интерпретацију на часу и у оквиру лектуре за пети разред тиче, он је у српском програму далеко шири, али је у погледу националне припадности заступљених аутора врло јединствен. Осим неколико најзначајнијих представника светске књижевности, сви остали текстови припадају ауторима српске националности. За разлику од српског програма, у програму Федерације Босне и Херцеговине, иако је највише бошњачких писаца, има аутора и српске и хрватске националности, што је и логично с обзиром на етничку структуру тамошњег становништва. Писци који се јављају и у српском и у програму Федерације су Иво Андрић и Бранко Ћопић (мада на овом узрасту не са истим делима), а заједничко име у хрватском и програму у Федерацији БиХ је Григор Витез.

У програму књижевности за шести разред у Босни и Херцеговини доста пажње посвећује се народној, односно усменој, књижевности, тј. обележјима народних лирских и епских песама, мада није прецизирано које песме треба обрадити, већ у програму само стоји „народна лирска пјесма из БиХ (по избору)“ и „народна епска пјесма из БиХ (по избору)“. Ученици се упознају и с усменом

¹²⁴ На пример, у делу програма који се односи на формирање и усвајање основних појмова из теорије књижевности није јасно назначено који су то појмови. Ипак, у наставку се, у оквиру очекиваних постигнућа за пети разред наводи: - у довољним: „Разликовање појмова из теорије књижевности који су програмска обавеза“; - у високом: „Разумијевање појмова из теорије књижевности који су програмска обавеза“ (Додатак, стр. 421).

народном прозом – одликама бајке (фантастични елементи у бајци), басне (ликови у басни, пренесени смисао басне и поука), те кратке приче, што изостаје из српског програма. Од прозних врста у програму Федерације заступљене су још и новела, цртица и приповетка, а у српском предање, пустоловни, историјски и научно-популарни роман, биографија и аутобиографија, а обрађује се и драма, тачније основне одлике комедије. У програму Федерације БиХ ни у петом, ни у шестом разреду ученици се не срећу с драмом. Стилске фигуре су само проширене персонификацијом и оноματοпејом у односу на оне из петог разреда, док се у Србији ученици упознају и с контрастом, хиперболом и градацијом.

Међу књижевним текстовима у програму БиХ налазе се дела шест српских аутора: Јован Дучић: „Село“, Исидора Секулић: „Бура“ (одломак) и Петар Кочић: „Јаблан“ (које налазимо и у програму СР Србије), песма „Чисти зрак“ Душка Трифуновића и „Јарац у позоришту“ Ранка Павловића. Аутора из Босне и Херцеговине је седам, међу којима и Ивица Вања Рорић, Србин из Босне и Херцеговине и Антун Бранко Шимић, хрватски песник који је стварао у БиХ,¹²⁵ док су три писца из Хрватске: Силвије Страхимир Крањчевић: „Лијеп си, бијели свијете“, Божидар Просењак: „Отац“ и Григор Витез: „Плава боја снијега“ (игроказ). У програму Републике Србије за шести разред нема представника ни бошњачке, ни хрватске националности, нити у хрватском програму има Бошњака и Срба.

Програм књижевности за седми разред у Републици Србији обимнији је од онога у Федерацији Босне и Херцеговине. Он је комплекснији и по структури, и по броју дела која су понуђена у списку лектире, и по програмских захтевима за њихово тумачење. Захтеви којих нема у програму Федерације БиХ односе се на стицање знања о љубавним, елегичним и рефлексивним песмама, легендарним причама, драми у ужем смислу и врстама комедије и романа, те о дидаскалијама. Рад на тексту треба да се заснива на познавању и откривању идејног слоја текста, односа писца према стварности, откривању хумора, ироније и сатире у епском делу, доказивању тврдњи подацима из текста, тумачењу унутрашњег монолога. У Федерацији Босне и Херцеговине ови су захтеви знатно упрошћени и углавном се односе на фабулу, психолошко-етичку карактеризацију ликова и препознавање

¹²⁵ В. Додатак, стр. 425.

позиције приповедача у причи. Ученици се упознају са одликама дескриптивне, шаљиве и родољубиве песме, те фантастичне приче, дневника, летописа, путописа, путоловног и историјског романа, баладе, романсе и драме (сатиричне комедије и играказа).

Лектуру у српском програму чине дела искључиво српских писаца (када посматрамо бивше српскохрватско говорно подручје); изузетак представља црногорски писац Стефан Митров Љубиша: „Кањош Мацедоновић“ (одломак). У списку књижевних текстова и лектире у програму Федерације БиХ заступљеност бошњачких, српских и хрватских аутора је готово подједнака. У оквиру школске лектире је шест хрватских, пет српских и пет писаца из Босне и Херцеговине, док је у домаћој лектури три српска, три хрватска и три писца из БиХ.¹²⁶

Програм књижевности за осми разред у програмима Србије и Федерације Босне и Херцеговине се у лектури врло мало подудара, али знатнијих подударања има у упутствима за тумачење књижевноуметничких текстова и усвајање књижевнотеоријских појмова. У оба програма даље се разрађују књижевнотеоријски појмови као што су мотиви, слике, одлике лирских и епских књижевних врста, композиција епских дела (фабула), карактеризација ликова. Ученици у Србији се на овом узрасту упознају с љубавном народном и ауторском поезијом и сонетом, а у Босни и Херцеговини, поред љубавне песме и сонета, и с мисаоном, формом газела, одом, химном, елегијом, идилом, хаику песмама и песништвом на оријенталним језицима.¹²⁷ Од епских врста у Србији се изучавају поеме, баладе и романсе (оне се у Федерацији БиХ обрађују у седмом разреду), спев, путопис, мемоари, есеј, те трагедија и телевизијска драма у оквиру драме. У Федерацији БиХ се, пак, од епских врста обрађују научно-фантастични роман, роман одрастања, путопис, и у оквиру драме њене основне одлике, те драматизација текста.¹²⁸

Списак текстова за рад на часу и код куће у Републици Србији, осим неколико најзначајнијих представника светске књижевности, чине искључиво аутори српске националности, док босанскохерцеговачки програм обилује

¹²⁶ О којим је писцима и делима реч видети у Додатку, стр. 433 и 441.

¹²⁷ Када је реч о врстама уметничких лирских песама, програм Босне и Херцеговине је у овом разреду знатно богатији.

¹²⁸ За разлику од лирике, садржаји који се тичу епских врста опширнији су у српском програму. То се односи и на језичко-стилска средства.

представницима свих јужнословенских књижевности, те појединим именима које је врло тешко сврстати у неку од њих (на пример, Милош Ковач). Иста је ситуација и с делима предвиђеним за девети разред: шесторица је писаца Бошњака, седморица су Хрвати, петорица Срби.¹²⁹ У програму за девети разред су и Иво Андрић, Васко Попа и Оскар Давичо, чији се текстови и у Србији изучавају у завршном разреду – осмом.

3.3.3. Настава културе изражавања

Језичка култура односно *Култура изражавања* у оба програма налази се на трећем месту. У Србији она обухвата *Основне облике усменог и писменог изражавања* и *Усмена и писмена вежбања*, док је у програму Федерације БиХ то подручје јединствено, с наглашеним облицима изражавања карактеристичним за наставу одређеног узраста. Садржаји језичке културе за пети разред обимнији су и прецизнији у програму Републике Србије у односу на пети (и шести, који одговара петом у Србији) разред програма Федерације. Они се с програмом Федерације БиХ поклапају у нарави односно препричавању текстова без обавезног плана, причању догађаја и доживљаја, те у дескрипцији (опису појаве, збивања у природи, пејзажа). Српски програм богатији је за уочавање успешних књижевних портрета, извештавање односно вест, ортоепске, граматичке, лексичке и стилске вежбе, семантичке и синтаксичке вежбе, писање писма, казивање напамет научених текстова, осам домаћих писмених задатака и четири школска писмена задатка (програм Федерације Босне и Херцеговине не предвиђа израду домаћих задатака, а ученици су обавезни, да, за разлику од Србије, где се годишње раде четири писмена задатка, у току полугодишта раде само један школски писмени задатак).

Програм Федерације Босне и Херцеговине богатији је, пак, за садржаје медијске културе у оквиру којих ученици стичу корисна и потребна знања о свету филма, телевизије, радија и штампе. Изостављање ове програмске целине из наставе нашега предмета представља велику мањкавост српског програма. Тај се пропуст покушао надокнадити у програму за шести разред, где у оквиру *Језичке*

¹²⁹ О којим се писцима ради видети у Додатку, стр. 451.

културе један од програмских задатака гласи: „Препричавање са истицањем карактеристика лика у књижевном тексту, филму, позоришној представи. Изборно препричавање: динамичне и статичне појаве у природи (књижевно дело, филм, телевизијска емисија)“ (извод из Додатка, стр. 365). И то је све што се о култури медија нашло у српском програму за овај узраст. Ако изузмемо тај недостатак, у осталим садржајима односно облицима изражавања и врстама вежби, програм Републике Србије знатно је опширнији и конкретнији у односу на програм Федерације. Он и у шестом разреду садржи извештавање, ортоепске вежбе, вежбе у казивању напамет епских и лирских текстова, лексичке и семантичке вежбе у именовању осећања и људских особина, те у набрајању речи приближног облика, у уочавању туђица и некњижевних речи, вежбе у сажимању текстова, писању службеног и приватног писма итд. У Србији се и на овом узрасту од ученика захтева израда осам домаћих писмених задатака и њихова анализа на часу, те израда четири школска писмена задатка. Предност програма културе изражавања у Федерацији БиХ у односу на српски огледа се у вежбама у приватном и службеном разговору, што ученицима може и те како да користи у свакодневном животу, а српски програм их не садржи.¹³⁰

Садржаји програма језичке културе за седми разред у Републици Србији добрим делом се поклапају са садржајима културе изражавања за осми разред у Федерацији БиХ, а садржаји програма за осми с програмом Федерације за девети разред. Тако и један и други програм и у старијим разредима доносе садржаје који се тичу причања, у Федерацији БиХ догађаја или доживљаја с ретроспективним током излагања, дескрипције (опис спољашњег и унутрашњег портрета и опис динамичног збивања у природи), читања и слушања (интерпретативно читање, читање у себи и усмерено читање), те писања (диктати и школски писмени задаци). Ученици се увежбавају и у писању дневника и аутобиографије. У српском програму дескрипција се вежба кроз стварање техничких и сугестивних описа, наратија кроз техничку и сугестивну наратију, излагање или експозицију и ретроспективно препричавање текста; увежбава се и писање честитке, позивнице,

¹³⁰ Обучавање ученика у приватној и пословној комуникациој садржи и хрватски програм за шести разред.

захвалнице, мејла, читање и разумевање нелинеарних елемената текста – легенди и табела.¹³¹

У завршним разредима, осмом у Србији и деветом у Федерацији Босне и Херцеговине, осим захтева који се односе на наратију, дескрипцију, расправу и вежбе у читању и вежбе у писању критичког приказа књиге, филма, радијске и телевизијске емисије, које садрже оба програма, према програму Републике Србије организују се и часови на којима се увежбава интерпретативно препричавање књижевноуметничког текста, сазнаје о основним својствима реклама и њиховој манипулативности, бирократском језику, о репортажи као новинарском жанру, а организују се и различите врсте вежби на аргументативном тексту, синтаксичких, лексичких и ортоепских вежби.¹³² Програм Федерације Босне и Херцеговине доноси захтеве који се односе на све врсте функционалних стилова (према српском програму учи се само о публицистичком, научном и административном) и причање смешних догађаја. Писање драматизације текста из читанке и различите врсте диктата програмска су обавеза у свим разредима школа у Федерацији БиХи у свим разредима, а крајњи циљ наставе културе изражаваља јесте сналажење ученика у свим облицима изражавања. Програм Републике Србије за завршни разред предвиђа још и вежбе у коришћењу индексом, појмовником и библиографијом, у читању и разумевању нелинеарних елемената текста (дијаграма и графикона), за шта су ученици основе школе у Федерацији БиХ ускраћени, а што је данас ученицима прекопотребно.

3.4. Наставни план и програм у Републици Српској

Наставни план и програм за основну школу по коме се данас изводи настава у Републици Српској објављен је у Бањалуци 2006. године. Он представља измењен и допуњен документ који је у својој основи настао 2003. године.

¹³¹ О врстама усмених и писмених вежби које се у седмом разреду организују према српском програму (вежбама на некњижевном тексту, у развијању флексибилне брзине читања, синтаксичким и лексичким вежбама) видети више у Додатку, стр. 373–374.

¹³² Детаљније о томе видети у Додатку, стр. 381.

У току основношколског образовања у Републици Српској, које траје, као и у Федерацији БиХ, девет година, изучава се укупно 26 обавезних и изборних предмета, од којих је с највећим наставним фондом заступљен Српски језик.¹³³

Сртуруу овог наставног предмета чини шест наставних тема односно области у петом и шестом и пет наставних тема у осталим старијим разредима, с прецизно одређеним бројем часова за сваку од њих. То су: *Језик, Књижевност, Читање, Лектира, Филм и Култура изражавања*. У оквиру сваке од наведених целина у програму су наведене наставне јединице, очекивани исходи учења и смернице за наставнике.

Прва наставна целина у програму Републике Српске доноси садржаје из језика (граматике, ортоепије и правописа). У петом разреду за активности у овој наставној области планирано је 55 часова. Ученици проширују знања, стечена у ранијим разредима, о простој реченици и основним реченичним члановима, о врстама именица, придева, бројева, о личним заменицама, садашњем, прошлом и будућем времену, те о управном и неуправном говору. У оквиру ортоепије уочавају ненаглашене и наглашене слоге, кратке и дуге слоге и реченички акценат, а у оквиру правописа увежбавају писање обрађених глаголских облика, писање скраћеница, присвојних придева на -ски, -шки, -чки, -ов, -ев, -ин, управног говора, речце *не* уз глаголе, именице и придеве, те писање назива улица, тргова, установа и празника.

У шестом разреду је за наставу језика планирано 50 часова. Захтеви у оквиру садржаја заступљених у петом разреду на овом узрасту се додатно проширују. Тако се у оквиру реченице проширују знања о зависним реченичним члановима, ученици се упознају с појмом сложена реченица и функцијом везника у њој. У вези с променљивим врстама речи обрађују се именице – промена по падежима (разликовање падежа и њихових основних функција), придеви – слагање с именицом у роду, броју и падежу, промена и компарација придева и функција у реченици, заменице – именичке, лична заменица *себе, се*, неличне именичке заменице и њихова промена, глаголи – глаголски вид, глаголски род, инфинитивна и презентска основа, радни глаголски придев, презент помоћних глагола, перфекат и футур и бројеви – систематизација градива о главним, редним

¹³³ Према наставном плану, Српски језик је у петом и шестом разреду заступљен с пет, а у осталим старијим разредима с четири часа недељно.

и збирним бројевима. Нову наставну тему, с којом се ученици први пут срећу на овом узрасту, представља творба речи (творба извођењем), за шта су планирана 3 часа.

У оквиру наставе правописа такође се понављају знања из претходног разреда; увежбава се и писање вишечланих географских имена, писање придева изведених од именица са сугласником *j* у основи, писање одричних заменица с предлозима, писање речце *нај* у суперлативу, те тачке и запете, запете и неколико тачака.

Градиво седмог разреда карактерише проширивање знања о сложеној реченици (уочавање границе простих реченица у сложеној и њихов независан и зависан однос, вежбе у исказивању реченичних чланова речју и синтагмом), стицање знања о подели сугласника по звучности и месту творбе, препознавање и уочавање гласовних промена у грађењу и промени речи (палатализација, сибиларизација, непостојано *a*, промена *л* у *o*, једначење сугласника по звучности и месту творбе, јотовање, асимилација и губљење сугласника), увежбавање изговора дугосилазног и дугоузлазног акцента, проширивање знања о значају и функцији придевских заменица (врсте и значења) и упознавање грађења и функције глаголских облика који у претходним разредима нису обрађивани.

Поред садржаја из претходних разреда, из правописа се још увежбава писање имена васионских тела и писање глаголских облика који се често погрешно изговарају и пишу.

С разрадом градива о сложеној реченици, независним и зависним реченицама наставља се и у осмом разреду. Проширују се знања о субјекту и предикату и комуникативним врстама реченице, стичу се нова знања о синтагмама и напоредним односима међу њима, конгруенцији, појмовима актив и пасив, пасивним реченицама, безличним и непотпуним реченицама, те врстама независних и зависних реченица. Ученици се увежбавају и у разликовању краткоузлазног и краткосилазног акцента, а из правописа у писању великог слова и интерпункције у сложеној реченици.

Активности које се у деветом разреду организују у оквиру наставе граматике углавном се односе на утврђивање, проширивање и систематизацију градива обрађеног у претходним разредима. Ученици обнављају и проширују

знања о језику као најсавршенијем средству комуникације, врстама речи, творби (грађење речи слагањем у сложенице и комбиновано грађење речи), знања о глаголским облицима (приповедачка значења) и о падежима (уче о падежној синонимији). Знања о гласовним променама и акацентском систему српског језика се систематизују. Ученици усвајају и нове чињенице о стварању и развоју српског књижевног језика, односу српског језика према језицима народа који су живели у СФРЈ, штокавском наречју и изговорима. За ове активности планирано је 38 часова.

Правописне вежбе, које се на овом узрасту организују на 8 часова, односе се на писање полусложеница, скраћеница, састављено и растављено писање речи, те утврђивање раније стечених правописних знања. Ученици такође треба ба буду оспособљени и за служење правописним речником, речницима страних речи, енциклопедијом, библиографијом, регистром појмова и регистром књига у библиотеци.

Ученици петого разреда у оквиру наставе књижевности треба да се оспособе да уочавају ток радње, анализирају уже целине и ликове у тексту, разликују реалне и фантастичне елементе у бајци, основне одлике бајке и басне, разликују слику, ритам и интонацију у лирској песми, усвајају појмове проза, приповедач, хронолошки ред и одређују драмске елементе у књижевном тексту. Све наведено усваја се у току интерпретација следећих књижевноуметничких текстова: „Први снег“ Војислава Илића, „Плави зец“ Мирослава Антића, „У сунчаним брдима“ Михајла Ражнатовића, „Башта слезове боје“ Бранка Топића, „Неретва“ Алексе Шантића, „Вожња“ Десанке Максимовић, „Босоноги и небо“ Бране Црнчевића, „Зимско дрво“ Ђура Дамјановића, „Шаренка“ Скендера Куленовића, „Телефонске басне“ Густава Крклеца, „Приче из давнине“ Иване Брлић Мажуранић, „Бобиљ и друшкан“ Сергеја Јесењина, „Дрвосјеча и храст“ Езопа и „Трнова ружица“ браће Грим. Из народне књижевности обрађују се народна лирска песма „Јеленче“, народна епска песма „Стари Вујадин“ и народне приповетке „Крепао котао“ и „Биберче“. На основу наведеног списка се закључују да у програму књижевности за пети разред доминирају српски писци из Републике Србије, један је писац из Републике Српске (Ђуро Дамјановић), а програм доноси и два хрватска, једно бошњачко и једно црногорско име (Густав

Крклец, Ивана Брлић Мажуранић, Скендер Куленовић и Михајло Ражнатовић). Овакав одабир текстова потпуно је очекиван с обзиром на чињеницу да Република Српска представља један од два ентитета вишенационалне Босне и Херцеговине. Избор текстова за лектуру чине углавном дела српских писаца – Драгана Колунџије: Избор из поезије, Гроздане Олујић: Избор бајки, Душка Радовића: Избор поезије и прозе за децу, те Рајка Нога, књижевника из Републике Српске: „Родила ме тетка коза“. Поред њих, у програму је и Рене Гијо: „Бела грива“. За наставу књижевности планирано је 60 часова, за лектуру 12 и за читање 10. Ученици се увежбавају у правилном читању наглас, читању дијалога, читању по улогама и читању у себи с одређеним задатком. Програм такође доноси и прецизне захтеве који се тичу учења стихова напамет (на овом узрасту ученици не би требало да уче више од 50 стихова годишње, и то по сопственом избору).

Настави књижевности у шестом разреду припада 55 часова, лектури 9 и читању 12. Захтеви који се тичу интерпретације књижевноуметничких текстова на овом узрасту су, у односу на претходни разред, нешто сложенији, па се од ученика очекује да уочавају и објашњавају друштвену условљеност поступака ликова, оправдавају или осуђују њихове поступке, објашњавају и разликују облике казивања, откривају изражајну функцију описа, уочавају основна стилска средства. Све наведене активности континуирано ће се изводити на часовима интерпретације текстова предвиђених за овај узраст. То су дела Ива Андрића: „Мостови“, Војислава Илића: „Зимско јутро“, Милована Глишића: „Прва бразда“, Бранка Радичевића: „Ђачки растанак“ (одломак), Цека Лондона: „Бијели очњак“, Жила Верна: „Нестали континент“, Бранка Ћопића: „Поход на мјесец“, Ненада Дивљана: „Из детињства Николе Тесле“, Петра Кочића: „Гроб Слатке Душе“, Исака Самоковлије: „Дјечак Арон“, Бранислава Нушића: „Сумњиво лице“ (одломак), те хрваских писаца Динка Шимуновића: „Срна“ и Драгутина Тадијановића: „Носим све торбе, а нисам магарац“ и Бошњака Алије Хасагића Дубочанина: „Шарко“ и Ахмеда Хромазића: „Водени цвјетови“. Из народне књижевности обрађују се народна лирска песма „Српска дјевојка“, народне епске песме „Свети Саво“ (одломци) и „Цар Лазар и царица Милица“, те народна приповетка „Еро с онога свијета“. У оквиру домаће лектуре обрађују се: Данијел Дефо: „Робинсон Крусо“, Марк Твен: „Том Сојер“, Бранко Ћопић: „Орлови рано

лете“ и Бранко В. Радичевић: „Песме о мајци“.¹³⁴ О делима из домаће лектире ученици треба да бележе своја запажања и о запаженом усмено и писмено реферишу на часу, док ће на часовима рада на тексту систематски неговати и усавршавати своје изражајно читање, рецитоване и казивање по улогама.

У седмом разреду садржајима из књижевности се код ученика развија способност уочавања хронолошког и ретроспективног редоследа казивања, препознавања композиције епског дела и карактерних особина ликова у њему, разликовања главних и споредних ликова. Такође се подстиче уочавање и разликовање верног и маштовитог приказивања појава и узрочно-последичних веза, уочавање и тумачење емоција, мотива и песничких слика у лирском тексту, те подстицање на слободно исказивање сопствених судова и закључака о анализираном књижевноуметничком делу; ученици на овом узрасту треба да усвоје и појам аутобиографија, а све то на мноштву текстова из народне и уметничке књижевности. У програму за седми разред су: Мирослав Антић: „Плава звезда“, Иво Андрић: „Аска и вук“, Јанко Веселиновић: „Хајдук Станко“ (одломак), Ђура Јакшић: „Вече“, Петар Кочић: „Јаблан“, Бранислав Нушић: „Аутобиографија“ (одломци), Алекса Шантић: „О, класје моје“, Бранко Топић: „Чудесна справа“, Исидора Секулић: „На гранама маште“, Добрица Ерић: „Свети Сава“, Војислав Илић: „Вече“, Десанка Максимовић: „Пролећна песма“, Светозар Ћоровић: „Богојављенска ноћ“ и Владимир Видрић: „Пејзаж“. У програму је и бошњачки писац Хасан Кикић: „Јесен“, хрватски Добриша Џесарић: „Воћка послје кише“, те руски писци Иван Тургеев: „Прољетно јутро“ и Сергеј Александрович Јесењин: „Писмо мајци“. Из народне књижевности обрађују се лирске песме „Највећа је жалост за братом“ и „Дјевојка је под ђулом заспала“, епска песма „Смрт мајке Југовића“, народна приповетка „Дванаест мрвица“, те избор загонетки, питалица и пословица. Народна епска песма „Кнежева вечера“ и шаљиве и обичајне лирске песме обрађују се у оквиру лектире.¹³⁵

¹³⁴ Већина наведених текстова чији су аутори српски књижевници налази се и у актуелном програму за основну школу у Републици Србији, додуше за пети разред. Ученици петог разреда у Србији узрасно одговарају ученицима шестог разреда у Републици Српској, јер се у Српској с похађањем основне школе, због њеног деветогодишњег трајања, почиње раније, са шест година.

¹³⁵ Дела која се налазе у програму за седми разред у Републици Српској углавном се подударују с делима предвиђеним за шести разред у програму Републике Србије. У програму Србије нема бошњачког и хрватског писца, а незнатно се разликује и избор текстова из народне књижевности.

Захтеви који се односе на читање идентични су онима у претходном разреду.

Ученици осмога разреда на основу претходно стечених знања и активности на овом узрасту треба да овладају функционалним поступцима који доприносе њиховом оспособљавању за самосталну анализу књижевноуметничких текстова. Тако они треба да без помоћи наставника уочавају поетске мотиве и њихове функције, фабулу и композицију, тематику, ликове, описе и идеју у епском делу и мотиве, песникова осећања, поетске слике и стилска средства у лирском. Такође треба да могу и да уоче сличности и разлике између лирских, епских и драмских текстова и да се користе одабраном литературом о делима и писцима. На овом узрасту обрађују се следећи текстови: Иво Андрић: „Прича о кмету Симану“, Јован Дучић: „Подне“ и „Село“, Радоје Домановић: „Мртво море“, Јован Јовановић Змај: „Кажи ми, кажи“, Десанка Максимовић: „Крвава бајка“ и „Пахуљице снежне“, Јован Стерија Поповић: „Покондирена тиква“ (одломак), Милан Ракић: „На Газиместану“, Стеван Раичковић: „Небо“, Стефан Митров Љубиша: „Кањош Мацедоновић“, Бранко Радичевић: „Кад млидијох умрети“, Алекса Шантић: „Ми знамо судбу“, Вук Стефановић Караџић: Марко Краљевић, Петар Кочић: „Кроз маглу“, Ђуро Дамјановић: „Јефташ, кад дође зима“, Бранко Ћопић: „Битка с ђаволом“. У програму су и босанскохерцеговачки писци Мак Диздар: „Рука“, Зијо Диздаревић: „Просањане јесени“ или „Мајка“, Хамза Хумо: Пјесме и хрватски писци Добриша Цесарић: „Балада из предграђа“ и Тин Ујевић: „Дажд“. Из народне књижевности обрађују се лирска песма „Љубавни растанак“, народне епске песме „Мали Радојица“, „Урош и Мрњавчевићи“ и „Диоба Јакшића“, лирско-епска песма „Предраг и Ненад“ и избор пословица и изрека.

Захтеви који се односе на читање на овом узрасту су повећани у односу на претходне разреде развијањем флексибилне брзине читања у себи и летимичног читања.

У деветом разреду рад на тексту подразумева даље откривање осећања, мотива и композиције лирске песме, анализу и карактеризацију главних и споредних ликова, процењивање идејно-естетских, језичко-стилских и других вредности уметничког дела и коришћење одабране литературе о писцу и делу, систематизовање знања из народне књижевности, те усвајање појмова етичко,

документовано, теза, рефлексија и сл. Списак дела за обраду обухвата следеће текстове уметничке и народне књижевности: Ђура Јакшић: „Отаџбина“, Вук Стефановић Караџић: Избор из Рјечника (о народним певачима), Јован Јовановић Змај: „Светли гробови“, Лаза Лазаревић: „Све ће то народ позлатити“ и „На бунару“, Љубомир Ненадовић: „Писма из Италије“ (одломак о Његошу), Прота Матеја Ненадовић: „Мемоари“ (одломак), Петар Петровић Његош: „Горски вијенац“ (одломак), Милош Црњански: „Сеобе“ (одломак), Добрица Ћосић: „Деобе“ (одломак), Симо Матавуљ: „Пилипенда“, Петар Кочић: „Кроз међаву“, Јован Дучић: Песме (избор), Бранко Ћопић: „Златне бајке о људима“ (једна приповетка по избору), Војислав Илић: „У позну јесен“, Иво Андрић: „Коса“, Меша Селимовић: „Скелеџија“, те из народне књижевности народне епске песме „Женидба Милића Барјактара“, „Почетак буне против дахија“, „Зидање Скадра, лирско-епска песма „Хасанагиница“, здравице, загонетке и питалице. У програму се, такође, налазе и дела хрватских писаца Ивана Горана Ковачића: „Јама“ (десето певање), Ивана Мажуранића: „Смрт Смаил-аге Ченгића“ (Аговање), Ивана Гундулића: „Дубравка“ (Химна слободи) и Славка Колара: „Бреза“, те босанкохерцеговачких Мака Диздара: „Модра ријека“ и Зука Џумхура: Путопис. Програм за овај разред, иначе, доноси највећи број текстова са простора Хрватске и Босне и Херцеговине. Већина њих је из програма Републике Србије изостављена још 1992. године, док неки никада нису ни били део њега (нпр. Зуко Џумхур). Домаћу лектуру чини избор приповедака за децу Ива Андрића, одломак из романа „Време смрти“ Добрице Ћосића, „На шеснаести рођендан“ Десанке Максимовић и избор из савремене српске поезије и прозе.

За културу усменог и писменог изражавања у петом разреду је планирано 38 часова. Ученици се увежбавају у препричавању, причању, описивању, извештавању и писању писма. Причање се односи на замишљене догађаје, заснива се на датим речима и сажетој фабули, у оквиру дескрипције увежбава се опис ликова, а у оквиру извештавања писање извештаја у вези са животом у школи или породици. За анализу писмених вежби у поменути облицима изражавања предвиђено је 12 часова, а за вежбе у усавршавању рукописа и технике писања 6.

У шестом разреду је за ово наставно подручје издвојено 11 часова више него у петом (укупно 49). Ученици се и даље увежбавају у причању догађаја по

хронолошком реду казивања, причању измишљеног догађаја и доживљаја, у описивању (на овом узрасту једноставног расног поступка, спољашњег и унутрашњег простора, портретисању), извештавању о стварном или измишљеном догађају, препричавању динамичне сцене из епског дела или филма, казују напамет запамћене текстове, обучавају се у писању записника. Такође су у току школске године дужни да напишу шест домаћих писмених задатака чија ће се анализа вршити на часу и ураде четири школска писмена задатка (један час се планира за израду, два за исправак). Захтеви који се односе на домаће и школске писмене задатке понављају се и у наредним разредима.

Облици изражавања који се негују у седмом разреду су и даље нарација, дескрипција и извештавање. У наративном изражавању истиче се значај елемената композиционе форме, у оквиру дескрипције врши се описивање динамичних и статичних појава у природи, унутрашњег простора, ликова из књижевноуметничког дела и непосредне околине, а у извештавању подношење кратког извештаја о некој акцији. Увежбава се и писање службеног и приватног писма.

Причање о стварном или измишљеном догађају се у осмом разреду обогаћује описима и дијалозима. Наставља се с описивањем ентеријера и екстеријера и портретисањем, али се уводи и нови облик изражавања – расправљање. Ученици расправљају о прочитаној књизи, позоришној представи, филму, радијској или телевизијској емисији, дискутују о актуелним проблемима у школи или друштву и сл. Такође се увежбавају и у облицима новинског изражавања – писању вести, извештаја и репортаже, те писању молбе, жалбе и записника.

У деветом разреду ученик треба да је већ оспособљен да примењује све елементе добре композиције у говору и писању. Причање о сопственим и туђим доживљајима треба да карактерише ефектан почетак и завршетак. У оквиру дескрипције описују се сложени предмети и сложенији радни поступци с појачаним захтевима у односу на прецизност. Воде се и расправе о прочитаној књизи, позоришној представи, филму, увежбава се писање критичког приказа филма, телевизијске и радио-емисије, концерта и спортског такмичења. Пишу се и

репортаже с различитом тематиком, молба и записник, а увежбава се и попуњавање различитих образаца, чиме се ученици функционално описмењују.

За шесту наставну тему, која се односи на филмску и сценску уметност и која се јавља само у петом и шестом разреду, предвиђено је по 5 часова годишње. Ученици се у петом разреду упознају с врстама филма (немим и звучним, црно-белим и филмом у боји), те с основним подацима о развоју филма. У шестом разреду се упознају са стварањем и развојем филмске и сценске уметности, појмовима писаца, режисера, глумаца, сценографа, костимографа и композитора. Такође треба да се оспособе да уочавају разлику између позоришне представе, радиодраме и телевизијске драме. Ова наставна целина је у програму за пети разред названа *Филм*, а у шестом *Филмска и сценска култура*.

Приказаном анализом Наставног плана и програм за основно образовање и васпитање у Републици Српској и упоређивањем истога с наставним програмом у Републици Србији, закључује се да су садржаји ових документа који се односе на предмет Српски језик и књижевност, подручја *Језик* и *Култура изражавања*, идентични. Иако у Републици Српској основно образовање траје девет, а у Републици Србији осам година, суштинских разлика у садржајима нема јер први разред основне школе у Српској одговара предшколском образовању у Србији, те се тако у наредним разредима програмски захтеви у подручју језика и културе изражавања поклапају (на пример, садржаји петог разреда Републике Српске одговарају садржајима четвртог разреда Републике Србије, садржаји шестог разреда у Српској одговарају садржајима петог разреда у Србији итд.). У настави књижевности, пак, у избору текстова, има извесних разлика и оне се, као што је већ речено, углавном тичу чињенице да се у програму Републике Српске, у списку дела предвиђених за обраду, поред српских, налазе и текстови хрватских и бошњачких писаца, док програм Републике Србије не доноси текстове чији су аутори Хрвати и Бошњаци.

Истоветност садржаја из граматике, правописа и усменог и писменог изражавања и велика подударња у програмским захтевима и избору текстова у подручју књижевности искључују потребу за посебним освртом на сличности и разлике у програмима Републике Србије и Републике Српске, како је то чињено у

претходним одељцима, када је било речи о програмима Србије и Хрватске и програмима Србије и Федерације Босне и Херцеговине.¹³⁶

3.5. Наставни план и програм у Републици Црној Гори

Као што смо у одељку 1.3. већ истакли, државна заједница Србија и Црна Гора кратко је трајала (распала се 2006. године). Тамошња власт је убрзо некон тога у нови Устав увела црногорски језик, а како је преименовање предмета први услов за објављивање наставних програма и уџбеника за црногорски језик, врло брзо је дошло и до тога, те је предмет *Матерњи језик и књижевност*, који је под тим именом опстајао до 2011, те године преименован у *Црногорски језик и књижевност*. У складу с Уставом, Савјет за опште образовање донео је одлуку да се од школске 2011/12. године у црногорским школама „наставни предмет умјесто *Матерњи језик (српски, црногорски, хрватски, бошњачки)* има звати само *Црногорски језик и књижевност*, без икаквих заграда и оквира...” (преузето из Матовић 2011: 5). У материјалу припремљеном за седницу Савјета за опште образовање на којој је одлучено да се предмет преименује у Црногорски језик и књижевност наводи се да ће се у оквиру наведеног предмета изучавати црногорски језик и њему сродни језици који су у Црној Гори у службеној употреби (српски, босански и хрватски) и да ће се углавном уочавати сличности и разлике међу наведеним језицима; такође ће се изучавати и књижевна дела црногорске, српске, босанске и хрватске књижевности (Побједа, 7. 10. 2010. г.).

Наставни план и програм за црногорски језик и књижевност објављен је 2011. године у издању Завода за школство. На сајту поменуте институције (www.zzs.gov.me/naslovna/programi/osnovno, 16. 6. 2012.) он је дат у две верзије – стандардној и јотованој, прилагођеној најновијем црногорском правопису (Перовић, Васиљева, Силић 2010), којим су црногорској азбуци додата два нова слова, *џ* и *џ*, тако да црногорски језик сада има укупно 32 слова. Увођење два нова

¹³⁶ Како у овом одељку није било потребе за позивањем на *Додатак*, било би нефункционално у њему дати и текст наставног програма за Српски језик у Републици Српској, те ми то нисмо ни чинили.

слова састављачи правописа су оправдали потребом да црногорска стандарднојезичка норма мора да садржи све продукте ијекавског јотовања.¹³⁷

Осим промене назива предмета у Црногорски језик и књижевност, замене појма матерњи појмом црногорски у читавом документу и употребе нових, јотованих гласова *ć* и *ž* у тексту програма, наставни програм из 2005. године није претрпео друге значајније измене. Нови програм из 2011. године карактерише и доследна употреба именица у мушком и женском роду (инсистирање на тзв. родној равноправности), с којом се први пут почело у програму из 2005. године. Међутим, у претходном документу облици оба рода употребљавани су само у првом спомињању одређене именице у тексту; наглашено је да ће се након тога, у даљем тексту, користити само облик мушког рода. У актуелном програму, пак, облици мушког и женског рода употребљавани су у читавом документу, с косом цртом између, што текст чини напорним за читање и утиче на његову стилску складност.

Што се наставног плана тиче, недељни број часова у свим разредима остао је исти као и у програму из 2005. године, али је на годишњем нивоу он повећан зато што су у школу уведене две врсте садржаја програма – тзв. централни програм и део програма који осмишљава школа и локална заједница. Ових других је у току школске године далеко мање, што илуструје следећа табела:

Разред	Централни програм	Део програма који осмишљава школа и локална заједница
V	150	20
VI	150	20
VII	120	16
VIII	120	16
IX	108	16

¹³⁷ У складу с поменутиим правописом, Комисију за прилагођавање предметног програма за Црногорски језик и књижевност предводио је *председник* проф. др Миленко Перовић, а предметни програм донео је Савјет за опште образовање на *седници* одржаној 24. 12. 2010. године.

За разлику од претходног програма у коме није јасно наглашено да су часови подељени на наставу језика и наставу књижевности, већ само на рад на неуметничким и уметничким текстовима, у овом програму је то учињено, па се у делу текста с поднасловом *Број часова по годинама образовања и облицима наставе* каже: „За рад с неумјетничким текстовима планирано је 60% (настава језика), а за рад с умјетничким тектовима 40% часова предмета (настава књижевности)“ (извод из Додатка, стр. 459). Термин *књижевни језик* који је коришћен у тексту програма из 2005. године у новом програму замењен је термином *стандардни језик, некњижевни језик с нестандартни облици, нарјечја с дијалекти и споразумијевајуће активности с активности споразумијевања*.

У структурном и садржинском смислу програм је остао потпуно исти, осим неколико промењених или изостављених формулација које су потпуно ирелеванте за анализу о којој говоримо. И овај програм обухвата два предметна подручја – *Наставу језика* (2005. год. *Језичка настава*) и *Наставу књижевности*. С обзиром на то да су садржаји исти као и у програму из 2005. године, на овом месту се нећемо поново бавити њиховом анализом, већ ћемо у наставку извршити поређење актуелног црногорског програма за матерњи језик с програмом у Републици Србији.

3.5.1. Сличности и разлике у програмима Републике Србије и Републике Црне Горе – настава језика

Актуелни програми за матерњи језик у Републици Србији (2006. година) и Републици Црној Гори (2011. година) знатно се разликују како у методологији израде, тако и у структури, а нису занемарљиве ни разлике у садржајима, нарочито у подручју културе изражавања и настави књижевности.

За разлику од српског програма који је конципиран на традиционалним основама класичних програма, у чијем је средишту градиво односно садржаји наставе, у програму Црне Горе у средишту су оперативни циљеви и активности пре свега ученика, а онда и наставника (тзв. курикуларни принцип), чиме он постаје најсличнији концепцији програма Федерације Босне и Херцеговине. Овакву ситуацију могли смо и очекивати с обзиром на чињеницу да су Босна и Херцеговина и Црна Гора прве спровеле реформу основног образовања и прешле

на деветогодишње основно образовање, док у Републици Србији и Републици Хрватској основно образовање траје осам година.

За разлику од Републике Србије, у којој су садржаји који се односе на наставу језика и наставу културе изражавања посебно дефинисани, у програму Републике Црне Горе они су обједињени у подручју *Настава језика*. Ово предметно подручје у црногорском програму почиње управо захтевима који се односе на културу изражавања, али ћемо ми најпре говорити о садржајима из језика.

Како петом разреду српских школа узрасно одговара шести разред црногорских школа, у овим двама разредима се садржаји из граматике већим делом подударaju. Ученици и у једној и у другој држави усвајају знања о проширеној и сложеној реченици (основни појмови), о главним реченичним члановима, затим основне појмове о променљивим врстама речи, подврстама у оквиру променљивих категорија, те њиховим променама. Садржаји из граматике се у шестом разреду црногорског програма, у односу на пети, понављају и проширују, чиме по сличности одговарају српском програму петог разреда. У складу с тим, у Србији се у петом, а у Црној Гори у шестом разреду учи о именском предикату, променљивим и непроменљивим врстама речи, о падежима, о иманичким заменицама, деклинацији придева и бројева. У Црној Гори се још уочавају скраћенице и прави списак честих скраћеница, уочавају се синоними, антоними, хомоними, аугментативи и деминутиви. Од глаголских облика у Црној Гори се у петом разреду обрађују само перфекат, презент и футур I, а у седмом сви остали облици сем имперфекта, плусквамперфекта, потенцијала и оптатива, који се обрађују у осмом. У Србији се у петом обрађују перфекат, презент, футур I, инфинитив, радни глаголски придев, те категорије глаголског вида и глаголског рода, а сви остали глаголски облици у шестом, што се, уколико у обзир узмемо узраст ученика, а не разреде појединачно, добрим делом поклапа с црногорским програмом. У Србији се у шестом разреду обрађују и говорни органи, гласови и гласовне промене, придевске заменице, грађење речи и основни појмови о комуникативној и предикатској реченици. Поменути садржаји су, према

црногорском програму, предвиђени за седми разред,¹³⁸ што се опет узрасно подудара са школама у Србији (о грађењу речи се у Црној Гори учи и у шестом разреду, али само о простим и изведеним речима).

Уколико уз наведено разматрање садржаја из граматике у обзир узмемо и садржаје ортоепије које нуди само српски програм, те многе врсте различитих усмених и писмених вежби, које, у оквиру културе изражавања, такође нуди само српски програм,¹³⁹ можемо констатовати да су садржаји предвиђени за обраду у петом и шестом разреду свеобухватнији и квалитетнији у програму Републике Србије. С друге стране, црногорски програм садржи поједине захтеве које би требало, на уштрб неких мање важних, унети у српски програм (такав је захтев, на пример, писање различитих врста диктата, као ефикасан вид увежбавања и проверавања правописног знања ученика).

Према српском програму, у седмом разреду се проширују знања о значењу и употреби падежа и основним реченичним члановима, али се учи и о синтагми, активу и пасиву, безличним реченицама, независним реченицама (појму и врстама), те о конгруенцији. Како узрасно ученици седмога разреда у Србији одговарају ученицима осмога разреда у Црној Гори, поменути садржаји се према црногорском програму углавном изучавају у осмом разреду. Поред њих, у црногорском програму за осми разред јављају се и садржаји који се тичу усвајања знања о вишечланом субјекту, глаголском виду и глаголском роду,¹⁴⁰ односу међу реченицама у оквиру сложене и врстама зависних реченица, те о уметнутим и пасивним реченицама. Зависне реченице се у Србији изучавају у осмом разреду (одговара деветом разреду образовног система у Црној Гори). Поред тога, у Србији се на овом узрасту, с обзиром на то да је у питању завршни разред у основном школовању, врши систематизовање знања о реченици, глаголским облицима, грађењу речи и акцентима. Допуна информација о грађењу речи у Црној Гори планирана је за девети разред, када се учи о сложеницама (о простим

¹³⁸ У оквиру гласовних промена (једначења сугласника по звучности) јавља се ново правило својствено црногорском језику: сугласник *д* се испред *с*, *џ* и *ш* не једначи по звучности (в. Додатак, стр. 496).

¹³⁹ Видети о врстама усмених и писмених вежби у Србији у Додатку, стр. 359–360 и 366.

¹⁴⁰ Подела глагола према виду и роду (која се у школама Републике Србије обрађује у петом разреду) обухвата искључиво поделу на глаголе свршеног и несвршеног вида и на прелазне, непрелазне и повратне глаголе, без подврста. Овај пример требало би следити и у српском програму!

и изведеним речима учи се у шестом разреду). На овом узрасту црногорски ученици сазнају још понешто и о врстама зависних реченица, реченицама без субјекта и предиката, глаголским именицама и синонимији падежа.

Када је у питању наставна тема која се односи на развој стандардног језика, писма, те на јужнословенске језике, у програмима Србије и Црне Горе постоји значајна разлика у распоређивању тих садржаја по разредима. Боље решење овога питања доноси програм Републике Црне Горе према коме се о овој наставној целини у сваком разреду сазнаје понешто, док се у Републици Србији с таквим садржајима креће тек од седмог разреда. Тако се у Црној Гори ученици петог разреда упознају с појмом службени језик и с језицима који се у Црној Гори говоре, те наречјима која тамо постоје, у шестом се упознају с основним подацима о језицима у црногорском окружењу (у државама које се с њом граниче), разликују појмове службени језик и језик у службеној употреби. Са захтевима који се односе на стандардни језик и његов историјски развој у Црној Гори се наставља и у свим каснијим разредима (у седмом разреду говори се о разлици између појмова стандардни и народни језик, у осмом о словенској породици језика, сленгу и употреби туђица, дијалектизама, архаизама, локализама, идиома и фразеологизама, а у деветом, завршном разреду, о развоју црногорског језика, са суштинским појмовима о старословенском језику, Ћирилу и Методију, глагољници, ћирилици, латиници,¹⁴¹ зачецима словенске писмености, Вуковом раду на реформи језика и правописа, штокавском наречју, ијекавским и екавским облицима речи).

Према српском програму ова наставна тема први пут се помиње у седмом разреду, када се ученици упознају са старословенским језиком, писменошћу и писмима код Срба. У завршном разреду немали део програма за језик обухватају садржаји који се односе на дијалекте српског језика, народни и књижевни језик, развој српског књижевног језика и правописа (Вукова реформа) и на језике националних мањина. Код распореда градива у оквиру ове наставне целине није

¹⁴¹ У програму из 2005. године није било помена о латиници; међутим, за последњих неколико година ствари су се толико промениле да се латиница данас готово искључиво примењује у штампању свих врста текстова у Црној Гори. Тако је и сам наставни програм за црногорски језик штампан на овом писму.

примењиван тзв. принцип концентричних кругова, па је тако читав низ наставних јединица из ове области припао осмом разреду.

Када је у питању акценатски систем, садржаји анализираних програма се суштински не разликују, осим, повремено, у распореду градива у оквиру више разреда. И у Србији и у Црној Гори у завршним разредима (осмом односно деветом) врши се систематизација знања о стандардној акцентуацији (понављају се, упознају и разумеју све врсте акцената и правила стандарне акцентуације).

Из правописа се у Србији и Црној Гори у петом и шестом разреду увежбава писање присвојних придева изведених од властитих имена на -ов, -ев и -ски, (у Србији и -шки и -чки), писање управног говора, писање великог слова у географским именима, писање запете уз апозицију, писање суперлатива, основних и редних бројева, преношење речи на крају реда, писање глаголских облика за исказивање будућности и писање назива васионских тела. У овом сегменту се програми о којима говоримо и највише подударају. У Црној Гори се у шестом разреду увежбава још и писање назива историјских догађаја. Оно што је заједничко српском шестом и црногорском седмом разреду јесте писање одричних заменица уз предлоге, а нередним разредима писање тачке, тачке запете, трију тачака, црте, запете у различитим околностима (инверзија, уметнута реченица, испред везника итд.). Захтеви које доноси црногорски програм за седми и осми разред, а који прецизно нису наведени ни у једном разреду у Србији су: писање надимака, имена животиња, назива грађевинских објеката, градских четврти, кањона, националних паркова, имена становника континента и острва, назива професија, придева насталих од властитих имена у којима се врши/не врши палатализација, писање назива боја и нијанси (састављено и растављено писање), писања назива верских празника од имена светаца, именице *Бог* и назива *ауто-путева* (последња три захтева представљају новину и у односу на црногорски програм из 2005); у деветом разреду то је писање предлога *пре*, *после*, *по* уз именицу *подне*. Оваква конкретизација правописних захтева наставницима може и те како користити у реализацији садржаја из ове програмске целине.

Садржаји културе изражавања у црногорском програму почињу захтевима за вежбања у званичним и незваничним разговорима, садржајем кога у српском програму нема ни у овом, нити у старијим разредима, а свакако би га требало

бити.¹⁴² Од ученика петог разреда се, такође, очекује да анализирају стручне и публицистичке текстове чији је садржај повезан с темама других предметних подручја, те да, по узору на њих, стварају одговарајуће „неуметничке“ текстове типичне за њихов узраст, а то су, према програму, различити званични и незванични текстови – поздравни, позивнице, честитке, писма, обрасци и различита јавна обавештења. Од ученика се, даље, очекује и да се оспособе да припреме једноставну анкету, класификују податке и припреме извештај о резултатима анкете, што је, сматрамо, узимајући у обзир психофизичке могућности детета од десет година, неприлагођено узрасту. У српском програму, осим писања писма, оваквих захтева нема.

Захтеви из језичке културе који су заједнички програму Републике Србије и Републике Црне Горе односе се на дескрипцију (описивање радног поступка – необичног заната, спољашњег простора – насумице изабраног краја, појединости у природи – догађања у природи по слободном избору). У програму Црне Горе они су много шири: опис живота вршњака, опис игре, спорта, опис околине, живота људи некад и данас, опис развоја човека/животиње, опис биљака, предмета, производа, машина.¹⁴³

Од облика изражавања у црногорском програму за шести разред заступљени су званичан и незваничан разговор, научно-популарни текстови повезани са садржајима других наставних предмета, различите врсте званичних и незваничних текстова, наратија и дескрипција, кроз захтеве незнатно проширене у односу на пети разред, и гледање и анализа радијских и телевизијских реклама. Српски програм је, иако нема захтева усмерених на обучавање у званичном и незваничном разговору и стварање научно-популарних текстова, у овој области знатно комплекснији и прецизнији, па се, поред два поменута облика изражавања, наратије и дескрипције, који су дати кроз разнолике захтеве, деца упознају и с извештавањем, а учествују и у различитим лексичким, семантичким, синтаксичким и стилским вежбама, вежбама у сажимању текста уз појачавање информативности, уочавању туђица и некњижевних речи. И према једном и према

¹⁴² Упутстава о званичним и незваничним, односно службеним и приватним разговорима има и у хрватском и у програму Федерације БиХ, у шестом разреду.

¹⁴³ Број захтева предвиђених за увежбавање ученика петог разреда у дескриптивном изражавању у црногорском програму је превисок; поменути захтеви тешко да се могу успешно реализовати у целисти у току једног разреда.

другом програму предвиђена је израда школских писмених задатака – у Србији по два у полугођу, у Црној Гори један у првом и два у другом полугођу.

У Црној Гори се и у седмом разреду настава заснива на активностима које су у вези с различитим врстама разговора (телефонски разговор и способност преговарања), научно-популарних и публицистичких текстова (биографија, путопис, извештај) и незваничних и званичних текстова (оправдање, на пример), с тим што су оне нешто сложеније него у претходним разредима.¹⁴⁴ Заступљени облици изражавања и даље су дескрипција и наратија, док се у Србији у седмом разреду ученици оспособљавају за технички и сугестивни опис, техничку и сугестивну наратију, за писање резимеа, те учествовање у различитим синтаксичким и лексичким вежбама. Предност црногорског програма у овом сегменту је упућивање ученика у лекторисање текста (нпр. вести или извештаја) уз употребу корективних знакова, које се наставља и у осмом разреду, док је предност програма у Србији оспособљавање ученика за читање и разумевање нелинеарних елемената текста (легенди и табела).

Ученици осмога разреда школа у Црној Гори стичу способност слушања усмених текстова с претходно датим задацима који се односе на текст, способност преговарања у пару, способност читања, разумевања и способност самосталног писања стручних и публицистичких текстова с темама из области других предмета (објашњење настанка неке појаве/стања, усмено или писмено коментарисање приредбе/књиге/текста/филма, где ученици говоре уз помоћ писаног материјала који чине радни концепт, слике (фолије, плакат, пано) и текст). Обучавају се и у писању незваничне и званичне захвалнице, те у писању извештаја и интвјуа. Такође уочавају разлику између књижевног и административног стила, између субјективног и објективног текста. Захтеви се у деветом разреду проширују слушањем, разумевањем, анализом и стварањем усмених и писмених текстова на тему описа природе и њеног деловања, описа машине и њеног деловања, ентеријера и екстеријера, а у облику репортаже и путописа. Обучавају се и у стварању дневника и аутобиографије, у писању званичне молбе, а у оквиру наратије говоре о својим плановима за будућност. У Србији се у завршном разреду, у оквиру усменог и писменог изражавања, ученици

¹⁴⁴ В. Додатак, стр 489–490 и 492–483.

обучавају у стварању расправе, пропагандног текста, рекламе, репортаже, приказа (књиге, филма, радио и ТВ емисије, концерта), интерпретативном препричаању књижевноуметничких текстова и различитим врстама језичких вежби. Различите језичке вежбе (стилске, лексичке, семантичке, синтаксичке, ортоепске) уједно представљају и најзначајнију квалитативну разлику између српског и црногорског програма; изостављање активности ове врсте из програма Црне Горе представља једну од његових мањкавости, међу којима су и непотребно оптерећивање ученика вежбама у званичним и незваничним разговорима и стварању различитих врста неуметничких текстова из разреда у разред, почев с тим већ од петог, што, подсетимо, према узрасту ученика одговара четвртом разреду српских школа.

3.5.2. Настава књижевности

Структура подручја *Књижевност* (у Србији) односно *Настава књижевности* (у Црној Гори) се, у складу с концепцијама читавих програма, такође разликује. У црногорском програму нема издвојених научно-популарних и информативних текстова, тумачења текста, књижевно-теоријских појмова, функционалних појмова, нити упутстава о читању, што, поред списка дела за интерпретацију, представља костур програма књижевности у Србији. Програм књижевности у Црној Гори се, осим упутстава за анализу књижевних ликова и њихових поступака, углавном бави упутствима за интерпретацију и стварање одређених врста књижевноуметничких текстова, па се у тим упутствима и захтевима често умело и да претера.¹⁴⁵

У оквиру поезије се у петом разреду у Србији сазнаје о композицији лирске песме – мотивима и песничким сликама, врсти стихова према броју слогова, о епитету, поређењу и оноματοпеји, те врстама народне и уметничке песме – описној, митолошкој и обредној. У Црној Гори се сазнаје о звучности песме, ритму, поруци, рими и симболици, а од прозних врста обрађују се бајка (народна и ауторска), фантастична прича, реалистична прича и реалистични роман,

¹⁴⁵ Ову тврдњу доказује нам текст програма у делу који се односи на развијање способности писања литерарних текстова, наводно „у складу с узрастом“ (Додатак, стр. 471–472, 483, 503–505, 522–524 и 536–537).

авантуристичка прича и авантуристички роман. У Србији се у оквиру епике обрађују епска народна песма, новела, шалџива народна прича, прича о животињама и једино заједничко с црногорским програмом – бајка.

Црногорски програм предвиђа и обавезно гледање једне позоришне представе у току школске године (може и на видео-снимку), гледање филма и слушање радијске игре. С обзиром на то да су поменути захтеви, због специфичне организације активности у оквиру њих, нереални и у пракси тешко оствариви, нарочито у мање развијеним срединама, у српском програму их уопште нема.

Списак текстова за изучавање у оквиру наставе књижевности у програму Црне Горе обухвата поетске, прозне и драмске текстове црногорских, српских, хрватских и понеког бошњачког писца (пored писаца различитих светских књижевности). У петом разреду највише је Црногораца (девет писаца), три су писца српска (Бранко Топић, Десанка Максимовић и Душан Радовић), два хрватска (Тин Ујевић и Ивана Брлић Мажуранић), те два бошњачка (Саит Ораховац и Шукрија Панцо). У српском програму се, осим неколико представника светске књижевности и Словенца Ивана Цанкара налазе искључиво српски писци. Велику мањкавост црногорског програма за пети разред налазимо у чињеници да он на овом узрасту не доноси ни један књижевноуметнички текст из народне епске поезије.

У шестом разреду су захтеви у оквиру овога подручја у програму Црне Горе врло слични онима у петом. Највише пажње посвећује се читању, интерпретирању, али и стварању различитих књижевноуметничких текстова, те уочавању ликова и анализи њихових поступака. Једину разлику представља уочавање одређених стилских фигура у оквиру поезије (персонификација, епитет, поређење, контраст, хипербола и оноματοпеја), уочавање повезаности ритма песме с њеном поруком, ликовности текста, уочавање композиције песме (стихови и строфе) и различитих дужина строфе, те упознавање с описном песмом. Ово последње, описна песма, у српском програму налази се у петом разреду, док се композиција песме, тумачење песничких слика и мотивске структуре (конкретни и апстрактни мотиви), врсте строфа, контраст и хипербола налазе у програму за шести разред. Од лирских песама на овом узрасту се у Републици

Србији обрађују родољубива и социјална песма, те обичајна и породична од народних.

Од прозних врста, поред оних заступљених у петом разреду, у Црној Гори се ученици срећу још и с басном и омладинском детективском причом, док су у Србији садржаји комплекснији: обрађују се биографија и аутобиографија, пустоловни, историјски и научно-фантастични роман, предање и комедија у оквиру драме.

Црногорски програм предвиђа још и активности ученика у праћењу, доживљавању и вредновању позоришне представе (глумци, светло, сцена, костими, звучни ефекти), радијске игре и тривијалног и естетски вредног филма, те присуствују промоцијама књига, чега у српском програму нема. У њему нема ни инсистирања на развијању способности писања литерарних текстова (подстицање литерарних способности помиње се само узгред), за разлику од црногорског програма у коме се у оквиру сваке књижевне врсте од ученика очекује да се окушају у самосталном стварању исте, као да су сви Богом дани да постану писци.¹⁴⁶

Лектиру за ученике шестог разреда у Републици Србији од јужнословенских писаца чине искључиво српски писци. Поред њих, у избору су и најзначајнији представници различитих светских књижевности. У програму Црне Горе се, у оквиру лектире, на овом узрасту налази пет црногорских писаца (од којих један муслиманске вероисповести – Сафет Хадровић Врбички), осам српских аутора, два босанскохерцеговачка (Хаснија Муратагић Туна и Кемал Мусић),¹⁴⁷ један хрватски (Весна Парун) и Словенац Прежихов Воранц. Програм садржи и неколико текстова из народне књижевности: две народне епске песме, две лирске и једну народну причу, те црногорске народне бајке (препоручује се антологија црногорских народних бајки „Ватра самотвора“, која доноси бајке „Баш-челик“, „Чудотворни нож“, „Три прстена“, „Царева шћер претворена у овцу“, „Сунчарева мајка“, „Цар свијета“, „Манитоња“, али и бајку „Мустафа и Мерима“, по чијем називу се не би рекло да је по пореклу црногорска.

Програм књижевности за седми разред је, као и у претходним разредима, обимнији у Републици Србији. У Црној Гори њега чине незнатно проширени

¹⁴⁶ В. Додатак, стр 483.

¹⁴⁷ Кемал Мусић представља ново име у односу на црногорски програм из 2005. године.

захтеви из шестог разреда, међу којима су уочавање разлика међу поетским врстама текстова (лирика – љубавна и родољубива песма и епска песма и појам циклуса), разликовање анегдоте, фантастичне и историјске приповетке, способност уочавања књижевног лика који је другачији од читаоца и дистанцирање од њега и његових поступака; ученици разликују улогу аутора и приповедача, уочавају свезнајућег приповедача. Сложенији захтеви односе се, као и у претходним разредима, на стварање текстова. Илустрације ради, овде ћемо поменути следеће: „Пишу следеће приповједне врсте: басне, приповијетке и бајке, анегдоте“; „пишу маштовите приче на основу народних приповједака и античких мотива“; „краће литерарно дјело претварају у стрип и обратно“; „пишу краће драмске текстове“ итд. (Црногорски језик и књижевност 2011: 152).¹⁴⁸

Програм Републике Србије није толико амбициозан у форсирању ученика на литерарно стваралаштво, али се зато ученици седмога разреда у Србији упознају са знатно више књижевних врста него у Црној Гори. Заступљене су легендарне приче, поред љубавне и елегична и рефлексивна песма, драма у ужем смислу и различите врсте комедија, песма у прози, дневник и различите врсте романа.

У оквиру драме код ученика у Црној Гори се, као и у претходним разредима, развија способност доживљавања и вредновања радијских игара, позоришних представа и филма. Ученици, гледајући представу или снимак, уочавају средства позоришног израза и разликују јунака од антијунака. Такође се оспособљавају да уоче и разумеју елементе позоришног и филмског стварања као што су план филма, ракурс, бина, светло, сцена, реквизити, костими, покрети, мимика, кретање глумца. Српски програ не садржи ни један од ових захтева, ни у овом, ни у осталим разредима, што представља једну од његових слабости.

Од стилских фигура у Црној Гори се ученици, поред поређења, персонификације, епитета и апострофе, које знају од раније, на понуђеним текстовима упознају и с метафором, иронијом и градацијом, док се у Србији упознају с метафором, симболом, алегоријом и словенском антитезом; поред тога, у епским делима се уочавају хумор, иронија и сатира.

¹⁴⁸ О осталим захтевима који се односе на стварање текстова, а има их прилично, видети Додатак, стр. 504–505.

Дела за лектуру у Србији чине углавном текстови српских писаца. Изузетак представља Стјепан Митров Љубиша с приповетком „Кањош Мацедоновић“. Наиме, Стјепан Митров Љубиша, према класификацији књижевности с бившег српскохрватског говорног подручја извршеној последње деценије у Црној Гори, припада црногорској књижевности. О тој класификацији, која је вршена по крајње ненаучном критеријуму – месту рођења аутора, Матовић каже: „Писци се „преко кољена“ (чак и они који су оставили јасне исказнице о томе којој књижевности припадају – Његош, Љубиша, Булатовић итд.), измјештају из корпуса српске и сврставају у програм црногорске књижевности... (Матовић 2012: 15).

Списак лектуре у програму Црне Горе чине писци различитих националности.

Захтеви из књижевности за осми разред идентични су онима у седмом разреду, с тим што се све наведене активности изводе на основу читања и интерпретирања других књижевноуметничких текстова. Незнатне разлике чине садржаји који се односе на комичне елементе у књижевноуметничким текстовима и на комедију као врсту драме, на историјски и научнофантастични роман (у седмом разреду биле су приповетке). Поред већ поменутих врста лирских песама, ученици се на овом узрасту упознају и с љубавном и социјалном поезијом, сонетом, химном, као и с циклусима у епској поезији, а од стилских фигура с контрастом, симболом и алегоријом. Такође су и захтеви који се односе на анализу књижевних ликова нешто комплекснији него у претходном разреду, а о обиму и тежини захтева који се односе на стварање текстова можемо само да додамо да су они и на овом узрасту веома нереални и предимензионирани.¹⁴⁹

Програм Републике Србије за осми разред обухвата књижевнотеоријске појмове као што су мотиви, слике, одлике лирских и епских књижевних врста, композиција епских дела (фабула), карактеризација ликова. Ученици у Србији се на овом узрасту упознају с љубавном народном и ауторском поезијом и сонетом. Од епских врста изучавају се поеме, баладе и романсе, спев, путопис, мемоари, есеј, те трагедија и телевизијска драма у оквиру драме. Од језичко-стилских

¹⁴⁹ В. Додатак, стр. 522–524.

средстава у осмом разреду се у Србији на текстовима уочавају метонимија, антитеза, асонанца и алитерација.

Списак текстова за рад на часу и код куће у Републици Србији, осим неколико најзначајнијих представника светске књижевности, чине искључиво аутори српске националности,

Текстови предвиђени за лектуру осмога разреда у црногорском програму незнатно су измењени у односу на програм из 2005. године. Из програма је изостављен Михајло Лалић (одломак из „Злог прољећа“), али је у програм враћен Алекса Шантић (2005. био изостављен) и Стеван Сремац с одломком романа „Поп Ћира и поп Спира“, а унета су и нова дела као што су „Барба Барова трабакула“ Марка Каваје, „Мирови јади“ Сима Шобајића и „Јабука на вјетру“ Радована Зоговића. Унета су и нека дела представника различитих светских књижевности.¹⁵⁰ Заступљеност црногорских и српских писаца у црногорском програму је подједнака. Српских писаца је једанаест, црногорских је једанаест, а са Његошем и Заимом Аземовићем, који се у Црној Гори изучавају у оквиру црногорске књижевности, њих је четрнаест. Два су писца босанскохерцеговачка, међу којима и Меша Селимовић, те један хрватски (Антон Густав Матош). Хрват Иван Видрић, кога је било у програму из 2005. године, изостављен је из последњег црногорског програма.

У деветом разреду у Црној Гори новину у настави књижевности представљају следеће књижевне врсте: мисаона песма, балада, романса и песма у прози од поетских, новела, цртица, сатира и посланица од прозних, те трагедија и драма у ужем смислу од драмских врста (у оквиру овога упознају и појам и особине сценарија). Од стилских фигура уочавају се алегорија, симбол, асонанца, алитерација, анафора, епифора, словенска антитеза и сарказам.

Програм књижевности чине и многи текстови аутора различитих јужнословенских и светских књижевности. Дела јужнословенских писаца која су од 2011. године први пут у програму су „Извањац“ Игора Бојовића, „Зле паре“ Ратка Ђуровића, „Ганди“ Сретена Асановића, „Мртва природа“ Радована Зоговића, „Бакино прољеће“ Станка Раките, те народне епске песме „Освета Батрића Перовића“ и „Бајо Пивљанин и бег Љубовић“. Епске песме „Почетак

¹⁵⁰ В. Додатак, стр. 524–525.

буне против дахија“ и „Женидба Максима Црнојевића“, које су се налазиле у програму из 2005. године, из овога програма су изостављене. Изостављени су и књижевноуметнички текстови „Лов“ Миодрага Павловића, „Два пилота“ Матије Бећковића и „Глад и камен“ Николе Лопичића. Дела „Башта, пепео“ (одломак) Данила Киша, „Мртво море“ Радоја Домановића и „Балада из предграђа“ Добрише Цесарића остају у програму, али престају да буду део обавезних текстова (Канона).

3.6. Важећи наставни планови за матерњи језик у републикама некадашњег српскохрватског говорног подручја -табеларни приказ-

ТАБЕЛА 15

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА СРПКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ¹⁵¹

А. ОБАВЕЗНИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД		СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ РАЗРЕД	
	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.
Српски језик и књижевност	5	180	4	144	4	144	4	136

ТАБЕЛА 16

НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ХРВАТСКИ ЈЕЗИК¹⁵²

А. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД		СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ РАЗРЕД	
	тјед.	год.	тјед.	год.	тјед.	год.	тјед.	год.
Хрватски језик	5	175	5	175	4	140	4	140

¹⁵¹ Овај наставни план у примени је од школске 2007/08. године.

¹⁵² Овај наставни план у примени је од школске 2006/07. године.

ТАБЕЛА 17
 НАСТАВНИ ПЛАН ЗА БОШЊАЧКИ ЈЕЗИК¹⁵³

ОБАВЕЗНИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД		СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ РАЗРЕД		ДЕВЕТИ РАЗРЕД	
	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.
Босански/хрватски/српски језик и књижевност	5	175	5	175	4	140	4	140	4	128

ТАБЕЛА 18
 НАСТАВНИ ПЛАН ЗА ЦРНОГОРСКИ ЈЕЗИК¹⁵⁴

ОБАВЕЗНИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД		СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ РАЗРЕД		ДЕВЕТИ РАЗРЕД	
	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.	сед.	год.
Црногорски језик и књижевност	5	170	5	170	4	136	4	136	4	124

¹⁵³ Приказани наставни план за бошњачки језик важи од 2004. године.

¹⁵⁴ Овај наставни план у примени је од школске 2011/12. године

IV АКТУЕЛНИ НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА ГИМНАЗИЈЕ У БИВШИМ ЈУГОСЛОВЕНСКИМ РЕПУБЛИКАМА

Гимназијско образовање је тип средњошколског образовања који ученицима пружа општа и свеобухватна знања из различитих области. Ова општеобразовна средња школа траје четири године и у њу се ученици могу уписати након завршетка основне школе. Одувек се сматрала, а и данас важи исто мишљење, елитном средњом школом у коју се уписују најбољи ученици.

Основни циљ образовања у гимназијама јесте да се реализацијом гимназијских програма код ученика развије интелектуална ширина, потреба за новим спознајама и сазнањима, истраживачка радозналост, као и разложно и стваралачко мишљење, самостално учење и жеља за перманентним самообразовањем у току и ван наставе. С обзиром на чињеницу да у односу на остале средње стручне школе пружа најшире образовање, она, заправо, представља прелазни степен ка професионалном усавршавању на различитим факултетима, јер не оспособљава ученике за неко посебно занимање, већ га, углавном, усмерава на даље школовање. Управо из тих разлога гимназије најчешће уписују ученици који након завршетка основне школе нису дефинитивно опредељени за то шта ће студирати, али свакако планирају да своје образовање након средње школе наставе на неком од факултета.

У већини земаља гимназије ученицима нуде могућност опредељења за неколике смерове. Поред општег смера, који подразумева уравнотежен однос свих општеобразовних наставних предмета, ученик може одабрати и друштвено-језички односно природно-математички смер; од избора смера зависи и избор и обим наставних предмета који се у току школовања изучавају (у друштвено-језичкој гимназији доминирају часови учења страних језика и друштвених наука, док је у природно-математичкој акценат на математици, физици, хемији, биологији и информатици). Поред ових смерова, постоје и информатичка и спортска гимназија и посебне гимназије као што су филолошка, математичка и класична.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Тако, на пример, у Републици Србији постоје филолошка и математичка гимназија, док у Републици Хрватској постоји и класична.

Иако је наша првобитна намера била да се у вези с гимназијским програмима на бившем српскохрватском говорном подручју, поред актуелних, осврнемо и на оне који су били у примени од формирања СФРЈ до осамдесетих година 20. века, када су гимназије привремено укинуте, од те се намере одустало јер је анализа тих докумената показала да значајнијих разлика у њиховом конципирању и садржајима у тадашњим републикама СФРЈ није било. У том је периоду далеко актуелнија била реформа усмереног образовања, започета 1974. године на целокупном српскохрватском говорном подручју. Године 1980. потписан је и *Договор о заједничким основама система васпитања и образовања*, али, и поред њега, разлике у наставним програмима у стручним школама, по републикама, у овом периоду нису биле занемарљиве. Планови и програми усмереног образовања у југословенским републикама значајно су се разилазили, но, како то није тема овога рада, даља разматрања о програмима стручних школа и гимназија до данас актуелних докумената ће изостати; у наставку ће бити речи о гимназијским програмима у бившим републикама српскохрватског говорног подручја по којима се данас изводи настава. Анализом ће бити обухваћени програми гимназија општег типа у Србији, Хрватској, Босни и Херцеговини и Црној Гори.¹⁵⁶

4.1. Наставни план и програм у Републици Србији

Наставни план и програм по коме се у гимназијама Републике Србије данас изводи настава објављен је још далеке 1990. (за I разред) и 1991. године (за II, III и IV разред). Иако се о потреби за темељном реформом гимназијских програма прича већ деценију уназад и иако се очекивало да ће до ње доћи најпре 2011/12. године, потом 2012/13. године, она је поново одложена и неизвесно је када ће се спровести.¹⁵⁷

На одлуку Министарства просвете да одложи реформу гимназије утицале су многе околности, међу којима су, поред недостатка новца, сазнања да су се

¹⁵⁶ У току анализе програма за гимназије општег типа биће указивано и на најзначајније специфичности програма друштвено-језичког и природно-математичког смера.

¹⁵⁷ Наиме, сви наставни програми који су током пролећа 2011. били израђени за предмете реформисаног првог разреда гимназије исте године су и повучени. Сада се очекује се да ће се с увођењем реформисаних програма у праксу почети 2013/14. године.

реформисани програми припремали без претходно донетих одговарајућих стандарда постигнућа за ученике и наставнике, без пројекта за велику матуру и пажљиво одмерене структуре обавезних и изборних предмета и садржаја, и захтеви Форума београдских гимназија и Конференције гимназија Србије да се реформа не изводи на пречац кад се већ на њу чекало толико година. Погрешном редоследу корака и брзини спровођења такве реформе успротивио се и Национални просветни савет (в. <http://pdisni.wordpress.com/2011/07/28/fbg-reforma-gimnazije-ma-vredelo-je/>).

После много полемике о реформи наставних програма и у јавности и у самом Националном просветном савету, прибегло се компромисном решењу, те су за гимназијалце ипак усвојени донекле измењени наставни програми, али је њихово важење ограничено на две године, школску 2011/12. и 2012/13. годину, чиме се остварио континуитет у образовању након изласка из основне школе у којој се ради по већ реформисаним наставним програмима и безболније премостио период до усвајања нових, реформисаних програма за гимназије.

Разлика у наставном плану и програму за српскохрватски односно српски језик између докумената из 1990. и 1991. године и иновираних наставних програма из 2011. године за исти предмет има. Оне су мање у подручјима језика и културе изражавања, али су озбиљније измене и допуне чињене у подручју књижевности.

План образовања за предмете првог разреда идентичан је за сва три типа гимназије – општу, друштвено-језичку и природно-математичку. У првом разреду Српски језик и књижевност изучава се на 4 часа недељно, 148 годишње, у другом разреду гимназије општег типа на 4 часа недељно, 140 годишње,¹⁵⁸ трећем на 4 недељно, 144 годишње и четвртном на 4 недељно, 128 годишње.¹⁵⁹

Структуру наставног програма за први разред из 2011. године, а исто је било и 1990. године, чине: циљ и задаци наставе српског (српскохрватског)

¹⁵⁸ До 1995. године у првом разреду за српски језик је било предвиђено 140 часова годишње, а за други 148 часова годишње, обрнуто у односу на данашњу ситуацију. Данашњи наставни план није мењан од 1995. године (Правилник о изменама и допунама 1995^а: 1, 2 и 4).

¹⁵⁹ У гимназији друштвено-језичког типа Српски језик и књижевност се у првом и другом тразреду изучава на по четири часа недељно, док се у трћем и четвртном разреду изучава на по пет часова недељно. У одељењима природно-математичког смера, пак, изучава се на по четири часа недељно у првом и четвртном разреду и три часа недељно у другом и трећем разреду.

језика,¹⁶⁰ садржаји програма разврстани на три програмско-тематска подручја – (А) *Књижевност*, (Б) *Језик* и (В) *Културу изражавања*, те упутство *Начин остваривања програма*.

Највише иновација наставни програм у односу на онај из 1990/91. године доноси у измењеним циљевима и задацима наставних предмета и начину остваривања програма.

Циљ и задаци наставе Српског језика и књижевности готово су потпуно измењени, што је и логично с обзиром на то да је од претходног програма до доношења иновираних прошло више од двадесет година. „**Циљеви и задаци наставних предмета** су усклађени са општим циљевима образовања и васпитања у гимназији и међупредметним компетенцијама и, самим тим, њихов фокус је измештен са стицања знања на развој различитих компетенција (знања, ставови, вредности, вештине), које имају већу употребну вредност како у професионалном тако и личном животу ученика“ (<http://pdisni.files.wordpress.com/2012/01/pismo-za-inovaciju-programa-za-gimnaziju-con.pdf>).

Циљ изучавања српског језика и књижевности, дефинисан 1990. године, 2011. године је допуњен ставом да је, поред образовања и васпитања ученика као слободне, креативне и културне личности, за њега веома значајно и унапређивање језичке и функционалне писмености. Листа задатака је значајније измењена, посебно у аспектима образовања и васпитања који се односе на развијање осећања припадности сопственој нацији и култури, на допринос очувању и неговању мултикултуралности, те развијању сарадње и солидарности између припадника различитих социјалних, етничких и културних група. Такви задаци су, на пример, следећи:

- развијају лични и национални идентитет и осећање припадности држави Србији;
- формирају вредносне ставове којима се чува национална и светска културна баштина;
- буду оспособљени за живот у мултикултуралном друштву;
- поштују расну, националну, културну, језичку, верску, родну, полну и узрасну равноправност, развијају толеранцију и уважавање различитости (извод из Додатка, стр. 540).

¹⁶⁰ Реч *српскохрватски* је речју *српски* у свим падежним облицима у Плану и Програму замењена 1992. године, доношењем *Правилника о изменама и допунама Правилника о плану и програму образовања и васпитања за гимназију* (Правилник о изменама и допунама Правилника 1992: 1).

Једну од важнијих измена у иновираним наставним програмима у односу на програм из 1990. и 1991. године представља и чињеница да у новим програмима нема прецизно одређеног броја часова за свако програмско-тематско подручје, нити, у оквиру подручја, за сваку књижевноисторијску епоху односно грану граматике у оквиру језика. У досада важећим програмима тај број био је јасно дефинисан и у односу часова књижевности, језика и културе изражавања није смело бити никаквих произвољности. У складу с тим, у зависности од разреда, годишњи фонд часова наставе нашег предмета годинама је био распоређен тако да је „за подручје **књижевност** предвиђено око 60 одсто, а за друга два, **језик** и **култура изражавања**, око 40 одсто часова. За свако подручје исказан је укупан број часова. У оквиру тог фонда планирани садржаји се обрађују на 70 одсто часова а осталих 30 одсто часова предвиђено је за понављање, утврђивање, вежбање и систематизовање садржаја програма” (Програм образовања и васпитања 1991: 12).

Садржаји програма распоређени су по разредима, подручјима, областима и темама уз примену принципа поступности, корелације, интеграције и примерености узрасту ученика.

Прво тематско подручје у наставном програму из 1991. године јесте *Књижевност*, с том разликом да у данашњем, привременом, програму више нема сегмента *Лектира*, кога је, поред *Књижевности*, у програму из 1991. године било. Ово тематско подручје подразумева књижевнотеоријско и књижевноисторијско проучавање књижевноуметничких текстова који су у тексту програма жанровски распоређени. Дела предвиђена за проучавање су од прве до четврте године распоређена у књижевноисторијском континуитету од књижевности старог века до савремене књижевности. Од историјског континуитета се одступа само у поглављима *Увод у проучавање књижевног дела у првом разреду* и *Проучавање књижевног дела у четвртом разреду*.

Гимназијски програм за први разред почиње поглављем *Увод у проучавање књижевног дела*. Овим књижевнотеоријским приступом покушало се избећи нагло прелажење с тематског проучавања књижевноуметничких текстова карактеристичног за наставу овога предмета у основној школи, на проучавање

историје књижевности, тј. проучавање књижевноуметничких текстова у историјском контексту, како је предвиђено програмом за гимназију.

За разлику од програма из 1990. године, који почиње појмовима о природи и смислу књижевности, иновирани програм из 2011. године почиње основним појмовима о уметности, врстама уметности, уметничким изражајним средствима и уметничким (естетским) доживљајима, што представља прву садржајну новину у односу на досадашњи програм. Актуелни програм, даље, нуди упознавање с обједињавајућим чиниоцима књижевног дела, међу којима новину представљају захтеви који се односе на уметнички доживљај, утиске, разумевање, сазнавање и доживљавање уметничких вредности у књижевном делу, стваралачку грађу и естетска значења књижевног дела, те навођење књижевних родова и најзначајнијих књижевних врста.

У оквиру *Технике истраживања књижевноуметничког дела* нови захтеви су коришћење различитих типова књига као извора информација и коришћење електронских база података и садржаја с интернета.

Списак текстова за обраду у оквиру *Увода у проучавање књижевног дела* измењен је тако што су поједини текстови изостављени из програма, поједини су пребачени у друге програмске сегменте, а у програм је унето и неколико нових дела. Из програма су изостављени народна приповетка „Златна јабука и девет пауница“ и „Рани јади“ Данила Киша; Софоклеова „Антигона“ пребачена је у сегмент *Књижевност старог века*; у програм су унети: лирска песма „Звезде“ Јована Дучића, народна лирска песма „Лијепи Иве“, песма „Септембар“ Стевана Раичковића, роман „Кад су цветале тикве“ Драгослава Михаиловића, драма „Путујуће позориште Шопаловић“ Љубомира Симовића, те кратка прича „Прича о причању“ Горана Петровића.

Када је реч о књижевним епохама, методологија израде гимназијског програма (тзв. линеарно програмирање) била је и остала таква да се на почетку сваке књижевне епохе ученици најпре упознају с основним информацијама о развоју, тематици, жанровима и особеностима одређеног периода, потом с најзначајнијим представницима дате епохе у европској књижевности, одликама епохе код нас и, на крају, нашим најзначајнијим представницима.

Садржаји који се односе на књижевност старог века у иновираним програму за први разред нису претрпели никакве измене у односу на претходни програм, по коме је за ову епоху било планирано десет часова.

У оквиру средњовековне књижевности измена има и оне се најпре односе на градиво о значају рада Ћирила и Методија и њихових ученика, најстаријим словенским писмима, старословенском језику и његовим рецензијама, те најстаријим споменицима јужнословенске културе, које је из сегмента *Средњовековна књижевност* пребачено у део о историји књижевних језика код Срба, где тематски и припада. Такође је измењен одломак из „Житија деспота Стефана Лазаревића” Константина Филозофа (до сада је то био одломак који говори о смрти Краљевића Марка и Косовској бици, а сада је то опис града Београда). У програм је унета и Теодосијева Служба светом Сави (прва песма, други канон).

Што се народне књижевности тиче, ту је дошло до следећих измена: у иновираним програму не помињу се магијски начин мишљења, магична моћ речи, интензивност колективних осећања, нивелираност мишљења, усмени стваралац као представник своје средине, идентификовање слушаоца с казивачем, рецензија усмене средине, општење и васпитање усменим путем, историјско предање, нити јунаци као васпитни узор своје средине. Од дела за обраду из програма су изостављене епске песме „Кнежева вечера” и „Ропство Јанковић Стојана”, а унете су народна епска песма и народна приповетка „Змија младожења”, народна епска песма „Комади од различнијех косовскијех пјесама” и „Бој на Мишару”; из дела програма *Увод у проучавање књижевног дела у Народну књижевност* пребачене су „Хасанагиница” и народна прича „Девојка бржа од коња”.

Измене које су извршене у оквиру епохе хуманизма и ренесансе тичу се само прекомпоновања одређених садржаја у оквиру појединих програмских целина. Наиме, у иновираним програму су се, поред Франческа Петрарке, Виљема Шекспира и Мигела де Сервантеса у овом делу програма нашли и Данте Алигијери и Ђовани Бокачо с одломцима из „Божанствене комедије” и „Декамерона”, који су се према програму из 1990. године изучавали у оквиру лектуре. Овако издвојеног сегмента – лектуре у програму из 2011. године нема, па је самим тим из њега изостављен и *Избор из поезије савремених песника према*

избору ученика и наставника (Д. Радовић, М. Антић, ЈБ. Симовић), који се у претходном програму налазио управо у лектури. У програму су и даље дубровачки представници ренесансе Шишко Менчетић: „Први поглед“, Џоре Држић: „Горчије жалости јесу ли гди кому“ и Марин Држић: „Дундо Мароје“ и „Новела од Станца“, те хрватски писац Иван Гундулић као представник барока и класицизма, додуше с нешто ужим избором текстова.¹⁶¹

Програм књижевности за другу годину почиње епохом просветитељства, за коју је, према плану из 1991. године, било предвиђено девет часова. У програму су Доситеј Обрадовић: „Писмо Харалампију“ и „Живот и прикљученија“ (одломак: боравак у манастиру и бег из манастира) и Јован Стерија Поповић: „Тврдица“.

У оквиру епохе романтизма се, у односу на претходне епохе, што је и логично, изучава далеко више писаца и дела и из светских и из српске књижевности. У односу на програм из 1991. године, у актуелном програму нема више Шандора Петефија: „Слобода света“, Људевита Гаја: Проглас (Даница Илирска – одломак), Константина Миладинова: „Туга за југом“, Ивана Мажуранића: Смрт Смаил-аге Ченгића“, Франца Прешерна: „Сонетни венац“ и Аугуста Шеноа: „Селјачка буна“ (одломак). Људевит Гај, Константин Миладинов и Аугуст Шеноа из програма су изостављени још 1992. године.¹⁶² Такође је изостављено дело Ђуре Јакшића „Јелисавета кнегиња црногорска“ (одломак). Садржаји који се односе на рад Вука Караџића на језику и правопису, његов лексикографски рад и рад на сакупљању народних умотворина из овога дела програма пребачени су у први разред, у одељак *Историја књижевних језика код Срба*, што свакако представља боље решење.

У оквиру садржаја који се тичу епохе реализма у иновираним наставним програму дошло је до следећих измена у односу на документ из 1991. године: Лав Толстој је с делом „Ана Карењина“ из лектуре пребачен у овај сегмент програма, од дела Николаја Васиљевича Гогоља, поред „Ревизора“, од 2011. године изучава се и „Шињел“, из програма је још 1992. године изостављен „Вукадин“ Стевана

¹⁶¹ Према програму из 1990. године из Гундулићевог „Османа“ проучавали су се одломци и из I и из VIII певања, данас само из првог. Изучавало се и дело „Сузе сина разметнога (II плач, Спознаје), које је из програма изостављено 1992. године (Правилник о изменама и допунама 1992: 1).

¹⁶² Ове измене односе се и на гимназије друштвено-језичког и природно-математичког смера.

Сремца (изучава се само „Зона Замфирова“), дело Бранислава Нушића „Народни посланик“ замењено је делом „Госпођа министарка“, од Матавуљевих текстова изостављен је одломак из романа „Бакоња фра Брне“, али су у програм унети текстови „Ошкопац и Била“ и „Београдска деца“. Изостављена је и Илићева песма „Јутро на Хисару“. Из програма се још 1992. године потпуно бришу хрватски писци Анте Ковачић: У регистратури“ (Детињство Ивице Крчмановића) и Јанко Керсник: „Сељакова смрт“, а касније и Силвије Страхимир Крањчевић: „Мојсије“, што је, сходно тадашњим друштвено-политичким приликама, било потпуно очекивано и логично.¹⁶³ Иво Андрић је из лектире пребачен у овај део програма, чиме је у структури нарушен књижевноисторијски принцип. Његова приповетка „Мост на Жепи“ замењена је приповетком „Пут Алије Ђерзелеза“.

За разлику од програма из 1991. године, који је у трећем разреду почињао представницима модерне у европској и *југословенским књижевностима*, програм из 2011. године почиње модерном у европској и *српској књижевности*. Ова измена извршена је још 1992. године, када су, у складу с њом, из програма изостављени хрватски писац Владимир Назор: „Шума спава“ и словеначки писац Отон Жупанчич: „Ти цвете мој тајанствени“, а нешто касније и Антон Густав Матош: „Јесење вече“ и „Нотурно“ и Иван Цанкар: „Краљ Бетајнове“. Српски песници који су у програму из 1991. године били заступљени трима песмама, у иновираном програму заступљени су двома, а они који су били заступљени четирма, сада су трима. Тако су из програма изостале песме „Моја отаџбина“ Алексе Шантића, „Сунцокрети“ Јована Дучића, „Наслеђе“ Милана Ракића, „Родна груди“ Симе Пандуровића“ и дело „Јазавац пред судом“ Петра Кочића. Поменутих изменама програм је делимично растерећен, а ученицима је ипак остављено довољно могућности да на текстовима који су сачувани у програму стекну знања о стваралаштву поменутих писаца. Новину представља уношење у програм Владислава Петковића Диса и његове песме „Можда спава“.¹⁶⁴

Међуратна и ратна књижевност је у иновираним програмима, што је потпуно очекивано, такође сиромашнија за већину хрватских писаца који су се изучавали у

¹⁶³ Исте измене извршене су и у језичком и математичком смеру.

¹⁶⁴ Занимљиво је да су садржаји у овом делу програма готово потпуно једнаки у програму гимназије општег и гимназије друштвено-језичког смера. Разлика је једино у томе што се у друштвено-језичкој гимназији изучава још једна песма Владислава Петковића Диса – „Тамница“.

оквиру програма из 1991. године. Из програма су већ 1992. године изостављени Јуре Каштелан: „Свијетлиш у тмини“, а нешто касније и Тин Ујевић: „Свакидашња јадиковка“ и „Колајне“ (избор), Иван Горан Ковачић: „Јама“ и Добриша Цесарић: „Облак“ и „Повратак“, као и македонски писци Ацо Шопов: „Очи“ и Коста Рацин: „Берачи дувана“.¹⁶⁵ Такође су изостављени и Исак Самоковлија: „Рафина авлија“ и српски писац Вељко Петровић: „Салашар“. Занимљиво је да се хрватски писац Мирослав Крлежа с драмом „Господа Глембајеви“ задржао и у иновираним програму за трећу годину.

Како у актуелном програму нема засебно дефинисане лектире, из њега су изостављени и Михаил Шолохов с делом „Тихи Дон“, Ернест Хемингвеј: „Старац и море“, *Избор из лирике европске модерне* и *Избор из међуратне поезије*. Изостављање ових дела из програма актуелни документ свакако чини „сиромашнијим“, јер је реч о репрезентативним делима светске књижевности с којима би један гимназијалац ипак требало да се у току средњошколског образовања упозна.

Програмско-тематско подручје *Књижевност* у програму за четврту годину почиње сегментом *Проучавање књижевног дела*. У односу на програм из 1991. године, у иновираним програму изостављен је део који се односи на слојевиту структуру књижевноуметничког дела – слој звучача, слој значења, слој света дела, слој идеја и динамичност структуре. Дела предвиђена за обраду такође се доста разликују у односу на претходни програм: збирка песама Десанке Максимовић „Тражим помиловање“ замењена је текстом „Шта ли те спречи“, док су Бранко Миљковић („Ватра и ништа“) и Владан Десница („Прољећа Ивана Галеба“) изостављени. У програм су унети следећи текстови: „Научите пјесан“ Миодрага Павловића, „Манасија“ Васка Попе и „Човек који је јео смрт“ Борисава Пекића. „Хамлет“ Виљема Шекспира, „Фауст“ Јохана Волфганга Гетеа, „Злочин и казна“ Фјодора Достојевског и „Мајстор и Маргарита“ Михаила Булгакова пребачени су у овај део програма из лектире; у новом програму изостављени су и следећи захтеви који су раније били саставни део лектире: *Избор из светске лирике XX века* (Одн, Сезар, Превер, Пастернак, Ахматова, Цветајева, Бродски, Сенгор, Сајферс), *Избор из савремене југословенске*

¹⁶⁵ Исте измене извршене су и у гимназијском програму друштвено-језичког и природно-математичког типа.

књижевности (Б. Шћепановић, М. Бећковић и др.) и *Избор књижевних критика и есеја* (И. Секулић, Б. Михајловић, П. Џацић, М. Павловић, Н. Милошевић, С. Лукић).

Садржаји који се односе на савремену књижевност претрпели су највише измена. Измене у овом сегменту свакако су неопходне и добродошле, јер се књижевност развија, појављују се нови писци с новим делима, поједини књижевноуметнички текстови губе на актуелности, док други добијају на значају, а сва та кретања у књижевној уметности и књижевној критици нужно је испратити и у наставном програму. Тако су у актуелном програму, у односу на документ из 1991. године, изостављени хрватски писци Весна Парун: „Ти која имаш невиније руке“ и Ранко Маринковић: „Руке“, словеначки писац Едвард Коцбек: „Речи умиру“, македонски писац Блажо Конески: „Везиља“, Михајло Лалић: „Лелејска гора“, Антоније Исаковић: „Кроз грање небо“ и Александар Тишма: „Употреба човека“, а у програм су унети Васко Попа: *Избор песама*, Стеван Раичковић: „Септембар“, Бранко Миљковић: „Поезију ће сви писати“, Иво Андрић: „Труп“, Умберто Еко: „Име руже“. „Хазарски речник“ Милорада Павића, који се раније обрађивао у оквиру лектире, сада се такође налази у сегменту *Савремена књижевност*, као и приповетка „Башта слезове боје“ Бранка Ћопића и збирка песама „Тражим помиловање“ Десанке Максимовић, које су се према програму из 1991. године изучавале у оквиру сегмента *Проучавање књижевног дела*.

Тематско подручје *Књижевност* се у сваком разреду завршава дефинисањем књижевнотеоријских појмова који на одређеном узрасту треба да се усвоје. Они су у иновираним програмима неизмењени у односу на програм из 1990. и 1991. године. Тако ученици првог разреда гимназије општег смера, а иста је ситуација и са гимназијама друштвено-језичког и природно-математичког типа, треба да овладају појмовима лирско, епско и драмско песништво и још многим који су у вези с тим.¹⁶⁶

У другом разреду за ученике су значајни појмови који се односе на особености лирске поезије, композициону структуру лирске песме (песничке слике) и на песнички језик, на особености реалистичке приповетке и романа, те

¹⁶⁶ О конкретним захтевима видети у Додатку, стр. 543.

појмови писмо, аутобиографија, сонет, балада, романса, поема, романтично, реалистично, хумористично, сатирично и гротескно.

Књижевнотеоријски појмови које ученици треба да усвоје у трећем разреду углавном се односе на модерну лирску песму и врсте стихова, на облике уметничког изражавања – причање (нарација), описивање, дијалог, монолог, унутрашњи монолог, доживљени говор и сл., те на драму – модерну драму (психолошку, симболистичку, импресионистичку), драмску ситуацију, сценски језик, публику, глумца, режију, лектора, сценографе.

У четвртном разреду ученици се упућују на појмове који се односе на читаочеву рецепцију и уочавање јединства звукова, ритмова, значења и смисла, на структурне чиниоце прозног књижевноуметничког дела, на усвајање типова романа,¹⁶⁷ на структуру и композицију драме, антидраму и антијунака, позориште, радио, телевизију, филм, путопис, есеј и књижевну критику.

Друго тематско подручје – *Језик* у програму гимназије конципирано је тако да ученицима омогућава стицање знања о језику као друштвеној појави и језику као систему знакова. У оквиру овога подручја утврђени су елементи опште лингвистике и правописа. „Циљ је да ученици, поред знања о свом матерњем језику, стекну и општа лингвистичка, односно социолингвистичка знања неопходна образованом човеку. Ова знања из лингвистике су функционално повезана са наставом матерњег језика“ (Програм образовања и васпитања 1991: 13).

Тематско подручје *Језик* садржи више сродних сегмената. Програм језика за први разред почиње сегментом *Језик као општелингвистички и социолингвистички појам*. Највећи део програма припада изучавању *језичког система и наука које се њиме баве*, а вишеструко је значајан и сегмент *Стандардни језик* (јавља се у првом и другом разреду), чијом реализацијом ученици треба да добију знања и изграде одговарајуће ставове о српском књижевном језику, језичкој политици и језичкој толеранцији, те о значају познавања књижевнојезичке норме и језичке културе.

У делу програма који се односи на језички систем садржаји се не односе само на граматички аспект, већ они обухватају и функционални аспект. Посебан

¹⁶⁷ О којим врстама романа је реч видети у Додатку, стр. 552.

значај дат је лексикологији, која се надовезује на део о грађењу речи, што свакако доприноси квалитету актуелног гимназијског програма.

У наставном програму из 1991. године се истиче да се „при обради свих садржаја програма треба надовезати на знања која су ученици стекли током претходног школовања. Међутим, то не треба да буде просто обнављање и утврђивање раније стечених знања него стицање целовите слике о матерњем језику и један квалитативно виши приступ проучавању језичке организације и законитости језика“ (Програм образовања и васпитања 1991: 13).

Програм језика за прву годину гимназије почиње одељком *Језик као опителингвистички и социолингвистички појам* (некадашњи одељак *Општи појмови о језику*), у коме се указује на хијерархијску структуру језика, економичност, продуктивност, дислокацију и преношење језика културним путем. Затим следи одељак *Стандардни језик* (у програму из 1990. године *Књижевни језик*; садржаји су остали исти, осим што у иновираном програму нама говора о књижевнојезичким варијантама, из програма изостављеним још 1992.). Следећи сегмент је *Историја књижевних језика код Срба*. Садржаји овога дела програма односе се на типове књижевних језика код Срба до 19. века и на почетке словенске писмености и моравско-панонску мисију Ћирила и Методија. Ти су се садржаји, према претходном програму, обрађивали у оквиру наставе средњовековне књижевности, као што се рад Вука Караџића на реформи језика и правописа и његов лексикографски рад раније обрађивао у другом разреду, у оквиру романтизма, а према иновираном програму се и то данас обрађује у првом разреду, у оквиру наставе језика. Ова померања поменутих садржаја из предметног подручја *Књижевност* у предметно подручје *Језик* свакако представљају боље решење, јер су они коначно смештени у тематску целину којој по својој природи и припадају. Новину у програму из 2011. године представља Црноризац Храбар („Слово о писменима“) и Запис Глигорија дијака у Мирослављевом јеванђељу.

Од наука које се баве језиком у првом разреду се, као и према претходном програму, изучавају фонетика с фонологијом и морфофонологијом, дакле гласовни систем српског књижевног језика и морфофонолошке алтернације, те основна правила која се односе на ортоепију (акцентатски систем српског

стандардног језика, неакцентоване дужине, проклитике и енклитике и сл.). У оквиру правописа ученици се обучавају у служењу правописом и правописним приручницима и у писању великог слова. Овакав распоред градива, код кога је евидентна примена принципа поступности, логичан је и очекиван, те у овом делу програма није ни било потребе за неким изменама.

У другом разреду се поново учи о стандардном језику (развоју српског књижевног језика у другој половини 19. века и у 20. веку), о основним принципима српске књижевнојезичке норме и језичке културе, екавском и ијекавском изговору, о језичкој ситуацији у Србији, принципима језичке равноправности и језичкој толеранцији. Програм за други разред је у односу на претходни растерећен градива о функционалним стиливима српског књижевног језика, који се сада парцијално обрађују у оквиру наставе културе изражавања. Овом изменом се, без обзира на то што није реч о комплексној теми, ипак добија одређен број часова који се користе за садржаје из језика, што у практичној настави може пуно да значи.

Од граматичких дисциплина изучава се морфологија у ужем смислу и творба речи. Термин *творба* враћен је у текст наставног програма (године 1992. он је био замењен термином *грађење*). Садржаји о творби речи, који су се према програму из 1991. године обрађивали у трећем разреду, у иновираним програму су пребачени у други разред и незнатно су шири у односу на раније (на пример, новина су позајмљенице, однос сложеница и полусложеница и комбинована творба речи). Ове измене су сувишне, јер је реч о врло сложеној граматичкој категорији којој је већ било дато довољно простора и у основној школи, и у гимназијском програму из 1991. године, те је непотребно програм претрпавати додатним захтевима. Када је реч о правопису, из иновираним програма је изостављено растављање речи на крају ретка.

Програм језика за трећи разред обухвата лексикологију с елементима терминологије и фразеологије и синтаксу. Поред садржаја који се односе на стилску вредност лексема, иновирани програм доноси садржаје из којих ученици стичу нова сазнања о саставу лексике српског стандардног језика и пореклу српске лексике (српске народне речи, позајмљенице, црквенословенске речи), чиме постаје квалитетнији. Изостављени су садржаји који се тичу најважнијих

префикса и префиксоида и суфикса и суфиксоида пореклом из класичних језика. Када је реч о синтакси, градиво је у односу на програм из 1991. године готово неизмењено. Из програма су једино изостављени садржаји који се односе на пуне речи (именичке, придевске, прилошке и глаголе) и помоћне речи (предлози, везници и речце). Иако овом изменом није постигнуто значајније растерећење програма, њу ипак треба подржати. С друге стране, захтев „посебни типови предикатских реченица“, који у иновираном програму није прецизно дефинисан, треба прецизирати конкретним захтевима, како је то било у програму из 1991. године (на пример, реченице с логичким субјектом, реченице с пасивном констукцијом, реченице с безличном констукцијом). Из правописа се на овом узрасту говори о транскрипцији речи из страних језика.

У четвртој разреду се у оквиру часова језика говори о падежном систему, конгруенцији, систему зависних реченица, глаголском виду, глаголским временима и начинима, напоредним реченичким конструкцијама и специјалним типовима независних реченица. Програм је растерећен појединих садржаја у односу на претходни, што свакако доприноси његовом квалитету и представља боље решење за практичну наставу. Тако се, на пример, више не учи о поливалентности падежа, не понављају се општи појмови о врстама независних реченица, њиховим обележјима и функцијама, основни појмови о распоређивању синтаксичких јединица, о информативној актуализацији реченице, комуникативној кохезији, прагматици и говорним чиновима и сл. Програм језика за четврти разред завршава се сегментом *Општи појмови о језику*, у коме се говори о еволуцији језика, настанку и развоју писма, вишејезичности итд. Из програма је, у односу на 1991. годину, изостављен пасус „Типови језика: Језици у свету. Језичка сродност. Језички типови и језичке универзалије“ (Програм образовања и васпитања 1991: 5), чиме су ученици ускраћени за врло важне информације које се тичу опште лингвистике, али и опште културе ученика.

Оно што је за целокупну наставу језика у гимназијама важно јесте да она не сме да се схвати као циљ сама себи, већ она стално треба да се повезује с осталим деловима нашега предмета – с књижевношћу и културом изражавања, чиме ће лингвистичка знања и проучавање правописа допринети да ученици боље и

потпуније усвоје књижевнојезичку норму и тиме побољшају своје изражајне способности.

Подручје *Култура изражавања*, као и у основној школи, обухвата облике, врсте и захтеве у области усменог и писменог изражавања. То подразумева извођење различитих говорних и писмених вежби, домаћих и писмених задатака. Говорне вежбе треба да допринесу правилнијој артикулацији, дикцији, интонацији, ритму и темпу у казивању лирског, епског и драмског текста и у усменом изражавању, а стечене способности даље се увежбавају у различитим облицима усменог изражавања (на пример, у извештавању, расправљању, реферисању).

У првом разреду гимназије, у оквиру усменог изражавања, ученици се увежбавају у артикулацији гласова, стандардној акцентуацији, свим елементима добре дикције, у изражајном казивању напамет научених краћих прозних и дијалогских текстова, те у препознавању и примени разговорног и књижевноуметничког функционалног стила. У оквиру писменог изражавања, поред обележавања акцената и писања великог слова, ученици изводе стилске вежбе које се односе на сажимање текста уз појачање информативности и отклањање сувишних речи и израза. Они су такође у обавези да ураде одређен број домаћих писмених задатака и четири школска писмена задатка. Што се обавеза наставника тиче, упутно је да они у првом разреду ученицима демонстрирају методологију израде писмених састава. Она подразумева неколико корака: најпре, анализу одабраног узорка (одређивање тежишта теме, анализа распореда појединости с гледишта добре композиције, функција одељака, стил), потом прикупљање грађе о одређеној теми и њену селекцију и, на крају, обликовање прикупљене грађе на самом часу и рад на усавршавању текста.

Део ових активности наставља се и у другом разреду. На овом узрасту у оквиру усменог изражавања организују се вежбе у причању догађаја и доживљаја, описивању бића, предмета, радњи, појава, у самосталном излагању у функцији интерпретације књижевног текста. Од функционалних стилова детаљно се обрађује научни стил. У оквиру правописних вежби обнавља се писање бројева и одричних облика глагола, те писање скраћеница. Вежбе у писменом изражавању

углавном се односе на писање састава, односно на усавршавање текста – писање његове побољшане верзије.

Садржаји културе изражавања за трећи разред тичу се казивања и рецитована напамет научених књижевноуметничких текстова и знања из стилистике у писменом изражавању (лексичка синонимија, вишезначност речи, појачавање и ублажавање исказа, фигуративна употреба речи). Од функционалних стилова детаљније се проучава публицистички стил, те се, у складу с тим, и писмене вежбе односе на писање новинарске вести, чланка, извештаја, интервјуа, коментара итд. Такође се увежбава и писање приказа књижевно-сценског или филмског дела.

У четвртном разреду у оквиру усменог изражавања говори се о појму и врстама реторике. У оквиру писменог изражавања организују се вежбе које се односе на употребу административно-пословног стила (писање молбе, жалбе, пословног писма), те писање приказа, осврта, расправе, књижевних паралела и есеја.

У свим разредима се организују часови читања и анализе домаћих писмених задатака и по четири школска писмена задатка и њихов исправак. Поред домаћих писмених задатака, наставник, у складу са захтевима програма, ученицима даје и друге врсте домаћих задатака – усмених, практичних, примерених могућностима ученика и њиховој оптерећености захтевима који се тичу других предмета.

Садржаји које доноси иновирани програм у оквиру подручја *Језик и Култура изражавања*, како је показала анализа поменутог документа, не разликују се много у односу на програм из 1991. године; незнатне измене које су у програму чињене углавном су допринеле његовом квалитету. Међутим, иако програм нема неке значајније недостатке, проблеми се јављају при његовој реализацији, јер се, углавном, у нашим средњим школама језику и култури изражавања не посвећује довољно пажње.

4.2. Наставни план и програм у Републици Хрватској

Програм хрватског језика по коме се данас организује настава овога предмета у хрватским гимназијама израђен је у организацији Министарства просвјете и шпорта Републике Хрватске 1995. године. Претходни програм био је донет почетком школске 1993/94. године и он је годину дана био предмет различитих јавних и стручних оспоравања. Оспоравани су и његова концепција, и структура, и програмски садржаји, нарочито они који су се односили на наставу књижевности. На програмске садржаје из језика није било битнијих приговора, док је подручје *Језично изражавање* било потпуно изостављено (Панцић 1996: 12–22).

Такав програм врло брзо је, захваљујући интензивном раду за то специјално оформљене комисије, замењен новим. Коначно обликован текст програма из штампе је изашао у октобру 1995. године (Гласник Министарства просвјете 1995).

Текст важећег гимназијског програма у Хрватској почиње *Уводом*, у коме је прецизно наведен назив наставног предмета, основна подручја наставног предмета, чијим се називима истичу садржаји, сврха и задаци учења тих делатности, намена програма (обвезатни – обавезни и изборни програм), сврха и задаци наставе хрватског језика. За уводним текстом следе основни програмски садржаји према нацрту назначеном у *Уводу*.

Обавезни „програм наставе хрватског језика за гимназије полази од достигнуте програмске разине наставе хрватског језика у основној школи и успоставља вишу теоретску разину учења“ (Росандић 1993: 151). Према обавезном програму, настава хрватског језика успоставља суоднос с наставом хрватске и светске књижевности и наставом културе говора и писања, бавећи се језиком као средством комуникације и уметничког изражавања. Изборни програм, пак, намењује се надареним ученицима и ученицима с изразитим интересовањем за језик или књижевност. У изборној настави ученик и професор врше избор од понуђених садржаја, а могу одабрати и садржаје ван програма.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Овом приликом бавићемо се искључиво обавезним наставним програмом.

Иако је реч о предмету чији је назив *Хрватски језик*, структура програма који се односи на њега садржи и подручја *Књижевност* и *Језично изражавање*. Редослед програмско-тематских подручја у хрватском програму за гимназије је следећи: 1. *Хрватски језик*, 2. *Хрватска и свјетска књижевност* и 3. *Језично изражавање*. „Овакав је редослијед наставних подручја најчешћи у европским програмима, али нерјетко се прво мјесто даје програмским садржајима из језичног изражавања или књижевности“ (Панџић 1996: 4).¹⁶⁹ Наставног подручја под именом *Медијска култура* у гимназијском програму нема иако је оно саставни део важећег наставног програма за основну школу, али садржаја који се на њу односе, нарочито на сценску културу, има у оквиру осталих предметних подручја.

Сврха изучавања хрватског језика као наставног предмета остварује се реализацијом задатака наставе који су дефинисани у уводном делу наставног програма.¹⁷⁰

Према предлогу програма за хрватски језик који је био на располагању професорима хрватског језика у гимназијама, у првом, другом и трећем разреду опште гимназије једна четвртина годишњег фонда часова предвиђених за Хрватски језик намењена је настави језика. То је укупно 35 часова годишње, од чега је двадесет часова било намењено упознавању с новим језичким садржајима, десет часова понављању и вежбању и пет часова провери знања. У четвртном разреду за ове активности предвиђено је 32 часа – дванаест за нове садржаје, десет за понављање и три часа за проверу знања.¹⁷¹

Наставни програм за гимназију општег типа у Републици Хрватској карактерише обимност садржаја у свим тематским целинама и у квантитативном и у квалитативном смислу. Чини се да ширина и детаљисање у које се приликом програмирања ишло ни у овоме документу нису најсрећније усклађени с наставним планом односно фондом часова предвиђеним за овај предмет.

Прва наставна тема програмског подручја *Хрватски језик* у првом разреду гимназије јесте *Језик и приопћивање (комуникација)*, у оквиру које се ученици упознају с језиком као системом знакова. На то се надовезују фонолошке, фонетичке и фоностилистичке теме. Ученици се упознају с фонемом

¹⁶⁹ У програмима Републике Србије је, на пример, на првом месту подручје *Књижевност*.

¹⁷⁰ О сврси и задацима наставе Хрватског језика видети у Додатку, стр. 554–555.

¹⁷¹ Из коначног текста програма изостављена је тако прецизна сатница.

и алофоном, фонетским и фонолошким својствима фонема, врстама и поделом фонема по начину и месту творбе, те најзначајнијим гласовним алтернацијама. Затим се упознају с графемом и обликовањем латиничног писма. Последње теме посвећене су акценатском систему хрватског стандардног језика, наглашеним и ненаглашеним речима, појму идиома, органским и неорганским идиомима, стандардном језику и наречјима, норми и кодификацији, главним одликама фонетског и акценатског система чакавског и кајавског наречја, те језику и писму хрватских писаних споменика од почетка до краја 15. века.

У другом разреду изучавају се морфологија и морфостилистика. Из морфологије се изучавају морфеми по значењу и положају, граматичке категорије – врсте речи (променљиве и непроменљиве), облици речи, положај речи, категорије речи. У оквиру обраде именица понављају се и садржаји из правописа – писање властитих имена, нарочито личних и географских. Понављају се и целокупна знања стечена у основној школи о заменицама, придевима, бројевима и глаголима. Из морфостилистике се обрађују морфолошка синонимија и хомонимија и стилска обележеност падежних облика, глаголских времена и начина. Последња тема се, као и у првом разреду, односи на историју хрватског језика, на овом месту у периоду од 16. до краја 18. века.

У трећем разреду учи се о синтакси – основним јединицама синтаксе, основним појмовима о реченици (реченични чланови, модалност и предикативност реченице, реченице по саставу, врсте независнослужених и зависнослужених реченица) и синтаксостилистици (интонација реченице, ред речи у реченици), те о основним синтаксичким одликама чакавског и кајавског наречја и хрватском стандардном језику у 19. веку.

С детаљисањем у садржајима у оквиру граматичких дисциплина наставља се и у четвртом разреду. Садржаји језика углавном су усмерени ка изучавању лексикологије. Као увод у лексикологију и семантику, прва наставна тема односи се на језички систем и језички знак. У оквиру осталих наставних тема стичу се знања о једнозначности и вишезначности речи, њиховом денотативном и конотативном значењу, о синонимији и синонимима, антонимији и антонимима, хомонимији и хомонимима, временској и просторној раслојености лексике (архаизми, помоднице и новотворенице; локализми, регионализми и

дијалектизми), о функционалној раслојености лексике (књижевноуметнички, публицистички, разговорни стил, жаргонизми, вулгаризми, позајмљенице). Ученици се, даље, упознају с ономастиком (антропонимима и топонимима), творбом речи, фразеологијом и врстама фразема, лексикографијом (речници и енциклопедије). Последња наставна тема се, као и у претходним разредима, односи на хрватски језик и његов развој у 20. веку. Једна од одредница у овом делу хрватског програма је и „однос између хрватског и српског језика“.¹⁷²

Подручју *Хрватска и свјетска књижевност*, без обзира на то што се у структури програма налази на другом месту, иза језика, посвећује се највише пажње, што нам потврђује и фонд часова предвиђен за ово тематско подручје који је прецизно био дефинисан у радној верзији документа који је предмет анализе.

Када је реч о конципирању дела програма који се односи на ово подручје, један од основних методолошких принципа био је да се сазнања о књижевноуметничком тексту, његовом стварању, рецепцији, анализи и тумачењу стичу на репрезентативним делима из хрватске и антологијским делима из светске књижевности.

У првом разреду гимназије готово две трећине часова предвиђених за ово тематско подручје посвећено је *Приступу књижевности*. Након овога сегмента, програм је даље, до завршног разреда, конципиран тако што се у изучавању дела поштује књижевноисторијски принцип. Тај сегмент програма носи назив *Повијест књижевности*. *Приступ књижевности* чине четири целине с насловима *Лирика, Епика, Драма и Дискурзивни књижевни облици*. *Повијест књижевности* углавном обухвата устаљену поделу на књижевна раздобља. У поједине књижевноисторијске епохе унети су књижевноуметнички текстови из савремене књижевности према принципу актуелности.

Укупно су изабрана књижевна дјела сто осамдесет двојице писаца... за све четири године. Тек трећина писаца представљена је с два или више дјела. Замјетна је врло велика редукација изабраних писаца и дјела у успоредби с бившим програмом. Унаточ тој редукацији више од 50%, хрватски програми припадају и даље еуропским програмима с изазито великим бројем писаца и дјела предвиђеним за интерпретацију. Ако би се програми редуцирали још за 30%, онда би се могло говорити о еуропском просјеку. У водећим еуропским земљама у школству (и настави књижевности) већина великих

¹⁷² Није прецизирано на какав се однос мисли.

књижевних врста (напр. романа) интерпретира се (истражује, реципира, о њима се расправља) од три до осам школских сати...

Из хрватске књижевности заступљена су осамдесет и три писца (с репрезентативним књижевним дјелима), а из свјетске књижевности седамдесет девет писаца (с антологијским књижевним дјелима). (Пандић 1996: 19–20).

У сегменту *Приступ књижевности* (први разред) говори се о књижевним родовима и врстама, науци о књижевности, књижевној критици, сврси проучавања књижевности, компаративном проучавању књижевности, епохама, раздобљима и стилевима, о класичној и модерној, те усменој и писаној књижевности и тумачењу и вредновању књижевних дела.

У оквиру *Лирике*, на великом броју лирских текстова из различитих епоха, међу којима су представници хрватске и различитих светских књижевности, ученици се упознају с развојем и врстама лирских песама, стилем и стилским средствима, усменом и писаном лириком. У програму су дати примери за сваку од тематских врста лирских песама (родољубива, социјална, религиозна, мисаона, љубавна, дескриптивна) и за сваки од традиционалних облика лирске песме (химна, ода, елегија, дитирамб, балада, епиграм, епитаф, сонет итд.).¹⁷³ У овом делу програма налази се и име Ива Андрића, чији се одломци текстова из „Немира“ и „Ех Ронта“ изучавају као примери духовно-религиозне лирике и песме у прози.

Када је реч о епизи, ученици се упознају с развојем и врстама епике. Многе од епских врста упознају се на одабраним примерима из хрватске и светске књижевности. Ученици се упознају с новелом (Антун Густав Матош: „Цвијет са раскршћа“ и Вјекослав Калоб: „Гост“), приповетком (Вјенцеслав Новак: „У глиб“ или Миле Будак: „Опанци дида Видурине“), романом (Аугуст Шеноа: „Златарово злато“ – историјски роман и Цером Дејвид Селинцер: „Ловац у жити“ – модерни роман), епом (Хомер: „Илијада“ – певање I, VI, XVI, XVIII, XXVI) и мањим епским формама – епилијем, спевом и стихованом приповетком, митом, легендом, бајком (Ханс Кристијан Андерсен: „Краљево ново рухо“ и Ивана Брлић Мажуранић: „Како је Потјех тражио истину“), сагом, вицеом, загонетком, пословицом, мемоарима, биографијом и аутобиографијом.

¹⁷³ О којим је писцима и делима реч видети у Додатку, стр. 556–557.

На исти начин упознају се и врсте и композиција драме (трагедија – Софокле: „Антигона“, комедија – Марин Држић: „Скуп“ и драма – Иво Војновић: „Еквиноцио“) и дискурзивних књижевних облика – путописа, студије, есеја, чланка, критике, фељтона и полемике.¹⁷⁴

Сегмент *Повијест књижевности* у првом разреду почиње класичном и средњовековном књижевношћу. У оквиру класичне књижевности обрађују се основна цивилизацијска дела као што су Библија, Кур’ан, Талмуд, Махабхарата, те класична дела источне и западне цивилизације. У оквиру средњовековне књижевности се, између осталог, говори о трубадурској лирици, најстаријим хрватским писаним споменицима, ћирилометодској традицији, црквеној и световној прози. Списак дела која се обрађују у оквиру класичне књижевности и средњовековне књижевности веома је дуг (у програму је 11 писаца који припадају класичној и 18 текстова из средњовековне књижевности).¹⁷⁵

У другом разреду заступљена су дела из следећих епоха: предренесанса и хуманизам, ренесанса, барок, класицизам и просветитељство и предромантизам и романтизам. У оквиру сваке од наведених књижевних епоха најпре се говори о основним одликама датог књижевног правца (значај, трајање, стилске особености, књижевни облици и врсте), потом су наведени најзначајнији представници светске књижевности из датог периода, и на крају хрватски. Програм епохе предренесансе и хуманизма доноси следеће писце: Дантеа Алигиерија, Франческа Петрарке, Ђованија Бокача, Марка Марулића, Ивана Чесмичког, Јураја Шижгорића и Антуна Вранчића. Одељак *Ренесанса* обилује представницима европске, али и приморске књижевности, и то из свих тадашњих ренесансних хрватских средишта – Дубровника, Сплита, Хвара, Шибеника и Задра, као и програм барока, у оквиру кога се, поред европских, изучавају и главни писци и дела дубровачко-далматинског, кајкавског, славонског барока и барока озаљскога круга.¹⁷⁶

¹⁷⁴ О дискурзивним књижевним облицима видети у Додатку, стр. 557.

¹⁷⁵ В. Додатак, стр. 557–558.

¹⁷⁶ Имена писаца и дела видети у Додатку, стр. 560–561.

С предромантизмом и романтизмом креће се у другој години, када се обрађују дела најзначајнијих европских романтичара. То су: Јохан Волфганг Гете: „Патње младог Вертера“ и „Фауст“, Џорџ Гордон Бајрон: „Путовање Чајлда Харолда“ (уломак), Алфонс де Ламартин: „Језеро“, Едгар Алан По: „Гавран“ или „Црни мачак“, Александар Сергејевич Пушкин: „Евгениј Оњегин“, Михаил Јурјевич Лјермонтов: „Јунак нашег доба“ и Франце Прешерн: „Сонетни вијенац“.

Епоха романтизма наставља се у трећем разреду са садржајима који се односе на најзначајније хрватске представнике романтичарске књижевности, хрватски народни препород и илирски покрет. У програму су: Људевит Гај: „Хорватов слога и зједињење (будница), Димитрије Деметер: „Гробничко поље“ (Пјесма Хрвата) (даворија), Павао Штос: „Кип домовине ву почетку лета 1831.“, Станко Враз: „Ђулабије“, Петар Прерадовић: „Зора пуца, „Путник“, „Људско срце“, „Мртва љубав“, „Пјесник“, Иван Мажуранић: „Смрт Смаил-аге Ченгића“ и Матија Мажуранић: „Поглед у Босну“ (Предговор, I, Пут у Босну и натраг/опис Сарајева). У трећем разреду изучава се и епоха протореализма (тзв. Шеноино доба), реализма (позитивизам и сцијентизам), модернизма (парнасовство, симболизам итд. – најзначајнији представници светске књижевности) и модерне (најзначајнији представници хрватске књижевности).¹⁷⁷

У четвртном разреду изучавају се покрети који су се развили у оквиру авангарде – експресионизам, дадаизам, надреализам, кубизам, футуризам, егзистенцијализам, социјални реализам итд. Говори се и о појму и облицима тривијалне књижевности. Програм обухвата: *И раздобље (1914–1929)*, које садржи књижевноуметничка дела представника европских књижевности: Марсел Пруст: „У тражењу изгубљена времена“, Луиђи Пирандело: „Шест лица тражи аутора“, Сергеј Јесењин: „Писмо мајци“, Пабло Неруда: „Ноћас бих могао написати најтужније стихове...“, Федерико Гарсија Лорка: „Опроштај“ и „Коњаникова пјесма“ или Томас Стернс Елиот: „Пуста земља“, Франц Кафка: „Процес“ и „Преображај“ и Ернест Хемингвеј: „Старац и море“ или „Коме звоно звони“.

У оквиру експресионизма изучавају се најзначајнијих представници хрватске књижевности: Антун Бранко Шимић: „Пјесници“, „Моја преображења“, „Херцеговина“, „Повратак“, „Смрт и ја“, „Смрт“, „Ручак сиромаша“, „Опомена“,

¹⁷⁷ О конкретним писцима и делима видети у Додатку, стр. 563–565.

Мирослав Крлежа: „Снијег“, „Краљево“, „Барака Пет Бе“, а поред њих и Иво Андрић и његови текстови „Јадни немир“ (Хрватска млада лирика, 1914) и *Епизод* из „Ех Понта“; *II раздобље (1929–1952)* такође садржи име Ива Андрића (према програму изучава се или роман „Проклета авлија“ или „Травничка хроника“).¹⁷⁸ Последња два сегмента која се односе на изучавање књижевности у четвртој години су *Друга модерна (1952–1968)*¹⁷⁹ и *Савремена књижевност*, у оквиру које се ученици упознају с делима следећих писаца: Херман Хесе: „Степски вук“, Антун Шољан: „Кратки излет“, Иван Сламниг: „Барбара“ и „Убили су га ципелама“, Славко Михалић: „Приближавање олује“, „Мајсторе, угаси свијећу“, „Пролазим Зрињевцем, дотиче ме море“, Витомир Лукић: „Сановници“ или „Насмијане душе“, Иво Брешан: „Представа Хамлета у селу Мрдуша Доња“, Иван Аралица: „Пси у трговишту“ или „Пут без сна“, Недељко Фабрио: „Вјежбање живота“ или „Смрт Вронскога“ и Павао Павличић: „Кораљна врата“.

Књижевнотеоријски појмови се обрађују у оквиру књижевних родова у *Приступу књижевности*, али су укључени и у делове програма који се односе на књижевну историју.

Програм наставе језичког изражавања „повезује функционалне елементе програма књижевности и хрватског језика те других наставних предмета“, а облици језичког изражавања „усклађују се с наставом хрватског језика, књижевности и комуникацијским потребама“ (Програм хрватског језика за гимназије 1995: 151), нарочито у струци за коју се ученици припремају.

Подручје *Језично изражавање* темељи се на основним језичким делатностима: говорењу, слушању, читању и писању. Програм обухвата различите облике усменог и писменог изражавања, а подразумева и обавезну израду једног домаћег задатка недељно, што за ученике представља знатно оптерећење, и три школска писмена задатка годишње у свим разредима.

У складу с наставом језика и књижевности у првом разреду се писано и говорно изражавање увежбавају на различитим обрасцима. Ученици се упућују у различите начине обликовања текста и различите врсте текста: опис (уметнички и научни, усмени и писани, динамички и статични и опис спољашњег и унутрашњег

¹⁷⁸ Занимљиво је да се Иво Андрић налази у делу програма у коме се набрајају хрватски писци, а Меша Селимовић, на пример, у делу програма у коме су представници европских књижевности.

¹⁷⁹ Списак дела за обраду видети у Додатку, стр. 567.

простора), тумачење (усмено и писано, аналитичко и синтетичко), анализу (усмену и писану, наводе, полунаводе и препричавање туђих мишљења), дијалог, монолог и унутрашњи монолог. Паралелно са свим тим ученицима се указује и на улогу и важност вреднота говорног језика.

У другом разреду изучава се биографија (сопствена и биографија неке познате личности) као врста текста; ученици се упућују у разликовање субјективне (литерарне) и објективне (пословне, службене) биографије. Затим се увежбава стварање приказа (усменог и писменог) књиге, позоришне представе, филма, стрипа, телевизијске емисије, концерта итд., сажетка као врсте текста у коме је изражена потреба за згушњавањем информација, те упућивања као врсте текста којим се планира било какво понашање у будућности.

Језично изражавање у трећем разреду доноси садржаје који се односе на доказивање (врсте доказа), писање рецензија (стручних и уметничких текстова), на усмено предавање (главне фазе обликовања усменог предавања), јавни говор (неутралан и емоционално обележен) и саопштење (новинско, радијско, телевизијско).

У четвртном разреду наставља се с расправом (структура расправе – теза, антитеза и синтеза), ученици се увежбавају у писању есеја (субјективни и објективни елементи у есеју), приватних и јавних комуникацијских текстова (вести, обавештења, огласи, рекламе, захвалнице, позивнице и сл.) и у писању реферата (избор теме, избор примарне и секундарне литературе, проучавање грађе, вођење бележака, израда нацрта реферата итд.).

4.3. Наставни планови и програми у Босни и Херцеговини

Средњошколско образовање у Босни и Херцеговини и данас, готово двадесет година након историјских промена до којих је дошло на простору наикадашње СФРЈ, представља врло сложен, децентрализован и често некомплементаран систем, због чега у пракси неретко долази до различитих проблема. Образовање у Босни и Херцеговини је у надлежности кантона у Федерацији БиХ, којима координира Федерално министарство образовања, односно у надлежности посебних министарстава на нивоу ентитета Републике

Српске и Дистрикта Брчко. Свима њима координира Министарство цивилних послова Босне и Херцеговине. Свака од ових територијалних јединица (кантони, Република Српска, Дистрикт Брчко) имају своје законе о средњем образовању, што „онемогућава једнообразан приступ образовним политикама, појачава разлике у развоју људских потенцијала у различитим деловима Босне и Херцеговине, те генерира низ проблема у хијерархији надлежности, одговорности и координацији“ (Бранковић и Араповић 2010: 21).

Велики број закона којима се регулише област образовања, као и висок степен политизације који је у Босни и Херцеговини био присутан у образовном систему кроз наставне програме, утицао је на рађање идеје о заједничким језгрима у наставним плановима и програмима, која је заживела 2003. године, када је документ под називом *Заједничка језгра наставних планова и програма Босне и Херцеговине* и објављен. На основу њега надлежна министарства доносе наставне програме за све врсте школа и предмете који се изучавају у оквиру њих. Садржаје овога документа прописује Агенција за наставне планове и програме и они представљају ширу заједничку основу у програмима за средње школе свих кантона Федерације, Републици Српској и Дистрикту Брчко. Такви садржаји чине најмање 70% садржаја наставног програма одређене школе, док највише 30% садржаја школа може прилагодити својим потребама (омогућава јој се слобода у креирању и реализацији).

Заједничко језгро гимназијског наставног плана и програма за Српски/Босански/Хрватски језик представља документ врло оскудних смерница, упутстава, уопштених програмских теза и садржаја. Уколико се осврнемо на његову структуру, на првом месту поменутог програма налазе се садржаји из језика, а потом из књижевности. Што се културе изражавања тиче, ту је дефинисање садржаја недоследно (у првом и четвртном разреду их има, али су у првом садржаји издвојени као треће подручје, док су у четвртном дати такође као посебно подручје, али друго, одмах иза језика; у другом и трећем разреду садржаја из културе изражавања уопште нема).

Што се циљева и задатака изучавања овога предмета тиче, они у овом документу нису наведени ни за један разред, већ текст програма почиње дефинисањем садржаја из језика за први разред. На овом узрасту ученици се

упознају с општим појмовима о језику, односом језика и дијалеката, те фонетиком и фонологијом као наукама које се баве језиком. Упућују се и у ћирилично-методијску традицију и писма.

У другом разреду обрађују се садржаји из морфологије (граматичке категорије и врте речи) и историје језика (наставне теме нису прецизиране), док се у трећем разреду креће с проширивањем знања из синтаксе. Садржаје језика у четвртм разреду чине социолингвистичке теме (раслојавање језика и функционална стилистика), док се у оквиру културе изражавања говори о реторици и реторичким врстама, облицима писменог изражавања и интерпункцији у оквиру правописа. Програм језика је врло уопштен, те није могуће критички се осврнути на његове садржаје. Комплетно градиво дато је кроз свега неколико програмских теза у оквиру сваке граматичке дисциплине.

Прва наставна тема у оквиру наставе књижевности у првом разреду је *Теоријскокњижевна и научно називље*, а потом *Увод у књижевност*. Ученици сеупознају с књижевнотеоријским појмовима прилагођеним узрасту (у програму није прецизно наведено који су то појмови), књижевним родовима, поетиком народне књижевности и њеним историјским развојем. Сегмент *Избор текстова* чине текстови распоређени према књижевноисторијском принципу. Прво су набројана дела књижевности старог века (Библија, Талмуд, Кур'ан и Гилгамеш), с препоруком да се избор прошири према опредељењима школа, потом дела античке књижевности (Хомер: „Илијада“ или „Одисеја“, Софокле: „Антигона“ или „Краљ Едип“, Вергилије или Овидије: Избор и Плаут: „Шкртица“), средњовековне књижевности (Хумачка плоча, Повеља Кулина бана, Стећци (записи) и Данте Алигијери: „Божанствена комедија“), усмене књижевности (понуђена је само „Хасанагиница“), хуманизма и ренесансе (Франческо Петрарка: „Канцонијер“, Ђовани Бокачо: Избор из „Декамерона“, Марин Држић: „Дундо Мароје“, Виљем Шекспир: „Хамлет“ и Мигел де Сервантес: „Дон Кихот“) и барока (Иван Гундулић: „Осман“ и Жан Батист Поклен Молијер: „Тврдица“). Последње две поменуте епохе се у Републици Српској обрађују у првом, док се у Федерацији БиХ обрађују у другом разреду.

У другом разреду се у Републици Српској изучавају дела класицизма, рационализма и просветитељства (понуђени писци су Жан Батист Поклен

Молијер: „Тврдица“ и Франсоа Волтер: „Кандид“ или „Оптимизам“), романтизма и реализма, чиме се структурно програм подудара с програмом Републике Србије, док се у Федерацији Босне и Херцеговине у другом разреду изучавају хуманизам и ренесанса, барок, класицизам, рационализам и просветитељство, а романтизам и реализам изучавају се у трећем разреду. Од јужнословенских представника романтизма у програму су понуђени хрватски писац Иван Мажуранић: „Смрт Смаил-аге Ченгића“, српски писац из Црне Горе Петар Петровић Његош: „Горски вијенац“ и бошњачки писац Сафвет-бег Башагић (изабране пјесме). Од писаца реализма нуде се Бранислав Нушић: „Сумњиво лице“ или „Народни посланик“, Силвије Страхимир Крањчевић: Пјесме и Хамза Хумо: Избор из поезије.

У трећем разреду у школама Федерације проширују се знања о књижевним родовима, те епохама и поетикама романтизма (представници су: Јохан Волфганг Гете: „Патње младог Вертера“ или „Фауст“, Џорџ Гордон Бајрон: „Чајлд Харолд“, Едгар Алан По: „Гавран“ или „Анабел Ли“ и Александар Сергејевич Пушкин: „Јевгеније Оњегин“, те већ поменута дела Ивана Мажуранића, Петра Петровића Његоша и Сафвет-бега Башагића) и реализма (Оноре де Балзак: „Отац Горио“, Густав Флобер: „Мадам Бовари“, Иван Тургеев: „Очеви и дјеца“ и Лав Николајевич Толстој: „Ана Карењина“, те већ поменути Бранислав Нушић, Силвије Страхимир Крањчевић и Хамза Хумо) и о модерној (на целој територији БиХ), у оквиру које се обрађују дела Антуна Густава Матоша: Пјесме“, Боре Станковића: „Коштана“ или „Нечиста крв“ и Мусе Ћазима Ћатића. Пјесме“. У Републици Српској се у трећем разреду изучава и авангардна књижевност, док се у Федерацији БиХ овај књижевни правац обрађује у четвртој години. У оквиру авангарде обавезни део програма чине и дела Аугустина Ујевића: Пјесме (избор) и Мирослава Крлеже: „Повратак Филипа Латиновића“, док се као изборна могућност нуде Исидора Секулић: „Писма из Норвешке“ или „Госпа Нола“, Антун Бранко Шимић: Избор из поезије, Милош Црњански: „Сеобе“ или избор из поезије, Хамза Хумо: „Грозданин кикот“ и Добриша Цесарић: Пјесме (избор).

Првом наставном темом из књижевности у четвртој години ученици се упућују у сагледавање књижевних дела кроз примену савремених књижевних теорија. Све се теорије примењују на најзначајнијим делима Владана Деснице,

Меше Селимовића, Ива Андрића, Ранка Маринковића, Данила Киша и најзначајнијих европских представника савремене књижевности као што су Семјуел Бекет, Херман Хесе, Албер Ками, Хорхе Луис Борхес и Михаил Булгаков.¹⁸⁰ Препорука је да се на овом узрасту обраде и дела Мака Диздара „Камени спавач“, приповетке Ђамила Сијарића, „Мириси, злато и тамјан“ Слободана Новака и „Хазарски речник“ Милорада Павића.

4.4. Наставни план и програм у Црној Гори

Концепт гимназија у Црној Гори по коме су ученици од првога разреда могли да се одреде за један од три постојећа смера (општи, друштвено-језички и природно-математички) био је актуелан до школске 2006/07. године, када је, уместо дотадашњих смерова, уведена општа гимназија, која подразумева укључивање у наставни процес низа обавезних изборних предмета, чиме се ученицима оставља могућност да се од почетка средње школе усмеравају ка одређеним профилима и учествују у креирању једног дела свог образовања.

Када је реч о настави матерњег језика, реформа гимназијских програма у овом подручју није донела битније измене у односу на програм који је Завод за школство издао 2005. године. Незнатне измене у подручју језика (тачније, у подручју културе изражавања, која је интегрисана у подручје *Настава језика*) и нешто бројније у подручју књижевности објављене су у програму из 2011. године, по коме се настава у црногорским гимназијама данас изводи. Промена програма била је неминовна јер је тада, 2011. године, измењен и назив предмета, те је некадашњи Матерњи језик и књижевност променио назив у Црногорски језик и књижевност.¹⁸¹

Као и програм за основну школу, и гимназијски програм је на сајту Завода за школство Републике Црне Горе¹⁸² дат у две верзије – стандардној и јотованој, прилагођеној најновијем црногорском правопису (Перовић, Васиљева, Силић 2010), којим су црногорској азбуци додата два нова слова, *с* и *з*.

¹⁸⁰ О којим је делима реч видети у Додатку, стр. 573.

¹⁸¹ О разлозима који су довели до преименовања предмета и начину доношења нових програма више речи било је у одељцима 2.2.4. и 3.4.

¹⁸² www.zzs.gov.me.

Што се наставног плана за Црногорски језик и књижевност тиче, недељни број часова у свим разредима остао је исти као и у програму из 2005. године – по четири у сваком разреду. На годишњем нивоу то је по 140 часова у I, II и III разреду и 128 часова у IV разреду. Предмет се састоји од двеју подједнако важних дисциплина – наставе језика и наставе књижевности. Садржаји који се односе на културу усменог и писменог изражавања интегрисани су у подручје *Настава језика*, док су садржаји из теорије књижевности и медијске културе интегрисани у подручје *Настава књижевности*. Овим наставним планом за наставу језика предвиђено је 40% часова, а за наставу књижевности 60% (у основној школи тај однос је обрнут). Када је реч о облицима наставе, часови нису круто подељени на теоријску и практичну наставу, већ се теорија и вежбања преплићу на свим часовима. У оквиру наставног програма за сваки разред постоји и део часова за које садржаје креира наставник у складу са жељама и потребама ученика и у сарадњи с локалном заједницом којој школа припада. Тај број часова износи до 10% од укупног броја предвиђених часова. „Што се књижевности тиче, то могу бити дјела из црногорске књижености, књижевности из окружења или свјетске књижевности, те значајна књижевна дјела настала на подручју локалне заједнице. У оквиру наставе језика то могу бити језички садржаји у смислу проучавања говора краја у којем се школа налази, израде диференцијалне граматике и стварања рјечника локалног говора и сл.“ (Црногорски језик и књижевност 2011: 6).

Основни циљ наставе Црногорског језика и књижевности јесте развијање четири активности споразумевања: слушања, говора, читања и писања.

Структуру наставног програма чине следеће одреднице: *Оперативни циљеви*, *Активности*, потом *Појмови – садржаји*, и на крају *Корелације*, из чега се јасно види да је овај документ конципиран потпуно другачије у односу на раније код којих су прецизност у одређивању садржаја и њихова реализација били примарни циљ. У гимназијском програму из 2011. године тежиште програма више није на садржајима, већ је на циљевима и крајњим резултатима образовања. Програми с традиционалном концепцијом, према којој су у наставним документима доминирали садржаји, у Црној Гори су програмима курикуларног концепта замењени још 2005. године. У курикулумима је фокус на активностима

ученика, њиховом критичком мишљењу и исходима знања која им се у наставном процесу нуде. Нови програми превазилазе лекцијско и заснивају се на циљном планирању (дефинисању циљева) у настави.

Текст актуелног гимназијског програма је, као и текст програма за основну школу, штампан у виду табела, чиме се учесницима у настави пружа могућност да у вези са сваком групом оперативних циљева који се односе на једну наставу целину одмах у наставку сазнају шта су активности ученика и наставника, које појмове ученици треба да усвоје и у корелацији с којим наставним предметима наставник треба да организује наставни процес.

Уопштено говорећи, *оперативни циљеви* произилазе из општих циљева, усмерени су на ученике одређеног разреда и показују шта ученик треба да научи, сазна и постигне. Предложене *активности* произилазе из постављених циљева и упућују на процесе и радње путем којих ученици остварују циљеве. У колони *Појмови – садржаји* дати су главни појмови који упућују на област предмета коју ученици треба да савладају, док *Корелације* представљају препоруке за остваривање функционалне сарадње из различитих предметних области. Ваља нагласити да је за наставу језика и књижевности веома важна и повезаност унутар предметних подручја.

Када је реч о тексту актуелног гимназијског програма за црногорски језик, осим промене назива предмета Матерњи језик и књижевност у Црногорски језик и књижевност, замене појма матерњи појмом црногорски у читавом документу, употребе нових, јотованих гласова *ć* и *ž* у тексту програма, те делимичних промена у избору књижевно-уметничких текстова, значајнијих измена у односу на програм из 2005. године није било.¹⁸³

Актуелни програм и програм који му је претходио делимично се разликују и у структури. За разлику од програма за први разред из 2005. године, који почиње наставном темом *Општи појмови о језику*, на коју се надовезују остале лингвистичке теме, а у коме последња целина обухвата културу изражавања, програм из 2011. године конципиран је другачије – у њему су најпре дати

¹⁸³ Нови програм из 2011. године карактерише и доследна употреба именица у мушком и женском роду (инсистирање на тзв. родној равноправности), које је било и у претходном програму, али не доследно.

садржаји из језичке културе, а потом из лингвистике. Иста је ситуација и у осталим разредима.

У првом разреду ученици се оспособљавају у вештини слушања снимљених разговора и самосталном припремању сличних (одређивање теме разговора, одређивање разговора као званичног или незваничног, вежбање у преговарању), развијају вештину слушања и анализе говорених, наглас читаних и екранизованих неуметничких текстова, и то научних текстова који су у вези са садржајима других наставних предмета, разумеју значај и намену званичних и незваничних текстова и самостално читају и пишу огласе, честитке, позивнице, захвалнице, званична и незванична писма, те развијају вештину разумевања и анализе публицистичких текстова и способност самосталног писања сличних (на пример, опис процеса, поступка, простора, догађаја, доживљаја). Сви ови садржаји део су и програма за основну школу (наравно, с једноставнијим захтевима), а део су и наредних средњошколских разреда. Њихово понављање из разреда у разред програм чини једноличним и предимензионираним. Ученици се такође оспособљавају да разликују уметнички од неуметничког текста, да препознају разлике између стилова писања, правилно компонују писмене саставе, пишу наративне и дескриптивне текстове, одређују да ли је текст субјективан или објективан.¹⁸⁴ Захтеви који су наведени у овом делу програма такође се већим делом подударају с онима постављеним у програму за основну школу, с том разликом да се овде активности спроводе на текстовима који су прилагођени психофизичким могућностима ученика првог разреда средње школе.

Друга тематска целина у оквиру *Наставе језика* односи се на језик као средство комуникације и систем знакова, док се трећа односи на упознавање ученика с језичком нормом црногорског језика и препознавање нестандартних језичких варијетета. У овом делу програма говори се о језичком раслојавању (социолекти, идиолекти, дијалекти, функционални стилови). У наставку програм доноси садржаје о историјском развоју (црногорског) језика.¹⁸⁵

Последње наставне целине из језика у програму за први разред садрже градиво о језичким дисциплинама фонетици, фонологији и морфофонологији (класификација гласова према изговору, месту творбе и звучности, гласовне

¹⁸⁴ О темама које се обрађују у писменим саставима видети у Додатку, стр. 580–581.

¹⁸⁵ В. Додатак, стр. 582–583.

промене и правила у вези с њима, правила стандардне ацентуације). Изучавање граматике почев од најмање језичке јединице – гласа, преко речи, до реченице, принцип је који је примењиван и у осталим програмима бивших југословенских република у којима се говорио српскохрватски језик. Од правописних правила ученици се увежбавају у писању великог слова у специфичним примерима,¹⁸⁶ малог слова, скраћеница итд.

У другом разреду се захтеви из језичке културе предвиђени за први разред понављају и проширују. Ученици се и на овом узрасту увежбавају у слушању, читању, разумевању, анализирању и стварању неуметничких текстова прилагођених узрасту (снимљених разговора, говорених, наглас читаних и екранизованих текстова – извештаја, вести, радијске и ТВ рекламе), обучавају се у самосталном писању званичних и незваничних текстова (молби и жалби), научних и публицистичких текстова (биографије, CV-а, извештаја, вести, реферата, есеја, резимеа, записника и подсетника).

Прва наставна тема која се тиче језика доноси садржаје о еволуцији језика и развоју писма; у оквиру ове теме стичу се знања о језичкој сродности, глагољници, ћирилици и латиници, те садшњој ситуацији на ширем језичком подручју. У оквиру треће наставне теме ученици се информишу о историјском развоју језика до 19. века, Вуковом раду на реформи језика и савременој језичкој ситуацији (српскохрватском језику и језичком разједињењу). У наставку програм, у складу с принципом поступности, доноси садржаје који се односе на усвајање појмова морфем, морф и аломорф, обнављање знања о променљивим и непроменљивим врстама речи, те препознавање и класификовање граматичких категорија и синтаксичких функција различитих врста речи. Од правописних правила на овом узрасту се проширују знања о писању великог слова,¹⁸⁷ растављено и састављено писање речи, растављање речи на крају реда, те правилна употреба интерпункцијских и правописних знака.

Програмски садржаји који се односе на морфологију и морфолошке категорије су, за разлику од остатка програма, много сажетији у актуелном програму у односу на претходни. Иако програм из 2011. године у целини

¹⁸⁶ В. Додатак, стр. 584.

¹⁸⁷ О конкретним захтевима видети у Додатку, стр. 603.

карактерише више циљева и предвиђених активности у односу на програм из 2005, на овом месту се од тог правила одступило.

У трећем разреду од неуметничких, научних текстова ученици слушају/читају, анализирају и стварају текстове који су у вези са садржајима историје уметности, историје религије и социологије и стручне и публицистичке текстове као што су есеј, расправа, импресија, паралеле, приказ, коментар и интервју. Препознају различите функционалне стилове и коментаришу их. Ученици овога узраста оспособљавају се и за разумевање појма и сврхе медија, те за разликовање врста и жанрова медијских текстова. Од језичких дисциплина најпре се упознају с творбом речи, потом с лексикологијом и њој сродним дисциплинама семантиком и фразеологијом (обрађују синониме, хомониме, парониме, хипониме, антониме, локализме, дијалектизме, интернационализме, архаизме, варваризме, неологизме, жаргонизме, вулгаризме, колоквијализме, уче о пуризму, терминима, фразама, клишеима). Претпоследња тематска целина у подручју *Настава језика* односи се на предмет проучавања синтаксе (синтаксичке јединице – синтагму,¹⁸⁸ исказ, реченицу), док се последња односи на усвајање правописних правила као што су транскрипција речи из страних језика и правилно писање речи страног порекла.

У четвртном разреду ученици слушају, читају, анализирају и стварају неуметничке текстове који су у вези с визуелним уметностима и филозофијом, увежбавају се у самосталном писању публицистичких текстова као што су дневник и пријава на конкурс, те, као и у трећем разреду, анализирају сврху медија и објашњавају разлике у њиховој рецепцији у зависности од друштвених група (старосна доб, пол, степен образовања, друштвени статус и сл.).¹⁸⁹ Упућују се и у лекторисање и уређивање текстова. Садржаји културе изражавања за четврти разред су у актуелном програму знатно једноставнији од оних који су били обухваћени програмом из 2005. године.¹⁹⁰

Градиво из језика почиње садржајима из синтаксе – падежним облицима (правилна употреба у говору и писању), потом следе наставне целине о

¹⁸⁸ У црногорском језику синтагма је синтагмем.

¹⁸⁹ Овај последњи захтев доприноси развоју критичког односа ученика према различитим медијским садржајима, те га треба уврстити и у програме осталих република.

¹⁹⁰ На пример, садржаја који се односе на реторику (појам, историјат и врсте), на бирократизацију и интелектуализацију језика, у актуелном програму уопште нема.

семантичкој и граматичкој конгруенцији, простим и проширеним реченицама у сложеној, глаголским временима, начинима и неличним глаголским облицима, о структури реченице и реду речи у њој. Од правописних правила обнавља се правилна употреба и писање негације и развијање способности успешне комуникације (разговор о употреби и злоупотреби језика, о култури дијалога и сл.).

Настава књижевности за први разред гимназије обухвата увод у проучавање књижевног дела, неколико књижевних епоха датих хронолошки и део посвећен медијској култури.

Увод у проучавање књижевности обухвата читање, доживљавање и анализу различитих књижевноуметничких текстова (ученици разумеју појмове књижевност, белетристика, литература, песништво и разликују уметности према изражајним средствима). Ученици, затим, читају и тумаче књижевноуметничке текстове одређене епохе и у односу на њих стварају усмене и писане текстове (описују ликове, излажу радњу, коментаришу дело и сл.), те развијају способност рецепције књижевног дела (проучавање структуре дела и његове слојевитости – значење, звучање, идеје, предметности). Даље, у књижевном тексту уочавају својства песничког језика, препознају стилске фигуре и разумеју њихову уметничку функцију, обнављају основне појмове у вези с версификацијом и сталним лирским облицима (на пример, сонет), те стилем као начином изражавања и писања. Понављају се знања о књижевним родовима и књижевним врстама (у оквиру лирике о одликама лирске песме – подела по тематском и формалноисторијском критеријуму; у оквиру епике о одликама епских врста у стиху – еп, епска песма и прози – приповетка, новела, роман, те о облицима казивања; такође препознају једноставније прозне врсте – бајку, басну, легенду, мит, анегдоту итд.; у оквиру лирско-епских књижевних дела обнављају знања о балади, поеми и романси). На овом узрасту ученици се упознају и с књижевно-научним врстама као што су путопис, мемоари, биографија и аутобиографија, есеј, дневник, фељтон, репортажа, расправа и сл. Подсећају се и одлика драме – трагедије, комедије и драме у ужем смислу, а упознају и драмске форме попут мелодраме, фарсе, опере и оперете.

Када је реч о делу програма који се односи на књижевну периодизацију с историјског аспекта, прву тематску целину чине дела која припадају књижевности старог века, затим дела средњовековне књижевности, народне књижевности и, на крају, књижевности хуманизма и ренесансе. Овај део програма је, у односу на претходни из 2005. године, конципиран нешто другачије. У оквиру садржаја који се односе на одређене књижевне епохе у актуелном програму наведени су оперативни циљеви и активности ученика, док је избор текстова дат на самом крају програма за све књижевне правце који се обрађују у одређеном разреду. У програму из 2005. године, пак, наслови књижевноуметничких текстова дати су у оквиру сваке књижевне епохе, у колони *Појмови – садржаји*. Избор текстова који се односи на књижевност старог века идентичан је у оба програма.¹⁹¹ Када је реч о средњовековној књижевности, из програма објављеног 2011. године изостављена су дела Јефимије („Похвала кнезу Лазару“) и деспота Стефана Лазаревића („Слово љубве“), којих је било у програму из 2005. године. Текст Ђурђа Црнојевића „Тестамент“ у новом програму је обавезан (био је дат као могући избор), а у програм је унет и „Роман о Александру“.

Избор текстова из народне књижевности у актуелном програму из 2011. године потпуно је измењени у односу на претходни документ. Године 2005. у програму су биле заступљене песме „Три сужња“, „Болани Дојчин“ и епска народна песма по избору наставника. Набројани текстови су из новог програма изостављени, а у програм су унети „Женидба Максима Црнојевића“, „Човјек паша и Михат чобанин“, „Љубавни растанак“, „Виша је гора од горе“, приповетка „Дјевојка цара надмудрила“ и избор народних пословица.

Представници хуманизма и ренесансе готово су исти у оба програма; једину новину представља чињеница да су, за разлику од програма из 2005. године, у коме само стоји „дубровачки петраркисти (изборни програм)“ и „хуманизам и ренесанса на простору Црне Горе (каторски петраркисти)“, у програму из 2011. године имена представника ових праваца прецизно наведена.¹⁹²

Списак дела која се обрађују у оквиру тематске целине *Увод у књижевно дело* знатно је шири у програму из 2011. године; њиме је, осим црногорских писаца, обухваћено и неколико представника осталих књижевности с некадашњег

¹⁹¹ В. Додатак, стр. 595.

¹⁹² В. Додатак, стр. 596.

српскохрватског говорног подручја: српски писци Иво Андрић: „Аска и вук“ и Војислав Илић: „Вече“ и Хрват Антун Густав Матош: „Јесење вече“. Изучава се и текст „Вече“ Албанца Есада Мекулија. Сва поменута имена, осим Војислава Илића, део су и *Канона*.¹⁹³

Програм књижевности за други разред почиње бароком, а завршава се реализмом. У оквиру теме која се односи на барок ученици се оспособљавају да препознају барокне одлике у књижевности и другим уметностима (музици, сликарству, архитектури), да раздвоје барокни израз од кича, посматрају репродукције барокних сликара, слушају барокну оперу итд. Даље, уочавају основне карактеристике класицизма, упоређују дела класицизма с делима из антике, те уочавају карактеристике просветитељства као епохе која је донела значајне промене у науци, уметности и образовању. Избор књижевноуметничких текстова у оквиру ових трију епоха идентичан је у програмима из 2005. и 2011. године.¹⁹⁴

У оквиру романтизма ученици се оспособљавају да уоче однос романтичарских стваралаца према стварности и друштву, да романтизам почива на машти и осећањима, проналазе типичне романтичарске мотиве и стилска изражајна средства, на примерима образлажу одлике романтичарског стила, објашњавају одлике универзалних ликова епохе романтизма. Што се избора текстова из ове епохе тиче, он је готово идентичан као у програму из 2005. године. У односу на њега изостављени су једино текстови „Баук“ или „Прометеј“ Јохана Волфганга Гетеа; Његошева песма „Ноћ скупља вијека“ пребачена је у четврти разред као пример класичне књижевности, а у програм је унет Едгар Алан По и његова песма „Гавран“.

Преко садржаја који припадају епоси реализма ученици уочавају одлике романа као књижевне врсте и врше његову класификацију, оспособљавају се за његову анализу, а анализирају и ликовна уметничка дела из тог периода. Ученици такође уочавају да, поред озбиљне, постоје и забавна и тривијална књижевност.

¹⁹³ Актуелни програм у својој структури садржи и део насловљен као *Канон*. *Канон* обухвата књижевноуметничке текстове чија је обрада на часу обавезна (в. Додатак, стр. 597). Постојање овога сегмента у наставном програму наставницима знатно олакшава реализацију одређеног броја програмских захтева, па би добро било да се овај модел нађе и у другим програмима за матерњи језик.

¹⁹⁴ В. Додатак, стр. 610.

Избор дела за интерпретацију сличан је оном из 2005. године. Из програма је изостављена песма Војислава Илића „Јутро на Хисару“, али се обрађују „Сиво, суморно небо“ и „Тибуло“. Програм је богатији за дело Марка Миљанова „Примјери чојства и јунаштва“ (избор), „Пут Алије Ђерзелеза“ и „Јелена, жена које нема“ Ива Андрића, текстове „Макарије от Черније Гори“ и „Судилиште“ Чедо Вуковића, те за део *Забавна књижевност* у оквиру кога се изучавају писци Кристијана Фелшеринов: „Ми деца са станице ЗОО“, Јустејн Гордер: „Дјевојка са поморанцама“ и Паоло Коелњо: „Алхемичар“. С обзиром на чињеницу да дела ове врсте (забавну литературу) ученици свакако радо читају и ван школских обавеза, радије неголи дела класичне књижевности, није неопходно таквим текстовима оптерећивати и наставни програм, чији превасходни циљ јесте развијање код ученика уметничког укуса на антологијским и репрезентативним књижевноуметничким остварењима.

У трећем разреду ученици се упознају с епохом модерне, правцима с почетка 20. века и међуратном књижевношћу. Појам модерне схватају као заједнички назив за више покрета и праваца (симболизам, импресионизам). Књижевност с почетка 20. века такође повезују с појавом више књижевних покрета и праваца (авангарда, касни модернизам, постмодернизам). Упознају се и с поетским начелима експресионизма, надреализма, футуризма, дадаизма и социјалне књижевности. Упоредијући наставни програм за трећи разред с програмом за претходна два разреда намеће се закључак да је он претрпео највише измена у односу на документ из 2005. године, нарочито у колонама које се односе на оперативне циљеве и активности ученика. У претходном програму дефиниције циљева и активности углавном су биле усмерене на свако књижевно дело које је дато у списку за обраду, док су у актуелном програму они знатно уопштенији. Што се самога избора текстова тиче, и ту је дошло до неких измена. Из програма су изостављене песме Шарла Бодлера „Везе“ и „Стрвина“ (остао је само „Албатрос“), изостављена је песма Артура Рембоа „Самогласници“ и одломак из „Енергије заблуде“ Виктора Шкловског. У оквиру јужнословенске модерне изостављен је текст о критичким ставовима Богдана Поповића, песма „У квргама“ Милана Ракића (обрађују се „Искрена песма“ и „Јасика“) и „Светковина“ Симе Пандуровића. У програм је, поред „Претпразничке вечери“, која је и до сада

проучавана, унета Шантићева песма „Једна суза“, песма „Тамница“ Владислава Петковића Диса замењена је „Нирваном“, песма „Јесење вече“ Антона Густава Матоша замењена је „Утјехом косе“, а текст Мусе Ђазима Ђатића „Ој, шумице моја“ замењен је текстовима „Заборављени отоци“ и „Пејзаж“. У гимназијски програм су по први пут унета и дела представника црногорске модерне поезије – Мирка Бањевића: „Балада вјетра“ и „Тама“, Јанка Ђоновића: „Крајина“ и „Црмница под јесен“, Стефана Митровића: „Врх тишине“ и „Балада о маслици“, Александра Леса Ивановића: „Јутра југова“, „Сломљеном окну“ и „Жалба мртвом другу“ и Риста Ратковића: „Поноћ мене“ и „Бивши анђели“.

Када је реч о авангардној књижевности, из програма су изостављени Луис Буњуел: „Мој последњи уздах“ (одломак из аутобиографије), „Преображај“ Франца Кафке није дат као могућност избора уместо „Процеса“, а изостао је и текст Михаила Александровича Шолохова „Човјекова судбина“. У програм је унет Ристо Ратковић с трагедијом „Зорај“, а Тин Ујевић и Добриша Цесарић представљени су црногорским ученицима с још једном односно два песмама – Тин Ујевић с песмом „Јаблани“, а Добриша Цесарић с песмама „Балада из предграђа“ и „Слап“. Из програма за трећи разред изостављени су Момчило Настасијевић: „Туга у камену“, те Иван Горан Ковачић: „Јама“, Скендер Куленовић: „Стојанка, мајка кнежопољка“ и Мирко Бањевић: „Сутјеска“. Од последње тројнице поменутих писаца према програму из 2005. године обрађивао се један писац по избору. У програм из 2011. године су, као представници позног модернизма, унети Михајло Лалић: „Зло прољеће“, Добрица Ђосић: „Корени“, Десанка Максимовић: „Тражим помиловање“, Ђамил Сијарић: „Бихорци“ и Драган Николић: „Улиште“.

Садржаји подручја *Настава књижевности* у четвртном разреду почињу уводом у методологију проучавања књижевности. Стичу се знања о унутрашњем и спољашњем приступу књижевном делу, плурализму метода, различитим слојевима у структури дела (слоју звучања, значења, идеја, предметности, аспеката), нарочито у поезији, и остварују различити нивои приступа тексту (осврт, приказ, интерпретација). Ученици се упознају и с наратологијом, чији су

предмет проучавања облици, начини и могућности приповедања.¹⁹⁵ Такође се упознају и с одликама антидраме и модерног романа; антидраму повезују с мотивом апсурда. Књижевно-научне врсте с којима се, поред уметничких текстова, ученици упознају јесу есеј, мемоари и аутобиографија.

У оквиру књижевне историје обрађују се најзначајнија дела из позног модернизма (године непосредно после Другог светског рата), где се тежиште интересовања помера на унутрашњи свет јунака, и савремене књижевности. Ученици се упознају и с појмом *књижевност у поркету* (обухвата дела објављена у последњој деценији и ауторе који се тек појављују) и њеним жанровским плурализмом.

У четвртм разреду говори се и о филму. Ученици упознају филмска изражајна средства (сценарио, кадар, монтажа, глума, сценографија, фотографија, костимографија, музика), упознају се с изразом синопсиса, сценарија, књиге снимања, разумеју однос филма и књижевности, а у току наставе указује им се и на могућности које нуди интернет.

Што се дела за обраду тиче, програм за четврти разред је, у односу на онај из 2005. године, претрпео следеће измене: из програма су изостављени „Мит о Сизифу“ Албера Камија, „Поетика лирске пјесме“ (одломци) Џонатана Калера и текст Вилијама Емпсона „Седам типова двосмислености“ (одломци), чиме је програм растерећен комплексних, и за потребе средњошколаца, непотребних садржаја из теорије књижевности. С друге стране, из програма су неоправдано изостављена многа дела значајних писаца с некадашњег српскохрватског говорног подручја, међу којима су: „Реквијем“ Миодрага Павловића, „Везиља“ Блажета Конеског, „Рече ми један чоек“ Матије Бећковића, „Руке“ Ранка Маринковића, „Корени“ Добрице Ћосића, „Хазарски речник“ Милорада Павића. Изостављени су и текстови „Употреба човека“ Александра Тишме, „Вавилонска библиотека“ Александра Гениса и „Генерал мртве војске“ Исмаила Кадареа. Као могући избор више се не нуде ни „Ћелава певачица“ Ежена Јонескоа, роман „Злочин и казна“ Фјодора Михајловича Достојевског (у програму је само дело

¹⁹⁵ С обзиром на то да је наратологија релативно млада грана науке о књижевности, чије познавање ученицима умногоме може да олакша тумачење књижевноуметничких текстова, добро би било овај захтев уврстити и у програме осталих бивших југословенских република који су били предмет анализе у овом раду.

„Браћа Карамазови“), „Гробница за Бориса Давидовича“ Данила Киша и одломак из „Златног руна“ Бориса Пекића са Његошем као јунаком. Изостављањем из програма многих поменутих дела, чију је вредност потврдила и књижевна критика и шира јавност, у програму се добило више простора за мање значајне текстове (бар када је реч о ширем простору но што је то Црна Гора) који су у програм унети 2011. године. Унета су дела: „Бесудна земља“ Милована Ђиласа, „Улиште“ Драгана Николића и „Отпад“ Љубомира Ђурковић, те сегмент *Књижевност у покрету*, у оквиру кога се изучавају књижевноуметнички текстови Балше Брковића: „Један дан Антонија Ацића“, Драгана Радуловића: „Аушвиц кафе“ (одломак), Огњена Спахића: „Хансенова дјеца“ (одломак) и Андреја Николаидиса: Мимезис“ (одломак).

Програм је обogaћен и двама изузетно вредним текстовима; то су Његошева дела „Луча микрокозма“ (посвета) и „Ноћ скупља вијека“, која се обрађују као примери класичне књижевности.

Сва дела наведена у гимназијском програму ученици су дужни да прочитају, доживе и анализирају, а потом да усмено и писмено изразе доживљај, емоције, представе и мишљења њима изазвана.

И на крају да закључимо: иако урађен у складу с најсавременијим принципима конципирања наставних програма, гимназијски програм за црногорски језик има одређене мањкавости, а доминантном се чини понављање оперативних циљева и активности ученика у многим ставкама из разреда у разред, што програм чини преобимним и напорним за ишчитавање и праћење. То се нарочито односи на првих неколико целина у делу програма *Настава књижевности*; у првим трима наставним целинама текст програма је готово идентичан у сва четири разреда. Идентичне констатације јављају се и у оквиру колоне *Оперативни циљеви* и *Активности*, што додатно негативно утиче на стилску усклађеност текста програма.

4.5. Сличности и разлике у плану и садржајима

4.5.1. Настава језика

4.5.1.1. Програм Републике Србије и Републике Хрватске

Упоређујући најпре гимназијске програме у Републици Србији и Републици Хрватској, прву разлику међу њима уочавамо у називу наставног предмета. Као и у већини европских земаља, назив наставног предмета који се бави изучавањем матерњег језика у Републици Хрватској носи само назив тога језика, без посебног истицања у називу предмета књижевности или језичког изражавања. Република Србија, пак, спада у мањи број европских земаља где се у називу предмета додаје и књижевност. Иако је такво одређење предмета у Европи ређе, оно је свакако прецизније и потпуније. Тако се у Србији предмет о коме говоримо зове *Српски језик и књижевност*, док је у Хрватској то само *Хрватски језик*.

Разлика има и у редоследу програмских подручја. У Србији је на првом месту подручје *Књижевност*, а на другом *Језик*, док је у хрватским програмима обрнуто – прво су дефинисани садржаји из језика, потом из књижевности. И у једном и у другом програму на последњем месту је *Култура изражавања*, односно *Језично изражавање*, како је ово тематско подручје названо у Хрватској.

Садржаји из језика у програмима обеју држава конципирани су на сличан начин – на почетку програма, у првом разреду, обрађује се градиво које се односи на опште појмове о језику, потом се изучавају гране граматике почев од науке посвећене најмањој језичкој јединици – фонему, преко морфеме, до основних језичких јединица којима се бави синтакса – речи, синтагме и реченице у четвртој години.

Што се самих програмских захтева тиче, у анализираним документима је готово све, осим терминологије, исто. У првом разреду и српски и хрватски програм почињу темом која се тиче основних својстава језика и комуникације. У српском програму се друга и трећа наставна тема програма односе на стандардни језик (у оквиру ње се говори о језичкој норми, функционалним стиловима и нестандардним дијалектима српског језика) и историју књижених језика код Срба до 19. века, док су у хрватском програму ове теме међу последњима у програму првог разреда.

Фонетика и фонологија (с морфофонологијом) саставни су део и једног и другог програма, али су садржаји који се тичу ових тема знатно детаљније и прецизније наведени у хрватском програму.¹⁹⁶ Иста је ситуација и са садржајима морфофонологије. Садржаји ортоепије се већим делом поклапају. Разлику у подручју језика у првом разреду чини наставна тема о фоностилистици и графостилистици коју хрватски програм има, док је програм Републике Србије не садржи.

Програм језика за други разред у Србији почиње садржајима који се односе на развој српског књижевног језика у другој половини 19. века и 20. веку, те на екавски и ијекавски изговор, језичку ситуацију у Србији и језичку толеранцију, док се друга наставна тема односи на морфологију. Хрватски програм, пак, почиње морфологијом, а последње теме односе се на главне одлике чакавског наречја и хрватског језика од 16. до краја 18. века. Када је реч о морфологији, садржаји су прецизнији и обимнији у програму Републике Хрватске. На пример, о морфеми у српском програму стоји само: „Речи и морфеме. Врсте морфема“ (извод из Додатка, стр. 547), док се у хрватском наглашава: „Морфем. Морфеме по значењу: граматички и лексички. Морфеме по положају: коријенски, префиксални и суфиксални. Рјечотворни (деривацијски) и обликотворни (релацијски) морфеме. Морфем, морф и аломорф (морфемска иначица). Израз и садржај граматичких и лексичких морфема. Морфемска анализа. Морфеме у писању и говорењу“ (извод из Додатка, стр. 559). О граматичким категоријама речи (врстама речи) садржаји су врло слични, али су такође обимнији у хрватском програму. Разлика између ова два програма на узрасту другог разреда односи се на садржаје који се тичу морфолошке синонимије и хомонимије (хрватски програм их има, српски нема) и творбе речи (српски програм је има у другом разреду, према хрватском програму творба речи обрађује се у трећем разреду).

Програм језика у трећем разреду српских гимназија почиње градивом из лексикологије, с елементима терминологије и фразеологије, док хрватски програм почиње садржајима из синтаксе. Када је реч о синтакси, хрватски програм је шири и свеобухватнији. За разлику од српскога, у њему се у трећем разреду понављају и садржаји који се односе на типове односа међу независносложеним и

¹⁹⁶ Поређења ради, погледати садржаје који се односе на фонологију у једном и другом програму, Додатак, стр. 544 и стр. 555.

зависносложеним реченицама (у српским школама ове се наставне јединице обрађују у четвртом разреду), на интонацију реченице, ред речи у реченици, као и на основне синтаксичке одлике чакавског и кајавског дијалекта и хрватски стандардни језик у 19. веку. Оно чега у српском програму има, а у хрватском нема јесу садржаји о врстама синтагми и правописна правила о транскрипцији речи из страних језика.

За разлику од програма Републике Србије, лексикологија и семантика се, према хрватском програму, обрађују у четвртом разреду; садржаји који се у оквиру ове тематске целине усвајају знатно су шири неголи код нас.¹⁹⁷ Поред временске, подручне и функционалне раслојености лексике, говори се и о међујезичким додирима и позајмљивању лексике, језичком пиризму и језичкој култури, ономастици (антропонимима и топонимима), те о творби речи, фразеологији и врстама фразема и лексикографији (најстаријим и важнијим хрватским реченицама).¹⁹⁸ Последњу наставни тему чине садржаји који се односе на развој хрватског језика у 20. веку.

Српски програм за четврти разред, поред садржаја о независним и зависним реченицама, чини наставна тема о еволуцији језика и писма и односу језика, културе и друштва.

Хрватски програм из језика је, генерално, у захтевима прецизнији у односу на програм Републике Србије. Дискутабилно је, међутим, то колико се од наведених програмских захтева у пракси заиста реализује, јер су у Хрватској веома обимни и садржаји који се тичу наставе књижевности, о чему ће бити рачи у одељку 4.5.2.1.

4.5.1.2. Програм Републике Србије и Босне и Херцеговине

С обзиром на чињеницу да је основна карактеристика заједничког језгра босанскохерцеговачког програма његова уопштеност, нарочито када је настава језика у питању, неког детаљнијег поређења међу двама програмима није могло бити. Онемогућавање валидног контрастирања и компарирања актуелних

¹⁹⁷ Упореди Додатак, стр. 549 и стр. 565–566.

¹⁹⁸ Било би добро да се део ових програмских захтева унесе и у гимназијски програм Републике Србије.

наставних докумената појачава чињеница да заједничко језгро наставних програма у Босни и Херцеговини, о коме смо у раду говорили, чини само 70% наставних садржаја који се у босанскохерцеговачким гимназијама у оквиру овога предмета обрађују. Ипак, изван је закључак да су садржаји из језика у програмима БиХ, као и у програмима свих осталих бивших југословенских република које су припадале српскохрватском говорном подручју, распоређени на исти начин. У првом разреду ученици се упознају с општим појмовима о језику, хијерархијском структуром језика, језиком и дијалектом, с општим појмовима о фонетици и фонологији, ортоепији и ортографији, те о ћирилометодској традицији и графици (све ове целине налазимо и у програму Републике Србије, с тим да су у њему оне прецизније дефинисане преко ужих наставних тема). У другом и трећем разреду босанскохерцеговачки програм језика је још уопштенији и доноси само одреднице „Морфологија (граматичке категорије и врсте ријечи)“ и „Повијест језика“ у другом и „Синтакса“ у трећем разреду. И програм Републике Србије доноси тематске целине *Стандардни језик* и *Морфологија* (с детаљно дефинисаним садржајима) у другом разреду, али доноси и целину *Творба речи*, које у босанскохерцеговачком програму нема ни у овом, ни у каснијим разредима (претпостављамо да се она обрађује у оквиру морфологије), као што нема ни садржаја из лексикологије, фразеологије и терминологије, који се према програму Републике Србије обрађују у трећем разреду. Садржаји програма за четврти разред у програму Босне и Херцеговине односе се на социолингвистику и функционалну стилистику (функционалне стилове), који се према програму у Србији обрађују парцијално, у сваком разреду, и то у оквиру културе изражавања.

Култура изражавања се као посебно предметно подручје у програму Босне и Херцеговине јавља само у првом и четвртном разреду, и то с врло уопштенним захтевима. У првом разреду то су „Правоговор и правопис“, а у четвртном „Реторика, реторичке врсте и њихова повијест“ (што се у потпуности поклапа са садржајима датим у оквиру *Усменог изражавања* за четврти разред у Републици Србији), „Облици писменог изражавања, Правопис и Интерпункције“.

4.5.1.3. Програм Републике Србије и Републике Црне Горе

Контрастивна анализа гимназијских програма у Републици Србији и Републици Црној Гори показала је да се ова два документа прилично разликују у концепцији и структури, али и у садржајима, нарочито у подручју културе изражавања и настави књижевности, док су садржаји који се односе на граматiku готово идентични.

За разлику од традиционалне концепције српског гимназијског програма, у коме су у првом плану и даље садржаји наставе, гимназијски програм у Црној Гори, као и програм за основну школу, има концепт курикулума, у коме је акценат на циљевима наставе и активностима ученика, док су програмски садржаји њима подређени.

Док структуру српског програма чине три тематска подручја (*Језик, Књижевност и Култура изражавања*), у црногорском програму су језик и култура изражавања обједињени у подручју *Настава језика*. Ово предметно подручје у црногорском програму почиње управо културом изражавања – захтевима за вежбањима у званичним и незваничним разговорима, којих у српском програму нема у оквиру културе изражавања ни у овом, нити у старијим разредима (а свакако би их требало бити). Анализа слушаних разговора подразумева различите активности ученика које се изводе након првог и након другог слушања разговора. Од ученика се, такође, очекује да анализирају говорене, наглас читане и екранизоване научне текстове чији је садржај повезан с темама других предмета, те да, по узору на њих, стварају одговарајуће неуметничке текстове типичне за њихов узраст, затим да стварају различите званичне и незваничне текстове као што су оглас, честитка, позивница, захвалница и писмо (званично и незванично), те да анализирају и по узору на њих стварају научне и публицистичке текстове као што су опис неког процеса, поступка, простора, догађаја и доживљаја и остале наративне и дескриптивне текстове. У односу на ове активности и захтеве у вези с њима, српски програм у области културе изражавања доноси потпуно другачије садржаје. Они се, углавном, у оквиру усменог изражавања тичу ортоепије – стандардне акцентуације и вреднота говора и казивања напамет одломака из одређених

књижевноуметничких текстова. У оквиру писменог изражавања програм доноси садржаје из правописа (писање великог слова и обрада текста на рачунару), захтеве за израдом домаћих задатака и четири школска писмена задатка. У српском програму за први разред нема ниједног захтева који се односи на усавршавање неког од облика изражавања, а нема ни садржаја који ученике обучавају у функционалној писмености и који су усклађени с њиховим потребама након завршетка средњошколског образовања, какви су, на пример, уважавања у различитим врстама разговора и писању различитих публицистичких текстова, чиме црногорски програм обилује у сваком разреду, што представља један од његових изразитих квалитета.

Када је реч о настави језика, разлика у садржајима између српског и црногорског програма за први разред гимназија готово да и нема. И један и други програм почињу садржајима који се односе на језик као општелингвистички и социолингвистички феномен, на стандардни језик и нормирање језика, језичке дијалекте односно нестандардне језичке варијетете. Оба програма, такође, доносе и садржаје о раслојавању језика (социолекти, идиолекти, дијалекти и функционални стилови). У вези с овим циљевима, занимљивим и креативним се чине задаци дати у црногорском програму, који гласе: „Ученици нормирају ненормиране (дијалектом писане) текстове“ и „Пишу лексеме за рјечник жаргона своје генерације“ (Црногорски језик и књижевност 2011: 17), те би их можда требало унети и у српски програм. Заједнички садржаји су и разумевање историјског развоја језика код Срба односно Црногораца.

Поклапања програма настављају се и када је реч о наукама које се баве језиком, јер се и према једном и према другом програму у првом разреду обрађују садржаји из фонетике, фонологије и морфофонологије (класификација гласова по звучности, месту творбе и начину изговора, гласовне промене, стандардни акценатски систем). Последња тематска целина у оба програма односи се на правопис, али су у овом сегменту садржаји знатно шири код Црногораца.¹⁹⁹

У другом разреду црногорских гимназија наставља се с анализом различитих говорних ситуација кроз слушање и обављање званичних и незваничних разговора, са слушањем и анализом неуметничких текстова као што

¹⁹⁹ В. Додатак, стр. 544 и стр. 584–585.

су новости о актуелним догађајима (извештај, вест), радијска и ТВ реклама и стварањем сличних, као и са писањем молбе и жалбе и научних и публицистичких текстова као што су биографија, аутобиографија, реферат, есеј, резиме, записник и подсетник. Садржаји културе изражавања српског програма знатно се разликују од црногорског. Према српском програму у другом разреду обрађују се наратија и дескрипција (у Црној Гори обрађују се у првом), говори се о функцији дијалога у тексту, а изводе се и различите стилске и правописне вежбе. Српски програм подразумева и упућивање ученика у израду писмених састава (израда плана састава, усавршавање текста, писање побољшане верзије писменог састава). Од функционалних стилова на овом узрасту се усваја научни стил (у првом разреду су то били разговорни и књижевнонаучни), док се, према црногорском програму, усвајају књижевни, научни, административни и публицистички стил.

Градиво из језика у српском програму почиње тематском целином о стандардном језику и развоју српског књижевног језика у другој половини 19. и 20. веку, језичкој ситуацији у Србији, језичкој равноправности и језичкој толеранцији, док у црногорском почиње садржајима о еволуцији језика, језичкој сродности и развоју писма (глагољици, ћирилици и латиници). Друга тематска целина у црногорском програму односи се на историјски развој језика (развој језика до 19. века, рад Вука Караџића и његових претходника, развој српскохрватског језика и његово разједињење). Од језичких дисциплина у другом разреду се и у Србији и у Црној Гори изучава морфологија (појмови морф, морфема, аломорф), променљиве и непроменљиве речи и њихове синтаксичке функције, промена именица, заменица, придева и неких бројева и промена глагола. Програм Републике Србије на овом узрасту доноси и садржаје о творби речи, чега у црногорском у другом разреду нема, а оба се завршавају правописним темама, у којима су захтеви слични (у црногорском програму они су нешто шири у односу на српски).

И у трећем разреду ученици црногорских гимназија настављају с активностима које су усмерене на развијање вештина слушања, читања, разумевања, анализирања и стварања неуметничких текстова као што су текстови повезани са садржајима других наставних предмета, упућују се у појам и сврху медија и медијских текстова (информације, вести, рекламе, политичке поруке),

оспособљавају се за анализу и писање стручних и публицистичких текстова као што су расправа, импресија, паралеле, приказ, коментар и интервју. И према програму Републике Србије ученици трећег разреда се детаљније упознају с публицистичким стилем и писањем новинарске вести, чланка, извештаја, интервјуа и коментара, и то је једина сличност између два програма у подручју културе изражавања. Српски програм је у односу на црногорски посвећенији лексичким, семантичким и стилским вежбама (лексичкој синонимији, вишезначности речи, појачавању и ублажавању исказа), што је у непосредној вези са садржајима из језика који се на овом узрасту усвајају (лексикологија, семантика и фразеологија) и што српски програм у овом сегменту чини квалитетнијим од црногорског. Ученици се упућују и у писање приказа књижевно-сценског или филмског дела.

Прва наставна тема из језика у црногорском програму је творба речи, а потом се, као и у српском програму, дају опративни циљеви у вези с лексикологијом (лексичка разноврсност, пуризам, термини, фразе). Затим се и у једном и у другом програму дају садржаји из синтаксе (реч, синтагма – синтагмем, исказ, реченични чланови, предикатска и комуникативна реченица, посебни типови предикатских реченица). Програм језика за трећи разред завршава се правописним садржајима. У Србији је то транскрипција речи из страних језика, док су у Црној Гори садржаји нешто шири.²⁰⁰

У програму Републике Црне Горе се у оквиру културе изражавања у четвртном разреду проширују садржаји из претходних разреда – ученици се поново усмеравају на слушање и анализу неуметничких текстова повезаних са садржајима других наставних предмета и стварање сличних, на одлике различитих медија (једносмерни и интерактивни медији, рецепција медијских садржаја код различитих друштвених група), на читање, разумевање и писање текстова као што су дневник и пријава на конкурс и на писање текстова о комплекснијем проблему из друштвеног, научног или уметничког живота. Такође се увежбавају и у лектури и коректури, што је и те како значајно за развијање функционалне писмености код ученика. У програму културе изражавања Републике Србије садржаји су, као и у претходним разредима, потпуно другачији

²⁰⁰ В. Додатак, стр. 616.

(они су сличнији црногорском програму културе изражавања за трећи разред). Ученици српских гимназија упознају се с појмом и врстама реторике, писањем молбе, жалбе, пословног писма, те писањем приказа, осврта, расправе, књижевне паралеле и есеја.

Подручје језика у оба програма почиње темом која се односи на синтаксу, тачније падеже, падежну синонимију, основне појмове о конгруенцији, однос простих и проширених реченица у сложеној – систем зависних и независних реченица, специјалне типове независних реченица, глаголски вид, род, глаголска времена и начине. У оквиру правописних правила ученици црногорских гимназија се упознају с применом и писањем негације и двоструке негације; различитим активностима се усмеравају и на што успешнију комуникацију (улога језика и ванјезичких елемената у комуникацији у различитим сферама живота, употреба и злоупотреба језика). Подручје језика се у програмима Републике Србије завршава тематском целином о еволуцији језика и развоју писма, које се према црногорском програму обрађује у другом разреду. То је, можемо закључити, и једина разлика у анализираним гимназијским документима двеју држава у подручју језика, и она се, као што видимо, тиче само структуре, не и садржаја. За разлику од језика, садржаји који се односе на културу изражавања готово се потпуно разликују, осим када је реч о писменим задацима; наиме, и српски и црногорски гимназијалци у обавези су да у току једне школске године ураде четири школска писмена задатка, по два у полугођу. Ученици у Црној Гори у првом разреду задатке раде један час, док у преостала три разреда рад траје по два школска часа. У српском програму нема прецизирања у вези с бројем часова предвиђеним за поменуте активности. Црногорски ученици раде и један домаћи задатак који се односи на дело или аутора по њиховом избору; задатак треба да има форму семинарског рада.

4.5.2. Настава књижевности

4.5.2.1. Програм Републике Србије и Републике Хрватске

Иако су концепцијски српски и хрватски програм у подручју *Књижевност* доста слични (иста је методологија израде, у структурирању се примењују

књижевнотеоријски и књижевноисторијски принцип), разлике свакако постоје и оне се, што је за очекивати, углавном тичу избора књижевноуметничких текстова.

Прва наставна целина у оба програма односи се на приступ књижевности (у хрватском програму она је тако и насловљена – *Приступ књижевности*, док је у српском програму она насловљена као *Увод у проучавање књижевног дела*). У оквиру ових наставних тема говори се о лирици, епици и драми, али у хрватском програму знатно опширније и с много више примера (у оквиру лирике, рецимо, у хрватском програму је за сваку врсту лирске песме и за све традиционалне облике лирских песама дат по један пример, и то су, углавном, текстови хрватских писаца и понеки представник античке књижевности; у оквиру епике такође су дати примери за све значајније епске форме; тако је и у оквиру драме).²⁰¹ Српски програм за први разред богатији је за одељак *Структура књижевног дела*, у коме се наводе обједињавајући чиниоци књижевноуметничког текста, те за одељак *Техника истраживања књижевноуметничког дела*, у коме се ученици упућују на начине истраживања дела – трагање за литературом, вођење бележака, рад у библиотеци, коришћење електронских база података, научну апаратуру и сл., што значајно оплемењује гимназијски програм у Србији.

У оквиру књижевности старог века (класичне књижевности) број дела за обраду далеко је већи у хрватском програму. Заједнички садржаји су „Еп о Гилгамешу“, Софоклеова „Антигона“ и Библија (мада је избор текстова из Библије различит у српском и хрватском програму). Хомер је хрватским гимназијалцима представљен одломком из „Одисеје“, док је српским представљен одломком из „Илијаде“. Наведена дела су и једина која се у Србији у оквиру књижевности старог века обрађују, док је списак у хрватском програму знатно шири.²⁰²

У оквиру средњовековне књижевности у Хрватској се обрађује трубадурска лирика, најстарији хрватски писани споменици, ћирилометодска традиција, библијски и литургијски текстови, црквена и световна проза, драма и приказана. У програму су, између осталих, Роман о Тристану и Изолди, Чрноризац Храбар: „О писменима“, Љетопис попа Дукљанина, „Руманац тројски“

²⁰¹ В. Додатак, стр. 556–557.

²⁰² В. Додатак, стр. 557–558.

или „Александрида“ итд. У Србији се обрађујује црквена поезија, житија, похвале и слова.

Осим теоријских назнака о усменој књижевности и усменој лирици, те интерпретације „Хасанагинице“ као репрезентативне баладе, у хрватском програму нема других текстова из народне књижевности, што представља највећи недостатак овога документа. За разлику од хрватског програма, у Србији се у оквиру народне књижевности обрађују народне лирске песме „Сунце се девојком жени“, „Лијепа Иве“, „Српска дјевојка“, народне епске песме „Бановић Страхиња“, „Змија младожења“, „Комади од различнијех косовскијех пјесама“, „Марко пије уз рамазан вино“, „Диоба Јакшића“, „Опет Диоба Јакшића“, „Бој на Мишару“, народна балада „Хасанагиница“, народна приповетка „Змија младожења“ и народна прича „Дјевојка бржа од коња“. Иако број текстова предвиђен за изучавање у оквиру наставе народне књижевности у Републици Србији није мали, с обзиром на њен значај и богатство, он би могао (и морао) да буде и знатно шири.

Гимназијски програм Републике Србије у првом разреду обухвата и обраду дела из епохе хуманизма и ренесансе и барока и класицизма, док се у Хрватској ове епохе обрађују у другом разреду. Писци који су заједнички обама програмима су Данте Алигијери: одломак из „Божанствене комедије“/„Божанске комедије“, Франческо Петрарка: „Канцонијер“ (избор сонета), Ђовани Бокачо: одломак из „Декамерона“, Вилем Шекспир (у Хрватској се изучава „Хамлет“, „Сан ивањске ноћи“ и сонети, а у Србији на овом узрасту само „Ромео и Јулија“), Мигел де Сервантес: „Дон Кихот“ (одломци), Џоре Држић (у Хрватској песме „Дража је од злата“ и „Грем си, грем“, а у Србији песма „Горчије жалости јесу ли гди кому“), Шишко Менчетић. „Први поглед“ и Марин Држић: „Дундо Мароје“ и „Новела од Станца“. Избор текстова који припадају епохама хуманизма и ренесансе у српском програму се овим именима и завршава, док је он у хрватском програму знатно шири, чему је узрок врло развијена ренесансна књижевност у хрватским градовима Дубровнику, Сплиту, Шибенику, Задру и на Хвару. Иста је ситуација и с бароком, који се у српском програму спаја с класицизмом и у том су сегменту дата само два писца – Иван Гундулић: „Осман“ (одломак из I певања) и Жан Батист Молијер: „Тврдица“, док је у хрватском програму барок издвојен као

посебан сегмент с великим бројем писаца и дела, међу којима су представници дубровачко-далматинског, кајавског, славонског барока и барока озаљскога круга, док се класицизам у структури програма спаја с просветитељством.²⁰³ У оквиру епохе просветитељства у Хрватској се ученици углавном упознају с историјом Славоније, док се у Србији упознају с геополитичким и духовним оквирима у којима је у овом периоду живео српски народ и са стваралаштвом Доситеја Обрадовића: „Писмо Харалампију“ и „Живот и прикљученија“ (одломак) и Јована Стерије Поповића: „Тврдица“.

Хрватски програм књижевности за други разред завршава се најзначајнијим представницима европског предромантизма и романтизма, док се у Србији сви представници романтизма, па чак и реализам, обрађују у другом разреду. Од представника романтизма имена која се јављају у оба програма су Џорџ Гордон Бајрон: „Чајлд Харолд“ (одломак), Едгар Алан По (у Србији заступљен с једном, у Хрватској с два песмама), Александар Сергејевич Пушкин (у Србији с делима „Цигани“ и „Евгеније Оњегин“, у Хрватској само с делом „Евгеније Оњегин“). Хрватски програм доноси и један књижевноуметнички текст словеначког аутора („Сонетни вијенац“ Франца Прешерна). Хрватски романтизам у програму за трећи разред приказан је као период хрватског народног препорода у коме је књижевност имала значајну улогу у буђењу хрватске националне свести, те су и писци бирани у складу с тим ставовима.²⁰⁴

Представници епохе реализма који су засупљени у оба програма су Оноре де Балзак с романом „Чича Горио“ („Отац Горио“), Лав Николајевич Толстој („Ана Карењина“), Николај Васиљевич Гогољ (у Србији с „Ревизором“ и „Шињелом“, у Хрватској само с „Шињелом“/„Кабаницом“) и Ги де Мопасан (у Србији с новелом „Два пријатеља“, у Хрватској с текстом „На води“). Ово су уједно и сви представници европског реализма које садржи српски програм, док је хрватски богатији за још неколика дела. У наставку и један и други програм нуде репрезентативна дела српског односно хрватског реализма.

Садржаји који се односе на епоху модернизма незнатно су шири у хрватском програму. На пример, Шарл Бодлер је у хрватском програму заступљен

²⁰³ В. Додатак, стр. 561–562.

²⁰⁴ В. Додатак, стр. 563.

с трима песмама, док је у српском заступљен с двома, Артур Рембо с двома, а у српском с једном, хрватски програм стваралаштво Пола Верлена презентује „Јесењом пјесмом“, док се у српском то чини песмом „Месечина“. Хрватски програм нуди и текст „Луткина кућа“ Хенрика Ибзена, док српски нуди песму „Лабуд“ Стефана Малармеа. Програми потом доносе и најзначајније представнике српске односно хрватске модерне.

Епоха којом се завршава програм за трећи разред у Републици Србији и почиње програм за четврти разред у Републици Хрватској јесте међуратна и ратна књижевност односно авангардна књижевност. И српски и хрватски програм доносе многа имена значајна у националним књижевностима, а поред тога и светске представнике Федерика Гарсију Лорку, додуше с различитим делима у српском и хрватском програму, и Франца Кафку (у Србији се обрађује само „Процес“, у Хрватској и „Процес“ и „Преображај“). Занимљиво је да хрватски програм у оквиру ове епохе, у делу програма у коме се набрајају хрватски аутори, предвиђа и обраду Андрићевих текстова „Јадни немир“, *Епilog* из „Ех Ронта“ и избор између романа „Проклета авлија“ и „Травничка хроника“, на основу чега се може закључити да, без обзира на Андрићево национално опредељење, Хрвати овог писца, због његове вероисповести, сматрају својим. Још је необичније да се име хрватског писца Мирослава Крлеже у српском програму за трећи разред налази после свих српских представника међуратне и ратне књижевности, а само пре Оскара Давича, који је био јеврејског порекла. Остаје нејасно који је принцип у распореду писаца у овом делу српског програма примењиван.

У оквиру савремене књижевности и у Србији и у Хрватској обрађује се „Странац“ Албера Камија и „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића. Програм Републике Србије за четврти разред, поред многих представника српске савремене књижевности, садржи и сегмент *Проучавање књижевног дела*, који доноси градиво о методологији проучавања књижевности. Методе предвиђене програмом практично се користе у тумачењу дела за обраду која су у програму наведена, а међу којима су и Шекспиров „Хамлет“, Гетеов „Фауст“, романи „Злочин и казна“ Фјодора Достојевског, „Мајстор и Маргарита“ Михаила Булгакова и антидрама „Чекајући Годоа“ Семјуела Бекета, који се у хрватском програму обрађују у оквиру одговарајућих епоха.

4.5.2.2. Програм Републике Србије и Босне и Херцеговине

Основну разлику у гимназијском програму књижевности Републике Србије и Босне и Херцеговине представља више пута помињана уопштеност босанскохерцеговачког програма, који у оквиру овог предметног подручја доноси само имана писаца и дела предвиђена за изучавање на одређеном узрасту, без икаквих даљих прецизирања о књижевности као уметности, њеној природи и смислу, књижевнотеоријским појмовима, структури књижевног дела и сл. Оно што је, пак, заједничко овим документима јесте примена књижевнотеоријског и књижевноисторијског принципа при њиховом конципирању. Наиме, и један и други програм у првом разреду као почетну програмску целину доносе садржаје о уводу у књижевност. Овај сегмент, *Увод у књижевност*, у босанскохерцеговачком програму доноси основне појмове о науци о књижевности, књижевним родовима и врстама, поетици народне књижевности и њеном историјском развоју. То исто доноси и српски програм у сегменту *Увод у проучавање књижевног дела*, са далеко разрађенијим садржајима који се на ову целину односе (на пример, упућивање ученика у технику истраживања књижевноуметничког текста, списак дела на којима ученици увежбавају проучавање књижевног дела и сл.). И један и други програм у наставку доносе садржаје који се односе на књижевност старог века, средњовековну књижевност, хуманизам и ренесансу и барок. Последње две поменуте епохе у Републици Српској обрађују се у првом, док се у Федерацији БиХ обрађују у другом разреду.

Дела која се обрађују у оквиру књижевности старог века потпуно се подударaju, с тим што се босанскохерцеговачким програмом поред Библије предвиђа и обрада Кур'ана и Талмуда, а у оквиру античке књижевности и избор текстова Овидија или Вергилија и Плаутова „Шкртица“.

Садржаји који се односе на средњовековну књижевност се, пак, потпуно разликују. Према српском програму обрађују се црквена поезија, житија, похвале и слово,²⁰⁵ док се према босанскохерцеговачком програму обрађују текстови Хумачке плоче, Повеље Кулина бана, Стећци (записи) и Дантеова „Божанствена комедија“. У оквиру усмене књижевности програм Босне и Херцеговине као

²⁰⁵ О конкретним захтевима видети у Додатку, стр. 542.

заједничко језгро предвиђа само обраду „Хасанагинице“. Српски програм нуди знатно шири списак текстова из народне лирике и епике.²⁰⁶

Имена представника европског хуманизма и ренесансе идентична су у оба програма. То су Данте Алигијери: „Божанства комедија“ (у програму Босне и Херцеговине он је сврстан у књижевност средњег века), Франческо Петрарка: „Канцонијер“, Ђовани Бокачо: „Декамерон“ (избор), Виљем Шекспир (српски програм предвиђа обраду „Ромеа и Јулије“, босанскохерцеговачки обраду „Хамлета“), Мигел де Сервантес: „Дон Кихот“ и Марин Држић (у Србији се обрађују и „Дундо Мароје“ и „Новела од Станца“, у Босни и Херцеговини само „Дундо Мароје“). У програму Републике Србије налазе се још и Шишко Менчетић и Џоре Држић. Епоха барока и класицизма представљена је у оба програма само преко два писца – Жана Батиста Молијера („Тврдица“/„Шкртац“) и Ивана Гундулића („Осман“).

У другом разреду према обама програмима обрађују се просветитељство (у Србији је представљено делима Доситеја Обрадовића „Писмо Харалампвију“ и „Живот и прикљученија“ (одломак) и Јована Стерије Поповића: „Тврдица“, у Босни и Херцеговини Волтеровим делима „Кандид“ или „Оптимизам“), романтизам и реализам.²⁰⁷ Имена европских представника романтизма се углавном подударују. То су Џорџ Гордон Бајрон: „Чајлд Харолд“, Едгар Алан По (у Србији „Гавран“; у Босни и Херцеговини ученицима се нуди могућност избора између „Гаврана“ и „Анабел Ли“) и Александар Сергејевич Пушкин (у БиХ „Евгеније Оњегин“, у Србији и „Цигани“). У Босни и Херцеговини обрађује се и дело по избору Јохана Волфганга Гетеа („Патње младог Вертера“ или „Фауст“), а у Србији „Лорелај“ Хенриха Хајнеа. У босанскохерцеговачком програму се предлаже да се поменути текстовима могу додати и дела „Смрт Смаил-аге Ченгића“ Ивана Мажуранића, „Горски вијенац“ Петра Петровића Његоша и изабране песме Сафвет-бег Башагића. У српском програму се, поред Његоша, нуди више представника српског романтизма.²⁰⁸

²⁰⁶ В. Додатак, стр. 542.

²⁰⁷ Романтизам и реализам се у Републици Српској обрађују у другом, док се у Федерацији Босне и Херцеговине обрађују у трећем разреду.

²⁰⁸ В. Додатак, стр. 545.

Када је реч о реализму, писци који се јављају и у српском и у босанскохерцеговачком програму су Оноре де Балзак: „Чича Горио“/„Отац Горио“ и Лав Николајевич Толстој: „Ана Карењина“. Од европских представника у Републици Србији изучавају се још и Николај Васиљевич Гогољ: „Ревизор“ и „Шињел“ и Ги де Мопасан: „Два пријатеља“, а у Босни и Херцеговини Гистав Флобер: „Мадам Бовари“ и Иван С. Тургењев: „Очеви и дјеца“ Представник српског реализма у програму БиХ је Бранислав Нушић: „Сумњиво лице“ или „Народни посланик“, хрватског Силвије Страхимир Крањчевић: Пјесме, а босанскохерцеговачког Хамза Хумо: Избор из поезије.

У трећем разреду ученици се упознају с поетиком модерне и њеним најзначајнијим представницима. Из европске књижевности то су Шарл Бодлер, Артур Рембо, Пол Верлен и Антон Павлович Чехов (у босанскохерцеговачком програму могућност избора текстова поменутих писаца, осим Шарла Бодлера, оставља се наставнику, док су у програму Републике Србије наведени текстови које би требало обрадити).²⁰⁹ Српски програм нуди још и песму „Лабуд“ Стефана Малармеа, а потом и низ дела која припадају представницима српске модерне, међу којима и дела „Коштана“ и „Нечиста крв“ Борисава Станковића, чија се обрада предлаже и у програму Босне и Херцеговине. Од хрватских модерниста у босанскохерцеговачком програму се предлаже Антун Густав Матош (избор песама), а од бошњачких Муса Ђазим Ђатић (такође избор песама).

Дела представника авангардне књижевности у Србији и Републици Српској изучавају се у трећем, док се у Федерацији БиХ изучавају у четвртом разреду. Њихов избор у документима који су предмет анализе готово је потпуно различит. Од европских представника име које је заједничко обама програмима је само Франц Кафка с делом „Процес“. Од јужнословенских аутора заједнички српском и босанскохерцеговачком програму су Мирослав Крлежа (у Србији с делом „Господа Глембајеви“, у БиХ с делом „Повратак Филипа Латинића), који спада у обавезан део програма, и Исидора Секулић и Милош Црњански, чија се дела „Писма из Норвешке“ или „Госпа Нола“ и „Сеобе“ или избор из поезије нуде као предлог за избор. Остали писци у програму Републике Србије припадају српској књижевности, док босанскохерцеговачки програм садржи и дела

²⁰⁹ В. Додатак, стр. 548.

хрватских аутора Аугустина Ујевића: Пјесме (избор), Антуна Бранка Шимића: Избор из поезије и Добрише Цесарића: Пјесме (избор) и Бошњака Хамзе Хума: „Грозданин кикот“.

Програми за четврти разред у обема државама најпре доносе садржаје који се односе на проучавање књижевног дела, а потом и најзначајније представнике савремене књижевности. Ученици се упознају са савременим књижевним теоријама и методологијом проучавања књижевности, између осталог, и на делима савремене поезије и прозе. Књижевноуметнички текстови који се изучавају у оквиру ове епохе у анализираним програмима се подударају више но у било којој другој. Имена заједничка српском и босанскохерцеговачком програму су Михаил Булгаков: „Мајстор и Маргарита“, Семјуел Бекет: „Чекајући Годоа“, Хорхе Луис Борхес: „Чекање“, Албер Ками: „Странац“; од јужнословенских писаца то су: Данило Киш: „Енциклопедија мртвих“, Иво Андрић: „Проклета авлија“ и Меша Селимовић: „Дервиш и смрт“. У програму БиХ се као обавезни садржаји изучавају и дела хрватских писаца Владана Деснице: „Прољеће Ивана Галеба“ и Ранка Маринковића: новеле или „Киклоп“/„Глорија“, док се као препорука нуде дела такође хрватских писаца Слободана Новака: „Мириси, злато и тамјан“ и Мака Диздара: „Камени спавач“, ²¹⁰ Бошњака Ћамила Сијарића: Приповјетке (избор) и роман „Хазарски речник“ српског писца Милорада Павића (у програму Републике Србије он спада у обавезне садржаје).

4.5.2.3. Програм Републике Србије и Републике Црне Горе

Програми наставе књижевности Републике Србије и Републике Црне Горе имају готово идентичну структуру (распоред књижевних епоха по разредима је исти), али се избор текстова предвиђених за читање и анализу делимично разликује. На почетку првог разреда ученици се упознају с појмом и врстама уметности, те уметничким изражајним средствима, а потом се прелази на сазнања о књижевности, књижевној теорији, историји и критици. Доминантне активности гимназијалаца које се односе на наставу књижевности јесу читање, доживљавање и анализа књижевноуметничких текстова одређене епохе, те стварање усмених и

²¹⁰ Мак Диздар се, иначе, сматра и босанскохерцеговачким писцем, јер је дуго живео и стварао на територији БиХ.

писаних текстова у вези с њима, у којима они изражавају свој доживљај, осећања, мишљења и спознаје. У вези с тумачењем књижевноуметничких текстова, оба програма доносе садржаје о рецепцији и слојевитој структури књижевног дела (његовим обједињавајућим чиниоцима). У овом делу црногорски програм богатији је за наставне теме које се односе на одлике песничког језика, на стилске фигуре као средства стилског израза и версификацију као особеност поезије и стиха (најчешћи стихови у народној и црногорској уметничкој поезији, везани и слободни стих, врсте строфа и риме итд.), чега у српском програму за први разред нема. Српски програм, пак, за разлику од црногорског, садржи програмску целину о техникама истраживања књижевноуметничког дела. Садржаји који се односе на књижевне родове и врсте заједнички су обама програмима. Ученици се упознају с врстама и одликама лирских песама, епским врстама једноставније и сложеније структуре и садржине и њиховим карактеристикама, лирско-епским књижевним делима и књижевно-научним текстовима као што су путопис, мемоари, биографија и аутобиографија, дневник, фељтон, репортажа, есеј, расправа итд. Такође упознају и најзначајније врсте и одлике драме као дела чија је првенствена намена извођење на позоришној сцени.

Као што је већ речено, садржаји из књижевности су и у српском и у црногорском програму распоређени према књижевноисторијском принципу, те је прва епоха која се обрађује у првом разреду гимназија књижевност старог века. Ученици стичу основне информације о развоју, врстама, тематици и карактеристикама ове књижевне епохе. Дела за обраду у српском и црногорском програму се већим делом подударују; разликује се само избор појединих текстова из Библије,²¹¹ те одломак из Кур'ана, чију обраду српски програм не предвиђа. Потом се упознају с главним врстама средњовековне књижевности (хагиографије, похвале, апокрифи, житија, слово, летопис). Текстови предвиђени за обраду у оквиру ове епохе потпуно се разликују у српском и црногорском програму, који, за разлику од програма из 2005. године, не обухвата ни ауторе као што су Јефимија: „Похвала кнезу Лазару“ и деспот Стефан Лазаревић: „Слово љубве“, али подразумева обраду „Романа о Александру“.²¹² И поетика народне

²¹¹ Упореди: Додатак, стр. 541 и стр. 595.

²¹² Ове измене сматрамо лошим и сувишним, јер су за средњовековну књижевност с ових простора свакако значајнији текстови Јефимије и Стефана Лазаревића но што је то „Роман о Александру“.

књижевности упознаје се преко потпуно различитих примера датих у програмима који су предмет анализе.²¹³

Основне одлике хуманизма и ренесансе углавном се упознају на истим делима. То су одломци из „Божанствене комедије“ Дантеа Алигијерија, „Канцонијера“ Франческа Петрарке, „Декамерона“ Ђованија Бокача, обрађује се драма „Ромео и Јулија“ Виљема Шекспира, роман „Дон Кихот“ Мигела де Сервантеса, „Новела од Станца“ Марина Држића (у српском програму је и „Дундо Мароје“). Имена с којима се у српском програму срећемо, а у црногорском их нема, јесу Шишко Менчетић: „Први поглед“ и Џоре Држић: „Горчије жалости јесу ли гди кому“, док се према црногорском програму, за разлику од српског, предвиђа и упознавање ученика с которским петраркистима Ђорђем Бизантијем: „Док угодно дане живио сам сиве“ и Људевитом Пасквалићем: „Сладост у срцу, никад“. Према програму Републике Србије у првом разреду обрађује се још и епоха барока и класицизма (у Црној Гори ти се садржаји усвајају у другом разреду), а на крају су дати и књижевнотеоријски појмови које ученици овога узраста треба да усвоје. Црногорски програм, пак, на крају доноси списак дела за обраду у оквиру наставне теме *Увод у књижевно дјело*.²¹⁴ Тај је списак толико обиман да га је врло тешко реализовати, те се наставници углавном у избору ослањају на *Канон*, којим се завршава програм књижевности за сваки разред и који представља списак књижевноуметничких текстова чија је обрада обавезна.

Епоси барока у црногорском програму посвећује се више пажње и представљена је с више писаца него у српском. Црногорски ученици се, поред барока у књижевности, упућују и на уочавање барокног израза у сликарству, архитектури и музици, а барокне елементе проналазе и у текстовима Виљема Шекспира и Мигела де Сервантеса, који су одломцима из „Ромео и Јулије“ и „Дон Кихота“ заступљени и у овом разреду. Поред Ивана Гундулића, који је у оквиру барока делом „Осман“ заступљен и у српском програму, црногорским програмом се предвиђа и обрада дела „Позоришне успомене из Венеције“ Крста Ивановића. Једини представник класицизма је и у једном и у другом програму Жан Батист Поклен Молијер с делом „Тврдица“. У оквиру просветитељства и у Србији и у Црној Гори изучава се Доситеј Обрадовић (у обема државама одломак из дела

²¹³ Упореди: Додатак, стр. 542 и стр. 596.

²¹⁴ В. Додатак, стр. 596–597.

„Живот и прикљученија, у Србији и дело „Писмо Харалампију“) и Јован Стерија Поповић с делом „Кир-Јања“/„Тврдица“. Црногорски програм садржи још и „Посланице“ и „Законик“ Петра I Петровића и „Турска писма“ Стјепана Зановића.

Одлике стила и жанрова, те мотивско-тематске тенденције које су се развијале у оквиру епохе романтизма, ученици гимназија у Србији и Црној Гори упознају на готово истим делима, нарочито када су европски представници у питању. Једину разлику чини присутност дела „Фауст“ и „Краљ Вилонџак“ Јохана Волфганга Гетеа у црногорском програму и песме „Лорелај“ Хенриха Хајнеа у српском програму. Програм Црне Горе садржи и представнике већине некадашњих југословенских књижевности (Петар Петровић Његош, Стјепан Митров Љубиша, Бранко Радичевић, Ђура Јакшић, Лаза Костић, Словенац Франц Прешерн и Хрват Иван Мажуранић).²¹⁵ Српски програм, пак, осим Петра Петровића Његоша, који је из Црне Горе, садржи само представнике српске књижевности, све оне које садржи и црногорски програм, али с песмом више, а поред њих и дела Вука Стефановића Карацића и Јована Јовановића Змаја.²¹⁶

У оквиру епохе реализма ученицима се указује на доминацију прозе, одлике и класификацију романа, те на развој појединих врста романа. Када је реч о представницима европског реализма, оба програма садрже иста имена; разлике су незнатне (на пример, према црногорском програму обрађује се само Гогољево дело „Ревизор“, према српском се обрађује и „Шињел“; према црногорском програму обрађују се и одломци из „Енергије заблуде“ Виктора Шкловског, којих у српском програму нема). Јужнословенски писци обухваћени програмом Црне Горе углавном припадају српској књижевности и налазе се и у српском програму. То су Светозар Марковић, Лаза Лазаревић, Симо Матавуљ (у српском програму с више текстова), Радоје Домановић (у српском програму с два приповеткама), Бранислав Нушић и Војислав Илић; у српском програму су још и Јаков Игњатовић, Милован Глишић, Стеван Сремац и Иво Андрић, који књижевноисторијски не припада овој епоси.²¹⁷ У програму Црне Горе је и црногорски писац Марко Миљанов: „Примјери чојства и јунаштва“ (избор). У овом делу програма Републике Црне Горе, у оквиру активности ученика, наишли

²¹⁵ О којим је декима реч видети у Додатку, стр. 610.

²¹⁶ В. Додатак, стр. 545.

²¹⁷ Избор текстова наведених писаца видети у Додатку, стр. 546.

смо на захтев који сматрамо непримереним узрасту, нарочито уколико у обзир узмемо просечног ученика. Задатак гласи: „Ученици пишу сатиру на савремену тему“ (Црногорски језик и књижевност 2011: 59). Претпостављамо, познајући менталне способности ученика другог разреда, да би овакав захтев већини представљао тешкоћу.

Програм Републике Црне Горе за други разред доноси и садржаје који се односе на забавну и тривијалну књижевност. Овог сегмента у српском програму уопште нема.

У трећем разреду ученици у Републици Србији и Републици Црној Гори читају и анализирају дела епохе модерне, праваца с почетка 20. века и међуратне књижевности.

У оквиру модерне упознају се с импресионизмом и симболизмом. Избор текстова из европских књижевности готово је идентичан у оба програма; разлика је једино у имену Хуга Фридриха („Структура модерне лирике“ – одломак) кога у црногорском програму има, док га у српском нема. Када су јужнословенске књижевности у питању, програми се готово потпуно подударе када су у питању српски писци, с понеком разликом у избору песама (разликује се избор једне песме Алексе Шантића, обеју песама Јована Дучића, српски програм садржи једну песму више Милана Ракића, док црногорски програм, што је неочекивано, садржи једну песму више Владислава Петковића Диса).²¹⁸ Програм Републике Србије садржи још и песму Симе Пандуровића „Светковина“ и текст Јована Скерлића „О Коштани“, док црногорски програм садржи и по једног представника хрватске, босанскохерцеговачке и словеначке књижевности (Антун Густав Матош: „Утјеха косе“, Муса Ђазим Ђатић: „Заборављени отоци“ и „Пејзаж“ и Иван Цанкар: „Шеширићи“) и неколико представника црногорске поезије који су се први пут нашли у гимназијском програму (Мирко Бањевић: „Балада вјетра“ и „Тама“, Јанко Ђоновић: „Крајина“ и „Црмница под јесен“, Стефан Митровић: „Врх тишине“ и „Балада о маслинка“, Александар Лесо Ивановић: „Јутра југова“, „Сломљеном окну“ и „Жалба мртвом другу“ и Ристо Ратковић: „Поноћ мене“ и „Бивши анђели“).

²¹⁸ Упореди: Додатак, стр. 548 и стр. 621–622.

У оквиру авангардне књижевности прве половине 20. века ученици се упознају с више књижевних покрета и праваца (експресионизмом, надреализмом, футуризмом, дадаизмом, социјалном књижевношћу). Овај период књижевности у српском програму је насловљен као *Међуратна и ратна књижевност*; у црногорском програму су то сегменти *Авангарда* и *Позни модернизам*. Избор текстова је сличан. Избор представника европског модернизма је готово идентичан (у српском програму је дат писац више у односу на црногорски, и то је Рабиндрант Тагора: „Градинар“ – избор). Од наших аутора, писци који су део програма Републике Србије, а којих нема у програму Црне Горе, су: Милутин Бојић: „Плава гробница“, Душан Васиљев: „Човек пева после рата“, Момчило Настасијевић: „Туга у камену“, Растко Петровић: „Људи говоре“ и Оскар Давичо: „Хана“ (прва песма); Иво Андрић је у црногорском програму заступљен с једним делом („На Дрини ћуприја“), док српски програм обухвата три његова дела (избор из „Ех Ронта“, „Мост на Жепи“ и поменути роман). Црногорски програм, пак, доноси текстове тројице хрватских писаца (Аугустина Тина Ујевича: „Јаблани“ и „Свакидашња јадиловка“, Добрише Цесарића: „Повратак“, „Балада из предграђа“ и „Слап“ и Мирослава Крлеже: „Господа Глембајеви“) и два црногорска (Николе Лопичића: „Глад и камен“ – избор и Риста Ратковића: „Зорај“ – трагедија). Мирослав Крлежа је једино хрватско име које се јавља у гимназијском програму Републике Србије.

У сегменту *Позни модернизам* у програму Републике Црне Горе налазе се следећи писци: Михајло Лалић: „Зло прољеће“, Добрица Ћосић: „Корени“, Десанка Максимовић: „Тражим помиловање“, Ћамил Сијарић: „Бихорци“ и Драган Николић: „Улиште“.

Дела Десанке Максимовић и Добрице Ћосића се, према српском програму, обрађују у четвртом разреду, у оквиру савремене књижевности. У црногорском програму савремена књижевност обухвата позни модернизам, постмодерну и књижевност у покрету. Пре садржаја који се односе на поменути епоху, и један и други програм доносе наставне целине о проучавању књижевног дела у оквиру којих се упознају с методологијом проучавања књижевноуметничког текста, спољашњим и унутрашњим приступом делу, освртом на дело, приказом и интерпретацијом, те са слојевитом структуром дела – слојем звучања, значења,

идеја и предметности. Црногорски програм доноси још и захтеве за усвајањем основних појмова о наратологији као новој области теорије књижевности, о антидрами и модерном роману.

Избор текстова који се у оквиру савремене књижевности изучавају у Србији и Црној Гори само се делимично поклапа. У српском програму део писаца обрађује се у оквиру сегмента *Проучавање књижевног дела*, а део у оквиру сегмента *Савремена књижевност*. Имена представника европске књижевности се готово подударују, док разлика има код јужнословенских аутора. У српском програму заступљени су само српски писци, међу којима и Меша Селимовић с романом „Дервиш и смрт“, док су у црногорском програму, поред црногорских писаца Михајла Лалића: „Лелејска гора“, Сретена Асановића: „Игра“, Милована Ђиласа: „Бесудна земља“, Драгана Николића: „Улиште“, Љубомира Ђурковића: „Отпад“, Али Подримлије: „Врати се стиху Хомерову“ и „Итака“ и Радована Зоговића: „Инструкција маслини“ и „Коса“, заступљени и писци српске књижевности Иво Андрић: „Проклета авлија“, Данило Киш: „Енциклопедија мртвих“ (избор) и Есеј (избор), Борислав Пекић: „Нови Јерусалим“ (избор – „Човек који је јео смрт“) и Есеј (избор), Васко Попа: „Кора“ (избор), Стеван Раичковић: „Камена успаванка“ и Бранко Миљковић: „Балада“, хрватски писац Владан Десница: „Прољеће Ивана Галеба“ и бошњачки писац Зувдија Хоџић: „Давидова звијезда“. Црногорски програм доноси и имена писаца који спадају у тзв. књижевност у покрету (књижевност која управо настаје и према којој још није успостављен вредносни суд). То су углавном писци који стварају у последњој деценији.²¹⁹

Последње наставне целине у црногорском програму за четврти разред односе се на филм као уметност која у себи обједињује изражајна средства више уметности и на интернет као савремени вид комуникације. Ових тематских целина у наставном програму Републике Србије нема.

²¹⁹ О конкретним именима видети у Додатку, стр. 635.

4.2.3. Настава културе изражавања

С обзиром на чињеницу да у програмима Босне и Херцеговине култура изражавања није издвојена као засебно подручје, с изузетком у четвртом разреду, и да је она у програмима Републике Црне Горе интегрисана у подручје *Настава језика*, на овом месту можемо извршити само контрастирање садржаја *Културе изражавања* односно *Језичног изражавања* у српском и хрватском програму.

Настава културе изражавања односно језичног изражавања последње је тематско подручје у оба поменута програма – српском и хрватском. У програму Републике Србије за ово предметно подручје прецизно је одређен број часова, док у хрватском конкретизованог фонда нема. Разлика је и у томе што је *Култура изражавања* у српском програму подељена на *Усмено изражавање* и *Писмено изражавање*, док у хрватском програму она представља јединствену целину.

У првом разреду програм културе изражавања у српском програму доноси садржаје који се тичу ортоепије – артикулација гласова, стандардна акцентуација, вредноте говора, затим изражајног казивања напамет научених краћих прозних и дијалогских текстова и стихова и разговорног и књижевноуметничког стила. Сличне садржаје доноси и хрватски програм, али су они проширени вежбама у обликовању различитих врста текстова (описа, анализе, интерпретације, монолога, унутрашњег монолога и дијалога). У оквиру писменог изражавања српски програм предвиђа израду домаћих писмених задатака и њихово читање и анализу на часу (није прецизиран број домаћих задатака) и израду четири писмена задатка годишње. Хрватски програм такође предвиђа израду домаћих задатака (један недељно, што је, чини се, превише) и три школска писмена задатка у току године. Захтеви који се односе на израду домаћих и школских писмених задатака исти су и у свим осталим разредима.

Нарација, дескрипција, интерпретација и дијалог у гимназијама Републике Србије обрађују се у другом разреду. Од функционалних стилова ученици се упознају с научним стилем, а изводе се и одређене правописне вежбе. Ученици се оспособљавају и за израду плана писменог састава, усавршавање текста и писање побољшане верзије састава. Ученици другог разреда хрватских гимназија се, пак, упознају с одликама животописа (биографије) као врсте текста, приказа

(новинског, радијског и телевизијског приказа, приказа књиге, представе, филма, концерта и сл.), сажетка (чланка и књиге) и упућивања као врсте текста којим се планира било какво понашање у будућности. Програм културе изражавања у другом разреду је, дакле, потпуно различит.

Приказ књижевно-сценског или филмског дела, новинарска вест, чланак, извештај се, према српском програму, обрађују у трећем разреду. На овом узрасту ученици се упознају с публицистичким стилем, па су наведени садржаји и очекивани. Такође се организује и одређен број стилских вежби које су усмерене на појачавање и ублажавање исказа, пренесена значења речи и лексичку синонимију. Као и у другом разреду, и у трећем се садржаји хрватског програма потпуно разликују од оних у српском. Хрватски ученици упознају се с поступком доказивања, рецензијом као врстом расправљачког текста, усменим предавањем, припремом и извођењем јавног говора и саопштењем (новинским, радијским и телевизијским).

Садржаји за четврти разред се у српском и хрватском програму донекле подударују: и у једном и у другом програму ученици се упућују у расправу као облик изражавања, у писање есеја и реферата. Хрватски програм предвиђа још и стварање приватних и јавних комуникацијских текстова (обавештења, огласа, реклама, захвалница, позивница), чега у српском програму нема. Српски програм, пак, предвиђа писање приказа, осврта и књижевних паралела, те молбе, жалбе и пословног писма, јер се у четвртном разреду ученици упућују у коришћење административног стила. У усменом изражавању ученици српских гимназија се упознају с реториком.

Српски програм културе изражавања у сва четири разреда гимназије доноси захтеве који ученике упућују на вежбања у обради текста на рачунару, чега нема ни у једном програму бивших република српскохрватског говорног подручја. С обзиром на то да време у коме живимо прати невероватно брз технолошки развој, те би садржаје свакако требало уврстити у све гимназијске програме за матерњи језик.

V ЗАКЉУЧАК

Проучавање наставних програма бивших истојезичних југословенских република у периоду између 1963. године и последње деценије 20. века, којима смо се у једном делу овога рада бавили, представља историографски запис и оквир за дубљу анализу данас важећих докумената за матерњи језик у основној школи и гимназији општег типа, што чини суштински део рада.

Дијахронијским прегледом наставних планова и програма за основну школу у Социјалистичкој Републици Србији, који је подразумевао праћење и поређење многобројних чињеница, закључено је да је у овом периоду најмање функционалан био програм из 1963. године, јер у њему није било конкретизације садржаја. То је потпуно очекивано с обзиром на чињеницу да он представља редакцију првог наставног програма за јединствену, осмогодишњу основну школу из 1959. године. С друге стране, план из овога периода предвиђао је највећи недељни фонд часова матерњег језика од 1959. године до данас (6 часова у петом, 5 у шестом и по 4 часа у седмом и осмом разреду). Осим тога, и наставна недеља трајала је дуже – шест дана. За разлику од овога документа, план из 1976. године доноси смањење недељног фонда за по један час у петом и шестом разреду, па се у петом српскохрватски језик изучавао на 5, а у шестом, седмом и осмом разреду на 4 часа.²²⁰ Иако је број часова био смањен, програм из 1976. године доносио је врло детаљно разрађене програмске целине и прецизне програмске захтеве. То је, уједно, документ у коме се, у односу на све претходне и потоње, највише пажње поклањало култури изражавања. У прилог тези да се потреба да се језик поштује и негује повећава уколико се народни језик у одређеним срединама изразитије разликује од стандардног иду и захтеви дати у овом програму управо у подручју усменог и писменог изражавања, у којима се наводи да је у школама призренског и јужноморавског подручја обавезно казивање напамет научених краћих одломака у стиху и прози, и то уз помоћ звучне читанке, и инсистирање на стандардној акцентуацији. Већ у наредном програму из 1984. године наведени захтеви се бришу. Податак да је у овоме документу драстично смањен и број текстова из

²²⁰ Овакав недељни фонд часова није промењен ни у једном од каснијих наставних планова, па ни у данас актуелном.

народне књижевности доприноси закључку да су у програму за основну школу из 1984. године чињене врло непромишљене измене. Програм из 1990. и 1991. године такође је имао извесних мањкавости. Оне су се углавном огледале у чињеници да су програмски захтеви били врло бројни и сложени, те да су садржаји били предимензионирани у односу на узрасне могућности ученика и њихове обавезе у оквиру мноштва других предмета с такође врло захтевним програмима.

Резултати проучавања докумената за основну школу из осталих бивших социјалистичких република са српскохрватског говорног подручја, који више нису на снази, показали су да су наставни програми који су се примењивали до 1990. године садржајно били веома слични, нарочито у подручјима језика и језичке културе. У подручју књижевности програми су се углавном разликовали у делима која су чинила лектуру, а до тих разлика је долазило услед примене принципа јединственог за све за нас значајне републике (тзв. завичајни принцип), односно различитог учешћа националних чинилаца у програмирању од републике до републике. У назначеном периоду у програмима СР Србије и СР Хрватске за основну школу лектиром су доминирали писци одговарајућих националних књижевности (српски односно хрватски), потом писци оне друге јужнословенске књижевности (у Србији хрватске, у Хрватској српске), те покоји бошњачки (тада муслимански) и, још ређе, црногорски писац. У босанскохерцеговачким програмима однос у заступљености поменутих националних књижевности био је најравномернији, с напоменом да се и у њима јављао само покоји књижевник из Црне Горе. У Црној Гори садржаји наставе књижевности, односно избор дела за лектуру, били су веома слични онима у српском програму, с тим што је црногорски програм доносио више дела чији су аутори били с простора СР Црне Горе.

За разлику од приказаног периода, последњу деценију 20. века на српскохрватском говорном подручју пратило је и обележило много неслагања међу народима који су тај простор насељавали. Тако је у овом историјски крајње нестабилном времену, између осталог, дошло и до језичке издељености, а прве и највидљивије промене у овој сфери тичале су се назива и уставноправног статуса дотадашњег српскохрватског језика. Наиме, у то време су у бившим

југословенским републикама етничке односно националне варијанте истог стандардног језика – српскохрватског, уз нешто подешавања и преудешавања, подигнуте на ранг нових језика – у Хрватској хрватског, у Федерацији Босне и Херцеговине бошњачког (кога сами Бошњаци зову босански) и, релативно скоро, у Црној Гори црногорског. Језичку дезинтеграцију морала је да прати и просветна дезинтеграција, па се у новим државама у транзицији, уз економске и друге потешкоће, покушавао извршити и заокрет у сфери образовања, нарочито у основној школи. Тако су у новонасталим државама надлежне институције одмах кренуле с радом на доношењу нових наставних планова и програма који су се заснивали на новим друштвеним, идеолошким, културолошким, филозофским и педагошко-дидактичким основама.

Анализа актуелних програма за основну школу на бившем српскохрватском говорном подручју показала је да је процес јачања основног васпитања и образовања, изналажење квалитетнијих садржаја и метода рада, те решавање свих важнијих питања да би се што успешније реализовали задаци које је друштво поставило за циљ и даље актуелан, нарочито у Хрватској и Србији, у којима тек треба да се пређе на основно образовање које ће трајати девет година. И данас се велики број педагога, методичара, стручњака, завода, школа и института бави разним научним, стручним, друштвеним и практичним испитивањима како би рад у основном образовању био квалитетнији и успешнији.

На основу резултата до којих се контрастирањем тренутно важећих програма за основну школу дошло, може се закључити да су методолошки и концепцијски (дакле, формално), али у настави језика и језичке културе и садржајно, међусобно најсличнији српски и хрватски програм. Иако је хрватски документ мањи по опсегу односно броју програмских захтева, што се садржаја у подручјима језика и културе изражавања тиче, ту суштинских разлика међу програмима нема; различит је само начин њиховог распоређивања (редослед тематских целина, најзначајнијих садржаја, доминантних активности, исхода учења и сл.), те понегде стручни (лингвистички) термини. Но, и поред свих тих у раду помињаних термилошких новина, које су дошле с развојем „хрватског новоговора“, конкретни садржаји на које смо у програмима за хрватски и српски језик наилазили указују нам на чињеницу да ни између програма, а ни између

језика који се говоре у Београду и Загребу, већих разлика нема. Оне су толико безначајне да је готово сигурно да ће се мање разумети две особе које комуницирају на релацији Међумурје – Загреб, него на релацији Београд – Загреб.

Талас вештачког стварања језичких разлика према српском језику заплуснуо је и Хрватску, и Федерацију Босне и Херцеговине, и Црну Гору. У Хрватској се оживљавају хрватски архаизми, искивају се неологизми, термини из свих струка пребацују се са традиционалних и интернационалних основа на „новохрватски“ (Бугарски 1997: 14). Хрвати ће, истиче Бранислав Брборић, вероватно и даље настојати да, пре свега у лексици, „разлике умножавају, што може, особито у терминологијама, отежавати споразумевање, али се ни њима неће исплатити да измисле фонему више, акценат више, род и број више, да не спомињем све оно што је костур заједничког нам стандардног језика“ (Брборић 2000: 176).

На ове Брборићеве речи морамо се надовезати констатацијом да се Црногорцима изгледа „исплатило“ да „измисле“ фонему више, па тако њихови ученици од 2011. године у школама уче 32 слова, чиме је између црногорског народног језика и црногорског књижевног језика стављен знак једнакости, а између српског стандардног језика и црногорског језика направљена разлика. Сами Црногорци ту могућност изједначавања свог народног и књижевног језика сматрају изузетним богатством, те и даље интензивно раде на његовој архаизацији. Најкрупнија садржајна измена унета у програмске садржаје из граматике је, дакле, што је било најмање очекивано, извршена управо у црногорском програму, и то су две нове фонеме – *ć* и *ž*.

У Федерацији Босне и Херцеговине промене у језику углавном се тичу говорних образаца и језичког понашања, што се нимало није одразило на наставни програм. Такође се, кроз лексику, истиче исламска (турска, арапска, персијска) црта културног наслеђа.²²¹ Садржаји из језика у програмима Републике Србије и Републике Српске потпуно су идентични; разлика једино постоји у њиховом распоређивању у оквиру разредâ.

²²¹ Према Сити Сучићу, данас се лексичка варијантација између ових језика креће између 3 и 7 процената, тј. око 95% лексике је заједничко (Сотировић 2009).

Разлике које су уочене у садржајима и захтевима датим у подручју које се односи на културу изражавања такође су минималне, што представља још један доказ да су српски, хрватски, бошњачки и црногорски у лингвистичком смислу, генетски, структурно, стандардоллошки и функционално, и даље један језик, док се административно могу сматрати различитим и различито звати.

Наставни планови и програми за матерњи језик и књижевност на простору Републике Србије (и Републике Српске), Републике Хрватске, Федерације Босне и Херцеговине и Републике Црне Горе не разликују се, дакле, у граматички, већ се, најпре, разликују у називима предмета (што је природна последица промена у номенклатури језика), мало се разликују у структури тематских целина и садржајима у подручју *Култура изражавања*, а знатно се разликују у избору текстова у оквиру наставе књижевности. Формално, разлике се углавном односе на распоред грађе у оквиру разредâ, што зависи од процена тимова стручњака који раде на састављању наставних програма шта ком узрасту одговара.

Како је један од циљева израде ове докторске тезе био управо прикупљање података који би помогли предузимању даљих мера за унапређење постојећих наставних програма за српски језик у основној школи и гимназијама Републике Србије и како прикупљени подаци потичу из наставних програма за матерњи језик који су данас у примени на далеко ширем подручју но што је то Република Србија – на подручју које је некада покривао српскохрватски језик, осврнућемо се укратко и на специфичности докумената које смо у току истраживања пратили. Наиме, контрастивна анализа програма за матерњи језик из Србије, Хрватске, Босне и Херцеговине и Црне Горе требало је да нам омогући да се критички поставимо према за нас најважнијем, српском наставном програму, и да објективно сагледамо, колико нам знање и искуство дозвољава, шта је у њему добро и шта треба у будућности сачувати, а шта је оно што треба мењати и која су то решења која бисмо, евентуално, могли преузети из суседних држава.

Наставни планови и програми за основну школу у Републици Србији одувек су привлачили пажњу људи који су директно или индиректно укључени у функционисање наставног процеса, али су расправе о овим питањима додатно интензивирание последњих година. Разлог томе првенствено треба тражити у преовлађујућем незадовољству међу различитим учесницима у настави актуелним

плановима и програмима које карактерише преобимност, нефункционалност, често неприлагођеност узрасту ученика и њиховим пре свега менталним могућностима, неусаглашеност с европским и светским тенденцијама итд. Интересовање за наставне планове и програме је у данашње време разумљиво и из других разлога: живимо у условима веома динамичног и интензивног развоја друштва, језички систем који изучавамо у оквиру предмета о коме говоримо, захваљујући измењеним социополитичким чињеницама, сада припада неколиким сродним језицима, садржаји програма за матерњи језик одређују идентитет и карактеристике одређеног народа и сл.

Чиниоци који данас више него ранијих година значајно утичу на структуру и садржаје наставних планова и програма су и развој науке, технике и технологије, најновија сазнања о детету и процесу учења, оптималан однос између друштвених и индивидуалних потреба и циљева, потреба оспособљавања за самообразовањем и перманентно образовање, ублажавање строге предметне подељености, потреба за актуелизацијом, флексибилношћу и економичношћу програма итд.

Оно што је у Републици Србији, такође, другачије у односу на наставу донедавно јесте чињеница да је структура ученика у данашњој основној школи врло хетерогена, нарочито откад су у редовну наставу укључена и деца с различитим сметњама у развоју (тзв. инклузија у настави).²²² И поред тога, наставни програми за одређени узраст у редовној настави ни данас нису диференцирани, већ су прилагођени просечном ученику, док се за ученике који не постижу минимум у знању и оне изнад просека организују додатна и допунска настава, чија је реализација понекад спорна.

Када су у питању садржаји актуелног програма за српски језик, у јавности се с разних страна често чују замерке које се односе на број и сложеност програмских захтева, на оптерећеност ученика непотребним садржајима, чињеницама и детаљима. Став да су језичке конструкције и програмски захтеви у документу за основну школу примеренији ученицима средње школе износе и многи који директно или индиректно учествују у организовању наставног процеса. Наиме, наставници практичари, а све више и родитељи, који су принуђени да

²²² Искуства наставника практичара у вези с инклузијом у настави иду у прилог тези да она више штети но што доприноси квалитету наставног процеса.

знатан део времена проводе у раду с децом, траже разумевање од стране састављача програма, истичући како су програми сувише захтевни и како њихов опсег данас представља тешкоћу и за најспособније ученике.

Годишњи односно недељни фонд часова за матерњи језик у Републици Србији мањи је у односу на окружење и земље Европске уније. То, међутим, не представља никакву новину, јер су наведени подаци исти годинама уназад. У већини европских земаља недељни број часова матерњег језика креће се од 8 до 12, док у бившим истојезичним југословенским републикама Босна и Херцеговина и Црна Гора, које су прешле на деветогодишње основно образовање, имају по пет часова у петом и шестом и по четири часа недељно у остала три разреда, Хрватска, која ће такође од школске 2013/14. године прећи на деветогодишње образовање, има по пет часова у петом и шестом и по четири у седмом и осмом разреду, док Србија има пет часова само у петом разреду, а по четири у шестом, седмом и осмом.

Ситуацију додатно отежава чињеница да тако мали фонд часова прати преобиман наставни програм, чији су се садржаји, како је показала њихова анализа у овом раду, временом само увећавали и усложњавали. Из тих разлога практична настава се све чешће своди на часове обраде, док утврђивање и увежбавање градива, за шта се има премало времена, губе своју основну функцију, а има изгледа да се у будућности и потпуно занемаре, те да се све провере степена усвојености знања врше преко израде различитих врста тестова.

Дакле, доминантан утисак који се стиче након анализе постојећег програма за српски језик и књижевност јесте да је он у захтевима које доноси преамбициозан. Опсег наставних садржаја у њему је толики да се њима већина ученика оптерећује изнад својих могућности. Трудом да се садржаји у целости реализују ученици се не уче мишљењу и учењу, већ запамћивању и репродуковању запамћеног; захтевима који се односе на фактографска знања они се недовољно оспособљавају за будуће време у коме се све брзо мења.

Решење овога проблема није нимало једноставно. С обзиром на чињеницу да је повећање фонда часова за Српски језик и књижевност нереално, јер би се онда морао смањити број часова неког другог предмета у оквиру ког се научна сазнања и чињенице такође брзо увећавају, могућност која преостаје јесте да се у

будућем програму уради извесно растерећење садржаја умањењем програмских захтева бар за 10 до 15%. Ипак, чињеница да савремени наставни планови и програми за Српски језик и књижевност морају бити усаглашени са сазнањима и достигнућима до којих се дошло у лингвистици и да морају пратити развој савремене књижевности, актуелне и у књижевној критици признате песнике и писце не сме се пренебрећи. Када је језик у питању, то и не представља значајнији проблем, јер се једном научно утемељене чињенице углавном не могу брзо променити, што нам потврђује и компаративна анализа програма на бившем српскохрватском говорном подручју,²²³ али се, с друге стране, садржаји из књижевности морају чешће мењати јер се писана реч веома брзо умножава. Док нека дела губе на актуелности, истовремено се јављају многа нова, актуелнија и читанија. Свим тим новим текстовима мора се прилазити веома обазриво и критички, а избор дела која ће се унети у програм никако не би смео да буде мотивисан тренутном политичко-идеолошком подлогом на којој почива наша друштвена заједница, већ њиховом књижевноуметничком вредношћу.

За разлику од актуелних програма бивших југословенских република анализираних у раду, који су се у односу на ранија документа значајније окренули према функционалним знањима из језика (у центру пажње су исходи знања и активности ученика), у српском програму је још увек тежиште на изучавању граматике на традиционалан начин (и даље се инсистира на класичној вези између стандардног језика и књижевноуметничких текстова, чиме се занемарују остале његове употребне сфере). Зато императив савременог програма треба да буде, поред прекопотребног растерећења садржаја, његова практична вредност, што се може постићи учењем језика на ванкњижевним текстовима (новинским, стручним, научно-популарним), с којима се човек свакодневно среће у свом животу и раду. Уколико бисмо програм српског језика растеретили многих, усуђујемо се рећи, ученику основне школе непотребних садржаја, остало би више времена и простора за овладавање функционалном писменошћу, што данас јесте

²²³ На поменутом простору, у свим републикама о којима смо говорили, језик је променио име, наставни предмети су, у складу с тим, променили име, али је садржина онога што се изучава под новим именима углавном остала иста. Другачије писање истих речи или разлике у појединим лексемама не могу различитим учинити и језике, поготову када је реч о језицима који су с историјске стране исти (в. Нејлор 1996: 7).

проблем могих свршених ђака основне школе. Тако бисмо могли, на пример, у оквиру лекцијских целина о глаголском виду и глаголском роду ученике упознати само са основном поделом глагола према овим категоријама, не и са свим подврстама; садржаје из тематске целине о грађењу речи требало би распоредити у више разреда, а захтеве који се односе на увежбавање ученика у грађењу по различитим моделима смањити; такође није неопходно ни на узрасту седмог разреда сазнати све о синтагмама (напоредни односи међу синтагмама од бивших република српскохрватског говорног подручја и даље се изучавају само у Републици Србији); узрасту ученика осмога разреда није примерено анализирање примера старословенског текста на коме се уочавају његове карактеристичне особине и сл.

С друге стране, у оквиру културе изражавања наш је програм ускраћен за многе практичне садржаје којих у програмима осталих помињаних република има и који ће у смислу функционалног описмењавања ученике заиста припремити за даље школовање, па и за будуће професионалне задатке. Ту, пре свега, мислимо на различите врсте незваничних и званичних разговора (импровизација разговора радом у пару), вежбе у вођењу дијалога, те на организовање честих провера писмености путем многобројних врста диктата. У српском програму се, у односу на остале, у овом сегменту недовољно пажње посвећује усменом изражавању, а у оквиру писменог изражавања мање су заступљени диктати. С обзиром на чињеницу да различите врсте диктата представљају врло ефикасан вид увежбавања и проверавања правописног знања ученика, добро би било да се у наредним програмима садржаји културе изражавања обогате оваквим врстама активности. Такође је важно нагласити да баланс између часова усменог и часова писменог изражавања треба да постоји не само у програмима, него и у пракси.

Број домаћих писмених задатака у Републици Србији, с анализом на часу, који у сваком разреду износи осам, могао би се смањити на седам.²²⁴ Тиме би се створила могућност да се у програм унесу захтеви о којима смо малочас говорили. Узгред речено, захтева о изради домаћих писмених задатака нема ни у једном другом програму бивших југословенских република српскохрватског говорног подручја.

²²⁴ У програму Републике Српске у основној школи се, на пример, у оквиру сваког разреда ради по шест домаћих задатака с анализом на часу.

Процес евалуације актуелног документа за основну школу још увек је у току. Садржаје наставног програма за Српски језик и књижевност у будућности треба бирати тако да доприносе формирању писменог, креативног, самосталног и мислећег човека, да имају научну и практичну вредност, да буду прилагођени реалним могућностима ученика, да се обезбеди усаглашеност њиховог обима с временом одређеним за њихово проучавање. У свему овоме морале би се, свакако, уважавати законитости процеса учења, диференцијација дела програмских захтева према склоностима и способностима ученика и усаглашавање друштвених и индивидуалних циљева колико је то могуће. У вези с овим можемо споменути идеју методичара Крешимира Безића који је још 1987. године предложио да се, у складу с психофизичким могућностима ученика, израде максимална варијанта наставног програма за најспособније ученике, оптимална, за већину ученика, те минимална за најслабије ученике основне школе (Безић 1987: 124).²²⁵

Када је реч о средњошколском образовању, школе с најдужом традицијом у Републици Србији су гимназије. И поред тога, гимназијски програми су документи који су у претходних двадесет година најмање били обухваћени реформским процесима.

У односу на другу половину 20. века, када је бити ђак гимназије била привилегија најбољих, последњих година се, како показују резултати квалификационих испита за упис у средње школе, у ту установу, иако пружа најшире образовање, уписује све више ученика чије је знање слабије од знања оних који се опредељују за стручне школе. Забрињава и податак да се за похађање гимназија из године у годину опредељује све мањи број свршених основаца.

Разлог томе вероватно лежи у чињеници да је наставни план за гимназије у последње две деценије претрпео само незнатне измене, док је у наставним програмима доста тога мењано, али комплетно нових програма још увек нема. Када је реч о Српском језику и књижевности, настава се до 2011. године изводила по програмима из 1990. и 1991. године; од 2011. године у примени су иновирани наставни програми чија реформа још увек није завршена и који представљају само прелазно решење до доношења нових.

²²⁵ Безић је, додуше, о овом проблему говорио генерално и мислећи на наставу природе и друштва, чијом се методиком бавио, али се исти овај модел веома функционално може применити и у настави језика и књижевности.

На комплетну реформу гимназијских програма у Републици Србији чека се више од две деценије. С увођењем реформисаних програма у праксу и даље се одуговлачи јер су они припремани без претходно донетих одговарајућих стандарда, без нацрта о организовању велике матуре итд. Узроке спорим и компликованим процесима измена наставних планова и програма у Србији треба тражити и у врло компликованој и бирократизованој процедури њихове израде, а потом, што процес додатно успорава, њиховог усвајања. Да би се садржаји наставних програма континуирано мењали, неопходно је најпре упростити правне процедуре. Последњих година гимназијско образовање у Србији изложено је и другим проблемима – удео гимназијског образовања у односу на остало средњошколско образовање много је мањи него у другим европским земљама; незадовољавајућа је селекција ученика – у гимназије више не одлазе најбољи ђаци итд. (Службени гласник 2012: 32–33).

Актуелни гимназијски програм у Републици Хрватској такође чека на реформу, јер је донет још далеке 1995. године и јер га, генерално, карактеришу преобимни и узрасту неприлагођени захтеви. У Босни и Херцеговини је ситуација, због њеног специфичног друштвеног уређења, такође врло компликована, те је на комплетној територији у примени заједничко језгро програма (чини га 70% садржаја), док о преосталих 30% садржаја у Федерацији БиХ одлучују надлежна министарства кантона, а у Републици Српској Министарство просвете и културе Републике Српске. Заједничко језгро наставног програма за гимназије у Босни и Херцеговини у примени је од 2003. године. Чини се да је послове око доношења нових гимназијских програма до даљњег завршила једино Црна Гора, у којој је реформисан гимназијски програм донет недавно, 2011. године.

Контрастивном анализом актуелних гимназијских програма на бившем српскохрватском говорном подручју дошло се до идентичних резултата као и код анализе програма за основну школу. Наиме, садржаји из језика и културе изражавања се готово у потпуности поклапају, с разликом у распореду одређених програмских захтева у оквиру разредâ, док су садржаји у оквиру подручја *Књижевност* претрпели озбиљне измене и допуне у свим за нас значајним државама с простора бивше СФРЈ. Садржаји ове програмске целине нису битније мењани када су у питању упутства о интерпретацији књижевноуметничког текста,

књижевнотеоријски појмови, упутства која се односе на читање и запамћивање стихова и одломака из прозних текстова, али су у избору текстова односно лектире измене крупне и многобројне. Тај је податак потпуно очекиван јер се избор текстова у програмима и у стабилним историјским периодима одређене друштвене заједнице често мења. Како је период који смо у раду пратили обележило историјски немирно време и како актуелни гимназијски програми о којима смо говорили представљају израз националних и културолошких потреба више различитих друштвених заједница, промене су, очекивано, биле бројне и изразите. Треба нагласити да се у пракси при избору књижевноуметничких текстова који ће се наћи у програму одређене државе много мање уважавају захтеви које постављају психологија, педагогија и дидактика, а много више друштвено-политичке околности и национални интереси. Ову тврдњу најексплицитније нам потврђује избор писаца и дела у актуелним програмима бивших република Федеративне Југославије.

Када је о подручју које доноси граматичке садржаје реч, контрастирање гимназијских програма који се примењују у бившим републикама српскохрватског говорног подручја такође нам потврђује тезу да ће српски, хрватски, бошњачки и црногорски језик увек бити повезани мноштвом језичких чињеница на свим нивоима језичке структуре – и у фонетици и фонологији, и у морфологији и у синтакси, стилистици и фразеологији. Разлика, свакако, има и њихов ће се број сигурно увећавати, у првом реду у лексици. И поред тога, данашњи програми дефинитивно, и из угла наставне методологије, потврђују да су о судбини српскохрватског језика одлучили социолингвистички аргументи и политика (општа или језичка, како год), док су, у односу на њих, конкретне лингвистичке чињенице остале у другом плану. Отуда тврдња да, када говоримо о свим овим језицима, ми заправо и даље говоримо о једном језичком систему.

Иновирани гимназијски наставни програми за Српски језик и књижевност у Републици Србији, који су у примени од 2011. године, важе ограничено – две године. Без обзира на ограничено важење, они ипак доносе прекопотребно освежење садржаја намењених гимназијалцима, али и наду професорима да се на поменутом пољу коначно нешто ради. Ограничењу важења иновираних програма највише је допринела чињеница да су они припремани без претходно

дефинисаних одговарајућих стандарда образовних постигнућа ученика (кључна знања, умења, компетенције и системи вредности које би ученици требало да усвоје кроз читаву средњу школу), без пројекта за велику матуру и без пажљиво одмереног односа и структуре обавезних и изборних предмета и садржаја у оквиру њих.

Гимназијски програм за Српски језик и књижевност, и поред поменутих пропуста у начину доношења, има много позитивних страна. То је, најпре, чињеница да је изменама у дефинисању циља и задатака наставе српског језика и књижевности постигнуто да фокус више није на стицању знања, већ на развоју различитих компетенција ученика (знања, ставова, вредности, вештина), које имају већу употребну вредност у свим сегментима живота ученика.

Програмско подручје *Књижевност* у програму из 2011. године, за разлику од програма из 1990. и 1991. године, почиње основним појмовима о уметности, врстама уметности, уметничким изражајним средствима и уметничким (естетским) доживљајима. Ова садржајна новина доприноси квалитету гимназијског програма јер се њоме надограђује врло оскудно знање које о овим појмовима ученици стичу у основној школи. Значајно је и уношење у програм сегмента *Технике истраживања књижевноуметничког дела*, којим се ученици упућују у коришћење различитих типова књига као извора информација и коришћење електронских база података и садржаја с интернета.

Када је реч о избору текстова за интерпретацију, ту су учињене озбиљније измене и допуне. Неке од њих су добродошле, док за неке нема логичног објашњења. Тако је, на пример, нејасно зашто је из програмске целине *Увод у проучавање књижевног дела* изостављена збирка новела „Рани јади“ Данила Киша, када су подаци добијени у истраживању о томе шта српски гимназијалци најрадије читају, које је у мају 2007. године организовао методичар Вељко Брборић и којим је било обухваћено пет српских гимназија, показало да је код ученика првог разреда на трећем месту по читаности управо ово дело, одмах после „Антигоне“ и „Ромеа и Јулије“. Ситуација се битније није изменила ни данас.

Из програма за први разред су, такође неосновано, изостављене и народне епске песме „Кнежева вечера“ и „Ропство Јанковић Стојана“, а беспотребно је

сужен и списак појмова које су ученици у оквиру народне књижевности усвајали на основу програма из 1990. године, чиме су проширивали своја знања о српској традицији, те развијали општу културу.

Лоше решење представља и чињеница да се приповетка „Пут Алије Ђерзелеза“ Ива Андрића сада обрађује у другој години, у оквиру епохе реализма, јер се тиме нарушава књижевноисторијски принцип конципирања градива у гимназијском програму, доследно примењиван у свим осталим разредима.

За разлику од наведених примера, у подручју *Књижевност* дошло је и до многих позитивних промена. На пример, у другом разреду је комедија Бранислава Нушића „Народни посланик“ замењена комедијом „Госпођа министарка“;²²⁶ смањењем броја песама српских модерниста у трећем разреду у односу на програм из 1991. године постигнуто је извесно растерећење програма; измене извршене у сегменту *Савремена књижевност*, којих је, иначе, било највише, свакако су биле неопходне и добро су дошле, јер се књижевност стално развија, појављују се нови писци с новим делима, поједини књижевноуметнички текстови губе на актуелности, док други добијају на значају, а сва та кретања у књижевној уметности и књижевној критици нужно је испратити и у наставном програму.

За разлику од наставе књижевности, у подручјима језика и културе изражавања разлике између програма из 1990. и 1991. године и иновираног програма су мање. Оно што је, међутим, измењено, а што је, чини се, највише штете нанело управо настави језика, јесте чињеница да у иновираном документу више нема прецизно одређеног броја часова за свако програмско-тематско подручје, нити, у оквиру подручја, за сваку књижевноисторијску епоху односно грану граматике у оквиру језика. У програму из 1991. године број часова књижевности, језика и језичке културе био је јасно дефинисан и у њиховом односу није смело бити никаквих произвољности. И поред тога, у пракси је често долазило до непоштовања распореда годишњег фонда часова, од којих је око 60% требало да припада настави књижевности, а око 40% настави језика и културе изражавања. Те су препоруке од стране многих наставника занемариване, па су наставне јединице из граматике често биле само слово на папиру, док је ученицима у пракси од језичких садржаја пружано врло мало. Сада, када ни

²²⁶ Поменуто истраживање показало је да ученици врло нерадо читају дело „Народни посланик“.

наставни програм не доноси предлог о односу часова ових трију предметних подручја, ситуација с граматичким и правописним садржајима може постати још гора.

Избор садржаја из језика у гимназијском програму из 1990. и 1991. године био је сасвим применљив, а изменама које су извршене 2011. године његовом квалитету се додатно допринело. Тако је програм за други разред растерећен градива о функционалним стиловима српског књижевног језика, који се сада парцијално обрађују у више разреда у оквиру наставе културе изражавања; у трећем разреду, поред садржаја који се односе на стилску вредност лексема, иновирани програм доноси садржаје из којих ученици стичу нова сазнања о саставу лексике српског стандардног језика и пореклу српске лексике (српске народне речи, позајмљенице, црквенословенске речи), чиме обогаћују своју културу говора и сл. Измена коју, према нашем мишљењу, није требало чинити односи се на изостављање из програма садржаја који се тичу типова језика, језика у свету, језичке сродности и језичких универзалија, чиме су ученици ускраћени за врло важне информације које се тичу опште лингвистике, али и опште културе ученика. Такође је у вези с практичном наставом српског језика врло лоше и то што је у гимназијама, када је у питању градиво из граматике, годинама уназад у употреби, додуше с мањим изменама, уџбеник из 1989. године (Станојчић и др. 1989).

Генерално гледано, садржаји које доноси иновирани програм у оквиру подручја *Књижевност*, *Језик* и *Култура изражавања* су задовољавајући и употребљиви, али се у гимназијској настави јавља други, много већи проблем, а то је проблем њихове реализације. Наиме, у свим средњим школама, па и у гимназијама, влада криза читања, читалачка писменост (разумевање текста и способност рада на тексту) је врло ниска, језички садржаји се избегавају, а језичка култура је на врло ниском нивоу. Све то – нечитање или читање сажимањем осакаћених текстова, те занемаривање наставних јединица из граматике и правописа, за последицу има многобројне полуписмене и функционално неписмене свршене средњошколце, те у текућој реформи гимназијског образовања више пажње треба посветити тим проблемима, него самим садржајима наставних програма.

Студија *Искусва у изради наставних планова и програма (curriculum)*, која се темељи на истраживањима земаља чланица OECD и CERИ²²⁷ доноси основне теоријске и методолошке елементе који треба да учествују у изради докумената који подстичу активности ученика путем индивидуалног или групног рада. Као облици таквог документа наведени су: обавезни програм, програмско језгро и изборни део, концепцијски оквири, кључни концепти и основне теме (Макевић 2005: 555). Предности оваквих програма над централизованима су следеће: прилагођени су специфичностима средина у којима се школа налази и у којима ученици живе и уче и засновани су, између осталог, на локалним друштвеним и материјалним могућностима, те тако делују ефикасније у мотивисању ученика на рад и образовање.

Уочавање битних чињеница, њихова анализа и уопштавање активности су које се најбоље могу постићи напуштањем стратегије учења и поучавања фронталним обликом рада и једносмерним комуницирањем у разреду и увођењем групног рада, рада у пару и индивидуалног облика рада, уз примену проблемске наставе, учења откривањем, учења на погрешкама, интегративног и акцелеративног учења. У тако организованој настави наставник постаје координатор који ученике у раду само води, усмерава, мотивише и даје им повратне информације. Да би се све то постигло, будући програми за матерњи језик у основној школи требало би да буду знатно редуковани и да обухвате врло оштро селекционисане репрезентативне садржаје из фондуса граматике и строго биране садржаје из културе изражавања и књижевности, усмерене првенствено ка функционалном и читалачком описмењавању ученика. Садржаји из језика и језичке културе не би морали да подлежу честим изменама, за разлику од наставе књижевности код које програмски захтеви делом треба да остану отворени за увођење факултативних текстова по избору ученика и наставника и да се често ревидирају.

На крају додајмо и следеће. Ма колико се у бившим истојезичним југословенским републикама тежило посебностима у лингвистичкој слици језика о којима је било речи, те различитостима у избору садржаја и дела у оквиру

²²⁷ OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development (Организација за економску сарадњу и развој); CERИ – Centre for Educational Research and Innovation (Центар за педагошка истраживања и иновације).

наставе књижевности, када говоримо о предмету у оквиру кога се у школама изучава матерњи језик, ставови су потпуно усаглашени и јединствени на целој територији некадашњег српскохрватског говорног подручја. Наиме, сви се педагози, методичари, лингвисти и наставници практичари, који, заправо, најдиректније учествују у реализацији наставних програма, слажу у томе да у будућности наставу матерњег језика и књижевности, нарочито подручја културе изражавања и литературе, не би требало заснивати на једнообразним и унапред детаљно прописаним програмским садржајима, јер би то, као што је сада случај, спутавало многе ученике у развијању својих индивидуалних склоности и интересовања. Савремени програми морају имати такву структуру да се делом својих садржаја могу прилагођавати типу социјалне средине у којој се реализују и конкретним материјалним условима, што подразумева знатно већу професионалну аутономију школе и наставника у њиховом креирању и повећан број изборних наставних садржаја. Ка овом циљу усмерена је и стратегија развоја гимназијског образовања у Србији у наредним годинама, према којој се препоручује да убудуће 10% садржаја образовно-васпитног процеса у гимназијама чине факултативни садржаји. Ове препоруке добијају на снази и подсећањем на чињеницу да данас готово сви ученици многа своја знања и искуства стичу и ван школе. Ученицима се свакодневно готово агресивно намећу различити медији, компјутерски најинтензивније, а деца их често бирају радије него школу. Путем интернета и других различитих могућности које пружа савремена информационо-комуникациона технологија ученици данас стичу знатан део својих знања из различитих научних и уметничких области, те у иновираним програмима и таквом начину усвајања знања треба посветити довољно пажње. Ученике свакодневно треба упућивати у то да према садржајима доступним на интернету и према различитим телевизијским програмима морају имати врло развијен критички однос, који ће им уједно омогућити и правилну селекцију понуђеног. Уколико желимо боље резултате и у основном и у гимназијском образовању, што пре се морамо ослободити увреженог схватања да знања превасходно проистичу из наставе. Зато ученике плански морамо усмеравати ка осталим могућностима самообразовања.

Наставне програме за матерњи језик, дакле, треба континуирано мењати, али је у тим процесима нужно наћи меру између садржаја које треба унети у програм и оних који су већ добили позитивну потврду у школама. Наставу књижевности треба мењати у правцу који ће ученицима нудити виши проценат факултативних образовних садржаја, нарочито у гимназијама. Садржаји из језика не смеју бити сами себи сврха, већ морају представљати једно од средстава за остваривање циљева васпитања и образовања (развијена култура говора, функционално описмењавање, познавање и разумевање језичког система) и, најшире, језичког планирања и језичке политике друштвене заједнице у којој се примењују.

У вези с даљим усавршавањем наставних програма надлежни органи треба да су свесни чињенице да реформу не треба спроводити само када дође до значајнијих промена у друштвено-политичком систему, како је досада углавном било, већ је много значајније да до ње дође када усвајање садржаја програма представља тешкоћу и ученицима, и наставницима, а данас свакако и родитељима, што је, чини се, случај с тренутно важећим програмом за основну школу. Измене у наставним програмима треба да подстакну и резултати нових сазнања до којих се у психологији, педагогији и другим наукама дошло. Садржаји програма, који представљају кључни проблем у процесу израде наставних докумената за све нивое образовања и васпитања, треба да се прилагођавају и интелектуалном, и социјалном и емоционалном аспекту развоја ученичке личности.

Процењивање наставних планова и програма годинама уназад вршило се без стандардизованих критеријума и инструмената. Међутим, данас се без поуздане методологије евалуације не може дати валидан суд о ваљаности наставног програма. „Евалуацију или вредновање треба схватити широко: као *утврђивање стања (праћење)*, као *вредновање помоћу истраживачких резултата и као вредновање мера унапређивања наставних планова и програма*“ (Кнежевић 2005: 43). За вредновање наставних програма врло је битно да се обезбеди тимска процена од стране свих учесника у настави и заинтересованих субјеката. У процес евалуације наставних програма спада и њихово истраживање и праћење које се изводи под руководством просветних власти (инспекција, надзор, педагошки

саветници, стручни органи школе итд.), али је неопходно да у процесу не само формално, већ и активно, учествују и сами наставници, који су најупућенији у текуће проблеме. Крајњи циљ конципирања, израде, спровођења и вредновања наставних планова и програма је да се стекне увид у постојеће стање и да се прикупе основни подаци за предузимање мера неопходних за њихово унапређивање, што се лакше може постићи уколико имамо унапред дефинисане стандарде образовних постигнућа.

Разумљиво је да се наведене тежње и циљеви не решавају само доношењем квалитетних наставних програма, иако је то, свакако, предуслов за успех у наставној пракси и велико олакшање у раду наставницима. Ни најбољи програм, међутим, нема никакву практичну вредност уколико се зналачки не остварује, па се убудуће више пажње мора посвећивати и перманентном стручном усавршавању наставног кадра.

VI ДОДАТАК²²⁸

ВАЖЕЋИ НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ НА БИВШЕМ СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ

6.1. Наставни планови и програми за основну школу

6.1.1. Наставни план и програм за Српски језик и књижевност у Републици Србији²²⁹

Наставни план за други циклус основног образовања и васпитања

А. ОБАВЕЗНИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ	ПЕТИ РАЗРЕД		ШЕСТИ РАЗРЕД		СЕДМИ РАЗРЕД		ОСМИ РАЗРЕД	
	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.	нед.	год.
Српски језик и књижевност	5	180	4	144	4	144	4	136

Наставни програм за други циклус основног образовања и васпитања

1. СВРХА, ЦИЉИВИ И ЗАДАЦИ ПРОГРАМА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Сврха програма образовања

- Квалитетно образовање и васпитање, које омогућава стицање језичке, математичке, научне, уметничке, културне, здравствене, еколошке и информатичке писмености, неопходне за живот у савременом и сложеном друштву.

²²⁸ Програми које дајемо у *Додатку* и садржајно и формално (писмо, распоред пасуса, интерпункција, правопис, курзивом и болдом истакнуте речи) у потпуности одговарају оригиналним текстовима. Иако су у појединим документима уочене неправилности у примени интерпункцијских знакова и недоследности у обележавању различитих структурних јединица програмâ, у *Додатку* нису вршене никакве интервенције којима би се поменути пропусти отклонили, јер би то нарушило оригиналност званичних докумената. *Додатак* је штампан обострано из функционалних разлога

²²⁹ Приказани наставни план за Српски језик и књижевност донет је 2007. године. Наставни план за други циклус основног образовања и наставни програм за пети разред основног образовања и васпитања примењују се почев од школске 2007/08. године, за шести разред почев од школске 2008/09. године, за седми од 2009/10. године и за осми од школске 2010/11. године. Наставни програм за пети разред објављен је у Просветном гласнику бр. 6/2007 од 25. јуна 2007. године, за шести у Просветном гласнику бр. 5/2008 од 26. 5. 2008. године, за седми у Просветном гласнику бр. 6/2009 од 10. јуна 2009. године и за осми у Просветном гласнику бр. 2/2010 од 15. марта 2010. године.

- Развијање знања, вештина, ставова и вредности које оспособљавају ученика да успешно задовољава сопствене потребе и интересе, развија сопствену личност и потенцијале, поштује друге особе и њихов идентитет, потребе и интересе, уз активно и одговорно учешће у економском, друштвеном и културном животу и доприноси демократском, економском и културном развоју друштва.

Циљеви и задаци програма образовања су:

- развој интелектуалних капацитета и знања деце и ученика нужних за разумевање природе, друштва, себе и света у коме живе, у складу са њиховим развојним потребама, могућностима и интересовањима;

- подстицање и развој физичких и здравствених способности деце и ученика;

- оспособљавање за рад, даље образовање и самостално учење, у складу са начелима сталног усавршавања и начелима доживотног учења;

- оспособљавање за самостално и одговорно доношење одлука које се односе на сопствени развој и будући живот;

- развијање свести о државној и националној припадности, неговање српске традиције и културе, као и традиције и културе националних мањина;

- омогућавање укључивања у процес европског и међународног повезивања;

- развијање свести о значају заштите и очувања природе и животне средине;

- усвајање, разумевање и развој основних социјалних и моралних вредности демократски уређеног, хуманог и толерантног друштва;

- уважавање плурализма вредности и омогућавање, подстицање и изградња сопственог система вредности и вредносних ставова који се темеље на начелима различитости и добробити за све;

- развијање код деце и ученика радозналости и отворености за културе традиционалних цркава и верских заједница, као и етничке и верске толеранције, јачање поверења међу децом и ученицима и спречавање понашања која нарушавају остваривање права на различитост;

- поштовање права деце, људских и грађанских права и основних слобода и развијање способности за живот у демократски уређеном друштву;

- развијање и неговање другарства и пријатељства, усвајање вредности заједничког живота и подстицање индивидуалне одговорности.

2. ОБАВЕЗНИ И ПРЕПОРУЧЕНИ САДРЖАЈИ ОБАВЕЗНИХ И ИЗБОРНИХ ПРЕДМЕТА

ОБАВЕЗНИ НАСТАВНИ ПРЕДМЕТИ

СРПСКИ ЈЕЗИК

Циљ и задаци

Циљ наставе српског језика јесте да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да упознају, доживе и оспособе се да тумаче одабрана

књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине.

Задаци наставе српског језика:

- развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује;
- описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика;
- поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика;
- упознавање језичких појава и појмова, овладавање нормативном граматиком и стилским могућностима српског језика;
- оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникативним ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца);
- уочавање разлике између месног говора и књижевног језика;
- развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности;
- развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза;
- увежбавање и усавршавање гласног читања и читања у себи (доживљајног – изражајног, интерпретативног, истраживачког; читање с разумевањем, логичко читање) у складу са врстом текста (књижевним и осталим текстовима);
- оспособљавање за читање, доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова;
- упознавање, читање и тумачење популарних и информативних текстова из илустрованих енциклопедија и часописа за децу;
- поступно и систематично оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста;
- развијање потребе за књигом, способности да се њоме ученици самостално служе као извором сазнања; навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне);
- постепено овладавање начином вођења дневника о прочитаним књигама;
- поступно и систематично оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм);
- усвајање основних функционалних појмова и теоријских појмова из књижевности, позоришне и филмске уметности;
- упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и култпроверацањеурног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности, као и других уметничких остварења;
- развијање поштовања према културној баштини и потребе да се она негује и унапређује;
- навикавање на редовно праћење и критичко процењивање часописа за децу и емисија за децу на радију и телевизији;

- подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво;
- подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција и др.);
- васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности;
- развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима.

ПЕТИ РАЗРЕД²³⁰

Оперативни задаци:

- проверавање и систематизовање знања стечених у претходним разредима; овладавање простом реченицом и њеним деловима; појам сложене реченице; увођење ученика у појам променљивости и непроменљивости врста речи; стицање основних знања о именицама, значењима и функцијама падежа; стицање основних знања о именичким заменицама и бројевима; стицање основних знања о глаголима (видовима и функцијама); оспособљавање ученика за уочавање разлике у квантитету акцента; савладавање елемената изражајног читања и казивања текстова, одређених програмом;
- увођење ученика у тумачење мотива, песничких слика и изражајних средстава у лирској песми;
- увођење ученика у структуру епског дела, с тежиштем на књижевном лику и облицима приповедања;
- увођење ученика у тумачење драмског дела, са тежиштем на драмској радњи и лицима;
- оспособљавање ученика за самостално, планско и економично препричавање, причање, описивање, извештавање, те за објашњавање разних облика казивања (према захтевима програма).

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

ЈЕЗИК

Граматика

Обнављање, проверавање и систематизовање знања која се у овом и старијим разредима проширују и продубљују, до нивоа њихове примене и аутоматизације у изговору и писању у складу са књижевнојезичком нормом и правописом.

Проста реченица – обнављање знања о главним реченичним члановима (конституентима): предикату, као централном члану реченице, и субјекту, као независном члану реченице, који се слажу у роду и броју. Именски предикат. Зависни реченични чланови: прави и неправи објекат – допуна глагола и

²³⁰ Програм за пети разред преузет је из Просветног гласника бр. 6/2007 од 25. јуна 2007. године и у примени је од школске 2007/08. године.

прилошке одредбе за место, време, начин, узрок, меру и количину; атрибут и апозиција.

Систематизација знања о члановима реченице: главни (независни) и зависни.

Приликом усвајања и обнављања знања о прилошким одредбама уочавање и препознавање прилога, њиховог значења и функције у реченици.

Сложена реченица – појам и препознавање (указивање на функцију личног глаголског облика).

Уочавање везника у сложеној реченици и указивање на њихову функцију.

Појам променљивости и непроменљивости речи. Променљиве речи: именице, заменице, придеви, бројеви, глаголи; непроменљиве речи: прилози, предлози, везници, узвици, речце.

Промена именица (деклинација): граматичка основа, наставак за облик, појам падежа. Уз промену именица указује се на гласовне алтернације (у руци), ради правилног говора и писања, али се не обрађују.

Основне функције и значења падежа: номинатив – субјекат и део именског предиката; генитив – припадање и део нечега; датив – намена и управљеност; акузатив – објекат; вокатив – дозивање, скретање пажње; инструментал – средство и друштво, употреба у инструменталу; локатив – место.

Уз обраду падежа, уочавање и препознавање предлога и њихове функције.

Придеви – обнављање и систематизација: значење и врсте придева, слагање придева са именицом у роду, броју и падежу. Промана: компарација придева; функција придева у реченици, придевски вид.

Именичке заменице – личне заменице: промена, наглашени и ненаглашени облици, употреба заменице сваког лица *себе, се*; неличне именичке заменице (ко, што итд.).

Глаголи – несвршени и свршени (глаголски вид); прелазни, непрелазни и повратни глаголи (глаголски род). Инфинитив и инфинитивна основа. Грађење и основна функција глаголских облика. Презент, презентска основа; наглашени и ненаглашени облик презента помоћних глагола; радни глаголски придев, перфекат, футур I.

Бројеви – појам и употреба бројева, систематизација врста; главни (основни, збирни) и редни; значење бројева.

Уочавање разлике у квантитету акцента (на тексту).

Правопис

Проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда (писање присвојних придева са наставцима) – ов, -ев, -ин; и присвојних придева који се завршавају на гласовне групе: -ски, -шки, -чки; управног говора; вишечланих географских имена, основних и редних бројева и др.).

Писање придева изведених од именица у чијој се основи налази ј (нпр. армијски).

Писање назива разних организација и њихових тела (органа). Писање заменица у обраћању: Ви.

Писање генитива, акузатива, инструментала и локатива именичких одричних заменица; одрична речца **не** уз именице, придеве и глаголе; речца **нај** у суперлативу.

Тачка и запета. Запета уз вокатив и апозицију. Три тачке. Цртица.
Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање).

Ортоепија

Правилан изговор гласова: е, р, с, з.

Вежбе у изговарању дугих и кратких акцената.

Уочавање разлике у интонацији упитних реченица (Ко је дошао? Милан је дошао?).

Интонација и паузе везане за интерпункцијске знакове: запету, тачку и запету и три тачке.

КЊИЖЕВНОСТ

Лектира

Лирика

Народна песма: *Вила зида град*

Народна песма: *Војевао бели Виде, коледо*

Обредне народне календарске песме (избор)

Бранко Радичевић: *Ђачки растанак* (одломак)

Јован Јовановић Змај: *Песма о песми*

Војислав Илић: *Зимско јутро*

Душан Васиљев: *Домовина*

Јован Дучић: *Поље*

Десанка Максимовић: *Покошена ливада*

Стеван Раичковић: *Лето на висоравни*

Мирослав Антић: *Шашава песма*

Бранко В. Радичевић: *Кад мати меси медањаке, Кад отац бије*

Добрица Ерић: *Вашир у Тополи* (одломак)

Епика

Народна песма: *Свети Саво*

Народна песма: *Женидба Душанова*

Епске народне песме старијих времена (о Немањићима и Мрњавчевићима)
(избор)

Народне питалице, загонетке и пословице (избор)

Народна приповетка: *Еро с онога свијета*

Народна приповетка: *Дјевојка цара надмудрила*

Народне бајке, новеле, шаљиве народне приче и приче о животињама
(избор)

Вук Ст. Карацић: *Житије Ајдук-Вељка Петровића* (одломак)

Милован Глишић: *Прва бразда*

Стеван Сремац: *Чича-Јордан* (одломак)

Бранислав Нушић: *Хајдуци*

Иван Цанкар: *Десетица*

Бранко Ћопић: *Башта сљезове боје* (избор приче из циклуса *Јутра плавог сљеза*)

Иво Андрић: *Мостови*

Гроздана Олујић: *Небеска река*

Стеван Раичковић: *Мале бајке или Велико двориште* (избор)

Данило Киш: *Дечак и пас*

Данијел Дефо: *Робинзон Крусо*

Марк Твен: *Доживљаји Тома Сојера*

Жил Верн: *20000 миља под морем* (одломак)

Драма

Бранислав Нушић: *Кирија*

Душан Радовић: *Капетан Џон Пиплфокс*

Љубиша Ћокић: *Биберче*

Допунски избор

Душан Радовић: *Антологија српске поезије за децу*

Милован Витезовић: *Шешир професора Косте Вујића* (одломак)

Горан Петровић: *Пронађи и заокружи* (одломак)

Вида Огњеновић: *Путовање у путопис* – одломак

Тиодор Росић: *Златна гора*

Л. Н. Толстој: *Девојчица и крчаг*

А. П. Чехов: *Шала*

Са предложеног списка, или слободно, наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду.

Научнопопуларни и информативни текстови

Никола Тесла: *Моји изуми*

Милутин Миланковић: *Успомене, доживљаји, сазнања* (избор)

Павле Софрић Нишевљанин: *Главније биље у народном веровању и певању код нас Срба* (одељци о ружи, босиљку, храсту, липи...)

Веселин Чајкановић: *Студије из српске религије и фолклора* (*Сунце, Месец, ружа, босиљак...*)

Грчки митови (избор)

Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу.

Тумачење текста

Увођење ученика у анализу лирских, епских и драмских дела: мотиви и песничке слике у лирској песми; уочавање и образлагање поступака у обликовању књижевних ликова. Систематско навикавање ученика на тумачење ликова са више становишта: епско (у акцији), чулно (изглед), лирско (осећања), драмско (сукоби), психолошко (мотивисање поступака); социолошко (услови формирања и испољавања), етичко (процењивање ставова и поступака).

Уочавање и тумачење форми приповедања (облика излагања) у епском тексту (нарација, дескрипција, дијалог).

Откривање композиције епског и драмског дела; увиђање и образлагање значајних појединости у структури дела.

Откривање језичко-стилских средстава којима су обликоване слике и изазвани уметнички утисци у књижевном делу и образлагање њихове уметничке функције. Читање и критичко процењивање одломака из бележака о прочитаној лектури.

Усвајање образовних и васпитних вредности научно-популарног текста.

Књижевнотеоријски појмови

Радам на тексту и путем читалачког искуства ученици увиђају и усвајају одређене књижевнотеоријске појмове.

Лирика

Лирски субјекат (увиђање разлике између лирског субјекта и песника).

Композиција; мотиви и песничке слике као елементи композиције лирске песме; аналитички увид у водећи (главни) мотив, уметничке појединости и поенту песме.

Врсте стихова према броју слогова у лирској песми: експресивност, изражајност, ритмичност.

Језикостилска изражајна средства: епитет, оноματοпеја, поређење.

Врсте ауторске и народне лирске песме: описна (дескриптивна) песма, митолошка народна песма, обредна народна лирика.

Епика

Приповедач (увиђање разлике између епског приповедача и писца).

Облици приповедања (излагања): описивање, уочавање и образлагање облика приповедања у првом и трећем лицу; дијалог.

Фабула: елементи фабуле; уметнички поступци у развијању радње у епском делу.

Врсте стихова према броју слогова у народној епској песми: експресивност, изражајност, ритмичност.

Карактеризација: појам и врсте; етичка и језичка карактеризација ликова.

Врсте епских дела у стиху и прози: епска народна песма, бајка, новела, шаљива народна прича, прича о животињама.

Драма

Драмска радња (основни појмови о развијању драмске радње).

Драмски дијалог (основни појмови о дијалогу у драмском делу).

Чин, појава, лица у драми.

Драма и позориште: драмски писац, глумац, редитељ, лектор, сценограф, костимограф и гледалац.

Драмске врсте: драма за децу, радио и телевизијска драма.

Функционални појмови

Ученици се подстичу да разумеју, усвоје и у одговарајућим говорним и наставним ситуацијама примењују следеће функционалне појмове: свест, машта, доживљај, расположење, емпатија (преношење у душевни свет другог); став, гледиште, запажање, поређење, закључак; узрок – последица, главно – споредно, лично – колективно, реално – фантастично; стил, сликовитост, изражајност; одломак, локализовање; писац, песник, читалац; искреност, правичност, солидарност, честитост, племенитост, досетљивост, духовитост.

Читање

Увежбавање читања у себи, доживљајног и истраживачког читања; читање с разумевањем и са постављеним задацима у функцији истраживања, упоређивања, документовања, одабирања примера и тумачења текста; читање с оловком у руци (писање подсетника за рад на тексту, припремање за анализу текста).

Посебно припремање проученог текста ради увежбавања изражајног читања (тематска и емоционална условљеност ритма, темпо, паузирање и реченички акценат). Увежбавање изражајног читања у функцији убедљивог казивања и рецитовања. Учење напамет и изражајно казивање одломака из епске поезије и прозе и рецитовање неколико лирских песама.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Основни облици усменог и писменог изражавања

Препричавање кратких текстова. Уочавање структуре приче грађене хронолошким редом (увод – почетак приче, ток радње – истицање најважнијих момената, врхунац и завршетак). Препричавање динамичне сцене из епског дела, филма и телевизијске емисије.

Причање о догађајима (хронолошки ток радње) и описивање доживљаја – према сачињеном плану. Причање о измишљеном догађају на основу дате теме – према самостално сачињеном плану, уз консултовање са наставником.

Описивање: једноставног радног поступка; спољашњег и унутрашњег простора; појединости у природи.

Уочавање успешних књижевних портрета и језичко-стилских средстава у одломцима дескриптивног карактера у лирским и епским делима.

Извештавање; вест; обликовање вести према питањима: ко, шта, када, где, како и зашто.

Усмена и писмена вежбања

Уочавање разлике између говорног и писаног језика.

Комбиновање говорних и правописних вежби – говорна интерпретација интерпункцијских знакова (подизање тона испред запете и испред три тачке, а спуштање испред тачке и тачке и запете).

Ортоепске, граматичке, лексичке и стилске вежбе у усменом и писаном изражавању различитих садржаја (препричавање, причање, описивање, извештавање и др.).

Препричавање динамичне сцене из епског дела, филма, телевизијске емисије – према заједничком плану.

Причање о догађајима (хронолошки ток радње) и описивање доживљаја – по самостално сачињеном плану.

Описивање спољашњег и унутрашњег простора, појединости у природи – по датом плану. Портретисање личности из непосредне околине – по датом плану.

Писмо (међушколско дописивање); општа правила о писму као саставу и облику општења.

Ортоепске вежбе: увежбавање правилног изговора речи, исказа, реченица, пословица, брзалица, загонетака, питалица, краћих текстова; слушање звучних записа, казивање напамет лирских и епских текстова; снимање казивања и читања, анализа снимка и вредности.

Лексичке и семантичке вежбе: изналажење синонима и антонима, уочавање семантичке функције акцента; нељичевне речи и туђице – њихова замена језичким стандардом; основно и пренесено значење речи.

Синтаксичке и стилске вежбе: састављање и писање реченица према посматраним предметима на слици и заданим речима; састављање и писање питања о тематској целини у тексту, на слици, у филму; писање одговора на та питања.

Коришћење уметничких, научнопопуларних и ученичких текстова као подстицаја за сликовито казивање. Вежбе за богаћење речника и тражење погодног израза. Уопштено и конкретно казивање. Промена гледишта. Уочавање и отклањање безначајних појединости и сувишних речи у тексту и говору. Отклањање празнословља и туђица. Отклањање нејасности и двосмислености.

Увежбавање технике у изради писменог састава (тежиште теме, избор и распоред грађе, основни елементи композиције и груписање грађе према композиционим етапама).

Уочавање пасуса као уже тематске целине и његове композицијско-стилске функције.

Осам домаћих писмених задатака и њихова анализа на часу.

Четири школска писмена задатка – по два у сваком полугодишту (један час за израду задатка и два за анализу и писање побољшане верзије састава).

ШЕСТИ РАЗРЕД²³¹

Оперативни задаци:

- увођење ученика у грађење речи;
- упознавање са гласовним системом;
- упознавање гласовних алтернација, њихово уочавање у грађењу и промени речи;
- утврђивање знања о значењу и функцији придевских заменица;

²³¹ Програм за шести разред преузет је из Просветног гласника бр. 5/2008 од 25. јуна 2008. године и у примени је од школске 2008/09. године.

- стицање основних знања о грађењу и значењима глаголских облика (футур II; имперфекат; плусквамперфекат; императив; потенцијал; трпни глаголски придев; глаголски прилози);
- проширивање знања о сложеној реченици;
- оспособљавање ученика за уочавање разлике између дугих акцената;
- оспособљавање за уочавање и тумачење узрочно-последичних веза у уметничком тексту, за исказивање властитих судова и закључака приликом анализе текста и у разним говорним ситуацијама;
- развијање способности за уочавање и тумачење емоција, мотива и песничких слика у лирском тексту;
- постепено упознавање структуре основних облика усменог и писменог изражавања – према захтевима програма.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

ЈЕЗИК

Грамматика

Обнављање, проверавање и систематизовање знања која се у овом и старијим разредима проширују и продубљују, до нивоа њихове примене и аутоматизације у изговору и писању у складу са књижевно-језичком нормом и правописом.

Подела речи по настанку: прости, изведене и сложене. Суфикси – разликовање суфикса од граматичких наставака; творбена основа; корен речи. Примери изведених именица, придева и глагола (певач, школски, школовати се).

Сложенице, примери сложених речи насталих срастањем двеју или више речи, односно њихових творбених основа; просто срастање и срастање са спојним вокалом (Бео/град, пар/о/брод). Префикси; примери именица, придева и глагола насталих префиксацијом (праунук, превелик, научити).

Атрибутска и предикатска функција именица и придева.

Самогласници и сугласници, слоготворно **р**. Подела речи на слогове. Подела сугласника по месту изговора и по звучности.

Гласовне промене и алтернације – уочавање у грађењу и промени речи: палатализација и сибиларизација; непостојано **а**; промена **л** у **о**; једначење сугласника по звучности (одступања у писаном језику); једначење сугласника по месту изговора; јотовање; асимилација и сажимање самогласника; губљење сугласника (на одступања указати у примерима).

Придевске заменице: разликовање по значењу и функцији – присвојне, показне, односно-упитне, неодређене, опште, одричне; употреба повратне заменице **свој**.

Грађење и значења глаголских облика: аорист (стилска обележеност), футур II; имперфекат; плусквамперфекат; императив; потенцијал; трпни глаголски придев; глаголски прилози. Прости и сложени глаголски облици. Лични и нелични глаголски облици.

Реченица (основни појмови): комуникативна реченица (синтаксичко-комуникативна јединица која представља целовиту поруку) и предикатска реченица (синтаксичка јединица која садржи глагол у личном облику).

Независне и зависне предикатске реченице.

Вежбе у исказивању реченичних чланова речју, синтагмом и зависном реченицом.

Комуникативне реченице које се састоје од једне независне предикатске реченице и од више њих.

Правопис

Проверавање, понављање и увежбавање правописних правила обрађених у претходним разредима (писање речце **ли** уз глаголе, **не** уз глаголе, именице и придеве; **нај** уз придеве; употреба великог слова и др.).

Писање одричних заменица уз предлоге.

Писање заменица у обраћању: **Ви, Ваш.**

Писање имена васионских тела – једночланих и вишечланих.

Писање глаголских облика које ученици често погрешно пишу (радни глаголски придев, аорист, потенцијал, перфекат, футур I).

Интерпункција после узвика.

Растављање речи на крају реда.

Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање).

Ортоепија

Проверавање и увежбавање садржаја из претходних разреда (правилан изговор гласова, разликовање дугих и кратких акцената, интонација реченице).

Вежбе у изговарању дугоузлазног и дугосилазног акцената.

Интонација везана за изговор узвика.

КЊИЖЕВНОСТ

Лектира

Лирика

Народна песма: *Највећа је жалост за братом*

Породичне народне лирске песме (избор)

Обичајне народне лирске песме – свадбене (избор)

Ђура Јакшић: *Вече*

Војислав Илић: *Свети Сава*

Алекса Шантић: *Моја отаџбина*

Милан Ракић: *Наслеђе*

Јован Дучић: *Село*

Вељко Петровић: *Ратар*

Десанка Максимовић: *О пореклу*

Мирослав Антић: *Плава звезда*

Добрица Ерић: *Чудесни свитац*

Стеван Раичковић: *Хвала сунцу, земљи, трави*

Милован Данојлић: *Шљива*

Сергеј Јесењин: *Бреза*

Рабиндранат Тагоре: *Папирни бродови* или једна песма по избору из *Градинара*

Епика

Народна песма: *Смрт мајке Југовића*
Епске народне песме о Косовском боју (избор)
Народна песма: *Марко Краљевић укида свадбарину*
Епске народне песме о Марку Краљевићу (избор)
Народна приповетка: *Мала вила*
Бранислав Нушић: *Аутобиографија*
Петар Кочић: *Јаблан*
Светозар Ђоровић: *Богојављенска ноћ* (одломак)
Исидора Секулић: *Буре* (одломак)
Иво Андрић: *Аска и вук*
Бранко Ћопић: *Чудесна справа*
Стеван Раичковић: *Бајка о дечаку и Месецу*
Гроздана Олујић: *Златопрста или Седефна ружа* (избор)
Светлана Велмар-Јанковић: *Улица Филипа Вишињића* (одломак)
Вилијем Саројан: *Лето лепог белца*
Антон Павлович Чехов: *Вањка*

Драма

Коста Трифковић: *Избирачица*
Бранислав Нушић: *Аналфабета*
Петар Кочић: *Јазавац пред судом* (одломак)

Допунски избор

Б. Ћопић: *Орлови рано лете*
Данило Киш: *Вереници*
Слободан Селенић: *Очеви и оци* (одломак)
Владимир Андрић: *Пустолов* (избор)
Џек Лондон: *Зов дивљине*
Ференц Молнар: *Дечаци Павлове улице*
Хенрик Сјенкјевич: *Кроз пустињу и прашуму*
Реј Бредбери: *Маслачково вино* (избор)
Ефраим Кишон: *Код куће је најгоре* (избор)
Анђела Нанети: *Мој дека је био трешња* (одломак)
Ијан Мекјуан: *Сањар* (избор)

Са предложеног списка, или слободно, наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду.

Научнопопуларни и информативни текстови

Вук Стефановић Караџић: *Живот и обичаји народа српског* (избор)
Милутин Миланковић: *Кроз васиону и векове* (одломак)

Веселин Чајкановић: *Студије из српске религије и фолклора* (избор)
М. Иљин: *Приче о стварима* (избор)
Владимир Хулпах: *Легенде о европским градовима* (избор)
Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу.
Са наведеног списка обавезан је избор најмање три дела за обраду.

Тумачење текста

Тумачење условљености догађаја и ситуација, осећања, сукоба, поступака, нарави и карактерних особина ликова - у епским и драмским делима. Упућивање ученика у поткрепљивање властитих судова и закључака појединостама из дела, али са становишта целине. Тумачење ликова као у претходном разреду. Запажање, коментарисање и процењивање ситуација и поступака, речи и дела, физичких и других особина, жеља и могућности, циљева и средстава (њихове складности и противречности).

Упућивање ученика у откривање двоструког описивања стварности: верно представљање појава (објективна дескрипција) и маштовито повезивање појава са ставом и осећањем писца (субјективна дескрипција). Даље упућивање ученика у тумачење песничких слика изазваних чулним дражима (конкретни мотиви), те размишљањем и осећањем (апстрактни мотиви, емоције, рефлексije).

Откривање главног осећања и других емоција у лирским песмама. Уочавање мотивске структуре песме; начин развијања појединих мотива у песничке слике и њихово здружено функционисање.

Развијање навике да се запажања, утисци и закључци доказују подацима из текста и животне стварности, да се уметничке вредности истражују с проблемског становишта. Давање припремних задатака и упућивање ученика у рад на самосталном упознавању књижевног дела (усмено и писмено приказивање дела). Читање и вредновање ученичких бележака о прочитаној лектури.

Књижевнотеоријски појмови

Лирика

Врсте строфа: стих (моностих); двостих (дистих); тростих (терцет), четворостих (катрен).

Ритам: брз и спор ритам; темпо; интонација и пауза; нагласак речи и ритам; рима - врсте: мушка, женска, средња (дактилска); парна, укрштена, обгрљена, нагомилана и испрекидана; улога риме у обликовању стиха.

Језичко-стилска изражајна средства: контраст, хипербола, градација;

Врсте ауторске и народне лирске песме: родољубива, социјална песма; обичајне и породичне народне лирске песме.

Епика

Основна тема и кључни мотиви.

Фабула: покретачи фабуле; заустављање фабуле; ретроспективни редослед догађаја.

Карактеризација: социолошка, психолошка; портрет: спољашњи и унутрашњи.

Биографија и аутобиографија

Роман - пустоловни, историјски и научно-фантастични.

Предање.

Драма

Комедија - основне одлике. Хумористичко, иронично и сатирично у комедији. Карактеризација ликова у комедији.

Монолог и дијалог у драми.

Функционални појмови

Ученици се подстичу да разумеју, усвоје и у одговарајућим говорним и наставним ситуацијама примењују следеће функционалне појмове: чежња, наслућивање, сумња, запрепашћење; савесност, предострожност, хуманост, достојанство; објективно, субјективно, посредно, непосредно, драматично; запажање, образлагање, аргументовано доказивање, анализа, синтеза, упоређивање; детаљ, атмосфера, перспектива.

Читање

Усклађивање читања с природом неуметничког и уметничког текста. Даље упућивање ученика на проучавање обрађеног и необрађеног текста ради изражајног читања (условљеност ритма и темпа; јачина гласа, паузирање, реченични акценат). Казивање напамет научених различитих врста текстова у прози и стиху. Читање и казивање по улогама.

Увежбавање читања у себи према прецизним, унапред постављеним задацима (откривање композицијских јединица, дијалога у карактеризацији ликова, описа и сличних елемената; налажење речи, реченица, правописних знакова и др.).

Увежбавање брзог читања у себи с провером разумевања прочитаног непознатог текста.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Основни облици усменог и писменог изражавања

Препричавање са истицањем карактеристика лика у књижевном тексту, филму, позоришној представи. Изборно препричавање: динамичне и статичне појаве у природи (књижевно дело, филм, телевизијска емисија). Препричавање с променом гледишта. Уочавање структуре приче грађене ретроспективно.

Причање са коришћењем елемената композиционе форме (увод, ток радње, градација, место и обим кулминације у излагању, завршетак). Уочавање карактеристика хронолошког и ретроспективног причања.

Описивање спољашњег и унутрашњег простора (екстеријера и ентеријера) по заједничком и самостално сачињеном плану. Описивање динамичких и

статичких појава у природи; прожимање и смењивање статичких и динамичких слика и сцена у описивању и приповедању.

Портретисање особа из непосредне околине на основу анализе књижевних портрета и портрета личности из научно-популарне литературе.

Извештавање: кратак извештај о школској акцији, свечаности, друштвеној акцији у селу или граду и сл.

Усмена и писмена вежбања

Ортоепске вежбе: проверавање и увежбавање садржаја из претходних разреда (правилан изговор гласова, разликовање дугих и кратких акцената, интонација реченице); вежбе у изговарању дугоузлазног и дугосилазног акцента; интонација у изговору узвика.

Слушање звучних записа; казивање напамет научених лирских и епских текстова; снимање казивања и читања; анализа снимка и вредновање.

Лексичке и семантичке вежбе: разликовање облика по дужини изговора; семантичка функција узлазне интонације; именовање осећања и људских особина; један предмет - мноштво особина; значења речи приближних облика.

Некњижевне речи и туђице - њихова замена језичким стандардом.

Синтаксичке и стилске вежбе: ситуациони подстицаји за богаћење речника и тражење погодног израза; одређивање синтагмом и зависном реченицом.

Сажимање текста уз појачање информативности.

Вежбе у запажању; уочавање значајних појединости.

Синтаксичко-стилске вежбе с различитим распоредом речи у реченици, уочавање нијансираних разлика у значењу, истицању и сл.

Стваралачко препричавање текста са променом гледишта.

Причање о догађајима и доживљајима са коришћењем елемената композиционе форме - по самостално сачињеном плану. Вежбање у хронолошком и ретроспективном причању.

Портретисање особе из непосредне околине ученика - по самостално сачињеном плану.

Извештавање: кратак писмени извештај о школској акцији (сакупљање хартије, уређење дворишта ...).

Увежбавање технике у изради писменог састава (избор грађе, њено компоновање, коришћење пасуса, обједињавање приповедања и описивања).

Писање службеног и приватног писма.

Осам домаћих писмених задатака, читање и анализа задатака на часу.

Четири школска писмена задатка - по два у полугодишту (један час за израду задатка, два за анализу задатака и писање побољшане верзије састава).

СЕДМИ РАЗРЕД²³²

Циљ и задаци

Циљ наставе српског језика јесте да се осигура да сви ученици стекну базичну језичку писменост и да напредују ка реализацији одговарајућих

²³² Наставни програм за седми разред преузет је из Просветног гласника бр. 6/2009 од 10. јуна 2009. године и у примени је од школске 2009/10. године.

Стандарда образовних постигнућа, да се оспособе да решавају проблеме и задатке у новим и непознатим ситуацијама, да изразе и образложе своје мишљење и дискутују са другима, развију мотивисаност за учење и заинтересованост за предметне садржаје, као и да овладају основним законитостима српског књижевног језика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да упознају, доживе и оспособе се да тумаче изабрана књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине.

Задаци наставе српског језика:

- стварање разноврсних могућности да кроз различите садржаје и облике рада током наставе српског језика сврха, циљеви и задаци образовања, као и циљеви наставе српског језика буду у пуној мери реализовани
- развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује
- описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика
- поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика
- упознавање језичких појава и појмова, овладавање нормативном граматиком и стилским могућностима српског језика
- оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца)
- развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности
- развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза
- увежбавање и усавршавање гласног читања (правилног, логичког и изражајног) и читања у себи (доживљајног, усмереног и истраживачког)
- оспособљавање за самостално читање, доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова
- упознавање, читање и тумачење популарних и информативних текстова из илустрованих енциклопедија и часописа за децу
- поступно, систематично и доследно оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста
- развијање потребе за књигом, способности да се њоме самостално служе као извором сазнања; навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне), поступно овладавање начином вођења дневника о прочитаним књигама
- поступно и систематично оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм)
- усвајање основних теоријских и функционалних појмова из књижевности, позоришне и филмске уметности
- упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности, као и других уметничких остварења

- развијање поштовања према културној баштини и потребе да се она негује и унапређује
- навикавање на редовно праћење и критичко процењивање емисија за децу на радију и телевизији
- подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво
- подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција и др.)
- васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности
- развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима.

Оперативни задаци:

- систематизација и проширивање знања о врстама речи и граматичким категоријама променљивих речи, о значењу и употреби падежа, о врстама глагола
- систематизација и проширивање знања о реченичним члановима
- напоредни односи међу реченичним члановима
- појам синтагме и састав именичке синтагме
- појам актива и пасива
- систем назависних предикатских реченица
- напоредни односи међу независним предикатским реченицама у оквиру комуникативне реченице
- конгруенција
- разликовање кратких акцената и реченични акценат
- основни појмови о старословенском језику
- осамостаљивање за анализу лирских, епских и драмских дела
- усвајање књижевних и функционалних појмова према захтевима програма
- излагање (експозиција), опис и приповедање
- технички и сугестивни опис, техничко и сугестивно приповедање
- рад на некњижевном тексту
- информативно читање и упућивање ученика у читање „с оловком у руци“ (подвлачење, обележавање, записивање).

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

ЈЕЗИК

Грамматика

Врсте речи: променљиве и непроменљиве (систематизација и проширивање постојећих знања); подврсте речи. Грамматичке категорије променљивих речи (код именица: род; број и падеж; код придева: род, број, падеж, вид, степен поређења; код променљивих прилога: степен поређења; код глагола: глаголски вид; глаголски облик, лице, број, стање, потврдност/одричност. Гласовне промене у промени облика речи (нормативна решења).

Значења и употреба падежа (систематизација и проширивање постојећих знања). Падежи за означавање места завршетка кретања и места налажења. Падежна синонимија.

Врсте глагола: безлични (имперсонални) и лични (персонални); прелазни, непрелазни и повратни. Безличне реченице. Састав реченице у вези са врстама глагола (обнављање и проширивање); (граматички) субјекат, предикат (глаголски и именски), прави и неправи објекат, логички субјекат. Прилошке одредбе за место, време, начин, узрок, меру и количину. Реченични чланови исказани речју и синтагмом. Напоредни односи међу реченичним члановима – саставни, раставни и супротни.

Појам синтагме. Састав именичке синтагме: главна реч и атрибути. Апозиција. Апозитив.

Појам актива и пасива. Пасив саграђен са речцом *се* и пасив саграђен са трпним придевом.

Независне предикатске реченице – појам комуникативне функције; подела на обавештајне, упитне, заповедне, жељне, узвичне.

Комуникативна реченица као синтаксичка јединица састављена од најмање једне независне предикатске реченице. Комуникативне реченице састављене од двеју (или више) независних предикатских реченица у напоредном односу: саставном (укључујући и закључни), раставном, супротном (укључујући и искључни).

Конгруенција – основни појмови. Слагање придева и глагола са именицом у реченици. Конгруентне категорије придева (род, број, падеж) и глагола (лице, број, евентуално род).

Уочавање разлике између кратких акцената. Реченични акценат.

Језик Словена у прапостојбини. Сеобе Словена и стварање словенских језика. Стварање старословенског језика: мисија Ћирила и Методија. Примање писмености код Срба. Старословенска писма: глагољица и ћирилица. Старословенски споменици са српског тла.

Пример старословенског текста и уочавање његових карактеристичних особина.

Правопис

Проверавање, понављање и увежбавање садржаја из претходних разреда различитим облицима диктата и других писмених вежби.

Интерпункција у сложеној реченици (запета, тачка и запета).

Црта. Заграда. Запета у набрајању скраћеница.

Навикавање ученика на коришћење правописа (школско издање).

Ортоепија

Проверавање и увежбавање садржаја из претходних разреда (разликовање дугих и кратких акцената, дугоузлазних и дугосилазних акцената). Вежбање у изговарању краткоузлазног и краткосилазног акцената).

КЊИЖЕВНОСТ

ЛЕКТИРА

Лирика

Народна песма: *Кујунџија и хитропреља*
Посленичке народне песме (избор)
Народна песма: *Љубавни растанак*
Јован Дучић: *Подне*
Милан Ракић: *Симонида*
Владислав Петковић Дис: *Међу својима*
Сима Пандуровић: *Бисерне очи*
Милутин Бојић: *Плава гробница*
Десанка Максимовић: *Крвава бајка, Стрепња*
Стеван Раичковић: *Небо*
Мирослав Антић: *Плави чуперак* (избор)
Добрица Ерић: *Песник и Месец*
Васко Попа: *Манасија*
Иван В. Лалић: *Ветар*
Миодраг Павловић: *Светогорски дани и ноћи* (избор)
Александар Сергејевич Пушкин: *Волео сам вас*

Епика

Кратке фолклорне форме (пословице, питалице, загонетке)
Народна песма: *Диоба Јакшића*
Епске народне песме покосовског тематског круга (избор)
Народна песма: *Мали Радојица*
Народна песма: *Иво Сенковић и ага од Рибника*
Епске народне песме о хајдуцима и ускоцима (избор)
Народна приповетка: *Златна јабука и девет пауница*
Свети Сава: *Писмо игуману Спиридону*
Свети Сава у књижевности (избор из Савиних списа, народних прича и предања; народне и ауторске поезије о Св. Сави)
Доситеј Обрадовић: *Живот и прикљученија* (одломак)
Стефан Митров Љубиша: *Кањош Маџедонивић* (одломак)
Јанко Веселиновић: *Хајдук Станко*
Стева Сремац: *Поп Ђира и поп Спира*
Радоје Домановић: *Мртво море* (одломак)
Вељко Петровић: *Јабука на друму*
Павле Угринов: *Стара породична кућа*
Пеђа Милосављевић: *Потера за пејзажима*
Иво Андрић: *Прича о кмету Симану* (одломак)
Антон Павлович Чехов: *Чиновникова смрт*
Антоан де Сент Егзипери: *Мали принц*
Ана Франк: *Дневник* (одломак)

Драма

Јован Стерија Поповић: *Покондирена тиква*
Бранислав Нушић: *Власт* (одломак)
Љубомир Симовић: *Бој на Косову* (одломак)

Допунски избор

Борисав Станковић: *Наш Божић* (одломак)
Бранко Ћопић: *Доживљаји Николетине Бурсаћа*
Иво Андрић: *Панорама, Немири* (избор)
Антоније Исаковић: *Кашика*
Гроздана Олујић: *Звезда у чијим је грудима нешто куцало*
Данило Киш: *Ливада у јесен*
Милорад Павић: *Руски хрт* (одломак)
Тургењев: *Шума и степа*
Алфонс Доде: *Писма из моје ветрењаче*
Исак Башевис Сингер: *Приповедач Нафтали и његов коњ Сус* (одломак)
Корнелија Функе: *Срце од мастила* (одломак)

Са предложеног списка, или слободно, наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду.

Научнопопуларни и информативни текстови

Вук Стефановић Караџић: *Живот и обичаји народа српског – Обичаји о различнијем празницима*

Павле Софрић Нишевљанин: *Главније биље у веровању Срба* (јабука)

Уметнички и научнопопуларни текстови о природним лепотама и културноисторијским споменицима Србије (избор)

Giorgio Vasari: *Портрети великих сликара и архитеката* (поглавље о Леонарду да Винчију)

Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу.

Са наведеног списка обавезан је избор најмање два дела за обраду.

Тумачење текста

Оспособљавање ученика за што самосталнији приступ књижевном тексту: истраживање одређених вредности са становишта уоченог проблема, доказивање утисака и тврдњи, запажања и закључака подацима из текста.

Тумачење епских дела: уочавање узрочно-последичних веза поетских мотива и њихове функције (логичко и естетско условљавање сваке појединости).

Уочавање одлика фабуле (миран и динамичан ток радње) и композиције (увод, заплет, врхунац, расплет – без књижевнотеоријских дефиниција). Однос сужеа и фабуле. Уоквирена фабула. Увођење ученика у потпунију анализу ликова (дијалог, унутрашњи монолог, физичке и карактерне особине, поступци), тематике (тематска грађа, главна тема; друге теме), мотива и песничких слика (психичка стања, драматичне ситуације, атмосфера, пејзажи). Тумачење идејног слоја текста.

Упућивање ученика у друштвено-историјску условљеност уметничког дела и однос писца према друштвеној стварности.

Анализа лирских дела: упућивање ученика у анализу мотива (међусобни однос и повезивање, удруживање у поетске слике). Уочавање међусобне условљености исказаних осећања, поетске слике, песничког језика и стила и тумачење песничких порука.

Проучавање драмских дела: упућивање ученика у анализу битних одлика драмских дела (дијалог, монолог, ремарке, драмска радња, ликови); сличности и разлике у односу на лирска и епска дела.

Књижевнотеоријски појмови

Лирика

Функција мотива у композицији лирске песме.

Језичко стилска изражајна средства: симбол, метафора, алегорија; словенска антитеза.

Слободни стих.

Основне лирске врсте; однос народне и ауторске лирике. Љубавна, елегична и рефлексивна песма. Посленичке народне лирске песме.

Песма у прози.

Епика

Фабула и сиже. Уоквирена фабула. Статички и динамички мотиви.

Композиција и мотивација. Епизода.

Идејни слој књижевног текста. Хумор, иронија и сатира у епском делу.

Врсте карактеризације књижевног лика.

Унутрашњи монолог.

Дневник. Легендарне приче. Врсте романа.

Драма

Драмска радња; етапе драмске радње: увод, заплет, врхунац, перипетија, расплет. Драмска ситуација.

Дидаскалије (ремарке) у драмском делу.

Врсте комедије: комедија карактера и комедија ситуације.

Драма у ужем смислу.

Функционални појмови

Подстицати ученике на схватање и усвајање функционалних појмова: естетско, морално, психолошко, социјално, елегично, вишезначно, релативно, аналитичко, синтетичко, аргументовано.

Читање

Усавршавање изражајног читања у складу са природом уметничког и неуметничког текста; вођење ученика у самосталном припремању за изражајно читање проучавањем обрађеног и необрађеног уметничког текста (условљеност ритма и темпа, јачине гласа, логичких и психолошких пауза, реченичног акцента). Читање и казивање по улогама.

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Основни облици усменог и писменог изражавања

Подела текстова (и облика изражавања) према основној сврси: излагање (експозиција), опис (дескрипција) и приповедање (нарација) као три од пет главних врста текстова. Технички опис (давање објективних обавештења о томе како нешто изгледа) и сугестивни опис (у уметничком делу). Техничка нарација (упутства, објашњења како нешто функционише) и сугестивна нарација (у уметничком делу).

Експозиција: писање обавештења из текућег школског живота; најавна догађаја; интервју.

Технички и сугестивни опис: описивање неког предмета/објекта из околине, из ентеријера и екстеријера (по сопственом избору) – најпре објективно (технички опис), а затим изражавајући сопствене утиске (сугестивни опис). Бирање појединости у зависности од сврхе описа. Опис лика из околине или књижевног дела – технички или сугестивни опис (по избору), уз вођење рачуна о стилским вредностима описивања.

Техничка нарација: сачињавање упутства за обављање неког посла (по сопственом избору).

Писање честитке, позивнице, захвалнице, и-мејл порука.

Препричавање текста са променом редоследа догађаја (ретроспектива) – по самостално сачињеном плану. Увежбавање сажетог препричавања уз замењивање граматичког лица (у првом и трећем лицу).

Причање о стварном или измишљеном догађају уз коришћење приповедања, описивања и дијалога. Анализа одабраних текстова у којима преовлађује говор ликова ради бољег схватања дијалога као облика казивања, преиначавање управног говора у неуправни.

Усмена и писмена вежбања

Вежбе на некњижевном тексту: проналажење и издвајање основних информација у тексту. Повезивање информација и идеја изнетих у тексту. Извођење закључка заснованог на тексту. Проналажење, издвајање и упоређивање информација из два краћа текста или више њих.

Сажимање текста. Писање резимеа (сажетка).

Развијање флексибилне брзине читања у себи у зависности од текста. Увођење ученика у информативно читање ради налажења одређених информација (у уџбеницима других предмета, у новинским чланцима, у књизи из лектире, у

дописима, огласима, обавештењима и сл.) и упућивање ученика у читање с оловком у руци (подвлачење, обележавање, записивање и друго).

Синтаксичке вежбе: вежбе у употреби различитих падежа (предлошко-падежних конструкција) за исто значење (падежна синонимија). Вежбе у употреби различитих падежних облика (с обзиром на различите дијалекатске основе). Отклањање грешака у конгруенцији.

Лексичке вежбе: исказивање особина предмета (у оквиру описивања), односно исказивање радњи (у оквиру приповедања) одговарајућим придевима и прилозима, односно глаголима. Коришћење стилски неутралних и експресивних речи. Коришћење речника српског језика.

Читање и разумевање нелинеарних елемената текста: легенде, табеле.

Осам домаћих писмених задатака и њихова анализа на часу.

Четири школска писмена задатка, писана ћирилицом (један час за израду и два часа за анализу задатака и писање побољшане верзије састава).

ОСМИ РАЗРЕД²³³

Циљ и задаци

Циљ наставе српског језика јесте да се осигура да сви ученици стекну базичну језичку писменост и да напредују ка реализацији одговарајућих Стандарда образовних постигнућа, да се оспособе да решавају проблеме и задатке у новим и непознатим ситуацијама, да изразе и образложе своје мишљење и дискутују са другима, развију мотивисаност за учење и заинтересованост за предметне садржаје, као и да овладају основним законитостима српског књижевног језика на којем ће се усмено и писмено правилно изражавати, да упознају, доживе и оспособе се да тумаче књижевна дела, позоришна, филмска и друга уметничка остварења из српске и светске баштине и савремене уметности.

Задаци наставе српског језика:

- стварање разноврсних могућности да кроз различите садржаје и облике рада током наставе српског језика сврха, циљеви и задаци образовања, као и циљеви наставе српског језика буду у пуној мери реализовани;
- развијање љубави према матерњем језику и потребе да се он негује и унапређује;
- описмењавање ученика на темељима ортоепских и ортографских стандарда српског књижевног језика;
- поступно и систематично упознавање граматике и правописа српског језика;
- упознавање језичких појава и појмова, овладавање нормативном граматиком и стилским могућностима српског језика;
- оспособљавање за успешно служење књижевним језиком у различитим видовима његове усмене и писмене употребе и у различитим комуникационим ситуацијама (улога говорника, слушаоца, саговорника и читаоца);

²³³ Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања преузет је из Просветног гласника бр. 2/2010 од 15. марта 2010. године; у примени је од школске 2010/11. године.

- развијање осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности;
- развијање смисла и способности за правилно, течно, економично и уверљиво усмено и писмено изражавање, богаћење речника, језичког и стилског израза;
- увежбавање и усавршавање гласног читања (правилног, логичког и изражајног) и читања у себи (доживљајног, усмереног, истраживачког);
- оспособљавање за самостално читање, доживљавање, разумевање, свестрано тумачење и вредновање књижевноуметничких дела разних жанрова;
- упознавање, читање и тумачење популарних и информативних текстова из илустрованих енциклопедија и часописа за децу;
- поступно, систематично и доследно оспособљавање ученика за логичко схватање и критичко процењивање прочитаног текста;
- развијање потребе за књигом, способности да се ученици њоме самостално служе као извором сазнања; навикавање на самостално коришћење библиотеке (одељењске, школске, месне); поступно овладавање начином вођења дневника о прочитаним књигама;
- поступно и систематично оспособљавање ученика за доживљавање и вредновање сценских остварења (позориште, филм);
- усвајање основних теоријских и функционалних појмова из позоришне и филмске уметности;
- упознавање, развијање, чување и поштовање властитог националног и културног идентитета на делима српске књижевности, позоришне и филмске уметности, као и других уметничких остварења;
- развијање поштовања према културној баштини и потребе да се она негује и унапређује;
- навикавање на редовно праћење и критичко процењивање емисија за децу на радију и телевизији;
- подстицање ученика на самостално језичко, литерарно и сценско стваралаштво;
- подстицање, неговање и вредновање ученичких ваннаставних активности (литерарна, језичка, рецитаторска, драмска, новинарска секција и др.);
- васпитавање ученика за живот и рад у духу хуманизма, истинољубивости, солидарности и других моралних вредности;
- развијање патриотизма и васпитавање у духу мира, културних односа и сарадње међу људима.

Оперативни задаци:

- даље овладавање знањима из граматике, стилистике, лексикологије, историје књижевног језика, дијалектологије;
- развијање позитивног односа према дијалектима (свом и другима), као и потребе да се усваја, негује и развија књижевни језик;
- даље усвајање ортоепске, ортографске, граматичке, лексичке и стилске норме српског језика;
- развијање критичког односа према језику и садржини текстова из свакодневног живота; развијање осетљивости на манипулацију језиком (нарочито у виду бирократског језика и језика реклама);

- формирање критеријума за самосталан избор, анализу и процену уметничких дела приступачних овом узрасту;
- систематизација знања о књижевнотеоријским појмовима;
- овладавање расправом као обликом усменог и писаног изражавања;
- обнављање и систематизовање знања из свих подручја.

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

ЈЕЗИК

Грамматика

Српски језик међу другим словенским језицима. Дијалекти српског језика (основни подаци). Народни језик (језик као скуп дијалеката) и књижевни језик. Појам нормирања.

Развој српског књижевног језика: српкословенски, рускословенски, славеносрпски, Вукова реформа језика, писма и правописа, књижевни језик Срба од Вука до данас (основни подаци). Развој лексике српског језика (основни подаци).

Језици националних мањина (основни подаци).

Језик свакодневне комуникације – говорени и писани. Главне особине типичног говореног језика: ослањање на контекст и говорну ситуацију; функција гестова и мимике; кратке, елиптичне и недовршене реченице, емоционалност, неформалност. Главне особине типичног писаног језика у јавној комуникацији: експлицитност, потпуност реченица, интелектуалност, формалност. Фокусирање реченичних чланова помоћу реченичног акцента (у говореном језику) и помоћу реда речи (у писаном језику). Главне особине писаних стилова јавне комуникације – публицистичког, научног, административног.

Синтагме – придевске, прилошке, глаголске.

Зависне предикатске реченице: обележја (зависни везници, везнички спојеви и др.); врсте: изричне (изричне у ужем смислу и зависноупитне), односне, месне, временске, узрочне, условне, допусне, намерне, последичне и поредбене; конституентска функција у оквиру више реченице (независне или зависне) или синтагме. Интерпункција у вези са зависним реченицама. Напоредни односи међу зависним реченицама (саставни, раставни, супротни).

Исказивање реченичних чланова зависном реченицом и предлошко-падежном конструкцијом. Изражавање помоћу глагола (*Очекивали су да авион полети; Авион је полетео иако је била магла*) и глаголских именица (*Очекивали су полетање авиона; Авион је полетео упркос магли*). Преимућства именичког начина изражавања (у неким случајевима оно је прецизније и економичније) и њене мане (сликовитост се губи, а реченица теже прати).

Основне функције и значења глаголских облика (обнављање и проширивање знања). Употреба глаголских облика у приповедању.

Грађење речи – обнављање; комбиновано грађење, грађење претварањем. Гласовне промене у вези са грађењем речи (само скретање пажње на нормативна решења).

Једнозначне и вишезначне речи; хомонимија. Приказивање полисемије и хомонимије у великим једнојезичним речницима. Метафора и метонимија као

начини да реч стекне нова значења (*крило (птице)* → *крило зграде* – метафора; *Моја школа је близу* → *Цела школа иде на излет* – метонимија).

Главна правила стандардне акценатске норме и систематизовање знања о акцентима из претходних разреда.

Обнављање и систематизовање градива из претходних разреда ради припреме за завршни испит.

Ортоепија

Проверавање правилног изговора самогласника и сугласника. Интонација просте и сложене реченице. Варирање интензитета, темпа и пауза у говору и у текстовима различитог садржаја.

Правопис

Прилагођено писање имена из страних језика. Писање полусложеница.

Генитивни знак.

Систематизовање садржаја из правописа: употреба великог слова, интерпункција, спојено и растављено писање речи; писање скраћеница; растављање речи на крају реда.

КЊИЖЕВНОСТ

ЛЕКТИРА

Лирика

Народна песма: *Српска дјевојка*

Љубавне народне лирске песме (избор)

Ђура Јакшић: *Отаџбина*

Јован Јовановић Змај: *Ђулићи* (избор), *Светли гробови*

Франческо Петрарка: *Канцонијер* (LXI сонет)

Десанка Максимовић: *Пролетња песма* или *Опомена*

Милош Црњански: *Ламент над Београдом* (одломак)

Васко Попа: *Очију твојих да није*

Оскар Давичо: *Србија*

Сергеј Јесењин: *Писмо мајци*

Рајнер Марија Рилке: *Љубавна песма*

Избор из савремене српске поезије

Епика

Народна епско-лирска песма: *Женидба Милића барјактара*

Народне епско-лирске песме (избор)

Народна песма: *Почетак буне против дахија*

Народне епске песме новијих времена (тематски круг о ослобођењу Србије и Црне Горе)

Вук Стефановић Караџић: *Српски рјечник* (избор); *О народним певачима*

Народна приповетка: *Немушти језик* или *Усуд*
Теодосије: *Житије светог Саве* (одломак)
Прота Матеја Ненадовић: *Мемоари* (одломак)
Петар Петровић Његош: *Горски вијенац* (избор кратких одломака)
Љубомир Ненадовић: *Писма из Италије* (одломци)
Симо Матавуљ: *Пилипенда*
Лаза Лазаревић: *Све ће то народ позлатити*
Петар Кочић: *Кроз међаву*
Милош Црњански: *Сеобе I* (одломак)
Иво Андрић: *Мост на Жепи*, избор приповедака о деци
Добрица Ћосић: *Деобе* (одломак)
Исидора Секулић: *Царско достојанство језика* (одломак) или есеј по избору
Избор из савремене српске прозе

Драма

Бранислав Нушић: *Сумњиво лице*
Данило Киш: *Ноћ и магла*
Виљем Шекспир: *Ромео и Јулија*
Молијер: *Грађанин племић* (одломак)

Допунски избор

Борисав Станковић: *Увела ружа*
Растко Петровић: *Африка* (одломци)
Гроздана Олујић: *Гласам за љубав*
Милорад Павић: *Предео сликан чајем* (одломак о путовању Атанасија Свилара на Свету гору)
Матија Бећковић: *Прича о Светом Сави*
Душан Ковачевић: *Ко то тамо пева*
Борислав Михајловић: *Бановић Страхиња*
Избор из антологија српске љубавне лирике
Роберт Гревс: *Златно руно* (одломци)
Џон Селиндер: *Ловац у жити*
Дејвид Гибинс: *Атлантида*
Ернест Хемингвеј: *Старац и море*
Са предложеног списка, или слободно, наставник бира најмање три, а највише пет дела за обраду.

Начунопопуларни и информативни текстови

Петар Влаховић: *Србија – земља, људи, живот, обичаји* (избор)
Миодраг Поповић: *Вук Стефановић Караџић* (одломци)
Ева Кири: *Марија Кири* (одломак)
Ш. Кулишић, Ж. Петровић, Н. Пантелић: *Српски митолошки речник* (избор)
Д. Срејовић, А. Цермановић: *Речник грчке и римске митологије* (избор)
Миле Недељковић: *Годишњи обичаји у Срба* (избор)
Драгомир Антонић: *Обичајни бонтон* (избор)

Јасминка Петровић: *Бонтон* (или одломци из овакве књиге неког другог аутора)
Избор из књига, енциклопедија и часописа за децу и омладину.

Са наведеног списка обавезан је избор најмање три дела за обраду.

Тумачење текста

Оспособљавање ученика за самосталну анализу књижевноуметничког дела (лирска и епска песма, лирско-епска песма, приповетка, роман, драма и књижевнаучне врсте) уз помоћ развијеног плана и теза. Процењивање идејно-естетских, језичко-стилских и других вредности уметничког дела.

СТИЦАЊЕ поузданог критеријума за избор, анализу и процену књижевног текста. Упућивање ученика у коришћење одабране и приступачне литературе о делима и писцима. ПОДСТИЦАЊЕ и развијање критичког односа у проблемском приступу делу и писцу.

СИСТЕМАТИЗОВАЊЕ знања о народној и ауторској књижевности (на примерима из лектире).

Књижевнотеоријски појмови

Лирика

Стилска средства: метонимија, рефрен, антитеза, асонанца и алитерација.
Лирске врсте: љубавна народна лирика; љубавна народна и ауторска песма.
Сонет.

Епика

Епско-лирске врсте: поема, балада, романса.
Спев.
Путопис. Мемоари.
Есеј.

Драма

Трагедија. Трагично (појам).
Протагонист и антагонист.
Разрешење сукоба. Катарза.
Сценски знакови. Режија.
Телевизијска драма.

Систематизације књижевнотеоријских појмова

- Систематизација књижевних родова и врста у народној и ауторској књижевности.
- Систематизација облика казивања (форми приповедања) у књижевноуметничким текстовима: наратив (приповедање у 1. и 3. лицу); хронолошко и ретроспективно

приповедање; дескрипција (портрет, пејзаж, појам ентеријера и екстеријера), наративна дескрипција; дијалог; монолог, унутрашњи монолог.

- Језичкостилска изражајна средства (систематизација).
- Структура уметничког текста (композиција, однос фабуле и сужеа, драмски елементи: експозиција, заплет, кулминација, перипетија, расплет).
- Врсте карактеризације (социолошка, психолошка, језичка ...).
- Мотиви: динамички, статички, наративни, описни, интернационални...).

Функционални појмови

Подстицање ученика на схватање и усвајање *функционалних појмова*:

- романтичарско, романтично, реалистично, реално;
- документовано, рационално, теза, чињеница;
- етичко, естетско;
- рефлексивна, меморија;
- креативно, доживљајно, сугестивно, пластично;
- апсурд, провокација, противуречност, доследност;
- самокритичност, самоиницијатива;
- агресивност, себичност (егоизам), лицемерје, опортунизам;
- независно, самостално, зависно, завидно.

Читање

Усавршавање изражајног читања (са захтевима као у претходним разредима). Развијање личног тона при читању и казивању напамет научених прозних и поетских целина.

Вежбање у "летимичном" читању познатог текста, ради налажења одређених информација и увођења ученика у "летимично" читање непознатог текста, да би утврдили да ли их текст интересује и да ли ће га читати у целини (новински чланак, непозната књига и сл.).

ЈЕЗИЧКА КУЛТУРА

Основни облици усменог и писменог изражавања

Причање о доживљају са ефектним почетком и завршетком.

Интерпретативно препричавање књижевноуметничког текста.

Расправа (аргументативни текст) и пропагандни текст. Објективно и пристрасно приказивање чињеница.

Рекламе као врста пропагандних текстова. Језичке особине реклама. Манипулативност реклама.

Попуњавање различитих образаца.

Репортажа као новинарски жанр.

Усмена и писмена вежбања

Вежбања у причању о доживљајима (са ефектним почетком и завршетком).

Вежбања у интерпретативном препричавању књижевноуметничких текстова.

Вежбе на аргументативном тексту: сажимање текста, писање резимеа, проналажење кључних речи у тексту. Разликовање става аутора од других ставова изнесених у тексту. Издвајање из текста аргумената у прилог некој тези (ставу) и аргумената против ње; извођење закључака заснованих на тексту. Давање наслова тексту и поднаслова деловима текста.

Усмене и писане *расправе* на задате актуелне теме из савременог живота.

Критички приказ нове књиге, филма, радијске, телевизијске емисије и концерта.

Синтаксичке вежбе: изражавање помоћу зависних реченица и помоћу средстава реченичне кондензације (глаголски прилози, глаголске именице: *Док се враћао кући, размишљао је о свему – Враћајући се кући...; Обрадовао их је тиме што је пристао – Обрадовао их је својим пристанком*). Замена глаголима неумесно употребљених глаголских именица.

Препознавање бирократског језика као облика манипулације људима помоћу језика (да би се прикрила информација, истакла сопствена ученост, ублажиле непријатне чињенице). „Превођење“ са бирократског на обичан језик.

Лексичке вежбе: прикладна употреба апстрактних речи и речи из интелектуалног речника ради прецизног и ефикасног изражавања током расправе. Употреба сликовитих речи ради ефектног изражавања у репортажи. Коришћење речника српског језика.

Коришћење индексом, појмовником и библиографијом.

Читање и разумевање нелинеарних елемената текста: дијаграми, графикони.

Летимично читање (ради брзог проналажења важних информација).

Ортоепске вежбе: увежбавање правилног изговора самогласника и сугласника, реченичног (логичког) акцента. Проверавање степена усвојености српског књижевног акцента и организовање акценатских вежби. Коришћење речника с акценатованим речима. Правилан изговор ијекавског рефлекса дугог јата (*ије*) и преношење акцента на проклитику у изражајном читању књижевних текстова (посебно у вези с дијалекатском основом).

Осам домаћих писаних задатака и њихова анализа на часу.

Четири школска писмена задатка (један час је за израду и два за анализу задатака и писање побољшане верзије састава).

6.1.2. Наставни план и програм за Хрватски језик у Републици Хрватској²³⁴

Nastavni plan za starije razrede osnovne škole

A.OBAVEZNI PREDMETI	PETI RAZRED		ŠESTI RAZRED		SEDMI RAZRED		OSMI RAZRED	
	tjed.	god.	tjed.	god.	tjed.	god.	tjed.	god.
Hrvatski jezik	5	175	5	175	4	140	4	140

Nastavni program

1. Ciljevi i zadaće odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi

Osnovna škola predstavlja obveznu razinu odgoja i obrazovanja, kojoj je funkcija osiguravanje stjecanja širokog *općeg* odgoja i obrazovanja. S općim odgojem i obrazovanjem učenici dobivaju temeljna znanja potrebna čovjeku za život, otvara im se mogućnost daljnega školovanja, postiže se jednakost odgojno-obrazovnih mogućnosti, a s obavezom polaženja osnovne škole sprječava se njihovo odgojno-obrazovno diskriminiranje i društveno marginaliziranje.

Osnovna razina odgoja i obrazovanja odnosi se na poučavanje učenika onim znanjima i na razvijanje onih kompetencija koje će im biti potrebne za obnašanje različitih uloga u odrasloj dobi. Stjecanje znanja u smislu usvajanja brojnih činjenica i generalizacija samo po sebi nije dostatno čovjeku za život, pa opće obrazovanje podrazumijeva primjenu najdjelotvornijih načina poučavanja onim odgojno-obrazovnim sadržajima koji su temelj za razvijanje intelektualnih, društvenih, estetskih, stvaralačkih, moralnih, tjelesnih i drugih sposobnosti, praktičnih vještina i odlika osobnosti, kontinuirano prilagođenih razvojnoj dobi učenika i primjerenih učenikovim predznanjima i životnim iskustvima. Učenike treba osposobiti za razumijevanje i otkrivanje svijeta u kojemu žive, razumijevanje prošlosti i sadašnjosti u svijetu prirode i društva, čovjekovom odnosu prema prirodi i društvu, ljudskom stvaralaštvu, materijalnim i duhovnim vrijednostama, te međuljudskim odnosima.

Funkcija i uloga škole značajno je promijenjena i ne može se reducirati na društveno-kulturnu reprodukciju. Društveno-političke, gospodarske, radno-tehnološke, informacijske i druge promjene, promjene u svijetu rada i sve dinamičniji razvoj znanosti, nameću školi zahtjev za uspostavljanjem nove kulture poučavanja i učenja, koja će pridonijeti razvoju aktivnih i odgovornih pojedinaca, otvorenih za promjene, motiviranih i osposobljenih za cjeloživotno učenje. Od škole se očekuje da učenike *nauči učiti*.

²³⁴ Наставни план и програм по коме се данас у Републици Хрватској изводи настава Хрватског језика објављен је 2006. године и у примени је од школске 2006/07. године (Наставни план и програм за основну школу, Загреб: Министарство знаности, образовања и шпорта, 2006).

Opredijeljenost za europski suživot znači prihvaćanje novih društveno-kulturnih vrijednosti, novih standarda u svim životnim područjima, ali istodobno čuvanje vlastitih kulturnih i povijesnih vrijednosti i nacionalnog identiteta. Osnovni odgoj i obrazovanje sadrži etičku dimenziju potrebnu za život dostojan čovjeka. Zato je razvoj stavova, mišljenja, motivacije i volje sastavni dio poučavanja i učenja u osnovnoj školi. Osobne i društvene vrijednosti ispunjavaju život svakoga čovjeka. Učenike valja poučiti društveno prihvatljivim vrijednostima. U tom smislu od škole se očekuje promišljanje o vrijednostima i dugoročnim odgojno-obrazovnim ciljevima te djelovanje u skladu sa zajednički usuglašenim društveno-kulturnim vrijednostima i odgojno-obrazovnim ciljevima.

Opredijeljenost Hrvatske jest stvaranje i razvijanje društva znanja. Nacionalna odgojno-obrazovna politika usmjerena je na stvaralaštvo, inovativnost, kompetitivnost, osposobljenost za usavršavanje, te potrebu cjeloživotnog obrazovanja. Njima treba težiti na svim razinama formalnog odgoja i obrazovanja, a obvezni odgoj i obrazovanje čine njihov temelj.

Ciljevi odgoja i obrazovanja u osnovnoj školi su:

- osigurati sustavan način učenja o svijetu, prirodi, društvu, ljudskim dostignućima, o drugima i sebi,
- poticati i kontinuirano unaprjeđivati intelektualni, tjelesni, estetski, društveni, moralni, duhovni razvoj učenika, u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima,
- stvoriti mogućnosti da svako dijete uči i bude uspješno,
- osposobiti učenike za učenje, naučiti ih kako učiti i pomoći im u učenju,
- pripremiti učenike za mogućnosti i iskušenja koja ih čekaju u životu,
- poučiti učenike vrijednostima dostojnih čovjeka.

Suvremeno društveno-kulturno okruženje pretpostavlja *odgoj i obrazovanje odgovorne, istinoljubive, tolerantne i solidarne osobe, osobe stvaralačkoga duha, s dubokim osjećajem za očuvanje nacionalne i kulturne baštine, te poštivanje vrijednosti drugih kultura i naroda.*

S obzirom na odgojno-obrazovne ciljeve, odgojnoobrazovni rad u osnovnoj školi valja usmjeriti na *cjeloviti razvoj učenika* imajući u vidu društvene, političke, gospodarske, informacijsko-tehnološke, globalizacijske i druge promjene. Promjene školskoga poučavanja/učenja posebice su usmjerene na uravnoteženo i povezano *obrazovno i odgojno* djelovanje. U tom smislu učenike valja *poučiti i osposobiti za življenje* prema:

- najsuvremenijim spoznajama iz jezičnoga, matematičkoga, prirodoslovnoga, društvenoga, tehnološkoga, informacijsko-komunikacijskoga, umjetničkoga, zdravstveno-tjelesnog područja I područja opće kulture i religije,
- zahtjevima promjenjivoga svijeta, što iziskuje visoko razvijene spoznajne sposobnosti, sposobnosti apstraktnoga mišljenja, sposobnosti samostalnoga učenja i samostalnoga rješavanja problema, trajno razvijena intelektualna čuvstva, te sposobnosti za ostvarivanja humanih međuljudskih odnosa,
- vrijednostima znanja i učenja kao individualnoga i društvenog dobra,
- individualnim i kolektivnim pravima i odgovornostima,
- građanskom moralu, općim kulturnim i civilizacijskim vrijednostima koje izvire iz nacionalne i europske tradicije,
- temeljnim ljudskim pravima i pravima djece,
- sadržajima i načelima zdravoga življenja,

- slobodi moralnoga rasuđivanja te slobodi mišljenja, svijesti i savijesti,
- načelima poštivanja različitosti i interkulturalnog razumijevanja.

Odlike osobnosti kojima valja težiti u odgoju i obrazovanju u osnovnoj školi su: samostalnost, inicijativnost, istraživački duh, stvaralački interes, komunikativnost, poštenje, pravednost, samopouzdanje, poštivanje drugoga i briga o drugome, tolerancija i razumijevanje, samostalno i kritičko mišljenje, miroljubivost, odgovornost, osjećaj za jednakovrijednost i jednakopravnost svih ljudi, solidarnost, suradnički duh te samosvjesnost.

2. Temeljne odrednice odgojnoobrazovnoga i nastavnog rada prema HNOS-u²³⁵

Konceptualno unesena promjena u odgojno-obrazovnu i nastavnu djelatnost u školi odnosi se na *usmjerenost poučavanja na učenika*. Ona podrazumijeva:

- prilagođivanje nastavnih oblika, metoda i sredstava rada pojedinačnim potrebama učenika, kako bi se osigurao odgojno-obrazovni uspjeh svakog učenika,
- odabir i primjenu nastavnih oblika, metoda i sredstava koji će poticajno djelovati na razvoj svih područja učenikove osobnosti,
- planiranje i pripremu nastavnoga rada u skladu s postavljenim kratkoročnim odgojno-obrazovnim ciljevima i vrijednostima, tako da je svrha učenja određenoga odgojno-obrazovnog sadržaja jasna učitelju, učenicima, ali i roditeljima/skrbnicima,
- uvažavanje učenikovih predznanja i neposrednoga iskustva,
- uzimanje u obzir utjecaj medija i drugih "poučavatelja" u učenikovom okruženju,
- planiranje i pripremu školskoga i nastavnog rada prema sposobnostima učenika, stvarajući razlikovne sadržaje, diferencijalne djelatnosti, diferencijalno ustrojstvo i tempo nastave,
- praćenje učenikovih područja interesa i uvođenje njemu primjerenih oblika poučavanja i učenja, koji će omogućiti aktivno, samostalno učenje i praktično djelovanje učenika,
- uporaba primarnih izvora znanja, nastavnih sredstava i drugih izvora koji potiču promatranje, samostalno istraživanje, zaključivanje, znatiželju te učenje *kako učiti*,
- stvaranje ugodnoga razrednoga i školskog ozračja koje će odražavati interes i motivaciju učenika za učenje,
- stvaranje školskoga i razrednog ozračja koje se temelji na međusobnom poštivanju, iskrenosti, razumijevanju i solidarnosti,
- upućivanje na samostalno učenje kod kuće, upućivanje u tehnike uspješnog učenja i sustavno praćenje izradbe domaćih zadaća,
- identificiranje i praćenje darovitih učenika i učenika s teškoćama u učenju,
- pružanje pomoći učenicima s teškoćama u razvoju i senzibiliziranje ostalih učenika za njihove potrebe, pomoć i suradnju,
- poticanje razvoja darovitih učenika i omogućivanje njihovoga stvaralštva,
- sustavno ocjenjivanje učenika, primjenjivanje različitih vrsta ocjenjivanja s obzirom na odgojnoobrazovne ciljeve, dosljedno pridržavanje standard ocjenjivanja i redovito, razložno izvješćivanje o učenikovom napretku u učenju i razvoju,

²³⁵ HNOS – Hrvatski nacionalni obrazovni standard.

- redovito praćenje te pravodobno, jasno i razvidno, uobličeno i zbrojno vrjednovanje učenika s konstruktivnim povratnim informacijama o učenikovom napredovanju, razvoju i ponašanju, na način da učenici i roditelji/skrbnici razumiju potrebu odgojno-obrazovnog interveniranja i način daljnje razvoja i poboljšanja,
- uvođenje i praćenje samovrjednovanja učenika I međusobnoga vrjednovanja učenika u razredu,
- ocjenjivanje vlastitoga rada (samovrjednovanje) učitelja glede postavljenih odgojno-obrazovnih ciljeva, načina njihova postizanja i ishoda nastavnoga rada te rada i rezultata učenika,
- redovitu i trajnu suradnju s drugim učiteljima u obliku rasprava o povezanosti i postojanosti odgojno-obrazovnih sadržaja s drugim odgojnoobrazovnim područjima i/ili predmetima, razmjene mišljenja o vrsnoći metoda i sredstava poučavanja, mogućnosti organizacije i dr., te poticanje profesionalnoga entuzijazma,
- redovitu i trajnu suradnju s roditeljima u smislu jasno podjeljene odgovornosti glede ostvarivanja ciljeva odgoja i obrazovanja u školi, odnosno u nastavi svakoga pojedinog predmeta,
- razumljivu komunikaciju, dogovorena načela rada u školi, način praćenja učenikova rada kod kuće, i zahtijevanje dosljednosti u njihovu provođenju,
- djelotvornu iskorištenost vremena na nastavnom satu i u školi.

Hrvatski jezik najopsežniji je predmet osnovnoškolskoga obrazovanja. Nastava hrvatskoga jezika najuže je povezana sa svim ostalim predmetnim područjima jer se sva nastavna komunikacija ostvaruje hrvatskim jezikom. Predmet je zastupljen od prvoga do osmoga razreda, a obuhvaća četiri predmetne sastavnice: *hrvatski jezik*, *književnost*, *jezično izražavanje* i *medijsku kulturu*. Prema načelu unutarpredmetnoga povezivanja zadaće i sadržaji svih predmetnih sastavnica međusobno se prožimaju i nadopunjuju, a prema načelu međupredmetnoga povezivanja funkcionalno se povezuju s ostalim nastavnim područjima.

CILJ

Temeljni je cilj nastave hrvatskoga jezika osposobiti učenike za jezičnu komunikaciju koja im omogućuje ovladavanje sadržajima svih nastavnih predmeta i uključivanje u cjeloživotno učenje. Ostvarivanje svrhe i zadaća nastave hrvatskoga jezika uključuje ovladavanje standardnim jezikom, a pridonosi:

- razvoju jezično-komunikacijskih sposobnosti pri govornoj i pisanoj uporabi jezika u svim funkcionalnim stilovima;
- razvoju literarnih sposobnosti, čitateljskih interesa i kulture;
- stvaranju zanimanja i potrebe za sadržajima medijske kulture; osvješćivanju važnosti znanja hrvatskoga jezika;
- razvijanju poštovanja prema jeziku hrvatskoga naroda, njegovoj književnosti i kulturi.

Nastava hrvatskoga jezika omogućuje učenicima stjecanje znanja, vještina, sposobnosti, stajališta, vrijednosti i navika koje pridonose njihovom osobnom razvoju i omogućuje im aktivno sudjelovanje u društvu. S obzirom na složenu strukturu nastavnoga predmeta, potrebno je navesti kako svaka od predmetnih sastavnica pridonosi ostvarenju temeljnoga nastavnoga cilja: osposobljivanje učenika za jezičnu komunikaciju u svim priopćajnim situacijama u kojima se može zateći učenik osnovne

škole. Komunikacija ili sporazumijevanje ostvaruje se razmjenjivanjem poruka: primanjem i odašiljanjem. Primanje ili recepcija pretpostavlja razumijevanje jezične poruke, a odašiljanje pretpostavlja jezičnu proizvodnju ili oblikovanje zvučne i pismovne poruke. Strukturalna i sadržajna složenost jezičnih poruka kojima su izloženi učenici osnovne škole mora biti primjerena zatečenoj razini njihovih jezično-komunikacijskih sposobnosti. Jezične sposobnosti ostvaruju se jezičnim djelatnostima i misaonom obradbom. Primanje poruka uključuje slušanje i čitanje te misaonu obradbu jezičnoga sadržaja. Odašiljanje poruka ili jezična proizvodnja ostvaruje se misaonom obradbom sadržaja i njegovim jezičnim oblikovanjem govorenjem ili pisanjem.

ZADAĆE

Zadaće svih sastavnica nastavnoga predmeta određene su s obzirom na to kako pojedina sastavnica pridonosi ostvarivanju temeljnoga nastavnoga cilja.

Zadaće nastavnoga područja *hrvatski jezik*:

- osposobljivanje učenika za uspješno snalaženje u svakodnevnim priopćajnim situacijama;

- ovladavanje jezičnim sredstvima potrebnim za uspješnu komunikaciju;

- osvješćivanje potrebe za jezičnim znanjem;

- suzbijanje straha od jezika;

- osvješćivanje razlika između standardnoga jezika i zavičajnih idioma;

- postupno usvajanje hrvatskoga jezičnog standarda.

Radi usklađivanja programskih zahtjeva sa zakonitostima jezično-intelektualnoga razvoja, znatno je svrhovitije učenika od prvoga do četvrtoga razreda osposobljavati za praktično služenje hrvatskim jezikom, posebno jezičnim normama, nego ga učiti jezikoslovnim pojmovima te normama i pravilima na teorijskoj razini.

Zadaće nastavnoga područja *jezično izražavanje*:

- razvoj sposobnosti izražavanja doživljaja, osjećaja, misli i stavova;

- stvaranje navika uporabe pravogovornih (ortoepskih) i pravopisnih (ortografskih) norma;

- ostvarivanje uspješne usmene i pisane komunikacije.

Zadaće nastavnoga područja *književnost*:

- spoznavanje i doživljavanje, tj. primanje (recepcija) književnih djela;

- razvijanje osjetljivosti za književnu riječ;

- razvijanje čitateljskih potreba;

- stvaranje čitateljskih navika;

- osposobljivanje za samostalno čitanje i primanje (recepciju) književnih djela.

Zadaće nastavnoga područja *medijska kultura*:

- osposobljivanje za komunikaciju s medijima: kazalištem, filmom, radijem, tiskom, stripom, računalom;

- primanje (recepcija) kazališne predstave, filma, radijske i televizijske emisije;

- osposobljivanje za vrjednovanje radijskih i televizijskih emisija te filmskih ostvarenja.

5. RAZRED

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIK

TEME

1. Jednoznačnost i višeznačnost riječi

Ključni pojmovi: osnovno značenje riječi, preneseno značenje riječi, jednoznačnost i višeznačnost riječi.

Obrazovna postignuća: razlikovati osnovno značenje riječi i preneseno značenje poznatih riječi; oprimjeriti nekoliko višeznačnih riječi; prikladno primjenjivati višeznačne riječi u jezičnim djelatnostima (slušanju, čitanju, govoru, razgovoru i pisanju).

2. Promjenjive i nepromjenjive vrste riječi

Ključni pojmovi: promjenjive i nepromjenjive riječi, osnova riječi, nastavak.

Obrazovna postignuća: razumijevati temeljnu ulogu promjenjivih i nepromjenjivih riječi u hrvatskome jeziku; zapažati, imenovati i razlikovati poznate promjenjive i nepromjenjive riječi; dijeliti riječi na osnovu i nastavak u primjerima bez glasovnih promjena i umetaka.

3. Glagoli

Ključni pojmovi: glagolska osoba i broj; glagoli kretanja, govorenja.

Obrazovna postignuća: prepoznavati glagolsku osobu i glagolski broj u rečenici; uočavati i rabiti glagole kretanja i govorenja u svim jezičnim djelatnostima.

4. Sklonidba imenica

Ključni pojmovi: sklonidba (deklinacija), nazivi padeža, padežna pitanja.

Obrazovna postignuća: razumijevati temeljnu ulogu padeža u hrvatskome jeziku; znati padežne nazive: nominativ, akuzativ, genitiv, dativ, lokativ, instrumental, vokativ; u rečenici prepoznavati padeže u temeljnim značenjskim ulogama; u određivanju padeže služiti se proširenim padežnim pitanjima (tj. cijelom rečenicom s upitnom zamjenicom I glagolom); u govoru i pismu rabiti padežne oblike (s provedenim glasovnim promjenama) u skladu s normom; ovladati uporabom padeža uz pojedine prijedloge u skladu s normom; prepoznati jednake oblike riječi u različitim padežima.

5. Određeni i neodređeni oblik pridjeva

Ključni pojmovi: određeni i neodređeni oblik pridjeva u nominativu.

Obrazovna postignuća: prepoznati određeni i neodređeni oblik pridjeva u nominativu; samostalno pronalaziti primjere određenih i neodređenih oblika pridjeva u rečenici i tekstu; pravilno rabiti neodređeni oblik pridjeva.

6. Sklonidba pridjeva

Ključni pojmovi: sklonidba pridjeva, padeži.

Obrazovna postignuća: prepoznavati padeže pridjevskih oblika s pomoću proširenoga padažnoga pitanja i imenice s kojom se pridjev slaže; rabiti padežne nastavke određenih i neodređenih pridjeva; uočiti jednak glasovni sastav različitih oblika.

7. Stupnjevanje pridjeva

Ključni pojmovi: stupnjevanje i stupnjevi (pozitiv, komparativ, superlativ).

Obrazovna postignuća: imenovati i prepoznati pozitiv, komparativ i superlativ u govorenju i pisanju; prepoznati i razumjeti njihove odnose u stupnjevanju; pravilno rabiti komparativ i superlativ najčešćih pridjeva; moći tvoriti komparative i superlative plodnim načinima (sufiksom *-iji* i prefiksom *naj-*).

8. Brojevi

Ključni pojmovi: glavni i redni brojevi, sklonidba rednih brojeva.

Obrazovna postignuća: prepoznavati glavne i redne brojeve u rečenici; uočavati različite oblike rednih brojeva u rečenici; pisati brojeve u skladu s pravopisom.

9. Zamjenice

Ključni pojmovi: govornik, sugovornik, negovornik.

Obrazovna postignuća: prepoznavanje zamjenice u tekstu; razumijevanje pojma zamjenice kao riječi za zamjenjivanje govornika, sugovornika i negovornika; zamjenjivanje imenica, pridjeva i brojeva.

10. Nepromjenjive vrste riječi: prilozi, prijedlozi, veznici, čestice, uskllici

Ključni pojmovi: pojam priloga (prilozi mjesta, vremena, načina), prijedloga, veznici, čestice, uskllici.

Obrazovna postignuća: prepoznati priloge, česte prijedloge, veznike, čestice *da*, *ne*, *li* i uskllike u rečenici; pravilno rabiti prijedloge *s(a)*, *k(a)*, pravilno rabiti priloge *gdje*, *kamo*, *kuda*, pravilno rabiti veznike, čestice, uskllike u govorenju i pisanju.

11. Predikat

Ključni pojmovi: predikat.

Obrazovna postignuća: prepoznati glagolski predikat kao temeljni dio rečenice; prepoznati glagolski predikat u rečenici u svim glagolskim vremenima; prepoznati i rabiti glagolski predikat.

12. Subjekt

Ključni pojmovi: subjekt, više subjekata, neizrečeni subjekt.

Obrazovna postignuća: samostalno imenovati subjekt izrečen glagolskim oblikom; prepoznavati rečenice s više subjekata kao proširene rečenice s više istovrsnih dijelova; prepoznavati rečenice s neizrečenim subjektom.

13. Veliko početno slovo u nazivima kontinenata, država, zemalja, naroda i naseljenih mjesta

Ključni pojmovi: veliko početno slovo u nazivima kontinenata, država, zemalja, naroda i naseljenih mjesta.

Obrazovna postignuća: primijeniti pravila o pisanju velikoga početnoga slova u nazivima kontinenata, država, zemalja, naroda i naseljenih mjesta na prikladnim primjerima u skladu s pravopisom.

14. Hrvatski jezik - prošlost i sadašnjost

Ključni pojmovi: hrvatski književni jezik, uloga književnoga jezika u nacionalnoj kulturi i javnoj djelatnosti.

Obrazovna postignuća: razlikovati zavičajne idiome i književni jezik; osvijestiti postojanje različitih narodnih govora i potrebu njihova njegovanja; razvijati svijest o važnosti pravilnoga pisanja i govorenja hrvatskim književnim jezikom.

15. Hrvatski jezik i dvojezičnost

Ključni pojmovi: materinski jezik, drugi jezik, dvojezičnost, službeni jezik, manjinski jezik.

Obrazovna postignuća: razlikovati materinski i drugi jezik; razumjeti razliku između jednojezičnoga i dvojezičnoga ovladavanja hrvatskim jezikom; razumjeti ulogu službenoga jezika; razumjeti ulogu manjinskoga jezika.

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIČNO IZRAŽAVANJE

TEME

1. Subjektivno i objektivno iznošenje događaja

Ključni pojmovi: subjektivno i objektivno pripovijedanje.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati subjektivno i objektivno pripovijedanje; subjektivno i objektivno iznositi događaje (usmeno i pisano).

2. Subjektivno i objektivno opisivanje osobe

Ključni pojmovi: opis, subjektivni opis osobe.

Obrazovna postignuća: razlikovati subjektivni od objektivnoga opisa osobe; stvarati subjektivni opis osobe (usmeni i pisani).

3. Pripovijedanje u prvoj i trećoj osobi

Ključni pojmovi: pripovijedanje u prvoj osobi, pripovijedanje u trećoj osobi.

Obrazovna postignuća: razlikovati pripovijedanje u prvoj i trećoj osobi prema sudjelovanju u događaju; pripovijedati o nekome događaju kao sudionik (prva osoba) i nesudionik (treća osoba).

4. Stvaralačko prepričavanje

Ključni pojmovi: prepričavanje, uvođenje novih elemenata u pripovijedanje (događaj, lik).

Obrazovna postignuća: prepričavati izmijenjene ili dopunjene priče uvodeći novi događaj i likove.

5. Pisanje i izgovor prijedloga, priloga, veznika i čestica

Ključni pojmovi: prijedlozi $k(a)$, $s(a)$; prijedlozi na , o , pri , u uz lokativ i akuzativ; priloz $gdje$, $kamo$, $kuda$; čestica put .

Obrazovna postignuća: pravilno rabiti prijedloge k/ka ispred riječi koje počinju sa k i g ili suglasničkim skupom koji završava sa k i g (ka školi, ka zgradi), $s(a)$ (sa mnom) u govoru i pismu; prepoznavati i razlikovati akuzativ i lokativ (na , o , pri , u); pravilno rabiti i razlikovati priloge $gdje$, $kamo$, $kuda$ u govoru i pismu; pisati česticu put uz redne brojeve.

6. Izgovor i pisanje riječi s glasovima *ije, je* (umanjenice i komparativi)

Ključni pojmovi: glasovi *ije, je*.

Obrazovna postignuća: slušno razlikovati, pravilno izgovarati i pisati umanjene i komparative s obzirom na glasove *ije/je*; služiti se pravopisom.

7. Pisanje velikoga početnoga slova

Ključni pojmovi: veliko početno slovo u nazivima planeta, kontinenta, oceana, država, zemalja, naroda i naseljenih mjesta (zavičaj).

Obrazovna postignuća: primjenjivati pravopisnu normu u pisanju velikoga početnoga slova u nazivima planeta, kontinenta, oceana, država, zemalja, naroda i zavičajnih mjesta s obzirom na zavičajnu pripadnost i najčešćih primjera.

8. Rečenični znakovi

Ključni pojmovi: zarez ispred veznika *a* i *ali*; zarez iza usklika i riječi u vokativu.

Obrazovna postignuća: pisati veznike *a* i *ali* u rečenicama u skladu s pravopisom; pisati zarez iza usklika na početku rečenice; pisati zarez iza riječi u vokativu.

9. Slušanje, izgovor i pisanje riječi s provedenim glasovnim promjenama

Ključni pojmovi: riječ, glasovne promjene, pravopis.

Obrazovna postignuća: slušno razlikovati, pravilno izgovarati i pisati riječi u kojima su provedene glasovne promjene; služiti se pravopisom.

10. Slušanje i interpretativno čitanje književnih tekstova

Ključni pojmovi: interpretativno čitanje lirskih, pripovjednih i dramskih tekstova.

Obrazovna postignuća: zamjećivati razlike u doživljaju književnomjetničkoga djela s obzirom na različite govorne interpretacije; izraziti doživljaj djela prikladnim interpretativnim čitanjem (služeći se vrjednotama govorenoga jezika).

11. Slušanje književnih i neknjiževnih tekstova

Ključni pojmovi: književni i neknjiževni tekstovi.

Obrazovna postignuća: razlikovati književne i neknjiževne tekstove na temelju slušnoga primanja (repcije); zamjećivati ulogu pridjeva i imenica te slikovitih izraza u tekstu.

NASTAVNO PODRUČJE:

KNJIŽEVNOST

TEME

1. Književnost

Ključni pojmovi: književnost, književni rod (lirika, epika, drama), književna vrsta.

Obrazovna postignuća: razlikovati književne rodove s obzirom na vanjski oblik (proza, lirika, drama).

2. Obilježja pripovjednoga teksta

Ključni pojmovi: pripovijedanje, događaj ili radnja, osnovna misao, proza.

Obrazovna postignuća: uočiti da pripovjedni tekst pripovijeda o radnji; uočiti osnovnu misao pripovjednoga teksta.

3. Fabula i dijelovi fabule

Ključni pojmovi: fabula, dijelovi fabule, poglavlje.

Obrazovna postignuća: prepoznati i imenovati dijelove fabule (uvod, zaplet, vrhunac, rasplet radnje); uočiti poglavlje u dječjem romanu.

4. Načini pripovijedanja

Ključni pojmovi: pripovjedač u 1. i 3. osobi, pripovijedanje, opisivanje, dijalog.

Obrazovna postignuća: razlikovati pripovijedanje u 1. i 3. osobi; uočiti odnos pripovjedača u 1. i 3. osobi prema pripovijedanome - oprimjeriti ga navodima iz teksta; razlikovati dijelove teksta koji iznose tijek radnje, opisivanje i dijalog.

5. Lik u književnome djelu

Ključni pojmovi: karakterizacija lika govorom i postupcima.

Obrazovna postignuća: prepoznati i imenovati osobine lika u proznome i dramskome djelu; oprimjeriti govornu i etičku karakterizaciju navodima iz teksta.

6. Pustolovni roman

Ključni pojmovi: pustolovni roman.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja pustolovnoga romana; odrediti dijelove fabule; okarakterizirati lik (etički, govorno) i odnose među likovima.

7. Preneseno značenje u književnome djelu

Ključni pojmovi: preneseno značenje, pjesnička slika, poslovice, zagonетка.

Obrazovna postignuća: zamijetiti preneseno značenje iskazano personifikacijom i pjesničkom slikom u književnim djelima.

8. Lirsko pjesništvo

Ključni pojmovi: lirska pjesma, motiv, vezani i slobodni stih, naziv stiha prema broju slogova.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja lirske pjesme; prepoznati i imenovati motive i temu; prepoznati i razlikovati vezani od slobodnoga stiha; imenovati vezani stih prema broju slogova; uočiti ritam u vezanome i slobodnome stihu.

9. Stilska izražajna sredstva

Ključni pojmovi: onomatopeja, kontrast, epitet.

Obrazovna postignuća: prepoznati i imenovati stilska sredstva u poetskome i pripovjednome tekstu; razlikovati epitet od pridjeva.

10. Tematska i vrstovna podjela lirskih pjesama

Ključni pojmovi: domoljubna, pejzažna i ljubavna pjesma, himna, haiku.

Obrazovna postignuća: razlikovati domoljubnu, pejzažnu i ljubavnu pjesmu s obzirom na temu i glavnu misao pjesme; hrvatska himna; uočiti obilježja himne, uočiti obilježja haiku pjesme.

11. Dramski tekstovi

Ključni pojmovi: tekst za izvođenje na pozornici, dijalog, monolog, didaskalije.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja teksta namijenjena izvođenju na pozornici; razlikovati dijalog od monologa.

NASTAVNO PODRUČJE:

MEDIJSKA KULTURA

TEME

1. Mediji

Ključni pojmovi: medij - prijenosnik poruke, vrste medija.

Obrazovna postignuća: osvijestiti postojanje različitih vrsta medija; navesti primjer za priopćajni process (pošiljalatelj - poruka - medij – primatelj sporazumijevanje) u jednome od medija.

2. Filmski rodovi

Ključni pojmovi: dokumentarni film, animirani film, igrani film.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati filmske rodove.

3. Animirani film

Ključni pojmovi: crtež ili predmet u pokretu.

Obrazovna postignuća: prepoznati osnovna obilježja animiranoga filma; razlikovati crtani film od lutkarskoga filma.

4. Tisak

Ključni pojmovi: vrste tiska.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati vrste tiska.

5. Kazalište

Ključni pojmovi: kazališna izražajna sredstva: govor, gluma, scenografija, kostimografija.

Obrazovna postignuća: uočiti suprotstavljene likove, prepoznati kazališna izražajna sredstva u predstavi: scenografiju, kostimografiju, rasvjetu.

IZBORNI SADRŽAJI

Duga i kratka množina

Zbirne imenice (tvorba, značenje, slaganje s predikatom)

Imenice koje imaju samo množinu/jedninu

Imenice koje množinu zamjenjuju zbirnim imenicama

Imenice koje množinu tvore zamjenskim (supletivnim) osnovama (čovjek-ljudi)

Nazivi država i sklonidba

Brojevne imenice

Akuzativ i genitiv uz glagol nemati

Navezak

Sibilarizacija

Palatalizacija

Jotacija

Nepostojano *a, e*

Pravilna uporaba prijedloga uz pojedine padeže

Prijedlozi i padeži u medijima (dobri i pogrešni primjeri)

Jednostavni i složeni prijedlozi

Prilozi i prijedlozi - pisanje (*iz daleka svijeta i izdaleka*)

Prilozi *ovdje, tu, ondje; ovako, tako...*

Prilog ili prijedlog?

Prilog ili pridjev?

Uporaba *evo, eto, eno*

Hrvatski govori: ikavski, ekavski (i)jekavski; čitanje s razumijevanjem (književnih i neknjiževnih tekstova)

Opsežno prepričavanje

Subjektivno i objektivno izvješćivanje

Osnovno i preneseno značenje

Osobno intimno pismo

Razgovor

U zavičaju hrvatske himne miruje prošlost i zrcali se budućnost moje zemlje

Postanak i razvoj himne od antike do suvremenoga doba

Usmene lirske pjesme o Božiću

Pripovijedanje zanimljivoga događaja jezikom moje bake i jezikom moje generacije

Priča nastala iz onomatopeje (učenički ostvaraji)

Lirske pjesme na zavičajnome narječju

Motiv u likovnoj i književnoj umjetnosti

Znanstvena fantastika, pustolovni i bajkoviti elementi u dječjim romanima odabranoga književnika

Pejsaž u djelima zavičajnih pisaca

Pokretna slika na filmu, televiziji i računalu

Zvuk u filmu

Kazališni plakat kao medij

Popis lektire: (izabrati 9 djela, obvezatna prva tri)

1. Ivan Kušan: *Uzbuna na Zelenom Vrhu* ili *Koko i duhovi* ili *Zagonetni dječak* ili *Koko u Parizu* ili *Lažeš, Melita* ili *Domaća zadaća*

2. Šaljive narodne priče

3. Ferenc Molnar: *Junaci Pavlove ulice*

4. Milivoj Matošec: *Strah u Ulici lipa* ili *Tiki traži neznanca* ili *Posada oklopnog vlaka* ili *Suvišan u Svemiru*

5. Grigor Vitez: *Pjesme*

6. Sempe/Goscinny: *Nikica*

7. Miro Gavran: *Sretni dani* ili *Kako je tata osvojio mamu* ili *Zaljubljen do ušiju* ili *Svašta u mojoj glavi*

8. Zlatko Krilić: *Početak plovidbe* ili *Čudnovata istina* ili *Zabranjena vrata* ili *Veliki zavodnik* ili *Šaljive priče i priče bez šale*

9. Sanja Pilić: *Mrvice iz dnevnog boravka*

10. Pavao Pavličić: *Zeleni tigar* ili *Petlja* ili *Trojica u Trnju*

11. Michael Coleman: *Zov labirinta* ili *Mreža je bačena* ili *Bijeg s Mreže*

12. Tihomir Horvat: *Tajna Gornjega grada* ili *Frka u Ščitarjevu* ili *Muki*

13. Mark Twain: *Doživljaji Toma Sawyera* ili *Doživljaji Huckleberryja Finna*

14. Jules Verne: *Put u središte zemlje* ili *Put oko svijeta za 80 dana* ili *20000 milja pod morem*

15. Maja Brajko-Livaković: *Finka Fi*

16. Tito Bilopavlović: *Paunaš*

17. Aleksandar Puškin: *Bajka o ribaru i ribici*

18. Basne (izbor)

19. Branka Primorac: *Ljubavni slučaj mačka Joje*
20. Roald Dahl: *Charlie i tvornica čokolade*
21. Michael Ende: *Jim Gumb i strojovođa Lucas*
22. Ivan Cankar: *Istina i ljubav*
23. Henry Winterfeld: *Timpetill (Grad bez roditelja)*
24. Hrvoje Hitrec: *Matko na štakama*
25. Anto Gardaš: *Miron u škripcu ili Filip dječak bez imena*
26. Selma Lagerof: *Legende o Kristu*

Popis filmova:

Navedeni su ponajprije animirani filmovi jer se oni obrađuju u tom razredu.

1. Što je film: Uvod u filmske vrste
2. B. Dovniković: *Znatiželja*
3. D. Vukotić: *1001 crtež, Igra*
4. W. Fin, J. Sanford: *Pobuna na farmi*
5. W. Disney: po izboru
6. C. Wedge, C. Saldanha: *Ledeno doba*
7. Suvremeni animirani filmovi po izboru.

6. RAZRED

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIK

TEME

1. Vrste zamjenica

Ključni pojmovi: vrste zamjenica: osobne, posvojne, povratna, povratno-posvojna, pokazne.

Obrazovna postignuća: prepoznavati i pravilno rabiti posvojne, povratne, povratno-posvojne i pokazne zamjenice u svim oblicima; sklanjati osobne zamjenice.

2. Glagoli po predmetu radnje

Ključni pojmovi: prijelazni i neprijelazni glagoli, povratni glagoli.

Obrazovna postignuća: prepoznavati glagole po predmetu radnje (tj. po imenskoj riječi u akuzativu); razlikovati prijelazne i neprijelazne glagole; prepoznavati povratne glagole; rabiti glagole po predmetu radnje u skladu s normom.

3. Glagoli po vidu

Ključni pojmovi: glagolski vid, svršeni i nesvršeni glagoli.

Obrazovna postignuća: razlikovati svršene i nesvršene glagole; uočavati i razlikovati najčešće vidske parove.

4. Infinitiv

Ključni pojmovi: infinitiv, infinitivna osnova i završetci.

Obrazovna postignuća: prepoznati infinitiv i njegove završetke; razumjeti ulogu infinitiva u tvorbi glagolskih oblika; razumjeti ulogu infinitiva u dopuni glagola.

5. Glagolski pridjevi i glagolska imenica

Ključni pojmovi: glagolski pridjev: glagolski pridjev radni, glagolski pridjev trpni, glagolska imenica.

Obrazovna postignuća: prepoznavati i tvoriti glagolske pridjeve; razlikovati i pravilno rabiti radni i trpni pridjev; prepoznavati glagolske imenice sa završetkom *-nje*; razlikovati i pravilno rabiti infinitiv i glagolsku imenicu.

6. Izricanje sadašnjosti prezentom

Ključni pojmovi: prezent, sprezanje (konjugacija), prezent pomoćnih glagola.

Obrazovna postignuća: prepoznati prezent, razumjeti njegovo osnovno značenje; sprežati glagole u prezentu prema morfološkim obilježjima (osoba i broj); usvojiti prezent pomoćnih glagola; prikladno rabiti prezent u govorenju i pisanju.

7. Izricanje prošlosti perfektom

Ključni pojmovi: perfekt, krnji perfekt.

Obrazovna postignuća: prepoznati perfekt, razumjeti njegovo osnovno značenje, vladati oblicima perfekta pomoćnih glagola; prikladno rabiti perfekt u govorenju i pisanju; razlikovati prezent i perfekt u govorenju i pisanju.

8. Izricanje prošlosti aoristom, imperfektom i pluskvamperfektom

Ključni pojmovi: aorist, imperfekt, pluskvamperfekt.

Obrazovna postignuća: prepoznavati aorist i imperfekt kao jednostavne glagolske oblike; prepoznati pluskvamperfekt kao složeni glagolski oblik; razumjeti njihovo osnovno značenje; usvojiti aorist i imperfekt pomoćnoga glagola *biti*; prepoznavati aorist i imperfekt pomoćnoga glagola *htjeti*; moći zamjenjivati aorist, imperfekt i pluskvamperfekt perfektom; moći proizvoditi oblike glagola koji se u aoristu, imperfektu i pluskvamperfektu najčešće rabe.

9. Izricanje budućnosti futurom

Ključni pojmovi: futur prvi, futur drugi.

Obrazovna postignuća: prepoznati, razlikovati, pravilno pisati i izgovarati futur prvi i drugi; razumijevati njihova značenja i tvorbe; samostalno sprežati glagole u futuru prvome; zamjenjivati futur drugi svršenim prezentom; preoblikovati prezent u oba futura.

10. Izricanje zapovijedi i molbe imperativom

Ključni pojmovi: glagolski način, imperativ.

Obrazovna postignuća: prepoznati imperativ kao glagolski način, razumjeti njegovo značenje, razumjeti njegovu tvorbu; iskazivati zapovijed i molbu imperativom; prepoznati imperativ u rečenici; razlikovati istoobličnice imperativa i prezenta u rečenici.

11. Izricanje želje kondicionalom

Ključni pojmovi: kondicional prvi, kondicional drugi.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati kondicional prvi i drugi te njihovu tvorbu; pravilno rabiti kondicional prvi u govorenju i pisanju za izricanje želje i molbe.

12. Vrste predikata

Ključni pojmovi: glagolski i imenski predikat.

Obrazovna postignuća: prepoznati imenski predikat; prepoznati imenski predikat u različitim glagolskim oblicima; razlikovati imenski od glagolskoga predikata.

13. Rečenični i pravopisni znakovi: trotočje, izostavnik, crtica, zagrada

Ključni pojmovi: trotočje, izostavnik, crtica, zagrada.

Obrazovna postignuća: prepoznati trotočje, zagrade u tekstu kao rečenične znakove i crticu kao pravopisni znak; razumjeti njihovu uporabu; pravilno pisati trotočje, izostavnik, crticu, zagrade i znati ih ostvariti u čitanju; pravilno pisati veliko i malo slovo iza razgodaka.

14. Veliko početno slovo u imenima pokrajina i krajeva, dijelova naselja, trgova i ulica

Ključni pojmovi: višečlani nazivi pokrajina i krajeva, dijelova naselja, ulica i trgova.

Obrazovna postignuća: pravilno pisati veliko početno slovo u višečlanim imenima pokrajina i krajeva te dijelova naselja (gradske četvrti, dijelovi sela, trgova, ulice, parkovi...); samostalno se koristiti pravopisom u pisanju velikoga početnoga slova.

15. Početci hrvatske pismenosti

Ključni pojmovi: hrvatska pisma: latinica, glagoljica, ćirilica; Baščanska ploča, prvotisak.

Obrazovna postignuća: razlikovati latinicu, glagoljicu, ćirilicu i znati osnovne podatke o njima; prepoznati pismo kojim je pisan tekst; znati ime i osnovne podatke o Baščanskoj ploči, prvoj hrvatskoj tiskanoj knjizi i jednome spomeniku na svakome pismu; imenovati i prepoznati najvažnije spomenike u svojem zavičaju, znati važne povijesne podatke o njima.

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIČNO IZRAŽAVANJE

TEME

1. Stvaralačko prepričavanje s promjenom gledišta

Ključni pojmovi: gledište, prepričavanje s promjenom gledišta.

Obrazovna postignuća: prepričavati tekst usmeno i pisano mijenjajući gledište.

2. Sažeto prepričavanje

Ključni pojmovi: sažeto prepričavanje, sažimanje, sažetak.

Obrazovna postignuća: sažimati tekst; sažeto prepričavati glavne događaje i bitne pojedinosti; samostalno oblikovati sažetak (usmeno i pisano).

3. Razgovor

Ključni pojmovi: službeni razgovor, privatni razgovor.

Obrazovna postignuća: razlikovati službeni od privatnoga razgovora; sudjelovati u dramskim improvizacijama službenoga i privatnoga razgovora poštujući osobitosti svakoga od njih.

4. Interpretativno čitanje i krasnoslov

Ključni pojmovi: interpretativno čitanje, krasnoslov.

Obrazovna postignuća: zamjećivati razlike u doživljaju književnoumjetničkoga teksta s obzirom na različite govorne interpretacije; izraziti doživljaj književnoumjetničkoga teksta prikladnim interpretativnim čitanjem; krasnosloviti.

5. Portret

Ključni pojmovi: vanjski i unutarnji opis lika, plan opisa.

Obrazovna postignuća: razlikovati vanjski od unutarnjega opisa lika; portretirati lik na temelju prethodno stvorenoga plana.

6. Opis otvorenoga i zatvorenoga prostora

Ključni pojmovi: pejisaž, otvoreni prostor, zatvoreni prostor, plan opisa.

Obrazovna postignuća: opisivati pejisaž, otvoreni i zatvoreni prostor na temelju prethodno stvorenoga plana opisa.

7. Stvaralačko pisanje i interpretativno kazivanje viceva i anegdota

Ključni pojmovi: stvaralačko pisanje (anegdote iz školskoga života), govorenje anegdota i viceva.

Obrazovna postignuća: stvaralački pisati na zadani poticaj (vođeno i samostalno); slušati i slušno doživljavati interpretaciju anegdote i viceva; interpretativno kazivati anegdotu i vice.

8. Dramatizacija pripovjednoga teksta

Ključni pojmovi: dramatizacija, uloga, dijalog, monolog, didaskalije.

Obrazovna postignuća: preoblikovati pripovjedni tekst u dramski; uprizoriti dramatizirani tekst.

9. Slušanje, izgovor i pisanje riječi s provedenim glasovnim promjenama

Ključni pojmovi: riječi u kojima su provedene glasovne promjene.

Obrazovna postignuća: slušno razlikovati, pravilno izgovarati i pisati riječi u kojima su provedene glasovne promjene; služiti se pravopisom.

10. Pisanje i izgovor infinitiva i glagolskoga pridjeva radnoga

Ključni pojmovi: pisanje infinitiva i glagolskoga pridjeva radnoga (m. r. jd.).

Obrazovna postignuća: pravilno pisati i govoriti infinitiv ispred zanaglasnice i iza nje; pravilno pisati glagolski pridjev radni u m. r. jd. kojemu osnova završava na *je-* (*htjeti, smjeti, živjeti, umrijeti, vidjeti...*).

11. Pisanje, izgovor i čitanje glagolskih oblika

Ključni pojmovi: pisanje i izgovor aorista glagola *biti*; niječnica uz glagolske oblike.

Obrazovna postignuća: pravilno rabiti aorist glagola *biti* u govoru i pismu; pravilno pisati niječnicu uz glagolske oblike.

12. Pisanje zamjenica

Ključni pojmovi: pisanje zamjenice *sebe, se*; razlikovanje posvojne zamjenice i povratno-posvojne zamjenice u govoru i pismu.

Obrazovna postignuća: pravilno pisati i govoriti povratne glagole (*smijati se, šaliti se*).

13. Čitanje i pisanje trotočja, izostavnika, crtice i zagrade

Ključni pojmovi: rečenični i pravopisni znakovi.

Obrazovna postignuća: pravilno rabiti trotočje: izostavljanje riječi/skupa riječi/ u rečenici, na kraju prekinutoga teksta koji se nastavlja, na mjestu prekida nabranjanja; pravilno rabiti crticu kao rečenični znak: izražavanje jače stanke nego što je izražena zarezom; pravilno pisati i rabiti crticu kao pravopisni znak: zamjena prijedloga *do* (80 – 90 km, 1852. – 1881.), udaljenost između dvaju (ili više) mjesta, smjer; prepoznati, pravilno pisati i govoriti izostavnik i zagradu.

NASTAVNO PODRUČJE:

KNJIŽEVNOST

TEME

1. Odnos teme i motiva u književnome djelu

Ključni pojmovi: tema, motiv.

Obrazovna postignuća: zamijetiti i izdvojiti motive (najmanji dio teme, poticaj doživljaju, događaju, sukobu) u tematskome kontekstu.

2. Usmena (narodna) književnost

Ključni pojmovi: usmena književnost, stalni epitet, epski deseterac, epska i lirska pjesma.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja epske i lirske narodne pjesme; uočiti stalni epitet i deseterac kao obilježja usmenoga stvaralaštva; razlikovati epsku od lirske pjesme na temelju oprjeke događaja ili doživljaja.

3. Pripovjedne vrste: crtica, anegdota, vic

Ključni pojmovi: crtica, anegdota, vic.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja crtice, anegdote, vica.

4. Povjestica

Ključni pojmovi: povjestica, lirsko-epsko djelo, kompozicija.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja povjestice kao djela koje ima elemente pjesničkoga i pripovjednoga izražavanja; razlikovati povjesticu od lirske pjesme.

5. Povijesni i znanstveno-fantastični roman

Ključni pojmovi: povijesni roman, znanstveno-fantastični roman.

Obrazovna postignuća: razlikovati romane prema tematsko-motivskom sloju; prepoznati načine pripovijedanja.

6. Pjesničke slike

Ključni pojmovi: pjesnička slika.

Obrazovna postignuća: spoznati pjesničku sliku kao slikovni izraz doživljen osjetilom vida, sluha, njuha, okusa i dodira; uočiti motive u pjesničkim slikama i povezati ih s osjetilima kojima su zamijećeni.

7. Stilska izražajna sredstva

Ključni pojmovi: ponavljanje, asonanca, aliteracija.

Obrazovna postignuća: prepoznati i imenovati stilska sredstva u poetskome i proznome tekstu, uočiti ulogu ponavljanja istih glasova, riječi, izraza, rečenica u ostvarivanju ritma.

8. Dijalektno pjesništvo

Ključni pojmovi: zavičajni motivi; čakavsko, kajkavsko i štokavsko pjesništvo.

Obrazovna postignuća: prepoznati suodnos zavičajnoga govora (narječja ili dijalekta) i zavičajnih tema i motiva; uočiti ritmičnost u pjesmama na narječjima.

9. Vrste kitica (strofa)

Ključni pojmovi: vrste kitica (strofa) prema broju stihova, vrste ritma.

Obrazovna postignuća: odrediti i imenovati kiticu (strofu) prema broju stihova; dvostih, trostih, četverostih; prepoznati vrste rime: parna, obgrljena, ukrštena.

10. Dramski tekst

Ključni pojmovi: drama, dijelovi dramskoga teksta.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja i dijelove dramskoga teksta: dramski sukob, dramski likovi, dramska situacija, čin: prepoznati dramski sukob kao temelj dramskoj radnji.

NASTAVNO PODRUČJE:

MEDIJSKA KULTURA

TEME

1. Filmska izražajna sredstva

Ključni pojmovi: kadar, plan, kut snimanja.

Obrazovna postignuća: prepoznati izražajna sredstva u filmu; razlikovati vrste kadrova, planova i kuta snimanja.

2. Mreža (internet)

Ključni pojmovi: mrežne stranice, hrvatski jezik i književnost na mreži.

Obrazovna postignuća: pronaći nekoliko mrežnih stranica o temama iz hrvatskoga jezika i književnosti.

3. Strip

Ključni pojmovi: izražajna sredstva stripa: crtež, kvadrat, fabula prikazana kvadratima.

Obrazovna postignuća: prepoznati izražajna sredstva stripa; uočiti sličnost i razliku između filmskoga kadra i kvadrata stripa (plan i kut gledanja).

IZBORNI SADRŽAJI

Glagoli po značenju

Povratni glagoli: pravi, nepravi, uzajamno povratni

Nesvršeni glagoli: trajni i učestali

Dvovidni glagoli

Prava i prenesena sadašnjost

Gnomski prezent, aorist

Futurski perfekt, aorist

Pripovjedni i sivevremenski imperativ

Izricanje stroge zapovijedi i zabrane

Prezent ili aorist

Imperfekt - zaboravljeno glagolsko vrijeme

Aorist i imperfekt u sms-porukama

Inačice futura (razgovorne, međujezične, dijalektne)

Glasovne promjene u sprezanju

Jotacija ili palatalizacija u prezentu

Glasovne promjene u gl. pridjevu radnom: vokalizacija i promjena *je* > i ispred *o*

Glagoljske knjige; glagoljične i latinične inkunabule

Povijesni spomenici na otoku Krku (Jurandvor) i u Istri (Aleja glagoljaša)

Pisanje naziva naselja i dijelova naselja na stranim jezicima

Sročnost posvojne zamjenice i imenica

Naglašeni i nenaglašeni oblici povratne zamjenice

Sklanjanje povratno-posvojne i pokaznih zamjenica

Stvaralačko pisanje (dnevnik)

Obavijest - vijest

Javni govor

Izražajno čitanje dijalektnih tekstova (zavičajni idiom)

Scenske improvizacije

Izlet u zavičaj duha (Josip Bratulić), škola glagoljice, Aleja glagoljaša od Roča do Huma; Baščanska ploča (Krk), Valunska ploča (Cres) itd.

Počeci hrvatske pismenosti i književnoga stvaralaštva

Hrvatski epski junaci usmene književnosti

Slike i zvukovi lirske pjesme u epitetu i usporedbi

Anegdote i vicevi na zavičajnome narječju

Crtice o životu u školi, obitelji i zavičaju

Dramski tekstovi zavičajnih pučkih pisaca

Zavičajne narodne poslovice i poruke u njima

Vrste stripa po temi

Uporaba riječi u stripu

Računalne igre

Popis lektire: (izabrati 9 djela, obvezatna prva tri)

1. Ivana Brlić-Mažuranić: *Priče iz davnine* (osim *Šume Striborove* i *Regoča* koji su u četvrtome razredu)

2. Stjepan Tomaš: *Mali ratni dnevnik*

3. August Šenoa: *Povjestice*

4. Blanka Dovjak-Matković: *Zagrebačka priča*

5. Mark Twain: *Kraljević i prosjak*

6. Henryk Sienkiewicz: *Kroz pustinju i prašumu*

7. Ivona Šajatović: *Tajna ogrlice sa sedam rubina*

8. Snježana Grković-Janović: *Velebitske vilin staze*

9. Josip Cvenić: *Čvrsto drži joy-stick*

10. Jadranko Bitenc: *Twist na bazenu*

11. Šime Storić: *Poljubit ću je uskoro, možda*

12. Christine Nostlinger: *Konrad, dječak iz limenke* ili *Olfi među ženama*

13. Vlatko Šarić: *Rogan* ili *Miško*

14. Vladimir Nazor: *Veli Jože*
15. Milutin Majer: *Dolazak Hrvata*
16. Melita Rundek: *Psima ulaz zabranjen*
17. Dubravko Horvatić: *Junačina Mijat Tomić*
18. Jonathann Swift: *Gulliverova putovanja*
19. Alfonse Daudet: *Pisma iz moga mlina*
20. Joža Horvat: *Waitapu ili Operacija Stonoga*
21. Frances Hodgson Burnett: *Mali lord*
21. Pajo Kanižaj: *Tričave pjesme*
22. Danijel Dragojević: *Bajka o vratima*
23. Želimir Hercigonja: *Tajni leksikon*
24. C. S. Lewis: *Kronike iz Narnije* (izbor)
25. Oscar Wilde: *Sretni kraljević*
26. Nikola Pulić: *Maksimirci*

Popis filmova:

Trebalo bi birati filmove (od najstarijih do najnovijih) koji će učenicima najbolje pokazati pojedina filmska izražajna sredstva.

1. Što je film: Filmska izražajna sredstva
2. Kazalište: Sve je to kazalište, Gužva na pozornici
3. Braća Lumiere, G. Melies
4. P. Krelja: *Povratak*
5. R. Zemeckis: *Forrest Gump*
6. S. Raimi: *Spiderman 2*
7. G. Lucas: *Zvezdani ratovi* (serijal)
8. W. Wyler: *Ben Hur*

7. RAZRED

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIK

TEME

1. Objekt

Ključni pojmovi: objekt, izravni objekt i neizravni objekt.

Obrazovna postignuća: uočiti i prepoznati objekt u rečenici; razlikovati izravni i neizravni objekt.

2. Priložne oznake

Ključni pojmovi: priložne oznake, priložna oznaka mjesta, vremena, načina.

Obrazovna postignuća: uočiti priložne oznake u rečenici; razlikovati priložne oznake mjesta, vremena, načina.

3. Imenički dodatci: atribut i apozicija

Ključni pojmovi: atribut: pridjevni i imenički, atributni skup, apozicija, apozicijski skup.

Obrazovna postignuća: prepoznavati atribut i atributni skup; apoziciju i apozicijski skup; razlikovati pridjevni i imenički atribut; prikladno rabiti atribut i apoziciju u

govorenju i pisanju; pravilno pisati zarez kod apozicije i apozicijskoga skupa u poslijeimeničnome položaju.

4. Zamjenice i njihova uloga u rečenici

Ključni pojmovi: upitne, odnosne i neodređene zamjenice.

Obrazovna postignuća: pravilno rabiti padežne oblike upitnih, odnosnih i neodređenih zamjenica u govorenju i pisanju; razumjeti uloge povratne i povratno-posvojne zamjenice u rečenici.

5. Jednostavna rečenica

Ključni pojmovi: jednostavna rečenica, neproširena rečenica, proširena rečenica; neoglagoljena rečenica, besubjektna rečenica.

Obrazovna postignuća: upoznati strukturu neproširene rečenice; prepoznati slaganje subjekta i predikata u rečenici; prikladno slagati subjekt i predikat; upoznati strukturu proširene rečenice; prepoznati predikat i riječi koje ga dopunjuju u proširenoj rečenici; prepoznati subjekt i riječi koje ga dopunjuju u proširenoj rečenici; prepoznati i imenovati neoglagoljenu rečenicu; prepoznati i imenovati besubjektnu rečenicu.

6. Složena rečenica

Ključni pojmovi: nizanje, povezivanje i uvrštavanje rečenica, veznička sredstva.

Obrazovna postignuća: udruživati jednostavne rečenice u složenu; razumjeti načine sklapanja jednostavnih rečenica u složenu; prepoznavati veznička sredstva: veznike, vezničke skupove, priloge i zamjenice kao vezničke riječi.

7. Nezavisno složena rečenica

Ključni pojmovi: vezničke i nevezničke rečenice (rečenični niz), surečenice.

Obrazovna postignuća: udruživati jednostavne rečenice u složenu nizanjem i povezivanjem; razlikovati vrste veznika u nezavisno složenim rečenicama.

8. Vrste nezavisno složenih rečenica

Ključni pojmovi: nezavisno složena rečenica: sastavna, rastavna i suprotna rečenica, isključna i zaključna rečenica.

Obrazovna postignuća: razumjeti značenje različitih vrsta nezavisno složenih rečenica; prepoznavati vrste nezavisno složenih rečenica; naučiti tipične veznike; pravilno pisati zarez u svim nezavisno složenim rečenicama.

9. Zavisno složena rečenica

Ključni pojmovi: zavisno složena rečenica, glavna i zavisna surečenica, inverzija, umetnuta rečenica.

Obrazovna postignuća: uvrštavati jednostavne rečenice u složenu; prepoznati zavisno složenu rečenicu, u zavisno složenoj rečenici raspoznavati glavne i zavisne surečenice, inverziju, zavisne umetnute surečenice i vezna sredstva.

10. Izricanje predikata, subjekta, objekta i atributa rečenicom

Ključni pojmovi: predikatna rečenica, subjektna rečenica, objektna rečenica, atributna rečenica.

Obrazovna postignuća: razumjeti značenje predikatne rečenice, subjektne rečenice, objektno rečenice, atributne rečenice; prepoznavati ih; u jednostavnijim primjerima

zamjenjivati imenski predikat predikatnom rečenicom, subjekt subjektom rečenicom, objekt objektom rečenicom, atribut atributnom rečenicom.

11. Vrste priložnih rečenica

Ključni pojmovi: priložna rečenica; vrste priložnih rečenica: mjesna, vremenska, načinska.

Obrazovna postignuća: zamjenjivati priložne oznake mjesta, vremena i načina zavisnim surečenicama; prepoznavati priložne rečenice i razumjeti njihovo značenje; znati pisati zarez u zavisnim rečenicama.

12. Naglasak

Ključni pojmovi: vrste naglasaka u hrvatskome jeziku, mjesto naglasaka u naglašenoj riječi.

Obrazovna postignuća: prepoznati i prema uzoru pravilno rabiti naglaske u govorenju i čitanju; postupno određivati naglasna obilježja: mjesto, dužinu i ton u tipičnim riječima; pravilno čitati naglasno označene riječi; osvijestiti razliku između vlastitoga i književnoga naglasnoga sustava.

13. Samoznačne i suznačne riječi

Ključni pojmovi: samoznačne i suznačne riječi, naglasnice, nenaglasnice, prednaglasnice, zanaglasnice.

Obrazovna postignuća: razlikovati samoznačne (leksičke) riječi i suznačne (gramatičke) riječi; razlikovati naglasnice i nenaglasnice: prednaglasnice i zanaglasnice (tipični primjeri); pravilno rabiti prednaglasnice i zanaglasnice u izgovoru i pisanju; prepoznavati naglasne cjeline; prepoznavati i pravilno izgovarati naglašene i nenaglašene riječi.

14. Veliko početno slovo u imenima društava, organizacija, udruga, pokreta i javnih skupova

Ključni pojmovi: veliko početno slovo u imenima društava, organizacija, udruga, pokreta i javnih skupova.

Obrazovna postignuća: pravilno pisati veliko početno slovo u najčešćim primjerima.

15. Povijest hrvatskoga književnoga jezika

Ključni pojmovi: prvi tiskani rječnik i prva tiskana slovnica (gramatika); Gajeva reforma, gajica, zajednički jezik svih Hrvata.

Obrazovna postignuća: znati imena i osnovne podatke o prvome tiskanome rječniku i prvoj tiskanoj slovnici hrvatskoga jezika (Faust Vrančić, 1595.; Bartol Kašić, 1604.); razumjeti ulogu i važnosti pojave tiskanih rječnika i slovnice u razvoju hrvatskoga jezika; razumjeti razloge koji su doveli do Gajeve reforme i njezine učinke.

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIČNO IZRAŽAVANJE I STVARANJE

TEME

1. Pripovijedanje (usmeno i pisano)

Ključni pojmovi: elementi fabule, dijalog u pripovjednome tekstu.

Obrazovna postignuća: razlikovati i izdvajati dijelove fabule u govorenju i pisanju; pripovijedati na temelju zadanih dijelova fabule; djelotvorno se koristiti dijalogom u pripovijedanju.

2. Uloga opisa u pripovijedanju

Ključni pojmovi: opis, statičan i dinamičan opis, usporavanje radnje.

Obrazovna postignuća: prepoznati ulogu opisa u pripovijedanju (statičan i dinamičan opis, usporavanje radnje); djelotvorno se koristiti opisom u pripovijedanju.

3. Natuknica i bilješka

Ključni pojmovi: natuknica i bilješka.

Obrazovna postignuća: izdvajati ključne pojmove iz vezanoga teksta; djelotvorno se služiti bilješkama i natuknicama u pripremi izvješća, komentara, rasprave.

4. Biografija i autobiografija

Ključni pojmovi: biografija i autobiografija.

Obrazovna postignuća: izdvojiti najvažnije podatke iz autobiografije; stvarati natuknice za pisanje biografije.

5. Vijest, novinska vijest

Ključni pojmovi: vijest.

Obrazovna postignuća: slušati, čitati i razumjeti vijest; samostalno oblikovati vijest u govoru i pismu.

6. Komentar

Ključni pojmovi: komentar.

Obrazovna postignuća: prepoznati komentar i razlikovati ga od vijesti; slušati i razumjeti komentar; stvarati komentar u govoru i pismu.

7. Izražavanje pjesničkim slikama

Ključni pojmovi: stilska izražajna sredstva.

Obrazovna postignuća: samostalno stvarati pjesničke slike prema različitim osjetilnim poticajima; samostalno stvarati onomatopejske riječi i izraze u jezičnim poetskim igrama; samostalno stvarati usporedbu, personifikaciju, metaforu, hiperbolu i gradaciju u jezičnim poetskim igrama; rabiti stvorene izraze pri stvaralačkome pisanju.

8. Odnosi među riječima

Ključni pojmovi: istoznačnice, bliskoznačnice, suprotnice.

Obrazovna postignuća: uočavati različite značenjske odnose među riječima; preoblikovati tekst zamjenjujući pojedine riječi značenjski srodnima; prevoditi zavičajne sinonime na standardni jezik; zapažati uloge istoznačnih i bliskoznačnih riječi u književnome tekstu.

9. Načini sporazumijevanja

Ključni pojmovi: sporazumijevanje, vrjednute govorenoga jezika, nejezična sredstva sporazumijevanja.

Obrazovna postignuća: upoznati vrjednute govorenoga jezika i nejezičnih sredstava sporazumijevanja te zamjećivati njihovu obavijesnu funkciju; primjereno se služiti

vrjednotama govorenoga jezika; djelotvorno se služiti nejezičnim sredstvima u uljuđenoj govornoj komunikaciji.

10. Izražajno čitanje

Ključni pojmovi: izražajno čitanje.

Obrazovna postignuća: slušati izražajno čitanje; izražajno čitati poznate tekstove; zamjećivati ulogu rečeničnih znakova i njihovu vezu s govornim vrjednotama jezika.

11. Zarez u složenoj rečenici

Ključni pojmovi: rečenični niz, inverzija, umetnuta rečenica, vezna sredstva.

Obrazovna postignuća: rabiti zarez u složenoj rečenici u skladu s pravopisom (rečenični niz, inverzija, umetnuta rečenica, vezna srodstva).

12. Upravni govor

Ključni pojmovi: upravni i neupravni govor u pisanju, navođenje i objašnjenje.

Obrazovna postignuća: pisati upravni govor u rečenicama s različitim odnosima navođenja i objašnjenja; pisati upravni govor u skladu s pravopisom; pravilno preoblikovati upravni u neupravni govor i obratno.

13. Pisanje neodređenih zamjenica

Ključni pojmovi: pisanje neodređenih zamjenica i prijedloga, zamjenica i čestice *god*.

Obrazovna postignuća: pravilno pisati neodređene zamjenice s prijedlogom; pravilno pisati i razumjeti razliku u značenju između složene zamjenice s česticom *god* i rastavljenoga pisanja čestice *god* uz zamjenicu.

14. Pisanje - poštivanje pravopisne norme

Ključni pojmovi: veliko slovo; rečenični i pravopisni znakovi; pisanje riječi s glasovima *č, ć, dž, đ, ije, je*; pisanje najčešćih kratica (prema popisu).

Obrazovna postignuća: osvješćivati i primjenjivati prethodna znanja i vještine; pisati veliko slovo u skladu s pravopisom; uvježbati pisanje i izgovor riječi u kojima se pojavljuju glasovi *č, ć, dž, đ, ije, je* (prema popisu riječi); pisati kratice u skladu s pravopisom; služiti se pravopisom.

NASTAVNO PODRUČJE:

KNJIŽEVNOST

TEME

1. Ideja u književnome djelu

Ključni pojmovi: ideja.

Obrazovna postignuća: uočiti ideju u književnom djelu; razlikovati ideju od pouke.

2. Slijed događaja u pripovjednome djelu

Ključni pojmovi: kompozicija, kronološki slijed, retrospekcija.

Obrazovna postignuća: uočiti kompoziciju u pripovjednome djelu; prepoznati kronološki slijed; prepoznati retrospekciju.

3. Mit i legenda

Ključni pojmovi: mit, legenda, tematika mitova i legenda, likovi u mitu i legendi.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja mita i legende; razlikovati mit i legendu; uočiti značajke lika u mitu i legendi.

4. Biografija, autobiografija

Ključni pojmovi: biografija, autobiografija.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja biografije i autobiografije.

5. Socijalna tematika u pjesništvu i prozi

Ključni pojmovi: socijalni roman, socijalna pripovijetka, socijalna pjesma.

Obrazovna postignuća: uočiti socijalne motive i teme u pjesničkim i pripovjednim tekstovima.

6. Kriminalistička pripovijetka i kriminalistički roman

Ključni pojmovi: kriminalistička pripovijetka i kriminalistički roman.

Obrazovna postignuća: uočiti motive, teme i značajke likova u pripovjednim djelima kriminalističke tematike.

7. Lik u književnome djelu

Ključni pojmovi: etička karakterizacija, psihološka karakterizacija, socijalna karakterizacija, portret; motiviranost postupaka lika.

Obrazovna postignuća: uočiti značajke lika u književnome djelu; prepoznavati načine karakterizacije lika u književnome djelu; odrediti portret lika u književnome djelu; uočiti motiviranost postupaka likova i njihove međuodnose.

8. Stilska izražajna sredstva: metafora, hiperbola, gradacija

Ključni pojmovi: metafora, hiperbola, gradacija.

Obrazovna postignuća: prepoznati i objasniti metaforu; prepoznati i imenovati hiperbolu i gradaciju u književnom tekstu.

9. Sonet

Ključni pojmovi: sonet.

Obrazovna postignuća: prepoznavanje, razotkrivanje.

10. Balada

Ključni pojmovi: balada.

Obrazovna postignuća: uočiti lirsko-epska obilježja balade; primijeniti znanja o strofi, stihu, lirskom i epskom u pjesmi te stilskim sredstvima pri interpretaciji balade.

11. Teme lirskih pjesama

Ključni pojmovi: misaona (refleksivna) i duhovna (religiozna) pjesma.

Obrazovna postignuća: uočiti teme i motive u misaonim i duhovnim pjesmama.

12. Dramske vrste

Ključni pojmovi: komedija, tragedija, drama u užem smislu riječi; dramski prizor.

Obrazovna postignuća: razlikovati komediju, tragediju i dramu u užem smislu riječi; uočiti dramski prizor.

NASTAVNO PODRUČJE:

MEDIJSKA KULTURA

TEME

1. Igrani film

Ključni pojmovi: igrani film, vrste igranoga filma.

Obrazovna postignuća: prepoznati i objasniti obilježja igranoga filma i filmske priče; uočiti ideju te odnose među likovima i izražajna sredstva; razlikovati vrste igranoga filma; usporediti film i književno djelo.

2. Televizijske emisije

Ključni pojmovi: vrste televizijskih emisija.

Obrazovna postignuća: razlikovati vrste televizijskih emisija s obzirom na njihovu namjenu.

3. Radio

Ključni pojmovi: zvuk - radijsko izražajno sredstvo, vrste radijskih emisija.

Obrazovna postignuća: prepoznati radijska izražajna sredstva; razlikovati vrste radijskih emisija; osvijestiti obavijesnu, obrazovnu i zabavnu ulogu radija.

4. Knjižnica

Ključni pojmovi: knjižna građa.

Obrazovna postignuća: samostalno se služiti referentnom zbirkom: rječnikom, enciklopedijom i pravopisom.

IZBORNI SADRŽAJI

Prijedložni objekt

Glagoli koji otvaraju mjesto različitim vrstama objekta (gl. rekcija)

Prijedložni atribut

Glagolski pridjevi u funkciji atributa

Apozicije koje se ne slažu s imenicom u rodu i broju

Neimenske riječi u imenskome predikatu

Infinitiv kao subjekt

Priložne oznake sredstva, količine, društva

Priložna oznaka mjesta u značenju mjesta radnje, cilja radnje i tijeka radnje

Preoblika upravnoga govora u neupravni objektnom rečenicom i obratno

Primjeri složenih rečenica s veznikom a kojima se ne izražava suprotnost

Mjesto odnosne zamjenice u složenoj rečenici

Tvorba neodređenih zamjenica i njihovo razlikovanje od pridjeva

Razlikovanje neodređenih zamjenica i brojeva

Glasovne promjene: riječi u kojima je provedeno više glasovnih promjena

Antonimi, djelomična i višestruka antonimija

Oblični i leksički homonimi, homonimija, homonimski parovi, homografi

Pisanje različitih vrsta kratica

Najstariji hrvatski rječnici (Jakov Mikalja, Juraj Habdelić, Ivan Belostenec)

Stare hrvatske tiskane knjige (*Lekcionar* Bernardina Splićanina)

Razgovor u različitim komunikacijskim situacijama

Okrugli stol (rasprava o aktualnim temama)

Mitski likovi
Prijevod dijalektnih tekstova
Pisanje pjesme

Od hrvatskih petrarkista do Matoša (sonet u hrvatskoj književnosti)
Lirsko-epske književne vrste: romanca i poema
Šenoino doba
Autobiografije ljudi koji osvjetlaše svijet
Razvoj hrvatskoga putopisa
Zavičajne legende
Trivijalna književnost
Etička karakterizacija likova u djelima odabranoga književnika

Maska, scenografija i kostimografija u filmu
Film i kazalište
Kazališni život u Hrvatskoj
Televizijska i radijska vijest

Popis lektire: (izabrati 9 djela, obvezatna prva tri)

1. Božidar Prosenjak: *Divlji konj*
2. Hrvoje Hitrec: *Smogovci*
3. Vladimir Nazor: *Pripovijetke*
4. Dobriša Cesarić: *Pjesme*
5. Damir Miloš: *Bijeli klaun*
6. Zoran Pongrašić: *Gumi-gumi*
7. Branka Primorac: *Maturalac*
8. Dubravko Jelačić-Bužimski: *Sportski život Letećeg Martina* ili *Balkanska mafija* ili *Martin protiv CIA-e i KGB-a*
9. Charles Dickens: *Oliver Twist*
10. Ićan Ramljak: *Povratnik* ili *San bez uzglavlja*
11. August Šenoa: *Čuvaj se senjske ruke*
12. Dinko Šimunović: *Duga*
13. Pero Zlatar: *Otključani globus*
14. Zvonko Todorovski: *Prozor zelenog bljeska* ili *Mirakul od mora*
15. Branka Kalauz: *Čuj, Pigi, zaljubila sam se*
16. Jadranka Klepac: *Miris knjige*
17. Bernard Jan: *Potraži me ispod duge*
18. Daniel Defoe: *Robinson Crusoe*
19. Pavao Pavličić: *Dobri duh Zagreba*
20. Vjekoslav Majer: *Dnevnik malog Perice*
21. Sue Townsend: *Tajni dnevnik Adriana Molea* ili *Novi jadi Adriana Molea*
22. Vjenceslav Novak: *Iz velegradskog podzemlja*
23. Scott O'Dell: *Otok plavih dubina* ili *Caru carevo*
24. Gustav Schwab: *Najljepše priče klasične starine*
25. Nada Iveljić: *Želiš li vidjeti bijele labudove* ili *Bijeli patuljak* ili *Lutke s dušom*
26. Deborah Ellis: *Djevojčica iz Afganistana*
27. Nada Mihoković-Kumrić: *Lastin rep*
28. C. S. Lewis: *Kronike iz Narnije*

29. Izbor proze i poezije o domovinskome ratu

Popis filmova:

U prvom su planu igrani filmovi:

1. Što je film: *Igrani film*
2. Što je film: *Gluma u filmu*
3. Filmovi Ch. Chaplina
4. K. Golik: *Tko pjeva, zlo ne misli*
5. S. Daldry: *Billy Elliot* (ili neki drugi suvremeni film po izboru koji je dobio dobre kritike ili značajne nagrade)
6. TV-serija *Smogovci* (ili neka druga aktualna i kvalitetna serija po izboru)

8. RAZRED

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIK

TEME

1. Nastajanje riječi

Ključni pojmovi: proširivanje značenja, posuđivanje riječi, tvorenje riječi.

Obrazovna postignuća: osvijestiti načine nastajanja novih riječi (proširivanjem značenja, promjenom oblika, promjenom vrste, posuđivanjem); moći stvarati nove riječi proširivanjem značenja i promjenom oblika.

2. Podrijetlo riječi

Ključni pojmovi: podrijetlo riječi, književne riječi, dijalektne riječi.

Obrazovna postignuća: razlikovati domaće (književne i dijalektne) i strane (potrebne i nepotrebne) riječi; osvijestiti potrebu za njegovanim hrvatskim jezikom; razumjeti štetnost pretjerane uporabe (nepotrebnih) stranih riječi u hrvatskome jeziku.

3. Riječi jednaka oblika, a različita značenja

Ključni pojmovi: istozvučnice, istopisnice, istoobličnice.

Obrazovna postignuća: prepoznati najčešće istozvučne i istopisne riječi, vladati primjerima; razlikovati značenja riječi jednaka oblika, a različita značenja u pisanju i govorenju.

4. Frazemi

Ključni pojmovi: frazem.

Obrazovna postignuća: prepoznati frazem; poznavati osnovna obilježja frazema, tumačiti poznate frazeme; prikladno rabiti češće frazeme, osobito zavičajne.

5. Glasovi

Ključni pojmovi: glas, otvornici, zatvornici, zvučni i bezvučni glasovi.

Obrazovna postignuća: znati kako nastaje glas; znati podjelu glasova na otvornike i zatvornike; znati podjelu glasova po zvučnosti; poznavati podjelu glasova po mjestu tvorbe; razumjeti razliku između načina nastajanja glasa i njegove uloge u slogu (*r* kao zatvornik, najčešće suglasnik, katkad samoglasnik).

6. Glasovne promjene

Ključni pojmovi: glasovna promjena u govorenju i pisanju.

Obrazovna postignuća: uočiti i prepoznati glasovne promjene na jednostavnim primjerima (sibilarizaciju, palatalizaciju, jotaciju, nepostojano *a*, jednačenje po zvučnosti, jednačenje po mjestu tvorbe, ispadanje suglasnika), provoditi ih u govorenju i pisanju.

7. Riječi u kojima se smjenjuju glasovi *ije/je/e/i*

Ključni pojmovi: dvoglasnik *ie*, staroslavenski glas *jat*, kratki i dugi *jat*, pisani i govoreni oblik riječi.

Obrazovna postignuća: glasovno i pisano razlikovati oblike s dvoglasnikom i zamjenskim glasovima; izgovarati i pisati riječi u kojima se smjenjuju *ije/je/e/i* u skladu s normom; prepoznavati srodne riječi s različitim refleksom u govornika različitih hrvatskih narječja; razlikovati troslov od slijeda triju slova.

8. Zamjenjivanje zavisnih rečenica glagolskim priložima

Ključni pojmovi: glagolski prilozi; zamjenjivanje zavisnih rečenica glagolskim priložima.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati glagolski prilog sadašnji i glagolski prilog prošli, razumjeti njihovo značenje i službu u rečenici; pravilno rabiti glagolske priloge; preoblikovati zavisne rečenice glagolskim priložima.

9. Izricanje istovremenosti i prijevremenosti u složenoj rečenici

Ključni pojmovi: istovremenost i prijevremenost.

Obrazovna postignuća: prepoznati vremenske odnose iskazane različitim glagolskim oblicima u rečenicama i razumjeti njihova značenja; znati slagati futur prvi i futur drugi u zavisno složenim rečenicama.

10. Izricanje pogodbe, mogućnosti i želje složenim rečenicama

Ključni pojmovi: izricanje pogodbe, mogućnosti i želje.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razumjeti pogodbu, mogućnost i želju izrečene kondicionalima; izricati pogodbu i uvjet pogodbenom zavisnom rečenicom.

11. Višestruko složena rečenica

Ključni pojmovi: višestruko složena rečenica.

Obrazovna postignuća: prepoznati obilježja višestruko složenih rečenica; raščlanjivati višestruko složene rečenice na ishodišne rečenice i odrediti njihov međusobni odnos; pravilno sastavljati višestruko složene rečenice u pisanju i govorenju.

12. Osnovna obilježja hrvatskih narječja

Ključni pojmovi: hrvatska narječja, štokavsko narječje i hrvatski književni jezik, hrvatski standardni jezik.

Obrazovna postignuća: razlikovati najvažnija obilježja svakoga hrvatskoga narječja i glavne prostore gdje se govore; razlikovati štokavsko narječje od hrvatskoga književnoga jezika; razumjeti odnos naziva hrvatski književni jezik i hrvatski standardni jezik, razlikovati ih.

13. Zavičajni govor i narječje prema književnome jeziku

Ključni pojmovi: zavičajni govor i hrvatski književni jezik.

Obrazovna postignuća: razlikovati zavičajni govor i narječje od književnoga jezika; razumjeti odnos i ulogu zavičajnoga govora i narječja prema hrvatskome književnome jeziku; zamjenjivati riječi, izraze i rečenice zavičajnoga govora hrvatskim književnim jezikom i obratno.

14. Pisanje višestanih imena

Ključni pojmovi: pisanje velikoga slova u višestanim imenima.

Obrazovna postignuća: poznavati i primjenjivati pravopisna načela o pisanju velikoga slova u višestanim imenima.

15. Povijest hrvatskoga jezika od 20. stoljeća

Ključni pojmovi: Novosadski dogovor, Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga jezika.

Obrazovna postignuća: poznavati temeljne podatke o hrvatskome jeziku u 20. i 21. stoljeću; razumjeti važnost povijesnih događaja u razvoju hrvatskoga jezika.

NASTAVNO PODRUČJE:

JEZIČNO IZRAŽAVANJE

TEME

1. Različitost stilova

Ključni pojmovi: stil, vrste stilova.

Obrazovna postignuća: prepoznati i razlikovati književnoumjetnički, znanstveni, novinarski, administrativno-poslovni i razgovorni stil; razumjeti potrebu za različitim stilovima izražavanja.

2. Razgovorni stil

Ključni pojmovi: razgovorni stil, posuđenice, žargonizmi, dijalektizmi, lokalizmi.

Obrazovna postignuća: zamjećivati obilježja razgovornoga stila; izdvajati iz razgovora posuđenice, žargonizme, lokalizme i dijalektizme; zamjećivati njihovu stilsku i obavijesnu vrijednost; zamjenjivati ih stilski neutralnim riječima i izrazima; primjereno se služiti razgovornim stilom i neverbalnim sredstvima u različitim komunikacijskim situacijama.

3. Rasprava

Ključni pojmovi: raspravljanje, rasprava (diskusija), dokazivanje (argumentiranje), dokaz (argument).

Obrazovna postignuća: slušati i primjereno nastupiti u raspravi; osvijestiti važnost dokazivanja (argumentiranja) u komunikaciji; jasno iznositi svoje dokaze (argumente) izražavajući misli i stavove u pisanoj i govornoj komunikaciji.

4. Problemski članak

Ključni pojmovi: problemski članak, kritika, suprotstavljanje mišljenja.

Obrazovna postignuća: razlikovati problemski članak i kritiku od drugih tekstova; pisati kritiku ili problemski članak.

5. Novinarski stil

Ključni pojmovi: novinarski stil, objektivni pristup, sažetost, aktualnost, intervju.

Obrazovna postignuća: Čitati i razumjeti primjerene tekstove pisane novinarskim stilom; zamjećivati obilježja novinarskoga stila; izdvajati najvažnije obavijesti iz novinskoga članka; pisati novinarskim stilom; upoznati intervju kao oblik razgovora.

6. Administrativno-poslovni stil

Ključni pojmovi: administrativno-poslovni stil, administrativni obrasci, zapisnik, zahtjev, prijava.

Obrazovna postignuća: Čitati i razumjeti primjerene tekstove pisane administrativno-poslovnim stilom; upoznati stilska obilježja zapisnika, zahtjeva i prijave; znati ispuniti uobičajene administrativne obrasce (brzopis, pretplatni listić, anketu, prijavnice).

7. Životopis

Ključni pojmovi: životopis, molba, dopis.

Obrazovna postignuća: upoznati životopis kao poseban tekst pisan administrativno-poslovnim stilom; pisati vlastiti životopis kao prilog nekomu drugomu poslovno-administrativnomu tekstu, npr. dopisu ili molbi; upoznati obilježja dopisa i molbe.

8. Osvrt ili prikaz

Ključni pojmovi: osvrt ili prikaz.

Obrazovna postignuća: upoznati obilježja osvrta ili prikaza; pisati osvrt ili prikaz o odabranoj temi služeći se bilješkama ili natuknicama.

9. Pismo

Ključni pojmovi: osobno i otvoreno pismo.

Obrazovna postignuća: upoznati obilježja osobnoga i otvorenoga pisma; napisati otvoreno pismo poštujući uljudbena pravila i formu pisma; razlikovati stilska obilježja otvorenoga i osobnoga pisma u odnosu na službeni dopis.

10. Red riječi u rečenici

Ključni pojmovi: red riječi u rečenici, stilski neobilježen red riječi, stilski obilježen red riječi.

Obrazovna postignuća: razlikovati obični, neobilježeni red riječi od obilježenoga; razumjeti ulogu različitoga poretka riječi u rečenici; pravilno rabiti nenaglasnice u rečenici.

11. Sličnosti i razlike među riječima

Ključni pojmovi: istozvučnice, istopisnice i istoobličnice.

Obrazovna postignuća: razlikovati istozvučnice, istopisnice i istoobličnice u govoru i pismu.

12. Slušanje i čitanje, govorenje i pisanje dijalektnih tekstova

Ključni pojmovi: standardni jezik, zavičajni govor, materinski jezik, manjinski jezik.

Obrazovna postignuća: zamjećivati razlike između standardnoga i zavičajnoga govora, materinskoga i manjinskoga jezika; slušati, čitati i razumjeti zavičajna književna djela; govoriti i pisati zavičajnim idiomom.

13. Pisanje - poštivanje pravopisne norme

Ključni pojmovi: veliko slovo, rečenični i pravopisni znakovi, pisanje riječi s glasovima č, ć, dž, đ, ije, je, pisanje najčešćih kratica (prema popisu).

Obrazovna postignuća: osvještivati, primjenjivati i usustaviti prethodna znanja i vještine; pisati veliko slovo u skladu s pravopisom; uvježbati pisanje i izgovor riječi u kojima se pojavljuju glasovi č, ć, dž, đ, ije, je (prema popisu riječi); pisati kratice u skladu s pravopisom; pisanje upravnoga i neupravnoga govora u skladu s pravopisom; služiti se pravopisom.

NASTAVNO PODRUČJE:

KNJIŽEVNOST

TEME

1. Pristup temi u književnome djelu: humor, ironija, satira

Ključni pojmovi: humor, ironija, satira.

Obrazovna postignuća: uočiti odnos pripovjedača, pjesnika i dramskoga pisca prema temi.

2. Putopis

Ključni pojmovi: putopis, opis putovanja, asocijacija.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja putopisa; uočiti asocijativnost kao važan postupak u nastajanju putopisa.

3. Novela

Ključni pojmovi: novela, psihološko i emotivno prikazivanje lika.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja novela; uočavati odnose među likovima u noveli.

4. Moderna bajka

Ključni pojmovi: klasična bajka, moderna bajka.

Obrazovna postignuća: razlikovati modernu bajku od klasične.

5. Ep

Ključni pojmovi: ep, epski junak, pjevanje.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja epa i njegove dijelove (pjevanja); uočiti značajke epskoga junaka.

6. Stilska izražajna sredstva: simbol, alegorija

Ključni pojmovi: simbol, alegorija.

Obrazovna postignuća: prepoznati simbol; prepoznati i objasniti alegoriju; prepoznati i objasniti alegoriju u pripovijetki (alegorijska pripovijetka) i pjesmi (alegorijska pjesma).

7. Kompozicija lirske pjesme

Ključni pojmovi: suodnos teme i motiva, pjesma u prozi.

Obrazovna postignuća: uočiti povezanost teme i motiva u lirskoj pjesmi; uočiti obilježja pjesme u prozi.

8. Ritam u lirskoj pjesmi

Ključni pojmovi: elipsa, inverzija, opkoračenje, stanka, prebacivanje.

Obrazovna postignuća: uočiti elipsu, inverziju, opkoračenje, prebacivanje i stanku kao ritmotvorne elemente u lirskoj pjesmi.

9. Dramske vrste

Ključni pojmovi: monodrama, protagonist, antagonist, unutarnji monolog.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja monodrame; razlikovati protagonista i antagonista u dramskome tekstu; uočiti obilježja unutarnjega monologa.

10. Književnost - umjetnost riječi

Ključni pojmovi: pisac i pripovjedač, lirski subjekt.

Obrazovna postignuća: razlikovati pisca od pripovjedača ili lirskoga subjekta; uočavati kako se ista tema ostvaruje u različitim književnim rodovima i vrstama; usustaviti temeljna književna znanja.

11. Književna baština

Ključni pojmovi: Marko Marulić - otac hrvatske književnosti; stari pisci hrvatski prema načelu zavičajnosti.

Obrazovna postignuća: znati ulogu Marka Marulića u hrvatskoj književnosti; imenovati jednoga književnika starije hrvatske književnosti iz svoga zavičaja.

NASTAVNO PODRUČJE:

MEDIJSKA KULTURA

TEME

1. Scenarij, knjiga snimanja

Ključni pojmovi: scenarij, knjiga snimanja, redatelj.

Obrazovna postignuća: razlikovati scenarij i knjigu snimanja; uočiti ulogu redatelja.

2. Dokumentarni film

Ključni pojmovi: dokumentarni film: obilježja i vrste dokumentarnoga filma.

Obrazovna postignuća: razlikovati dokumentarni film od ostalih filmskih rodova; razlikovati vrste dokumentarnih filmova; uočiti filmska izražajna sredstva u dokumentarnome filmu.

3. Zagrebačka škola crtanoga filma

Ključni pojmovi: Zagrebačka škola crtanoga filma.

Obrazovna postignuća: uočiti obilježja Zagrebačke škole crtanoga filma; navesti imena najznačajnijih autora.

4. U potrazi za knjigom

Ključni pojmovi: kataloško i računalno pretraživanje.

Obrazovna postignuća: samostalno ili uz pomoć knjižničara pronaći podatke o određenome knjižnome naslovu kataloškim i računalnim pretraživanjem.

IZBORNI SADRŽAJI

Popridjevljeni glagolski prilozi

Tvorba riječi - osnovni pojmovi i tvorbeni načini

Tvorenje novih riječi prijenosom značenja
Tvorenje novih riječi preobrazbom
Novotvorenice
Riječi iz stranih jezika
Ne mogu se sve strane riječi prevesti na hrvatski. Ili ipak mogu?
Obilježen red riječi i govorna sredstva
Priložne oznake uzroka i namjere
Uzročna i namjerna rečenica
Sličnosti i razlike između rečenica s veznicima *da* i *kako*
Netipični veznici
Bilježenje naglasaka na jednostavnim i čestim primjerima
Najvažnije gramatike, pravopisi, rječnici i časopisi; filološke škole
Štokavsko, kajkavsko i čakavsko narječje
Proučavanje govora materinskoga narječja i dijalekta

Književnoumjetnički stil
Znanstveni stil
Popularno-znanstveni stil
Vrste intervjua
Moj prvi intervju
Humorističko pripovijedanje
Pisanje putopisa
Pisanje scenarija i knjige snimanja

Stoji grad (poezija i proza inspirirana domovinskim ratom)
Vukovarske ratne slike Siniše Glavaševića
Duhovne teme u životu petnaestogodišnjaka (Ivan Pavao II., B. Duda, Golub, S. Lice)
Osvrt (esej)
Nacionalni i umjetnički epovi
Stilska izražajna sredstva: dostojanstvo sinestezije
Šumore šume, zlate se žita i miruje more... dušom zemlje Hrvatske (individualno stvaralaštvo)
Stari pisci hrvatski prema načelu zavičajnosti
Alegorija u likovnoj i književnoj umjetnosti
Portret najbližijeg književnog lika
Slika učeničkog zavičaja u djelima putopisaca, npr. Matka Peića

Povijest filma
Filmski trik
Filmska montaža

Popis lektire: (izabрати 9 djela, obvezatna prva tri)

1. Dinko Šimunović: *Alkar*
2. Slavko Kolar: *Breza*
3. Dragutin Tadijanović: *Srebrne svirale*
4. Ernest Hemingway: *Starac i more*
5. August Šenoa: *Prosjak Luka ili Branka*
6. *Dnevnik Ane Frank*

7. Ephraim Kishon: *Kod kuće je najgore*
8. Višnja Stahuljak: *Don od Tromeđe ili Zlatna vuga*
9. Marija Jurić Zagorka: *Kći Lotrščaka*
10. SunEana Škrinjarić: *Ulica predaka ili Čarobni prosjak*
11. Đuro Sudeta: *Mor*
12. William Shakespeare: *Romeo i Julija*
13. Pero Budak: *Mećava*
14. Silvija Šesto: *Debela ili Vanda ili Tko je ubio Pašteticu*
15. Nada Mihelčić: *Bilješke jedne gimnazijalke*
16. Maja Brajko Livaković: *Kad pobijedi ljubav*
17. Sanja Pilić: *O mamama sve najbolje ili Sasvim sam popubertetio*
18. Vladan Desnica: *Pravda*
19. Mate Balota: *Tijesna zemlja*
20. Eugen Kumičić: *Sirota ili Začudeni svatovi*
21. Tomislav Milohanić: *Deštini i znamenje*
22. Miroslav Krleža: *Djetinjstvo*
23. Ivan Goran Kovačić: *Pripovijetke*
24. Karl Bruckner: *Sadako hoće živjeti*
25. Josip Laća: *Grand hotel*
26. Goran Tribuson: *Legija stranaca ili Rani dani ili Ne dao Bog većeg zla*
27. Zlatko Krilić: *Krik*
28. Milena Mandić: *Pokajnik*
29. Antoine de Saint Exupery: *Mali princ*
30. Richard Bach: *Galeb Jonathan Livingston*
31. Nancy Farmer: *Kuća škorpiona*
32. Nick Hornby: *Sve zbog jednog dječaka*
33. Michael Ende: *Momo ili Beskrajna priča*

Popis filmova:

U prvom su planu dokumentarni filmovi:

1. Što je film: Filmska montaža
2. Zagrebačka škola crtanoga filma (Bourek, Grgić, Vukotić, Dovniković i dr.)
3. R. Sremec: *Zelena ljubav*
4. I. Škrabalo: *Slamarke djevojke*
5. Z. Tadić: *Druge*
6. A. Babaja: *Breza, Romeo i Julija*
7. R. Benigni: *Život je lijep*

6.1.3. Наставни план и програм за матерњи језик и књижевност у Федерацији Босне и Херцеговине²³⁶

Okvirni nastavni plan za bosanski/hrvatski/srpski jezik i književnost u devetogodišnjoj osnovnoj školi

OBAVEZNI NASTAVNI PREDMETI	PETI RAZRED		ŠESTI RAZRED		SEDMI RAZRED		OSMI RAZRED		DEVETI RAZRED	
	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.
Bosanski/hrvatski/srpski jezik i književnost	5	175	5	175	4	140	4	140	4	140

Nastavni program za peti, šesti, sedmi, osmi i deveti razred

PETI RAZRED²³⁷

Područja i globalne naznake elemenata plana i ukupnih programskih zahtjeva

ČITANJE

15 nastavnih časova

Čitanje u funkciji razumijevanja sadržaja, doživljaja estetskih i etičkih vrednota teksta (tekstovi štampani latinicom i ćirilicom).

- Usavršavanje svih aspekata čitanja (pravilnost, brzina, izražajnost)
- Samostalno čitanje nepoznatih tekstova, brzo pronalaženje važnih informacija

PISANJE

10 nastavnih časova

Razvijanje sposobnosti izražavanja misli, osjećanja, stavova logički strukturiranim i gramatički tačnim rečenicama uz uvažavanje kompozicijskih cjelina u pisanom radu.

Daljnji rad na usavršavanju tehnike pisanja i estetske strane rukopisa.

INTERPRETACIJA KNJIŽEVNOG TEKSTA

40 nastavnih časova (čitanačka štiva)

20 nastavnih časova (lektira)

Razvijanje recepcijskih sposobnosti, osjetljivosti za umjetničko kazivanje, obogaćivanje emotivnog svijeta, smisla i sposobnosti za prepoznavanje i izražavanje ljepote riječima.

Razvijanje jezičkih sposobnosti, kreativnog i kritičkog mišljenja, ličnih i društvenih vrlina i vrijednosti.

Lektirom razvijati sposobnost samostalnog čitanja i izražavanja doživljaja književnih djela, kao i sposobnost procjene djela i poruke, zauzimanje stava i sposobnost uživanja u čitanju.

²³⁶ Приказани Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у примени је од школске 2004/05. године. Текст програма преузет је са сајта http://www.sobih.ba/siteoo/images/stories/galerije/Zakonska_akta/okvini_npp.pdf.

²³⁷ Наставни програм за пети разред у примени је од школске 2008/09. године.

GRAMATIKA, PRAVOGOVOR I PRAVOPIS

45 nastavnih sati

Usvajanje znanja o jeziku, zakonitosti, pravila i norme bosanskog/hrvatskog/srpskog jezika.

Razumijevanje značenja rečenica u tekstu i teksta, mogućnost prepoznavanja potrebnih primjera i njihovo razlikovanje od (ne)primjera.

Izražavanje značenja rečenicama koje su organizirane u skladu sa zakonitostima, pravilima i normama gramatike, ortoepije i ortografije.

KULTURA IZRAŽAVANJA

30 nastavnih časova

Razvijanje jezičko-komunikacijskih sposobnosti, osvješćivanje važnosti korektnog i lijepog govora u usmenoj i pisanoj formi.

Ovladavanje jezičkim sredstvima potrebnim za uspješno izražavanje u pojedinim oblicima usmenog i pismenog izražavanja.

Pojačavanje mogućnosti razumijevanja značenja i izražavanja smislenim rečenicama.

MEDIJSKA KULTURA

15 nastavnih časova

Recepcija sadržaja filma, pozorišne/kazališne predstave, radio-emisije, sadržaja štampe.

Razvijanje sposobnosti upotrebe i selekcije sadržaja medija s obzirom na vrijednost (poučno, manje poučno, djela umjetničkih kvaliteta i filmski i televizijski kič).

Ovladavanje terminologijom važnom za snalaženje u svijetu filma, radija, televizije, štampe.

*** Nastavnik ima slobodu da u procesu planiranja, na osnovu procjene svoga razreda, odstupi od navedenog prijedloga podjele nastavnih časova na područja**

ČITANJE I PISANJE

PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Čitanje tekstova štampanih latiničnim i ćiriličnim pismom.

Razvijanje tehnike čitanja, razumijevanje i reprodukcija pročitano g sa ili bez elemenata stvaralaštva.

Čitanjem do novih informacija i novih znanja.

Čitanje kao činilac razvoja dječijeg govornog izraza.

Čitanje u funkciji estetskog i etičkog odgoja.

P i s a n j e.

Prepisivanje.

Pisanje po diktatu.

Kreativno pisanje.

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Osamostaljivanje djece u komunikaciji s tekstem.

Uvježbavanje samostalnog čitanja pomoću uputstava tipa: (prethodno pročitati tekst, podcrtati manje poznate i riječi koje su teške za izgovor, uvježbati izgovor tih riječi, zamisliti da ima mnogo slušalaca, povremeno pogledati u njihovom pravcu,

razmisliti kada je umjesna upotreba primjerenih pokreta, glas prilagoditi karakteru teksta).

Usavršavanje **čitanja u sebi** radi bržeg razumijevanja.

Razvijanje sposobnosti samostalne interpretacije pročitano i sposobnosti izdvajanja bitnih elemenata.

Razvijanje sposobnosti oblikovanja smislenog sadržaja. Prepoznavanje kompozicionih cjelina.

Pisanje uz uvažavanje zakonitosti, pravila i normi gramatike, ortoepije i ortografije. Izražavanje ličnih osjećanja, stavova i mišljenja.

OČEKIVANA POSTIGNUĆA:

MINIMALNA:

Pravilno čitanje i razumijevanje pročitano.

Mogućnost reprodukcije (samostalno ili na osnovu pitanja).

Mogućnost prepoznavanja važnih pojedinosti u tekstu.

Mogućnost samostalnog služenja tekstem radi usvajanja novih znanja.

Mogućnost identifikacije riječi, rečenica, dijelova teksta koji predstavljaju prepreku u uspješnom druženju s tekstem.

Mogućnost tačnog prepisivanja teksta.

Pisanje po diktatu kratkih rečenica.

Tačno odgovaranje na postavljena pitanja.

DOVOLJNA:

Razvijena tehnika čitanja – pravilnost, brzina i izražajnost.

Razumijevanje pročitano, mogućnost samostalne reprodukcije (odgovorima na postavljena pitanja, prepričavanjem bez plana, rješavanjem zadataka koji podrazumijevaju ličnu procjenu).

Snalaženje u tekstovima koji se razlikuju po obimu i složenosti radi usvajanja novih znanja.

Razvijena samostalnost u pisanju po diktatu, prepisivanju i pisanju slobodnih sastava i u oblicima izražavanja koji su programska obaveza.

VISOKA:

Izražajno čitanje, prenošenje tona i raspoloženja na slušaoce.

Usklađenost intonacije, jačine i boje glasa sa sadržajem.

Čitanje manje poznatog i nepoznatog teksta, razumijevanje pročitano i reprodukcija važnih pojedinosti.

Sposobnost kritičkog i stvaralačkog čitanja.

Jasno izgrađen stav o sadržaju. Možnost diferencijacije sadržaja s obzirom na važnost u pamćenju i reprodukciji.

Mogućnost snalaženja u svim oblicima izražavanja, poznavanje pravila pisanja i gramatike u obimu koji je utvrđen programom.

PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Književni tekstovi:

Ivo Andrić: *Aska i vuk*

Skender Kulenović: *Cesta*

Alija Dubočanin: *Šarko*

Branko Ćopić: *Izokrenuta priča*

Ela Peroci: Majčin dar

Narodna priča: *Ko je na svijetu najjači*
A.S.Puškin: Bajka o ribaru i ribici
Stevan Bulajić: *Sarka*
Ešref Berbić: Kako je otišlo ljeto
Poslovice (izbor)
Aleksa Mikić: Lipov cvat
Vesna Krmpotić: *Koliko je teška pahuljica* (igrokaz)
Nasiha Kapidžić-Hadžić: Vezeni most
Enes Kišević: Kiša
Grigor Vitez: Ševina jutarnja pjesma
Musa Ćazim Ćatić: *Bosna žubori*
Dobriša Cesarić: *Jesen*
Gustav Krklec: *Bijeli grad*
Dragan Kulidžan: *Potočić*
Šukrija Pandžo: *Posljednje laste*

Lektira:

Ahmet Hromadžić: *Patuljak vam priča*
Alija Dubočanin: *Tiha rijeka djetinjstva*
Ivana Brlić – Mažuranić: Priče iz davnine
Đani Rodari: *Putovanje Plave Strijele*
Mato Lovrak: Vlak u snijegu
Ismet Bekrić: *Jesen u gradu (izabrane pjesme)*

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Doživljaj književnog djela u cjelini i sposobnost izražavanja dojma.

Formiranje i usvajanje temeljnih pojmova iz teorije književnosti.

Zapažanje i formulacija teme književnog djela (o čemu tekst govori).

Razumijevanje riječi/pojmova: f a b u l a, k o m p o z i c i j a. Uočavanje i karakterizacija likova u djelu: zaključivanje o osjećanjima likova na osnovu dijaloga i njihovih postupaka.

Uočavanje karakterističnih dijelova teksta, rečenica, riječi kojima su direktno izraženi osnovna misao, piščev stav i stavovi lica.

Izbor karakterističnih mjesta u tekstu: opis lika, pejzaža, dijalog, mjesto i vrijeme radnje, pojačavanje dinamičnosti, humor.

Razlikovanje govora pisca i govora lica.

Zapažanje logičkih cjelina u kompoziciji teksta.

Lirska pjesma

Osnovna osjećanja u pjesmi

Stilska sredstva: poređenje, epitet

Pjesnička slika – vizuelni i akustički (slušni) elementi u pjesničkoj slici, pjesnička slika izražena bojom i zvukom, zapažanje ritma i rime, izražavanje dojma.

Izgrađivanje književno-estetskog senzibiliteta.

Razvijanje sposobnosti učenja napamet i mogućnosti izražajnog recitovanja.

Samostalnost u čitanju, razumijevanju.

Razvijanje crta kreativnosti posredstvom aktivnosti koje podrazumijeva domaća lektira.

OČEKIVANA POSTIGNUĆA

MINIMALNA:

Samostalno čitanje, razumijevanje pročitano i mogućnost reprodukcije.

Uočavanje likova u književnom tekstu i mogućnost uočavanja njihovih glavnih osobina.

Mogućnost zaključivanja (o porukama zaključuje uz nastavnikovu pomoć i posredovanje).

Uočavanje logičkih cjelina u književnom djelu.

Mogućnost prepoznavanja karakterističnih mjesta u tekstu.

Mogućnost uočavanja uzroka i posljedica u ponašanju likova u književnom djelu.

Mogućnost adekvatnog odgovora na doživljaj pjesme riječima, likovnim izrazom. Prepoznavanje pjesničkih slika.

Mogućnost memorisanja i recitovanja.

Mogućnost samostalnog čitanja i razumijevanja toka događaja, uočavanje likova, mogućnost reprodukcije.

DOVOLJNA:

Potpuna samostalnost u čitanju, razumijevanju i reprodukciji sadržaja.

Poznavanje i razlikovanje pojmova: tema književnog djela, fabula i kompozicija.

Uočavanje logičkih cjelina u tekstu i formulisanje podnaslova.

Uočavanje likova u književnom djelu, karakterizacija, formulisanje poruke.

Mogućnost uočavanja opisa, dijaloga, mjesta i vremena radnje, dijelova teksta koji predstavljaju posebnu dinamičnost u razvoju događaja.

Potpuna samostalnost u analizi književnog teksta, mogućnost reprodukcije svih važnih elemenata.

Prepoznavanje osnovnog osjećanja u pjesmi.

Mogućnost uočavanja stilskih sredstava.

Uočavanje ritma i rime.

Razlikovanje pojmova iz teorije književnosti koji su programska obaveza.

Sposobnost samostalnog čitanja, izražavanja doživljaja u usmenoj i pisanoj formi. Mogućnost prepričavanja teksta i prilagođavanja posebnim zahtjevima (očekivanim slijedom, uz sažimanje).

VISOKA:

Potpuna samostalnost u služenju tekstem kao izvorom informacija, doživljaja i vrijednosti.

Mogućnost kritičkog promišljanja o knjizi, likovima i njihovim postupcima. Razumijevanje pojmova iz teorije književnosti koji su programska obaveza. Stvaralačka upotreba sadržaja pročitanih književnih tekstova u vlastitim pismenim radovima.

Bogat rječnik koji je u funkciji komunikacije i kvaliteta usmenih i pismenih vježbi.

Mogućnost uporedbe književnih tekstova s obzirom na tematiku, ljepotu kazivanja, jezičke aspekte.

Upoređivanje vrijednosti, poruka pojedinih književnih djela.

Razvijen senzibilitet za doživljaj i izražavanje doživljaja na način koji ima elemente originalnosti (izbor riječi, dojmovi).

Razvijen senzibilitet za poetsku riječ.

Doživljavanje snage poetske riječi.

Vještina u izboru i upotrebi riječi u govoru i pisanju.

Pokušaji pisanja poezije.
Mogućnost živog izražajnog govorenja stihova.
Potpuna samostalnost u čitanju.
Bogatstvo rječnika i izgrađen kriterij za izbor knjige.
Mogućnost osobenog govora o pročitanoj djelu.
Prepoznavanje dijelova katrakterističnih po naraciji, opisu.

RJEČNIK, GRAMATIKA, PRAVOGOVOR I PRAVOPIS PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Zavičajni govor i književni jezik.

Riječi iz mog zavičaja.

Azbuka.

Vrste riječi:

Imenice: zajedničke, vlastite, zbirne, gradivne, stvarne i nestvarne.

Zamjenice: lične, prisvojne, pokazne.

Pridjevi (opisni, prisvojni, gradivni), poređenje, komparacija pridjeva.

Brojevi: glavni i redni.

Rečenica:

Atribut, apozicija, objekt u rečenici.

Pravogovor i pravopis:

Veliko slovo u jednočlanim i višečlanim imenima gradova, naselja, zemalja.

Pisanje prisvojnih pridjeva:

- na, -ov, -ev, -in

- na, -ski, -ćki, -čki.

Pisanje brojeva slovima (glavni i redni).

Upravni i neupravni govor.

Upotreba interpunkcijskih znakova u rečenici: zareza, crte, tačke, dvotačke, upitnika, uskličnika, navodnika.

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Doživljaj ljepote vlastitog, organski utemeljenog govora ali i razumijevanje značaja upotrebe normativno i stilski uređenog jezika.

Usvajanje znanja o pravilima, jedinicama jezičkog sistema, principima i zakonitostima njihovog ustrojstva.

Razvijanje logičkog mišljenja i zaključivanja (sposobnosti analize, sinteze, upoređivanja, apstrakcije i generalizacije).

OČEKIVANA POSTIGNUĆA

MINIMALNA:

Poznavanje azbuke i abecede.

Razlikovanje promjenljivih vrsta riječi i mogućnost prepoznavanja potrebnih primjera u tekstu.

Mogućnost služenja smislenim rečenicama.

Prepoznavanje proste neproširene i proširene rečenice.

Mogućnost uočavanja subjekta i predikata u rečenicama, atributa, apozicije i objekta.

Pravilna upotreba interpunkcijskih znakova.

DOVOLJNA:

Mogućnost tačne gramatičke analize teksta na nivou usvojenih znanja od I do V razreda.

Mogućnost navođenja novih primjera.

Korektno služenje pravilima o upotrebi interpunkcijskih znakova.

VISOKA:

Dobro poznavanje sadržaja gramatike i pravopisa koji su programska obaveza od I do V razreda.

Mogućnost samostalne analize rečenice i teksta u skladu s postavljenim zahtjevima.

Vješta upotreba znanja o rečenici u samostalnim pismenim radovima.

Primjena naučenih pravila na razini automatizacije.

KULTURA IZRAŽAVANJA PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Naracija.

Prepričavanje bez obaveznog sastavljanja plana.

Prepričavanje s usmjerenjem na sažimanje teksta.

Pričanje na osnovu datih tematskih riječi.

Pričanje događaja i doživljaja.

Deskripcija.

Opis pojave, zbivanja u prirodi.

Opis pejzaža.

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Osposobljavanje za reprodukciju teksta bez formuliranja naslova cjelinama sadržaja poštujući hronologiju u izražavanju i normu standardnog jezika.

Razvijanje sposobnosti uočavanja uporišnih mjesta, sažimanje sadržaja i izražavanje punim rečenicama.

Pojačavanje mogućnosti samostalnog izražavanja rečenicama koje su jasne i gramatički pravilno strukturirane.

Osposobljavanje za živo, jasno, ubjedljivo govorenje i pisanje.

Razvijanje sposobnosti organizacije usmenog i pisanog izražavanja i procjene efekata, rezultata vlastitog rada.

OČEKIVANA POSTIGNUĆA

MINIMALNA:

Mogućnost prepričavanja koje će obezbijediti razumijevanje svih važnih elemenata u sadržaju.

Sposobnost sastavljanja priče na osnovu poticajnih riječi: uz svaku tematsku riječ da kaže smislenu rečenicu, a da rečenice čine cjelovitu priču.

Mogućnost pričanja događaja i ličnog doživljaja sa bitnim elementima sadržaja i naglašenom emotivnom notom.

Izražavanje viđenog riječima koje su primjerene tematici, situaciji.

DOVOLJNA:

Snalaženje u svim oblicima izražavanja.

Prepričavanje sadržaja bez sastavljanja plana.

Sastavljanje priče po datim riječima, a da priča ima sve važne elemente.

Rečenice su jasne i tematski se oslanjaju na sadržaj, odnosno date riječi kao uporišne, poticajne tačke.

Mogućnost govorenja o događajima i doživljajima.

Mogućnost prepričavanja teksta potpunim, jasnim i gramatički pravilno oblikovanim rečenicama.

VISOKA:

Sposobnost služenja svim oblicima izražavanja i mogućnost unošenja elemenata originalnosti.

Mogućnost proširivanja i sažimanja teksta unošenjem novih ideja.

Osoben izbor jezičkih i stilskih sredstava.

Iskazivanje smisla za upotrebu epiteta, uvođenje dijaloga, unošenje elemenata humora.

Postojanje kriterija za procjenu kvaliteta usmenog i pismenog izražavanja (ovo je dobro urađeno, a ovo mogu uraditi bolje).

MEDIJSKA KULTURA

PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Izražajna sredstva djela ekrana (kadar, montaža, muzika), dijalog u filmu i pozorišnoj/kazališnoj predstavi.

Film - književno djelo - pozorište (poređenje izražajnih mogućnosti).

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Razumijevanje djela ekrana /filma i televizije/.

Povezivanje kadrova po sjećanju (sposobnost identifikacije mjesta i vremena, likova, objekata, radnji, povezanost radnji, odnosa i sukoba među likovima).

Razumijevanje redosljeda kauzaliteta događaja, odnosa među akterima radnje.

Razumijevanje poruka.

Razvijanje sposobnosti prepoznavanja vlastitih potreba i stavova posredstvom identifikacije s ličnostima na ekranu.

Odgovaj za gledanje djela ekrana s ciljem uočavanja važnih pojedinosti, mogućnosti izbora, osmišljavanje i mogućnost klasifikacije sadržaja.

Razumijevanje složenosti filmskog djela i izražajnih mogućnosti filma. Gledanje djela ekrana kao vježba u umijeću posmatranja i obogaćivanja vizuelnog pamćenja, mašte, mišljenja, bogaćenja asocijacija.

Razvijanje senzibiliteta za prepoznavanje i doživljavanje snage riječi i slike, govora, zvuka i tišine.

OČEKIVANA POSTIGNUĆA:

MINIMALNA:

Razlikovanje sredstava izražavanja.

Mogućnost koncentracije pažnje na sadržaj u kontinuitetu.

Mogućnost memoriranja i reprodukcije viđenog po sjećanju.

Sposobnost razlikovanja prihvatljivog i neprihvatljivog ponašanja likova u djelima ekrana sa stanovišta vrijednosnih principa.

DOVOLJNA:

Razlikovanje sredstava izražavanja filma, radija, televizije, pozorišta/kazališta, književnosti.

Sposobnost percepcije i recepcije djela filmske umjetnosti pozorišta /kazališta.
Mogućnost samostalne reprodukcije po sjećanju i ocjene sa stanovišta vrijednosnog sistema.

Prepoznavanje izražajnih sredstava filma, televizije, pozorišta/kazališta.

VISOKA:

Razvijena sposobnost analize umjetničkih djela filma, književnosti, pozorišne umjetnosti u obimu koji je predviđen programom.

Razvijen senzibilitet za poređenje djela ekrana i mogućnost kritičkog pristupa analizi.

Posjedovanje bogatstva ideja o mogućem sadržaju novih filmova.

Naglašen interes prema umjetnosti.

ŠESTI RAZRED

KNJIŽEVNOST

KNJIŽEVNI TEKSTOVI

- Narodna lirska pjesma iz BiH (po izboru)
- Narodna epska pjesma iz BiH (po izboru)
- Usmena narodna proza: bajka, basna, kratka priča
- S. S.Kranjčević: Lijep si, bijeli svijete
- J. Dučić: Selo
- A. B. Šimić: Ah, evo opet
- M. Bećirbašić: Izbor
- D. Trifunović: Čist zrak
- I. Kajan: Žuta ptica
- Z. Hasić: Praviš se važan
- Š. Pandžo: List na putu
- S. Kulenović: Gromovo đule
- B. Prosenjak: Otac
- I. Sekulić: Bura (odlomak)
- P. Kočić: Jablan
- I. V. Rorić: Pjesma
- Š. Ešić: Cvjetko
- I. Samokovlija: Dječak Aron
- H. K. Andersen: Slavuj
- I. Singer: Ole i Trufa
- N. Ibrišimović: Sijelo mudraca
- J. Swift: Gulliverova putovanja (odlomak)
- H. Sjenkjević: Kroz pustinju i prašumu (odlomak)
- R. Pavlović: Jarac u pozorištu
- Grigor Vitez: Plava boja snijega (igrokaz)

KNJIŽEVNO-TEORIJSKI POJMOVI

Usmena književnost

Stalni epiteti.

Epski deseterac.

Epska i lirska pjesma u usmenoj književnosti.

Fantastični elementi u bajci; likovi i motivi u bajci.

Basna – likovi u basni, preneseni smisao basne, pouka basne.

Umjetnička književnost

Lirska poezija: čulni elementi pjesničke slike, motiv kao najmanja tematska jedinica lirske pjesme, stih, strofa, poenta lirske pjesme, vrsta stiha, rima ili srok, ritam, osnovni pojmovi o stilskim figurama (izražajnim sredstvima): epitet, personifikacija, poređenje, onomatopeja, inverzija. Vrste lirske poezije: ljubavna, deskriptivna, domovinska (patriotska, zavičajno – rodoljubiva).

Umjetnička proza: fabula, kompozicija, tematko-idejna osnova, likovi, karakterizacija likova, načini pripovjedanja.

Vrste umjetničke proze : novela, crtica, pripovjetka.

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Uočiti obilježja epske i lirske narodne pjesme.

Uočiti stalne epitete i deseterac kao obilježja usmenog stvaralaštva.

Razlikovati epsku od lirske pjesme na temelju opreke događaja ili doživljaja.

Upoznavati usmenu književnu baštinu.

Razvijati svijest o opstojnosti naroda i nacionalnih i kulturnih vrednota (domoljublje, junaštvo, hrabrost, vjernost, običaji, tradicija) koje utjelovljuju junaci opjevani u usmenim epskim pjesmama.

Uočiti opkoračenja, glavna obilježja ritma u pjesmi.

Prepoznati obilježja domoljubne, opisne, šaljive pjesme.

Prepoznati stilski sredstva na tekstu i razumjeti preneseno značenje.

Prepoznati dijelove fabule i njihovu logičnu povezanost, pokretače, sredstva zaustavljanja.

Prepoznati i karakterizirati moralne vrijednosti likova (hrabar, plemenit, kukavica...).

Uočiti osnovnu razliku između priče i romana.

Prepoznati kompozicijske dijelove igrokaza.

ISHODI UČENJA

MINIMALNI:

Uočavanje lirskih slika, motiva i stalnih izražajnih sredstava u narodnoj književnosti.

Razlikovanje usmenih lirskih i epskih vrste.

Uočavanje likova i motiva u bajci.

Samostalnost u analizi basne, njenog prenesenog smisla i pouke.

Prepoznavanje osnovnih osjećanja izraženih u pjesmi.

Otkrivanje lirskih slika, motiva, poente pjesme i stilsko-izražajnih sredstava u poeziji.

Prepoznavanje epiteta, poređenja, personifikacije i onomatopeje.

Razlikovanje pripovjetke, romana i igrokaza prema najizraženijim obilježjima.

Prepričavanje fabule ukratko (najvažniji događaj i lik, osnovna obilježja lika).

OPTIMALNI:

Zapažanje tematike, likova, osnovnih stilskih obilježja i osobitosti stiha u našoj narodnoj epici.

Mogućnost uočavanja historijske podloge fabule narodne epike.

Uočavanje vrijednosti poruka: pobjeda pravde kao osnovna misao.

Određivanje lirske slike, motiva, poente pjesme.

Izražajno čitanje i recitiranje pjesme, savladavanje tehnike pisanja vlastitog lirskog teksta.

Određivanje teme, poruke na osnovi razumijevanja teksta, osuđivanje negativnih postupaka likova, povezivanje sadržaja s konkretnim pojavama iz života, pravilno iznošenje slijeda događaja uz pridržavanje uzročno-poslijedičnih odnosa.

Objašnjavanje razlike između priče, romana i igrokaza na osnovu glavnih značajki književne vrste.

SPISAK KNJIŽEVNIH DJELA ZA DOMAĆU LEKTIRU:

1. S. Pilić: Mrvice iz dnevnog boravka
2. B. Čopić: Orlovi rano lete
3. K. Mahmutefendić: Roman o novčiću
4. Z. Balog: Nevidljiva Iva
5. M. Antić: Plavi čuperak
6. A. Isaković: Lijeve priče
7. Ž. Ivanković: Zvezdangrad
8. Dž. Latić: Srebrena česma
9. V. Milošević. Djeca su vojska najjača (izbor)
10. K. Neslinger: Konrad, dijete iz limenke
11. D. Defo: Robinzon Kruso
12. M. Tven: Doživljaji Haklberi Fina

U toku jedne školske godine treba obraditi 8/9 lektirskih djela, po izboru samih nastavnika od ponuđenih djela, s time da se za svaku novu školsku godinu izbor dijela može mijenjati.

RJEČNIK, GRAMATIKA, PRAVOGOVOR I PRAVOPIS PROGRAMSKI ZAHTEJEVI

Glasovi: samoglasnici, suglasnici

Slog – dužina sloga

Uočavanje naglašanih i nenaglašanih riječi

Naglašeni slog u riječi

Naglasnice i nenaglasnice

Riječ (značenje, oblik i funkcija)

Pisana i usmena riječ

Samostalne riječi (riječi koje imaju samostalno, vlastito značenje)

Nesamostalne riječi (riječi koje nemaju samostalno značenje)

Jednoznačnost i višeznačnost riječi (riječi u osnovnom i prenesenom značenju)

Onomatopejske riječi.

Vrste riječi:

Promjenjive i nepromjenjive riječi (osnova riječi, nastavak);

Promjenljive riječi:

Glagoli:

Pomoćni glagoli *biti* i *htjeti*.

Imenice:

Deklinacija imenica

Nazivi i značenja padeža

Glasovne promjene u deklinaciji imenica

Pridjevi:

Određeni i neodređeni oblik pridjeva

Deklinacija pridjeva

Zamjenice:

Upitne, odnosne, opće, prisvojne, pokazne

Deklinacija ličnih zamjenica

Brojevi:

Glavni i redni brojevi

Deklinacija brojeva

Nepromjenljive riječi:

Prilozi (mjesto, vremena, načina)

Prijedlozi

Vežnici

Uzvici

Riječice

Rečenica:

Predikat – glagolski i imenski

Subjekt – više subjekata, neizrečeni subjekt

Priložne odredbe u rečenici (mjesto, vrijeme, način)

Rečenica s izrečenim i neizrečenim subjektom; rečenica s više subjekata; rečenica bez subjekta; krnja rečenica.

Pravogovor i pravopis

Veliko slovo u jednočlanim i višečlanim nazivima planeta, kontinenta, okeana, država, naroda i naseljenih mjesta

Pisanje i izgovor superlativa pridjeva

Veliko slovo u pridjevima izvedenim od vlastitih imena

Izgovor i pisanje riječi u kojima su provedene glasovne promjene

Izgovor i pisanje riječi s glasovima ije, je (deminutiv i komparativ pridjeva)

Izgovor i pisanje glasova č i ć u deklinaciji imenica i komparaciji pridjeva

Rečenični i pravopisni znakovi: trotačka, crtica, zagrada

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Razlikovanje osnovnog i prenesenog značenja poznatih riječi

Zapažanje, imenovanje i razlikovanje promjenjivih i nepromjenjivih riječi

Prepoznavanje oblika pomoćnih glagola *biti* i *htjeti*

Prepoznavanje nepromjenljivih riječi

Razumijevanje osnovne uloge padeža u jeziku

Prepoznavanje padeža u rečenici u njihovim osnovnim značenjskim ulogama

Ovladavanje upotrebom padeža uz pojedine prijedloge u skladu s normom

Razvijanje jezične sposobnosti i komunikacijskih vještina

Prepoznavanje određenog oblika pridjeva u nominativu

Prepoznavanje padeža pridjevnih oblika pomoću proširenog padežnog pitanja i imenice s kojom se pridjev slaže.

Uočavanje naglašenih i nenaglašenih oblika ličnih zamjenica

Upotreba i pisanje lične zamjenice za svako lice *sebe, se*

Upotreba i pisanje prisvojne zamjenice za svako lice *svoj*

Uočavanje različitih oblika glavnih i rednih brojeva u rečenici

Prepoznavanje glagolskog predikata kao glavnog dijela rečenice
Prepoznavanje imenskog predikata
Uočavanje priložnih odredbi u rečenici
Prepoznavanje rečenica s više subjekata i proširene rečenice s više istovrsnih dijelova
Prepoznavanje rečenice s neizrečenim subjektom
Osvijestiti potrebu usvajanja pravopisne norme radi upotrebe u svakodnevnom pisanju i čitanju
Primjenjivati pravopisnu normu u drugim nastavnim predmetima

ISHODI UČENJA

MINIMALNI:

Mogućnost primjene višeznačne riječi u jezičnim djelatnostima (slušanju, čitanju, govoru, razgovoru i pisanju)

Razlikovanje promjenjive od nepromjenjive riječi

Pravilna upotreba/uporaba prijedloga s (a), k (a) i priloga gdje, kamo, kuda;

Pravilna upotreba/uporaba veznika, čestica, usklika u govorenju i pisanju

Prepoznavanje pomoćnih glagola u govorenju i pisanju

Upotreba proširenih padežnih pitanja u određivanju padeža

Prepoznavanje padeža u njihovim osnovnim značenjskim ulogama

Prepoznavanje oblika s provedenim glasovnim promjenama

Pravilna upotreba neodređenih oblika pridjeva

Upotreba neodređenih i određenih pridjeva s padežnim nastavcima

Prepoznavanje svih vrsta zamjenica

Uočavanje naglašenih i nenaglašenih oblika povratne zamjenice

Dekliniranje ličnih zamjenica

Prepoznavanje glavnih i rednih brojeva u rečenici

Određivanje glagolskog predikata, izrečenog subjekta i priložnih odredbi

Primjena naučenih pravila

Razumijevanje primjene rečeničnih i pravopisnih znakova

OPTIMALNI:

Razvijen interes za otkrivanje snage, dubine i ljepote riječi

Razumijevanje osnovne uloge promjenjivih i nepromjenjivih riječi

Uočavanje osnove i nastavka u promjenjivoj riječi

Uočavanje i prepoznavanje veza:

prilog ili pridjev

prilog ili prijedlog

(Lijepo dijete lijepo piše).

Prepoznavanje pomoćnih glagola u rečenici.

Prepoznavanje padeža u rečenici

Pravilna upotreba padežnih oblika u govoru, pismu (oblici s provedenim glasovnim promjenama)

Prepoznavanje jednakih oblika riječi u različitim padežima

Uočavanje duge i kratke množine u nominative

Uočavanje imenica koje imaju samo množinu/jedninu

Samostalno pronalaženje primjera određenih i neodređenih oblika pridjeva u rečenici

Uočavanje jednakog glasovnog sastava različitih padeža

Pravilna upotreba posvojnih i pokaznih zamjenice u svim oblicima
Dekliniranje prisvojnih i pokaznih zamjenica
Pisanje brojeva u skladu s pravopisom
Pravilna deklinacija brojeva
Određivanje imenskog predikata
Uočavanje lica, vršioaca radnje, u rečenicama s neizrečenim subjektom
Razlikovanje besubjektne i neoglagoljene rečenice
Služenje pravopisom (snalaženje u pravopisnom rječniku) u skladu s uzrastom djeteta
Prepoznavanje trotačke i zagrade u tekstu kao rečeničnih znakova, a crtice kao pravopisnog znaka

KULTURA USMENOG IZRAŽAVANJA PROGRAMSKI ZAHTJEVI

Prepričavanje

Razgovor

Recitacija

Čitanje i slušanje

Pričanje kao pripovjedačka (narativna) vrsta izražavanja u nastavi ili doživljaju

Pričanje stvarnog događaja (hronološko i retrospektivno)

Pričanje izmišljenog događaja ili doživljaja (hronološko i retrospektivno)

Pričanje prema zadanoj slici ili muzici

Opisivanje prema predmetu, biću ili pojavi kao osnovici opisa: opis osobe (portret); opis kraja (pejzaž); opis zatvorenog prostora (interijer); opis otvorenog prostora (eksterijer); opis bića ili grupe bića unutar prostora ili pojave

Pisanje diktata (s obzirom na pravopisne pojave obrađene u 5. i 6. razredu: kontrolni diktat, diktat s predusretanjem grešaka, slobodni diktat)

Pisanje pisama, telegrama, mobitelske poruke, jezik bloga, messenger servisi, uputnice, priznanice

Pisanje školskih pismenih zadaća (dvije u toku školske godine)

PROGRAMSKI SADRŽAJI

Stvaralačko prepričavanje, prepričavanje sažimanjem fabule

Privatni i službeni razgovor

Izražajno čitanje književnog teksta; govorne vrednote izražajnog čitanja, jačina, boja glasa, dikcija, pauze, logička, gramatička i stilistička interpunkcija u kontekstu izražajnog čitanja

Ostale vrste čitanja u nastavi: naglas, u sebi, usmjereno, s bilješkama, čitalačke tehnike i stilovi (vježbe čitanja na odabranim tekstovima književnim, naučnim, administrativnim, publicističkim i dr.)

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI

Prepričati tekst poštujući hronološki slijed, jasno i logično povezivanje rečenica izdvajajući važnije dijelove, izraziti vlastiti komentar

Poznavati osnovna pravila službenoga razgovora, uočavati razliku između službene i private komunikacije; poznavati način oslovljavanja, izraze učtivosti

Prepoznati i izražajno čitati istaknute dijelove teksta

Čitati tekst s razumijevanjem; slušati druge učenike i učitelja i zapažati obilježja dobrog čitanja

OČEKIVANA POSTIGNUĆA

MINIMALNA

Prepoznaje i prepričava najvažniji dio teksta

Zna osnovna obilježja službenoga razgovora

Tečno i jasno govorenje stihova

Pravilno i umjereno brzo čita tekst, razumje pročitano i slušano

Pravilna primjena naracije u vježbama usmenog i pismenog izražavanja

Pravilna primjena deskripcije u vježbama usmenoga i pismenog izražavanja

Savladavanje osnovnih pravopisnih pravila

Stvaranje vještina i navika u pravilnom pisanju informativnih oblika usmenoga i pismenog izražavanja

OPTIMALNA

Prepričava cijeli tekst prema hronologiji događaja, komentira postupke i ponašanje likova, smisleno povezuje rečenice, sažima fabulu navodeći najvažnije dijelove

Navodi primjere službenoga razgovora u različitim situacijama, poznaje različite učtive izraze i primjenjuje ih u razgovoru

Oživljeno i s razumijevanjem izražajno govori stihove, koristeći različite govorne vrednote

Izražajno čita tekst, razumije ga, naglašava važne dijelove i govorno obilježava pojedine sadržaje (intonacija, tempo, rečenični naglasak)

MEDIJSKA KUTURA

POJMOVI

Osnovne vrste medija: štampani elektronički.

Novine, časopisi, strip, radio, televizija, internet (postanak i razvoj).

Film (postanak, historijat, filmski rodovi i vrste).

Teatar (pozorište kao književno – scenska umjetnost: scena, kulisa, pozorišno prostor;

Osnovne vrste radijskih i televizijskih emisija (zabavne, sportske)

ODGOJNO-OBRAZOVNI CILJEVI I ZADACI

Razlikovati vrste medija, upoznati najvažnije osobitosti filmskih vrsta, navedenih televizijskih i radijskih emisija.

Upoznati se s mjesnim dnevnim i sedmičnim časopisima.

Poznavati karakteristike stripa

OČEKIVANA POSTIGNUĆA

MINIMALNA:

Poznaje najvažnija obilježja pojedinih vrsta medija na razlikovnom nivou. Navodi različite vrste časopisa, filmova, pozorišnih izvedbi, radijskih i televizijskih emisija.

MAKSIMALNA:

Poznaje osnovne karakteristike filmskih vrsta na primjerima, komentariše filmska izražajna sredstva, zna osnovne povijesne podatke o počecima filmske umjetnosti, određuje vrste poznatih televizijskih emisija

Razlikuje strip kao dio medijske kulture i kao jednostavni prozni tekst, samostalno piše strip; samostalno vrši dramatizaciju tekstova

RAZVOJ STANDARDNOG (KNJIŽEVNOG) JEZIKA

- Bosanski, hrvatski, srpski jezik u porodici srodnih jezika
- Historija Južnih Slavena i jezici južnoslavenskih naroda
- Počeci slavenske pismenosti i staroslavenski jezik
- Pisma u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku: historijski presjek: glagoljica, ćirilica (bosančica), arabica, latinica
- Spomenici pismenosti u bosanskom, hrvatskom, srpskom jeziku (Humačka ploča, Povelja Kulina bana, natpisi na stećcima, prvi rječnici i gramatike); prve štamparije, prva štampana djela; narodni govori

(Ishodi učenja u gramatici, pravogovoru, pravopisu i razvoju standardnoga jezika: voditi računa o spiralnom razvoju nastavnoga programa, od 6. do 9. razreda osnovne škole; navedene programske jedinice uskladiti s mogućnostima djece te ih uvoditi u osnovne gramatičke pojmove i kategorije).

DIDAKTIČKO-METODIČKE NAPOMENE

Nastavni program za predmet Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost u šestom razredu devetogodišnje osnovne škole strukturiran je od slijedećih nastavnih područja:

1. Književnost (interpretacija književnih tekstova, čitanačkih i lektirskih);
2. Jezik (gramatika, pravopis, pravogovor, rječnik, razvoj standardnog jezika);
3. Kultura izražavanja (oblici izražavanja u nastavi i vježbe usmenog i pismenog izražavanja, te dvije školske pismene zadaće);
4. Film (historijat i osnove filmske umjetnosti);
5. Scenske umjetnosti (dramski igrokazi, poetske recitacije i dramatizacije tekstova);
6. Medijska kultura (strip, periodika, radio, televizija, internet, biblioteka).

Prijedlog Nastavnog programa uključuje jezičke, umjetničke, stvaralačke i medijske sadržaje zasnovane na međusobnom prožimanju (korelativnost i integrativnost) nastavnih područja i nastavnih disciplina i predmeta (interdisciplinarnost i povezanost sa drugim nastavnim predmetima: historijom, likovnom kulturom, muzičkom kulturom i dr.).

Također, Nastavni program se zasniva na:

- a) izboru umjetničkih i znanstvenih sadržaja na principima primjerenosti, reprezentativnosti, egzemplarnosti, odgojnosti i tekstualne adekvatnosti
- b) rasporedu, odnosno organizaciji nastavnih sadržaja po principima kontinuiteta i vertikalno-spiralnog slijeda, kao i principima integracije i korelacije.

Osnovni ciljevi, zadaci, složenost i svrha nastave po pojedinim nastavnim područjima trebaju biti zasnovani na usvajanju osnovnih pojmova iz gramatike, teorije i interpretacije književnosti, vježbi usmenog i pismenog izražavanja, stvaranja vlastitih tekstova (pismenih sastavaka), te ovladavanju osnovnim elementima i tehnikama iz filmske i scenskih umjetnosti, te medijske kulture.

Prilikom izrade Nastavnoga programa iz književnosti vodilo se računa o estetskim, etičkim i nacionalnim kriterijima u izboru književnih djela i pisaca, što je uzrokovalo relativno veći broj obaveznih tekstova za čitanku. Zato je važno naglasiti da sami nastavnici prilikom izrade globalnih i operativnih nastavnih planova i programa trebaju

izvršiti selekciju obaveznih književnih tekstova u skladu s brojem nastavnih časova, ali svi tekstovi moraju biti zastupljeni u čitankama.

Prilikom selekcije treba voditi računa o reprezentativnosti odabranih tekstova, tako da osposobimo djecu za samostalan pristup interpretaciji umjetničkog djela (potrebno je uključiti djela koja predstavljaju različite književne rodove i vrste).

SEDMI RAZRED²³⁸

KNJIŽEVNOST

Književni tekstovi

1. **D. Cesarić**, Voćka poslije kiše
2. **T. Ujević**, Dažd
3. **N. Šop**, Bakine naočari
4. **M. Krleža**, Čovjek je lava
5. **M. Dizdar**, Zapis o zemlji
6. **E. Kišević**, Lampa na prozoru
7. **H. Humo**, Akvarel
8. **S. Jesenjin**, Pjesma o kuji
9. **V. Ilić**, U poznu jesen
10. **D. Trifunović**, Nešto važno da ti kažem
11. **Nerkesi**, Pjesma o peru
12. **M. Antić**, Poslije djetinjstva
13. **V. Novak**, Iz velegradskog podzemlja (odlomak)
14. **Z. Dizdarević**, Naza vezilja
15. **Ć. Sijarić**, Hrt (odlomak)
16. **S. Ćorović**, Sa djecom
17. **A. P. Čehov**, Vanjka
18. **K. Bruckner**, Sadako hoće živjeti
19. **R. Pavlović**, Čistač obuće
20. **Z. Grey**, Komanči (ulomak iz pustolovnog romana Grmljavina stada)
21. **A. Egziperi**, Mali princ (odlomak)
22. **M. M. Bešeskija**, Sarajevski ljetopis (odlomak)
23. **N. Čukovski**, James Cook (odlomak)
24. **I. Sekulić**, Oslo pod snijegom (odlomak)
25. **Dnevnik Ane Frank** (odlomak)
26. **P. Kočić**, Jazavac pred sudom (odlomak)
27. **F. Šehović**, Putovanje kapetana Porporelosa (odlomak)
Hasanaginica (narodna balada)
Narodna romansa (po izboru)
Narodna lirska pjesma (sevdalinka) po izboru

Književno-teorijski pojmovi

Lirika

Ritam- intonacija, stanka, opkoračenje - stanka u opkoračenju, naglašavanje riječi i ritam

²³⁸ Оквирни наставни програм за седми, осми и девети разред деветогодишње основне школе у примени је од школске 2008/09. године.

Stilska sredstva - metafora, inverzija, kontrast
Vrste - pejsažna, šaljiva, deskriptivna i domoljubna pjesma

Epika

Fabula - pokretači fabule, zaustavljanje fabule

Lik - psihološko-etička karakterizacija, *portret* - vanjski i unutarnji, forme pripovijedanja

Pozicija pripovjedača u priči

Pustolovni i povijesni romani

Fantastična pripovijest

Granične književne vrste: ljetopis, putopis, dnevnik

Drama

Satirična komedija

Dramski igrokaz

Usmena književnost

Termini balada i romansa

Epsko – lirske karakteristike

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Prepoznaje metaforu, inverziju, kontrast i njihovu ulogu u književnom tekstu, razumije preneseno značenje.

Prepoznaje osnovna obilježja opisne, domoljubne i šaljive pjesme.

Prepoznaje pokretače fabule i sredstva zaustavljanja.

Može okarakterizirati lik.

Uočava glavne značajke povijesnoga i pustolovnog romana

Uočava različite pozicije pripovjedača i forme pripovijedanja

Uočava razliku između ljetopisa, putopisa i dnevnika

Uočava glavne značajke drame: dijalog, likovi

Uočava glavne karakteristike lirske i epsko – lirske poezije

Minimalna postignuća

Otkriva stilsko-izražajna sredstva u književnome tekstu.

Prepoznaje osnovno osjećanje u lirskoj pjesmi.

Otkriva glavne kompozicijske dijelove književog teksta.

Prepoznaje glavne značajke povijesnoga i pustolovnog romana

Prepoznaje fabulativnu i tematsko – idejnu okosnicu djela

Razlikuje književne i ekstraknjiževne elemente

Uočava razliku između drame i drugih književnih vrsta

Prepoznaje usmene književne vrste

Maksimalna postignuća

Određuje i razumije stilska sredstva, upotrebljava ih u vlastitom tekstu.

Određuje pokretače radnje, sredstva zaustavljanja radnje.

Povezuje ritam i osjećanje u pjesmi.

Razumije, zapaža i povezuje sa savremenom stvarnošću psihološko-etičke karakteristike lika

Uočava glavne karakteristike fantastične književnosti

Uočava glavne karakteristike ljetopisa, putopisa i dnevnika

Uočava glavne karakteristike usmene književnosti

RJEČNIK, GRAMATIKA

Programski zahtjevi

- Naglašene i nenaglašene riječi (naglasne cjeline)
- Riječi za imenovanje pripadnosti mjestu, kraju, zemlji narodu
- Osnovno i preneseno značenje riječi
- Čestice ili riječce (proširivanje znanja o ovoj vrsti riječi)

GLAGOLI

- Glagolski oblik/osoba i broj
- Glagoli po predmetu radnje
- Glagoli po vidu
- Infinitiv (infinitivna osnova i završeci)
- Glagolski pridjevi i glagolska imenica
- Prezent; sprezanje/ konjugacija; prezent pomoćnih glagola
- Perfekt
- Izricanje prošlosti aoristom, imperfektom i pluskvamperfektom
- Izricanje budućnosti futurum
- Izricanje zapovijedi i molbe imperativom
- Kondicional I i II
- Glagolski prilozi

REČENICA

Jednostavna proširena rečenica

- Predikat – imenski i glagolski
- Priložne oznake u rečenici (uzrok, količina, društvo)
- Objekt (izravni i neizravni)
- Atribut: pridjevni atribut i imenički atribut
- Apozicija (pojam)
- Složena rečenica (pojam složene rečenice)

Odgojno-obrazovni ciljevi

- Uočavati nenaglašene riječi i pravilno ih čitati u izgovornim cjelinama
- Razlikovanje osnovnog značenja od prenesenog (dopunskog, proširenog) značenja riječi
- Uočiti da česticama možemo preoblikovati rečenično ustrojstvo
- Prepoznavati glagolski oblik/osobu i broj u rečenici
- Razlikovati prijelazne, neprijelazne i povratne glagole
- Razlikovati svršene i nesvršene glagole
- Prepoznati infinitiv i njegove završetke
- Prepoznati i tvoriti glagolske pridjeve
- Prikladno rabiti/upotrebljavati prezent u govorenju i pisanju
- Usvojiti prezent pomoćnih glagola
- Prepoznati perfekt i razumjeti njegovo osnovno značenje
- Vladati oblicima perfekta pomoćnih glagola
- Prepoznavanje aorista i imperfekta kao jednostavnih oblika
- Prepoznavanje pluskvamperfekta kao složenog oblika
- Prepoznati, razlikovati, pravilno pisati i izgovarati futur prvi i drugi te razumijevati njihova značenja i tvorbe
- Prepoznati imperativ kao glagolski način i razumjeti njegovo značenje i tvorbu
- Prepoznati i razlikovati kondicional prvi i drugi te njihovu tvorbu
- Uočiti značenje, tvorbu i službu u rečenici

Razlikovati imenski predikat od glagolskog predikata
Primjenjivati i uočavati priložnu oznaku uzroka, društva i količine
Uočiti i prepoznati objekt u rečenici
Razlikovati izravni i neizravni objekt
Razlikovati pridjevni i imenički atribut
Prepoznati apoziciju

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Pravilno pisanje i izgovor nenaglasnica/atoničkih riječi
Uočava preneseno značenje riječi na jednostavnim primjerima
Prepoznaje osnovne čestice (da, ne, li, za)
Razlikovanje glagola po značenju
Razlikovanje glagola po predmetu radnje i po vidu
Razumije ulogu infinitiva u tvorbi glagolskih oblika
Pravilno upotrebljava glagolske pridjeve
Prepoznaje prezent i razumije njegovo osnovno značenje
Spreže glagole u prezentu prema morfološkim obilježjima (osoba i broj)
Prikladno upotrebljava perfekt u govorenju i pisanju
Može proizvoditi oblike glagola koji se u aoristu, imperfektu i pluskvamperfektu najčešće upotrebljavaju
Usvajanje aorista i imperfekta pomoćnog glagola biti i htjeti
Samostalno spreže glagole u futuru I i II
Prepoznaje imperativ u rečenici
Imperativom izriče zapovjed, molbu i zabranu
Pravilno koristi kondicional u govorenju i pisanju
Upotrebljava glagolske priloge u govorenju i pisanju
Prepoznaje imenski predikat
Uočava priložne oznake
Prepoznaje objekt u rečenici, atribut i apoziciju
Razlikuje izravni i neizravni objekt

MAKSIMALNI

Razlikuje prednaglasnice/predtoničke riječi i zanaglasnice/izatoničke riječi
Zamjećuje preneseno značenje iskazano pjesničkom slikom u književnim djelima
Uočava da česticama možemo izreći i svoje dojmove (ma, god, doista, naravno, sigurno)
Razvrstavanje povratnih glagola na prave povratne, nepravne i uzajamno povratne
Razlikuje i uočava trajne i učestale glagole
Razumije ulogu infinitiva u dopuni glagola
Uočava glasovne promjene u glagolskim pridjevima promjena je ispred i u o
Razumije pravu i prenesenu sadašnjost
Uočava palatalizaciju i jotaciju u prezentu
Uočava futurski perfekt
Može zamjenjivati aorist, imperfekt i pluskvamperfekt perfektom
Uočava glasovne promjene u sprezanju
Uočava isti oblik prezenta i aorista u 3. licu jednine kod nekih glagola
Uočavanje gnomskog i futurskog aorista

Zamjenjuje futur drugi svršenim prezentom
Preoblikuje prezent u oba futura
Uočava pripovjedni i sjevremenski imperativ
Razlikuje istobličnice imperativa i presenta u rečenici
Uočava i razumije značenje i tvorbu kondicionala II
Objašnjava službu glagolskih priloga u rečenici
Prepoznaje imenski predikat u različitim glagolskim oblicima
Uočava da glagoli otvaraju mjesto različitim vrstama objekata
Razlikuje pridjevni i imenički atribut
Pravilno piše zarez kod apozicije i apozicijskog skupa u poslijeimeničnom položaju
Uočava glagolske pridjeve u funkciji atributa

KULTURA USMENOG I PISMENOG IZRAŽAVANJA

Oblici izražavanja

Pričanje

Programski sadržaj

Pričanje događaja ili doživljaja retrospektivnim slijedom izlaganja

Pričanje događaja/doživljaja uz uporabu/upotrebu opisa (pejsaža ili lika)

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Povezivanje događaja po njihovim uzajamnim vezama i odnosima

Stvaranje složenije kompozicije sastava

Uvođenje retrospektivnih epizoda u pričanje

Uočavanje povezanosti opisa s doživljajem i njegov značaj za tok radnje

Uočavanje stilske funkcije glagola, imenica i pridjeva

ISHODI UČENJA

MINIMALNI:

Kompozicija sastava – jednostavna

Mogućnost stvaranja redoslijeda značajnih trenutaka i uvođenja retrospekcije u priču

Opis pejsaža usklađen je s tokom događaja i povezan s doživljajima sudionika

MAKSIMALNI:

Kompozicija sastava složenija

Složenije pripovijedanje i skladno povezivanje niza događaja i doživljaja u cjelinu

Mogućnost uporabe/upotrebe retrospektivnih epizoda i shvaćanje njihove funkcije

Sastav opširniji

Opis pejsaža upotpunjuje pričanje doživljaja, predstavlja njegov prirodni sastavni dio

Deskripcija

Programski sadržaj

Opis portreta

Opis dinamičnog zbivanja u prirodi

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Opis vanjskog i unutarnjeg portreta
- Prikazivanje osobina, osjećaja i postupaka lika te utjecaj društvene sredine na lik
- Uočavanje redoslijeda prikazivanja pojedinosti u dinamičnom opisu
- Mogućnost opisivanja vizualnih i akustičnih pojedinosti
- Funkcija glagola u opisu

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

- Razlikuje vanjski od unutarnjeg opisa osobe
- Samostalno pravi plan za opis
- U sastavu iznosi podatke o izgledu lika, njegovim postupcima, sklonostima i interesovanjima
- Opisuje zbivanje uz pomoć plana
- U sastavu upotrebljava glagole kretanja, pojedinosti slijede jedna iza druge u vremenskom tijeku

MAKSIMALNI

- Opisuje društvenu sredinu u kojoj lik živi i način na koji ona utječe na njegovo ponašanje i osjećaje
- Prikazuje detalje koji su važni za doživljaj lika
- Izgrađen stil i jezik
- Sažetom, kratkom i izražajnom rečenicom dočarava uzbudljive trenutke.
- Slika zbivanja oko sebe, ali i svoje raspoloženje i misli.

Čitanje i slušanje

Programski sadržaj

- Interpretativno čitanje lirskih, pripovjednih i dramskih tekstova
- Ostale vrste čitanja: u sebi, usmjereno čitanje

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Služiti se govornim vrednotama: rečenični naglasak, rečenična intonacija, boja, visina i jačina glasa

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

- Pravilno čita tekst
- Umjeren brzina govora i pravilna artikulacija glasova

MAKSIMALNA

- Govorno obilježava intonaciju rečenice te bojom i jačinom glasa dočarava sadržaje

Pisanje

Programski sadržaj

- Pisanje dnevnika
- Pisanje autobiografije
- Pisanje diktata: kontrolni diktat, stvaralački diktat, diktat sa sprečavanjem grešaka
- Pisanje školskih pismenih zadaća: dvije tijekom/tokom školske godine

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaće

Upoznavanje s načinom vođenja ličnog dnevnika

Napisati svoju autobiografiju

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA.

Bilježi događaje, misli i osjećaje.

Iznosi podatke o svom životu: boravak u vrtiću, polazak u školu, kako je dobio ime itd.

MAKSIMALNA

Dnevnik pripovjedački uobličćen, zanimljiv način slikanja događaja i osjećaja

Autobiografija prožeta humorom

PRAVOGOVOR I PRAVOPIS

Programski zahtjevi

Veliko slovo u jednočlanim i višečlanim imenima pokrajina i krajeva, dijelova naselja, trgova i ulica

Pisanje etnika

Pisanje i izgovor zamjenice sebe (se) uz povratne glagole

Pisanje i izgovor aorista glagola biti i niječnice uz glagolske oblike

Pisanje infinitiva i glagolskog pridjeva radnog (m. r. jednine)

Izgovor i pisanje glagolskih oblika u kojima su provedene glasovne promjene (č,ć, je i ije u gl. oblicima)

Izgovor i pisanje prednaglasnica i zanaglasnica (zamjeničkih i glagolskih)

Zarez u jednostavnoj i složenoj rečenici (odvajanje apozicije, pisanje vokativa, nabranje rečeničnih dijelova, nabranje rečenica)

Pisanje izostavnika (apostrofa) i tačke sa zarezom

Odgojno-obrazovni ciljevi

Pravilno pisati veliko početno slovo u imenima pokrajina i krajeva te dijelova naselja (gradske četvrti, dijelovi sela, trgovi, ulice, parkovi)

Pravilno pisati i govoriti povratne glagole (smijati se, šaliti se...)

Pravilno pisati i govoriti infinitiv ispred zanaglasnice i iza nje

Pravilno pisati glagolski pridjev radni u m. r. jednine čija osnova završava na -je (htjeti, smjeti, živjeti, umrijeti, vidjeti)

Slušno razlikovati i pravilno pisati i izgovarati riječi u kojima su provedene glasovne promjene

Pravilno upotrebljavati prednaglasnice i zanaglasnice u izgovoru i pisanju

Prepoznati i pravilno pisati izostavnik/apostrof i tačku sa zarezom

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Primjena pravila o uporabi/upotrebi velikog slova u primjerima koje predviđa Program

Primjena gramatičke norme u govoru i pismu

Primjena stečenih znanja u govoru i pismu

Razlikovanje naglasnica i nenaglasnica (prednaglasnica i zanaglasnica – tipični primjeri)

Prepoznaje pravopisne znakove i koristi ih u pisanju
MAKSIMALNI
Pisanje naziva naselja i dijelova naselja na stranim jezicima
Pravilno izgovara i piše glagolske oblike u svakodnevnom razgovoru
Uočavanje glagolskih oblika u kojima su provedene glasovne promjene u jezično i pedagoški primjerenim tekstovima
Prepoznavanje i pravilan izgovor naglašenih i nenaglašenih riječi
Uočava i obilježava naglasne cjeline
Primjena pravopisne norme u tekstovima (zadace, plakati, literarni sastavci)

MEDIJSKA KULTURA

Programski zahtjevi

Filmska izražajna sredstva
Kadar, plan, ugao snimanja
Knjiga – film: Mark Twain: Kraljević i prosjak (igrani film)
Henryk Sienkiewicz: Kroz pustinju i prašumu (igrani film)
Pozorišna izražajna sredstva: govor, gluma, scenografija, kostimografija
Izražajna sredstva stripa: crtež, kvadrat, fabula prikazana kvadratima

Odgojno-obrazovni zahtjevi

Prepoznati izražajna sredstva u filmu; pokreti kamere kao izražajno sredstvo filma (statična kamera, dinamična kamera, vožnja, panorama)
Filmska maska, scenografija i kostimografija kao filmska izražajna sredstva
Prepoznati pozorišna izražajna sredstva u predstavi: scenografiju, kostimografiju, rasvjetu
Prepoznati izražajna sredstva stripa
Uočiti sličnosti i razliku između filmskog kadra i kvadrata stripa (plan i ugao gledanja)

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Upoznavanje načina stvaranja filma – uočavanje nastanka jednog kadra
Povezivanje filma sa stripom, crtanje iz raznih uglova – pravljenje pokretnog stripa

Razumije ulogu pozorišnih izražajnih sredstava
Uočava razliku između glume u pozorištu i glume pred kamerom
Razumije priču u stripu i način izražavanja govora stripom

MAKSIMALNI

Razumije tehniku stvaranja filma
Razvija sposobnost za estetsko i etičko vrjednovanje filma
Uočava sličnosti i razlike pozorišne i filmske glume, scenografije, maske i kostimografije
Razvijena sposobnost etičke i estetske procjene vrijednosti pojedinih stripova
Sposobnost primanja poruka stripa (reklamnih, domoljubnih, ekoloških)
Razlikuje vrste stripa po temi – povijesni, kriminalistički, pustolovni, znanstveno – fantastični

LEKTIRA

VII

1. Alija H. Dubočanin: Brod na vidiku (izbor pripovjedaka)
2. Šukrija Pandžo: Ruka na kosi (izbor pripovjedaka)
3. Skender Kulenović: Gromovo đule
4. Dragutin Tadijanović: Srebrne svirale (izbor poezije)
5. Dubravko Jelačić Bužimski: Sportski život letećeg Martina
6. Branka Primorac: Maturalac
7. Stevan Raičković: Na kraju grada (izbor poezije i proze)
8. Desanka Maksimović: Strepnja (izbor poezije)
9. Nenad Radanović: Mali Jan (izbor pripovjedaka)
10. Isak Samokovlija: Nosač Samuel i druge pripovjetke
11. Mark Tven: Kraljević i prosjak
12. Oskar Vajld: Sretni princ i druge bajke

DIDAKTIČKO-METODIČKE NAPOMENE

Nastavni program za predmet Bosanski, hrvatski, srpski jezik i književnost u VII razredu devetogodišnje osnovne škole strukturiran je od slijedećih nastavnih područja:

1. Jezik (gramatika, pravopis, pravogovor, rječnik, razvoj standardnog jezika).
2. Književnost (interpretacija književnih tekstova, čitanačkih i lektirskih).
3. Kultura izražavanja (oblici izražavanja u nastavi i vježbe usmenog i pismenog izražavanja, te dvije školske pismene zadaće).
4. Film (povijest i osnove filmske umjetnosti).
5. Scenske umjetnosti (dramski igrokazi, poetske recitacije i dramatizacije tekstova).
6. Medijska kultura (strip, periodika, radio, televizija, internet, biblioteka).

Prijedlog Nastavnog programa uključuje jezičke, umjetničke, stvaralačke i medijske sadržaje zasnovane na međusobnom prožimanju (korelativnost i integrativnost) nastavnih područja i nastavnih disciplina i predmeta (interdisciplinarnost i povezanost sa drugim nastavnim predmetima: historijom, likovnom kulturom, muzičkom kulturom i dr.).

Također, prijedlog Nastavnog programa zasniva se na:

- a) izboru umjetničkih i naučnih sadržaja na principima primjerenosti, reprezentativnosti, egzemplarnosti, odgojnosti, tekstualne adekvatnosti itd.;
- b) rasporedu, odnosno organizaciji nastavnih sadržaja po principima kontinuiteta i vertikalno-spiralnog slijeda, kao i principima integracije i korelacije.

Osnovni ciljevi, zadaci, složenost i svrha nastave po pojedinim nastavnim područjima trebaju biti zasnovani na usvajanju osnovnih pojmova iz gramatike, teorije i interpretacije književnosti, vježbi usmenog i pismenog izražavanja, stvaranja vlastitih tekstova (pismenih sastavaka), te ovladavanju osnovnim elementima i tehnikama iz filmske i scenskih umjetnosti, te medijske kulture.

Prilikom izrade Nastavnoga programa iz književnosti vodilo se računa o estetskim, etičkim i nacionalnim kriterijima u izboru književnih djela i pisaca, što je uzrokovalo relativno veći broj obaveznih tekstova za čitanku. Zato je važno naglasiti da sami nastavnici prilikom izrade globalnih i operativnih nastavnih planova i programa mogu

vršiti određenu selekciju obaveznih književnih tekstova, ali svi tekstovi moraju biti zastupljeni u čitankama.

Vrlo je važno naglasiti da ovaj Nastavni program treba biti popraćen adekvatnom udžbeničkom i priručničkom literaturom (čitanka, naš jezik, kultura izražavanja, priručnici za nastavnike, priručnici za učenike (radne sveske), vodič kroz lekturu, videočitanka, medijska čitanka.

Knjige lektire moraju biti opremljene standardiziranom kritičko-metodičkom aparaturom (predgovor, biografija i bibliografija, metodička studija) koju trebaju uraditi stručno kvalificirana lica (kritičari, pisci, metodičari).

OSMI RAZRED

Književni tekstovi

Narodna književnost

1. Lirska narodna pjesma (Ljubavni rastanak, Nesretna djevojka ili Majka Fatu kroz tri godine više)
2. Smrt Omera i Merime, narodna epsko-lirska pjesma
Umjetnička poezija
3. Dobriša Cesarić: Oblak
4. Vesna Parun: Kad sunce umiva oči
5. D. Bajezidagić: Gazel o Starom mostu
6. R. M. Rilke: Na uglu
7. J. Prevert: Za tebe ljubavi moja
8. Sergej Jesenjin: Pismo majci
9. D. Sekulić: Majka
10. S. Kulenović: Stećak
11. A. Sidran: San o Bašeskiji
12. A. Matoš: Noturno

Prozni tekstovi

13. Slavko Kolar: Breza (odlomak)
14. J. Kozarac: Moj djed
15. Z. Kolarić: Suze kojih se stidim (odlomak)
16. Svetozar Ćorović: Špijun (odlomak)
17. M. Kovač: Sjećanje na šarenu pticu (odlomak)
18. E. Koš: Ujka Filip
19. Ivo Andrić: Knjiga
20. Meša Selimović: Zlatna ptica (odlomak iz romana Derviš i smrt)
21. E. Ćolaković: Legenda o Ali-paši (odlomak iz romana)
22. A. Nametak: Tuturza i šeh Meco (odlomak iz romana)
23. B. Ćopić: Bašta sljezove boje
24. E. Hemingvej: Starac i more (odlomak iz romana)
25. S. O'Dell: Otok plavih dubina (odlomak)
26. Arthur C. Clarke: Odiseja u svemiru 2001. (odlomak)
27. Dž. Selindžer: Lovac u raži (odlomak)
28. Isidora Sekulić: Oslo pod snijegom (odlomak iz putopisa Pisma iz Norveške)
29. Z. Džumhur: Nekrolog jednoj čaršiji (odlomak iz putopisa)
30. Milan Ogrizović: Hasanaginica (odlomak iz drame)

Književno-teorijski pojmovi

Motivi, slike, muzički/glazbeni elementi stiha, stilska obilježja lirске narodne pjesme

Kompozicija, likovi, idejno – tematska svojstva, stilski postupci, jezik

Odlike epskog i lirskog

Misaona (refleksivna) pjesma

Misaoni motivi

Forma gazela; pjesništvo na orijentalnim jezicima

Ljubavna pjesma

Podjela pjesama prema obliku: oda, himna, elegija, idila, sonet i haiku pjesma

Rima i njezina uloga u oblikovanju stiha (obgrljena rima)

Pjesnička sredstva: alegorija, gradacija, hiperbola

Fabula – razvijena u romanu i pripovijetci; sažeta u basni i anegdoti (uočavanje uz interpretaciju teksta)

Glavni dijelovi epskog teksta (funkcija preokreta)

Kompozicija fabule – odnos pojedinih događaja u fabuli, odnos narativnih i ostalih dijelova priče

Lik – unutrašnji monolog kao sredstvo slikanja lika

Psihološka analiza lika: posebna funkcija opisnih, dijaloških i monoloških mjesta

Uloga opisa u pripovijedanju

Humor, ironija i satira u proznom djelu

Karakterizacija glavnog lika (fizička, psihološka)

Naučno – fantastični roman

Roman odrastanja

Obilježja putopisa: granične književne vrste

Kompozicija i značajke drame

Protagonist, antagonist

Dramatizacija

Odgojno-obrazovni zadaci

Uočavanje obilježja lirске narodne pjesme

Poticati osjećaje i um čitanjem i slušanjem narodnih pjesama

Buđenje plemenitih osjećaja i potrebe da se prevladavaju nepravedni ljudski odnosi koji guše slobodu ličnosti, pravo na samostalno odlučivanje i opredjeljenje

Uočavanje teme imotiva u misaonim i duhovnim pjesmama

Razlikovati tematsku i vrstovnu podjelu pjesama

Primijeniti znanja o strofi, stihu, lirskoj pjesmi i stilskim sredstvima u interpretaciji sonata

Uočavanje kompozicije, pripovjednih tehnika i njihove uloge u proznom djelu

Zapažanje postupka u karakterizaciji likova

Prepoznavanje uloge opisa u pripovijedanju (statičan, dinamičan opis, zaustavljanje i pokretanje radnje)

Uočavanje motiva u putopisnom djelu, objektivnog i subjektivnog stava pisca i načina stvaranja ugođaja

Analiziranje bitnih problema dramskog djela

Čitanje i razumijevanje dramskog djela

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Uočavanje stilskih sredstava i osnovnog osjećaja u pjesmi
Mogućnost sažetog prepričavanja pjesme
Izražavanje doživljaja i dojmova
Uočava i izdvaja gradaciju i hiperbolu
Razlikuje pjesme prema obliku
Iznosi redosljed događaja i određuje naslov svakoj kompozicijskoj jedinici
Razumijevanje sadržaja i sposobnost sažeta formuliranja
Razvrstavanje likova prema mjestu i važnosti u djelu i prema socijalnim

kriterijima

Otkrivanje zanimanja za putopisne teme
Opisivanje jednog svog putovanja
Uočava ustrojstvo dramske radnje
Izdvaja protagoniste i antagoniste i određuje temeljni sukob

MAKSIMALNI

Mogućnost shvaćanja idejne suštine
Uočavanje faza u razvoju radnje
Uočavanje ponavljanja, sintaksičkog ustrojstva stiha
Obrazlaganje i dokumentiranje tvrdnji citatima iz teksta
Otkrivanje povezanosti jezično-stilističkih elemenata i osjećaja u pjesmi
Razumije sadržaj misaonog motiva (osjećaj, misao)
Objašnjava alegoriju
Određivanje faza u razvoju radnje i uočavanje epizoda koje ulaze u pojedine

faze

Uočava i izdvaja lirske epizode u proznom djelu, statične i dinamične elemente
Mogućnost praćenja unutrašnjeg razvoja lika
Uočava obilježja putopisa i asocijativnosti kao važnog postupka u nastajanju

putopisa

Iznosi osobna zapažanja o dramskom djelu
Ocjenjuje postupke likova s etičkog, društvenog ili idejnog stajališta

Lektira

- 1.Ć. Sijarić: Zapisi o gradovima
- 2.N. Bazdulj: Ruža I-II
3. H. Bašić: Izbor pripovjedaka
4. V. Krmpotić: Pisma iz Indije
5. D. Cesarić: Lirika (izbor poezije)
6. S. Čuić: Pripovijetke (izbor)
7. B. Nušić: Sumnjivo lice (izabrane komedije)
8. P. Kočić: Jazavac pred sudom/Izabrane pripovijetke
9. Zoran M. Jovanović: Bulke pored pruge
10. E. Kestner: Leteći razred
11. A. P. Čehov: Šala/Višnjik (izbor pripovjedaka i drama)
12. Dnevnik Ane Frank

RJEČNIK, GRAMATIKA

Programski zahtjevi

Značenje riječi

Sinonimi; istoznačnice, sličnoznačnice

Homonimi / istozvučnice

Antonimi – riječi suprotna značenja

Arhaizmi – zastarjelice

Vrste riječi

Zamjenice i njihova uloga u rečenici (upitne, odnosne i neodređene zamjenice)

Pisanje i izgovor prijedloga, priloga, veznika i čestica

Pravilna uporaba prijedloga uz pojedine padeže

Jednostavni i složeni prijedlozi

Prilozi i prijedlozi – pisanje (iz daleka svijeta i izdaleka)

Odnosne zamjenice i nepromjenjive riječi u vezničkoj službi u rečenici

Glagolski prilozi

REČENICA

Jednostavna neproširena, jednostavna proširena, besubjektna i neoglagoljena rečenica

Članovi rečenice: samostalni (glavni) i nesamostalni (sporedni)

Samostalni članovi: predikat, subjekt, objekt i priložne oznake

Gramatička svojstva predikata i subjekta

Slaganje predikata i subjekta

Objekt (besprijedložni i prijedložni)

Priložne oznake (namjera, pogodba, dopuštenje, posljedica)

Nesamostalni rečenični članovi: atribut i apozicija

Složena rečenica – nezavisna i zavisna

Stvaranje složene rečenice nizanjem, povezivanjem i uvrštavanjem

Nezavisno složena rečenica: vezničke i nevezničke rečenice (rečenični niz)

Vrste nezavisno složenih rečenica: sastavna, rastavna, suprotna, isključna i zaključna

Zavisno složena rečenica

Izricanje predikata, subjekta, objekta i atributa rečenicom

Vrste priložnih rečenica: mjesna, vremenska, načinska, namjerna, uzročna, posljedična, dopusna rečenica

Izricanje pogodbe, mogućnosti i želje složenim rečenicama

Odgojno-obrazovni ciljevi

Značenje i prepoznavanje sinonima, antonima, homonima i arhaizama

Pravilno rabiti/upotrebljavati padežne oblike upitnih, odnosnih i neodređenih zamjenica u govorenju i pisanju

Razumjeti uloge povratne i povratno – posvojne zamjenice u rečenici

Prepoznati priloge, prijedloge, veznike i čestice u rečenici

Pravilno upotrebljavati veznike, čestice, usklike u govorenju i pisanju

Prepoznati i razlikovati glagolski prilog prošli

Razumjeti njihovo značenje i službu u rečenici

Upoznati strukturu neproširene i proširene rečenice

Prepoznati i imenovati besubjektne i neoglagoljenu rečenicu

Utvrđiti znanje o glagolskom i imenskom predikatu

Imenica, pridjev, zamjenica, broj i prilog kao dio imenskog predikata
 Izricanje subjekta svim vrstama riječi
 Sročnost predikata i subjekta
 Ponavljanje i produblјivanje znanja o objektu i priložnim oznakama
 Prepoznavanje atributa i apozicije i njihovih gramatičkih svojstava
 Atribut i apozicija kao članovi subjektivnog, objektivnog ili priložnog skupa
 Razumjeti načine sklapanja jednostavnih rečenica u složenu
 Udruživati jednostavne rečenice u složenu nizanem i povezivanem
 Razumjeti značenje različitih vrsta nezavisno složenih rečenica
 Prepoznati zavisno složenu rečenicu
 Prepoznati glavnu i zavisnu rečenicu u zavisno složenoj rečenici
 Razumjeti značenje predikatne, subjektivne, objektivne i atributne rečenice
 Prepoznavati priložne rečenice i razumjeti njihovo značenje
 Prepoznati i razumjeti pogodbu, mogućnost i želju izrečene kondicionalima
 Izricati pogodbu i uvjet pogodbenom zavisnom rečenicom

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Svojim riječima zna objasniti pojmove: sinonim, antonim, homonim, arhaizam
 Prepoznaje i pravilno piše neodređenu zamjenicu s prijedlogom
 Pravilno piše složene zamjenice s česticom god (nekoliko najčešćih primjera)
 Mogućnost prepoznavanja i imenovanja nepromjenjivih vrsta riječi
 Pravilno upotrebljava glagolske priloge
 Prepoznaje subjekt i riječi koje ga dopunjuju
 Prepoznaje predikat i riječi koje ga dopunjuju
 Mogućnost uočavanja gramatičkih svojstava subjekta i predikata
 Prikladno slaže subjekt i predikat
 Uočava vrste objekta i priložnih oznaka
 Uočava vrste riječi kojima izričemo objekt i priložne oznake
 Razlikuje imenički i pridjevski atribut
 Prepoznaje apoziciju i prikladno upotrebljava atribut i apoziciju u govorenju i pisanju
 Uočava kako udruživanem jednostavnih rečenica nastaje složena
 Prepoznaje vrste nezavisno složenih rečenica i zna tipične veznike
 Uočava da je nezavisno složena rečenica složena od rečenica koje ne ovise jedna o drugoj
 Uvrštava jednostavne rečenice u složenu
 Uočava veznička sredstva
 Prepoznaje glavnu i zavisnu rečenicu u zavisno složenoj rečenici
 Razumije da se subjekt, predikat, objekt i atribut može izreći rečenicom
 Prepoznaje priložne rečenice i razumije njihovo značenje
 Mogućnost preoblike zavisne rečenice glagolskim priložima

MAKSIMALNI

Stvaranje razrednog rječnika sinonima, homonima, antonima i arhaizma
 Rad u skupinama i svaka skupina zapisuje abecednim redom ono što je dobila za zadatak
 Antonime zapisivati u parovima
 Razumijeti tvorbu neodređenih zamjenica

Razumije kad se čestica god piše sastavljeno, a kada rastavljeno uz zamjenicu
Mogućnost razlikovanja priloga i prijedloga te priloga i pridjeva u primjerima istoobličnih riječi

Mogućnost preoblike zavisne rečenice glagolskim priložima i obratno

Uočava popridjevljene glagolske priloge

Uočava neoglagoljenu i besubjektanu rečenicu

Uočava dijelove imenskog predikata: spona ili kopula (pomoćni glagol biti u bilo kojem obliku) i imenska riječ

Mogućnost izricanja prijedložnog objekta

Otkrivanje priložnih oznaka upitnim priložima

Uočava prijedložni atribut, atributni i apozicijski skup

Zaključuje u kojem je skupu atribut i apozicija u rečenici / objektivnom, subjektivnom ili priložnom

Prepoznaje veznika sredstva: veznike, veznike skupove, priloge i zamjenice kao veznike riječi

Razlikuje vrste veznika u nezavisno složenim rečenicama i pravilno piše zarez

Uočava zavisne umetnute rečenice

Upotreba složene rečenice u govorenoj i pisanoj komunikaciji

U jednostavnijim primjerima zamjenjuje imenski predikat predikatnom rečenicom, subjekt subjektivnom rečenicom, objekt objektivnom rečenicom i atribut atributnom rečenicom

Zamjenjivanje priložnih oznaka zavisnim surečenicama

Pisanje zarez u zavisno složenoj rečenici s obzirom na različita mjesta zavisne surečenice

Uočavanje razlika između rečenica s veznicima da i kako

PRAVOGOVOR I PRAVOPIS

Programski zahtjevi

Veliko početno slovo u imenima društava, organizacija, udruga i ustanova, društvenih i stilskih pokreta, povijesnih događaja i javnih skupova

Pisanje neodređenih zamjenica i prijedloga, zamjenica i čestice god

Pisanje riječi s glasovima č, ć, dž, đ, ije, je

Zarez u jednostavnoj i složenoj rečenici (suprotnost, naknadno dodani dio, modalne riječi, isticanje i nabrojanje)

Pisanje zarez u nezavisno složenim rečenicama

Pisanje zarez u zavisno složenim rečenicama

Upravni i neupravni govor u pisanju

Odgovorno-obrazovni ciljevi i zadatci

Pravilno pisati veliko slovo u najčešćim primjerima

Pravilno pisati neodređene zamjenice s prijedlogom i česticom god

Uvježbati pisanje i izgovor riječi u kojima se pojavljuju glasovi č, ć, dž, đ, ije, je

Produbljivanje znanja o uporabi zarez u jednostavnoj i složenoj rečenici

Pisati upravni govor u rečenicama s različitim odnosima rečenice objašnjenja i rečenice upravnog govora

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

- Veliko slovo u jednostavnijim i češće rabljenim primjerima
- Pravilno pisanje i govorenje u skladu s pravopisnom pravogovornom i gramatičkom normom
- Pravilno piše zarez u jednostavnoj rečenici
- Zarezom odvaja vokativ, apoziciju i apozicijski skup iza imenice, naknadno dodane i istaknute riječi i skupove riječi
- Zarezom odvaja rečenice u nizu
- Pisanje upravnog govora u skladu s pravopisom

MAKSIMALNI

- Primjena pravopisne norme u svakodnevnom pisanju i čitanju
- Razvijena sposobnost primjene stečenih znanja u novonastalim situacijama (slušanje, govorenje, razgovaranje, čitanje i pisanje)
- Zarezom odvaja zavisnu surečenicu umetnutu među dijelove glavne surečenice
- Pravilna uporaba zarea kada je zavisna surečenica u inverziji
- Mogućnost preoblike upravnog u neupravni govor i obratno

KULTURA USMENOGA I PISMENOGA IZRAŽAVANJA

Naracija

Programski sadržaji

- Stvaranje zamišljene priče
- Odabirati zanimljivu, neobičnu i originalnu temu iz fantastičnog, računarskog, životinjskog i biljnog svijeta ili iz dječje svakodnevnice

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Poticati maštu i objediniti znanje iz teorije književnosti
- Pričanje u 1. ili 3. licu

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

- Sposobnost stvaranja priče koja ima naslov, temu, kompoziciju (dijelove fabule), likove
- Likovi imaju imena (obična i neobična), vlastite osobine, jezik i međusobno su povezani

MAKSIMALNA

- Sposobnost uvođenja u priču stvarnih personificiranih likova
- U oblikovanju priče upotrebljava pripovijedanje, opisivanje, dijalog i monolog
- U portretiranju i karakterizaciji likova koristi se humorom

Deskripcija

Programski sadržaji

- Opis zatvorenog prostora (interijera)
- Pisanje putopisa

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Uočavanje pojedinosti i ostvarivanje prostornih i drugih veza među njima
- Njegovanje slikovitosti u izražavanju

Uočavanje obilježja putopisa i mogućnost opisa osobnog putovanja

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

Kompozicija sastava ostvarena, pazi na redoslijed pojedinosti u interijeru

Opisuje stvarno, nepristrano, objektivno

Mogućnost pisanja putopisa o vlastitom zavičaju

Putopis ima elemente slikovitosti ostvarene epitetom i usporedbom

MAKSIMALNA

Subjektivno, pristrano, na temelju vlastitih dojmova opisuje doživljaj zatvorenog prostora

Izražena maštovitost, slikovitost i subjektivnost u putopisu

Piše putopis o udaljenim krajevima

Raspravljajanje

Programski sadržaji

Problemski članak

Odaberi temu koja predstavlja neki problem iz oblasti sporta, nauke, stanovanja, zabave, čuvanja okoliša itd.

Pisanje scenarija (uočavanje obilježja scenarija)

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Uočiti da je problemski članak vrsta raspravljanja i da se zasniva na mišljenju i prosuđivanju pojava, stvari, bića i događaja

Uspoređivanje literarnog djela i scenarija

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

Sposobnost stvaranja kompozicije problemskog članka: najava problema (tvrdnja), traganje za rješenjima problema, predlaganje najboljeg rješenja i zaključak.

Mogućnost preoblike nekog kraćeg književnog teksta iz čitanke u scenarij.

Scenarij ima dva tekstovna dijela: video i audio.

MAKSIMALNA

Mogućnost samostalnog izbora teme i pisanja problemskog članka prema shemi:

NASLOV

TVRDNJA

DOKAZI I PRIJEDLOZI

ZAKLJUČAK

Pokušaj stvaranja vlastitog scenarija.

Čitanje

Programski sadržaji

Provođenje artikulacijskih, akcenatskih i intonacijskih govornih vježbi

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Prepisati sve glasove s kojima učenici imaju problema pri izgovoru

- napraviti školsku razlikovnu gramatiku

Razvijati vještinu interpretativnog čitanja

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

- Pravilno čita naglasnu ili akcenatsku cjelinu
- Pravilno čita prozne, lirske i dramske tekstove
- Zamjećuje ulogu rečeničnih znakova i njihovu vezu s govornim vrednotama

MAKSIMALNA

- Interpretativno čitanje lirskih, pripovjednih i dramskih tekstova.

Pisanje

Programski sadržaji

- Dramatizacija neke priče iz čitanke
- Pisanje diktata: kontrolni diktat, diktat sa sprječavanjem grešaka, izborni diktat
- Pisanje dviju školskih zadataka tijekom školske godine

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Preoblikovati pripovjedni tekst u dramski

Očekivana postignuća u usmenom i pismenom izražavanju

MINIMALNA

- Vrši dramatizaciju na kratkim primjerima

MAKSIMALNA

- Dramatizira opširniji tekst

MEDIJSKA KULTURA

Programski zahtjevi

- Igrani film
- Vrste igranog filma
- Literarni elementi filma (scenarij)
- Radio
- Zvuk – radijsko izražajno sredstvo
- Vrste radijskih emisija: obavijesne, obrazovne, zabavne
- Televizijske emisije (informativne, obrazovne, dokumentarne, zabavne)
- Knjižnica / biblioteke – knjižna građa

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

- Prepoznati i objasniti obilježja igranoga filma i filmske priče
- Razumjeti nastanak filma – od priče do snimanja
- Prepoznati radijska izražajna sredstva
- Razlikovati vrste radijskih emisija
- Razlikovati vrste televizijskih emisija s obzirom na njihovu namjenu
- Samostalno se služiti rječnikom, enciklopedijom i pravopisom

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

- Prepoznaje i imenuje obilježja igranoga filma: postojanje glumaca i izmišljene filmske priče
- Pokušaj stvaranja scenarija prema književnom djelu (priča iz čitanke)

Uočava obavijesnu, obrazovnu i zabavnu ulogu radija
Mogućnost iznošenja doživljaja jedne obavijesne i jedne zabavne televizijske emisije

Mogućnost pronalazaženja pojma u rječniku i enciklopediji

MAKSIMALNI

Uočava ideju te odnose među likovima i izražajna sredstva
Razlikuje vrste igranoga filma; uspoređuje film i književno djelo
Pokušaj stvaranja vlastitog scenarija
Razvijena kultura slušanja, razmišljanja, govorenja i prosuđivanja
Uočava ulogu televizijskoga programa u životu suvremenoga čovjeka
Razvijen selektivni pristup televizijskom programu
Enciklopedija na računaru – način nalaženja podataka

DEVETI RAZRED

KNJIŽEVNOST

Književni tekstovi

1. A. B. Šimić: Opomena
2. T. Ujević: Kolajna
3. S. S. Kranjčević: Moj dom
4. V. Nazor: Značenje riječi
5. O. Davičo: Hana (odlomak iz poeme)
6. V. Ilić: Ljubavna priča o donu Nunecu i doni Klari
7. V. Popa: Ljubav belutka
8. M. Dizdar: Zapis o zemlji
9. A. S. Puškin: Elegija
10. A. Sidran: Zašto tone Venecija
11. E. Mulabdić: Zeleno busenje (odlomak)
12. M. Selimović: Tvrđava (odlomak)
13. M. Jergović: Rutta Tannenbaum (odlomak)
14. M. Krleža: Bitka kod Bistrice Lesne
15. M. Crnjanski: Dnevnik o Čarnojeviću (odlomak)
16. I. G. Kovačić: Mrak na svijetlim stazama
17. W. Scot: Ajvanho (odlomak)
18. Ć. Sijarić: Hasan – sin Husejinov (odlomak)
19. I. B. Singer: Gimpel luda (odlomak)
20. I. A. Krilov: Magarac i slavuj
21. O. Pamuk: Istanbul, grad, uspomene (odlomak)
22. R. Petrović: Ljudi govore (odlomak)
23. I. Andrić: A. G. Matoš (esej)
24. Molijer: Mizantrop (odlomak iz komedije)
25. B. Nušić: Ožalošćena porodica (odlomak)
26. N. Ibrišimović: Zmaj od Bosne (odlomak)
27. D. Sušić: Veliki vezir (odlomak)
28. Smrt Braće Morića (nar. balada)
29. Narodna romansa (po izboru)
30. Narodna lirska pjesma (sevdalinka) po izboru

Književno-teorijski pojmovi

Lirika

Ritam - intonacija, stanka, opkoračenje - stanka u opkoračenju, naglašavanje riječi i ritam

Stilska sredstva - metafora, inverzija, kontrast

Vrste - refleksivna, šaljiva, deskriptivna, domoljubna, ljubavna pjesma

Elegija kao vrsta pjesme

Epika

Fabula - pokretači fabule, zaustavljanje fabule

Lik - psihološko-etička karakterizacija, *portret* - vanjski i unutarnji, forme pripovjedanja

Pozicija pripovjedača u priči

Novela

Pustolovni i povijesni romani

Pripovijest (duža pripovijetka)

Umjetnička basna

Granične književne vrste: ljetopis, putopis, dnevnik, esej

Drama

Komedija i historijska drama

Usmena književnost

Termini balada i romansa

Epsko – lirske karakteristike

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Prepoznaje metaforu, inverziju, kontrast i njihovu ulogu u književnom tekstu, razumije preneseno značenje.

Prepoznaje osnovna obilježja opisne, domoljubne i šaljive pjesme.

Prepoznaje pokretače fabule i sredstva zaustavljanja.

Može okarakterizirati lik.

Uočava glavne karakteristike povijesnoga i pustolovnog romana

Uočava različite stilske karakteristike basne (fabula, dijalog, moral)

Uočava glavne karakteristike drame: dijalog, likovi

Uočava glavne karakteristike lirske i epsko – lirske poezije

Minimalna postignuća

Otkriva stilsko-izražajna sredstva u književnom tekstu.

Prepoznaje osnovno osjećanje u lirskoj pjesmi.

Otkriva glavne kompozicijske dijelove književnog teksta.

Prepoznaje glavne karakteristike povijesnoga i pustolovnog romana

Prepoznaje fabulativnu i tematsko – idejnu okosnicu djela

Razlikuje književne i ekstraknjiževne elemente

Uočava razliku između drame i drugih književnih vrsta

Prepoznaje usmenoknjiževne vrste

Maksimalna postignuća

Određuje i razumije stilska sredstva, uporabljava ih u vlastitome tekstu.

Određuje pokretače radnje, sredstva zaustavljanja radnje.

Povezuje ritam i osjećanje u pjesmi.

Razumije, zapaža i povezuje sa savremenom stvarnošću psihološko-etičke karakteristike lika

Uočava glavne karakteristike basne

Uočava glavne karakteristike ljetopisa, putopisa, dnevnika, eseja

Uočava glavne karakteristike usmene književnosti

RJEČNIK, GRAMATIKA, PRAVOPIS ZA IX RAZRED

Programski zahtjevi

RJEČNIK

Riječi iz drugih jezika (tuđice, posuđenice)

Žargonizmi, vulgarizmi, neologizmi

Perifraze i frazeologizmi

Arhaizmi, dijalektizmi

Glas: govorni organi, samoglasnici i suglasnici

Podjela suglasnika po zvučnosti i mjestu tvorbe

Glasovne promjene: sibilizacija, jotacija, palatalizacija, nepostojano a, prelazak l u o, jednačenje suglasnika po zvučnosti, jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe, gubljenje suglasnika, refleksi glasa jot (kraćenje sloga s dvoglasnikom, duljenje kratkog je, smjenjivanje ije-je-e-i)

Naglasak (vrste naglasaka, mjesto naglasaka u naglašenoj riječi)

Naglasna cjelina: prenošenje naglasaka na proklitiku

TVORBA RIJEČI

Sastav riječi: korijen riječi, nastavak

Načini tvorbe riječi: izvođenje prefiksacijom, slaganjem (s pomoću spojnog samoglasnika i bez njega)

Tvorba riječi preobrazbom; tvorba riječi kraćenjem

Tvorba imenica: etnici, mjesne i mislene imenice, uvećanice, umanjenice i zbirne imenice

Tvorba pridjeva: pridjevi koji znače sličnost, opskrbljenost i obilje

Tvorba glagola

Rečenica

Sročnost – slaganje riječi u rečenici po rodu, broju, padežu i licu

Red riječi u rečenici

Višestruko složena rečenica

Pravopis i pravogovor

Ponoviti znanja iz prethodnih razreda o pisanju velikog slova u višečlanim imenicama

Rečenični i pravopisni znakovi

Pisanje riječi s glasovima č, ć, dž, đ, ije, je

Pisanje kratica

Sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi

Različitost stilova

Administrativno-poslovni stil

Odgojno-obrazovni ciljevi

Razlikovati domaće (književne i dijalektne) i strane (potrebne i nepotrebne) riječi.

Prepoznati frazem i njegova glavna obilježja

Razvijati osjetljivost za ljepotu riječi (izbjegavanje vulgarizama i nepotrebnih tuđica)

Znati kako nastaje glas i podjelu glasova po zvučnosti i mjestu tvorbe

Uočiti i prepoznati glasovne promjene i provoditi ih u govorenju i pisanju

Izgovarati i pisati riječi u kojima se smjenjuju ije/je/e/i u skladu s normom

Prepoznati i pravilno upotrebljavati naglaske u govorenju i čitanju

Postupno određivati naglasna obilježja: mjesto, dužinu i ton u tipičnim riječima

Uočiti razlike između vlastitog i standardnog naglasnog sistema

Uočiti načine nastajanja novih riječi

Razlikovati obični, neobilježeni red riječi od stilski obilježenog reda riječi

Prepoznati obilježja višestruko složene rečenice

Prepoznati i primjenjivati pravopisna pravila o pisanju velikog slova u višočlanim imenicama

Uvježbati pisanje i izgovor riječi u kojima se pojavljuju glasovi č, ć, dž, đ, ije, je

Pisati kratice u skladu s pravopisom

Uvježbati pisanje i izgovor izvedenica, složenica, polusloženica te naglašanih riječi s proklitikom i enklitikom

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Razlikuje domaće i strane riječi

Zamjenjuje riječi i izraze zavičajnog govora književnim jezikom

Tumači poznate frezeme

Zna podjelu glasova po zvučnosti i mjestu tvorbe

Uočava glasovne promjene na jednostavnim primjerima

Pravilno čita naglasno označene riječi

Uočava osnovne pojmove i tvorbene načine

Prepoznaje zadanu riječ prema tvorbenom modelu

Pravilno upotrebljava nenaglasnice u rečenici

Razlikuje obični (gramatički) red riječi od stilski obilježenog

Raščlanjuje višestruko složene rečenice na ishodišne rečenice i određuje njihov međusoban odnos

Piše veliko slovo u skladu s pravopisom

Primjenjuje stečena znanja u govoru, čitanju i pisanju

Pravilno piše i izgovara niječnicu ne uz glagole

Pravilno piše i izgovara imenice složenice i imenice kojima je prvi dio riječi strana riječ ili strani prefiks aero, audio, auto, foto, kino, radio, video

Pravilno piše složene pridjeve i pridjeve tvorene prefiksom

MAKSIMALNI

Prikladno upotrebljava češće frazeme

Uočava riječi u kojima je provedeno više glasovnih promjena

U skladu s normom izgovora i piše riječi u kojima se smjenjuju ije/je/e/i

Bilježi naglasak na jednostavnim i čestim primjerima

Stvara nove riječi svim tvorbenim načinima

Razumije ulogu različitog poretka riječi u rečenici

Pravilno sastavlja višestruko složene rečenice u pisanju i govorenju

Uočava važnost primjene pravopisne norme u drugim nastavnim predmetima

Služi se pravopisom (snalaženje u pravopisnom rječniku)

Pravilan izgovor i pisanje složenih priloga
Razumije sastavljeno i rastavljeno pisanje složenih zamjenica, zamjenica s prefiksom i brojeva

KULTURA USMENOG I PISMENOG IZRAŽAVANJA IX RAZRED

Oblici izražavanja

Različitost stilova

Administrativno-poslovni stil

Programski sadržaj

Vrste stilova: književno umjetnički, naučni, novinarski, administrativno poslovni i razgovorni stil

Zapisnik, zahtjev, prijava

Životopis, molba, dopis

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Razumjeti potrebu za različitim stilovima izražavanja u društvenoj zbilji

Razumjeti značenje i ulogu riječi u različitim djelatnostima (kultura, novinarstvo, administracija)

Upoznati stilska obilježja zapisnika, zahtjeva i prijave

Razviti vještinu pisanja životopisa i molbe kao administrativnih vrsta tekstova nužnih prilikom upisivanja u škole ili zapošljavanja

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Prepoznaje i razlikuje različite stilove

Zna što su administrativni obrasci i kako ih popuniti, odnosno kako napisati zahtjev, prijavu i sl. uz popunjen primjerak

Zna napisati kratki životopis, molbu

MAKSIMALNI

Zamjećuje obilježja različitih stilova

Popunjava različite vrste obrazaca

Uočava obilježja dopisa i molbe

RASPRAVLJANJE

Programski sadržaji

Rasprava

Prikaz (kritički prikaz knjige ili filma)

Esej

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Razvijati sposobnost rješavanja problemskih situacija

Razvijati vještinu dokazivanja (argumentiranja)

Osvijestiti potrebu za izricanjem vlastitog stava

Uočiti sve elemente rasprave

Uočiti obilježja kritičkog prikaza

Pisati kritički prikaz na odabranu temu služeći se bilješkama

Uočiti obilježja eseja
Pisati esej o odabranoj temi spajajući pjesnički i naučni način izražavanja

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Uočava kompoziciju rasprave
Jasno iznosi svoje dokaze (argumente) izražavajući misli i stavove u pisanoj i govornoj komunikaciji
Razumije šta je kritika i ko je kritičar
Mogućnost pisanja prikaza osvrćući se na temu i fabulu
Mogućnost pisanja eseja o bliskoj temi
Tvrdnju dokazuje i pri tome iskazuje svoje osjećaje i misli

MAKSIMALNI

Razvijena vještina dokazivanja (argumentiranja)
Sposobnost izricanja vlastitog stava s obzirom na iskustvo, doživljaj i prikupljene podatke o odabranoj temi prikaza
Iznosi svoja zapažanja, osjećaje i misli
Uspješno spaja subjektivno i objektivno dokazujući tezu

NARACIJA

Čitanje

Pisanje

Programski sadržaji

Pričanje smiješnih događaja
Čitanje tekstova pisanih različitim stilovima: književnoumjetnički, naučni, novinski, administrativni
Izražajno čitanje (artikulacija glasova, naglasak, brzina, stanka, jačina, ton, isticanje riječi)
Pisanje molbe, zapisnika, prijave
Pisanje teksta na raznim obrascima, uplatnicama, priznanicama, telegramima
Pisanje rasprave, kritičkog prikaza knjige i eseja
Pisanje diktata
Pisanje dviju školskih zadaća

Odgojno-obrazovni ciljevi i zadaci

Mogućnost uvođenja novih elemenata u pripovijedanje
Razvijati osjećaj za humor, smijeh i duhovitost
Čitati i razumjeti tekstove pisane različitim stilovima
Osposobljavanje učenika za uporabu različitih stilova u pisanju

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Humor u pripovijedanju ostvaruje humorističnim poredbama, epitetima i perifrazama
Pravilno čita i razumije tekstove pisane različitim stilovima
Razvijena samostalnost u pisanju po diktatu i pisanju sastava koji su programska obaveza

MAKSIMALNI

Jezični nesporazumi i neobične situacije stvaraju humor.
Koristi ironiju u građenju humora.
Pravilno čita naglasno označene riječi
Mogućnost snalaženja u svim oblicima izražavanja.

MEDIJSKA KULTURA ZA IX RAZRED

Programski zahtjevi

Dokumentarni film
Scenarij – scenarist, knjiga snimanja – redatelj
Filmska montaža
Mreža (Internet)

Odgojno-obrazovni zadatci

Razlikovati dokumentarni film od ostalih filmskih radova
Uočiti filmska izražajna sredstva u dokumentarnom filmu
Razlikovati scenarij i knjigu snimanja
Uočiti vrste montaže (linearna, paralelna i retrospektivna montaža)
Osvijestiti mogućnost i prednost nalaženja podataka preko Interneta

ISHODI UČENJA

MINIMALNI

Prepoznaje filmske rodove: animirani, dokumentarni i igrani film
Razumije ulogu redatelja i glumaca u filmskom ili pozorišnom djelu
Zna šta je kadar i da se spajaju tokom montiranja filma
Može doći do podataka putem Interneta (npr. prikaz lektire na Internetu)

MAKSIMALNI

Razlikuje vrste dokumentarnih filmova
Razlikuje scenarij i knjigu snimanja
Razumije ulogu montaže u stvaranju filmskog djela
Mogućnost nalaženja podataka preko Interneta, služenje računarskim tražilicama

LEKTIRA

1. M. Dizdar: Pjesme (izbor)
2. N. Ibrišimović: Nepoznati ljudi (izbor pripovijetki)
3. D. Sušić: Nevakat
4. V. Šekspir: Romeo i Julija
5. Molijer: Tvrdica
6. R. Bach: Galeb Džonatan Livingston
7. S. Kolar: Breza
8. V. Parun: Pjesme (izbor)
9. M. Jergović: Mama Leone (izbor)
10. I. Andrić: Pripovijetke (izbor)
11. V. Popa: Očiju tvojih da nije (izbor pjesama)
12. R. Pavlović: Pripovijetke (izbor)
13. E. Hemingvej: Starac i more
14. D. Šimunović: Duga

6.1.4. Наставни план и програм за Црногорски jeзик и књижевност у Републици Црној Гори²³⁹

Nastavni plan za crnogorski jezik i književnost
u devetogodišnjoj osnovnoj školi

OBAVEZNI NASTAVNI PREDMETI	PETI RAZRED		ŠESTI RAZRED		SEDMI RAZRED		OSMI RAZRED		DEVETI RAZRED	
	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.	sed.	god.
Crnogorski jezik i književnost	5	170	5	170	4	136	4	136	4	124

Nastavni program

CRNOGORSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

2. ODREĐENJE PREDMETA

a) Položaj, priroda i namjena predmeta

Crnogorski jezik i književnost obavezni je predmet u osnovnoj školi i izučava se svih devet godina školovanja. Znanja iz ovoga predmeta provjeravaju se na kraju prvog i drugog ciklusa (eksterno-interna provjera znanja) i na kraju trećega ciklusa, odnosno na kraju osnovne škole (eksterna provjera znanja).

Jezik je oruđe za razmišljanje, samoiskazivanje i komunikaciju, za uspostavljanje društvenih relacija, za čuvanje i prenošenje kulturne baštine i napredak pojedinca i društva. Jezik je društveni fenomen koji čovjeka čini čovjekom. U okviru jezika odvija se proces u kojem riječi postaju pojmovi. Što više pojmova učenik/učenica ima na raspolaganju i što bolje razumije njihove relacije, to lakše konceptualno razmišlja.

Nastava crnogorskoga jezika i književnosti ima važan zadatak da kroz znanje jezika i poznavanje literature pomogne učeniku/učenici da postane samostalna, slobodna, kreativna i kulturna ličnost, svjesna sopstvenog identiteta i identiteta svojega naroda, odnosno nacionalne ili etničke grupe. Čitanjem literature učenik/učenica usvaja materijal koji razvija njegov/njen emocionalni život i njegovu/njenu sliku o svijetu, znanje o samome sebi i o drugim ljudima, o ljudskim iskustvima i imaginaciji. Razvijajući i cijeneći vlastiti jezik i vlastitu kulturu, učenici/učenice saznaju da postoje druge kulture i drugi jezici, koje takođe treba cijeliti. Nastava predmeta Crnogorski jezik i književnost upućuje učenike/učenice da uvažavaju kulturno nasljeđe čovječanstva, a veliki dio ljudskog intelektualnog kapitala živi u jeziku i kao jezik.

Opšti cilj nastave predmeta Crnogorski jezik i književnost jeste da podstakne i podrži učenikovu/učeničinu želju i hrabrost da se izražava, da podrži njegov/njen razvoj u vještoga komunikatora i stvaraoca tekstova različitih vrsta. Učenik/učenica treba da ovlada tehnikama čitanja i pisanja i vještinama informatičke pismenosti. Treba da razumije, čita i piše različite vrste tekstova; da poseduje sposobnost zaključivanja,

²³⁹ Приказани план и програм у примени је од школске 2011/12. године (текст програма преузет из: *Црногорски jeзик и књижевност: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII и IX разред основне школе*, Подгорица: Завод за школство, 2011).

selektovanja i procjene, da bira stil pisanja koji odgovara željenim ciljevima, da procjenjuje praktičnost svojih vještina i da ih usavršava.

Navedeni ciljevi u nastavi predmeta *Crnogorski jezik i književnost* realizuju se u okviru četiri aktivnosti sporazumijevanja: *slušanje, čitanje, govor i pisanje*. Svrha nastave jezika jeste da se učenik/učenica *osposobi za* najbolje praktično i stvaralačko savladavanje sve četiri aktivnosti sporazumijevanja i da *upozna* osnove jezika kao sistema. Taj smisao i namjena predmeta, na raznim stepenima školovanja, prilagođava se mentalnoj zrelosti i sposobnosti razumijevanja, tj. razvojnom nivou učenika/učenice. Znanja i vještine koji se stižu u okviru predmeta *Crnogorski jezik i književnost* neophodni su za sticanje znanja i vještina iz drugih predmeta, te otud njegov poseban značaj u vaspitno-obrazovnom procesu.

b) Broj časova po godinama obrazovanja i oblicima nastave

Nastavi predmeta *Crnogorski jezik i književnost* u osnovnoj školi namijenjeno je ukupno **1518** časova.

U **drugom ciklusu** nastavi *Crnogorskog jezika i književnosti* namijenjeno je 510 časova, i to po 170 časova u 4, 5. i 6. razredu (5 časova sedmično). U skladu sa svojim uzrastom, sposobnostima sporazumijevanja i saznajnim sposobnostima, iskustvima i interesovanjima, učenici/učenice percipiraju, stvaraju i analiziraju odgovarajuće neumjetničke i umjetničke tekstove. Na taj način aktivno razvijaju svoje sposobnosti sporazumijevanja, te saznajne i stvaralačke sposobnosti i postaju svjesni osnovnih razlika u stvaranju i strukturi neumjetničkih i umjetničkih tekstova. Za rad s neumjetničkim tekstovima planirano je 60% (nastava jezika), a za rad s umjetničkim tekstovima 40% časova predmeta (nastava književnosti). Pošto se neumjetnički tekstovi stvaraju, prihvataju i analiziraju drugačije nego umjetnički, ciljevi pri obrađivanju tih dvaju vrsta tekstova navedeni su odvojeno, što *ne smije uticati na unutrašnje jedinstvo predmeta*.

U **trećem ciklusu** nastavi *Crnogorskoga jezika i književnosti* namijenjeno je 352 časa, i to u 7. i 8. razredu po 272 (4 časa sedmično), a u 9. razredu 396 (4 časa sedmično).²⁴⁰ Kao i u drugom trogodištu, 60% časova predmeta pripada radu s neumjetničkim tekstovima (nastava jezika), a 40% radu s umjetničkim tekstovima (nastava književnosti). I za treće trogodište ciljevi pri obradi neumjetničkih i umjetničkih tekstova navedeni su odvojeno. *Ta podjela ne smije uticati na unutrašnje jedinstvo predmeta*.

3. OPŠTI CILJEVI PREDMETA

II CIKLUS

1. formiraju pozitivan odnos prema jeziku svjesni da je on najdjelotvornija socijalizacijska aktivnost. Stižu pozitivan odnos prema književnosti i razvijaju čitalačku kulturu. Čitajući književnost svog naroda, odnosno nacionalne ili etničke grupe, i

²⁴⁰ Ови подаци преузети су из оригиналног документа, иако се ради о очигледној штампарској грешци. Наиме, у трећем циклусу је за наставу црногорског језика планирано укупно 396 часова (у 7. и 8. разреду 272 и у 9. разреду 124, а не, како у тексту програма стоји, 396 часова само за девети разред).

upoznajući se sa stranom književnošću, učenici/učenice šire vidike i uvažavaju različitosti drugih kultura.

2. Učenici/učenice formiraju svijest o svom jeziku i uvažavaju različitosti drugih jezika i naroda.

3. Učenici/učenice uočavaju različite okolnosti u kojima se upotrebljava standardni jezik i nestandardni oblici u jeziku i trude se da u odgovarajućim govornim situacijama koriste standardni jezik. Motivisani su za četiri aktivnosti sporazumijevanja: *slušanje, govorenje,*

čitanje i pisanje. U raznim komunikacionim situacijama, učenici/učenice će slušati, pitati, reagovati na ono što drugi kažu, izražavati i opravdavati svoja mišljenja, kako u usmenoj tako i u pisanoj formi. Svjesni su da su govor i pisanje aktivnosti koje se izvode među ljudima, da je potrebno poštovati sagovornika/sagovornicu i uzimati u obzir govornu situaciju.

4. Učenici/učenice slušaju i čitaju umjetničke i neumjetničke tekstove prilagođene svom uzrastu. Svjesni su da im to otvara nove mogućnosti za zadovoljavanje radoznalosti, društvenih potreba, kao i za spoznavanje predmetne, duhovne i izmaštane stvarnosti, za razumijevanje odnosa sebe i svijeta, za opuštanje i zabavu.

5. Učenici/učenice kritički slušaju i čitaju neumjetničke tekstove: izdvajaju bitne podatke, istraživanjem dopunjavaju ono što su saznali iz teksta, kazuju svoje mišljenje o tekstu i obrazlažu ga. Prepoznaju razlike između opisa i reklame, shvataju uticaj reklama na one kojima su namijenjene.

6. Učenici/učenice razvijaju interesovanje za literaturu (poezija, proza i drama) kroz slušanje i čitanje tekstova, otkrivajući te aktivnosti kao izvor literarno-estetskog užitka. Upoznaju povezanost između literarne i drugih formi umjetnosti. Gledaju crtane, dokumentarne i igrane filmove i razlikuju ih.

7. Učenici/učenice razvijaju tehniku čitanja i pisanja, kao i druge vještine vezane za čitanje i pisanje. Osposobljavaju se da koriste tehničkoinformatičku pomoć prilikom prikupljanja, organizovanja i saopštavanja informacija i razumiju moć informatičke pismenosti.

8. Kroz grupni istraživački rad učenici/učenice podstiču se na timski rad, kreativnost, kooperativnost i međusobno uvažavanje.

III CIKLUS

1. Učenici/učenice stiču pozitivan odnos prema crnogorskom jeziku i postaju svjesni da je jezik najvažniji dio kulturne baštine i najvažnija osnova čovjekova identiteta.

2. Tokom nastave *Crnogorskog jezika i književnosti* učenici/učenice formiraju svijest o svom narodu, odnosno nacionalnoj ili etničkoj grupi kojoj pripadaju, istovremeno razvijajući tolerantan odnos prema drugim jezicima i narodima i njihovo uvažavanje.

3. Svoje znanje standardnoga jezika učenici/učenice praktično potvrđuju u različitim situacijama. Svjesni su različitih okolnosti u kojima se upotrebljavaju standardni jezik i nestandardni oblici u jeziku (sleng) i sposobni su da to znanje na odgovarajući način primijene u konkretnoj situaciji. Učenici/učenice poštuju svoj dijalekat i dijalekte drugih govornika. Takođe, uvažavaju i primjenjuju upotrebu dubleta u standardnom crnogorskom jeziku.

4. Učenici/učenice su motivisani za četiri aktivnosti sporazumijevanja (slušanje, govor, čitanje i pisanje). Slušaju i čitaju umjetničke i neumjetničke tekstove, prilagođene svom uzrastu, i uočavaju razliku među njima. Shvataju da se neumjetnički tekstovi drugačije

čitaju i pišu jer su prevashodno usmjereni na pružanje informacija, bilo u procesu učenja, bilo u svakodnevnom životu. Umjetnički i neumjetnički tekstovi razvijaju i jačaju čitalačku radoznalost, istraživačku djelatnost i podstiču stvaralačko i fantazijsko mišljenje učenika/učenica. Učenici/učenice su spremni da govore i pišu, tj. da izražavaju svoje misli, ošecanja, stavove, htijenja; razvijaju svijest o poštovanju sagovornika/sagovornice i kad iznosi drugačije stavove, uzimajući u obzir načela lijepog ophođenja.

5. Učenici/učenice slušaju i čitaju različite neumjetničke tekstove koji se prenose direktno ili posredstvom medija (promocije, prezentacije...). Stiču nova znanja, upotrebljavaju ih u svakodnevnom životu i samostalno proširuju korišćenjem raznih priručnika i literature. Kritički se odnose prema pročitanim tekstovima, uočavaju njihovu namjenu i oblikuju svoj stav prema njima.

6. Osnovni cilj nastave književnosti jeste razvijanje pozitivnog odnosa učenika/učenice prema književnosti i njihova literarnoga senzibiliteta. Analitičko-sintetičkim tumačenjem umjetničkih tekstova učenici/učenice, pored razvijanja čitalačke sposobnosti, provjeravaju i svoje književno-teorijsko znanje, koje omogućava dublji umjetnički doživljaj. Buđenje istraživačke radoznalosti i osposobljavanje učenika/učenica da posmatraju, uočavaju i izdvajaju značajne i karakteristične pojedinosti umjetničkih tekstova, zainteresovanost za čitanje različitih književnih rodova i vrsta (poezija, proza, drama, publicistički tekstovi, vlastito književno stvaralaštvo), odlasci u biblioteke, na književne večeri, praćenje pozorišnih i filmskih predstava omogućavaju učenicima/učenicama da šire svoje vidike i razvijaju odnos prema drugim vrstama umjetnosti i drugim kulturama.

7. Učenici/učenice razvijaju pozitivan odnos prema sve četiri komponente jezika (čitanje, slušanje, govor i pisanje) i uživljavaju se u umjetnički svijet i atmosferu unutar poetičkog okvira umjetničkoga teksta. Razvijaju sposobnost samostalnoga rasuđivanja i formiranja vlastitog mišljenja o svijetu i životu, procjenjivanja umjetničkih činilaca i stvaralačkih postupaka koji pobuđuju estetski doživljaj, upoređivanja književnih djela. Učenici/učenice podstiču se da svoje sudove i stavove obrazlažu umjetničkim činjenicama iz teksta. Ohrabruje se njihovo stvaralačko mišljenje i problemsko rješavanje pojedinih situacija (uključuju se u debate i rasprave, odlaze na književne večeri i učestvuju u njima, nastupaju u predstavama dramske sekcije, pišu i čitaju svoje književne kritike, svoja pjesnička, prozna, dramska ostvarenja i sl.).

8. Učenici/učenice razvijaju sigurnost i samopouzdanje, spremnost na saradnju i pomoć, na timski rad; stiču kulturu dijaloga, uvažavanja sagovornika/sagovornice i različitih stanovišta i mišljenja.

9. Učenici/učenice razvijaju estetski ukus i stvaraju naviku da umjetničke pojave posmatraju i procjenjuju s različitih stanovišta, osposobljavaju se za kritički pristup lirskom, epskom, dramskom tekstu i njihovoj scenskoj realizaciji (aktivni stvaralački postupci pomažu im da postanu svjesni složenosti pripovijedanja fiktivnih tekstova, tj. dubljeg shvatanja estetskoga nivoa umjetničkoga teksta). Otkrivaju i izražavaju povezanost između literature i drugih formi umjetnosti.

10. U okviru medijskoga vaspitanja, učenici/učenice postaju svjesni svakodnevnih izloženosti uticaju medija i osposobljavaju se za kritičko prosuđivanje i vrednovanje sadržaja koje oni nude.

SADRŽAJ I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOGA PROGRAMA

V razred

I nastavna oblast:

Nastava jezika

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja/čitanja, razmišljanja, analiziranja i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, neumjetničkih tekstova.

1.1. Razvija vještinu slušanja snimljenih razgovora i sam/sama priprema slične:

- razlikuje zvaničan i nezvaničan razgovor;
- osposobljava se da pripremi jednostavnu anketu, klasifikuje podatke i izvijesti o rezultatima ankete.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- *nakon prvog slušanja:* kažu ko je razgovarao, kažu o čemu su sagovornici/sagovornice razgovarali/razgovarale, odgovaraju na nastavnikova/nastavničina pitanja o suštinskim podacima;
- *nakon drugog slušanja:* ocjenjuju govornu kulturu sagovornika/sagovornice; kažu na osnovu čega tako misle; kažu kakva je emotivna atmosfera razgovora (npr. naklonjenost/nenaklonjenost, prijatnost/neprijatnost); svoje mišljenje obrazlažu i potkrepljuju činjenicama; kažu da li je razgovor nezvaničan ili zvaničan; objasne zašto tako misle;
- sami/same pripremaju sličan razgovor;
- vježbaju telefoniranje u različitim govornim situacijama;
- uz pomoć nastavnika/nastavnice i školskih drugova/drugarica pripremaju anketna pitanja; anketiraju svoje drugove i izvještavaju o rezultatima anketiranja;
- sistematizuju i klasifikuju podatke, uočavaju i odvajaju bitne od nebitnih podataka.

1.1. Pojmovi/Sadržaj:

- anketa

1.1. Korelacije:

Matematika (obrada i prikazivanje podataka)

Tehnika i informatika (sistematizacija i klasifikacija podataka, rad na računaru)

1.2. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize jednostavno govorenih/naglas čitanih/ ekraniзовaih kratkih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih, i to:

- tekstovi čiji je sadržaj povezan s temama drugih nastavnih predmeta (npr. opis života vršnjaka/vršnjakinja, opis igara, zanata, sportova; opis okoline; opis života ljudi nekad i danas; opis događaja u prirodi; opis razvoja čovjeka/životinje; opis biljaka; opis predmeta, proizvoda, mašina);
- vijest (novosti o aktuelnim/zanimljivim događajima).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta,
- usmeno i pismeno odgovori na nastavnikova/nastavničina pitanja o sadržaju teksta,
- u tekstu uoči ključne pojmove i s njima povezane važne podatke i upiše ih u pripremljenu pojmovnu mapu,

1.2. Aktivnosti:

- *Sluša* jednostavno govorene/naglas čitane/ekranizovane kratke neumjetničke tekstove;

- *nakon slušanja*: u pripremljenu pojmovnu mapu upisuju ključne pojmove i odgovarajuće podatke iz teksta; ispunjenu pojmovnu mapu usmeno objasne, a zatim i pismeno (tako nastaje jednostavna pismena obrada);
- kažu svoje mišljenje o tekstu i mogu da ga utemelje;
- pričaju o svojim iskustvima, razmišljanjima i sl., vezanim za sadržinu teksta;
- sami/same dopunjavaju tekst;
- *sami/same govorno nastupaju* (s unaprijed pripremljenom temom): opisuju nasumice izabran kraj; opisuju neobičan zanat/običaj/nesvakidašnju aktivnost; opisuju događanje u prirodi po slobodnome izboru; pripovijedaju o svom omiljenom sportisti/sportistkinji/pjevaču/pjevačici/glumcu/glumici...i objasne svoj izbor; opisuju svoj omiljeni crtani film/igrani film/knjigu/TV emisiju i utemelje svoj izbor;
- *prije govornoga nastupa* uz pomoć nastavnika/nastavnice izrađuju misaoni obrazac/plan izlaganja; iz različitih izvora traže podatke koji im nedostaju i upisuju ih u plan izlaganja; plan izlaganja pretvaraju u pismenu osnovu govornoga nastupa; pismenu osnovu govornog nastupa više puta pročitaju i što bolje zapamte;
- *tokom govornog nastupa* samostalno govore uz pomoć napisanoga plana, jasno i prirodno;
- *poslije govornog nastupa* slušaoci kazuju svoje mišljenje o nastupu;
- sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke, uočavaju i odvajaju bitno od nebitnog;
- u tekstovima prepoznaju navedene pojmove i imenuju ih odgovarajućim izrazima.

1.2. Pojmovi/Sadržaj:

- vijest

1.2. Korelacije:

Poznavanje društva (stanovništvo moje opštine)

Priroda i tehnika

Muzička kultura (razvijanje muzičke memorije)

Likovna kultura (likovnost teksta)

1.3. Operativni ciljevi: Upoznaje namjenu i značaj zvaničnih i nezvaničnih tekstova i razvija vještinu čitanja i samostalnoga pisanja:

- nezvaničnog i zvaničnog pozdrava;
- nezvanične i zvanične pozivnice;
- nezvanične i zvanične čestitke;
- nezvaničnog i zvaničnog pisma.

U tekstovima prepoznaje, imenuje i koristi sljedeće pojmove: *pošiljalac, primalac, adresa, oslovljavanje, datum, potpis*.

1.3. Aktivnosti:

- Čitaju i sami sastavljaju takve tekstove;
- *nakon prvoga čitanja* – vidi program za IV razred, tačka 1.4;
- *nakon ponovnoga čitanja*: uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć unose najznačajnije podatke u pripremljenu pojmovnu mapu i usmeno je objasne; kažu svoje mišljenje o tome kako će se onaj ko je primio pismo odazvati i objasne zašto; kažu da li je tekst zvaničan ili nezvaničan i u njemu potraže jezičke osobine na osnovu kojih su to zaključili; kažu da li je tekst potpun ili mu što nedostaje; dodaju dio koji nedostaje (npr. naslov, oslovljavanje, datum, potpis...);
- u odgovarajućim okolnostima (npr. praznici, izleti, priredbe) sami/same stvaraju slične tekstove, vodeći računa o čitkosti, lijepom i pravilnom pisanju;
- pišu tekstove za odjeljenjske novine, bilten...;
- izrađuju zbirke pozivnica i čestitki;

- izrađuju formulare za različite potrebe.

1.3. Pojmovi/Sadržaj:

- nezvanični i zvanični pozdrav
- nezvanična i zvanična pozivnica
- nezvanična i zvanična čestitka
- nezvanično i zvanično pismo

1.3. Korelacije:

Poznavanje društva (Crna Gora – osnovne karakteristike)

Priroda i tehnika

1.4. Operativni ciljevi: Upoznaje osnovne odlike stručnih i publicističkih tekstova, čita, analizira i stvara slične tekstove (naučno-popularne tekstove, povezane s temama drugih predmetnih područja):

- opis života vršnjaka;
- opis igre, zanata, sporta;
- opis okoline;
- opis života ljudi nekad i danas;
- opis događaja u prirodi;
- opis razvoja čovjeka/životinje;
- opis biljaka;
- opis predmeta, proizvoda, mašina;
- novosti o aktuelnim/zanimljivim događajima;
- obrazac (upitnik o ličnim podacima, anketni list);
- javna obavještenja (piktogrami, cjenovnik, telefonski imenik, meni, vozni red, TV program, vremenska prognoza).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- usmeno i pismeno odgovori na nastavnikova/nastavničina pitanja o sadržaju teksta;
- u pripremljenu pojmovnu mapu upiše ključne pojmove i s njima povezane značajne podatke iz teksta;
- ispuni obrazac;
- u tekstu nađe zahtijevani podatak.

1.4. Aktivnosti:

- Tiho i naglas čitaju stručne i publicističke kratke tekstove;
- * *nakon drugog čitanja:*
 - uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć unose ključne pojmove i suštinske podatke u pojmovnu mapu i usmeno je objasne, a mogu i pismeno;
 - kažu svoje mišljenje o tekstu i pokušaju ga utemeljiti činjenicama;
 - pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst,
 - u javnom obavještenju traže zahtijevani podatak (i u njegovu slikovnom dijelu);
 - prosuđuju razumljivost i jezičku pravilnost teksta, ispravljaju nerazumljivost i nepravilnost i, uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć i koristeći jezičke priručnike, vrše ispravke;
 - *sami/same pišu kraće tekstove* i to: opis prostora/zgrade/kraja; mijenjaju tekst/sadržinu crtano/igranog filma; pripovijedaju o svojim doživljajima;
 - *prije pisanja, prilikom pisanja, poslije pisanja* – postupak isti kao u programu za IV razred, ista stavka;
 - učestvuju u aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
 - čitaju, iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;

- samostalno čitaju;
- učestvuju u aktivnostima za razvijanje sposobnosti klasifikovanja i sistematizovanja činjenica i podataka, razdvajanja bitnog od nebitnog;
- pripremaju i realizuju anketu na nivou odjeljenja/razreda.

1.4. Pojmovi/Sadržaj:

- javna obavještenja
- obrazac

1.4. Korelacije:

Poznavanje društva (prirodne karakteristike zavičaja)

Priroda i tehnika

1.4.1. Operativni ciljevi: U navedenim tekstovima prepoznaje sljedeće pojmove i imenuje ih odgovarajućim izrazima:

- proširena rečenica: subjekat i predikat i riječi koje ih određuju (uočavanje), složena rečenica (pojam);
- glagolske odredbe za vrijeme, mjesto i način;
- imenske odredbe: atribut i apozicija;
- glagolski dodatak – objekat (pravi);
- rod i broj imenica;
- zbirne i gradivne imenice;
- rod i broj pridjeva;
- glagoli – vrijeme: prošlo, sadašnje, buduće;
- lične zamjenice (1, 2. i 3. lice, rod i broj);
- brojevi: osnovni, redni i zbirni;
- komparacija pridjeva.

1.4.1. Aktivnosti:

- U tekstu prepoznaju i obilježavaju proširene i složene rečenice;
- u tekstu podvuku samostalne riječi i upišu ih u azbučnom/abecednom nizu – ispisanim samostalnim riječima određuju rod i broj;
- u tekstu pronadu glagole i razvrstavaju ih u grupe;
- u tekstu pronadu pridjeve i odrede im rod i broj; razvrstavaju ih u grupe;
- u tekstu pronadu brojeve i razvrstavaju ih u grupe;
- u tekstu podvlače lične zamjenice, odrede im lice, rod, broj;
- u rečenici prepoznaju priloške odredbe za vrijeme, mjesto i način; imenske odredbe – atribut i apoziciju, glagolski dodatak – objekat;
- u tekstu opažaju komparaciju pridjeva i određuju im stepen i funkciju u rečenici;
- u tekstu podvuku skraćenice i napišu im pun naziv.

1.4.1. Pojmovi/Sadržaj:

- proširena rečenica
- složena rečenica
- glagolske odredbe
- atribut i apozicija
- objekat (pravi)
- rod i broj imenica
- zbirne i gradivne imenice
- rod i broj pridjeva
- komparacija pridjeva
- glagoli – vrijeme: prošlo, sadašnje, buduće
- lične zamjenice (1, 2. i 3. lice, rod i broj)

– brojevi: osnovni, redni i zbirni

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost logičkoga mišljenja i imenovanja, vještinu pripovijedanja i pravilnog izgovora, ovladava pravopisnim znanjima.

2.1. Usvaja i koristi nove izraze.

- od pridjeva pravi glagole;
- uočava sinonime;
- razumije da ista riječ može imati više značenja.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- bogate rječnik;
- po analogiji tvore pridjevske izvedenice od glagola;
- nabrajaju što više značenja iste riječi i upotrebljavaju ih u rečenici;
- na tekstu vježbaju komparaciju pridjeva;
- na osnovu jednostavnih opisa prepoznaju bića, predmete i prostor, imenuju ih i navode sinonimne nazive;
- izrađuju odjeljenjski rječnik.

2.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnoga i prirodnog govora i postepeno usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji;

- zapaža da ponekad akcenat prelazi na prijedlog i da neke riječi nijesu naglašene.

2.2. Aktivnosti:

- Vježbanjem ispravljaju kritična mjesta u govoru (posebno upotrebu akuzativa i lokativa s prijedlozima *na* i *u*, te instrumentala s prijedlogom *s/sa*);
- vježbaju jasan i prirodan govor, trude se da govore u skladu s jezičkom normom (pravilan akcenat i dr.);
- vježbaju jasno i prirodno čitanje.

2.3. Operativni ciljevi: Upoznaje i primjenjuje osnovna pravopisna pravila – pravilno piše:

- prisvojne pridjeve od vlastitih imena izvedenih sufiksima *-ov/-ev*, *-in* i *-ski*;
- prenošenje riječi na kraju reda;
- veliko slovo: pisanje naziva država, književnih djela, novina i časopisa;
- zamjenice *Vi* i *Vaš* u obraćanju iz poštovanja;
- skraćenice;
- glagolske oblike kojima se iskazuje budućnost;
- zareze uz apoziciju i atribut;
- komparativ i superlativ;
- osnovne i redne brojeve do 100, slovima i brojevima, 11–19, 20, 30..., 100, 200..., 900 (sastavljeno);
- višočlane brojeve (na primjer trideset šest);
- pridjeve od višecifrenih brojeva (na primjer dvadeset petogodišnji).

2.3. Aktivnosti:

- Vježbaju pisanje po diktatu, u skladu s metodičkim preporukama (80 do 85 riječi, 16 do 18 rečenica);
- pišu različite vrste diktata: autodiktat, kontrolni diktat, izborni diktat, diktat s preoblikovanjem, slobodni diktat;
- održavaju čitkost i ljepotu ličnoga pisanja, vježbaju pisanje i oblikovanje teksta na kompjuteru.

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje ulogu crnogorskoga jezika kao službenog i snalazi se u jezičkoj okolini.

3.1. Osposobljava se da:

- navede imena jezika koje je imao/imala prilike da čuje ili uči;
- razumije značaj učenja stranih jezika;
- uočava standardne i nestandardne oblike u jeziku.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- razgovaraju o tome da li u kući i s prijateljima/prijateljicama razgovaraju isto kao u školi, s nepoznatim ljudima ili sa strancima/strankinjama;
- razmišljaju o tome zašto s različitim osobama razgovaraju na različit način;
- razgovaraju o okolnostima u kojima se upotrebljava standardni jezik, odnosno u kojima se koriste i nestandardni oblici u jeziku;
- navode imena jezika koje govore ljudi u njihovoj okolini;
- učenici/učenice koji/koje govore kojim drugim jezikom predstavljaju taj jezik svojim drugovima/drugaricama i objašnjavaju s kime i kad ga upotrebljavaju, kako su ga naučili/naučile i sl.;
- učestvuju u igri uloga.

3. Korelacije:

Strani jezik

Poznavanje društva (CG – osnovne karakteristike)

II nastavna oblast:

Nastava književnosti

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica čita, interpretira i stvara, svom uzrastu odgovarajuće, umjetničke tekstove.

1. Korelacije:

Likovna kultura (likovni doživljaj teksta)

Muzička kultura (slušanje muzike – emocionalna priprema za doživljaj književnoga teksta)

1.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost čitanja, razumijevanja i vrednovanja umjetničkih tekstova.

1.1. Aktivnosti:

Sve stavke tačke 4.1. programa za IV razred.

1.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost stvaralačkog dijaloga s umjetničkim tekstom:

- čitanje umjetničkoga teksta prepoznaje kao posebnu situaciju i reaguje na odgovarajući način: literarni svijet povezuje sa svojim iskustvenim svijetom.

1.2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- samostalno čitaju.

1.3. Operativni ciljevi: Uočava književne likove i razvija sposobnost identifikacije i analize njihovih postupaka:

- uočava i takvu karakternu osobinu lika koja je u suprotnosti s njegovom opštom karakternom oznakom (npr. negativnu osobinu kod inače pozitivne osobe);
- zapaža perspektivu onih književnih likova s kojima se prilikom spontanoga čitanja ne identifikuje, ali mu nastavnik/nastavnica na njih posebno skrene pažnju;
- obrazlaže zašto je neko nešto uradio (motivi za ponašanje književnih likova).

1.3. Aktivnosti:

- Oblikuju lični stav prema ponašanju književnih likova i znaju ga obrazložiti;
- razlikuju glavne i sporedne književne likove;
- identifikuju se s onim književnim likom kojem se događaju avanture koje bi željeli/željele da se dogode njima samima;
- oblikuju maštovito-emotivnu predstavu književnoga lika na osnovu posrednih signala u tekstu (npr. načina govora o književnom liku ili načina govora samog književnoga lika);
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- pronalaze razloge (motive) za ponašanje književnih likova u literarnom događaju; ukoliko to nije moguće, traže ih u racionalnom objašnjenju izvan teksta: predviđaju kraj priče, pretpostavljaju događaje koje je pisac „prečutao“ i sl.

1.4. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razumijevanja i doživljavanja tekstualne stvarnosti:

- mjesto događanja radnje;
- istovremeno prati radnju priče koja ima više mjesta događanja;
- vrijeme događanja radnje;
- uočava i prepoznaje hronološki slijed događaja (primjer teksta).

1.4. Aktivnosti:

- Mjesto događanja radnje: pri oblikovanju maštovito-emotivne predstave mjesta događanja radnje uzimaju u obzir i ograničenja koja proističu iz geografskih, istorijskih i drugih činjenica;
- događaj: ukoliko umjetnički tekst ne pruža sve potrebne podatke, učenici/učenice ih sami/same dodaju, izmišljajući događaj koji se „vjerojatno“ desio;
- literarni tekst pripovijedaju sa stanovišta glavnoga lika, a zatim i nekih sporednih likova; učenici/učenice tako saznaju da autor i pripovjedač u literaturi ne moraju biti isto.

1.4. Pojmovi/Sadržaj:

- vrijeme događanja radnje
- hronološki slijed događaja
- mjesto događanja radnje

1.4. Korelacije:

Poznavanje društva (nekad i sad)

1.5. Operativni ciljevi: Književne vrste – učenik/učenica se osposobljava da uz naziv književne vrste prizove sopstvena literarno-estetska iskustva s njom u vezi i na osnovu njih formira horizont očekivanja.

1.5. Korelacije:

Likovna kultura (likovno predstavljanje mjesta događanja radnje, izrada likova iz priče, izrada postera, reklamnoga letka, knjige o knjizi...)

Muzička kultura (slušanje muzike – emocionalna priprema za doživljaj književnoga teksta)

Tehnika i informatika (izrada knjiga iz radionice za pisanje)

1.5.1. Operativni ciljevi: Poezija

Učenik/učenica:

- uočava i doživljava zvučnost pjesme;
- uočava ritam pjesme i povezuje ga s njenom porukom; prepoznaje promjenu ritma u odnosu na promjenu raspoloženja u pjesmi;
- prepoznaje rimu kao zvučni lik; uočava i analizira odnos između riječi koje se rimuju;

- prilikom čitanja teksta razvija asocijativne sposobnosti, doživljava ošćeajno i misaono bogatstvo pjesničkoga jezika;
- prepoznaje upotrebu sinonima uzimajući u obzir ošćeajni nivo teksta;
- prepoznaje i doživljava upotrebu neobičnih fraza i riječi i povezuje ih s idejom pjesme;
- uočava upotrebu stalnih fraza;
- uz pomoć nastavnika/nastavnice prepoznaje jednostavnu simboliku;
- razvija sposobnost izražajnog recitovanja pjesme koju je naučio/naučila napamet.

1.5.1. Aktivnosti:

- izražajno kazuju pjesme koje su naučili/naučile napamet;
- učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- navode pojedinosti koje čine zvukovni sloj pjesme (rima, ponavljanje samoglasnika, suglasnika, riječi i skupova riječi);
- u riječima koje se rimuju označavaju dio koji čini glasovno podudaranje;
- u pjesmi pronalaze riječi koje čine njeno emocionalno i misaono težište;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje;
- učestvuju u projektnom radu.

1.5.2. Operativni ciljevi: Proza

Učenik/učenica:

- razvija sposobnost doživljavanja sljedećih vrsta i žanrova:
 - a) bajka: narodna bajka (tipični motivi i likovi), fantastična priča, klasična i savremena autorska bajka;
 - b) realistička priča i realistički roman; avanturistička priča, avanturistički roman;
- razumije *temu* teksta i novi tekst upoređuje s već poznatim tekstovima na istu temu; najvažnije teme: *neobična stvarnost, tradicija i nasljeđe, prijateljstvo*;
- razumije i koristi pojmove *glavni lik i sporedni lik*.

1.5.2. Aktivnosti:

- Učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- učestvuju u dijaloškom čitanju;
- navode pojedinosti koje razdvajaju realističku priču od fantastične;
- objašnjava zašto je određen lik u djelu glavni, a zašto su ostali likovi sporedni;
- uočava šaljive elemente u pjesmi i priči;
- određuje temu djela;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje;
- učestvuju u projektnom radu.

1.5.2. Pojmovi/Sadržaj:

- tema
- savremena bajka
- fantastična priča
- odlomak
- književni lik (glavni i sporedni)

- šaljiva pjesma
- šaljiva priča
- poslovice
- zagonetka

1.5.2. Korelacije:

Poznavanje društva (stanovništvo – potreba ličnoga doprinosa razvoju opšte kulture)

Likovna kultura (likovno predstavljanje svijeta iz mašte ili **dečije** predstave realnog prostora iz književnoga djela, događaja i likova; izrada likova iz priče i mjesta događanja radnje; ilustriranje knjiga iz radionice za pisanje)

Tehnika i informatika (štampanje i objavljivanje knjiga iz radionice za pisanje)

1.5.3. Operativni ciljevi: Drama

Učenik/učenica:

- prepoznaje sastav dramskoga teksta uočavajući govornika i njegov govor; opis prostora, emocije i njihovu promjenu, kao i druge oznake dramskoga lika (npr. izgled);
- shvata da je dramsko djelo namijenjeno izvođenju na sceni i razumije važnost izgleda scene za razumijevanje djela;
- uočava da likovi ispoljavaju različite emocije.

1.5.3. Aktivnosti:

- Prilikom glasnoga grupnog čitanja tečno i razumljivo čitaju tekst po ulogama, mijenjajući brzinu, boju i način govora u skladu s promjenom raspoloženja određenoga dramskog lika; tekst izvode u odjeljenju;
- učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- učestvuju u dijaloškome čitanju;
- u tekstu označavaju dio koji govore glumci/glumice i dio koji je namijenjen drugim učesnicima/učesnicama u drami, kao i čitaocima/čitateljicama;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje
- učestvuju u projektnom radu.

1.5.3. Pojmovi/Sadržaj:

- govornik i govor
- opis prostora
- oznake dramskog lika (emocije, izgled)

1.5.3. Korelacije:

Likovna kultura (nacrt scene, kostima, izrada maski)

Muzička kultura (izbor melodije za igrokaz, značaj muzike za pozorišnu predstavu)

Fizičko vaspitanje (ritmika i ples, pokret)

1.6. Operativni ciljevi: Njeguje i razvija interesovanje za slušanje i čitanje proze i poezije; razvija sposobnost vrednovanja teksta.

1.6. Aktivnosti:

- Slušaju nastavnikovo/nastavnično pripovijedanje; slušaju narodne bajke i prepoznaju njihove tipične osobine: likove, motive, strukturu bajke;
- slušaju nastavnikovo/nastavnično čitanje kratkih prozih oblika i odlomaka iz čitanke, oblikuju maštovito-ošućajnu predstavu književnih likova, literarnoga prostora i literarnoga događanja; prepoznaju i doživljavaju zvučnost pjesme uz slušanje izražajnog čitanja pjesme (nastavnik/nastavnica, učenik/učenica, zvučna čitanka, snimak);

– prepoznaju ritam pjesme i povezuju ga s njenom porukom; poznaju mijenjanje ritma pjesme u odnosu na promjenu raspoloženja.

1.6. Korelacije:

Likovna kultura (likovno preoblikovanje okoline)

Muzička kultura (ritam, muzika raspoloženja)

1.7. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost doživljavanja i vrednovanja pozorišne predstave, radijske igre i filma; koristi i razumije pojmove: čin, prizor, režiser, scena, kostimi.

1.7. Aktivnosti:

– Gledaju najmanje jednu pozorišnu predstavu u školskoj godini (može i na video-snimku) i taj doživljaj upoređuju s čitanjem; razlikuju glavne i sporedne likove pozorišne/lutkarske predstave i prepoznaju njihove osobine (emotivna stanja); prepoznaju činioce pozorišne/lutkarske predstave (pozorište, glumci/glumice, bina, gledaoci/gledateljke, događaj, početak i kraj predstave; lutke, vrste lutaka); nakon posmatranja predstave objašnjavaju što je čin, pojava i scena;

– slušaju radijsku igru; oblikuju maštovito-ošućajnu predstavu likova na osnovu prepoznavanja govora i ostalih elemenata radijskoga teksta;

– gledaju film.

1.7. Pojmovi/Sadržaj:

– čin, prizor

– režiser, scena, kostimi

1.7. Korelacije:

Likovna kultura (izrada lutaka za lutkarsku predstavu; nacrt scene, maski, kostima)

Muzička kultura (značaj muzičke podloge za pozorišnu i lutkarsku predstavu, radijsku igru, film)

1.8. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pisanja literarnih tekstova, u skladu s uzrastom.

1.8. Aktivnosti:

Poezija:

– pišu zvučno-efektne kombinacije riječi (onomatopeja, aliteracija i sl.) i uočavaju zanimljive zvučne nizove;

– pišu stihove koji se rimuju;

– stvaraju sinonimske nizove i uočavaju njihovu upotrebu u odnosu na ošućajne nivoe teksta;

– stvaraju poređenja koja se zasnivaju na sličnostima među članovima i uočavaju njihovu funkciju u tekstu;

– stvaraju neobične fraze i od njih kraći tekst;

– samostalno stvaraju fraze s epitetima; tekst porede s već poznatim tekstom na istu temu;

– sažeto i/ili stvaralački interpretiraju sadržaj teksta; stvaraju svoje tekstove na osnovu glavnih tema za ovaj razred.

Proza:

a) *bajka*: pišu narodne bajke tipične za naše podneblje, s odgovarajućim motivima i likovima; pišu bajke koje su oblikovane po uzoru na klasične autorske bajke; pišu bajke o životinjama; pišu „iskrivljene“ bajke, kombinaciju dviju bajki, nastavak bajke i sl.; pišu bajke koje su oblikovane po uzoru na *savremene autorske bajke* – događanje je „razapeto“ između realnoga i fantastičnoga svijeta;

- b) *realistička priča*: pišu realističke priče u kojima su glavni likovi njihovi/njihove vršnjaci/vršnjakinje koji/koje se upliću u nesvakidašnje avanture; obilaze starije ljude u svome kraju i zapisuju njihove istinite priče iz prošlosti; pismeno oblikuju maštovito-ošućajne predstave svojih likova; u svojem tekstu značajne osobine lika mogu prikazivati i posrednim signalima teksta (govorom lika i govorom drugih osoba o liku); predočavaju zašto je neko što učinio (motivi za postupanje likova);
- c) *kad je osnova pisanoga sastava književno djelo*, zapisuju „dio priče koji nedostaje“, za postupke književnih likova dodaju objašnjenja kojih u tekstu nema; dopunjavaju literarni svijet; predviđaju dio priče koji je autor „prećutao“ ili „zaboravio“ da napiše;
- d) *mjesto događanja radnje* – kod oblikovanja maštovito-ošućajne predstave mjesta događanja radnje uzimaju u obzir podatke i ograničenja koja proističu iz geografskih, historijskih i drugih znanja; uz čitanje zapisuju podatke o mjestu događaja na skali događaja; nakon toga opisuju mjesto događanja radnje;
- e) *vrijeme događanja radnje* – vrijeme događanja radnje mogu predstavljati i posrednim podacima iz teksta, npr. arhaizmima, pominjanjem predmeta koji se danas ne koriste itd.;
- f) *događaji* – izrađuju „pravu događaja“ i uz pomoć nje prate literarno događanje;
- g) literarni tekst pripovijedaju kao što bi ga pripovijedao glavni lik, a zatim neki od sporednih likova; tako saznaju da autor i pripovjedač u literaturi ne moraju biti isto.

Drama:

- dramatizuju prozni tekst;
- uzimaju u obzir posebnost drame i pripremaju osnovu za izvođenje drame u odjeljenju (odjeljenjsko pozorište);
- samostalno ili u grupi prave skice za scenu i kostime;
- pišu prijedlog za radijsku igru i prave nacрте za zvučne kulise.

1.8. Korelacije:

Likovna kultura (štampano pisanje i crtež)

Muzička kultura (ritam)

Poznavanje društva (život nekad i sad, različita vjerovanja ljudi, lokalne legende i priče)

1.9. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost recitovanja, pripovijedanja i dramskog oblikovanja literature:

- sve stavke iste kao u programu za IV razred (4.7).

1.9. Aktivnosti:

- Sve stavke iste kao u programu za IV razred (4.7).

1.9. Korelacije:

Likovna kultura (likovno preoblikovanje okoline)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Proza:

Mihailo Gazivoda: *Džemper*

Mihailo Ražnatović: *U sunčanim brdima*

Milenko Ratković: *Pisak lokomotive*

Branko Ćopić: *Cvrčak traži sunce*

Desanka Maksimović: *Ako je verovati mojoj baki*

Dušan Radović: *Zelena moda*

Šukrija Pandžo: *S druge strane rijeke*

Sergej Jesenjin: *Bobilj i Druškan*

Braća Grim: *Trnova Ružica*
Feliks Salten: *Bambi upoznaje svijet*
Narodna bajka: *Biberče*
Narodna basna: *Međed, svinja i lisica*
Narodna priča: *Gazda i nadničar*

Poezija:

Vitimir Nikolić: *Pismo mojoj učiteljici*
Dragan Radulović: *Neću da porastem*
Jevrem Brković: *Bašta starca Radosava*
Ivan Ceković: *Moja kuća*
Tin Ujevuć: *Ptići*
Sait Orahovac: *Jesenji pastel*
Narodna lirska pjesma: *Kujundžija i hitroprelja*
Narodna lirska pjesma: *Nadžnjeva se momak i devojka*

Drama:

Vladimir Andrić: *Ah, ti dečaci*
Ljubiša Đokić: *Biberče* (dramatizovana bajka)

Prijedlog djela za čitanje kod kuće:

Čedo Vuković: *Svemoćno oko*
Milenko Ratković: *Igralište u parku*
Ivana Brlić-Mažuranić: *Priče iz davnine*
Luis Kerol: *Alisa u zemlji čuda*
P. L. Travers: *Meri Popins*

Zavod za školstvo Crnogorski jezik i književnost (II CIKLUS) – 6. razred

VI razred

I nastavna oblast:

Nastava jezika

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja/čitanja, razumijevanja, analiziranja i stvaranja neumjetničkih tekstova, prilagođenih uzrastu.

1.1. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja snimljenih razgovora i sam/sama priprema slične.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- poznaju sve aktivnosti iz stavke 1.1. programa za IV razred;
- kazuju kakav je društveni odnos među sagovornicima/sagovornicama (npr. odnos jednakosti ili hijerarhijski) i svoje mišljenje obrazlože;
- kazuju koji je sagovornik/sagovornica vodio/vodila ili usmjeravao/usmjeravala razgovor;
- sude o odzivu jednog/jedne od sagovornika/sagovornica i kažu kako bi oni/one postupili/postupile na njegovu/njezinu mjestu;
- u parovima oblikuju zajedničko mišljenje/odluku (dogovor, sporazum), koju potom predstavljaju drugovima/drugaricama iz odjeljenja.

1.1. Korelacije:

Građansko vaspitanje (ljudske potrebe u zajednici, kako biramo/odlučujemo)

Istorija

Priroda

Geografija

Muzička kultura

Likovna kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni sadržaji iz navedenih oblasti)

1.2. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize jednostavno govorenih/naglas čitanih/ekranizovanih kratkih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih tekstova i to:

a) naučno-popularnih tekstova povezanih sa sadržajima drugih nastavnih predmeta (npr. opis života vršnjaka/vršnjakinja, opis igara, zanata, sportova; opis okoline; opis života ljudi nekad i sad, opis događaja u prirodi; opis razvoja čovjeka/životinje; opis biljaka; opis predmeta, proizvoda, mašine);

b) novosti o aktuelnim/zanimljivim događajima;

c) radijske/televizijske reklame.

Osposobljava se da:

– prepozna namjenu i temu teksta;

– usmeno i pismeno odgovori na nastavnikova/nastavničina pitanja o sadržaju teksta;

– u tekstu uoči ključne pojmove i s njima povezane važne podatke i upiše ih u pripremljenu pojmovnu mapu;

– izradi plan izlaganja (misaoni obrazac);

– sam/sama govorno nastupi (s unaprijed pripremljenom temom), uz pisanu pripremu.

1.2. Aktivnosti:

– Slušaju neumjetničke tekstove;

– u tekstovima uočavaju ključne pojmove i važne podatke i razvrstavaju ih u pojmovnu mapu uočavajući njihov hijerarhijski odnos;

– sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke, uočavaju i odvajaju bitne od nebitnih;

– učestvuju u aktivnostima za razvoj komunikacije;

– razgovaraju o tome na što bi sve trebalo obratiti pažnju prilikom slušanja;

– na osnovu nastavnikovih/nastavničkih pitanja zapisuju značajne podatke i, uz njegovu/njenu pomoć, unose ih u plan izlaganja (misaoni obrazac); plan objasne usmeno, a zatim pismeno;

– nakon slušanja/gledanja reklame, kažu što se reklamira i što je o tome rečeno; jesu li svi podaci istiniti ili ne; svoje mišljenje obrazlažu; predoče što naručilac reklame želi da postigne kod gledaoca/gledateljke/slušaoaca/slušateljke reklame i predviđaju kako će se on/ona odazvati; svoje mišljenje obrazlažu;

– kažu svoje mišljenje o tekstu i mogu da ga utemelje; pričaju o svojim iskustvima, osećanjima itd. u odnosu na tekst;

– sami/same dopune tekst (npr. pripovjednim tekstovima predvide nastavak ili kraj);

– *sami/same govorno nastupaju* (s unaprijed pripremljenom temom): opisuju nasumice odabranu biljku/proizvod/mašinu i svoj izbor utemelje; opisuju svoj omiljeni sport/aktivnost i svoj izbor utemelje; opisuju svoje postupke i postupke drugih ljudi u konkretnim situacijama, prosuđuju o njima i svoje mišljenje pokušavaju obrazložiti – razmišljaju o uzrocima tih postupaka; dva/dvije učenika/učenice predstavljaju ostalima zajedničko mišljenje; komentarišu ono što su gledali/gledale/slušali/slušale/čitali/čitale i svoje mišljenje obrazlažu;

– *prije govornog nastupa* sami/same razmišljaju što bi sve mogli/mogle kazati o temi i izrađuju misaoni obrazac/plan izlaganja; iz različitih izvora traže podatke koji im

nedostaju i upisuju ih u misaoni obrazac/plan izlaganja, pretvarajući ga u pismenu osnovu govornoga nastupa; pismenu osnovu govornoga nastupa više puta pročitaju i što bolje zapamte;

- *tokom govornoga nastupa* samostalno govore uz pomoć pismene osnove govornoga nastupa, jasno i prirodno;
- *poslije govornoga nastupa* slušaoci/slušateljke kazuju svoje mišljenje o nastupu;
- učestvuju u igri uloga ili dramatizaciji;
- učestvuju u igrama i aktivnostima za vježbanje komunikacije.

1.2. Pojmovi/Sadržaj:

- naučno-popularni tekst
- radijske i TV-reklame

1.2. Korelacije

Građansko vaspitanje (učesće učenika/učenica u donošenju odluka)

Istorija

Geografija

Muzička kultura

Likovna kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni / naučno-popularni tekstovi i sadržaji iz navedenih oblasti)

1.3. Operativni ciljevi: Upoznaje značaj i namjenu zvaničnih i nezvaničnih tekstova i samostalno čita i piše slične:

- nezvanično i zvanično obavještenje;
- mali oglas.

1.3. Aktivnosti:

Nakon prvoga čitanja:

- kažu ko obavještava, kome je namijenjena sadržina teksta i u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale; kažu kakav je društveni i emotivni odnos između onoga kome je tekst namijenjen i onoga ko je pisao i u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to zaključili/zaključile; kazuju što pošiljalac očekuje od onoga ko pošiljku prima, tj. zašto mu šalje tekst, i tekstom potvrđuju svoje mišljenje; prosuđuju da li su izrazi u tekstu pristojni ili ne i, ako treba, zamjenjuju ih kulturnijim.

Nakon ponovnog čitanja:

- sami/same unose suštinske podatke u pripremljenu pojmovnu mapu i objašnjavaju je; kazuju svoje mišljenje o tome kako će se primalac pisma odazvati, obrazlažu ga; kažu da li je tekst zvaničan ili nezvaničan i u njemu traže jezičke osobine na osnovu kojih su to zaključili; određuju osnovne elemente spoljnje oblikovanosti zvaničnih i nezvaničnih tekstova;
- u odgovarajućim okolnostima (npr. praznici, izleti, priredbe) sami/same stvaraju slične tekstove, vodeći računa o čitljivosti, lijepome i pravilnom pisanju;
- pišu tekstove za odjeljenjske novine, bilten...;
- izrađuju zbirke pozivnica i čestitki;
- izrađuju formular za različite potrebe;
- izrađuju školski „oglasnik“.

1.3. Pojmovi/Sadržaj:

- nezvanično i zvanično obavještenje
- mali oglas

1.3. Korelacije:

Građansko vaspitanje (škola – organizacija i misija)

Istorija (službeni i neslužbeni tekstovi u prošlosti)

Tehnika i informatika (izrada i objavljivanje odjeljenjskog / razrednog / školskog „oglasnika“)

Likovna kultura (izrada čestitki, pozivnica, ilustracija odjeljenjskih novina...)

1.4. Operativni ciljevi: Razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize stručnih i publicističkih tekstova i sposobnost samostalnoga pisanja sličnih (npr. opis života vršnjaka/vršnjakinja, opis igara, zanata, sportova; opis okoline; opis života ljudi nekad i sad, opis događaja u prirodi; opis razvoja čovjeka/životinje; opis biljaka; opis predmeta, proizvoda, mašine).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- usmeno i pismeno odgovori na nastavnikova/nastavničina pitanja o sadržaju teksta;
- u pripremljenu pojmovnu mapu upiše ključne pojmove i s njima povezane značajne podatke iz teksta;
- ispunji obrazac;
- u tekstu nađe zahtijevani podatak.

a) U tekstovima prepoznaje navedene pojmove i imenuje ih odgovarajućim izrazima:

- imenski predikat (primjeri s imenicom u službi predikata);
- promjenljive i nepromjenljive riječi – pojam (riječi s deklinacijom: imenice, pridjevi, zamjenice, i djelimično promjenljive – brojevi; i riječi s konjugacijom – glagoli);
- proste i izvedene riječi (korijen, porodica riječi).

b) Uočava različite oblike imenica i pravilno ih koristi u govoru i pisanju:

- promjena imenica po padežima; padeži i njihova osnovna značenja: nezavisni padeži – nominativ (padež subjekta i dio predikata); vokativ (padež skretanja pažnje, obraćanja i dozivanja); zavisni padeži – genitive (padež koji označava pripadanje, poticanje ili dio čega), dativ (padež namjene), akuzativ (padež objekta; značenje mjesta), instrumental (padež zajednice), lokativ (padež mjesta).

1.4. Aktivnosti:

- *Tiho i naglas čitaju kratke neumjetničke tekstove*, i to: vidi program za V razred, reklame;
- *poslije drugoga čitanja*: sami/same uređuju i unose ključne pojmove i važne podatke u pojmovnu mapu, urede ih usmeno i pismeno; kažu svoje mišljenje o tekstu i pokušaju ga utemeljiti; pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst; sami/same dopunjavaju tekst; uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć ispunjavaju grafički obrazac; u javnom obavještenju traže određeni podatak (i u njegovu negovornome dijelu);
- razumiju što se reklamom propagira i što se o tome kaže, da li su svi podaci istiniti ili ne; utemeljuju svoje mišljenje; što poručilac želi postići kod primaoca i kako će se ovaj odazvati; utemeljavaju svoje mišljenje;
- u tekstu podvuku upravni govor i kažu kako su ga prepoznali i zbog čega ga pisac upotrebljava;
- primjere upravnoga govora pretvaraju u neupravni govor;
- u tekstu uočavaju promjenljive i nepromjenljive riječi, proste i izvedene;
- u tekstu uočavaju i prepoznaju prostu, proširenu i složenu rečenicu;
- objašnjavaju važnost određene riječi u tekstu;
- u tekstu uočavaju različite oblike imenica i određuju im padež;
- u tekstu podvuku skraćenice i napišu njihov pun naziv;
- urade spisak čestih skraćenica;

– prosuđuju razumljivost i jezičku pravilnost teksta, ispravljaju nerazumljivost i nepravilnost i, uz pomoć nastavnika/nastavnice i jezičkih priručnika, utemeljuju ispravke;

**sami/same pišu kraće tekstove, i to:*

– opis biljaka/proizvoda/mašina, procjenu teksta/filma/predstave; pripovijedaju o svojim doživljajima, pripovijedaju o svojim planovima;

– *prije pisanja*, sami/same razmišljaju što bi sve napisali o temi i izrađuju misaoni obrazac/plan pisanja;

– *prilikom pisanja i poslije pisanja* – iste stavke kao u programu za IV i V razred;

– pripremaju i realizuju anketu na nivou škole;

– izrađuju reklame za odabrane predmete ili aktivnosti.

1.4. Pojmovi/Sadržaj:

– imenski predikat

– romjenljive i nepromjenljive riječi

– promjena imenica po padežima

– proste i izvedene riječi (korijen, porodica riječi)

1.4. Korelacije:

Priroda

Istorija

Geografija

Muzička kultura

Likovna kultura

Fizičko vaspitanje

Građansko vaspitanje

(prigodni tekstovi iz navedenih oblasti)

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost logičkoga mišljenja i imenovanja, vještinu pripovijedanja i pravilnog izgovora, utvrđuje pravopisna znanja.

2. Korelacije:

Strani jezik

Građansko vaspitanje (komunikacija u porodici, lokalna zajednica)

Muzička kultura (biramo muziku – žanrovi)

2.1. Operativni ciljevi: Usvaja i koristi nove izraze:

– na osnovu jednostavnih definicija prepoznaje bića/predmete/prostore/pojmove i imenuje ih, nalazeći sinonime, antonime i homonime;

– uočava riječi iste porodice i određuje njihov korijen.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

– bogate rječnik;

– uz dati korijen navode riječi iste porodice;

– u grupi riječi podvlače riječi iste porodice i određuju njihov korijen;

– proširuju odjeljenjski rječnik, klasifikuju riječi prema porodici.

2.1. Pojmovi/Sadržaj:

– antonim

– sinonim

– homonim

– augmentativ

– deminutiv

2.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnoga i prirodnoga govora i postepeno usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji;

- zapaža akcenat rečenice, akcenatske cjeline u rečenici, uočava da su neke riječi u rečenici naglašene, a neke ne (i koje), te da riječ može imati samo jedan akcenat;
- zapaža da su neki slogovi dugi, a neki kratki i da u standardnome jeziku akcenat ne može biti na posljednjemu slogu.

2.2. Aktivnosti:

- Vježbanjem ispravljaju kritična mjesta u govoru (posebno upotrebu akuzativa i lokativa s prijedlozima *na* i *u*, te instrumentala s prijedlogom *s/sa*);
- vježbaju jasan i prirodan govor poštujući jezičku normu (pravilan akcenat i dr.);
- vježbaju jasno, prirodno i izražajno čitanje.

2.2. Pojmovi/Sadržaj:

- dugi i kratki slogovi

2.3. Operativni ciljevi: Upoznaje i primjenjuje pravopisna pravila – pravilno piše:

- neupravni govor;
- upravni govor (sve tri varijante);
- nazive istorijskih događaja;
- nazive vasijskih tijela;
- zamjenice *Ti* i *Tvoj* iz poštovanja;
- zagrade;
- zareze uz vokativ.

2.3. Aktivnosti:

- Vježbaju pravopisna pravila koja su upoznali/upoznale;
- njeguju čitkost i ljepotu ličnoga pisanja i vježbaju pisanje i oblikovanje teksta na kompjuteru;
- učestvuju u projektnom radu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje ulogu i položaj crnogorskoga jezika kao službenoga jezika i snalazi se u jezičkoj okolini.

- Osposobljava se da razumije i koristi pojam *službeni jezik*;
- razlikuje pojmove *službeni jezik* i *jezik u službenoj upotrebi*;
- imenuje službene jezike u Crnoj Gori
- navede nazive službenih jezika u državama koje se graniče s Crnom Gorom

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- govore koji je jezik u Crnoj Gori službeni i objašnjavaju što to znači;
- govore će je u Crnoj Gori pored crnogorskoga propisan i koji drugi jezik u službenoj upotrebi, navode primjere dvojezičnih natpisa;
- navode imena jezika u službenoj upotrebi u Crnoj Gori, kao i jezika koji se govore u okruženju (u zemljama s kojima se Crna Gora graniči).

3. Pojmovi/Sadržaj:

- službeni jezik

3. Korelacije:

Geografija (zemlje s kojima se Crna Gora graniči, stanovništvo, jezici koji se govore)

II nastavna oblast:

Nastava književnosti

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica čita, interpretira i stvara umjetničke tekstove, prilagođene svome uzrastu.

1. Pojmovi/Sadržaj:

- umjetnički i neumjetnički tekst
- pjesnik, prozni pisac, dramski pisac
- lirika, epika, drama: lirski, pripovjedni i dramski tekst

1. Korelacije:

Likovna kultura (likovni doživljaj teksta)

Muzička kultura (slušanje muzike – emocionalna priprema za doživljaj književnumjetničkoga teksta)

1.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost da glasno, bez pripreme, čita, razumije i vrednuje umjetničke tekstove.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- učestvuju u aktivnostima za podsticanje čitalačke motivacije;
- samostalno čitaju;
- čitaju naglas;
- čitaju u nastavcima.

1.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost stvaralačkoga dijaloga s umjetničkim tekstom:

- čitanje umjetničkoga teksta prepoznaje kao posebnu situaciju i reaguje na odgovarajući način: literarni svijet povezuje sa svojim iskustvenim svijetom.

1.2. Aktivnosti:

- Čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- samostalno čitaju;
- učestvuju u aktivnostima za razvoj sposobnosti sistematizovanja i klasifikovanja činjenica i podataka, te razdvajanja bitnoga od nebitnoga.

1.3. Operativni ciljevi: Uočava književne likove i razvija sposobnost identifikacije i analize njihovih postupaka:

- uočava i takvu karakternu osobinu lika koja je u suprotnosti s njegovom opštom karakternom oznakom (npr. negativnu osobinu kod inače pozitivne osobe);
- zapaža perspektivu onih književnih likova s kojima se, pri spontanome čitanju, ne identifikuje, ali mu/joj nastavnik/nastavnica na njih posebno skrene pažnju;
- obrazlaže zašto je neko nešto uradio (motivi za ponašanje književnih likova);
- samostalno uočavaju perspektive više književnih likova (još uvijek ih ne kombinuju).

1.3. Aktivnosti:

- Identifikuju se s jednim od književnih likova;
- iz teksta izdvajaju perspektive više književnih likova;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu.

1.4. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razumijevanja i doživljavanja tekstualne stvarnosti, razmije pojmove: mjesto događanja radnje, vrijeme događanja radnje, događaji, književna motivacija.

1.4. Aktivnosti:

- mjesto događanja radnje
- vrijeme događanja radnje
- događaji
- književna motivacija

1.3. i 1.4. Korelacije:

Istorija (život ljudi u prošlosti)

Likovna kultura (likovno predstavljanje mjesta događanja radnje, izrada likova iz priče, izrada postera, reklamnoga letka, knjige o knjizi...)

Muzička kultura (slušanje muzike – emocionalna priprema za doživljaj književnoga teksta)

Tehnika i informatika (izrada knjiga iz radionice za pisanje)

1.5. Operativni ciljevi: Književne vrste – učenik/učenica se osposobljava da uz naziv književne vrste prizove sopstvena literarno-estetska iskustva s njom u vezi i na osnovu njih formira horizont očekivanja:

* najvažnije teme:

- *odrastanje i vršnjaci/vršnjakinje;*
- *stvarnost kao pustolovina/tajna;*
- *stvaralaštvo.*

1.5.1. Operativni ciljevi: Poezija

Učenik/učenica:

- uočava i doživljava zvučnost pjesme, razumije ulogu zvučnoga oblikovanja teksta; zapaža ponavljanja pojedinih glasova;
- uočava povezanost ritma s porukom pjesme;
- prepoznaje rimu kao zvučni elemenat, uočava odnos među rimovanim riječima;
- uočava likovnost teksta i različite dužine strofa; razumije vezu između likovnosti i poruke teksta;
- upoznaje i razumije opisne pjesme;
- razumije pojam *pejzaž*;
- razvija asocijativne sposobnosti uz čitanje više vrsta pjesama, različitih u odnosu na tekstualnu stvarnost (lirika, pripovjedna poezija);
- doživljava i razumije upotrebu sinonima;
- prepoznaje kovanice i njihov značaj u tekstu;
- prepoznaje i razumije upotrebu epiteta;
- prepoznaje i razumije personifikaciju;
- prepoznaje i razumije upotrebu poređenja;
- prepoznaje i razumije upotrebu hiperbole;
- prepoznaje i razumije upotrebu onomatopeje;
- prepoznaje i razumije upotrebu kontrasta;
- uočava i doživljava kompoziciju teksta (dužina rečenica, ponavljanje većih cjelina);
- uočava upotrebu stalnih veza riječi i lakše primjere ponavljanja, klišea;
- uz pomoć nastavnika/nastavnice prepoznaje jednostavnu simboliku;
- razumije *temu* teksta i novi tekst upoređuje s već poznatim tekstovima na istu temu,
- osposobljava se da izražajno recituje pjesme koje je naučio/naučila napamet.

1.5.1. Aktivnosti:

- Izražajno čitaju tekstove (mijenjaju brzinu, intonaciju i sl.), izražajno recituju pjesme koje su naučili/naučile napamet;
- učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- prepoznaju stilske figure u književnome tekstu;
- određuju temu teksta;

- objašnjavaju zašto se pjesnički jezik razlikuje od jezika svakodnevne upotrebe;
- uočavaju spoljašnju kompoziciju pjesme (stihovi i strofe);
- povezuju pejzaž i opisnu pjesmu;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje;
- učestvuju u projektnom radu.

1.5.1. Pojmovi/Sadržaj:

- pjesnički jezik
- personifikacija
- epitet
- poređenje
- kontrast
- hiperbola
- onomatopeja
- opisna pjesma
- pejzaž

1.5.1. Korelacije:

Likovna kultura (likovnost teksta, likovno predstavljanje mjesta događanja radnje, izrada likova iz priče, izrada postera, reklamnoga letka, knjige o knjizi...)

Muzička kultura (vokalna pjesma –sadržaj i forma; slušanje muzike – emocionalna priprema za doživljaj književnoga teksta)

Tehnika i informatika (izrada knjiga iz radionice za pisanje)

1.5.2. Operativni ciljevi: Proza

Učenik/učenica:

- razvija sposobnost doživljavanja sljedećih vrsta i žanrova:
 - a) *basna* (uočava tipske likove, uglavnom životinja koje se ponašaju kao ljudi, i po kratkoj zaokruženoj priči usmjerenoj ka poruci, koju uočava (naravoučenije);
 - b) *narodne bajke* drugih naroda s karakterističnim motivima;
 - c) *klasična i savremena autorska bajka, fantastična priča*;
 - d) *realistička kratka pripovjedna proza*;
 - e) *realistička priča i realistički roman s tematikom iz svakodnevnoga života*;
 - f) *avanturistička priča, avanturistički roman*.

1.5.2. Aktivnosti:

- Učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- učestvuju u dijaloškome čitanju;
- navode razliku između priče i romana;
- navode razliku između fantastične i realističke priče;
- upoređuju bajke koje sad čitaju s bajkama koje su čitali/čitale ranije, po motivskoj strukturi;
- prepoznaju u bajci stalne motive;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje;
- učestvuju u projektnom radu.

1.5.2. Pojmovi/Sadržaj:

- basna

- bajka
- fantastična priča
- realistička priča
- roman

1.5.2. Korelacije:

Likovna kultura (likovno predstavljanje svijeta iz mašte ili učeničke predstave realnog prostora iz književnog djela, događaja i likova; ilustriranje knjiga iz radionice za pisanje)

Tehnika i informatika (štampanje i objavljivanje knjiga iz radionice za pisanje)

1.5.3. Operativni ciljevi: Drama

- Sve stavke su iste kao u tački 4.5.3. programa za V razred.

1.5.3. Aktivnosti:

- Učestvuju u igrama i aktivnostima za razvijanje čitalačke motivacije;
- čitaju iznoseći predviđanja u odnosu na dalji tekst;
- čitaju naglas;
- samostalno čitaju;
- učestvuju u dijaloškome čitanju;
- učestvuju u različitim aktivnostima reagovanja na literaturu;
- izrađuju individualne „knjige“ u okviru radionice za pisanje;
- učestvuju u projektnom radu: *antičke pripovijetke (međupredmetni projekat s istorijom)*.

1.5.3. Korelacije:

Fizičko vaspitanje (ritmika i ples)

Likovna kultura (ilustriranje knjiga iz radionice za pisanje, izrada postera, reklamnoga letka za knjigu, knjige o knjizi...)

Istorija (antika)

Tehnika i informatika (štampanje i korićenje knjige iz radionice za pisanje)

1.6. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost samostalnoga čitanja literature, doživljavanja i vrednovanja pozorišne predstave, radijske igre i filma:

- produbljuje i razvija interesovanje za slušanje *proze*;
- produbljuje i razvija interesovanje za slušanje *poezije*;
- razvija sposobnost praćenja, doživljavanja i vrednovanja *pozorišne predstave*;
- razvija sposobnost doživljavanja *radijske igre* (stavka ista kao u programu za V razred;)
- razvija sposobnost doživljavanja i vrednovanja trivijalnoga i estetski vrijednoga filma.

1.6. Aktivnosti:

- Slušaju bajke drugih naroda i upoređuju njihove osobine s osobinama naših narodnih bajki;
- gledaju najmanje jednu pozorišnu predstavu u školskoj godini (može i na video-snimku);
- prepoznaju i doživljavaju elemente pozorišne predstave (glumac/glumica, uloga, svjetlo, scena, kostimi, zvučni efekti);
- doživljavaju i razlikuju trivijalni i estetski vrijedan film; uočavaju klišeiziranost trivijalnoga filma;
- prisustvuju promocijama knjiga ili gledaju video-zapise s promocije.

1.6. Pojmovi/Sadržaj:

- glumac/glumica, uloga
- avanturistički film

– pozorišna predstava (glumac/glumica, gluma, mimika, gestikulacija, uloga, svjetlo, scena, kostimi, zvučni efekti, afiš, dramski pisac, dramaturg)

1.6. Korelacije:

Fizičko vaspitanje (ritmika i ples)

Muzička kultura (pjesma uz pratnju instrumenata; izbor melodije za igrokaz, značaj muzičke podloge za pozorišnu i lutkarsku predstavu, radijsku igru, film)

Likovna kultura (izrada lutaka za lutkarsku predstavu; nacrt scene, maski, kostima; scenski prostor: pozorište, pozorišna predstava, glumci/ice, pozorišna bina, scena)

1.7. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pisanja literarnih tekstova, u skladu sa svojim uzrastom.

1.7. Aktivnosti:

Poezija:

– pišu zvučno interesantne riječi; pišu stihove koji se rimuju; imitiraju likovnost „konkretne“ pjesme;

– stvaraju sinonimske nizove i uočavaju njihovu upotrebu u odnosu na osećajne nivoe teksta; imitiraju slaganje teksta (dužina rečenice, ponavljanje određenih fraza); tekst upoređuju s već poznatim tekstom na istu temu, sažeto ili stvaralački shvataju sadržaj teksta, stvaraju svoje tekstove na neke od glavnih tema za ovaj razred.

Proza:

a) *bajka*: narodna bajka: pišu bajke, imitirajući odgovarajući način pisanja (npr. arapske bajke) i u tekst upliću karakteristične elemente takvih bajki (npr. leteći ćilim, duh u boci, „sezam“ i sl.); pišu bajke koje su oblikovane po uzoru na savremene autorske bajke – događanje je „razapeto“ između realnoga i fantastičnoga svijeta; pišu fantastičnu priču, uzimajući u obzir njene karakteristike – događanje u dvije ravni: realnoj i fantastičnoj; u fantastičnom svijetu važe zakoni dečijih želja;

b) *realistička priča*:

– stavka ista kao u programu za V razred;

– pišu priče u kojima glavni junaci – njihovi/njihove vršnjaci/vršnjakinje rješavaju probleme koje odrasli nijesu mogli riješiti;

– u grupi pišu avanturističke priče;

– pismeno oblikuju maštovitoosećajne predstave svojih likova;

– pišu o liku čija je jedna značajna osobina u suprotnosti s njegovom karakterističnom osobinom (npr. negativna osobina kod inače pozitivnoga lika); značajne osobine lika mogu prikazati i posrednim signalima (govorom lika i govorom drugih likova o njemu);

– pismeno pripovijedaju priču, svako iz perspektive različitoga književnog lika; te priče upoređuju; na taj način počinju opažati i doživljavati književne likove na različite načine

i ustanovljavati kako oni utiču na tok literarnoga događaja;

– predočavaju zašto je neko što učinio – motivi za postupke likova;

c) *mjesto događanja radnje* – vidi program za V razred;

d) *vrijeme događanja radnje* – pišu priče čija se radnja događa u budućnosti, dalekoj i bližoj prošlosti i u vremenski nedefinisanim fantastičnim svjetovima;

e) *događaji* – vidi program za V razred.

Drama:

– vidi program za V razred.

1.7. Korelacije:

Likovna kultura (likovnost teksta; izrada lutaka za lutkarsku predstavu; nacrt scene, maski, kostima)

Muzička kultura (pjesma: sadržaj, forma, značaj muzičke podloge za pozorišnu i lutkarsku predstavu, radijsku igru, film)

1.8. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost recitovanja, pripovijedanja i dramskog oblikovanja literature, sposobnost usmenoga kazivanja svojih svjetova iz mašte i pripovijedanja o svojim literarnoestetskim iskustvima.

1.8. Aktivnosti:

- vidi program za V razred;
- *proza* – vidi program za V razred;
- *poezija* – vidi program za V razred;
- izgovaraju zvučno interesantne riječi i uočavaju povezanost zvučne oblikovanosti i značenja riječi;
- *odjeljenjsko pozorište* – vidi program za V razred;
- opisuju sastav dramskoga teksta, tj. pozorišne predstave;
- *radijska igra* – vidi program za V razred.

1.8. Korelacije:

Likovna kultura (prostorno oblikovanje; izrada lutaka za lutkarsku predstavu; nacrt scene, maski, kostima)

Muzička kultura (izvođenje lakših koreografija uz pjesme ili ritmički izraz, značaj muzičke podloge za pozorišnu i lutkarsku predstavu, radijsku igru, film)

Fizičko vaspitanje (ritmika i ples)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Proza:

- Ivo Andrić: *Knjiga*
Branko Ćopić: *Surovo srce*
Prežihov Voranc: *Đurđevak*
Hasnija Muratagić-Tuna: *Sat*
Džonatan Svift: *Guliver među patuljcima (odlomak)*
Šel Silverstejn: *Dobro drvo*
Hans Kristijan Andersen: *Djevojčica sa šibicama*
Mihael Ende: *Beskrajna priča*
Vilijem Saroijan: *Tata, ti si lud*
Kemal Musić: *Zasjeda (odlomak, II cjelina)*
Narodna basna: *Pobratimstvo vuka i psa*
Narodna bajka: *Djevojka cara nadmudrila*
Narodna priča: *Uvreda dobrom vraćena*

Poezija:

- Vitimir Nikolić: *Moje poštovanje vrapci*
Aleksandar Ivanović: *Biljarda*
Safet Hadrović Vrbički: *Razlog za moju pjesmu*
Dragomir Brajković: *Gradovi u meni*
Vojislav Ilić: *Zimsko jutro*
Miroslav Antić: *Tajna*
Vesna Parun: *Djedove obrve*
Narodna pjesma: *Ženidba kralja Vukašina*
Narodna pjesma: *Kosovka djevojka*
Narodna lirska pjesma: *Smiješno čudo*
Narodna lirska pjesma: *Jablanova moba*

Romska narodna pjesma: *Bog i robija*

Drama:

Dušan Radović: *Kapetan Džon Piplfoks*

Zoran Popović: *Slučaj poštanskog sandučeta*

Dragana Kršenković-Brković: *Hozentaurus*

Prijedlog djela za čitanje kod kuće:

Danijel Defo: *Robinson Kruso*

Mihailo Gazivoda: *Razgovor uz ogranj*

Branislav Nušić: *Hajduci*

Erih Kestner: *Emil i detektivi*

Crnogorske narodne bajke: *Baš-čelik, Đevojka brža od konja, Mustafa i Merima, Čoso i divovi, Mededović,*

Zla braća, Tica đevojka (Vatra samotvora)

DIDAKTIČKE PREPORUKE (II CIKLUS)

U okviru predmeta *Crnogorski jezik i književnost* učenici/učenice stvaraju (govore, pišu), percipiraju (slušaju, čitaju) i analiziraju svojem uzrastu odgovarajuće umjetničke i neumjetničke tekstove. Radeći na tekstu, učenici/učenice razvijaju svoje saznanje i stvaralačke sposobnosti i sposobnosti sporazumijevanja, te upoznaju osnovne razlike u prihvatanju i stvaranju neumjetničkih i umjetničkih tekstova.

Polazna tačka nastave u predmetu *Crnogorski jezik i književnost* jeste neumjetnički ili umjetnički tekst (radu s neumjetničkim tekstovima namijenjeno je 60% časova predmeta, a radu s umjetničkim 40%). Neumjetnički tekstovi stvaraju se, prihvataju i analiziraju drugačije nego umjetnički i proučavaju na časovima namijenjenim nastavi jezika, pa su ciljevi koji se odnose na neumjetničke tekstove, kao i u prvom ciklusu, navedeni u cjelini *Nastava jezika*.

Neumjetnički tekstovi

Kod obrade neumjetničkih tekstova predmet se povezuje s učenikovim/učeničnim iskustvom i predznanjem i sa sadržajem i aktivnostima predmeta *Poznavanje prirode, Poznavanje društva* i dr. Učenici/učenice naime govore/pišu tekstove o sebi i svojoj društvenoj i prirodnoj okolini, slušaju / čitaju i analiziraju naučno-popularne tekstove i negovorne djelove tih tekstova (tabele, grafikone i sl.). Predmet *Crnogorski jezik i književnost* sadrži i elemente tzv. *medijskog obrazovanja* – učenici/učenice slušaju i čitaju propagandne medijske tekstove. U skladu s tim preporučljiv je *projektni rad učenika/učenica*.

Odabir nastavnog oblika rada u drugom trogodištu osnovne škole zavisi od aktivnosti i zadataka koji se ostvaruju u nastavi. Iako su *frontalni oblik rada* (npr. slušanje emisije na radiju, nastavnikov/nastavničin uvod u novu nastavnu temu) i *individualni oblik rada* (npr. tiho čitanje, popravljavanje grešaka, ponovno pisanje teksta) didaktički odgovarajući za određene nastavne situacije, važno je voditi računa i o potrebi da se dobar dio vremena posveti zajedničkom radu – *radu u većim i manjim grupama ili u paru*. Učenici/učenice, naime, razvijaju sopstvene sposobnosti i stiču trajna znanja kroz aktivne oblike učenja, pa primjenom navedenih oblika rada oni/one tokom same aktivnosti razvijaju sposobnost razmjene mišljenja (npr. raspravljaju o problemu, usklađuju mišljenja, oblikuju grupno mišljenje, predstavljaju ga drugom, argumentuju i brane ga).

Učenici/učenice se osposobljavaju za percipiranje i stvaranje usmenih i pisanih neumjetničkih tekstova. Prilikom slušanja/čitanja usmjeravaju se na razmišljanje o onome što percipiraju, tj. na *kritičko prihvatanje teksta*. Takođe je važno da prilikom govora/pisanja utemelje svoje mišljenje o tekstu. Učenici/učenice treba da shvate da je stvaranje teksta planirana aktivnost, tokom koje treba uzimati u obzir onoga/onu kome/kojoj je tekst namijenjen, mogućnosti i zakonitosti jezika koji se koristi, i dobro poznavati temu o kojoj se govori/piše.

Pošto sposobnost percepcije i stvaranja teksta zavisi od jezičke sposobnosti, *učenici/učenice ličnom aktivnošću (a ne opisivanjem apstraktnoga jezičkog sistema, tj. navođenjem gramatičkih i pravopisnih pravila) razvijaju svoju sposobnost logičkoga mišljenja i imenovanja, pripovjedačku sposobnost i pravopisno umijeće i ispravljaju najčešće govorne, gramatičke i pravopisne greške*. Pri obradi zapisanih tekstova počinju posmatrati i rečeničko-gramatički sastav, i to tako što u njemu prvo nalaze opisani, tj. jezičkim izrazom imenovani osnovni jezički element, potom odrede njegovu ulogu, značaj, stilsku vrijednost, oblik i slično, svrstaju ga u određenu kategoriju i to obrazlože. U okviru vođenih razgovora učenici/učenice razmišljaju o subjektivnim i društvenim vrijednostima jezika (npr. o prednostima maternjega nad drugim jezicima, o položaju službenoga jezika i drugih jezika u Crnoj Gori, o okolnostima upotrebe standardnoga jezika i nestandardnih oblika u jeziku, tj. lokalnoga govora itd.).

Odnos među aktivnostima sporazumijevanja

Kod obrade neumjetničkih tekstova jednako su važne, pa stoga i jednako zastupljene, sve četiri aktivnosti sporazumijevanja – kod rada u školi, posebno *slušanje* i *govor* (jer preovladava saradničko učenje), a zatim i *čitanje* kao polazna tačka za pragmatičnu, vrijednosnu i gramatičku analizu tekstova. Kad učenici/učenice savladaju tehniku čitanja, čitanje u školi se procentualno smanjuje, a povećava se broj aktivnosti u okviru kojih učenici/učenice saraduju kroz rad, stvaraju nove proizvode, upoređuju mišljenja, o njima razgovaraju, otkrivaju razlike, traže uzroke... Kod domaćih zadataka preovladava *čitanje*, a posebno *pisanje* (aktivnosti prije i za vrijeme pisanja teza, a poslije toga prepisivanje ispravljenog teksta i priprema za govorni nastup).

Obrada neumjetničkih tekstova u školi može obuhvatati sljedeće ključne korake:

- 1) *prije slušanja/gledanja/čitanja*: najava vrste i teme teksta; razgovor o učenikovim/učeničnim očekivanjima, iskustvima itd. u pogledu najavljene vrste i teme teksta; ako nastavnik/nastavnica prosudi da učenici/učenice neke ključne riječi nijesu razumjeli, objašnjava ih s učenicima/učenicama;
- 2) *učenici/učenice najmanje dvaput slušaju/gledaju/čitaju tekst*;
- 3) *nakon slušanja/gledanja/čitanja i analize teksta* slijedi stvaranje sličnoga teksta, koji može biti govorni nastup ili pisanje teksta iste vrste, s istom/sličnom temom (tu aktivnost učenici/učenice mogu nastaviti/dopuniti kući).

Umjetnički tekstovi

Rad na umjetničkim tekstovima i u drugom ciklusu osnovne škole zasniva se na komunikacijskom modelu književnoga vaspitanja. Osnovni cilj jeste očuvati učenikovo/učeničino interesovanje za čitanje i slušanje umjetničkih tekstova i razvijati sposobnosti stvaralačkoga dijaloga s umjetničkim tekstom. Pošto u čitalačkom razvoju učenika/učenice u uzrastu između osme i dvanaeste godine veoma često dolazi do usmjeravanja literarnog interesovanja na proznu literaturu s napetom (često kriminalističkom, avanturističkom) pričom, dobro je birati takve tekstove i u školskoj

nastavi književnosti. Uz to u drugom trogodištu sistematski se njeguje i razvija učenikovo/učeničko interesovanje za fantastičnu literaturu: *narodnu bajku, autorsku bajku i fantastičnu priču*. Istovremeno, učenike/učenice podstičemo na kreativno stvaranje umjetničkih tekstova i oblikovanje sopstvenih svjetova iz mašte.

U druge tri godine školovanja posebno brižno treba osmisliti susrete s poezijom, jer se može dogoditi da se interesovanje za nju izgubi, s obzirom na učenikovo/učeničko, za to razdoblje karakteristično, usmjerenje na avanturističku priču. Školsko čitanje poezije (i nastava književnosti uopšte) mora ostati *usredsrijeđeno na učenika/učenicu*, što znači da je najvažniji nastavnik/nastavničin zadatak posredovati/očuvati učeničko uvjerenje da se čovjek u književnosti susrijeće, prije svega, sa samim sobom. Upravo saznanje da je u književnosti moguće naći dio sebe, svoga svijeta, svojih misli, svojih želja, jeste najjača motivacija za čitanje literature uopšte.

Literarno vaspitanje usredsrijeđeno na učenika/učenicu može se ostvariti sljedećim didaktičkim koracima:

1. Motivacijom za čitanje umjetničkoga teksta učenici/učenice se pripremaju za susret s književnim svijetom i istovremeno podstiču na pripovijedanje o vlastitim iskustvima, povezanim s temom umjetničkoga teksta. Na taj se način kod učenika/učenice stvara raspoloženje slično onom s kojim će se sresti u umjetničkome tekstu. Drugačije rečeno: *pošto će pripremiti odgovarajuća očekivanja za susrete s književnim tekstom, velika je mogućnost da će se u njemu susresti sa samim sobom*.

2. Tako motivisani/motivisane učenici/učenice lako nađu tzv. *vrata za identifikaciju*, tj. onaj dio teksta koji predstavlja polje jednakosti/sličnosti između njih i određenoga književnog lika. Preko mehanizma identifikacije učenik/učenica se u mislima poistovjećuje s književnim likom i, sjedinjen/sjedinjena s njim, maštovito-ošjećajno doživljava književni svijet i događanje u njemu tako intenzivno kao da se priča događa njemu samome.

3. U druge tri godine moguće je podstaći posmatranje književnoga događanja i s tačke gledišta neidentifikacijske figure. Naime, učenik/učenica može sagledati realne životne situacije iz perspektive drugih, a ne samo iz svoga (egocentričnog) ugla. Čitanjem literature učenik/učenica u realnome životu prevazilazi egocentizam, pa se povećava i njegova sposobnost povezivanja realnoga iskustva i književnoga svijeta (= *vrata za identifikaciju*).

4. U procesu učenikova/učeničina susretanja s literaturom nastavnik/nastavnica ne smije zanemariti činjenicu da je doživljaj književnoga teksta individualan i često veoma različit od jednog do drugog učenika/jedne do druge učenice. Uzimajući u obzir to načelo, nastavnik/nastavnica treba da svakom/svakoj učeniku/učenici dozvoli da, ukoliko autor nije naveo dovoljno motiva za postupke književnih likova, sam/sama izmisli priču koja mu/joj se čini vjerovatna, kao objašnjenje *zašto je neko u tekstu nešto uradio*. Takvo objašnjenje uzroka za literarno događanje, izvedeno iz ličnog iskustva, uslovljeno je trenutnim stepenom učenikova/učeničina čitalačkoga razvoja – i nije ga moguće nadomjestiti nastavnikovim/nastavničnim (sa stanovišta odrasle osobe, pravilnijim) objašnjenjem. Ako se to zaboravi, moglo bi se dogoditi da se interesovanje učenika/učenice za literaturu trajno uništi.

Odnos među aktivnostima sporazumijevanja:

1. Radeći na umjetničkome tekstu, učenici/učenice razvijaju sve četiri aktivnosti sporazumijevanja. Govor, čitanje, slušanje i pisanje u okviru svake nastavne jedinice

prepliću se i usmjereni su k istim ciljevima. Tako npr. ako je tema teksta koji čitamo strah, u fazi motivacije (pripreme za čitanje) učenici/učenice mogu jedan drugome/jedna drugoj, u parovima ili po grupama, pripovijedati kad su se sami/same posljednji put jako uplašili/uplašile, može im se prirediti neočekivani doživljaj (npr. „slučajno“ pukne balon), a zatim se s njima razgovara o strahu, o drugim emocijama, te čega se ponekad boje.

Nastavnik/nastavnica tekstove pripovijeda, odnosno recituje ili čita. Slijedi individualno čitanje učenika/učenica.

U fazi *interpretacije* nastavnik/nastavnica bira aktivnosti koje odgovaraju umjetničkome tekstu. Govor se može kombinovati s *usmjerenim tihim čitanjem* tokom kojega učenici/učenice rješavaju istraživačke zadatke i pronalaze djelove teksta kojima mogu argumentovati sopstveno mišljenje. Moguće je primijeniti *igru uloga* ili *glasno čitanje* djelova teksta, kako bi glasovnim oblikovanjem govora književnoga lika učenici/učenice jasnije sagledali njegovo raspoloženje i postavili pretpostavke o značaju tog raspoloženja za radnju priče. U fazi *produblivanja doživljaja* učenici/učenice stvaraju usmeni ili pisani literarni tekst, oblikuju svoje, umjetničkom tekstu analogne, izmaštane svjetove ili nadograđuju onaj s kojim su se susreli čitajući djelo. Ukratko, odluka nastavnika/nastavnice o tome koju će aktivnost izabrati kako bi realizovao/realizovala ciljeve nastave književnosti zavisi, prije svega, od samoga umjetničkog teksta i od nastavnikove/nastavničine procjene interesovanja učenika/učenica. Važi samo opšte usmjerenje: da su sve četiri aktivnosti sporazumijevanja među sobom uravnotežene (pri kraju treće godine, naravno, vrijeme posvećeno samostalnom tihom čitanju sve je duže, kako u školi tako i van nje). Takođe, ne treba zaboraviti da su pisanje i govor, osim vještina koje treba razvijati u nastavi književnosti, istovremeno i sredstva koja podržavaju literarno-estetski doživljaj i produbljuju ga.

2. Slično važi i za odnos između znanja pojmova iz oblasti teorije književnosti i literarno estetskog doživljaja. U druge tri godine učenici/učenice već posjeduju određeni fond znanja iz ove oblasti (vidi spisak u koloni *sadržaji/pojmovi*), ali on nije sâm sebi svrha, već treba da podrži učenikov/učeničin doživljaj književnosti. Posebno treba naglasiti da znanje iz oblasti književnosti učenici/učenice ne treba da stižu na nivou reprodukcije (nastavnik/nastavnica ih o tom znanju ne „ispituje“), već na nivou *stvaranja svojih svjetova iz mašte*. Pišu npr. fantastičnu priču ili basnu. Po strukturiranosti njihova maštovitoga svijeta moguće je uočiti koje su karakteristike književne vrste prilikom čitanja primijetili/primijetile; to iskustvo će ih usmjeriti da prepoznaju određenu književnu vrstu kad je susretnu neki sljedeći put.

Učenici/učenice, dakle, upoznaju književnost i njene zakonitosti (npr. karakteristike bajke, fantastične priče, avanturističke priče, basne...) da bi ih jače doživjeli/doživjele i da bi čitanje književnih djela za njih bio što prijatniji doživljaj.

Pored predloženih djela, nastavnik/nastavnica može odabrati i djelo koje nije predloženo, ali treba da vodi računa o proporcionalnom odnosu rodova i vrsta, odnosno o ciljevima i standardima.

Pismeni zadaci

Teme pismenih zadataka treba birati iz oblasti jezika i oblasti književnosti. U drugome ciklusu učenici/učenice rade *šest pismenih zadataka*: u **četvrtom razredu jedan pismeni zadatak** – u drugom polugodištu, u **petom razredu po jedan pismeni**

zadatak u oba polugodišta, a u šestom razredu jedan pismeni zadatak u prvom i dva pismena zadatka u drugom polugodištu.

III CIKLUS

VII razred

I nastavna oblast:

Nastava jezika

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja, razumijevanja, analize i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, usmenih tekstova.

1.1. Operativni ciljevi: Razumije slušane (i ekranizovane) snimljene razgovore; osposobljava se da:

- odredi temu i sagovornika/sagovornicu;
- izdvoji ključne podatke iz teksta;
- kaže da li se razgovor završio sporazumom ili ne; u čiju korist ili na čiju štetu je bio postignut sporazum;
- obrazloži svoje mišljenje;
- označi razgovor kao zvaničan/nezvaničan;
- kaže koji govornik je vodio (usmjeravao) razgovor;
- presudi o korektnosti sagovornika/sagovornice;
- s učenicima/učenicama izvede sličan razgovor (može i telefonski).

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

*** *poslije prvog slušanja:***

- kažu ko je razgovarao,
- kažu o čemu su sagovornici/sagovornice razgovarali/razgovarale ili pregovarali/pregovarale,
- odgovaraju na pitanja nastavnika/nastavnice o značajnim podacima;

*** *poslije drugog slušanja:***

- kažu da li je razgovor zvaničan ili nezvaničan i utemelje svoje mišljenje,
- kažu kakav je odnos među sagovornicima/sagovornicama (npr. ravnopravan ili hijerarhijski) i utemelje svoje mišljenje,
- kažu kakvo je emotivno stanje sagovornika/sagovornice, tj. emotivna „atmosfera razgovora“ (npr. naklonjenost/nenaklonjenost, prijatnost/neprijatnost) i utemelje svoje mišljenje
- kažu koji/koja je sagovornik/sagovornica vodio/vodila ili usmjeravao/usmjeravala razgovor,
- prosuđuju o uvidajnosti sagovornika/sagovornice, da li je njihov govor riječima i pokretima odgovarajući i slično i utemelje svoje mišljenje.

1.1. Korelacije:

Građansko vaspitanje (autoriteti i uzori)

1.2. Operativni ciljevi: Osposobljava se za obavljanje zvaničnoga telefonskog razgovora.

1.2. Aktivnosti:

- igra uloga: vježbaju zvanično obraćanje prilikom telefonskoga poziva i način zvanične komunikacije;
- upotrebljavaju telefonski imenik.

1.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pregovaranja (u paru).

1.3. Aktivnosti:

- Vode računa o gestikulaciji i mimici (odmjereni, blagi pokreti glavom, ramenima); vode računa o izrazu lica (posebno očiju), podizanju obrva (izbjegavaju pokrete koji nalikuju pokretima glumca/glumice);
- sagovornici/sagovornice koji/koje su pregovarali/pregovarale oblikuju zajedničko mišljenje, tj. izvještaj o pregovorima, i to predstavljaju drugovima/drugaricama iz odjeljenja.

1.2. 1.3. Korelacije:

Gradansko vaspitanje: (dostojanstvo, odgovornost, dijalog, prijateljstvo, trpeljivost)

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica percipira, svom uzrastu odgovarajuće, jednostavno izgovorene/čitane naglas/snimljene/ekranizovane tekstove:

a) naučno-popularne, s temama iz drugih predmetnih područja, npr.:

- opis života poznate ličnosti (biografija pisca/spisateljice, slikara/slikarke, kompozitora/kompozitorke, šahiste/šahistkinje);
- opis kraja, države (putopis);
- priča o nekom toku događaja;

b) publicističke:

- izvještaj o aktuelnim/zanimljivim događajima.

Osposobljava se da:

prepozna namjenu i temu teksta;

- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;
- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka;
- podvuče/odredi jezičke osnove;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- uoči različite stilove pisanja;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

Poslije slušanja:

- na osnovu nastavnikovih/nastavničkih pitanja izdvajaju ključne pojmove i važne podatke i upisuju ih u pripremljenu pojmovnu mapu;
- usmeno prezentuju popunjenu pojmovnu mapu;
- iskazuju svoje mišljenje i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst.

2. Pojmovi/Sadržaj:

- putopis
- izvještaj
- javna obavještenja
- biografija

2. Korelacije:

Biologija s ekologijom

Fizika

Geografija

Istorija

Likovna kultura

Muzička kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni naučni tekstovi iz navedenih oblasti)

2.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost samostalnoga stvaranja teksta i govornoga nastupa.

Osposobljava se da:

- pisuje, prepričava, priča;
- predstavlja zajedničko mišljenje, do kojega su došli/došle radom u paru;
- iz različitih izvora traži potrebne podatke, upisuje ih u misaoni obrazac/radni koncept;
- misaoni obrazac koristi kao pisanu osnovu govornoga nastupa;
- govori razložno, prirodno i što više pravilno (standardnim jezikom);
- odgovara na pitanja nastavnika/nastavnice i drugova/drugarica iz odjeljenja;
- ocjenjuje govorni nastup druga/drugarice iz odjeljenja i izlaže svoje mišljenje.

2.1. Aktivnosti

- Opisuju život osobe po sopstvenome izboru;
- opisuju kraj/državu – po sopstvenome izboru;
- prepričavaju slobodno izabrani tekst, knjigu, film;
- pričaju o svojim doživljajima;
- predstavljaju zajedničko mišljenje, do kojega su došli radom u paru.

Prije govornoga nastupa:

- samostalno razmišljaju o tome što bi sve rekli/rekle i prave teze;
- iz različitih izvora traže potrebne podatke, upisuju ih u misaoni obrazac/radni koncept;
- misaoni obrazac koriste kao pisanu osnovu govornoga nastupa;
- više puta pročitaju pisanu osnovu govornoga nastupa i trude se da je što bolje zapamte.

U toku govornoga nastupa:

- najave temu;
- samostalno govore uz pomoć pripremljenoga misaonog obrasca;
- govore razložno, prirodno i što više pravilno (standardnim jezikom);
- vježbaju sposobnost glasovnih varijacija tako što vode računa o:
 - a) brzini govorenja (pri izražavanju radosti, iznenađenja i sl.),
 - b) sporijem govorenju (pri izražavanju bola, ozbiljnosti, dostojanstva i sl.),
 - c) jačini glasa i visini tona;
- prave logičke pauze (poštujući pravila interpunkcije);
- prave psihološke pauze (izazivaju i ostvaruju psihološke efekte – radoznalost, napetost, iznenađenje i sl.).

Poslije govornoga nastupa:

- odgovaraju na pitanja nastavnika/nastavnice i drugova/drugarica iz odjeljenja;
- cjenjuju govorni nastup druga/drugarice iz odjeljenja i izlažu svoje mišljenje.

2.1. Korelacije:

Likovna kultura

Muzička kultura

(biografije poznatih slikara, kompozitora – npr. Van Goga, Betovena)

Geografija (podaci o geografskim oblastima i državama)

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize svom uzrastu odgovarajućih pisanih tekstova.

3.1. Operativni ciljevi: Upoznaje namjenu i značaj kraćih nezvaničnih i zvaničnih tekstova:

- nezvaničan i zvaničan poziv;
- nezvanično i zvanično opravdanje.

Osposobljava se da:

- odredi poručioaca i primaoca, kao i emotivne i društvene odnose među njima;
- odredi namjenu poručioaca; ako je poručilac koristio neuljudne izraze, zamijeni ih uljudnima;
- odredi tekst kao zvaničan ili nezvaničan;
- nađe bitne podatke;
- sam/sama napiše sličan nezvanični i zvanični tekst, pri čemu poštuje osnove znanja oblikovanja zvaničnih i nezvaničnih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- razgovaraju o zvaničnim i nezvaničnim tekstovima koje su upoznali u prethodnim razredima (čestitke, pozivnice, pisma...).

Poslije čitanja:

- kažu ko šalje, a ko prima tekst, u tekstu traže jezičke elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale;
- kažu da li je tekst zvaničan ili nezvaničan i u njemu traže jezičke elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale;
- kažu što pošiljalac želi od primaoca, tj. zbog čega mu šalje tekst; u tekstu traže jezičke elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale; prosude da li su ti izrazi odgovarajući ili ne; ako je potrebno, zamijene ih uljudnijim;
- u toku ponovnog čitanja podvlače važne podatke.

Poslije ponovnog čitanja:

- prezentuju ključne pojmove i s njima povezane važne podatke;
- razmišljaju o tome kako će se primalac odazvati i svoje mišljenje utemeljuju;
- usmeno/pismeno dorađuju tekst;
- kazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima i ošjećanjima vezanim za tekst;
- iz javnoga obavještenja traže zahtijevani podatak (i u netekstualnome dijelu – npr. u tabeli);
- tekst jezički analiziraju: određuju da li je pisan standardnim ili narodnim jezikom; ima li u standardnome jeziku „upliva“ lokalnoga govora; nestandardne izraze, ukoliko ih ima, zamjenjuju standardnima.

3.1. Pojmovi/Sadržaj:

- nezvaničan i zvaničan poziv
- nezvanično i zvanično opravdanje

3.1. Korelacije:

Istorija

Gradansko vaspitanje: (kultura – skup životnih formi, stilova, obrazaca, vrijednosti)

3.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost čitanja i razumijevanja stručnih i publicističkih tekstova, kao i sposobnost samostalnoga pisanja sličnih.

a) Razumije i stvara svom uzrastu odgovarajuće:

- naučno-populane tekstove povezane s temama iz drugih predmetnih područja (npr. opis života poznate ličnosti - biografija, opis kraja/države, događaja u prirodi, priča o toku događaja),

- izvještaje o aktuelnim/zanimljivim događajima,
- javna obavještenja (teletekst, program sportskoga i kulturnog događaja);

Osposobljava se da:

b) tokom čitanja uočava ključne pojmove i važne podatke u tekstu i razvrstava ih u pojmovnu mapu;

- za stvaranje sopstvenoga teksta, po uzoru na čitani tekst i pojmovnu mapu, izrađuje misaoni obrazac/radni koncept.

3.2. Aktivnosti: Poslije čitanja:

- objašnjavaju značenje nepoznate riječi u kontekstu, pitaju drugove/drugarice, pogledaju u rječnik/leksikon;
- tokom čitanja podvlače značajne podatke i upisuju ih u pojmovnu mapu.

Poslije ponovnog čitanja:

- usmeno/pismeno ponove tekst (tj. prezentuju pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima vezanim za tekst;
- u tekstu traže zahtijevani podatak (i u netekstualnome dijelu);
- opisuju netekstualne djelove (npr. pregledne sheme, tabele, grafikone i sl.);
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- opisuju predmet po slobodnome izboru;
- opisuju predio/državu po slobodnome izboru;
- opisuju život osobe po slobodnome izboru;
- prepričavaju tekst knjige/filma po slobodnome izboru;
- pripovijedaju o svojim doživljajima (upotrebljavaju i dijalog), po slobodnome izboru.

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli napisati i izrađuju misaoni obrazac/radni koncept;
- u različitim izvorima traže podatke i upisuju ih u misaoni obrazac/radni koncept.

Tokom pisanja:

- napišu naslov i vrstu teksta;
- pretvaraju misaoni obrazac/radni koncept u pisani tekst, pri čemu tekst dijele na uvod, razradu i zaključak, kao i na pasuse.

Poslije pisanja:

- pročitaju sastav i prvo sami/same, a zatim uz pomoć nastavnika/nastavnice/učenika/učenice/priručnika ispravljaju sadržajne, gramatičke i pravopisne greške;
- prepisuju tekst, pri čemu vode računa o njegovoj spoljnoj oblikovanosti i čitljivosti;
- svoj tekst upoređuju s radovima drugova/drugarica iz odjeljenja i procjenjuju ga.

3.2. Pojmovi/Sadržaj:

- izvještaj
- javno obavještenje
- putopis
- biografija

3.3. Operativni ciljevi: U tekstu uočava i razumije pojmove i njihovu funkciju u jeziku; pravilno ih koristi u usmenom i pismenom izrazu:

- imenski predikat (primjeri s pridjevom, brojem, prilogom i imenicom u službi imenskoga predikata);
- glagolski predikat (prosti i složeni);

- imeničke i pridjevske zamjenice (poseban osvrt na pokazne, prisvojne i upitnoodnosnu *koji/koja/koje*);
- pridjevi, lične zamjenice – promjena po padežima,
- glagolski oblici: infinitiv (infinitivna osnova); lični glagolski oblici: present (tvorba i osnovna funkcija; prezentska osnova; uočavanje glasovnih promjena), pomoćni glagoli (*biti* i *htjeti* – oblik i funkcija), perfekat, aorist (uočavanje glasovnih promjena), pisanje množinskih oblika aorista (*bismo, biste*), futur I; imperativ, futur II (tvorba i funkcija), glagolski prilozi – sadašnji i prošli (tvorba i funkcija); radni glagolski pridjev, trpni glagolski pridjev;
- nepravi objekat.

3.3. Aktivnosti:

- U tekstu podvlače pokazne zamjenice i određuju im lice, broj, rod, padež i imenicu na koju se odnose;
- u tekstu podvlače prisvojne zamjenice i određuju im lice, broj, rod, padež i imenicu na koju se odnose;
- u tekstu podvlače upitno-odnosnu zamjenicu *koji/koja/koje*;
- u tekstu podvlače glagole u ličnom obliku i određuju im lice, broj, vrijeme; lični glagolski oblik postavljaju u neodređeni oblik, objašnjavaju upotrebu načina;
- u tekstu podvlače glagolske priloge;
- u tekstu podvlače imenice u dativu i lokativu, odnosno u akuzativu i lokativu i objašnjavaju njihovu razliku;
- u tekstu podvlače nepromjenljive vrste riječi; ispravljaju pogrešno upotrijebljene prijedloge i priloge (npr.: *kuda / đe*);
- iz teksta prepisuju složene rečenice i raščlanjuju ih na proste i proširene; u rečenicama podvlače veznike;
- proste i proširene rečenice raščlanjuju na sastavne djelove; podvlače u rečenicama imenski i glagolski predikat, odnosno imenice i pridjeve u službi atributa i predikata, objekat;
- u tekstu podvlače skraćenice i pišu njihov puni oblik;
- prosuđuju razumljivost i jezičku pravilnost teksta;
- ispravljaju neodgovarajuće i nepravilno upotrijebljene oblike, nerazumljivost i nepravilnost; sami/same i uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć uče na greškama.

3.3. Pojmovi/Sadržaj:

- imenski predikat
- glagolski predikat
- imeničke i pridjevske zamjenice
- pridjevi
- lične zamjenice
- glagolski oblici
- objekat

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost logičkoga mišljenja, imenovanja, pripovijedanja, usavršava vještinu pravilnoga govora i ovladava pravopisnim znanjima.

4. Korelacije:

Gradansko vaspitanj (odgovornost: razvijanje svijesti o odgovornosti – kako za ono što se čini, tako i za ono što se ne čini)

4.1. Operativni ciljevi: Usvaja i koristi nove izraze.

4.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u definiciji prepoznaju pojam koji je definisan i imenuju ga (može i sinonimom);
- riječima traže antonime, sinonime i homonime;
- navode različita značenja iste riječi i pravilno ih upotrebljavaju;
- navode poslovice, objasne njihov značaj i kažu u kojim bi ih situacijama upotrijebili/upotrijebile.

4.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pretvaranja direktnoga u indirektni govor.

4.2. Pojmovi/Sadržaj:

- direktan i indirektan govor

4.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost praktične primjene stečenih jezičkih znanja.

4.3. Aktivnosti:

- Lektorišu tekst (vijest, izvještaj) uz upotrebu korektorskih znakova.

4.4. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnoga i prirodnoga govora, postepeno usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji:

- zapaža da i nenaglašeni slogovi mogu biti dugi.

4.4. Aktivnosti:

- U riječi pronalaze naglašeni slog; upoređuju mjesto akcenta u standardnom jeziku i nestandardnim izrazima lokalnoga govora; uočavaju i izdvajaju riječi u kojima akcenat prelazi na prijedlog i nenaglašene riječi;
- uočavaju akcenat rečenice i akcenatske cjeline u rečenici; zapažaju da su neki slogovi dugi, a neki kratki;
- u rečenici prepoznaju nenaglašene duge slogove;
- prepoznaju nestandardne izraze u govoru i ispravljaju ih.

4.5. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost tečnoga čitanja naglas i tihoga čitanja štampanih i pisanih tekstova.

4.5. Aktivnosti:

- Prilikom čitanja naglas obraćaju pažnju na pravilan izgovor (posebno na pravilan rečenični naglasak i na govorno realizovanje zareza i znakova interpunkcije na kraju rečenice odgovarajućom intonacijom).

4.6. Operativni ciljevi:

a) Upoznaje i primjenjuje pravopisna pravila – pravilno piše:

- nadimke;
- imena životinja;
- attribute (Sveti);
- vlastita imena i u kojim slučajevima se pišu malim slovom: Rentgen, Njutn, Džul;
- nazive građevinskih objekata i gradskih četvrti;
- nazive kanjona, nacionalnih parkova, dolina, ostrva, šuma;
- imena stanovnika kontinenta i ostrva;
- nazive profesija.

b) Uočava i pravilno piše:

- odnose $k : c$, $g : h$ prema $č$, $ž$, $š$ i odnosi k , g , h prema c , z , s u vlastitim imenima i prisvojnim pridjevima (Milica – Miličin, Jovica – Jovičin, Ružica – Ružičin, Dragica – Dragičin; Luka – Lukin, Draga – Dragin; Amerika – Americi, Boka – Boki, Julka – Julki, Zorka – Zorki; Požega – Požezi i Požegi);

- spojeve prijedloga i zamjenica (*preda mnom, nada mnom, sa mnom, preda se, ni s kim, ni od koga...*);
- aorist glagola *biti*;
- imperative sa sufiksom *-j-* i nastavcima *-mo* i *-te*.

4.6. Aktivnosti:

a)

- Primjenjuju znanja o alternaciji i promjeni glasova u sredini i na kraju riječi;
- pravilno pišu vlastita imena u kojima se ne vrši palatalizacija;
- upotrebljavaju veliko slovo u pisanju, nadimaka, imena životinja, naziva građevinskih objekata i gradskih četvrti, kanjona itd.

b)

- Pravilno pišu vlastita imena i od njih nastale prisvojne pridjeve navedenoga tipa;
- pišu spojeve prijedloga i zamjenica (*preda mnom, nada mnom, sa mnom, preda se, ni s kim, ni od koga...*);
- pišu i obilježavaju upravni govor;
- pišu negaciju glagola;
- pišu aorist glagola *biti*;
- pišu imperative sa sufiksom *-j-* i nastavcima *-mo* i *-te*;
- vode računa o čitljivosti i ljepoti rukopisa i vježbaju pisanje i oblikovanje teksta na računaru.

4.6. Pojmovi/Sadržaji:

- veliko i malo slovo
- glasovne promjene (pravopis): primjena i odstupanje

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje ulogu i položaj crnogorskoga kao službenog jezika i

snalazi se u jezičkoj okolini:

- razumije pojmove narodni i standardni jezik.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- navode nekoliko riječi iz lokalnoga govora i zamjenjuju ih standardnim oblicima;
- razgovaraju o okolnostima upotrebe standardnoga jezika i lokalnoga govora;
- usmeno stvaraju tekst u lokalnome govoru, a zatim ga „prevode“ na standardni jezik;
- slušaju tekst na nepoznatome lokalnom govoru; upoređuju svoj i taj lokalni govor i uočavaju razlike;
- koriste savremene jezičke priručnike;
- preporučuju upotrebu standardnoga, odnosno lokalnoga govora;
- kombinuju upotrebu standardnoga jezika i lokalnoga govora.

5. Pojmovi/Sadržaj:

- narodni i standardni jezik

5. Korelacije:

Građansko vaspitanje (demokratija kao procedura, način mišljenja i življenja)

6. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije koji govorni organi proizvode glasove, kako glas nastaje, kao i podjelu glasova na samoglasnike, suglasnike i glasnike; razumije podjelu suglasnika po mjestu i načinu izgovora i po zvučnosti; u riječima uočava glasovne promjene i imenuje ih i koristi u svom usmenom i pismenom izrazu:

- jednačenje suglasnika po zvučnosti; izuzeci – *d* ispred *s*, *ś* i *š*;

- promjena *s* i *z* ispred prednjonepčanih suglasnika (tip: *šćepati, išćupati*);
- jednačenje suglasnika po mjestu tvorbe.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- U tekstu podvlače riječi u kojima su se vršile glasovne promjene;
- ispravljaju pogrešno napisane riječi.

6. Pojmovi/Sadržaj:

- glasovi
- govorni organi
- podjela suglasnika po mjestu i načinu izgovora
- glasovi po zvučnosti
- glasovne promjene

II nastavna oblast:

Nastava književnosti

A) Operativni ciljevi: Čitanje

Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost (sposobnost razumijevanja i vrednovanja književnih tekstova).

A) Aktivnosti:

Učenici/učenice:

- interpretativno čitaju duže umjetničke tekstove (autorske i narodne).

1. Operativni ciljevi: Proza

1.1. Razvija vještinu čitanja, iznošenja ličnoga doživljaja, prepoznavanja i razumijevanja osobina pripovjednih vrsta:

- fantastične pripovijetke i bajke (uočava i razumije istorijsku, mitološku i fantazijsku pozadinu pripovijetke i bajke, uočava ulogu tipičnih bića i junaka iz bajke).

1.1. Aktivnosti:

- Prepoznaju fantastičnu pripovijetku i bajku određujući istorijsku, mitološku i fantazijsku pozadinu i analizirajući ulogu tipičnih bića i junaka iz bajke;
- odvajaju narodnu prozu od umjetničke i razlikuju vrste narodnih pripovjedaka;
- pronalaze temu i središnju ideju (poruku) teksta;
- razlikuju materiju (npr. istorijski događaj) i prepoznaju njeno preoblikovanje u tekstualnu stvarnost;
- objašnjavaju fabulu pripovijetke i redosljed događaja;
- objašnjavaju vrstu književnoga postupka u djelu: opisivanje (opis), subjektivno opisivanje (slikanje), označavanje književnih likova, pričanje o događaju, dijalog;
- ilustruju tekstualnu stvarnost (kod deskripcije);
- izrađuju grafikone događanja radnje (kod pripovijedanja i dijaloga);
- otkrivaju uzročno-posljedičnu vezu događaja;
- rangiraju događaje i postupke (dobro/loše i sl.).

1. Pojmovi/Sadržaj:

- bajka
- fantastična pripovijetka

1. Korelacija:

Likovna kultura (ilustrovanje književnoga teksta)

1.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s glavnim likom koji je drugačiji od njega/nje i kritički se distancira; spoznaje perspektive različitih književnih likova.

Opososbljava se da:

- razlikuje glavne i sporedne književne likove;
- prepoznaje motive za ponašanje književnih likova;
- uočava statičke i dinamičke motive u djelu, fabulu.

1.2. Aktivnosti:

- Razlikuju glavne i sporedne književne likove;
- opisuju izgled književnoga lika i njegov govor;
- uživljavaju se u oštećanja književnoga lika;
- kod traženja motiva za ponašanje književnih likova usredsređuju se na njihove namjere, misli i oštećanja.

1.2. Pojmovi/Sadržaj:

- statički i dinamički motivi
- fabula

1.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost oblikovanja maštovitih predstava književnoga prostora.

1.4. Operativni ciljevi: Uočava u koje je vrijeme smještena radnja; razlikuju glavni i sporedni događaj.

1.4. Aktivnosti:

- Povezuju vrijeme dešavanja s temom književnoga teksta;
- raščlanjuju događaje na događajne cjeline.

1.5. Operativni ciljevi: Uočava autora i pripovjedača, uočava sveznajućega pripovjedača (treće lice, prošlo vrijeme).

1.5. Pojmovi/Sadržaj:

- autor i pripovjedač, sveznajući pripovjedač

1.6. Operativni ciljevi: Uočava i objašnjava komičnu književnu perspektivu (humor).

1.7. Operativni ciljevi: Razlikuje književne vrste, uočava osobine realističkoga romana s tematikom iz svakodnevnoga života, avanturističke priče, avanturističkoga romana.

1.7. Aktivnosti:

- Na najavu čitanja nekoga djela određene književne vrste prišućaju se njenih osnovnih odlika i pri tome imaju na umu dosadašnje literarno-estetsko iskustvo.

1.7. Pojmovi/Sadržaj:

- realistički roman
- avanturistička priča, avanturistički roman

1.2. 1.3. 1.4. 1.5. Korelacije:

Istorija (najstarija vjerovanja Grka, mitovi; helensko doba)

2. Operativni ciljevi: Poezija

2.1. Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, sposobnost doživljavanja, razumijevanja i prepoznavanja poetskih tekstova (lirskih i epskih pjesama); razumije značaj i funkciju stilskih figura u poetskom tekstu:

- metafora;
- ironija;
- gradacija.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- uočavaju zvučnost pjesme i objašnjavaju od čega zavisi, ističući zvučnost riječi;
- u tekstu pronalaze stilske figure i objašnjavaju njihovu funkciju.

2.1. Pojmovi/Sadržaj:

– stilske figure (metafora, ironija, gradacija)

2.2. Operativni ciljevi: Uočava ritam pjesme i povezuje ga s njenom porukom; uočava likovni oblik teksta.

- ritam;
- stih (prema broju slogova);
- strofa;
- rima.

2.2. Aktivnosti:

- Objašnjavaju razlike između stihova i strofa različite dužine, kao i posebnost likovnog oblika stiha;
- kombinuju linije, boje, slova radi ilustrovanja stilskih figura
- dizajniraju likovni oblik teksta (vode računa o dužini stihova i strofa, strani, poglavlju);
- snimaju onomatopejske zvukove (tresak, lupa, tok vode s česme/zvučni efekti).

2.2. Pojmovi/Sadržaj

- ritam
- stih
- strofa
- rima

2.2. Korelacije:

Likovna kultura (forma teksta – estetski princip)

2.3. Operativni ciljevi: Razlikuje lirsku i epsku pjesmu; uočava i razumije motiv, temu i ideju pjesme.

Osposobljava se da prepoznaje:

- ljubavnu pjesmu;
- rodoljubivu pjesmu;
- epsku pjesmu;
- ciklus.

2.3. Aktivnosti:

- Objašnjavaju upotrebu određenih sinonima u tekstu i dovode ih u vezu s vremenskim i emotivnim karakteristikama;
- objašnjavaju pjesničke slike, tj. motive; uočavaju učinak teksta na čula i tako doživljavaju raspoloženje u pjesmi;
- određuju temu pjesme, ideju, motive;
- određuju osnovno ošćenje u pjesmi i prepoznaju vrstu pjesme;
- prave razliku između lirske i epske pjesme (dužina, događaj, stih)
- objašnjavaju pojam *ciklus*.

2.3. Pojmovi/Sadržaj:

- pjesma (lirska, epska, epski ciklus)
- motiv
- tema
- ideja

2.3. Korelacije:

Istorija (Marko Kraljević – umjetnički lik i istorijska ličnost)

Muzička kultura (stilske figure – akustika)

Likovna kultura (ilustrovanje književnoga teksta)

3. Operativni ciljevi: Drama

3.1. Učenik/učenica razvija sposobnost prepoznavanja, doživljavanja, i razumijevanja dramskih tekstova; u tekstu uočava i razumije pojmove:

- tok dramske radnje: dramski sukob (ekspozicija, zaplet, kulminacija, rasplet);
- čin i prizor;
- pozorišni izraz (bina, svijetlo, rekviziti, scena, kostimi...);
- junak i antijunak;
- govor likova;
- didaskalije.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- Naglas čitaju kraće dramske tekstove, po ulogama;
- samostalno, u sebi, čitaju dramski tekst (razlikuju govor dramskih lica, označavaju prostor, vrijeme, govor likova i njihova oštećanja, uputstva za režisera/režiserku i glumce/glumice);
- razlikuju junaka i antijunaka;
- razlikuju spoljašnju građu dramskoga teksta: čin i prizor;
- u tekstu određuju etape u razvoju dramske radnje;
- objašnjavaju što čini dramski sukob;
- gledaju predstavu ili snimak i uočavaju sredstva pozorišnoga izraza.

3. Pojmovi/Sadržaj:

- dramski tekst
- čin i prizor
- pozorišni izraz
- likovi
- govor likova
- didaskalije

3. Korelacije:

Likovna kultura

Muzička kultura

B) Slušanje i gledanje

1. Operativni ciljevi: Razvija recepcijsku sposobnost i sposobnost doživljavanja i vrednovanja radijskih igara, pozorišnih predstava i filma.

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pripremaju odgovarajuću shemu za slušanje / gledanje umjetničkih tekstova (poezije, kratke proze, proznih odlomaka);
- razlikuju trivijalne i umjetničke tekstove.

2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s junacima dramskoga djela, likovima pozorišne predstave, radijske igre ili filma.

2. Aktivnosti:

- Pronalaze lik s kojim se identifikuju;
- svoju identifikaciju vrednuju, a prema liku postavljaju distancu;
- objašnjavaju i vrednuju motive za ponašanje likova iz dramskih djela, pozorišnih predstava, filmova i likova iz radio-drame (upoređuju literarnoestetske, pozorišne i filmske doživljaje na osnovu motiva za ponašanje likova).

3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost upoređivanja i uočavanja prenošenja tekstualne stvarnosti u druge oblike umjetničkoga izraza.

Oспособljava se da:

– upoređuje književnoumjetničko djelo i film/pozorišnu predstavu nastalu po njemu; upoređuje mjesto, vrijeme i tok događanja radnje u književnome djelu i u filmu/pozorišnoj predstavi/radijskoj igri.

3. Aktivnosti:

– Upoređuju književnoumjetničko djelo i film/pozorišnu predstavu nastalu po njemu;
– upoređuje komičnu perspektivu u književnome djelu i u filmu/pozorišnoj predstavi/radijskoj igri.

4. Operativni ciljevi: Upoznaje i razumije elemente pozorišnoga i filmskoga stvaranja.

Oспособljava se da:

– razlikuje planove filma i prepoznaje efekte koji se njima postižu;
– razlikuje rakurse i prepoznaje efekte koji se njima postižu;
– prepoznaje i objašnjava osnove pozorišnoga događaja (binu, svjetlo, zvučnu opremu, scenu, rekvizite, kostime, pokrete, mimiku i kretanje glumaca/glumica),
– razlikuje trivijalni i umjetnički film.

4. Aktivnosti:

– Razgovaraju o dramskome tekstu koji je pripremila školska dramska sekcija;
– bar jednom godišnje posmatraju pozorišnu predstavu (ili pogledaju video-snimak ako odlazak u pozorište nije moguć);
– gledaju, doživljavaju i vrednuju pozorišnu predstavu pisanu po čitanome dramskom tekstu;
– slušaju, doživljavaju i vrednuju radijsku igru;
– na osnovu zvučnih informacija koje su im na raspolaganju u radijskoj igri zamišljaju likove i sliku prostora događanja radnje, kao i vrijeme;
– gledaju, doživljavaju i vrednuju film;
– smišljaju i na grafofoliji ili zidnome panou dizajniraju traženi plan filma ili rakurs;
– izrađuju tražene planove filma i rakurse video-kamerom ili foto-aparatom;
– objašnjavaju funkciju, značaj i efekte koji se postižu upotrebom određenoga plana filma ili rakursa;
– prilikom gledanja trivijalnoga filma prepoznaju građu (kliše), predvidljivost događanja i vrste likova;
– prilikom upoznavanja osnova filmskoga jezika upoređuju književni, pozorišni i filmski izraz.

4. Pojmovi/Sadržaj:

– planovi i rakursi filma

4. Korelacije:

Matematika

Likovna kultura

(planovi i rakursi filma – prostorni i estetski princip)

5. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razlikovanja književnih vrsta: proza, poezija i drama.

5. Aktivnosti:

– Na najavu slušanja određene književne vrste prepoznaju njene osnovne odlike:

- prilikom slušanja interpretativnoga čitanja (učenikovo/učeničino ili nastavnikovo/nastavničino čitanje, slušanje zvučnoga snimka) uočavaju zvučnost pjesme;
- zapažaju zvučno slikanje (onomatopeja);
- objašnjavaju melodičnost riječi, dovodeći je u vezu sa sadržajem;
- nakon čitanja određene prozne vrste o kojoj su dosad učili/učile (basna, bajka, realistična i fantastična pripovijetka, roman...) prepoznaju njene osnovne karakteristike;
- gledaju, doživljavaju i vrednuju dramske tekstove prilagođene uzrastu.

C) Govor

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost govornoga oblikovanja i stvaranja književnih tekstova, pripovijedanja literarno-estetskih doživljaja, razgovora/kazivanja o književnome djelu.

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- govore s kojim su se književnim likom identifikovali i zašto;
- ocjenjuju ponašanje književnoga lika;
- opisuju književne likove (spoljašnjost, značaj itd.);
- na osnovu dijaloga, događaja i ponašanja književnoga lika i komentara autora uživljavaju se u njegova oštećanja i to glasno predstavljaju;
- u improvizovanoj igri uloga predstavljaju književne likove;
- tokom igre uloga podražavaju govor književnih i dramskih likova i glasovnom intonacijom pokušavaju izraziti njihove misli, oštećanja i namjere – tako otkrivaju psihološke motive za ponašanje tih likova;
- po ugledu na umjetnički tekst stvaraju nove likove;
- kad se pripreme za igranje uloga (na osnovu proznoga teksta ili drame), govorno oblikuju predstave mjesta i vremena radnje u odabranome djelu;
- igranjem različitih uloga prilikom dramatizacije, saznaju perspective različitih književnih likova;
- prilikom igre uloga koriste riječi koje slušaocima omogućavaju da prepoznaju vrijeme događanja radnje;
- prepričavaju pročitani umjetnički tekst;
- prilikom prepričavanja stvaraju novi tekst, pritom poštujući spoljašnji oblik datoga teksta – njegove osnovne osobine;
- usmeno utvrđuju motive za ponašanje književnih likova i povezuju ih s drugim osnovama teksta (ideja, tema);
- pričaju o svojim svjetovima iz mašte (povezuju ponašanje likova, redosljed događaja i poruku teksta);
- određuju vrstu pripovjedača;
- stvaraju tekstove i to tako što preuzimaju ulogu sveznajućega pripovjedača;
- govorno interpretiraju književnu perspektivu;
- kod improvizovanih govornih nastupa uspostavljaju komičnu književnu perspektivu;
- pričaju o svojim čitalačkim iskustvima, s akcentom na posebnosti književnih vrsta:

Poezija:

- Izražajno kazuju pjesme;
- govore o ritmu pjesme i povezuju ga s porukama pjesme;
- stvaraju rimovane parove riječi;
- stvaraju nove riječi po analogiji;

- objedinjuju svoje razumijevanje metafore, poređenja, personifikacije, epiteta, apostrofe i primjenjuju ga u datome kontekstu;
- objašnjavaju fraze koje im se čine neobičnim u odnosu na poruke teksta;
- govorno predstavljaju svoj doživljaj pjesničkih slika;
- razumiju i sažeto govorno izražavaju temu pjesme.

Proza:

- Opisuju osobine sljedećih pripovjednih vrsta: basne, pripovijetke, bajke, anegdote;
- objašnjavaju razlike između narodne proze i proze kojoj je poznat autor i opisuju vrste narodnih pripovjedaka;
- usmeno analiziraju i objašnjavaju značaj spoljašnje građe proznih vrsta (npr. poglavlje);
- usmeno analiziraju i objašnjavaju značaj unutrašnje građe: motivacija (psihološka, socijalna), književni lik, književno vrijeme, prostor, događanje, priča;
- određuju temu, objašnjavaju glavnu ideju (poruku) teksta i razlikuju tematiku (npr. istorijski događaj) i njihovo pretvaranje u tekstualnu stvarnost;
- prepoznaju i objašnjavaju vrstu kompozicijskoga postupka u književnome djelu: opisivanje (opis), subjektivno opisivanje (slikanje), označavanje književnoga lika, pripovijedanje o događaju, dijalog.

Drama:

- Usmeno stvaraju tekstove s dramskom građom i predstavljaju ih odjeljenju;
- u igri uloga improvizuju dramske fragmente (dijaloge);
- u *odjeljenjskom pozorištu* jedanput godišnje pripremaju odlomak iz dramskoga djela ili kraćega dramskog teksta (npr. u okviru projektnoga rada); izrađuju prijedloge za scenu, kostime, rekvizite; dijele među sobom uloge režisera/režiserke, glumaca/glumica, scenografa/scenografkinja, kostimografa/kostimografkinja i muzičkih stvaralaca/stvarateljki;
- predstavljaju sopstvene kraće dramske tekstove (npr. u okviru projektnoga rada);
- stvaraju i izvode kratku radijsku igru, pri čemu govorni nivo dopunjavaju radiofonskim zapisima (šum, muzika);
- opisuju dramski događaj;
- poslije čitanja dramskoga teksta za mlade, gledanja pozorišne predstave ili slušanja radijske igre, okarakterišu junaka, antijunaka i sporedne likove, opišu njihovu spoljašnost, značaj koji imaju u djelu i navedu motive za njihovo ponašanje;
- poslije gledanja predstave opisuju svoj doživljaj pozorišnoga događaja i elemente pozorišnoga izraza (bina, osvjetljenje, dvorana, zvučna oprema, scena, rekviziti, kostimi, pokreti, mimika i kretanje glumaca/glumica, atmosfera, plakati, pozorišni časopis).

1. Korelacije:

Likovna kultura (deskripcija i pripovijedanje – ilustrovanje)

D) Pisanje

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost tako što piše:

- stvaralačke tekstove koji uključuju elemente književnoumjetničkoga stila;
- o svome literarno-estetskom doživljaju literature;
- stručne i publicističke tekstove o literaturi (autor, tekst, vrsta...).

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- zamišljaju hipotetičku situaciju (npr. spor između dva tipa likova) i potom izlažu njen opis, u kojem pokažu svoju identifikaciju s književnim likom;
- sličnosti između književnih likova predstavljaju pomoću podataka iz teksta; kroz fragmentovane dijaloge, monologe, zapise u dnevniku ili pisma predočavaju kako na istu situaciju ili događaj gledaju različiti književni likovi, svaki iz svojega ugla;
- identifikuju se s likom pročitana djela i objašnjavaju razloge identifikacije;
- opisuju spoljašnjost, značaj i ponašanje književnoga lika;
- na osnovu informacija iz teksta, pismeno izražavaju svoje viđenje književnoga lika;
- stvaraju književne likove po analogiji s poznatim literarnim tekstom;
- stvaraju nove književne likove; stvaraju ih od likova koje su upoznali u drugim literarnim djelima, na filmu ili u realnome životu;
- prilikom stvaranja svojih likova, vode računa o njihovim psihološkim i socijalnim osobinama; posebno su pažljivi pri odabiru detalja;
- pišu sastave u kojima posebno detaljno objašnjavaju zašto likovi rade to što rade;
- pišu realistične ili maštovite sastave u kojima se prepoznaju različiti motivi za ponašanje književnih likova; te motive preuzimaju iz pročitanih književnoumjetničkih djela ili filma, s TVa, iz stripa, stvarnosti i sl.;
- pismeno objašnjavaju motive za ponašanje književnih likova i kako ih je moguće uočiti u tekstu i izdvojiti;
- prostor svojega fiktivnog svijeta detaljno opisuju i povezuju ga s književnim likom i s fabulom;
- pismeno predstavljaju saznavanje i doživljavanje književnoga prostora: predio, detalj u književnome prostoru;
- prilikom čitanja dužega teksta na posebnim papirima zapisuju sve događaje koji su se desili u određenome vremenu; te papire razvrstavaju slijedeći redosljed događaja kako ga je prikazao autor; zatim događaje mogu razvrstati po hronološkome redu; objašnjavaju da događaji u književnome djelu ne moraju biti hronološki poređani (već postoje i drugi načini, npr. retrospektiva);
- stvaraju svoje svjetove mašte, koji se dešavaju u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti;
- vrijeme događanja radnje u svojim pričama predstavljaju naznakama okolnosti, navika, predmeta i sl., značajnih za taj period, kao i tekstualnim podacima (arhaizmima u istorijskoj priči, neologizmima i sl.);
- pismeno prepričavaju događaj književnoga teksta, i to tako da daju detaljan opis glavne radnje;
- pri čitanju dužega teksta zapisuju redosljed događaja;
- opisuju uzročno-posljedične veze između događaja i povezuju ih s temom teksta;
- stvaraju svoju priču kao logičan nastavak slijeda događaja;
- preuzimaju ulogu sveznajućega pripovjedača, pišu samostalno maštovite tekstove ili stvaralački interpretiraju pročitani književni tekst;
- u svojim stvaralačkim radovima prepliću istinitost i fikciju, pri čemu poštuju zakonitosti žanra;
- u sopstvenim i prepričanim tekstovima uspostavljaju komičnu književnu perspektivu;
- pišu pjesme, prozu i dramske forme, pri čemu poštuju osobine književne vrste:

Poezija:

- Stvaraju efektne zvučne nizove (onomatopeja, glasovno slikanje);
- stvaraju rime i oblikuju jednostavne rimovane forme stihova;

- stvaraju nove tekstove po analogiji ili samostalno i govorno objašnjavaju povezanost s porukama;
- stvaraju poređenja, metafore, personifikaciju i epitete u vezi s pjesničkom slikom;
- ispisuju fraze koje su za njih neobične i objašnjavaju ih u odnosu na poruke teksta;
- pismeno objašnjavaju svoj doživljaj pjesničkih slika;
- stvaraju nove tekstove na temu ljubavi;
- pismeno izražavaju temu pjesme.

Proza:

- Pišu sljedeće pripovjedne vrste: basne, pripovijetke i bajke, anegdote;
- pišu maštovite priče na osnovu narodnih pripovjedaka i antičkih motiva;
- pišu doživljaje i sastave o onome što se dogodilo (približavaju se formi crtice);
- na osnovu priča starijih pripovijedaju istinite događaje iz prošlosti;
- pismeno predstavljaju analogije i podražavaju određenu vrstu izražajnoga postupka;
- pišu nove zgone poznatih književnih likova;
- prenose likove iz jednoga književnog djela u građu drugog i tako je mijenjaju;
- pričama u romanima „dopisuju“ nove pretpriče, završetke ili „nedostajuća“ epizodna poglavlja;
- kraće literarno djelo pretvaraju u strip i obratno;
- uspostavljaju stvaralački i kritički dijalog s tekstom imitirajući njegov jezik, preoblikuju ga (predstavljanje događaja u sadašnjosti ili prenošenje u drugi prostor, parodija);
- kod stvaralačkoga pisanja pridržavaju se žanrovskih načela pripovjedne vrste.

Drama:

- Pišu kraće dramske tekstove;
- dramatizuju pripovjedački tekst;
- pripremaju tekst za odjeljenjsku predstavu;
- snimaju kratku radijsku igru;
- poslije gledanja predstave zapisuju svoje doživljaje pozorišnoga događaja, opišu osnove pozorišnoga izraza (bina, svijetlo, dvorana, zvučna oprema, scena, rekviziti, kostimi, pokreti, mimika, kretanje glumaca/ica, atmosfera, plakati, pozorišni katalog).

1. Korelacije:

Istorija

Geografija

Istorija

Geografija (poštuju ograničenja koja proizilaze iz geografskoga, istorijskog i drugog znanja)

Likovna kultura

Muzička kultura (pozorišni izraz – estetski princip)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Proza:

Marko Miljanov: *Primjeri čojstva i junaštva* (izbor)

Crnogorske anegdote o Suli Radovom

Čedo Vuković: *Šal*

Narodna bajka: *Zlatoruni ovan*

Ibrahim Hadžić: *Livada u ornici*

Gustav Švab: *Orfej i Euridika*

Branko Ćopić: *Bašta sljezove boje*

Ivo Andrić: *Deca (odlomak)*
Stefan Mitrov Ljubiša: *Kanjoš Macedonović*
Prežihov Voranc: *Potolčeni Kramoh*
Nazmi Rahmani: *Malisorka (odlomak)*
Dinko Šimunović: *Duga*
Husein Bašić: *Izlazak na sunce (odlomak)*
Romska narodna priča: *Bajka o mudrom romskom dječaku*
Žan-Mari Leprens de Bomon: *Ljepotica i zvijer*
Milo Bošković: *Naš profesor i mi*
Jan Lari: *Dnevnik učenice (odlomak)*
Čingiz Ajtmatov: *I duže od vijeka traje dan (odlomak)*
Žan-Mari Leprens de Bomon: *Ljepotica i zvijer*

Poezija:

Petar Petrović Njegoš: *Draško u Mlecima (odlomak iz Gorskoga vijenca)*
Narodna epska pjesma: *Smrt majke Jugovića*
Narodna epska pjesma: *Marko Kraljević i Musa Kesedžija*
Narodna lirska pjesma: *Lijepi Ive*
Narodna lirska pjesma: *Momak i djevojka*
Tin Ujević: *Stari baštovan*
Velimir Milošević: *Crna Gora*
Milo Kralj: *Umro je dobar čovjek*
Žak Prever: *Zabušant*
Miroslav Antić: *Plavi čuperak*
Vitomir Nikolić: *Prvi snijeg*
Jevrem Brković: *Riječ rečena*
Dušan Kostić: *U Napulju*
Avdija Avdić: *Moj otac*
Dragutin Tadijanović: *Nosim sve torbe a nisam magarac*
Milovan Danojlić: *Starinska pesma*

Drama:

Jovan Sterija Popović: *Pokondirena tikva (odlomak)*
Vida Ognjenović: *Kanjoš Macedonović (odlomak)*
Igor Bojović: *Ženidba kralja Vukašina (odlomak)*

Prijedlog djela za čitanje kod kuće:

Branko Ćopić: *Orlovi rano lete*
Radjard Kipling: *Knjiga o džungli*
Džoan Rouling: *Hari Poter*
Mark Tven: *Tom Sojer*
Oskar Vajld: *Bajke*
Džek London: *Zov divljine*
Ferenc Molnar: *Dječaci Pavlove ulice*
Selma Lagerlef: *Saga o Nilsu Holgersonu*

Obavezni tekstovi (KANON):

Marko Miljanov: *Primjeri čojstva i junaštva (izbor iz čitanke)*
Petar II Petrović Njegoš: *Draško u Mlecima (odlomak iz Gorskog vijenca)*

Vitomir Nikolić: *Prvi snijeg*
Branko Ćopić: *Bašta sljezove boje*
Husein Bašić: *Izlazak na sunce* (odlomak)
Dinko Šimunović: *Duga*
Žan-Mari Leprens de Bomon: *Ljepotica i zvijer*

VIII razred

I nastavna oblast:

Nastava jezika

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja, razumijevanja, analize i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, usmenih tekstova.

1.1. Operativni ciljevi: Razumije slušane (i ekranizovane) snimljene razgovore.

Osposobljava se da:

- odredi temu i sagovornika/sagovornicu;
- izdvoji ključne podatke iz teksta;
- kaže da li se razgovor završio sporazumom ili ne; u čiju korist ili na čiju štetu je bio postignut sporazum;
- obrazloži svoje mišljenje;
- označi razgovor kao zvaničan/nezvaničan;
- kaže koji govornik je vodio (usmjeravao) razgovor;
- presudi o korektnosti sagovornika/sagovornica;
- s učenicima/učenicama pripremi i izvede sličan razgovor (može i telefonski).

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

poslije prvoga slušanja:

- kažu ko je razgovarao;
- kažu o čemu su sagovornici/sagovornice razgovarali/razgovarale ili pregovarali/pregovarale;
- odgovaraju na pitanja nastavnika/nastavnice o značajnim podacima;
- kažu da li su se sagovornici/sagovornice informisali/informisale ili pogađali/pogađale;
- kažu da li se pregovor završio sporazumom ili ne i utemelje svoje mišljenje;
- kažu zašto je/nije došlo do sporazuma, tj. ko je odgovoran za to; utemelje svoje mišljenje;
- zaključuju o polaznim i konačnim stavovima oba pregovarača;
- razgovaraju o mogućim sporovima među ljudima (npr. generacijski).

Poslije drugoga slušanja:

- kažu da li je razgovor zvaničan ili nezvaničan i formiraju svoje mišljenje;
- kažu kakav je odnos među sagovornicima/sagovornicama (npr. ravnopravan ili hijerarhijski) i formiraju svoje mišljenje;
- kažu kakvo je emotivno stanje sagovornika/sagovornica, tj. emotivna „atmosfera razgovora“ (npr. naklonjenost/nenaklonjenost, prijatnost/neprijatnost) i formiraju svoje mišljenje;
- kažu koji/koja je od sagovornika/sagovornica vodio/vodila ili usmjeravao/usmjeravala razgovor;
- prosuđuju o uvidajnosti sagovornika/sagovornica, da li je njihov govor riječima i pokretima odgovarajući i sl., i formiraju svoje mišljenje;
- razgovaraju o uticaju oštećenja na stvaranje teksta;
- razgovaraju o čovjekovoj potrebi da ga slušaju i razumiju.

1.2. Razvija sposobnost pregovaranja, u paru.

1.2. Aktivnosti:

- Vode računa o gestikulaciji i mimici (odmjereni, blagi pokreti glavom, ramenima);
- vode računa o izrazu lica (posebno očiju), podizanju obrva (izbjegavaju pokrete koji nalikuju pokretima glumca/glumice);
- učestvuju u igri uloga;
- dramatizuju tekst;
- pripremaju pitanja (usmeno/pismeno);
- vježbaju pregovore u manjim grupama – sagovornici/sagovornice formiraju zajedničko mišljenje, tj. izvještaj o razgovorima i to predstavljaju drugovima u odjeljenju.

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost slušanja, svome uzrastu odgovarajućih, jednostavno izgovorenih / čitanih naglas / snimljenih / ekranizovanih tekstova, i to:

a) *naučnih tekstova*, s temama iz oblasti drugih predmeta, npr.:

- opis radnoga postupka/igre/sporta;
- objašnjenje nastanka neke pojave/stanja;
- komentar priredbe/knjige;

b) *publicističkih tekstova*:

- izvještaj o aktualnim/zanimljivim događajima.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;
- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka,
- podvuče/odredi jezičke osnove;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja (administrativni, publicistički, naučni, književni);
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

poslije slušanja:

- na osnovu nastavnikovih/nastavničkih pitanja pišu odgovore koji sadrže značajne informacije; uz pomoć nastavnika/nastavnice unose ih u pripremljenu pojmovnu mapu;
- ponove tekst (tj. usmeno/pismeno prezentuju popunjenu pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima, razmišljanjima i sl.

2. Pojmovi/Sadržaj:

- izvještaj

2. Korelacije:

Hemija

Biologija

Fizika

Geografija

Istorija

Likovna kultura

Muzička kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni naučni tekstovi iz tematike navedenih predmeta)

2.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost samostalnoga govornog nastupa s unaprijed pripremljenom temom.

Osposobljava se da:

- opisuje, prepričava, priča;
- predstavlja zajedničko mišljenje, do kojega su došli/došle radom u paru;
- iz različitih izvora traži potrebne podatke, upisuje ih u misaoni obrazac/radni koncept;
- misaoni obrazac koristi kao pismenu osnovu govornoga nastupa;
- govori razložno, prirodno i što više pravilno (standardnim jezikom);
- odgovara na pitanja nastavnika/nastavnice i drugova/drugarica iz odjeljenja;
- ocjenjuje govorni nastup druga/drugarice iz odjeljenja i izlaže svoje mišljenje.

2.1. Aktivnosti:

- Pričaju o životu osobe koju su sami/same odabrali/odabrale;
- opišu radni postupak/igru/sport i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- komentarišu tekst/knjigu/film i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- pričaju o događaju po sopstvenome izboru;
- predstave zajedničko mišljenje para/grupe, utemeljuju ga i brane.

Prije govornoga nastupa:

- sami/same razmišljaju o tome što bi sve rekli/rekle i izrađuju misaoni obrazac/radni koncept;
- iz različitih izvora traže potrebne podatke, upisuju ih u misaoni obrazac;
- misaoni obrazac pretvore u pisanu osnovu za govorni nastup;
- više puta pročitaju pisanu osnovu govornoga nastupa i trude se da je što bolje zapamte;
- pripreme slike i tekstove za predstavljanje (npr. na hameru, foliji, čart-tabli i sl.).

Tokom govornoga nastupa:

- najave temu i navedu izvore;
- samostalno govore uz pomoć pisanoga materijala za govorni nastup, tj. uz radni koncept, slike i tekst (folija, plakat, pano...);
- govore razložno, prirodno i što više standardnim jezikom, smisleno upotrebljavajući netekstualni govor;
- vježbaju sposobnost glasovnih varijacija tako što vode računa o brzini govora (pri izražavanju radosti, iznenađenja i sl.); sporijem govoru (pri izražavanju bola, ozbiljnosti, dostojanstva i sl.); jačini glasa i visini tona; prave logičke pauze (poštovanje interpunkcije); prave psihološke pauze (izazivaju i ostvaruju psihološke efekte – radoznalost, napetost, iznenađenje i sl.)

Poslije govornoga nastupa:

- odgovaraju na pitanja nastavnika/nastavnice i drugova/drugarica iz odjeljenja;
- ocjenjuju govorni nastup druga/drugarice iz odjeljenja i izlažu svoje mišljenje;
- obraćaju pažnju na književne riječi, izgovor, naglasak i utemeljuju svoje mišljenje.

2.1. Korelacije:

Hemija

Biologija

Fizika

Geografija

Istorija

Likovna kultura

Muzička kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni naučni tekstovi iz tematike navedenih predmeta)

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, analize i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, pisanih tekstova.

3.1. Operativni ciljevi: Upoznaje namjenu i značaj kraćih nezvaničnih i zvaničnih tekstova:

- nezvanična i zvanična zahvalnica;
- savjet stručnjaka (kao odgovor);
- poštanskih, bankarskih i drugih obrazaca.

Osposobljava se da:

- odredi poručioaca i primaoca, kao i emotivne i društvene odnose među njima;
- odredi namjenu poručioaca; ako je poručilac koristio neuljudne izraze, zamijeni ih uljudnima;
- odredi tekst kao zvaničan ili nezvaničan;
- nađe bitne podatke;
- sam/sama napiše sličan nezvanični i zvanični tekst, pri čemu poštuje osnove znanja oblikovanja zvaničnih i nezvaničnih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

poslije čitanja:

- objašnjavaju značenje nepoznatih riječi u kontekstu, pogledaju u rječnik/leksikon;
- kažu ko piše, a ko prima tekst i u tekstu traže jezičke signale na osnovu kojih su to zaključili/zaključile;
- kažu što pošiljalac želi od primaoca, tj. zbog čega mu šalje tekst: u tekstu potraže jezičke signale na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale; prosude da li su ti izrazi uglašeni ili ne; ako nijesu, zamjene ih uljudnijim;
- tekst pročitaju još jednom i u toku ponovnog čitanja podvlače važne podatke; podvučenim podacima popunjavaju unaprijed pripremljenu pojmovnu mapu.

Poslije ponovnog čitanja:

- prezentuju pojmovnu mapu u koju su upisali/upisale bitne podatke;
- razvijaju kritički odnos prema tome kako će se primalac odazvati i svoje mišljenje utemelje;
- razmišljaju o tome kako bi tekst mogao biti efikasniji i, ako treba, ispravljaju ga.

3.1. Pojmovi/Sadržaj:

- nezvanična i zvanična zahvalnica
- savjet stručnjaka (kao odgovor)
- poštanski, bankarski i drugi obrasci

3.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost čitanja i razumijevanja stručnih i publicističkih tekstova – naučnih tekstova povezanih s temama iz oblasti drugih predmeta (npr. priča o životu poznate osobe, opis radnoga postupka, objašnjenje nastanka pojava/stanja, komentar; priredbe/knjige, definisanje pojma).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;

- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka,
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika.

3.2. Aktivnosti: Poslije čitanja:

- objašnjavaju značenje nepoznate riječi u kontekstu, pitaju drugove/dругarice, pogledaju u rječnik/leksikon;
- tokom čitanja podvlače značajne podatke i upisuju ih u pojmovnu mapu.

Poslije ponovnoga čitanja:

- usmeno/pismeno ponove tekst (tj. prezentuju pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima vezanim za tekst;
- u tekstu traže zahtijevani podatak (i u netekstualnome dijelu);
- opisuju netekstualne djelove (npr. pregledne sheme, tabele, grafikone i sl.);
- objašnjavaju razliku između književnourjetničkoga i administrativnoga stila;
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- određuju da li je tekst objektivni ili subjektivni i formiraju svoje mišljenje;
- subjektivni tekst pretvaraju u objektivni.

3.2. Pojmovi/Sadržaj:

- naučni tekstovi

3.2. Korelacije:

Hemija

Biologija

Fizika

Geografija

Istorija

Likovna kultura (umjetnička i industrijska grafika – izrada reklame, plakata za autoreli...)

Muzička kultura

Fizičko vaspitanje

(prigodni naučni tekstovi iz tematike navedenih predmeta)

3.2.2. Operativni ciljevi: Razvija vještinu samostalnoga pisanja tekstova po uzoru na čitane.

Osposobljava se da:

- pripovijeda, opisuje;
- komentariše tekst/knjigu/film i sl., koji je sam/sama odabrao/odabrala;
- izradi misaoni obrazac/radni nacrt;
- traži podatke u različitim izvorima znanja;
- podatke iz misaonoga obrasca pretvori u pisani tekst;
- uvažava kompoziciju teksta (uvod, razradu i zaključak, te pasuse u tim cjelinama);
- na kraju teksta navede izvore;
- ispravlja sadržajne, gramatičke i pravopisne greške u svome tekstu;
- procjenjuje svoj i tuđi tekst.

3.2.2. Aktivnosti:

- Pripovijedaju o životu osobe koju su sami/same odabrali/odabrale;
- opisuju radni postupak/igru/sport i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;

- komentarišu tekst/knjigu/film i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- pripovijedaju o događaju po sopstvenome izboru.

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli napisati i izrađuju misaoni obrazac;
- u različitim izvorima traže podatke i upisuju ih u misaoni obrazac/radni koncept;
- smišljaju i kreiraju određenu vrstu teksta (npr. priča o životu poznate osobe, opis radnog postupka, objašnjenje nastanka pojava / stanja, komentar; priredbe / knjige, definisanje pojma, vijest, izvještaj, intervju...).

U toku pisanja:

- pišu naslov i određuju vrstu teksta;
- podatke iz misaonog obrasca pretvaraju u pisani tekst; pri tome vode računa o kompoziciji teksta (uvod, razradu i zaključak, kao i na pasuse u tim cjelinama);
- na kraju teksta navode izvore;
- za kraći tekst (zanimljiv muzički, sportski događaj) smišljaju što više naslova (na kraju biraju najduhovitiji); mogu da se kombinuju oblici rada: od individualnoga rada, preko rada u paru, rada u manjoj grupi (dva para), rada u većoj grupi (četiri para) do frontalnoga rada – doći do jednog naslova.

Poslije pisanja:

- pročitaju sastav i prvo sami/same, a zatim uz pomoć nastavnika/nastavnice/učenika/učenice/priručnika, ispravljaju sadržajne, gramatičke i pravopisne greške;
- prepisu tekst, pri čemu vode računa o njegovoj spoljašnjoj oblikovanosti i čitljivosti;
- svoj tekst upoređuju s radovima drugova/drugarica iz odjeljenja i procjenjuju ga.

3.3. Operativni ciljevi: U tekstu uočava i razumije pojmove i njihovu funkciju u jeziku; pravilno ih koristi u usmenom i pismenom izrazu:

- nepromjenljive vrste riječi (prilozi, prijedlozi, veznici, rječce i uzvici – značenje i funkcija);
- glagoli – značenje: glagoli po trajanju radnje (isključivo podjela na glagole svršenoga i nesvršenoga vida); glagoli po prelaznosti radnje (isključivo prelazne, neprelazne i povratne, bez podvrsta);
- priloške odredbe (uzrok, namjera, cilj, uslov, sredstvo, društvo, mjera i količina);
- glagolski oblici: potencijal, imperfekat, pluskvamperfekat, potencijal imperfekta, optativ;
- zavisni i nezavisni odnos rečenica u složenoj rečenici
- nezavisnosložene rečenice
- aktivna i pasivna rečenica
- umetnuta rečenica
- inverzija
- kongruencija
- zavisni i nezavisni odnos rečenica u složenoj rečenici;
- nezavisnosložene rečenice (sastavne, rastavne i suprotne);
- aktivna i pasivna rečenica;
- umetnuta rečenica;
- inverzija;
- kongruencija (slaganje u rodu, broju i padežu);
- imenički sintagmem;
- glagolski sintagmem;
- priloški sintagmem;

- pridjevski sintagmem.

3.3. Aktivnosti:

Tekst gramatički analiziraju:

- u tekstu podvlače višestruki subjekat i objasne njegovo slaganje s predikatom;
- u tekstu podvlače glagole u ličnome obliku i odrede im lice, rod, broj, vrijeme, vid;
- glagolima iz teksta mijenjaju vid I objašnjavaju ulogu svršenoga i nesvršenog vida; glagole iz ličnoga stavljaju u neodređeni oblik;
- razlikuju elemente proste i složene rečenice;
- razlikuju glavni i zavisni dio rečenice;
- uočavaju glavnu i zavisnu rečenicu;
- prepoznaju odnose među rečenicama i izražavaju ih odgovarajućim veznikom (npr. odnos istovjetnosti veznikom *i*, uzročni odnos – *zbog...*)
- podvlače umetnutu rečenicu i objašnjavaju njen značaj;
- podvlače pasivnu rečenicu, pretvaraju je u aktivnu i obratno;
- podvlače padeže kojima se označava pravac, cilj kretanja, usmjerenost, lokacija imenuju ih; ispravljaju pogrešno upotrijebljene padeže;
- u tekstu podvlače skraćenice i pišu njihov puni oblik;
- prosuđuju razumljivost i jezičku pravilnost teksta; određuju da li je tekst odgovarajući, ispravljaju neodgovarajuće oblike, nerazumljivost, nepravilnost i uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć, ili sami/same, uče na greškama.

3.3. Pojmovi/Sadržaj:

- nepromjenljive vrste riječi
- glagoli – značenje
- priloške odredbe
- zavisni i nezavisni odnos rečenica u složenoj rečenici
- nezavisnosložene rečenice
- aktivna i pasivna rečenica
- umetnuta rečenica
- inverzija
- kongruencija
- sintagmem

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost logičkoga mišljenja, sposobnost imenovanja, pripovijedanja, vještinu pravilnoga govora, ovladava pravopisnim znanjima.

4.1. Operativni ciljevi: Usvaja, razumije i pravilno koristi pojmove:

- *dijalektizam;*
- *arhaizam;*
- *lokalizam;*
- *idiom;*
- *frazeologizam.*

4.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- kroz različite aktivnosti bogate rječnik (čitaju tekstove različitih vrsta, pišu na različite teme tražeći u rječniku odgovarajuće izraze i sl.);
- iz definicije prepoznaju pojam koji je definisan i imenuju ga (može i sinonimom);
- riječima traže antonime;
- riječima traže sinonime;

- navode poslovice; objašnjavaju njihov značaj i govore u kojim bi ih situacijama upotrijebili/upotrijebile;
- definišu jednostavne pojmove;
- u tekstu podvlače fraze i objašnjavaju njihovo značenje;
- sami/same navode neke fraze, upotrebljavaju ih u govoru i objašnjavaju njihovo značenje;
- stvaraju kraći tekst gradacijskim ređanjem jezičkih jedinica (riječ – sintagmem – rečenica).

4.1. Pojmovi/Sadržaj

- dijalektizam
- arhaizam
- lokalizam
- idiom
- frazeologizam

4.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pretvaranja direktnoga govora u indirektni.

4.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost praktične primjene stečenih jezičkih znanja: razumije i koristi pojmove *lektura* i *korektorski znaci*.

4.3. Aktivnosti:

- Lektorišu tekst (vijest, izvještaj) uz upotrebu korektorskih znakova.

4.3. Pojmovi/Sadržaj:

- lektura
- korektorski znaci

4.4. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnoga i prirodnog govora i usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji:

- zapaža silaznu i uzlaznu intonaciju u dugim slogovima;
- zapaža da dugosilazni akcenat stoji samo na prvom slogu.

4.4. Aktivnosti:

- Sve aktivnosti iz tačke 4.4. programa za VII razred;
- pronalaze mjesto akcenta u riječi i određuju njegov kvalitet;
- prepoznaju nestandardne oblike u jeziku i ispravljaju ih; uočavaju razliku između standardnoga jezika i lokalnoga govora.

4.5. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost tečnoga čitanja naglas i tihoga čitanja štampanih i pisanih tekstova.

4.5. Aktivnosti:

Pri čitanju naglas obraćaju pažnju na izgovor u skladu s jezičkom normom (posebno na pravilan rečenični naglasak i na poštovanje znakova interpunkcije).

4.6. Operativni ciljevi:

a) Upoznaje i primjenjuje pravopisna pravila – pravilno piše:

- trotačku (nezavršen tekst, rečenica, misao; izostavljen dio rečenice ili teksta);
- nazive vjerskih praznika od imena svetaca;
- imenicu Bog (velikim i malim slovom);
- nazive auto-puteva.

b) Uočava i pravilno piše:

- sastavljeno i rastavljeno riječi; (složenice s crticom, nazivi boja i nijansi);
- zarez: između zavisne i glavne rečenice (inverzija), ispred pojedinih veznika (posebno ispred *nego* i *već*), pri nabranjanju rečenica, kod umetnutih rečenica.

4.6. Aktivnosti:

a)

- Upotrebljavaju trotačku;
- pišu tekst pravilno koristeći navedeno;
- lektorišu tuđi tekst;
- sastavljaju pravopisni podšetnik u obliku grafikona ili na panou.

b)

- Pišu nazive boja i nijansi – sastavljeno i rastavljeno;
- pišu zarez između zavisne i glavne rečenice (inverzija), ispred pojedinih veznika (posebno ispred *nego* i *već*);
- pišu zarez pri nabranjanju rečenica;
- pišu zarez kod umetnutih rečenica;
- vode računa o čitljivosti i ljepoti rukopisa i vježbaju pisanje i oblikovanje teksta na računaru.

4.6. Korelacije:

Likovna kultura (sastav – estetski princip)

Matematika (sastav na računaru – prostorni princip)

5. Operativni ciljevi: U riječima uočava glasovne promjene i imenuje ih:

- palatalizacija (I, II i III);
- jotacija;
- gubljenje suglasnika;
- nepostojano, *a*;
- umetnuto *a*;
- promjena/ *o*.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u riječima uočavaju glasovne promjene.

5. Pojmovi/Sadržaj:

- glasovne promjene (I, II i III palatalizacija; jotacija; gubljenje suglasnika; nepostojano *a*; umetnuto *a*; promjena/ *o*)

6. Operativni ciljevi: Upoznaje ulogu i položaj crnogorskoga jezika kao službenog i snalazi se u jezičkoj okolini:

- povezuje crnogorski jezik sa slovenskom porodicom jezika;
- uočava i razumije pojmove: *sleng*, *tuđice*.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- slušaju (upriliče) razgovor među tinejdžerima/tinejdžerkama; tekst u slengu „prevedu“ na standardni jezik; prepoznaju razlike; navode nekoliko izraza u slengu i zamjenjuju ih standardnim; razgovaraju o okolnostima upotrebe slenga i o uticaju drugih jezika na sleng u našem jeziku;
- navedu, ili u tekstu nađu, nekoliko tuđica i zamjenjuju ih riječima iz našega jezika; razmišljaju da li je bilo potrebno preuzeti tu tuđicu; tuđice zamjenjuju odgovarajućim riječima maternjega jezika i objašnjavaju njihovo značenje (pomoću rječnika stranih pojmova);
- navode vlastita imena koja su preuzeta iz drugoga jezika (npr. imena trgovina, hotela, restorana...) i razmišljaju da li su takva imena odgovarajuća i da li su neophodna; prepoznaju iz kojega su jezika preuzeta (ako se radi o tuđicama);
- kažu kojoj grupi pripada crnogorski jezik;

– koriste savremene jezičke priručnike; govore zašto i u kojim slučajevima ih koriste; razgovaraju o neophodnosti poštovanja jezičkih pravila (jezičke norme).

6. Pojmovi/Sadržaj:

- jezička porodica
- slovenski jezici
- sleng
- tuđice

6. Korelacije:

Strani jezici (isti korijen riječi u različitim jezicima)

II nastavna oblast:

Nastava književnosti

A. Čitanje

Operativni ciljevi:

Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost – sposobnost interpretativnoga čitanja, razumijevanja i vrednovanja dužih književnih tekstova.

1. Proza

1.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s glavnim likom koji je drugačiji od njega/nje i od njega se kritički distancira; spoznaje perspektive književnih likova; razumije njihovu međuzavisnost i upoređuje perspektive različitih književnih likova.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- odvajaju glavne i sporedne književne likove;
- pokušavaju razumjeti psihološke osobine književnoga lika na osnovu događaja, dijaloga, ponašanja, na osnovu autorovih komentara;
- odvajaju tipove književnih likova, nosioce izrazito moralnih osobina.

1.2. Operativni ciljevi: Uočava motive za ponašanje književnih likova.

1.2. Aktivnosti:

- Traže psihološke motive za ponašanje književnih likova;
- motive za ponašanje književnoga lika upoređuju sa svojim etičkim stavovima.

1.2. Korelacije:

Istorija

Geografija (npr. smjena turske i austrougarske vlasti)

1.3. Operativni ciljevi: Oblikuje maštovite predstave književnoga prostora; spoznaje i razumije vrijeme u koje je radnja djela smještena.

Osposobljava se da:

- prepozna jezička sredstva (posebno vremensku i socijalnu dimenziju) za određivanje književnoga prostora;
- prepozna jezičke simbole (posebno vremensku i socijalnu dimenziju) za određivanje književnoga vremena;
- raščlanjuje događaje na događajne cjeline;
- uočava usporavanje i ubrzavanje događaja (statičke i dinamičke motive).

1.3. Korelacije:

Istorija (Južni Sloveni u XVI i XVII vijeku)

1.4. Operativni ciljevi: Uočava i objašnjava komičnu književnu perspektivu (humor).

1.5. Operativni ciljevi: Razlikuje književne vrste (epske, lirske i dramske).

1.5. Aktivnosti:

– Na najavu čitanja određene književne vrste prišćaju se njenih osnovnih odlika, imajući pritom u vidu dosadašnje iskustvo.

1.6. Operativni ciljevi: Doživljava, prepoznaje i razumije osobine pripovjednih vrsta:

- *anegdota* (prepoznaje je kao kraću pripovjednu vrstu i uočava tipične humorističke elemente u njoj);
- *trivijalna priča* (prepoznaje je po vještački stvorenome sanjarskom svijetu i događajima kliše);
- *pripovijetka* (uočava dužinu, broj likova i događaje);
- *roman* (istorijski, naučnofantastični)
- prepoznaje ga kao najopširnije prozno djelo i utvrđuje osnovu, motive, temu;
- hronološki i retrospektivni tok radnje;
- oblici kazivanja (književni postupci) u djelu: naracija (narator, autor i pripovjedač, naracija u prvom i trećem licu), deskripcija (opis prirode, lika);
- subjektivno opisivanje (slikanje);
- dijalog, monolog.

1.6. Aktivnosti:

- Pronalaze temu i ideju teksta;
- razlikuju materiju, npr. istorijski događaj, i prepoznaju njeno preoblikovanje u tekstualnu stvarnost;
- objašnjavaju fabulu pripovijetke i redosljed događaja (hronološki, retrospektivni);
- imenuju vrstu književnoga postupka u djelu: opisivanje (opis), subjektivno opisivanje (slikanje), pripovijedanje, dijalog.

1.6. Pojmovi/Sadržaj:

- anegdota
- trivijalna priča
- kratka priča
- pripovijetka
- roman
- dnevnik
- hronološki i retrospektivni tok radnje
- oblici kazivanja
- deskripcija
- subjektivno opisivanje (slikanje)
- dijalog
- monolog

2. Poezija

2.1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, sposobnost doživljavanja, razumijevanja i prepoznavanja poetskih tekstova (lirskih i epskih pjesama); razumije značaj i funkciju stilskih figura u poetskome tekstu:

- apostrofa;
- simbol;
- alegorija;
- refren.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- objašnjavaju izbor i funkciju stilskih figura u tekstu i dovode ih u vezu s vremenskim i emotivnim karakteristikama.

2.1. Pojmovi/Sadržaj:

– stilske figure

2.1. Korelacije:

Muzička kultura (rimovanje – zvučnost i akustičnost riječi)

Likovna kultura (rimovanje – grafički, shematski, likovni prikaz – estetski princip)

Muzička i likovna kultura (stilske figure – estetski i akustični princip)

2.2. Operativni ciljevi: Uočava ritam pjesme i razumije povezanost ritma s porukom; uočava likovni oblik teksta; uočava i razumije pojmove:

– vrste rime (parna, ukrštena, obgrljena).

2.2. Aktivnosti:

– U tekstu traže rime;

– odvajaju parnu, ukrštenu, obgrljenu rima;

– doživljavaju i razumiju razliku između rima;

– rime označavaju bojama, slovima; predstavljaju ih u obliku grafikona;

– objašnjavaju razlike između stihova i strofa različite dužine, kao i posebnosti likovnog oblika stiha;

– objašnjavaju povezanost oblika teksta s tekstualnom stvarnošću (motiv, tema).

2.2. Pojmovi/Sadržaj:

– rima

2.3. Operativni ciljevi: Razlikuje lirsku i epsku pjesmu; uočava i razumije motiv, temu i ideju pjesme i, na osnovu toga, različite lirske vrste

– socijalna pjesma;

– himna;

– sonet.

2.3. Aktivnosti:

– Razlikuju lirsku i epsku pjesmu;

– razlikuju ljubavnu i socijalnu poeziju;

– razlikuju cikluse epskih pjesama;

– kombinuju linije i boje radi ilustriranja kontrasta;

– objašnjavaju pjesničke slike, tj. motive;

– objašnjavaju zvučnost pjesničkoga jezika;

– razlikuju glavne i sporedne motive;

– rangiraju motive po važnosti (glavni, sporedni).

2.3. Pojmovi/Sadržaj:

– motiv

– socijalna pjesma

– himna

– sonet

2.4. Operativni ciljevi: Spoznaje, razumije i objašnjava tekstove s prenesenim značenjem: *metafora, poređenje, personifikacija, epitet*; uočava zvučnost pjesničkoga jezika; primjećuje ponavljanje glasova i zvučno slikanje (*onomatopeja*).

2.4. Aktivnosti:

– U tekstu pronalaze stilske figure: metafora, poređenje, personifikacija, epitet;

– objašnjavaju njihovu funkciju u konkretnome tekstu;

– ističu zvučnost pjesničkoga jezika posebno potencirajući glasove koji tome doprinose.

2.4. Pojmovi/Sadržaj:

– metafora

- poređenje
- personifikacija
- epitet
- onomatopeja

2.5. Operativni ciljevi: Spoznaje učinak teksta na čula i tako doživljava raspoloženje u pjesmi.

2.5. Aktivnosti:

- Govore o ošecanjima koja pjesma podstiče i izaziva;
- u tekstu pronalaze razloge za to

3. Drama

3.1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost doživljavanja, prepoznavanja i razumijevanja dramskih tekstova; uočava i razumije dramsku vrstu: – komediju.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- analiziraju građu događaja;
- određuju osnovnu građu dramskoga teksta: ekspozicija, zaplet, kulminacija, peripetija, rasplet;
- uočavaju likove i njihove postupke;
- izdvajaju i objašnjavaju karakteristike komedije kao dramske vrste;
- grafički ilustruju dramski tok radnje.

3.1. Pojmovi/Sadržaj:

- dramska vrsta

3.1. Korelacije:

Matematika

Likovna kultura (dramski tok radnje – grafički prikaz, estetski princip)

B) Slušanje i gledanje

1. Operativni ciljevi: Razvija recepcijsku sposobnost i sposobnost doživljavanja i vrednovanja radijskih igara, pozorišnih predstava i filma.

B)

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pripremaju odgovarajući obrazac za slušanje/gledanje umjetničkih tekstova (poezije, kratke proze, proznih odlomaka);
- uče da razlikuju trivijalne i umjetničke tekstove.

2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s junacima dramskoga djela, likovima pozorišne predstave, radijske igre ili filma.

2. Aktivnosti:

- Pronalaze lik s kojim se poistovjećuju;
- svoju identifikaciju vrednuju, a prema liku postavljaju distancu;
- vrednuju motive za ponašanje književnih i filmskih likova (upoređuju literarno-estetske, pozorišne i filmske doživljaje na osnovu motiva za ponašanje dramskih / filmskih likova);
- na osnovu iskustava s filmom objašnjavaju kompleksne književne likove (nosiocze za djelo najznačajnijih osobina);
- upoređuju likove iz literature, stripa, pozorišne predstave i filma;
- upoređuju likove iz umjetničkih i trivijalnih tekstova.

3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost doživljavanja i razumijevanja tekstualne stvarnosti i objašnjava komičnu perspektivu (humor).

3. Aktivnosti:

- Upoređuju mjesta događanja radnje u literaturi i filmu;
- upoređuju vrijeme događanja radnje u literaturi i filmu;
- upoređuju događanje u književnome djelu s onim na filmu;
- komičnu perspektivu u književnome djelu upoređuju s onom u pozorišnoj predstavi i/ili na filmu.

3. Korelacije:

Muzička kultura (pjesnička slika – zvučnost, akustičnost)

4. Operativni ciljevi: Razlikuje književne vrste.

4. Aktivnosti:

- Na najavu slušanja određene književne vrste prisećaju se njenih osnovnih odrednica;
- poznaju i doživljavaju zvučnost pjesme prilikom slušanja njezina interpretativnoga čitanja (čita učenik/učenica ili nastavnik/nastavnica, odnosno slušaju zvučni snimak);
- zapažaju ponavljanje muzike ili zvučnoga slikanja (onomatopeja);
- razvijaju osećaj za melodičnost riječi, dovodeći je u vezu sa sadržajem.

5. Operativni ciljevi: Upoznaje i razumije elemente pozorišnoga i filmskoga stvaranja.

5. Aktivnosti:

- Stavke kao u programu za VII razred.

C) Govor

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost govornog oblikovanja i stvaranja književnih tekstova, pripovijedanja literarno-estetskih doživljaja, razgovora / kazivanja o književnom djelu.

C)

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- govore s kojim su se književnim likom identifikovali i zašto;
- ocjenjuju ponašanje književnoga lika;
- uspostavljaju kritičan odnos prema književnim likovima;
- opisuju književne likove (spoljašnjost, značaj itd.);
- na osnovu dijaloga, događaja i ponašanja književnoga lika te autorskih komentara uživljavaju se u njegova osećanja i to glasno predstave;
- u improvizovanoj igri uloga formiraju i predstavljaju književne likove;
- u igri uloga, predstavljajući govor književnih i dramskih likova glasovnom intonacijom, pokušavaju izraziti njihove misli, osećanja, namjere; tako otkrivaju razloge i psihološku motivaciju za ponašanje tih likova;
- po analogiji s književnim tekstom stvaraju nove likove;
- glasovno predstavljaju govor književnoga lika i tako izražavaju njegove psihološke osobine;
- kad se pripreme za igranje uloga (na osnovu proznoga teksta ili drame), usmeno pripovijedaju zamišljene predstave mjesta i vremena radnje u obrađivanom djelu;
- igranjem različitih uloga saznaju perspektive više književnih likova;
- upoređuju perspektive književnih likova i primjećuju njihovu međuzavisnost;

- kod govorne realizacije novih tekstova poštuju njihovu vremensku i socijalnu dimenziju kako bi odredili/odredile vrijeme događanja radnje;
- prepričavaju pročitani književni tekst;
- na osnovu pročitanih grade nove tekstove i pri tome poštuju njihove osnovne karakteristike;
- govorno utvrđuju motive za ponašanje književnih likova i povezuju ih s drugim osnovama teksta (ideja, tema);
- pričaju o svojim svjetovima iz mašte (utvrđuju i povezuju ponašanje likova, redosljed događaja i poruku teksta);
- prepoznaju vrstu pripovjedača;
- stvaraju tekstove tako što preuzimaju ulogu sveznajućega pripovjedača;
- pričaju o svojim iskustvima čitanja s akcentom na posebnosti književnih vrsta.

Poezija:

- Izražajno kazuju pjesme;
- razgovaraju o ritmu pjesme i o njegovoj vezi s porukama;
- stvaraju rimovane parove riječi;
- stvaraju nove riječi po analogiji;
- objedinjuju svoje razumijevanje metafore, poređenja, personifikacije, epiteta, apostrophe u kontekstu;
- objašnjavaju fraze koje su za njih neobične, dovodeći ih u vezu s porukama teksta;
- govorno predstavljaju viđenje pjesničkih slika;
- razumiju i sažeto govorno izražavaju temu teksta pjesme;
- stvaraju kontraste.

Proza:

- Opisuju osobine pripovjednih vrsta: basne, pripovijetke, bajke, anegdote;
- objašnjavaju razlike između narodne i umjetničke proze i razlikuju vrste narodnih pripovjedaka;
- usmeno raščlanjuju spoljašnju građu, navodeći njene osobine (poglavlje...);
- usmeno raščlanjuju unutrašnju građu, izražavajući njen značaj: motivacija (psihološka, socijalna), književni lik, književno vrijeme, prostor, događanje;
- određuju temu, objašnjavaju glavnu ideju (poruku) teksta, razlikuju tematiku (npr. istorijski događaj), te njihovo pretvaranje u tekstualnu stvarnost;
- određuju vrstu kompozicijskoga postupka u književnome djelu: opisivanje (opis), subjektivno opisivanje (slikanje), pripovijedanje, dijalog.

Drama:

- Govorno stvaraju tekstove s dramskom građom i predstavljaju ih odjeljenju;
- u igri uloga improvizuju dramske fragmente (dijaloge);
- u „odjeljenjskom pozorištu“ jedanput godišnje pripreme odlomak iz dramskoga djela ili kraćega dramskog teksta (npr. u obliku projekta), izrade prijedloge za scenu, kostime, rekvizite; podijele među sobom uloge režisera/režiserke, glumaca/glumica, scenografa/scenografkinja, kostimografa/kostimografkinja i muzičkih stvaralaca/stvarateljki;
- predstavljaju sopstvene kraće dramske tekstove (npr. u okviru projektnoga rada);
- opisuju dramski događaj;
- poslije čitanja dramskoga teksta, gledanja pozorišne predstave ili slušanja radijske igre okarakterišu junaka, antijunaka i sporedne likove, opišu spoljašnost, značaj i motive za njihovo ponašanje;

- poslije gledanja predstave opisuju svoje doživljaje pozorišnoga događaja i osnove pozorišnoga izraza (bina, osvjetljenje, dvorana, zvučna oprema, scena, rekviziti, kostimi, pokreti, mimika i kretanje glumaca/glumica, atmosfera, plakate, pozorišni časopis);
- poslije čitanja odlomaka iz komedije ili gledanja pozorišne predstave okarakterišu dramske likove, opišu vrstu, perspektivu, građenje dramske radnje (ekspozicija, zaplet, kulminacija, peripetija, rasplet).

2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s književnim likovima.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na osnovu hipotetičkog odnosa (npr. spor između dva tipa likova) stvaraju opis u kojem pokažu svoju identifikaciju s književnim likom;
- sličnosti između književnih likova predstavljaju pomoću posrednih tekstualnih signala;
- u obliku fragmentovanih dijaloga, monologa, zapisa u dnevniku ili pismima pišu kako na istu situaciju ili događaj gledaju različiti književni likovi, svaki iz svojega ugla;
- identifikuju se s likom iz pročitana djela i objašnjavaju razloge identifikacije;
- opisuju spoljašnjost, značaj i ponašanje književnoga lika;
- na osnovu informacija iz teksta, pismeno izražavaju svoje viđenje književnoga lika;
- stvaraju književne likove po analogiji s literarnim tekstom;
- stvaraju nove književne likove; sastavljaju ih od elemenata likova koje su upoznali/upoznale u drugim literarnim djelima, na filmu ili u realnome životu;
- pri stvaranju svojih likova vode računa o njihovim psihološkim i socijalnim osobinama; posebno su pažljivi u odabiru detalja.

2. Korelacija:

Istorija

Geografija

Mitologija

(prigodni tekstovi iz navedenih oblasti)

D) Pisanje

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost kroz pisanje stvaralačkih tekstova koji uključuju osnove umjetničkoga jezika – tekstovi o literarno-estetskom doživljaju literature, stručni i publicistički tekstovi o literaturi (autor, tekst, vrsta...)

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pišu sastave u kojima posebno detaljno objašnjavaju zašto književni likovi rade to što rade;
- pišu realističke i maštovite sastave u kojima se prepoznaju različiti motivi za ponašanje književnih likova; te motive preuzimaju iz pročitanih književnih djela, s filma, TV-a, iz stripa, stvarnosti i sl.;
- pismeno objašnjavaju motive za ponašanje književnih likova i izdvajaju ih iz teksta;
- stvaraju nove književne prostore;
- prostor svojega fiktivnog svijeta opisuju do detalja, povezujući ga s književnim likom i fabulom;
- pismeno predstavljaju doživljaj književnoga prostora: predio, detalj u književnome prostoru;

- pri čitanju dužega teksta, na posebnim papirima zapisuju događaje koji se dešavaju u određenome vremenu; te papire razvrstavaju slijedeći redosljed događaja, kako ga je prikazao autor; potom događaje mogu razvrstati po hronološkome redu; objašnjavaju da događaji u književnom djelu mogu biti i drugačije poređani (npr. retrospektivno);
- stvaraju svoje svjetove iz mašte koji su smješteni u prošlost, sadašnjost ili budućnost; vrijeme događanja radnje u svojim pričama predočavaju označavanjem okolnosti događaja, navika, predmeta i sl., karakterističnim za opisivani period, kao i tekstualnim podacima (arhaizmima u istorijskoj priči, neologizmima u pričanju);
- prepričavaju događaj iz književnoumjetničkoga teksta tako da detaljno opišu glavnu radnju;
- glavni događaj prikazuju na plakatu u obliku misaonoga obrasca/radnoga koncepta;
- pri čitanju dužega teksta zapisuju redosljed događaja;
- opisuju uzročno-posljedične veze između događaja i povezuju ih s temom teksta;
- stvaraju zamišljenu priču kao logičan nastavak slijeda događaja;
- samostalno osmišljavaju i pišu novi tekst, ili parafrazu pročitanoga teksta, određujući vrstu pripovjedača; utemeljuju svoj izbor;
- u svojim stvaralačkim radovima prepliću istinitost i fikciju i pri tome poštuju zakonitosti žanra;
- u stvaralačkim tekstovima uspostavljaju komičnu književnu perspektivu;
- pišu pjesme, prozu i dramske forme, pri čemu poštuju osobine književne vrste.

Poezija:

- Stvaraju efektne zvučne nizove (onomatopeja, glasovno slikanje);
- stvaraju rime i oblikuju jednostavne rimovane forme stihova;
- po analogiji stvaraju kontraste;
- stvaraju jednostavnu opisnu pjesmu;
- stvaraju nove tekstove po analogiji ili samostalno i usmeno objašnjavaju povezanost s porukama;
- stvaraju poređenja, metafore, personifikacije i epitete u vezi s pjesničkom slikom;
- stvaraju tekstove u kojima upotrebljavaju gradaciju, refren i neobične riječi;
- pismeno objašnjavaju viđenje pjesničkih slika;
- stvaraju nove pjesničke slike;
- preformulišu tekst pjesme u prozu i obratno (parafraziranje); objasne razliku u obliku jedne i druge vrste;
- stvaraju nove tekstove sa socijalnom tematikom;
- pismeno izražavaju temu pjesme.

Proza:

- Pišu sljedeće pripovjedne vrste: basne, pripovijetke i bajke, anegdote, priče (realističke, avanturističke, kriminalističke...);
- pišu maštovite priče na osnovu narodnih pripovjedaka i antičkih motiva;
- pišu doživljaje i sastave po šecanju (približavaju se formi crtice);
- po pričama starijih pripovijedaju istinite događaje iz prošlosti;
- pismeno predstavljaju analogije i imitiraju vrstu izražajnoga postupka;
- pišu nove zgode poznatih književnih likova;
- prenose likove iz jednoga književnog djela u građu drugog i tako je mijenjaju;
- pričama iz romana „dopisuju“ nove pretpriče, krajeve ili „nedostajuća“ epizodna poglavlja;
- kraće literarno djelo pretvore u strip i obratno;

- uspostavljaju s tekstom stvaralački i kritički dijalog tako što imitiraju njegov jezik i preoblikuju ga (predstavljanje događaja u sadašnjosti, u kom drugom prostoru, parodija i sl.);
- kod stvaralačkoga pisanja pridržavaju se žanrovskih načela pripovjedne vrste;
- u okviru grupe pišu zajedničku priču; na osnovu zajedničkih stavova (književni lik, prostor i vrijeme događanja radnje) pišu zaokružene priče, koje uređivački povežu u seriju;
- pišu fabulativna pisma i fiktivne dnevnike;
- na osnovu novinarske vijesti formiraju kratke realistične priče u kojima važe zakoni realnoga svijeta i u kojima je događaj povezan u čvrst uzročnopsljudični sistem.

Drama:

- Pišu dramske prizore;
- pišu komične dramske fragmente i prizore;
- dramatizuju pripovjedni tekst;
- pripremaju tekst za odjeljenjsku predstavu;
- poslije gledanja predstave pišu svoje doživljaje pozorišnoga događaja, opišu osnove pozorišnog izraza;
- pismeno upoređuju dramski tekst i predstavu.

1. Korelacije:

Likovna kultura

Muzičko vaspitanje

(opremanje bine i scene – prostorni, estetski i akustički princip)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Proza:

Stefan Mitrov Ljubiša: *Pričanja Vuka Dojčevića* (odlomak)

Čedo Vuković: *Sudilište* (odlomak – *Žeđ za knjigom*)

Boško Pušonjić: *Na Obodu*

Anton Pavlovič Čehov: *Vanjka*

Ivo Andrić: *Most na Žepi* (odlomak)

Somerset Mom: *Ručak*

Dušan Kostić: *Gora Koštanova* (odlomak)

Stevan Sremac: *Pop Ćira i pop Spira* (odlomak)

Meša Selimović: *Derviš i smrt* (*Most od riječi*, odlomak)

Zuvdija Hodžić: *Povratak*

Nikola Lopičić: *Imanje*

Sreten Asanović: *Bepova pjesma*

Migel Servantes: *Don Kihot* (*Don Kihotova borba sa vjetrenjačama*, odlomak iz romana)

Borhes: *Dva kralja i dva lavirinta*

Branislav Nušić: *Autobiografija* (odlomak)

Lang: *Mač kralja Artura* (odlomak)

Aleksandar Beljajev: *Čovjek amfibija* (odlomak)

Petar Kočić: *Jazavac pred sudom* (odlomak)

Mir Jam: *Ranjeni orao* (odlomak) – primjer trivijalne književnosti

Simo Šobajić: *Mirovi jadi*

Poezija:

Petar Petrović Njegoš: *San Vuka Mandušića, Pjesma o Stambolu (Gorski vijenac)*

Vladimir Majakovski: *Zaključak*

Vasko Popa: *Očiju tvojih da nije*

Risto Ratković: *Ikona*

Janko Đonović: *Crmnici pod jesen*

Radovan Zogović: *Jabuka na vjetru*

Zaim Azemović: *Crna Gora*

Kosta Racin: *Vatromet*

Aleksa Šantić: *O klasje moje*

Antun Gustav Matoš: *Jesenje veče*

Milovan Danojlić: *Šta su između ostalog radili stari Sloveni*

Radjard Kipling: *Pjesma lovca koji se vraća*

Žak Prever: *Za tebe ljubavi*

Desanka Maksimović: *Strepnja*

Aleksandar Ivanović: *Kari Šabanovi*

Narodna lirska pjesma: *Ljubavni rastanak*

Narodna epska pjesma: *Ropstvo Janković Stojana*

Narodna epska pjesma: *Novak i Radivoje prodaju Grujicu*

Narodna epska pjesma: *Pjesma o Bajju Pivljaninu*

Drama:

Branislav Nušić: *Sumnjivo lice* (odlomak)

Vilijam Šekspir: *Romeo i Julija* (odlomak)

Maksim Gorki: *Malograđani* (odlomak)

Marko Kavaja: *Barba Barova trabakula* (odlomak)

Prijedlog djela za čitanje kod kuće:

Čedo Vuković: *Poruke* (odlomci)

Ana Frank: *Dnevnik*

Džek London: *Priče sa sjevera i juga*

Žil Vern: *Petnaestogodišnji kapetan*

Grozdana Olujčić: *Glasam za ljubav*

Džon Ronald Rejfel Tolkin: *Gospodar prstenova* (odlomak, I dio)

Obavezni tekstovi (KANON):

Stefan Mitrov Ljubiša: *Pričanja Vuka Dojčevića* (odlomak)

Aleksandar Ivanović: *Kari Šabanovi*

Meša Selimović: *Derviš i smrt* (odlomak *Most od riječi*)

Petar II Petrović Njegoš: *San Vuka Mandušića* (odlomak iz *Gorskog vijenca*)

Ivo Andrić: *Most na Žepi*

Nikola Lopičić: *Imanje*

Risto Ratković: *Ikona*

Antun Gustav Matoš: *Jesenje veče*

Petar Kočić: *Jazavac pred sudom* (odlomak)

Vilijam Šekspir: *Romeo i Julija* (odlomak)

IX razred

I nastavna oblast:

Nastava jezika

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja, razumijevanja, analize i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, usmenih tekstova.

1.1. Operativni ciljevi: Razumije slušane (i ekranizovane) snimljene razgovore; osposobljava se da:

- odredi temu i sagovornika/sagovornicu;
- izdvoji ključne podatke iz teksta;
- kaže da li se razgovor završio sporazumom ili ne; u čiju korist ili na čiju štetu je bio postignut sporazum;
- obrazloži svoje mišljenje;
- označi razgovor kao zvaničan/nezvaničan;
- kaže koji govornik je vodio (usmjeravao) razgovor;
- presudi o korektnosti sagovornika/sagovornica;
- s učenicima/učenicama izvede sličan razgovor (može i telefonski).

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice: *poslije prvoga slušanja:*

- stavke kao u programu za VIII razred i:
- kažu u čiju je korist/štetu bio sklopljen sporazum i utemelje svoje mišljenje;
- prepoznaju prelomnu tačku u pregovaranju.

Poslije drugoga slušanja:

- stavke kao u programu za VIII razred i:
- prosuđuju o obimu, sadržaju i jasnoći replika sagovornika/sagovornica i formiraju svoje mišljenje;
- razgovaraju o tome što sve utiče na uspješnost razgovora.

1.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost pregovaranja, u paru.

1.2. Aktivnosti:

- Vode računa o gestikulaciji i mimici (odmjereni, blagi pokreti glavom, ramenima);
- vode računa o izrazu lica (posebno očiju, podizanju obrva; izbjegavaju pokrete koji nalikuju pokretima glumca/glumice);
- vježbaju pregovore u manjim grupama – sagovornici/sagovornice formiraju zajedničko mišljenje, tj. izvještaj o razgovorima i to predstavljaju drugovima/drugaricama u odjeljenju.

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja svom uzrastu odgovarajućih, jednostavno izgovorenih/čitanih naglas /snimljenih/ekranizovanih tekstova:

a) *naučni tekstovi*, s temama iz oblasti drugih predmeta, npr.:

- opis prirode i njezina djelovanja,
- opis prostora (eksterijer, enterijer);

b) *publicistički tekstovi:*

- izvještaji o aktuelnim/zanimljivim događajima,
- reportaže,
- intervju,
- dnevnik,
- putopis;

c) *ostali*:

– autobiografija.

Osposobljava se da:

– prepozna namjenu i temu teksta;

– uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;

– u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);

– ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka, podvuče/odredi jezičke osnove;

– odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;

– prepozna razliku između stilova pisanja (administrativni, publicistički, naučni, književni);

– pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

a) **Poslije slušanja / gledanja/čitanja:**

– stavke iste kao u programu za VIII razred;

– razgovaraju o tome što je bitno za stvaranje reportaže/intervjua.

2. Pojmovi/Sadržaj:

– reportaža

– intervju

– dnevnik

– autobiografija

2. Korelacije:

Geografija

Istorija

Muzička kultura

Likovna kultura

Biologija

Hemija

Fizika

(prigodni tekstovi iz navedenih oblasti)

2.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost samostalnoga govornog nastupa s unaprijed pripremljenom temom (opis osobe; opis mašine i njenog djelovanja; opis unutrašnjeg ili spoljašnjeg prostora; pripovijeda o putovanju; prepričava i komentariše tekst/film/knjigu; priča o svojim planovima za budućnost).

2.1. Aktivnosti

– opisuju osobu po slobodnom izboru;

– opisuju mašinu po slobodnom izboru i objašnjavaju njeno djelovanje;

– opisuju unutrašnji ili spoljašnji prostor;

– pričaju o svome putovanju;

– prepričavaju i komentarišu tekst/film/knjigu po slobodnome izboru;

– pričaju o svojim planovima za budućnost;

– predstavljaju mišljenje para/grupe, utemeljuju ga i brane.

Prije govornoga nastupa:

– stavke iste kao u programu za VIII razred.

Tokom govornoga nastupa:

– stavke kao u programu za VIII razred i:

– posmatraju negovorno odazivanje slušalaca, pokušavaju izazvati njihovu pažnju;

– na kraju govornoga nastupa ističu bitne podatke, najave dalje događaje/rješenja i sl.

Poslije govornoga nastupa:

- podstiču drugove/druge iz odjeljenja na raspravu i odgovaraju na njihova pitanja;
- ocjenjuju govorni nastup druga/druge iz odjeljenja (obraćaju pažnju na negovorno i govorno izražavanje, npr. na književne riječi, izgovor, naglasak) i svoje mišljenje utemeljuju.

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, analize i stvaranja, svom uzrastu odgovarajućih, pisanih tekstova.

3.1. Operativni ciljevi: Upoznaje namjenu i značaj kraćih nezvaničnih i zvaničnih tekstova:

- zvanična molba.

Osposobljava se da:

- odredi pošiljaoca i primaoca, kao i emotivne i društvene odnose među njima;
- odredi namjeru pošiljaoca; ako je pošiljalac koristio neuljudne izraze, zamijeni ih uljudnima;
- odredi tekst kao zvaničan ili nezvaničan;
- nađe važne podatke;
- sam/sama napiše sličan nezvanični i zvanični tekst, pri čemu poštuje osnove znanja oblikovanja zvaničnih i nezvaničnih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

3.1. Aktivnosti:

Poslije čitanja:

- stavke iste kao u programu za VIII razred.

Poslije ponovnoga čitanja:

- stavke iste kao u programu za VIII razred.

3.1. Pojmovi/Sadržaj:

- zvanična molba

3.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost čitanja i razumijevanja stručnih i publicističkih tekstova –

a) *naučni tekstovi*, s temama iz oblasti drugih predmeta, npr.:

- opis prirode i njezina djelovanja,
- opis prostora (eksterijer, enterijer);

b) *publicistički tekstovi*:

- izvještaji o aktuelnim / zanimljivim događajima,
- reportaže,
- intervju,
- dnevnik,
- putopis;

c) *ostali*:

- autobiografija.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;
- u sadržaju pronade traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka,
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;

- pronade stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika.

3.2. Aktivnosti:

Poslije čitanja:

- objašnjavaju značenje nepoznate riječi u kontekstu, pitaju drugove/drugarice, pogledaju u rječnik/leksikon;
- tokom čitanja podvlače značajne podatke i upisuju ih u pojmovnu mapu.

Poslije ponovnog čitanja:

- usmeno/pismeno ponove tekst (tj. prezentuju pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti
- pričaju o svojim iskustvima vezanim za tekst;
- u tekstu traže zahtijevani podatak (i u netekstualnome dijelu);
- opisuju netekstualne djelove (npr. pregledne sheme, tabele, grafikone i sl.);
- objašnjavaju razliku između književnoumjetničkog i administrativnog stila;
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- određuju da li je tekst objektivni ili subjektivni i formiraju svoje mišljenje;
- subjektivni tekst pretvaraju u objektivni.

3.2. Pojmovi/Sadržaj:

- naučni tekstovi
- reportaža
- intervju
- dnevnik
- autobiografija

3.2. Korelacije:

Likovna kultura

Muzička kultura

Geografija

Istorija

Biologija

Hemija

(prigodni tekstovi iz navedenih oblasti)

3.3 Operativni ciljevi: Razvija vještinu samostalnog pisanja navedenih stručnih i publicističkih tekstova po uzoru na čitane, pri čemu poštuje osnove znanja oblikovanja takvih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

3.3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- Pripremaju pitanja (usmeno/pismeno) za intervju;
- intervjuišu sagovornike/sagovornice;
- pišu intervju;
- učestvuju u igri uloga;
- u tekstu podvlače stručne riječi i objasne ih pomoću rječnika;
- opisuju osobu po slobodnome izboru;
- razmišljaju o nastanku stanja/poja;va;
- opisuju (zamišljaju) svoj životni put;
- opisuju životni put osobe po slobodnom izboru;
- pričaju o svojim planovima za budućnost.

Prije pisanja:

- stavke iste kao u programu za VIII razred.

Tokom pisanja sastava:

- stavke iste kao u programu za VIII razred i;
- na svoj način skraćuju riječi.

Poslije pisanja sastava:

- stavke iste kao u programu za VIII razred i;
- objašnjavaju svoje skraćenice.

3.3 Pojmovi/Sadržaj:**Publicistički stil****3.4. Operativni ciljevi: U tekstu uočava i razumije pojmove i njihovu funkciju u jeziku; pravilno ih koristi u usmenom i pismenom izrazu:**

- složene riječi;
- vrste zavisnosloženih rečenica (priloške: mjesne, vremenske, načinske, uporedne, uzročne, posljedične, namjerne, uslovne i dopusne);
- bezlične rečenice;
- rečenice s predikatom, rečenice s neizrečenim predikatom (iskazi);
- subjekatske rečenice, rečenice bez subjekta (bezlične rečenice);
- objekatske rečenice (s jednim i dva objekta), rečenice bez objekta;
- glagolske imenice;
- padeži s prijedlozima i bez prijedloga, značenje i osnovna funkcija u rečenici; sinonimija padeža;
- podjela suglasnika; glasovne promjene;
- kongruencija (slaganje subjekta i predikata u rodu i broju; višečlanoga subjekta i predikata; subjekta i atributa).

3.4. Aktivnosti:

- u tekstu podvlače bezlične rečenice, rečenice bez subjekta, rečenice bez predikata;
- u tekstu podvlače izvedene i složene riječi i pronalaze im osnovu;
- u tekstu podvlače glagolske imenice;
- od glagola po analogiji grade glagolske imenice;
- glagolskim imenicama traže odgovarajuće osnovne glagole;
- složene rečenice dijele na glavne i zavisne; razlikuju sastavne, suprotne, rastavne, posljedične, zaključne odnose; mjesne, vremenske, načinske, uporedne, uzročne, posljedične, namjerne, uslovne, dopusne;
- u tekstu podvlače glagolske odredbe i pretvaraju ih u rečenice;
- u tekstu podvlače prijedloško-padežne sintagmeme, pretvaraju ih u zavisne rečenice i obratno;
- imenice upotrijebljene u jednom padežu zamjenjuju sinonimnim padežima;
- određuju osnovna značenja i službu padeža;
- podvlače glagole u ličnom glagolskom obliku;
- imenuju glagolski oblik;
- prosuđuju razumljivost, jezičku pravilnost teksta, određuju da li je tekst odgovarajući, ispravljaju neodgovarajuće oblike, nerazumljivost, nepravilnost i uz nastavnikovu/nastavničinu pomoć ili sami/same uče na greškama.

3.4. Operativni ciljevi:

- riječi
- rečenice
- imenice
- padeži
- kongruencija

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost logičkog mišljenja, sposobnost imenovanja, pripovijedanja, vještinu pravilnoga govora, ovladava pravopisnim znanjima.

4.1. Operativni ciljevi: Usvaja i koristi nove izraze.

4.1. Aktivnosti:

– Stavke iste kao u programu za VIII razred.

4.2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost da direktan govor pretvori u indirektan.

4.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost praktične primjene stečenih jezičkih znanja.

4.3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

– lektorišu tekst (vijest, izvještaj, reportažu) uz upotrebu korektorskih znakova.

4.4. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnog i prirodnog govora, usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji:

– uočava i razumije razliku između kratkosilaznoga i kratkouzlaznog akcenta;

– upoznaje i razumije vrste akcenata standardnoga jezika i pravila standardne akcentuacije;

– uočava genitivne dužine kao važan činilac značenja riječi i prenošenje akcenta na proklitiku.

4.4. Aktivnosti:

– Stavke iste kao u programu za VIII razred, stavka 4.4. i:

– prepoznaju mjesto akcenta u riječi, njegov kvantitet i kvalitet;

– uočavaju i navode razliku između akcenta u standardnome jeziku i lokalnom govoru;

– savladavaju pravila standardne akcentuacije;

– u riječima uočavaju genitivne dužine i objašnjavaju njihov značaj za značenje riječi.

4.4. Pojmovi/Sadržaj:

– vrste akcenata standardnoga jezika

– pravila standardne akcentuacije

– genitivne dužine

– prenošenje akcenta na proklitiku

4.5. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost tečnoga čitanja naglas i tihoga čitanja štampanih i pisanih tekstova.

4.5. Aktivnosti:

– Stavka kao u programu za VIII razred.

4.6. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost primjene pravopisnih pravila, pravilno piše:

– malo i veliko slovo;

– zajedničke imenice u službi vlastitog imena (Vladika);

– sastavljeno i rastavljeno riječi – (npr. zasad/za sad, nijedan/ni jedan, ispočetka/iz početka, donedavno, i te kako...);

– *prije, poslije, po*, uz imenicu *podne*;

– crte (umetnute riječi u upravnome govoru, pisanje umjesto navodnika) crte i crtice (npr. u pridjevskim složenicama: crno-bijel; crtice u složenicama sa slovnim ili brojčanim početkom (C-vitamin, u dvostrukim prezimenima);

– zarez (apozicija, vokativ, umetnuta rečenica).

4.6. Aktivnosti:

– Pravilno pišu malo i veliko slovo u tekstovima;

- pišu riječi – sastavljeno i rastavljeno
- (npr. zasad/za sad, nijedan/ni jedan, ispočetka/iz početka, donedavno, i te kako...);
- upotrebljavaju crtice u pridjevskim složenicama (crno-bijel);
- upotrebljavaju crtice u složenicama sa slovnim ili brojčanim početkom (C-vitamin);
- upotrebljavaju zareze uz vanrečenične djelove (apoziciju, vokativ, umetnutu rečenicu, naknadno dodate riječi...);
- vode računa o čitljivosti i ljepoti rukopisa i vježbaju pisanje i oblikovanje teksta na računaru.

4.6. Korelacije:

Likovna kultura (sastav – estetski princip)

Matematika

Likovna kultura

(sastav na računaru – prostorni princip i estetski princip)

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje ulogu, položaj crnogorskoga jezika kao službenog i snalazi se u jezičkoj okolini:

- upoznaje se s razvojem crnogorskog jezika;
- razumije i koristi pojmove: *staroslovenski jezik* (od staroslovenskoga do crnogorskoga); *glagoljica* (Ćirilo i Metodije), *ćirilica* (učenici Ćirilovi i nastavljači) i *latinica*.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- upoznaju suštinske podatke o istoriji našega jezika (o staroslovenskome jeziku, Ćirilu i Metodiju, glagoljici, ćirilici i o začecima standardnoga jezika, Vukovu radu na reformi jezika i pravopisa, štokavskome narječju i njegovim dijalektima, ijekavskim i ekavskim oblicima pojedinih riječi);
- koriste savremene jezičke priručnike, govore zašto ih i u kojim slučajevima koriste;
- razgovaraju o neophodnosti poštovanja jezičkih pravila (jezičke norme).

5. Pojmovi/Sadržaj:

- jezik i pismo
- staroslovenski jezik
- glagoljica, ćirilica i latinica

5. Korelacije:

Istorija (razvoj slovenske pismenosti)

II nastavna oblast:

Nastava književnosti

A) Čitanje

Operativni ciljevi:

Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost (razvija sposobnost čitanja, razumijevanja i vrednovanja književnih tekstova).

1. Proza

A)

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- interpretativno čitaju duže književnoumjetničke tekstove (autorske i narodne).

1.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije s glavnim likom koji je drugačiji od njega/nje i od njega se kritički distancira; uočava perspektive književnih likova.

1.1. Aktivnosti

- Objašnjavaju psihološke, etičke i socijalne osobine književnoga lika – na osnovu događaja, dijaloga, odnosa s drugim književnim likovima, na osnovu komentara autora;
- objašnjavaju perspektive književnih likova, razumiju njihovu međuzavisnost i upoređuju perspektive različitih književnih likova.

1.2. Operativni ciljevi: Prepoznaje motive za ponašanje književnih likova; prepoznaje vrijeme u kojem se radnja dešava; razvija sposobnost stvaranja maštovite predstave književnoga prostora.

1.2. Aktivnosti:

- Objašnjavaju psihološke i etičke motive za ponašanje književnoga lika;
- objašnjavaju socijalne motive za ponašanje književnoga lika;
- prepoznaju jezičke simbole (posebno vremensku i socijalnu dimenziju) za određivanje književnoga vremena;
- prepoznaju jezička sredstva (posebno vremensku i socijalnu dimenziju) za određivanje književnoga prostora.

1.2. Korelacije:

Istorija (Crna Gora u vrijeme Petra I; Crna Gora u vrijeme Petra II Petrovića)

1.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost raščlanjivanja događaja na događajne cjeline.

1.3. Aktivnosti:

- Objašnjavaju razliku između analitičke i sintetičke radnje.

1.4. Operativni ciljevi: Razlikuje autora od pripovjedača i uočava književnu perspektivu.

1.4. Aktivnosti:

- Prepoznaju lirskoga pripovjedača (izjednačavanje spoljašnjeg i unutrašnjeg prostora i vremena; 1. i 2. lice, sadašnje vrijeme);
- objašnjavaju tragične književne perspektive.

1.4. Korelacije:

Istorija (Balkan krajem XVIII i početkom XIX vijeka)

1.5. Operativni ciljevi: Razlikuje književne vrste (epske, dramske i lirske).

1.5. Aktivnosti:

- Na najavu čitanja određene književne vrste učenici/učenice se prijećaju njenih osnovnih osobina, pri čemu imaju u vidu dosadašnje literarno-estetsko iskustvo.

1.6. Operativni ciljevi: Posmatra likovni oblik teksta.

1.6. Aktivnosti:

- Izdvajaju riječi sa više značenja;
- objašnjavaju razlike između stihova i strofa različite dužine, kao i posebnosti likovnog oblika stiha;
- objašnjavaju povezanost oblika teksta s tekstualnom stvarnošću (motiv, tema);
- razumiju i objašnjavaju komplikovanije složenice u tekstu;
- objašnjavaju postanak metafore: riječi s prenesenim značenjem;
- objašnjavaju postanak alegorije;
- objašnjavaju simbole.

1.7. Operativni ciljevi: Uočava, doživljava, prepoznaje i razumije osobine sljedećih pripovjednih vrsta:

- novela;
- crtica;
- satira;

– poslanica.

1.7. Aktivnosti:

- Određuju građu novele, ulogu događaja, obrte u događajima, izdvajaju likove;
- prepoznaju crticu kao kratku, uglavnom impresionističku priču, upoznaju preovladavajuću atmosferu i uočavaju njenu poruku;
- pronalaze temu i središnju ideju (poruku) teksta;
- upoređuju novelu i crticu s pripovijetkom.

1.7. Pojmovi/Sadržaj:

- pripovjedne vrste
- (novela, crtica, satira, poslanica)

2. Poezija

2.1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu čitanja, sposobnost doživljavanja, razumijevanja i prepoznavanja poetskih tekstova (lirskih i epskih pjesama); razumije značaj i funkciju stilskih figura u poetskom tekstu; uočava i doživljava zvučnost pjesničkoga jezika:

- asonanca;
- aliteracija;
- anafora;
- epifora;
- slovenska antiteza;
- uočava ritam pjesme i razumije povezanost ritma i poruke;
- uočava i razumije tekstove s prenesenim značenjem;
- uočava i doživljava pjesničke slike, tj. motive;
- upoznaje uticaj teksta na čula i tako doživljava raspoloženje u pjesmi;
- razumije temu pjesme.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- objašnjavaju misaonu poeziju i pjesme u prozi;
- objašnjavaju upotrebu slobodnoga stiha u odnosu na temu pjesme;
- izdvajaju asonancu i aliteraciju;
- objašnjavaju postanak metafore i riječi s prenesenim značenjem;
- objašnjavaju postanak alegorije;
- objašnjavaju simbole;
- objašnjavaju baladu, romansu i sonet;
- objašnjavaju posebnost ritma, tj. spoljašnjeg oblikovanja slobodnoga stiha;
- izdvajaju parnu, ukrštenu i obgrljenu rimu; doživljavaju i razumiju razliku između rima;
- označavaju rime bojama, slovima; predstavljaju ih u obliku grafikona.

2.1. Pojmovi/Sadržaj:

- stilske figure (asonanca, aliteracija, anafora, epifora, slovenska antiteza)

2.2. Operativni ciljevi: Uočava, doživljava, prepoznaje i razumije osobine sljedećih lirskih vrsta:

- pjesma u prozi;
- balada;
- misaona (refleksivna) pjesma.

2.2. Aktivnosti:

- Prepoznaje različite vrste lirskih pjesama;

– upoređuje lirske vrste i saopštava razliku između balade, romanse i soneta kao pjesničke vrste.

2.2. Pojmovi/Sadržaj:

- pjesma u prozi
- balada
- misaona (refleksivna) pjesma
- stih

2.2.1. Operativni ciljevi: Uočava i razumije pojmove:

- stih (vezani i slobodan, cezura);
- lirski subjekat.

2.3. Operativni ciljevi: Uočava i razumije značaj i upotrebu stilskih figura:

- sarkazam.

2.3. Aktivnosti:

- U tekstu prepoznaje sarkazam i objašnjava funkciju te stilske figure.

2.3. Pojmovi/Sadržaj:

- stilske figure (sarkazam)

3. Drama

3.1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost glasnoga čitanja kraćih dramskih tekstova po ulogama, sposobnost doživljavanja i vrednovanja radijskih igara, pozorišnih predstava i filmova, te doživljavanja, prepoznavanja i razumijevanja teksta filmskoga scenarija; razvija sposobnost čitanja, doživljavanja i razumijevanja dramskih vrsta:

- tragedija;
- drama u užem smislu.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- samostalno, u sebi, čitaju dramski tekst;
- objašnjavaju osobine teksta filmskoga scenarija;
- posmatraju pozorišnu predstavu, upoređuju s izvornim tekstom, razgovaraju o svim njenim elementima;
- na konkretnome primjeru uočavaju i izdvajaju karakteristike tragedije i drame u užem smislu;
- upoređuju dramske vrste o kojima su učili/učile.

3.1. Pojmovi/Sadržaj:

- scenario
- dramske vrste

B) Slušanje i gledanje

1. Operativni ciljevi: Razvija recepcijsku sposobnost.

1. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred.

2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost za identifikaciju.

2. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred.

3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost doživljavanja i razumijevanja tekstualne stvarnosti.

3. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- objašnjavaju tragičnu perspektivu u književnome djelu i upoređuju je s onom u pozorištu ili na filmu.

4. Operativni ciljevi: Razlikuje književne vrste.

4. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred.

5. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razumijevanja elemenata pozorišnog i filmskog stvaranja.

5. Aktivnosti:

- Stavke kao u programu za VIII razred.

C) Govor

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost govornoga oblikovanja književnih tekstova i pripovijedanja literarnoestetskih doživljaja.

C)

1. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- razgovaraju / govore o književnosti;
- glasno predstavljaju govor književnoga lika i tako izražavaju njegove socijalne, etičke i psihološke osobine;
- usmeno objašnjavaju tragičnu književnu perspektivu.

Poezija:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- stvaraju asonance i aliteracije;
- obrazlažu postupke nastanka metafore i poređenja i opisuju značaj metafore u kontekstu;
- objašnjavaju simboliku.

Proza:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- opisuju osobine novele i crtice, kao pripovjednih vrsta.

Drama:

- Stavke kao u programu za VIII razred i:
- opisuju tragičnu perspektivu,
- tekst filmskoga scenarija upoređuju s ekranizacijom.

2. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost identifikacije na osnovu kakvoga hipotetičkog odnosa (npr. spor između dva tipa likova).

2. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred.

D) Pisanje

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija recepcijsku sposobnost kroz pisanje stvaralačkih tekstova koji uključuju osnove umjetničkoga jezika (tekstovi o

literarnoestetskom doživljaju literature i stručni I publicistički tekstovi o literaturi).

D)

1. Aktivnosti:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- samostalno pišu izmišljeni tekst ili parafraziraju pročitani, tako što biraju vrstu pripovjedača i svoj izbor utemelje;
- u svojim stvaralačkim radovima prepliću istinitost i fikciju, poštujući pritom zakonitosti žanra;
- u stvaralačkim tekstovima uspostavljaju tragičnu književnu perspektivu;
- pišu pjesme, prozu i dramske forme, pritom poštujući karakteristike književne vrste.

Poezija:

- Stvaraju efektne zvučne nizove (onomatopeja, glasovno slikanje);
- stvaraju rime i oblikuju jednostavne rimovane forme stihova;
- po analogiji stvaraju aliteracije i asonance;
- prave zidne novine;
- stvaraju nove tekstove, po analogiji ili samostalno;
- stvaraju metafore i simbole;
- pismeno objašnjavaju pjesničke slike;
- preformulišu tekst pjesme u prozu i obratno (parafraziranje); objasne razlike između tih dvaju tekstova;
- stvaraju nove tekstove na teme misaone poezije;
- pismeno izražavaju temu pjesme.

Proza:

- Stavke iste kao u programu za VIII razred i:
- učenici/učenice pišu sljedeće pripovjedne vrste: crtice; fragmente (istorijskoga i naučnofantastičnog romana);
- u okviru grupe pišu priče; svoju kolektivnu priču grade tako što svaki pisac/spisateljica nastavlja tamo gdje je prethodni/prethodna prestao/prestala da piše.

Drama:

- Stavke kao u programu za VIII razred i:
- snimaju sadržaj dramskoga teksta;
- pišu scenario za kraći film, tj. televizijsku emisiju; snimaju videokamerom.

1. Korelacije:

Likovna kultura (pozorišni izraz, opremanje bine; dizajn, estetski princip; prostorno oblikovanje – scenski prostor)

Muzička kultura (zvučni efekti, pjesme uz pratnju instrumenta)

Fizičko vaspitanje (ritmika i ples)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Proza:

Petar Prvi: *Poslanice* (izbor iz čitanke)

Ivo Andrić: *Put Alije Đerzeleza*

Gi de Mopasan: *Ogrlica*

Radoje Domanović: *Mrtvo more*

Anton Pavlovič Čehov: *Činovnikova smrt*

Pavle Ugrinov: *Stara porodična kuća*

Ismail Kadare: *General mrtve vojske* (odlomak)

Laza Lazarević: *Prvi put s ocem na jutrenje*

Simo Matavulj: *Pilipenda*

Čamil Sijarić: *Stajanje starca pod prozorom*

Crnogorske anegdote (izbor iz čitanke)

Jug Grizelj: *Crni biseri* (scenario)

Toma Janić: *Crni biseri* (knjiga snimanja)

Sreten Asanović: *Gandi*

Ljetopis popa Dukljanina: Vladimir i Kosara

Narodna priča: *Djevojka cara nadmudrila*

Danilo Kiš: *Rani jadi* (odlomak)

Poezija:

Petar II Petrović Njegoš: *Monolog vladike Danila* (*Đje zrno klicu zametnulo*); *Monolog Igumana Stefana* (*Ja sam proša sito i rešeto*);

Jovan Dučić: *Jablanovi*

Miroslav Antić: *Nepovratna pesma*

Aleksandar Ivanović: *Ljudi sjenke*

Aleksa Šantić: *Veče na školju*

Radovan Zogović: *Mrtva priroda*

Blažo Šćepanović: *Ljubavlju izmjereno vrijeme*

Dobriša Cesarić: *Balada iz predgrađa*

Dušan Kostić: *Sleđena tišina* *Visitora*

Fehim Kajević: *Granica*

Stanko Rakita: *Bakino proljeće*

Momčilo Nastasijević: *Frula*

Miroslav Krleža: *Čežnja, Nemir*

Pero Zubac: *Mostarske kiše*

Mak Dizdar: *Zapis o izvoru*

Vladimir Visocki: *Crna Gora*

Narodna pjesma: *Hasanaginica*

Narodna epska pjesma: *Tri sužnja*

Narodna epska pjesma: *Osveta Batrića Perovića*

Narodna epska pjesma: *Bajo Pivljanin i beg Ljubović*

Narodna lirska pjesma: *Sinoć sam sanak usnila*

Drama:

Bernard Šo: *Ljekar u nedoumici*

Henrik Ibzen: *Lutkin dom* (*Nora*)

Antoan de Sent Egziperi: *Mali princ* (dramatizacija: Jurislav Korenić)

Veljko Radović: *Podanici*

Igor Bojović: *Izvanjac*

Ratko Đurović: *Zle pare*

Prijedlog djela za čitanje kod kuće:

Ričard Bah: *Galeb Džonatan Livingston*

Ernest Hemingvej: *Starac i more*

Čedo Vuković: *Mrtvo duboko*

Žak Prever: *Neke stvari i ostalo*

Antoan de Sent Egziperi: *Mali princ*

Džordž Orvel: *Životinjska farma*

Obavezni tekstovi (KANON):

Petar Prvi: *Poslanice*

Simo Matavulj: *Pilipenda*

Narodna pjesma: *Hasanaginica*

Radoje Domanović: *Mrtvo more*

Ismail Kadare: *General mrtve vojske* (odlomak) Veljko Radović: *Podanici*

Čamil Sijarić: *Stajanje starca pod prozorom* Antoan de Sent Egziperi: *Mali princ*

Aleksandar Ivanović: *Ljudi sjenke* Ernest Hemingvej: *Starac i more*

6.2. Наставни планови и програми за гимназије општег типа

6.2.1. Наставни план и програм за Српски језик и књижевност у Републици Србији²⁴¹

Наставни план за гимназију општег типа

А. ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ	ПРВИ РАЗРЕД	ДРУГИ РАЗРЕД	ТРЕЋИ РАЗРЕД	ЧЕТВРТИ РАЗРЕД
Српски језик и књижевност	4 нед.	4 нед.	4 нед.	4 нед.

Наставни програм

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Циљ и задаци

Циљ наставе српског језика и књижевности јесте унапређивање језичке и функционалне писмености и образовање и васпитање ученика као слободне, креативне и културне личности, критичког ума и оплемењеног језика и укуса.

Задаци наставе српског језика и књижевности су да ученици:

- овладају знањима о српском књижевном језику, стекну вештине, умења и способности његовог коришћења у општењу са другима, у писменом и усменом изражавању, приликом учења, образовања и интелектуалног развоја;
- упознају репрезентативна дела српске књижевне баштине и дела опште књижевности, њихове ауторе, поетске и естетске вредности;
- негују и развијају читалачке компетенције и интерпретацијске вештине посредством којих ће се упознавати са репрезентативним

²⁴¹ У *Додатку* је штампана иновирани верзија наставног плана и програма за општу гимназију из 1990. и 1991. године, која је преузета са сајта www.pdis.org.rs, 19. 6. 2013. год. Важење наставног плана и програма из 2011. године ограничено је на две школске године – 2011/12. и 2012/13. годину.

књижевним делима из историје српске и опште књижевности, читати их и тумачити у доживљајној и истраживачкој улози;

- развијају литерарне афинитете и постану читаоци рафинираног естетског укуса који ће умети да на истраживачки, стваралачки и активан начин читају књижевна дела свих жанрова, вреднују их, говоре о њима и поводом њих;

- развијају и негују стваралачки и истраживачки дух у процесу учења и у примени стечених знања;

- усаглашено са општим исходима учења, као и усклађено са узрастом и способностима, даље развијају знања, васпитне вредности и функционалне вештине које ће моћи да користе у даљем образовању, у професионалном раду и у свакодневном животу;

- развијају и негују методичност и методичка поступања приликом овладавања сложеним и обимним знањима;

- усвоје хуманистичке ставове, уверења и систем вредности;

- развијају лични и национални идентитет и осећање припадности држави Србији;

- поштују матерњи језик, негују српски језик, традицију и културу српског народа, националних мањина, етничких заједница и других народа;

- вредносне ставове којима се чува национална и светска културна баштина; формирају

- буду оспособљени за живот у мултикултуралном друштву;

- поштују расну, националну, културну, језичку, верску, родну, полну и узрастну равноправност, развијају толеранцију и уважавање различитости;

- унапређују културу језичког општења, ставове поштовања и уважавања других језика и других култура

I разред

гимназија општег типа

(4 часа недељно, 148 часова годишње)

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

A. КЊИЖЕВНОСТ

I УВОД У ПРОУЧАВАЊЕ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА

Уметност.

Појам уметности. Уметничка изражајна средства. Врсте уметности. Уметнички (естетски) доживљаји.

Природа и смисао књижевности.

Појам и назив књижевности; књижевност као уметност; књижевност и друге уметности; усмена и писана књижевност; улога књижевне уметности у друштву; књижевност и проучавање књижевности, науке о књижевности: теорија, историја књижевности и књижевна критика. Методологија проучавања књижевности (основе). Слојевита структура књижевног дела.

Структура књижевног дела. Интеграциони (обједињавајући) чиниоци књижевног дела

– уметнички доживљај, утисци, разумевање, сазнавање и доживљавање уметничких вредности у књижевном делу;

– стваралачка грађа;

– теме, мотиви;

– садржај дела;

– фабула, сиже

– приповедач, приповедање, приповедачки поступак;

– књижевни лик;

– композиција;

– књижевни лик;

– језик књижевноуметничког дела;

– естетска значења књижевног дела.

Тема (наслов – однос према теми); мотив (мања тематска јединица); фабула и сиже. Појам варијаната (усмена творевина једнаких фабула, различитих сижеа).

Књижевни родови и врсте

Лирика. Лирска песма.

Епика. Епска песма. Уметничка приповетка. Новела. Роман.

Драма. Развој драме. Драма и позориште. Драмске врсте.

Техника истраживања књижевноуметничког дела

Књижевно дело и литература о делу – примарни извори (књижевно дело), секундарни извори (литература о делу); истраживачко читање књижевног дела; вођење бележака; рад у библиотеци; коришћење различитих типова књига као извора информација; коришћење електронских база података и садржаја са интернета; избор и распоред прикупљених података; научна апаратура (библиографија, фуснота). Техничка обрада текста.

Смисао и значај књижевности.

Улога књижевности у друштву и у индивидуалном животу.

Дела за обраду

Сунце се девојком жени, народна лирска песма

Јован Дучић: Звезде, лирска песма

Лијепи Иве, народна лирска песма

Стеван Раичковић: Септембар, лирска песма

Бановић Страхиња, народна епска песма

Лаза Лазаревић: Први пут с оцем на јутрење, уметничка приповетка

Антон П. Чехов: Туга, новела

Драгослав Михаиловић: Кад су цветале тикве, роман

Љубомир Симовић: Путујуће позориште Шопаловић, драма

Иво Андрић: Беседа приликом примања Нобелове награде: О причи и причању (цео текст)

Горан Петровић: Прича о причању, кратка прича

II КЊИЖЕВНОСТ СТАРОГ ВЕКА

Основне информације о развоју, врстама, тематици и особеностима књижевности старог века.

Еп о Гилгамешу (цело дело)

Хомер: Илијада (одломак - VI певање, сусрет Хектора и Андромаче)

Библија. Из Старог завета: Легенда о потопу. Из Новог завета: Беседа на Гори. Страдање и васкрсење Христово

Софокле: Антигона

III СРЕДЊОВЕКОВНА КЊИЖЕВНОСТ

Главне врсте средњовековне књижевности (црквена поезија, житија и похвале, слово).

Свети Сава: Житије св. Симеона (одломак: Болест и смрт светог Симеона)

Теодосије: Служба светом Сави (прва песма, други канон)

Теодосије: Похвала светом Сави и светом Симеону (из Житија светог Саве)

Јефимија: Похвала кнезу Лазару

Деспот Стефан Лазаревић: Слово љубве

Константин Филозоф: Житије деспота Стефана Лазаревића (одломак: Опис града Београда)

IV НАРОДНА (УСМЕНА) КЊИЖЕВНОСТ

Поетика народне (усмене) књижевности. Колективност, формулативност и варијантност као основне одлике усмених творевина. Синкретизам, анимизам, аниматизам. Процес обликовања усмених творевина. Однос: стваралац – дело – слушаоци; индивидуалност усменог ствараоца и наслеђивање образаца; певач као чувар друштвеног, моралног и националног кодекса.

Типологија усмених облика. Трајност врста усмене књижевности. Њихова основна обележја и разлике у функцији. Тематски кругови епске поезије. Народна поезија као усмена историја вишег реда у формирању и трајању историјске свести - са ширим избором усмене поезије и прозе.

Српска дјевојка, народна лирска песма

Змија младожења, народна епска песма

Змија младожења, народна приповетка

Комади од различитијех косовскијех пјесама, народна епска песма

Марко пије уз рамазан вино, народна песма

Диоба Јакшића, народна епска песма

Опет Диоба Јакшића, народна епска песма

Хасанагиница, народна балада

Бој на Мишару, народна епска песма

Дјевојка бржа од коња, народна прича

V ХУМАНИЗАМ И РЕНЕСАНСА

Хуманизам и ренесанса у Европи и код нас - (појмови, особености, значај).

Данте Алигијери: Божанствена комедија (структура). Пакао (одломак: пето повање, Паоло и Франческа).

Франческо Петрарка: Канцонијер (сонети: 3. 292.)

Ђовани Бокачо: Декамерон (одломак: дан пети, прича девета).

Вилијем Шекспир: Ромео и Јулија

Сервантес: Дон Кихот (одломци: ауторов предговор, прво, седмо и осмо поглавље)

Шишко Менчетић: Први поглед

Џоре Држић: Горчије жалости јесу ли гди кому

Марин Држић: Дундо Мароје

Марин Држић: Новела од Станца

VI БАРОК И КЛАСИЦИЗАМ

Барок и класицизам и њихови главни представници у Европи и код нас.

Иван Гундулић: Осман (одломак: из I певања)

Молијер: Тврдица

VII КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ПОЈМОВИ

На делима која су предвиђена за изучавање у овом разреду понављају се, проширују, усвајају и систематизују основни књижевнотеоријски појмови.

Лирско, епско, драмско песништво.

Лирске (женске) и епске (јуначке) песме. Врсте народне лирске поезије, тематски кругови епске поезије. Лирско-епска песма, балада.

Епска поезија (одлике и подела на стих и прозу).

Епска поезија у стиху: епска песма, еп (епопеја). Епски јунак.

Епска поезија у прози: приповетка, новела, роман; једноставнији облици епске прозе: мит, предање, бајка, прича. Житије (животопис, биографија), похвала, слово.

Драмска поезија (одлике, подела): трагедија, комедија, драма у ужем смислу речи. Ренесансна комедија. Фарса. Драма и позориште. Драмски јунак.

Стих и проза. Метрика, хексаметар, десетерац, цезура.

Средства уметничког изражавања

Епитет, поређење, персонификација, хипербола, градација, антитеза, метафора, лирски паралелизам. Символ.

Хуманизам, ренесанса, петраркизам, барок, класицизам.

Б. ЈЕЗИК

I ЈЕЗИК КАО ОПШТЕЛИНГВИСТИЧКИ И СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ ПОЈАМ

Место језика у људском животу. Битна својства језика (хијерархијска структура језика, економичност, продуктивност, дислокација, преношење културним путем).

II СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК

Раслојавање језика. Језик, дијалект и социолект. Језичка норма и стандардизација. Књижевни језик. Функционални стилови. Нестандардни језички варијетети.

Дијалекти српског језика. Дијалекатска основа српског књижевног језика.

III ИСТОРИЈА КЊИЖЕВНИХ ЈЕЗИКА КОД СРБА

Типови књижевних језика код Срба до 19. века (старословенски, српкословенски, рускословенски, славеносрпски).

Почеци словенске писмености. Моравско-панонска мисија Ћирила и Методија.

Црноризац Храбар: Слово о писменима.

Запис Глигорија дијака у Мирослављевом јеванђељу.

Вук Караџић као реформатор језика, писма и правописа и као лексикограф.

IV JEZICKI SISTEM I NAUKE KOJE SE NJIME BAVE

Језик као хијерархијски систем знакова.

Граматике и речници српског језика и начин њихове употребе.

V FONETIKA (SA FONOLOGIЈOM I MORFOFONOLOGIЈOM)

Фонетика и фонологија. Глас и фонема. Елементи гласа (висина, јачина, боја, трајање). Позиција фонеме у речи. Појам слога. Подела речи на слоге.

Гласовни систем српског стандардног језика (понављање и утврђивање систематизације гласова и њихових карактеристика). Говорни органи.

Морфофонологија. Морфофонолошке алтернације (морфолошки и творбени аспект). Правописна решења.

VI ORTOEPIЈA

Акцентски систем српског стандардног језика (и његово обележавање); неакцентована дужина. Клитике (проклитике и енклитике). Контрастирање акцентских система књижевног (стандардног) језика и регионалног дијалекта (где је то потребно). Служење речником за утврђивање књижевног (стандардног) акцента.

VII PRAVOPIС

Правописи и правописни приручници (и службе њима).

Писање великог слова.

B. KULTURA IZRAЖAVAЊA (20 часова)

I USMENO IZRAЖAVAЊE

Артикулација гласова, књижевна (стандардна) акцентуација, јачина, висина, боја и трајање гласа, темпо изговора; пауза - логичка и психолошка и њихова изражајна функција. Акцент речи, акцентских целина и реченица. Отклањање нестандардне акцентуације из ученичког говора.

Изражајно казивање напамет научених краћих прозних и дијалогских текстова. Рецитовање стихова.

Стилске вежбе. Функционални стилови: разговорни, књижевноуметнички.

II PИСMENO IZRAЖAVAЊE

Акцентоване речи и обележавање акцентских целина.

Правописне вежбе: писање великог слова. Обрада текста на рачунару.

Домаћи писмени задаци (читање и анализа на часу).

Четири писмена задатка годишње.

II разред
гимназија општег типа
(4 часа недељно, 140 часова годишње)

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

A. КЊИЖЕВНОСТ

I ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

Просветитељство - реформаторски покрет у Европи: култ разума, прогреса, природног права, осећајности; верска толеранција. Геополитички и духовни оквири српског народа (Велика сеоба Срба). Између средњовековних и модерних појава у српској књижевности (барокне тенденције, Г. Ст. Венцловић, З. Орфелин). Књижевност епохе просветитељства (сентиментализам, класицизам).

Доситеј Обрадовић: Писмо Харалампију (цео текст)

Доситеј Обрадовић: Живот и прикљученија (одломак: боравак у манастиру и бег из манастира)

Јован Стерија Поповић: Тврдица

II РОМАНТИЗАМ

Романтизам у Европи и код нас (појам, особености, значај, главни представници). Поетика романтизма: однос према традицији и просветитељству, одлике стила, жанрова и мотивско-тематских тенденција, развој лирике, драме-трагедије и мешовитих облика.

Поетика романтизма, Виктор Иго: Предговор Кромвелу (одломак)

Џорџ Гордон Бајрон: Чајлд Харолд (одломак, прво певање)

Александар Сергејевич Пушкин: Цигани

Александар Сергејевич Пушкин: Евгеније Оњегин

Хенрих Хајне: Лорелај

Едгар Алан По: Гавран

Вук Стефановић Караџић: књижевни критичар и полемичар (Критика на роман Љубомир у Јелисиуму); писац - историчар, биограф (Житије Хајдук-Вељка Петровића, одломак).

Петар Петровић Његош: Горски вијенац

Бранко Радичевић: Кад млидија' умрети

Бранко Радичевић: Ћачки растанак (цело дело)

Ђура Јакшић: Орао

Ђура Јакшић: На липару

Јован Јовановић Змај: Ђулићи

Јован Јовановић Змај: Ђулићи увеоци

Јован Јовановић Змај: Јутутунска народна химна

Лаза Костић: Међу јавом и мед сном

Лаза Костић: Santa Maria della Salute

III РЕАЛИЗАМ

Реализам у Европи и код нас (појам, особености, значај, главни представници). Поетика реализма: однос према стварности, ослонац на позитивистичку слику света, доминација прозе, обележје књижевног лика (мотивисаност, типичност, индивидуалност) и реалистичког стила. Реализам у

Европи - поетика реализма (Балзак: Предговор Људској комедији - одломак).
Поетика реализма у српској књижевности (Светозар Марковић: Певање и мишљење - одломак)

Оноре де Балзак: Чича Горио
Лав Николајевич Толстој: Ана Карењина
Николај Васиљевич Гогољ: Ревизор
Николај Васиљевич Гогољ: Шињел
Ги де Мопасан: Два пријатеља
Јаков Игњатовић: Вечити младожења
Милован Глишић: Глава шећера
Лаза Лазаревић: Ветар
Радоје Домановић: Данга, Вођа
Стеван Сремац: Зона Замфирова
Бранислав Нушић: Госпођа министарка
Симо Матавуљ: Поварета
Симо Матавуљ: Ошкопац и Била
Симо Матавуљ: Београдска деца
Војислав Илић: Сиво, суморно небо
Војислав Илић: Запуштени источник
Иво Андрић: Пут Алије Ђерзелеза

IV КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ПОЈМОВИ

На наведеним делима понављају се, проширују, усвајају и систематизују основни књижевнотеоријски појмови.

Лирска поезија (особености књижевног рода); лирска песма; композициона структура лирске песме; песничка слика; књижевноуметнички (песнички) језик: сликовност (конкретност), емоционалност, симболичност, преображај значења, ритмичност и хармоничност; версификација; системи версификације; трохеј, јамб, дактил; стих; строфа; рима.

Реалистичка приповетка и роман.

Романтично, реалистично, хумористично, сатирично, гротескно.

Средства уметничког изражавања (стилске фигуре): метафора, персонификација, алегорија, иронија, сарказам, асиндет, полисиндет, анафора, епифора, симплоха, ономатопеја, алитерација, асонанца, игра речима.

Писмо, аутобиографија, сонет, сонетни венац.

Лирско-епска поезија (балада, романса, поема).

Б. ЈЕЗИК

I СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК

Развој српског књижевног језика у другој половини 19. века и у 20. веку (повезивање са наставом књижевности). Основни принципи српске књижевнојезичке норме.

Екавски и ијекавски изговор. Ћирилица и латиница.

Основни принципи језичке културе. Приручници за неговање језичке културе (и начин њиховог коришћења).

Језичка ситуација у Србији. Принципи језичке равноправности. Језичка толеранција.

II МОРФОЛОГИЈА

Речи и морфеме. Врсте морфема. Морфологија у ужем смислу (промена речи).

Врсте речи. Променљиве и непроменљиве речи. Граматичке категорије речи (морфолошке и класификационе).

Променљиве речи.

Именице. Граматичке категорије именица (падеж и број; род). Врсте именица по значењу. Деклинација именица.

Придеви. Граматичке категорије (род, број, падеж, вид, степен поређења). Врсте придева по значењу (описни, присвојни, градивни, просторног односа, временског односа и других односа). Деклинација придева. Компарација придева (позитив, компаратив, суперлатив).

Заменице. Именичке заменице: личне заменице, повратна заменица себе,се; неличне именичке заменице (упитне, неодређене, одричне и опште). Придевске заменице (присвојне, показне, упитно-односне, неодређене, одричне и опште). Деклинација заменица.

Бројеви. Врсте бројева (основни, редни и збирни). Деклинација бројева.

Глаголи. Глаголски род (непрелазни, прелазни и повратни глаголи). Глаголски вид (свршени и несвршени). Морфолошке категорије глагола: време, начин, лице и број (и род - код облика који разликују м., ж. и с. род); стање (актив и пасив); потврдност/одричност. Конјугација (глаголске основе, глаголске врсте, лични и нелични облици, облици пасива).

Непроменљиве речи: Прилози. Врсте прилога (за место, време, начин, узрок, количину, учесталост радње). Компарација прилога.

Предлози. Везници. Речце. Узвици.

III ТВОРБА РЕЧИ

Основни типови творбе речи (деривација, композиција, комбинована творба, претварање). Извођење (деривација) речи. Важнији творбени модели за извођење именица, придева и глагола. Позајмљенице.

Слагање (композиција). Однос сложеница и полусложеница.

Комбинована творба речи.

Правописна решења.

IV ПРАВОПИС

Састављено и растављено писање речи. Правописни знаци. Скраћенице.

V. КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

I УСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Причање догађаја и доживљаја (приказивање осећања).

Описивање бића, предмета, радњи, појава (тачно, верно, сажето).

Самостално излагање у функцији интерпретације књижевног текста. Уочавање језичких поступака и стилогених места књижевног текста (читањем и образлагањем). Дијалог у функцији обраде текста.

Стилске вежбе. Функционални стилови: научни.

II ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Правописне вежбе: писање бројева; писање одричних облика глагола; писање скраћеница. Обрада текста на рачунару.

Писмени састави: израда плана писменог састава, усавршавање текста; писање побољшане верзије писменог састава (уношење нових података, отклањање безначајних појединости).

Четири школска писмена задатка.

III разред

гимназија општег типа

(4 часа недељно, 144 часа годишње)

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

A. КЊИЖЕВНОСТ

I МОДЕРНА

Модерна у европској и српској књижевности.

Поетика модерне (импресионизам и симболизам).

Шарл Бодлер: Везе, Албатрос

Артур Рембо: Самогласници

Стефан Маларме: Лабуд

Пол Верлен: Месечина

Антон Павлович Чехов: Ујка Вања

Богдан Поповић: Антологија новије српске лирике (Предговор)

Алекса Шантић: Вече на шкољу

Алекса Шантић: Претпразничко вече

Јован Дучић: Залазак сунца

Јован Дучић: Јабланови

Милан Ракић: Јасика

Милан Ракић: Искрена песма

Милан Ракић: Долап

Владислав Петковић Дис: Можда спава

Сима Пандуровић: Светковина

Борисав Станковић: Коштана

Борисав Станковић: Нечиста крв

Јован Скерлић: О Коштани

Петар Кочић: Мрачајски прото

II МЕЂУРАТНА И РАТНА КЊИЖЕВНОСТ

Европска књижевност у првим деценијама XX века (појам, особености и значај); манифести футуризма, експресионизма и надреализма; књижевни покрети и струје у југословенским књижевностима између два рата (експресионизам, надреализам, социјална књижевност). Ратна књижевност.

Владимир Мајаковски: Облак у панталонама

Федерико Гарсија Лорка: Романса месечарка

Рабиндрант Тагора: Градинар (избор)

Франц Кафка: Процес

Милутин Бојић: Плава гробница

Душан Васиљев: Човек пева после рата
Милош Црњански: Суматра. Објашњење Суматре.
Милош Црњански: Сеобе I
Иво Андрић: Ех Ронто (избор)
Иво Андрић: Мост на Жепи
Иво Андрић: На Дрини ћуприја
Момчило Настасијевић: Туга у камену
Растко Петровић: Људи говоре
Исидора Секулић: Кроника паланачког гробља. Госпа Нола.
Мирослав Крлежа: Господа Глембајеви
Оскар Давичо: Хана (прва песма)

III КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ПОЈМОВИ

На наведеним делима понављају се, проширују, усвајају и систематизују основни књижевнотеоријски појмови.

Лирика. Модерна лирска песма (структура). Песма у прози.

Стих: једанаестерац, дванаестерац, слободан стих. Средства књижевноуметничког изражавања (стилске фигуре), метонимија, синегдоха, парадокс, алузија, апострофа, реторско питање, инверзија, елипса, рефрен.

Епика. Облици уметничког изражавања: причање (нарација), описивање (дескрипција), дијалог, монолог, унутрашњи монолог, доживљени говор, пишчев коментар: казивање у првом, другом и трећем лицу.

Драма: Драма у ужем смислу (особине): модерна драма (психолошка, симболистичка, импресионистичка); драмска ситуација; сценски језик (визуелни и акустични сценски знакови); публика, глумац, глума, режија, лектор, сценограф.

Б. ЈЕЗИК

I ЛЕКСИКОЛОГИЈА (СА ЕЛЕМЕНТИМА ТЕРМИНОЛОГИЈЕ И ФРАЗЕОЛОГИЈЕ)

Лексема. Значење (семантика) речи. Значењски (семантички) односи међу лексемама: полисемија, хомонимија, синонимија и антонимија.

Лексички механизми: метафора, метонимија и синегдоха.

Састав лексике српског књижевног (стандардног) језика. Порекло српске лексике (српске народне речи, позајмљенице, црквенословенске речи). Сфера употребе српске лексике (архаизми и историзми; неологизми; регионализми, дијалектизми и локализми; термини).

Речи из страних језика и калкови (дословне преведенице) и однос према њима. Речници страних речи.

Терминологија.

Основни појмови о фразеологији и фразеолошким јединицама. Стилска вредност фразеолошких јединица.

II СИНТАКСА

Основни појмови о синтакси. Синтаксичке јединице: комуникативна реченица, предикатска реченица, синтагма и реч.

Систем независних реченица. Врсте независних реченица (обавештајне, упитне, заповедне, жељне и узвичне реченице).

Синтагма. Врсте синтагми (именичке, придевске, прилошке и глаголске синтагме).

Речи (лексеми и морфосинтаксичке речи). Идентификовање морфосинтаксичких речи.

Основне реченичне конструкције (и њихови модели). Главни реченични конституенти (субјекат и предикат). Зависни реченични конституенти (допуне и одредбе). Субјекатско-предикатска конструкција. Копулативне конструкције (с именским и прилошким предикативом). Рекцијске глаголске конструкције (с правим и неправим објектом). Конструкције са семикопулативним глаголима (допунским предикативима). Конструкције са прилошким допунама. Прилошке одредбе.

Посебни типови предикатских реченица.

Именичке, придевске и прилошке синтагме. Апозитивне одредбе (апозитив и апозиција).

III ПРАВОПИС

Транскрипција речи из страних језика (основни принципи и примери).

V. КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

I УСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Казивање и рецитовање напамет научених књижевноуметничких текстова.

Стилистика. Функционални стилови: публицистички.

II ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Лексичка синонимија и вишезначност речи, избор речи (прецизност). Појачавање и ублажавање исказа; обично, ублажено и увећано значење речи; пренесена значења речи (фигуративна употреба именица, глагола и придева).

Писмене вежбе (новинарска вест, чланак, извештај, интервју, коментар и др.). Приказ књижевно-сценског или филмског дела. Обрада текста на рачунару.

Домаћи писмени задаци (читање и анализа на часу).

Четири писмена задатка.

IV разред

гимназија општег типа

(4 часа недељно, 128 часова годишње)

САДРЖАЈИ ПРОГРАМА

A. КЊИЖЕВНОСТ

I ПРОУЧАВАЊЕ КЊИЖЕВНОГ ДЕЛА

Методологија проучавања књижевности

Методи:

Позитивистички;

Психолошки;

Феноменолошки;

Структуралистички;

Теорија рецепције;

Плурализам метода и њихов суоднос.

Дела за обраду:

Миодраг Павловић: Научите пјесан
Десанка Максимовић: Шта ли те спречи
Васко Попа: Манасија
Васко Попа: Каленић
Борисав Пекић: Човек који је јео смрт
Виљем Шекспир: Хамлет
Јохан Волфганг Гете: Фауст
Фјодор Михајлович Достојевски: Злочин и казна
Михаил Булгаков: Мајстор и Маргарита
Бекет: Чекајући Годоа

Смисао и задаци проучавања књижевности

Стварање књижевноуметничког дела и проучавање књижевности (стваралачки, продуктивни и теоријски односи према књижевности).

Читалац, писац и књижевно дело. Књижевна култура.

Иво Андрић: Разговор с Гојом

Исидора Секулић: О култури

II САВРЕМЕНА КЊИЖЕВНОСТ

Битна обележја и најзначајнији представници европске и српске књижевности.

Луис Борхес: Чекање (кратка прича)

Албер Ками: Странац

Десанка Максимовић: Тражим помиловање (избор)

Васко Попа: Списак (избор песама)

Стеван Раичковић: Камена успаванка

Бранко Миљковић: Поезију ће сви писати

Миодраг Павловић: Реквијем

Бранко Топић: Башта сљезове боје (насловна приповетка)

Данило Киш: Енциклопедија мртвих (насловна приповетка)

Иво Андрић: Труп

Иво Андрић: Проклета авлија

Меша Селимовић: Дервиш и смрт

Добрица Ћосић: Корени

Душан Ковачевић: Балкански шпијун

Умберто Еко: Име руже

Милорад Павић: Хазарски речник

III КЊИЖЕВНОТЕОРИЈСКИ ПОЈМОВИ

На наведеним делима понављају се, проширују, усвајају и систематизују основни књижевнотеоријски појмови.

Лирика. Лирско изражавање: стваралачке могућности посредовања језика између свести и збиље; асоцијативно повезивање разнородних појмова; сугерисање; подстицање и упућивање; читаочева рецепција; јединство звукова, ритмова, значења и смисла.

Епика: Структурни чиниоци прозног књижевноуметничког дела; објективно и субјективно приповедање; фиктивни приповедач; померање приповедачевог

гlediшта; свезнајући приповедач; ток свести; уметничко време; уметнички простор; начело интеграције.

Типови романа: роман лика, простора, степености, прстености, паралелни; роман тока свести; роман - есеј; дефабулизиран роман.

Драма: Структура и композиција драме; антидрама; антијунак.

Драма и позориште, радио, телевизија, филм.

Путопис. Есеј. Књижевна критика.

Б. ЈЕЗИК

І СИНТАКСА

Падежни систем. Појам падежног система и предлошко-падежних конструкција. Основе именичке, придевске и прилошке вредности падежних односно предлошко-падежних конструкција. Падежна синонимија.

Конгруенција: дефиниција и основни појмови.

Систем зависних реченица. Обележја зависних реченица. Три основна типа вредности зависних реченица (именичке, придевске и прилошке зависне реченице). Главне врсте зависних реченица: изричне (са управним и неуправним говором), односне, месне, временске, узрочне, условне, допусне, намерне, поредбене и последичне. Везници као обележја зависних реченица.

Глаголски вид. Главна видска значења и начин њиховог обележавања.

Глаголска времена и глаголски начини.

Напоредне конструкције (координација). Појам напоредног односа. Обележавање напоредног односа. Главни типови напоредних односа: саставни, раставни, супротни, искључни, закључни и градациони.

Специјални типови независних реченица.

ІІ ОПШТИ ПОЈМОВИ О ЈЕЗИКУ

Еволуција језика: Развој језика у људској врсти, у друштву и код појединца. Настанак и развој писма.

Језик, култура и друштво: Језик и друге друштвене категорије. Вишејезичност. Ставови према језику.

ІІІ ПРАВОПИС

Интерпункција.

В. КУЛТУРА ИЗРАЖАВАЊА

І УСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Реторика (појам и врсте).

ІІ ПИСМЕНО ИЗРАЖАВАЊЕ

Функционални стилови: административни (молба, жалба, пословно писмо).

Облици писменог изражавања (приказ, осврт, расправа, књижевне паралеле, есеј).

Обрада текста на рачунару.

Домаћи писмени задаци сложенијих захтева (читање и анализа на часу).

Четири писмена задатка годишње.

6.2.2. Наставни план и програм за Хрватски језик у Републици Хрватској²⁴²

Наставни план за опћу гимназију²⁴³

A.OBVEZATNI PREDMETI	PRVI RAZRED	DRUGI RAZRED	TREĆI RAZRED	ČETVRTI RAZRED
Hrvatski jezik	4 tjed.	4 tjed.	4 tjed.	4 tjed.

Наставни програм

Uvod

I.

Naziv nastavnog predmeta je **Hrvatski jezik**.

Nastavni predmet **Hrvatski jezik** obuhvata tri nastavna područja: **a) Hrvatski jezik, b) Hrvatsku i svjetsku književnost i c) Jezično izražavanje**.

Nastavna područja su samostalne cjeline koje se čvrsto povezuju u nastavni predmet prema načelima unutarnje korelacije. Nazivom nastavnog područja ističu se sadržaji, svrha i zadaće učenja te djelatnosti kojima se ta svrha i zadaće postižu.

Sadržaji nastavnih područja su obavezni i izborni.

II.

Program hrvatskoga jezika za gimnazije sadržajno se, metodološki i koncepcijski povezuje s **Programom hrvatskog jezika za osnovnu školu** i s njim čini zajednički sustav jezičnoga i književnoga odgoja i naobrazbe. Ostvaruje se višom teoretskom razinom u pristupu jezičnim i književnim sadržajima te novim, složenijim organizacijskim oblicima odgojno-naobrazbene djelatnosti.

III.

Obvezatni program

a) Nastavno područje **Hrvatski jezik**:

Program nastave hrvatskoga jezika za gimnazije polazi od dostignute programske razine nastave hrvatskoga jezika u osnovnoj školi i uspostavlja višu teoretsku razinu učenja. Povećavaju se obveze teoretskoga i praktičnog bavljenja jezikom. Stječu se znanja i sposobnosti za služenje jezikom u svim komunikacijskim situacijama.

Analitičko-sintetički i interdisciplinarni pristup jezičnim pojavama osnovni je metodološki pristup programiranju.

Nastava hrvatskoga jezika uspostavlja suodnos s nastavom hrvatske i svjetske književnosti te nastavom jezičnog izražavanja, baveći se jezikom kao sredstvom komunikacije i umjetničkoga izražavanja.

²⁴² По овом наставном плану и програму настава Хрватског језика се у хрватским гимназијама изводи од школске 1995/1996. године. Текст програма преузет је из Гласника Министарства просвјете и шпорта Републике Хрватске, посебно издање, од 1. коловоза 1995. године.

²⁴³ У хрватском образовном систему наставни план и програм за хрватски језик исти је у свим типовима гимназија.

b) Nastavno područje **Hrvatska i svjetska književnost:**

Program nastave književnosti nadovezuje se na osnovnoškolske programske sadržaje. Na osnovi dostignutih spoznaja, znanja i sposobnosti u osnovnoj školi uspostavljaju se razvijeniji teoretski pristupi književnim pojavama, koji su se potvrdili u znanosti o književnosti, te povijesno proučavanje hrvatske i svjetske književnosti.

Najvažnije spoznaje o književnom djelu, njegovu stvaranju, ustrojbi, raščlambi, tumačenju (interpretaciji), recepciji i proučavanju – učenici stječu na reprezentativnim djelima iz hrvatske i antologijskim djelima iz svjetske književnosti. Uspostavlja se komunikacijski model: pisac – djelo – primatelj (recipijent). Spoznaje o književnim djelima omogućit će književnoteoretske i književnopovijesne sinteze.

c) Nastavno područje **Jezično izražavanje:**

Program nastave jezičnoga izražavanja povezuje funkcionalne elemente programa književnosti i hrvatskoga jezika te drugih nastavnih predmeta. Predviđaju se različiti oblici usmenoga i pismenoga izražavanja. U nastavu jezičnoga izražavanja uključuju se književnoumjetnički i neumjetnički tekstovi na kojima se uočavaju zakonitosti njihova stvaranja, tumačenja i prihvaćanja (razumijevanja).

Oblici jezičnoga izražavanja usklađuju se s programom hrvatskoga jezika, književnosti i komunikacijskim potrebama.

IV.

Izborni program

Izborni program namjenjuje se darovitim učenicima te učenicima s posebnim jezičnim i književnim interesima. Učenik i učitelj (profesor) biraju ponuđene sadržaje. Mogu izabrati i navedene sadržaje u skladu sa zvaničnim načelom, komunikacijskim potrebama – ili najnovija književna i znanstvena djela.

a) **Izborni program iz hrvatskoga jezika** proširuje sadržaje obvezatnoga programa, uvodi nove sadržaje, nove pristupe i spoznajne razine.

b) **Izborni program iz hrvatske i svjetske književnosti** sadrži dodatni izbor reprezentativnih i antologijskih književnih djela te djela scenske, filmske i radiotelevizijske umjetnosti kojima se aktualiziraju problemi u književnim i kazališnim djelima starijih razdoblja.

c) **Izborni program jezičnoga izražavanja** proširuje sadržaje obvezatnoga programa, uvodi nove sadržaje i nove pristupe pismenom izražavanju (stvaranju) te govorništvu.

V.

Svrha

Svrha je nastave hrvatskoga jezika (nastavnog predmeta) u gimnaziji:

- usvijestiti potrebu stalnog učenja hrvatskoga jezika;
- razvijati i učvršćivati brigu i ljubav za hrvatski jezik i književnost;
- steći spoznaje o hrvatskome jeziku kao sredstvu priopćivanja i umjetničkoga izražavanja te jednoj od osnovnih (bitnih) značajki hrvatske nacionalne samobitnosti (nacionalnoga identiteta);
- steći jezično znanje, jezičnu kulturu i sposobnosti za uporabu hrvatskoga jezika u svim tekstovnim vrstama, funkcionalnim stilovima i priopćajnim sredstvima;
- steći književno znanje, književnu kulturu i sposobnosti kako bi učenici mogli samostalno čitati književna djela, razumijevati ih, tumačiti i prosuđivati (procjenjivati, ocjenjivati);

- steći jezičnu, književnu, kazališnu i medijsku kulturu kojom se pojedinac potvrđuje kao samosvojno biće sposobno za život s drugima u snošljivosti i različitostima što ih pruža demokratsko društvo.

Zadaće

Svrha se nastave hrvatskoga jezika (nastavnog predmeta) postiže ostvarivanjem sljedećih zadaća:

- upoznati sustav hrvatskoga standardnog jezika na fonološkoj, gramatičkoj (morfološkoj, sintaksičkoj), leksikološkoj, stilističkoj, pravogovornoj razini;
- upoznati povijest hrvatskoga jezika radi poznavanja i razumijevanja povijesnih okolnosti u kojima se razvijao hrvatski jezik i njegova narječja;
- upoznati reprezentativna djela hrvatske i antologijska djela svjetske književnosti iz svih književnih razdoblja;
- razviti čitateljsku kulturu kao osnovu opće naobrazbe i stalne samonaobrazbe;
- upoznati hrvatsku svekoliku kulturnu baštinu radi izgrađivanja nacionalnog identiteta i svijesti o pripadnosti europskom duhovnom i uljudbenom krugu;
- razumijevati i rabiti znanstvena postignuća u jezikoslovlju, znanosti o književnosti i drugim znanostima;
- poticati zanimanje za jezično, književno, scensko i filmsko stvaranje.

OBVEZATNI PROGRAM

Prvi razred

1. HRVATSKI JEZIK

Jezik i priopćivanje (komunikacija). Jezik kao sustav znakova. Narav jezičnoga znaka. Izraz i sadržaj. Supstancija i forma. Jezična ekonomija i zalihost (redundancija).

Fonem. Razlikovna (distinktivna) obilježja fonema. Fonem, alofon (fonemska inačica) i fon (glas).

Fonetska (akustička i artikulacijska) te fonološka (funkcionalna) svojstva fonema. Fonetika i fonologija.

Razdioba fonema. Samoglasnici (vokali) i suglasnici (konsonanti). Samoglasnici po mjestu i načinu tvorbe; prednji i stražnji te visoki, srednji i niski.

Sonanti (zvonki) i šumni suglasnici. Suglasnici po mjestu tvorbe (dvousnjeni, zubnousnjeni, zubni, dešnjaci (alveolarni), tvrdonepčani, mekonepčani).

Suglasnici po načinu tvorbe (zatvoreni, poluzatvoreni i tjesnačni). Zvučni i bezvučni suglasnici. Slogotvorni i neslogotvorni fonemi.

Pismo. Grafem (slovo) i fonem. Oblikovanje hrvatskoga latiničnoga grafijskog sustava. Govorni i pisani jezik.

Pravopis (ortografija) i pravogovor (ortoepija). Fonemi **č**, **dž**, **ć** i **đ** s pravopisnog i pravogovornog stajališta.

Fonem kao sastavni dio morfema. Morfo(fo)nem kao alternanta fonema. Morfo(fo)nologija.

Alternacije fonema i fonemskih skupina: jednačenje (asimilacija) po zvučnosti i po mjestu tvorbe.

Gubljenje suglasnika i/ili pojednostavljivanje suglasničkih skupina, palatalizacija i sibilizacija, jotacija.

Alternacije **ije/je/e/i/** te alternacije **l/o**.

Segmentna (odsječna) i suprasegmentna (nadodsječna) obilježja.

Naglasak (akcent) i dužina (kvantiteta). Naglasni sustav hrvatskoga standardnog jezika.

Naglašene i nenaglašene riječi. Enklitike i proklitike. Suprasegmentna (intonativna) obilježja na razini rečenice: rečenični naglasak, rečenična melodija, tempo, intenzitet, stanka (vrednote govornog jezika).

Grafijska realizacija intonativnih sredstava: točka, upitnik, uskličnik, te upitnik u kombinaciji. Ostali interpunkcijski znakovi (razgoci). Hijerarhija razgodaka.

Fonostilistika. Stilska obilježenost fonoloških jedinica. Impresivna i ekspresivna svojstva fonema, naglasaka i intonacije. Grafostilistika.

Pojam idioma. Organski i neorganski idiomi. Standardni jezik.

Norma i kodifikacija. Standardni jezik s povijesnoga stajališta.

Standardni jezik i narječja.

Glavne osobitosti fonemskog i naglasnog sustava čakavskog i kajkavskog narječja u usporedbi s hrvatskim standardnim jezikom.

Jezik i pismo hrvatskih pisanih spomenika od početka do kraja XV. stoljeća.

2. KNJIŽEVNOST

PRISTUP KNJIŽEVNOSTI

(Književnost: naziv i pojam – rodovi i vrste – znanost o književnosti – književna kritika – odnos književnosti i jezika – tekst – književnost i društvo – književnost i druge umjetnosti – svrha proučavanja i učenja književnosti – hrvatska i svjetska književnost – komparativno (poredbeno) proučavanje književnosti – epohe i razdoblja – stilovi i smjerovi – klasična i moderna književnost - usmena i pisana književnost – raščlamba (analiza), tumačenje (interpretacija) i vrednovanje književnih djela)

LIRIKA

(Pojam – razvoj – vrste, oblici i značajke lirike, stil i stilska sredstva, ritam; - usmena i pisana lirika – tematska podjela: domoljubna, socijalna, duhovno-religiozna, misaona, ljubavna, pejzažna...; tradicionalni oblici: himna, oda, elegija, ditiramb, balada, epigram, epitaf, sonet... - pjesništvo na standardu i dijalektu – primjeri)

Antun Mihanović, Horvatska domovina (himna)

Petar Preradović, Rodu o jeziku (oda)

Albije Tibul, Deliji (I., 3) (elegija) – Franjo Ciraki, Florentinske elegije (I. - II.)

Vladimir Nazor, Cvrčak (ditiramb)

Hasanaginica (narodna balada)

Marcijal, Siromašni pjesnik – I. Česmički, Prosperu – I. Crijević, Epigrami knjižnici – S. Vraz, Nadriknjištvo – A. G. Matoš, Djed unuku – Po Sv. Pismu, Ad hominem (epigrami), stećci;

Mark Dizdar, Zapis o zemlji (epitafi)

Josif Pupačić, Zaljubljen u ljubav (ljubavna)

Dobriša Cesarić, Pjesma mrtvog pjesnika, Vagonaši (misaona – socijalna)

Silvije S. Kranjčević, Moj dom (domoljubna)

Ivo Andrić, Nemiri, I, 4 /Bog izbija kao svjetlo.../, – Nikola Šop, Isus čita novine (duhovno-religiozna)

Vladimir Vidrić, Jutro (pejzažna) i A. G. Matoš, Jesenje večer (sonet)

A. G. Matoš; T. Ujević; M. Krleža: Notturmo (primjeri usporednih molitava)

Anakreont, Pijuckajmo – France Prešern, Zdravica (anakreontska)

Fran Mažuranić, Svemir (misaona)

- I. Andrić, *Ex Ponto*, I, 5 /Poimam i shvaćam.../, (pjesma u prozi)
 D. Gervais, *Tri nonice* – D. Domjanić, *Ciklame*, krvave ciklame (dijalektalna)
 - Zaključak (sinteza)

EPIKA

(Pojam – razvoj – vrste, novela – pripovijest – roman; pripovjedač – pripovijedanje – lik; ep i manje epske forme: epilij, spjev, stihovana pripovijetka; jednostavni oblici: mit, legenda, bajka, saga, vic, zagonetka, poslovice; memoari – biografije - autobiografije – primjeri: ep, roman – klasični i moderni, pripovijest, novela, bajka, basna)

Homer (8. St. pr. K.), *Ilijada*, pjevanje I., VI., XVI., XVIII., XXVI. (ep)

Ezop – I. A. Krilov *ili* J. de la Fontaine: *Basne* (po izboru)

H. C. Andersen, *Kraljevo novo ruho* – I. Brlić-Mažuranić, *Kako je Potjeh tražio istinu* (bajka)

August Šenoa, *Zlatarovo zlato* (povijesni roman)

J. D. Salinger, *Lovac u žitu* (moderni roman)

Vjenceslav Novak, *U glib ili* Mile Budak, *Opanci dida Vidurine* (pripovijest)

Antun G. Matoš, *Cvijet sa raskršća* – Vjekoslav Kaleb, *Gost* (novela)

Pavao Pavličić, *Dobri duh Zagreba*: (priča – po izboru)

- Zaključak (sinteza)

DRAMA

(Pojam – razvoj – vrste; struktura i kompozicija; sukob – likovi – monolog i dijalog – drama i kazalište – primjeri: tragedija, komedija, drama)

Sofoklo, *Antigona* (tragedija)

Marin Držić, *Skup* (komedija)

I. Vojnović, *Ekvinocijo* (drama)

- Zaključak (sinteza)

DISKURZIVNI KNJIŽEVNI OBLICI

(Pojam – razvoj – vrste i značajke – putopis, studija, esej, članak; kritika, feljton, polemika – primjeri: putopis, esej)

Antun Nemčić, *Putositnice* (*Porod putne misli*, Zagreb, *Grobničko polje*, Padova...) (putopis)

M. de Montaigne, *O odgoju* (ulomci: *O cilju odgoja*, *O učenju klasičnih jezika*) (esej)

Rainer Maria Rilke, *Pisma mladom pjesniku* (1., Pariz, 17. II. 1903.) (esej)

- Zaključak (sinteza)

POVIJEST KNJIŽEVNOSTI

KLASIČNA KNJIŽEVNOST

(Temeljna civilizacijska književna djela: Biblija, Talmud, Kur'an, Gilgameš, Mahabharata – klasična djela zapadne civilizacije i klasična djela istočne civilizacije – klasična književnost Zapada: grčka i rimska književnost, "klasično" kao vrijednosna oznaka).

Biblija: *Knjiga Postanka*, *Knjiga Izlaska*, *Judita*, *Pjesma nad pjesmama*, *Psalmi*, *Evangelje po Ivanu*

Homer, *Odiseja* (pjevanje I., XIX., XXI.)

Alkej, Lađi
Sapfa, Ljubavna strast – Pindar, Pjesnik o ratu
Eshil, Okovani Prometej
Sofoklo, Kralj Edip
Euripid, Elektra
Plaut, Tvrđica
Katul, Jadni Katule
Vergilije, Eneida, pjevanje II. i IV.
Ovidije, Metamorfoze (Piram i Tizba, IV. Knj.)
Horacije, Lidiji; Poslanica Pizonima
- Zaključak (sinteza)

SREDNJOVJEKOVNA KNJIŽEVNOST

(Engleski Beowulf, njemački minnesang i minnesangeri, trubadurska lirika – najstariji hrvatski pisani spomenici – ćirilometodska tradicija, biblijski i liturgijski tekstovi – povijesni i pravni tekstovi – crkvena i svjetovna proza – drama, prikazanja)
Pjesan o Rolandu (franc. ep) – Pjesan o Cidu (španj. ep) – Kalevala (finski ep)
Pjesan o Nibelunzima (njem. ep) – Roman o Tristanu i Izoldi (viteški roman)
Sv. Augustin, Ispovijesti (1. I 9.) (autobiografija)
Črnorizac Hrabar, O pismenima – Bašćanska ploča
Vinodolski zakon – Lucidar
Zapis popa Martinca – Ljetopis popa Dukljanina (smrt kralja Zvonimira)
Rumanac trojski – Aleksandrida
Pismo Nikole Modruškoga – Hrvojev Misal – Misal po zakonu rimskoga dvora
Svit se konča
Šibenska molitva – Va se vrime godišća
Muka svete Margarite
- Zaključak (sinteza)

3. JEZIČNO IZRAŽAVANJE

U skladu s nastavom jezika i književnosti u prvome se razredu uvježbavaju različiti oblici jezičnog izražavanja i stvaranja.

Pisano i govorno izražavanje kao jezična djelatnost. Glavne značajke pisanja kao jezične djelatnosti. Pisanje kao priopćivanje (komunikacija) i kao umjetničko stvaranje. Pisanje, pravopis i grafostilistika.

Govorenje kao jezična djelatnost. Govorenje i pravogovor. Neutralno i stilski obilježeno govorenje. Uloga i važnost vrednota govornoga jezika (intonacija, intenzitet, stanka, rečenično tempo, mimika i geste). Govorenje, slušanje i šutnja.

Tekst. Načini oblikovanja teksta. Vrste teksta: opis, raščlamba (analiza), tumačenje (interpretacija), samogovor (monolog), dvogovor (dijalog) i unutarnji monolog.

Opis kao vrsta teksta. Glavne značajke logičke i jezične organizacije opisa. Umjetnički i znanstveni opis: jezične i stilske razlike i sličnosti. Usmeni i pisani opis. Dinamični i statični opis. Opis vanjskog i unutarnjeg svijeta.

Tumačenje (interpretacija, eksplikacija). Logička i jezična organizacija tumačenja. Usmeno i pisano tumačenje. Analitičko i sintetičko tumačenje. Tumačenje umjetničkog djela.

Raščlamba (analiza). Logičko i jezično ustrojavanje raščlambe. Usmena i pisana raščlamba. Navodi, polunavodi i prepričavanje (parafraza) tuđih mišljenja i raščlambi.

Dijalog. Vrste dijaloga. Dijalog u razgovoru i u umjetničkome djelu (drami, televizijskoj drami, filmu). Jezično oblikovanje dijaloga: jezična ekonomija i vrednote govorenog jezika.

Monolog i unutarnji monolog. Monolog u razgovoru i u umjetničkome djelu. Unutarnji monolog kao pripovjedački postupak.

Obvezatan je tjedno jedan domaći uradak (zadaća).

Učenici pišu tijekom godine tri školska uratka (zadaće) s ispravicima.

Drugi razred

1. HRVATSKI JEZIK

Morfem. Morfemi po značenju: gramatički i leksički. Morfemi po položaju: korijenski, prefiksadni i sufiksadni. Rječotvorni (derivacijski) i oblikotvorni (relacijski) morfemi.

Morfem, morf i alomorf (morfemska inačica). Izraz i sadržaj gramatičkih i leksičkih morfema. Morfemska analiza. Morfemi u pisanju i govorenju.

Morfem i oblik. Morfem i osnova. Osnova i korijen. Struktura osnove. Alterniranost osnove (aloosnove). Supletivni oblici.

Pojam gramatičke kategorije. Tipovi gramatičkih kategorija: kategorije vrste riječi, kategorije oblika riječi, kategorije položaja riječi i kategorije riječi.

Kategorije vrste riječi. Kriteriji razdiobe riječi na vrste. Promenljive i nepromenljive vrste riječi. Imenice. Gramatička i leksička predmetnost. Sklonidba (deklinacija) imenica. Gramatička obilježja imenica: rod, broj i padež.

Pojedinačna (singulativna) i zbirna (kolektivna) množina. Vlastite i opće imenice. Pisanje imenica (malo i veliko početno slovo). Pisanje stranih vlastitih imena, poglavito osobnih i zemljopisnih.

Zamjenice. Rod, broj, padež i lice. Funkcije zamjenica. Zamjenice kao imeničke, pridjevske ili priložne riječi. Zamjenice po značenju: lične, povratne, posvojne, pokazne, upitne, odnosne i neodređene.

Pridjevi. Rod, broj, padež, stupanj. Pridjevi i kategorija određenosti/neodređenosti. Sklonidba određenih i neodređenih pridjeva. Stupnjevanje (komparacija). Podjela pridjeva po značenju; kvalitativni, diferencijalni, posvojni i odnosni pridjevi.

Brojevi. Rod, broj i (djelomično) padež. Glavni i redni brojevi. Brojevi kao imeničke, pridjevske i priložne riječi.

Glagoli. Vrijeme, način, vid (svršenost, nesvršenost, dvovidnost), lice.

Stanje (aktiv, pasiv i medij), (ne)prijelaznost i povratnost. Lični i bezlični glagolski oblici.

Jednostavni glagolski oblici: infinitiv, prezent, aorist, imperfekt, imperativ, glagolski pridjevi i prilozi.

Složeni glagolski oblici; perfekt, pluskvamperfekt, futuri i kondicionali. Pasivni glagolski oblici. Pisanje i izgovor složenih glagolskih oblika.

Nepromjenljive vrste riječi: prilozi i prijedlozi.

Nepromjenljive vrste riječi: veznici, uzvici i čestice. Povezivanje riječi: morfosintaksa.

Morfološka sinonimija odnosno homonimija.
Stilska obilježenost padežnih oblika, vremena, načina te ostalih oblika.
Glavne značajke oblikotvornog ustrojstva čakavskog narječja u usporedbi s hrvatskim standardnim jezikom (padežni sustav, sustav glagolskih oblika i drugih oblika promjenljivih rječi).

Hrvatski jezik od XVI. do kraja XVIII. stoljeća.

2. KNJIŽEVNOST

PREDRENEŠANSNA I HUMANIZAM

(Pojam, trajanje, značajke – humanizam kao kulturni i književni pokret – latinizam – književni život – književni oblici i značajke – glavni pisci i djela)

Dante Alighieri, Božanska komedija (Pakao, I. – V.)

Francesco Petrarca, Kanconijer (I., III., V., XIII., LXI., CVI., CCCLX., CCCLXIV.)

Giovanni Boccaccio, Decameron (Uvod; 1. dan 1. novela; 2. dan 3. novela; 10. dan 5. ili 6. novela)

Marko Marulić, Davidijada (1. pjevanje: stih 1-11 i 140-160)

Ivan Česmički, U smrt majke Barbare – Nekom vjerovniku

Juraj Šižgorić, Elegija o pustošenju Šibenskog polja

Antun Vrančić, Putovanje iz Budima u Drinopolje

- Zaključak (sinteza)

RENEŠANSNA

(Europska renesansa – renesansa kao kulturni i književni pokret – odnos prema prirodi i čovjeku – odnos prema antici – književni oblici i značajke – glavni pisci i djela; renesansa i njezina hrvatska središta: Dubrovnik, Split, Hvar, Šibenik, Zadar – odnos prema talijanskoj renesansi – književni oblici i značajke – glavni pisci i djela)

Lodovico Ariosto, Bijesni Orlando (1.; 2. pjevanje)

François Rabelais, Gargantua i Pantagruel (I., 23; II., 17)

Miguel de Cervantes, Don Quijote (ulomci)

William Shakespeare, Hamlet – San ivanjske noći – Soneti (XVII., CXVI., CXXX.)

Marko Marulić, Judita – Molitva suprotiva Turkom

Džore Držić, Draža je od zlata – Grem si, grem

Šiško Menčetić, Prvi pogled – Blaženi čas i hip

Ranjinin zbornik, Leute moj mili – Odiljam se – Djevojka hodi po zeleni travi

Hanibal Lucić, Jur nijedna na svit vila – Otkad se zamota – Iz Robinje: Skazanje drugo, stih 685-755. (Robinja i Derenčin)

Mavro Vetranović, Pjesanca upomoć poetam – Moja plavca (stih 1-26., 197-222.) – Posvetilište Abramovo (skazanje prvo, stih 83-184.)

Brne Karnarutić, Vazetje Sigeta grada (treći dil, stih 597-638.)

Petar Zoranić, Planine (Otkuda bura ishodi i zač se zove ili Zač se grad Nin zove i gdo ga najpri sazida – Perivoj od Slave i v njem vile)

Petar Hektorović, Ribanje i ribarsko prigovaranje (Prvi dan, stih 1-20., 497-508.; Drugi dan, stih 595-685.; Treći dan, stih 1510-1532.)

Mikša Pelegrinović, Jeđupka (Proslov, Drugoj gospođi, Šestoj gospođi – odlomci u kojima se pjesnik očituje kao zaljubljenik)

Marin Držić, Skup (predgovor i ulomak o zlatu) – Dundo Maroje – Novela od Stanca
- Zaključak (sinteza)

BAROK

(Pojam, trajanje, značajke – manirizam naprama baroku – hrvatski barok – katolička obnova (protureformacija) – književni oblici i značajke – dubrovačko-dalmatinski, kajkavski, slavonski barok i barok ozaljskoga kruga – bosanski franjevci – glavni pisci i djela)

Luis de Gongora, Nad grobom vojvotkinje od Lerme – Uči se, cvijeće, od mene – Pješčani sat – Sat na zvoniku

Gianbattista Marino, Pjevač ili Ljudski život

Pedro Calderon de la Barca, Život je san

Torquato Tasso, Oslobođeni Jeruzalem (I. i II. pjevanje; prijevod M.

Tomasovića, 1990.)

Ivan Gundulić, Suze sina razmetnoga – Dubravka – Osman (I., 1-36.; IV., 345-432.; VII., 269-308.; VIII., 569-592.; IX., 321-408.; XI., 1-184.; XX., 289-376.)

Ivan Bunić Vučić, Nemoj, nemoj, ma ljubice – Tvrda je vil moja – Prsi ima od leda vil moja gizdava – Slatka dušo mom životu; Vrhu smrti

Junije Palmotić, Pavlimir (činjenje treće, skazanje četrnaesto i skazanje petnaesto)

Ignjat Đurđević, Slici svojoj u ruci gospođe – Raklici koja je sumnjila bit ljubljena – Ljubovnik rasrčeni – Vili neharnoj – Suze Marunkove

Fran Krsto Frankopan, Napojnice pri stolu – Človičstvo zove se prava lipota – Cvitja razmišljenje i žalosno prituženje

Kajkavski i slavonski pisci:

Pavlinski zbornik, In hoc anni circulo

Ana Katarina Frankopan Zrinska, Vsakomu onomu, ki štal bude ove knjižice

Juraj Habelić, Pervi oca našega Adama greh (Gizdost ženska ili Gizdost mledih ljudi)

Antun Kanižlić, Sveta Rožalija (početak)

- Zaključak (sinteza)

KLASICIZAM I PROSVJETITELJSTVO

(Klasicizam kao europski pokret – racionalizam: R. Descartes – Prosvjetiteljstvo: Voltaire – klasicistički latinizam – književnost u Slavoniji – književni oblici i značajke – glavni pisci i djela)

Pierre Corneille, Cid

Jean Racine, Fedra

Jean Baptiste Poquelin Moliere, Škrtac

Voltaire, Candide (I., II., VI.)

Carlo Goldoni, Krčmarica Mirandolina

Matija Petar Katančić, Jesenji plodovi (Ševa – Vinobera u zelenoj Molbice dolini)

Matija Antun Reljković, Satir iliti divji čovik (Kazuje lipotu ležaja Slavonije, stih 1-29. – Porušenje Slavonije kroz česte rate i bojeve, stih 131-152.)

Andrija Kačić Miošić, Razgovor ugodni naroda slovinskoga (Slidi pisma Radovana i Mjelovana – Tomislav, kralj slovinski – Pisma od Radoslava)

Tituš Brezovački, Matijaš grabancijaš dijak (Predgovor k dobrovoljnom čtavcu, Dogod I., spelmanje I. i spelmanje II.)
- Zaključak (sinteza)

PREDROMANTIZAM I ROMANTIZAM

(Europski predromantizam – zanimanje za starinu, folklor i „grobljanske“ ugođaje; europski romantizam – glavni predstavnici francuskog, njemačkog, talijanskog, ruskog, poljskog romantizma i romantizma u nordijskim zemljama – engleski jezerski pjesnici: W. Wordsworth, S. T. Coleridge, R. Southey – Scottov povijesni roman)

Johann W. Goethe, Patnje mladog Werthera – Faust
Friedrich Schiller, Razbojnici
George G. Byron, Putovanja Childea Harolda (ulomak)
Alphonse de Lamartine, Jezero – W. Wordsworth, Sunovrati
Edgar Allan Poe, Gavran – Crni mačak
Aleksandar S. Puškin, Evgenij Onjegin
Mihail J. Ljermontov, Junak našeg doba
France Prešern, Sonetni vijenac
- Zaključak (sinteza)

3. JEZIČNO IZRAŽAVANJE

Životopis (biografija) kao vrsta teksta. Vlastiti životopis (autobiografija) i životopis poznate osobe (književnika, umjetnika, pjevača, športaša). Logička i jezična organizacija životopisa. Uloga činjenica u oblikovanju životopisa. Razlikovanje činjenica po važnosti. Životopis prema stilskim značajkama: subjektivni (literarni i literarizirani) i objektivni (poslovni, službeni). Enciklopedijski prikaz životopisa: Hrvatski biografski leksikon.

Prikaz kao vrsta teksta. Objasnidbeno-obavijesna narav prikaza. Usmeni i pismeni prikaz: sličnosti i razlike. Prikaz i medij: novinski, radijski i televizijski prikaz. Tematska raznolikost prikaza: prikaz knjige, kazališne predstave, filma, stripa, televizijske emisije, koncerta, izložbe i dr.

Sažetak kao vrsta teksta i kao izraz potrebe za značenjskim zgušnjavanjem teksta. Sažimanje kao razlučivanje bitnog od manje važnog u tekstu. Osnovne značajke jezičnog, stilskog i obavijesnog ustrojavanja sažetka. Sažetak članka i sažetak knjige.

Upućivanje (instrukcija) kao vrsta teksta kojim se planira bilo kakvo ponašanje u budućnosti: upravne, tehničke, poslovne, metodičke i druge upute – glagoli i glagolski oblici zahtijevanja, zapovijedanja, poticanja, upozoravanja kao nositelji upućivačkih (instruktivnih) rečenica. Linearni odnos rečenica u upućivačkome tekstu.

Obvezatan je tjedno jedan domaći uradak (zadaća).

Učenici pišu tijekom godine tri školska uratka (zadaće) s ispravicima.

Treći razred

1. HRVATSKI JEZIK

Pojam sintakse (kao gramatičke discipline u kojoj se proučavaju odnosi među jedinicama u nizu). Jedinice sintakse: riječ (oblik), skup riječi (sintagma) i rečenica.

Riječi u rečenici. Spojevi riječi. Tipovi odnosa među sastavnicama spojeva riječi: sročnost (kongruencija), upravljanje (rekcija) i pridruživanje.

Pojam rečenice. Članjivost. Ciljna usmjerenost: izjavne, upitne i usklične rečenice.

Modalnost i predikativnost rečenice. Obavijesna članjivost: dato i novo (tema i rema).

Članovi rečeničnog ustrojstva. Predikat. Glagolski i neglagolski predikat. Glagolski oblici u predikatu.

Subjekt.

Objekt (glagolska dopuna) i priložna oznaka (predikatni dodatak).

Atribut i apozicija.

Rečenice po sastavu. Sklapanje rečenica: nizanjem i povezivanjem.

Nezavisnosložene rečenice. Tipovi odnosa među dijelovima sastavnih, suprotnih i rastavnih rečenica.

Sklapanje uvrštavanjem. Zavisnosložene rečenice: subjektne, predikatne i objektne.

Atributne i apozitivne rečenice.

Priložne (adverbne) rečenice: mjesne, vremenske, načinske.

Priložne (adverbne) rečenice: poredbene, uzročne, posljedične.

Priložne (adverbne) rečenice: namjerne, pogodbene i dopusne.

Sklapanje rečenica bez veznika. Nezavisnosložene asindetske rečenice.

Zavisnosložene asindetske rečenice.

Rečenica i tekst. Povezivanje rečenica u tekstu. Tekstni prilozi suprotnosti, objašnjenja, zaključivanja itd. Tipovi teksta.

Intonacija rečenice: rečenični naglasak, stanke, rečenična melodija, intenzitet, tempo. Rečenični znakovi: točka, zarez, dvotočje, trotočje, uskličnik, upitnik.

Red riječi u rečenici (osnovni i aktualizirani).

Osnovne sintaktičke osobitosti čakavskog i kajkavskog narječja prema hrvatskome standardnom jeziku.

Hrvatski standardni jezik u XIX. stoljeću.

2. KNJIŽEVNOST

(Hrvatski romantizam – hrvatski narodni preporod, ilirski pokret, ilirizam – uloga književnosti u budjenju nacionalne svijesti – budnice i davorije – temeljni tekstovi: Mihanovićeve „Reč domovini o hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku“, Draškovićeve „Disertacija iliti razgovor, darovan gospodi poklisarom...“, Gajeva „Kritika osnova horvatsko-slovenskog pravopisanja“ – Novine i Danica ilirska – Kolo, prvi književni časopis)

Ljudevit Gaj, Horvatov sloga i zjedinjenje (budnica)

Dimitrija Demeter, Grobničko polje (Pjesma Hrvata) (davorija)

Pavao Štoos, Kip domovine vu početku leta 1831.

Stanko Vraz, Đulabije; I., 23, II., 39., 113.; III., 111., IV., 119. – Gazela: Ždral putuje k toplom jugu – Otkud modre oči?

Petar Preradović, Zora puca – Putnik – Ljudsko srce – Mrtva ljubav – Pjesnik

Ivan Mažuranić, Smrt Smail-age Čengića

Matija Mažuranić, Pogled u Bosnu (Predgovor, I., Put u Bosnu i natrag/opis

Sarajeva/)

- Zaključak (sinteza)

PROTOREALIZAM (ŠENOINO DOBA)

(M. Bogović, L. Botić, A. V. Tkalčević, F. Marković, J. E. Tomić, V. Jagić, publicistika A. Starčevića, pučka drama i J. Freudreich)
August Šenoa, Budi svoj! – Propast Venecije – Prijan Lovro – Seljačka buna
- Zaključak (sinteza)

REALIZAM

(Europski realizam – pozitivizam i scijentizam – H. Taine – glavni predstavnici francuskoga, ruskog i engleskog realizma – E. Zola i naturalizam.

Honoré de Balzac, Otac Goriot

Gustave Flaubert, Madame Bovary

Ivan S. Turgenjev, Lovčevi zapisi (Šuma i stepa; Nadstojnik)

Nikolaj V. Gogolj, Kabanica

Fjodor M. Dostojevski, Zločin i kazna

Lav N. Tolstoj, Ana Karenjina

Emile Zola, Germinal ili Thérèse Raquin

Guy de Maupassant, Na vodi

- Zaključak (sinteza)

(Hrvatski realizam – odraz francuskoga realizma i naturalizma: E. Kumičić i njegov članak „O romanu“ – polemika i stvaranje kritike – pravaštvo i književnost – regionalizam)

Eugen Kumičić, Urota zrinsko-frankopanska

Ksaver Šandor Gjalski, Illustrissimus Battorych ili Perillustris ac generosus

Cintek – U noći

Ante Kovačić, U registraturi

Josip Kozarac, Tena

Vjenceslav Novak, Posljednji Stipančići i Tko je to?

Silvije S. Kranjčević, Mojsije – Eli! Eli! lama azavtani – Gospodskome Kastoru

- Zaključak (sinteza)

MODERNIZAM

(Parnasovstvo – dekadencija – simbolizam – individualizam – esteticizam – secesija – bečka moderna)

Parnasovci (L. de Lisle, Slonovi; T. Gautier, Pastel)

Charles Baudelaire, Suglasja – Albatros – Stranac

Paul Verlaine, Jesenja pjesma

Arthur Rimbaud, Samoglasnici – Alkemija slova

Henrik Ibsen, Lutkina kuća (Nora)

Anton P. Čehov, Tri sestre

MODERNA

(Modernistički pokret i moderna – sukob „starih“ i „mladih“ – secesija – bečka i praška skupina mladih – časopisi – kritike i polemike – Hrvatska mlada lirika, 1914.)

Janko Leskovar, Misao na vječnost

Ivo Vojnović, Dubrovačka trilogija

Antun Gustav Matoš, Utjeha kose – Jesenje večer – 1909. – Stara pjesma –

Camao – Umjetnost i nacionalizam

Dinko Šimunović, Muljika

Fran Galović, Childe Harold – Crn-Beli ili Jesenski veter
Dragutin Domjanić, Bele rože – Otmjena dosada
Vladimir Vidrić, Dva pejzaža – Dva levita – Adieu; Antun Barac, Umjetnost i bol (esej)
Vladimir Nazor, Zvonimirova lada – Seh duš dan
Milan Begović, Pustolov pred vratima ili Bez trećega
Milutin Nehajev, Bijeg
Ivan Kozarac, Đuka Begović
Janko Polić Kamov, Pjesma nad pjesmama – Brada ili Bitanga
- Zaključak (sinteza)

3. JEZIČNO IZRAŽAVANJE

Dokazivanje (argumentacija). Što je dokaz? Vrste dokaza. Važnost dokaza u raspravljačkim tekstovima.

Recenzija kao vrsta raspravljačkog teksta. Važnost podataka i argumenata u recenziji. Kritika i vrijednosni sud u recenziji. Recenzija stručnog i umjetničkog teksta.

Usmeno predavanje. Glavne faze oblikovanja usmenog predavanja: obrada teme, skupljanje građe o temi, sredjivanje građe, izrada nacrt (predložak) predavanja. Poraba podataka i stručnih naziva.

Javni govor. Priprema javnog govora. Pisana podloga za javni govor (bilješke, navodi, podaci). Neutralan i emocionalno obilježen govor. Uvažavanje vrednota govorenog jezika i poznavanje govorničkih figura.

Priopćenje (saopćenje). Jezične i stilske značajke priopćenja. Usmeno i pisano priopćenje. Priopćenje namijenjeno medijima: novinsko, radijsko i televizijsko priopćenje.

Obvezatan je tjedno jedan domaći uradak (zadaca)

Tijekom godine učenici pišu tri školska uratka (zadace) s ispravcima.

Četvrti razred

1. HRVATSKI JEZIK

Znak i sustav znakova. Jezični sustav i jezični znak. Struktura jezičnoga znaka. Označitelj, označenik i izvanjezična zbilja. Riječ i leksem. Leksikologija i semantika.

Izraz i sadržaj leksema. Jednoznačnost i višeznačnost. Metafora i metonimija. Vrste metafora. Značenjske sastojnice. Osnovno i izvedeno značenje. Denotativno i konotativno značenje. Podruštvljeno i individualno značenje.

Sinonimija i sinonimi. Istoznačnice i bliskoznačnice. Standardnojezični i nestandardnojezični sinonimi. Općejezični i individualni sinonimi. Funkcionalna vrijednost sinonima.

Antonimija i antonimi. Pravi i tvorbeni antonimi. Binarni, stupnjeviti i obratni antonimi. Funkcionalna vrijednost antonima. Oksimoron.

Homonimija i homonimi. Morfološka i leksička homonimija. Homografi i homofoni. Načini nastanka homonima.

Vremenska raslojenost leksika. Aktivni i pasivni leksik. Vrste pasivnih leksema. Arhaizam i zastarjelica. Pomodnice i novotvorenice.

Područna raslojenost leksika. Lokalizmi, regionalizmi i dijalektizmi. Vrste dijalektizama. Stilska obilježenost dijalektizama.

Funkcionalna raslojenost leksika. Stil i stilistika. Funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnog jezika. Glavne leksičke značajke književnoumjetničkoga, publicističkog i razgovornog stila. Kolokvijalizmi i žargonizmi. Vulgarizmi.

Međujezični dodiri i leksičko posuđivanje. Razlozi leksičkoga posuđivanja. Vrste leksičkoga posuđivanja: izravno, posredno i kružno. Vrste posuđenica. Prevedenice i značenjske posuđenice.

Prilagodba posuđenica. Vrste prilagodbe: grafijska, pravopisna, fonološka, morfološka i značenjska. Tuđice.

Leksička norma prema ostalim normama hrvatskoga standardnog jezika. Jezični purizam i jezična kultura. Osnovna pravila jezičnoga purizma. Jezični savjetnik.

Opće imenice i imena. Onomastika. Vrste imena: osobna imena (antroponimi) i imena mjesta (toponimi). Vrste, podrijetlo i glavne značajke hrvatskih osobnih imena. Vrste toponima. Hrvatski egzonimi. Stilska obilježenost imena.

Tvorba riječi. Tvorbeno motivirane i tvorbeno nemotivirane riječi. Tvorbena veza i tvirbeni šav. Tvorbeni načini: prefiksalna, sufiksalna, prefiksarno-sufiksalna i složeno-sufiksalna tvorba te slaganje i srastanje. Preobrazba.

Tvorba imenica. Tvorba pridjeva. Tvorba priloga. Tvorba glagola.

Frazeologija i frazem. Uvjeti postanka frazema. Frazemska višeznačnost i jednoznačnost. Frazemska sinonimija i antonimija. Jezični purizam i frazemi.

Vrste frazema. Frazemi sintagme i frazemi rečenice. Frazemi po središnjoj punoznačnici: imenički, glagolski, pridjevni i priložni. Frazemske sraslice. Podrijetlo frazema: posuđeni i nacionalni frazemi.

Leksikografija. Glosari i aneksni rječnici. Rječnik. Enciklopedijska i jezična leksikografija. Vrste rječnika. Leksikografski članak. Natuknica i odrednica. Vrste odrednica. Vrste leksikografskih poredaka natuknica.

Hrvatska leksikografija. Najstariji hrvatski rječnici. Važniji hrvatski rječnici do kraja XIX. stoljeća (Vrančićev, Mikaljin, Habelićev, Belostenčev, Jambrešićev, Stullijev, Šulekovi, Parčićevi).

Hrvatski jezik u XX. stoljeću. Periodizacija. Glavne značajke svakoga razdoblja. Društveni i politički položaj hrvatskoga standardnog jezika. Nastojanja jezičnih unitarista: Škerlićeva anketa i novosadski sastanak. Borba za ravnopravnost hrvatskoga jezika. Deklaracija. Odnos između hrvatskog i srpskog jezika. Pravopisna problematika. Važnija leksikografska djela.

2. KNJIŽEVNOST

AVANGARDA, MODERNISTIČKI POKRETI I SOCIJALNA KNJIŽEVNOST

(Stilski pluralizam – avangarda – ekspresionizam, dadaizam, nadrealizam, imažinizam, kubizam, futurizam, simultanimizam, konstruktivizam – socijalni realizam – “lijeva” i “desna” kritika – egzistencijalizam – imanentna kritika – kazalište apsurdna – epsko kazalište – socijalistički realizam; trivijalna književnost: pojam i oblici)

I. RAZDOBLJE (1914.-1929.)

Marcel Proust, U traženju izgubljena vremena (Combray)

Luigi Pirandello, Šest lica traži autora

Sergej Jesenjin, Pismo majci; P. Neruda, Noćas bih mogao napisati najtužnije stihove...

Federico Garcia Lorca, Oproštaj – Konjikova pjesma ili Th. S. Eliot, Pusta zemlja

Franz Kafka, Proces – Preobražaj
Ernest Hemingway, Starac i more ili Kome zvono zvoni
- Zaključak (sinteza)

EKSPRESIONIZAM

(Pojam i likovna umjetnost – odnos prema impresionizmu – srednjoeuropski književni pokret – krik, vizija, sinestezija – aktivizam i nihilizam – njemački i hrvatski ekspresionizam – književni časopisi: Kokot, Vijavica, Juriš, Plamen)

Antun B. Šimić, Pjesnici – Moja preobraženja – Hercegovina – Povratak – Smrt i ja – Smrt – Ručak siromaha – Opomena

Miroslav Krleža, Snijeg – Kraljevo – Baraka Pet Be

Ivo Andrić, “Hrvatska mlada lirika”, 1914: Jadni nemir – Ex Ponto: Epilog
- Zaključak (sinteza)

II. RAZDOBLJE (1929.-1952.)

Miroslav Krleža, Khevenhiller – Povratak Filipa Latinovicza – Gospoda Glembajevi – Predgovor Podravskim motivima Krste Hegedušića

Ivo Andrić, Prokleta avlija ili Travnička hronika

Tin Ujević, Oproštaj – Naše vile – Svakidašnja jadikovka – Blažena ženo, gospo nepoznata – Visoki jablani – Pobratimstvo lica u svemiru

Mate Balota, Koza – Dvi daske

Dobriša Cesarić, Oblak – Povratak – Balada iz predgrađa

Dragutin Tadijanović, Dugo u noć, u zimsku bijelu noć – Večer nad gradom – Prsten

Ivan Goran Kovačić, Jama – Moj grob

- Zaključak (sinteza)

William Faulkner, Krik i bijes

Bertolt Brecht, Majka Hrabrost i njena djeca

Jean Paul Sartre, Mučnina

Albert Camus, Stranac

Eugène Ionesco, Čelava pjevačica i Stolicе

Samuel Beckett, U očekivanju Godota

Meša Selimović, Derviš i smrt

- Zaključak (sinteza)

DRUGA MODERNA (1952.-1968.)

(Kritika socrealizma – „Krugovi“ 1952. – utjecaj angloameričkih i španjolskih pisaca – „Razlog“ 1961. – utjecaj francuskih i njemačkih pisaca – modernistička poezija, utjecaj filozofije egzistencijalizma – „Umjetnost riječi“, 1957. i znanost o književnosti)

Petar Šegedin, Crni smiješak

Vladan Desnica, Proljeća Ivana Galeba

Ranko Marinković, Ruke – Kiklop

Slobodan Novak, Mirisi, zlato i tamjan

Jure Kaštelan, Tifusari ili (Tvrđava koja se ne predaje – Konjić bez konjika – ili Jadikovka kamena)

Vasna Parun, Mati čovjekova – Ti koja imaš nevinije ruke

Josip Pupačić, More – Tri moja brata ili Moj križ svejedno gori

SUVREMENA KNJIŽEVNOST

(Proza u trapericama, fantastičari, novi historizam – pjesništvo egzistencijalizma, ludizam, obnova zatvorene forme – drama – kritika i znanost – književnost u dijaspori – glavni časopisi – postmoderna: intertekstualnost – intermedijalnost)

Hermann Hesse, Stepski vuk

Antun Šoljan, Kratki izlet

Ivan Slamnig, Barbara – Ubili su ga ciglana

Slavko Mihalić, Približavanje oluje – Majstore, ugasi svijeću – Prolazim

Zrinjevcem, dotiče me more

Vitimir Lukić, Sanovnici ili Nasmijane duše

Ivo Brešan, Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja

Ivan Aralica, Psi u trgovištu ili Put bez sna

Nedjeljko Fabrio, Vježbanje života ili Smrt Vronskoga

Pavao Pavličić, Korajna vrata

- Zaključak (sinteza)

3. JEZIČNO IZRAŽAVANJE

Rasprava (diskusija). Strukturna trodijelnost rasprave: teza, antiteza i sinteza ili postavljanje teze, dokazivanje teze i prihvaćanje ili odbacivanje, odnosno modificiranje teze. Stručno nazivlje i profesionalizam u raspravi. Usmena i pismena rasprava.

Esej (ogled). Znanstvene, publicističke i umjetničke značajke eseja. Otvorenost eseja kao tekstne vrste. Subjektivni i objektivni elementi u eseju. Uloga navoda.

Komunikacijski tekstovi: vijest, obavijest, oglas, reklama, zahvalnica, pozivnica, sažalnica... Privatni i javni komunikacijski tekstovi. Razlike u oblikovanju komunikacijskih tekstova nemijenjenih medijima: novinama, radiju i televiziji (novinska vijest – radijska vijest – televizijska vijest).

Referat kao vrsta teksta. Glavne faze oblikovanja (pisanja) referata: izbor teme, izbor primarne i sekundarne literature, proučavanje gradiva, vođenje bilježaka o pročitanoj, izrada nacrtu referata... Načini navođenja literature i vođenja bilježaka. Uvažavanje gramatičke pravopisne i stilističke norme hrvatskoga standardnog jezika u pisanju referata.

Obvezatan je tjedno jedan domaći uradak (zadaca).

Učenici tijekom godine pišu tri školska uratka (zadace) s ispravicima.

6.2.3. Наставни план и програм за матерњи језик и књижевност у Босни и Херцеговини²⁴⁴

Nastavni plan za opštu gimnaziju

A.OBAVEZNI PREDMETI	PRVI RAZRED	DRUGI RAZRED	TREĆI RAZRED	ČETVRTI RAZRED
Srpki/bosanski/hrvatski jezik i književnost	4 sed.	4 sed.	4 sed.	4 sed.

ZAJEDNIČKA JEZGRA NASTAVNIH PLANOVA I PROGRAMA ZA GIMNAZIJU

SRPSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST BOSANSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST HRVATSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

I RAZRED

Programski sadržaj

JEZIK

Opći pojmovi o jeziku

Razina jezične strukture i njihove jedinice

Jezik i dijalekt (Hijerarhijska ljestvica jezičkih idioma)

Fonetika i fonologija

Naglasak (akcent)

Pravogovor i pravopis (Ortografija i ortoepija)

Ćirilsko-metodijska tradicija i grafije

Teorijskoknjiževno i naučno nazivlje

Uvod u književnost

Temeljni pojmovi Nauke o književnosti

Književni rodovi

Poetika narodne književnosti i povijesni razvoj

Izbor tekstova

Preporuka - po mogućnosti proširiti izbor književnih tekstova iz starog vijeka:

Biblija

Talmud

Kur'an

Gilgameš

ANTIČKA KNJIŽEVNOST

Homeri: Ilijada ili Odiseja

²⁴⁴ Овај план и програм објављен је 2003. године и представља заједничко језгро наставног програма за босански, српски и хрватски језик на целокупној територији Босне и Херцеговине (Федерације БиХ и Републике Српске). Текст програма преузет је са сајта http://www.see-educoop.net/education_in/pdf/zajed-gimnazija-bos-bih-t06.pdf 19. 6. 2013. године.

Sofoklo: Antigona ili Kralj Edip
Vergilije ili Ovidije: izbor
Plaut: Škrtica

Srednji vijek
Humačka ploča
Povelja Kulina bana
Stećci (zapisi)
Dante, Božanstvena komedija
Usmena književnost
Hasanaginica

HUMANIZAM I RENESANSA

(RS 1. razred – Federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar - 2. razred)

Petrarca, Kanconijer
Boccaccio: Izbor iz Dekameronu
Držić, Dundo Maroje
W. Shakespeare, Hamlet
M. de Cervantes; Don Quijote

BAROK

(RS 1. Razred – federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar 2. Razred)

I. Gundulić, Osman
Moliere, Škrtac (Tvrđica)

KULTURA JEZIČKOG IZRAŽAVANJA

Pravogovor i pravopis

II RAZRED

Programski sadržaj

JEZIK

Morfologija (gramatičke kategorije i vrste riječi)
Povijest jezika

Književnoteorijsko nazivlje
Periodi, stilski pravci
Poetika (epoha, periodi pravaca)

HUMANIZAM I RENESANSA

(RS 1. razred – Federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar - 2. razred)

Petrarca, Kanconijer
Boccaccio: Izbor iz Dekameronu
Držić, Dundo Maroje
W. Shakespeare, Hamlet
M. de Cervantes; Don Quijote

BAROK

(RS 1. razred – Federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar - 2. razred)

I. Gundulić, Osman

KLASICIZAM, RACIONALIZAM, PROSVJETITELJSTVO

1. Moliere, Škrtac (Tvrđica)

2. Voltaire, Candid ili Optimizam

ROMANTIZAM

(RS – drugi razred; federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar 3. razred)

J. W. Goethe, Patnje mladog Vertera ili Faust

Byron, Childe Harold

E. A. Poe, Gavran ili Anabel Lee

A. S. Puškin, Jevgenije Onjegin

Prijedlog - izboru tekstova po mogućnosti dodati:

I. Mažuranić, Smrt Samil-age Čengića

P. P. Njegoš, Gorski vijenac

Safvet-beg Bašagić, Izabrane pjesme

REALIZAM

(RS – 2. razred – Federalno ministarstvo, Zavod za školstvo Mostar - 3. razred)

Honore de Balzac, Otac Gorio

Gustave Flaubert, Madam Bovary

I. S. Turgenjev, Očevi i djeca

Tolstoj, Ana Karenjina

Prijedlog – Izboru tekstova po mogućnosti dodati:

Branislav Nušić, Sumnjivo lice ili Narodni poslanik

S.S. Kranjčević, Pjesme

H. Humo, izbor iz poezije

III RAZRED

Programski sadržaj

JEZIK

Sintaksa

KNJIŽEVNOTEORIJSKO NAZIVLJE

Lirika, epika, drama (proširivanja, znanja)

Periodi, stilski pravci

Poetika (epoha, periodi pravaca)

ROMANTIZAM

(RS – 2. razred - Federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar - 3. razred)

J. W. Goethe, Patnje mladog Vertera ili Faust

Byron, Childe Harold

E. A. Poe, Gavran ili Anabel Lee

A. S. Puškin, Jevgenije Onjegin

Prijedlog (izboru tekstova po mogućnosti dodati)

I. Mažuranić, Smrt Samil-age Čengića

P. P. Njegoš, Gorski vijenac

Safvet-beg Bašagić, Izabrane pjesme

REALIZAM

(RS – drugi razred; Federalno ministarstvo, Zavod za školstvo Mostar 3. razred)

Honore de Balzac, Otac Gorio

Gustave Flaubert, Madam Bovary

I. S. Turgenjev, Očevi i djeca

Tolstoj, Ana Karenjina

Prijedlog (izboru tekstova po mogućnosti dodati)

Branislav Nušić, Sumnjivo lice ili Narodni poslanik

S.S. Kranjčević, Pjesme

H. Humo, izbor iz poezije

MODERNA

Charles Baudelaire, Cvjetovi zla, Albatros

Arthur Rimbaud, izbor

Paul Verlaine, izbor

A. P. Čehov, novele (izbor)

Prijedlog: izboru tekstova po mogućnosti dodati:

A. G. Matoš, Pjesme (izbor)

Bora Stanković, Koštana ili Nečista krv

M. Ćazim Ćatić, Pjesme (izbor)

AVANGARDA

(RS 3. Razred; Federalno ministarstvo i Zavod za školstvo Mostar 4. razred)

Jesenjin, Pjesme

Kafka, Proces

Hemingway, Starac i more

William Faulkner, Krik i bijes

Augustin Ujević, Pjesme (izbor)

Miroslav Krleža, Povratak Filipa Latinovića

Prijedlog (Izboru tekstova po mogućnosti dodati)

Isidora Sekulić, Pisma iz Norveške ili Gospa Nola

A. B. Šimić, izbor iz poezije

M. Crnjanski, Seobe ili izbor iz poezije

H. Humo, Grozdanin kikut

Dobriša Cesarić, Pjesme (izbor)

IV RAZRED

Programski sadržaj

JEZIK

Sociolingvistika.

Osnovni sociolingvistički pojmovi: govorna situacija, govorni čin, jezik i druge društvene kategorije, raslojavanje jezika.

Funkcionalna stilistika

Pojam funkcionalnog stila.

Jezičko izražavanje

Retorika.

Retoričke vrste (i njihova povijest).

Oblici pismenog izražavanja.

Pravopis

Interpunkcije.

KNJIŽEVNOST

Književnoteorijsko nazivlje

Sagledavanje književnih djela kroz prizmu savremenih književnih teorija.

Vladan Desnica, Proljeće Ivana Galeba

Meša Selimović, Tvrđava ili Derviš smrt

Ivo Andrić, Prokleta avlija

Ranko Marinković, novele ili Kiklop/Glorija

Danilo Kiš, Enciklopedija mrtvih ili Grobnica za Borisa Davidoviča

Becket, U očekivanju Godota

Herman Hesse, Stepski vuk ili Demijan

Albert Camus, Stranac

Horge Luis Borhes, novele (izbor)

Bulgakov, Majstor i Margarita

Preporuka (postojećem izboru po mogućnosti dodati)

Mak Dizdar, Kameni spavač

Ćamil Sijarić, pripovijetke (izbor)

Slobodan Novak, Mirisi, zlato i tamjan

Milorad Pavić, Hazarski rječnik

6.2.4. Наставни план и програм за Црногорски језик и књижевност у Републици Црној Гори²⁴⁵

Nastavni plan za opštu gimnaziju

A.OBAVEZNI PREDMETI	PRVI RAZRED	DRUGI RAZRED	TREĆI RAZRED	ČETVRTI RAZRED
Crnogorski jezik i književnost	4 sed.	4 sed.	4 sed.	4 sed.

Nastavni program

1. NAZIV NASTAVNOGA PREDMETA

CRNOGORSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

2. ODREĐENJE PREDMETNOGA PROGRAMA

a) Položaj, priroda i namjena predmetnoga programa

Crnogorski jezik i književnost je obavezni četvorogodišnji nastavni predmet u gimnaziji i polaže se na maturalnom ispitu. To je najvažniji opšteobrazovni predmet u osnovnoj i srednjoj školi zato što razvija ukupne intelektualne i psihoemotivne sposobnosti. Vještine koje se razvijaju u okviru ovoga predmeta potrebne su i u svim ostalim predmetima, otud njegov poseban značaj u kurikulumu uopšte.

Predmet se sastoji od dviju podjednako važnih disciplina: nastave jezika i nastave književnosti. U okviru tih dviju oblasti razvija se kultura usmenog i pismenog izražavanja.

Jezik je važna oblast za proučavanje „zbog jedinstvenosti svoje uloge da zagospodari svom širinom ljudske misli i djelovanja“ (D. Kristal). Jezik je oruđe za razmišljanje i samoiskazivanje, prenošenje znanja i formiranje društvenih odnosa, za stvaranje slike svijeta, razmjenu

kulturnih dostignuća i razvoj ličnosti uopšte. Kao mentalni i društveni fenomen, on je osnova humaniteta. Budući da se zasniva na prenošenju riječi u shvatljive zamisli (koncepte), ovaj predmet kroz mnoštvo koncepata koje učenik/učenica ima na raspolaganju i kroz razumijevanje njihovih odnosa doprinosi da učenik/učenica i razmišlja konceptualno.

Kroz nastavu Crnogorskoga jezika i književnosti učenik/učenica se razvija kao samostalna, slobodna, kreativna i kulturna ličnost, svjesna svojega ličnog i nacionalnog identiteta. Učenik/učenica se usmjerava da cijeni vlastitu kulturu i jezik, jezike manjina u svojem okruženju i ukupno jezičko i kulturno nasljeđe čovječanstva.

²⁴⁵ По овом наставном плану и програму настава црногорског језика и књижевности изводи се од школске 2011/12. године (текст програма преузет из: *Црногорски језик и књижевност: I, II, III и IV разред опште гимназије*, Подгорица: Завод за школство, 2011).

Učenik/učenica se osposobljava za jasno, razumljivo, pravilno i funkcionalno *usmeno i pisano sporazumijevanje* u različitim okolnostima. Učenik/učenica ovladava tehnikama čitanja i pisanja, kao i vještinama potrebnim u informatičkome vremenu. Nakon slušanja i čitanja učenik/učenica je u stanju da na osnovu tekstova vrši odabir činjenica, izvodi zaključke, nadograđuje i kritički vrednuje tekst, te da predstavlja ideje na različite načine.

Kroz *nastavu književnosti* učenik/učenica razvija racionalni i emocionalni život, estetska ošućanja, bogati sliku svijeta, produbljuje saznanje o sebi i drugim ljudima, razvija imaginaciju. Učenici/učenice se upoznaju sa svjetskom i nacionalnom književnom umjetnošću, stvaraju čitalačke navike i oblikuju estetski ukus.

Učenik/učenica se osposobljava da jezik i književnost razumije kao sistem znanja i podstiče da samostalno koristi stručnu literaturu i ostale izvore znanja.

b) Broj časova po godinama obrazovanja

Crnogorski jezik i književnost se u sva četiri razreda gimnazije izučava sa po 4 časa sedmično, tj. sa 140 časova godišnje u I, II i III razredu i 128 časova u IV razredu, podijeljenih u 35 radnih sedmica (32 radne sedmice za IV razred).

Pretpostavka je da svi nastavni planovi slijede metodologiju savremenog evropskog školskog sistema koja se zasniva na četrdesetosatnoj radnoj nedelji, odnosno osmosatnom dnevnom opterećenju. Ukoliko se ta metodologija ima u vidu, očekuje se na jednoj strani da se njome postigne rasterećenje učenika/učenica i nastavnika/nastavnice, a na drugoj strani da se ostvari maksimalna radna aktivnost. Slijedeći ta uputstva, predmet Crnogorski jezik i književnost zahtijeva od učenika/učenica i nastavnika/nastavnice 140 (128) časova rada u školi i 70 (64) sati učenja kod kuće.

Specifičnost ovoga predmeta tiče se činjenice da se njegovo izučavanje zasniva na čitanju relativno zahtjevnoga programa lektire. No vrijeme potrebno za čitanje lektire ne ulazi u predviđeni koncept radne nedelje i dnevnog opterećenja. Ono je zasebna cjelina koja se drugačije usvaja, ne uči se u klasičnom smislu, podrazumijeva i elemente zabave i uživanja u tekstu i uz to je individualno profilisana.

U ovome programu nastavi jezika namijenjeno je 40% časova, a nastavi književnosti 60% časova. Kad je riječ o oblicima nastave, časovi se nikad kruto ne dijele na teorijsku i praktičnu nastavu, već se teorija i vježbanja prepliću na svim časovima.

Za svaki razred postoji dio programa koji kreira nastavnik/nastavnica u skladu s potrebama učenika/učenica s kojima radi i u saradnji s lokalnom zajednicom u kojoj se škola nalazi. Taj fond iznosi do 10% ukupnoga broja predviđenih časova. Što se nastave književnosti tiče, to mogu biti djela iz crnogorske književnosti, književnosti iz okruženja ili svjetske književnosti, te značajna književna djela nastala na području lokalne zajednice. U okviru nastave jezika to mogu biti jezički sadržaji u smislu proučavanja govora kraja u kojem se škola nalazi, izrade diferencijalne gramatike i stvaranja rječnika lokalnoga govora i sl. Pomenuti broj časova može se koristiti i za produblјivanje obaveznoga dijela programa.

Prilagođavanje nastave potrebama učenika/učenica i u tom smislu otvorenost programa tiče se, takođe, opsega gradiva, pa se, na primjer, nastavnik/nastavnica može opredijeliti da određeni operativni cilj učenici/učenice savladaju radeći na većem ili manjem broju

djela (na primjer epskih pjesama kad je u pitanju narodna književnost i sl.), ili da čak uvede novo, kritički procijenjeno djelo, na kojem je moguće dostići predviđene standarde znanja.

3. OPŠTI CILJEVI PREDMETNOGA PROGRAMA

Učenici/učenice razvijaju vještinu izražavanja i sporazumijevanja crnogorskim jezikom, birajući formu prikladnu situaciji. Stiču sposobnost da izraze i obrazlože mišljenje, da slušaju, pitaju i odgovore na ono što drugi pitaju, da razumiju značenja neverbalnih poruka.

Vještinu izražavanja i sporazumijevanja učenici/učenice stiču na primjerima različitih neumjetničkih i umjetničkih tekstova koje slušaju, gledaju, čitaju i stvaraju (govore i pišu). Uz nastavnikovo/nastavničko rukovođenje uče se da ih čitaju, razumiju, razlažu, analiziraju i kritički vrednuju. Nakon toga, učenici/učenice su u stanju da sami/same stvaraju slične, usmene i pisane tekstove, razumljive i jezički ispravne.

Učenici/učenice ovladavaju sposobnošću sporazumijevanja standardnim jezikom, znaju njegove principe i normu i koriste je pri sastavljanju usmenih ili pisanih tekstova. Budući da se nastava odvija na reprezentativnim umjetničkim, i neumjetničkim, tekstovima, učenici/učenice formiraju potpunu sliku fonetskih, morfoloških, sintaksičkih i leksičkih struktura crnogorskoga jezika. Učenik/učenica, takođe, ovladava različitim stilskim obrascima i stiče sposobnost adekvatne upotrebe funkcionalnih stilova prilikom govora i pisanja.

Razvijajući vještine komunikacije, učenik/učenica se socijalizuje, postaje svjestan/svjesna mogućnosti da utiče na svoju sredinu i da učestvuje u društvenome životu. Time nastava jezika i književnosti direktno utiče i na formiranje građanske svijesti učenika/učenica.

Kroz nastavu književnosti učenici/učenice se razvijaju u slobodne, kreativne i kulturne ličnosti, kritičkoga uma i oplemenjenoga jezika. Nastava književnosti osobito utiče na razvoj moralnih vrijednosti, na bogatstvo misli i osećanja, na uočavanje njihovih nijansi i bogatstva. Učenikov/učeničin mentalni život usložnjava se i oplemenjuje mogućnošću imenovanja, objašnjavanja i vrednovanja veoma složenih pojava.

Na odabranim primjerima iz naše i svjetske književnosti učenici/učenice shvataju osnovne književnoistorijske tokove i razvoj žanrovskih oblika. U okviru književnoga djela učenik/učenica je u stanju da uoči i vrednuje estetske, etičke i saznavne vrijednosti.

U nastavi se, prema mogućnostima, koriste sve vrste video-zapisa i elektronske komunikacije, s namjerom da se i na njihovim primjerima i povodom njih vježba umijeće govorenja i pisanja.

Kroz nastavu književnosti ojačava se samosvijest učenika/učenice, njegov/njen nacionalni i evropski kulturni identitet i svijest o civilizacijskom zajedništvu s drugima.

Učenici/učenice razvijaju strategije samostalnoga rada, čime se osposobljavaju za permanentno učenje. Podstiču se da učestvuju u svim oblicima vannastavnih aktivnosti i takmičenja, da sarađuju u novinama i časopisima, radijskim i televizijskim kućama. Talentovani učenici/učenice podstiču se da sami/same stvaraju književnoumjetničke tekstove.

Učenici/učenice shvataju osobenost svojega jezika, uočavajući sličnosti i razlike sa srodnim jezicima koje govori više različitih nacija, obilježavajući lični, nacionalni i državni identitet svake od njih.

Učenici/učenice se vaspitavaju u pravcu jezičke tolerancije, uvažavanja drugih jezika i jezika manjina.

Učenici/učenice se osposobljavaju da koriste i tehničko-informatičku pomoć prilikom prikupljanja, organizovanja i saopštavanja informacija. Učenik/učenica razumije moć medija i stiče kritički odnos prema njima.

4. SADRŽAJI I OPERATIVNI CILJEVI PREDMETNOGA PROGRAMA

Osnovni cilj nastave Crnogorskoga jezika i književnosti jeste razvijanje četiri aktivnosti sporazumijevanja:

- slušanje (razumijevanje onoga što se sluša);
- govor (jasan, razumljiv i pravilan);
- čitanje (razumijevanje onoga što se čita);
- pisanje (shodno gramatičkoj i pravopisnoj normi, a u okviru različitih funkcionalnih stilova).

Povezivanje i fleksibilnost znanja povećava osposobljenost učenika/učenica za djelovanje u ukupnoj društvenoj sredini. To znači da težište više nije na prenošenju određenih sadržaja, već na razvijanju sposobnosti i vještina (kompetencija), navika i socijalno prihvatljivih osobina ličnosti. Škola, prema tome, nema prevashodno informativnu, već formativnu i socijalizacijsku funkciju.

Težište obrazovnoga programa pomjera se ka ciljevima i krajnjim rezultatima obrazovanja. To podrazumijeva kvalitet, primjenjivost i trajnost stečenih znanja. Učenici/učenice na kraju gimnazijskoga školovanja treba da budu osposobljeni za valjanu komunikaciju na crnogorskome jeziku (usmenu i funkcionalnopismenu).

Operativni ciljevi proizilaze iz opštih ciljeva; usmjereni su na učenika/učenicu. Pokazuju što učenik/učenica treba da nauči, sazna, postigne, može da uradi. Objedinjuju sadržajne (pojmovi, principi, zakonitosti) i procesne ciljeve (razne kognitivne i komunikacijske sposobnosti i kompetencije) i služe kao osnova za definisanje standarda znanja.

Predložene **aktivnosti** proizilaze iz postavljenih ciljeva i upućuju na procese i radnje putem kojih učenik/učenica ostvaruje cilj. Predstavljaju smjernice za nastavnike/nastavnice, nikako striktna uputstva.

U koloni **pojmovi i sadržaji** dati su glavni pojmovi koji upućuju na oblast predmeta koju učenici/učenice treba da savladaju.

Korelacije predstavljaju uputstva i preporuke za ostvarivanje *funkcionalne saradnje* iz predmetnih oblasti u kojima je moguće napraviti logičku vezu i preplitanje od koristi za dostizanje postavljenih ciljeva (horizontalna korelacija). Podrazumijeva se da je za nastavu jezika i književnosti neobično važna i unutarpredmetna povezanost (vertikalna korelacija). Pitanje korelacija veoma je važno didaktičko pitanje jer koncept holističkog obrazovanja stiče sve više pristalica među pedagoškim stručnjacima. Nastavnicima/nastavnicama je ostavljena mogućnost da i sami/same upisuju ostvareni stepen povezanosti s ostalim predmetima i nastavnim sadržajima za koje smatraju da im mogu biti od važnosti u sprovođenju nastavne prakse iz crnogorskoga jezika i književnosti.

Nastavni program podrazumijeva i međunarodno uporedive **standarde znanja**. Oni su osnova za praćenje realizacije ciljeva nastave i provjeravanje i ocjenjivanje postignuća učenika/učenica.

I razred

I nastavna oblast: NASTAVA JEZIKA

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja, čitanja, razumijevanja i analiziranja i stvaranja neumjetničkih tekstova prilagođenih uzrastu.

1.1. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja snimljenih razgovora i samostalnoga pripremanja sličnih razgovora.

Osposobljava se da:

- odredi temu i sagovornika/sagovornicu;
- izdvoji ključne podatke iz teksta;
- kaže da li se razgovor / pregovor završio sporazumom ili ne; u čiju je korist ili na čiju štetu sporazum bio postignut;
- obrazloži svoje mišljenje;
- označi razgovor kao zvaničan /nezvaničan;
- kaže koji govornik je vodio (usmjeravao) razgovor;
- presudi o korektnosti sagovornika/sagovornice;
- s učenicima/učenicama izvede sličan razgovor (može i telefonski).

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenicice:

Nakon prvoga slušanja:

- kazuju ko je razgovarao;
- kazuju o čemu su sagovornici/sagovornice razgovarali/razgovarale ili pregovarali/pregovarale;
- odgovaraju na pitanja nastavnika/nastavnice o značajnim podacima; kazuju da li su se sagovornici/sagovornice informisali/informisale ili pogađali/pogađale;
- kazuju kako se pregovor završio (sporazumom ili ne) i utemelje svoje mišljenje;
- kazuju zašto jeste / nije došlo do sporazuma, tj. ko je odgovoran za to; utemelje svoje mišljenje;
- zaključuju o polaznim i konačnim stavovima oba pregovarača;
- razgovaraju o mogućim sporovima među ljudima (na primjer generacijski).

Nakon drugoga slušanja:

- kazuju da li je razgovor zvaničan ili nezvaničan;
- kazuju kakav je odnos među sagovornicima/sagovornicama (na primjer ravnopravan ili hijerarhijski);
- kazuju kakvo je emotivno stanje sagovornika/sagovornica (na primjer naklonjenost/nenaklonjenost, prijatnost/neprijatnost);
- kazuju koji/koja je od sagovornika/sagovornica vodio/vodila ili usmjeravao/usmjeravala razgovor;
- prosuđuju o uviđajnosti sagovornika/sagovornica, da li je njihov govor riječima i pokretima odgovarajući i sl.;
- razgovaraju o uticaju emocija na stvaranje teksta;
- razgovaraju o čovjekovoj potrebi da ga drugi slušaju i razumiju;
- o razgovoru/pregovoru formiraju svoje mišljenje.

Pripremaju razgovor i tokom razgovora:

- vode računa o gestikulaciji, mimici i o izrazu lica;
- učestvuju u igri uloga; dramatizuju tekst;
- pripremaju pitanja (usmeno/pismeno);
- vježbaju pregovore u manjim grupama

– sagovornici/sagovornice formiraju zajedničko mišljenje, tj. izvještaj o razgovorima i to predstavljaju drugovima/drugaricama u odjeljenju.

1.2. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize govorenih / naglas čitanih /ekranizovanih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih tekstova, i to naučnih tekstova povezanih sa sadržajima drugih nastavnih predmeta (na primjer hemija, fizika, biologija, matematika, geografija, istorija; opis procesa, postupka...)

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- usmeno i pismeno odgovori na pitanja nastavnika/nastavnice o sadržaju teksta;
- u tekstu uoči ključne pojmove i s njima povezane važne podatke i upiše ih u pripremljenu pojmovnu mapu;
- izradi plan izlaganja, sam/sama govorno nastupi uz pisanu pripremu;
- govori jasno, pravilno i razumljivo vodeći računa o intonaciji, tempu i dikciji;
- u govoru koristi osnovno i preneseno značenje riječi, kao i uopšteno i konkretno značenje riječi;
- saopštava događaje i doživljava vodeći računa o stilskom izrazu.

1.2. Aktivnosti: Nakon slušanja:

- pišu odgovore koji sadrže značajne informacije;
- sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke, uočavaju i odvajaju bitne od nebitnih;
- ključne pojmove i s njima povezane važne podatke unose u pripremljenu pojmovnu mapu;
- ponove tekst (tj. usmeno/pismeno prezentuju popunjenu pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima, razmišljanjima i sl.;
- sami/same dopune tekst (na primjer pripovjednim tekstovima predvide nastavak ili kraj);
- sami/same govorno nastupaju (s unaprijed pripremljenom temom):
- prije govornoga nastupa sami/same razmišljaju što bi sve mogli/mogle da kažu o temi i izrađuju plan izlaganja;
- iz različitih izvora traže podatke koji im nedostaju i upisuju ih u plan izlaganja, pretvarajući ga u pismenu osnovu govornoga nastupa (podsetnik);
- tokom govornoga nastupa samostalno govore uz pomoć podsetnika, jasno i prirodno;
- nakon govornoga nastupa slušaoci/slušateljke kazuju svoje mišljenje o nastupu.

1.3. Operativni ciljevi: Razumije značaj i namjenu zvaničnih i nezvaničnih tekstova i samostalno čita i piše:

- oglas;
- čestitku;
- pozivnicu;
- zahvalnicu;
- pismo (zvanično i nezvanično).

Osposobljava se da:

- odredi pošiljaoca i primaoca, kao i emotivne i društvene odnose među njima;
- odredi namjeru pošiljaoca i način na koji se obraća primaocu;
- odredi tekst kao zvaničan ili nezvaničan;
- sam/sama napiše sličan nezvanični i zvanični tekst, pri čemu poštuje osnove znanja oblikovanja zvaničnih i nezvaničnih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

1.3. Aktivnosti: *Nakon prvoga čitanja:*

- kazuju ko piše tekst, kome je namijenjen i u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale;
- objašnjavaju kakav je društveni i emotivni odnos između onoga kome je tekst namijenjen i onoga ko je pisao;
- u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to zaključili/zaključile;
- saopštavaju što pošiljalac očekuje od onoga ko pošiljku prima, tj. zašto mu šalje tekst, i tekstom potvrđuju svoje mišljenje; prosuđuju da li su izrazi u tekstu primjereni ili ne i, ako treba, zamjenjuju ih.

Nakon ponovnoga čitanja:

- saopštavaju svoje mišljenje o tome kako će se primalac teksta odazvati, obrazlažu ga;
- određuju osnovne elemente spoljne oblikovanosti zvaničnih i nezvaničnih tekstova;
- u odgovarajućim okolnostima (npr. praznici, izleti, priredbe) sami/same stvaraju slične tekstove, vodeći računa o čitljivosti, lijepome i pravilnom pisanju;
- pišu tekstove za odjeljenjske novine, bilten...;
- izrađuju školski „oglasnik“.

1.3. Pojmovi – sadržaji:

- oglas
- čestitka
- zahvalnica
- pismo (zvanično i nezvanično)

1.5. Operativni ciljevi: Razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize neumjetničkih tekstova (naučnih i publicističkih) i sposobnost da samostalno piše tekstove (na primjer opis procesa, postupka, prostora, događaj, doživljaj..).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta i obradi ih u okviru pojmovne mape;
- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom;
- odredi je li tekst umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika;
- izradi plan izlaganja;
- uočava i razumije upotrebu različitih stilova u tekstovima različitih vrsta;
- pravilno upotrebljava principe komponovanja pismenoga sastava (jedinstvo, odabiranje, skladnost, proporcija, izrazitost, raznovrsnost);
- primjenjuje pravila kompozicije teksta
- cjeline u tekstu ističe paragrafima;
- stilizuje napisani tekst;
- piše narativni i deskriptivni tekst;
- razlikuje naraciju od deskripcije (naraciju vezuje za pričanje događaja, a deskripciju za opisivanje pejzaža, eksterijera, enterijera, postupka, procesa).

1.5. Aktivnosti: Čitaju kratke neumjetničke tekstove.

Nakon čitanja:

- objašnjavaju značenje nepoznate riječi u kontekstu, pogledaju u rječnik/leksikon;

– tokom čitanja podvlače značajne podatke i upisuju ih u pojmovnu mapu.

Nakon ponovnoga čitanja:

- usmeno / pismeno ponove tekst (tj. prezentuju pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje o tekstu;
- pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst;
- u tekstu traže zahtijevani podatak, kao i u netekstualnome dijelu (sheme, tabele, grafikoni...) i objašnjavaju ih;
- objašnjavaju razliku između književnoumjetničkoga i naučnog stila;
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- određuju da li je tekst objektivan ili subjektivan i formiraju svoje mišljenje;
- subjektivni tekst pretvaraju u objektivni.

Sami/same pišu tekstove:

- pripovijedaju o životu osobe koju su sami/same odabrali/odabrale;
- opisuju radni postupak / igru / sport i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- komentarišu tekst / knjigu / film i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- pripovijedaju o događaju po sopstvenome izboru.

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli napisati i izrađuju plan teksta;
- u različitim izvorima traže podatke i upisuju ih u plan teksta;
- na osnovu plana smišljaju i kreiraju određenu vrstu teksta.

U toku pisanja:

- koriste podatke iz plana teksta;
- vode računa o kompoziciji teksta (cjeline u tekstu ističu paragrafima);
- na kraju teksta navode izvore;
- za kraći tekst (zanimljiv muzički / sportski događaj) smišljaju što više naslova i kroz razmjenu ideja i mišljenja dolaze do jednoga naslova.

Nakon pisanja:

- pročitaju tekst i ispravljaju sadržajne, gramatičke i pravopisne greške;
- procjenjuju razumljivost teksta;
- prepisuju tekst, pri čemu vode računa o njegovoj spoljašnjoj oblikovanosti i čitljivosti;
- svoj tekst upoređuju s radovima drugova/drugarica iz odjeljenja i procjenjuju ga.

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost razumijevanja jezika kao sredstva komunikacije.

Osposobljava se da razumije:

- jezik kao sistem znakova koji se ostvaruje kroz govor i pismo;
- značaj jezika za komunikaciju i njegovu moć u odnosu na druge načine sporazumijevanja;
- funkcije jezika;
- prirodu, porijeklo i osobine jezika;
- pojam *metajezik*;
- da se jezičke pojave izučavaju u dijahroniji i sinhroniji;
- da jezici nastaju i nestaju.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- objašnjavaju jezik kao psihološku, biološku i sociološku pojavu;
- izabranu temu ili pojam pokušavaju da objasne, tj. prikažu gestikulacijom i mimikom, a onda porede s pisanim ili izgovorenim tekstom;

- porede s drugim načinima sporazumijevanja.

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost razgovjetnoga i prirodnoga govora, postepeno usvaja jezičke norme crnogorskoga jezika, kao i sposobnost prepoznavanja nestandardnih jezičkih varijeteta i njihova otklanjanja u govoru i pisanju.

Osposobljava se da razumije:

- kako se normira jezik, što je norma, a što standardizacija;
- razliku između standardnoga i književnog jezika;
- da norma može biti ortoepska, ortografska, morfološka, sintaksička i leksička;
- da u jezičkoj normi dolazi do promjena i da je norma dogovor.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- prepoznaju dijalekatska odstupanja u usmenom i pisanom tekstu i upoređuju ih s jezičkom normom;
- normiraju nenormirane (dijalektom pisane) tekstove;
- u normiranju tekstova dosljedno primjenjuju ortoepska, ortografska, morfološka, sintaksička i leksička pravila;
- pronalaze zadate odrednice u rječnicima i Pravopisu.

3.1. Operativni ciljevi: Osposobljava se da:

- prepozna i objasni jezičko raslojavanje;
- prepoznaje i razumije kako nastaju: sociolekti (žargon, argo, sleng, šatrovački govor); idiolekti; varijante i dijalekti; funkcionalni stilovi (naučni, razgovorni, administrativni, književni i publicistički);
- razlikuje funkcionalne stilove vezujući ih za određene tekstove;
- razumije zašto se za pisanje različitih vrsta tekstova primjenjuju različiti stilovi;
- samostalno piše tekst publicističkim stilom.

3.1. Aktivnosti:

- Čitaju tekstove s dijalekatskim izrazima;
- uočavaju i izdvajaju dijalekatska odstupanja, analiziraju, upoređuju, uočavaju razlike u odnosu na jezičku normu;
- koriste rječnik žargona i slenga;
- pišu lekseme za rječnik žargona svoje generacije;
- čitaju tekst pisan razgovornim stilom i umjetnički tekst, obraćaju pažnju na tempo izgovora, intonaciju, naglašavanje riječi ili grupe riječi;
- vježbaju razgovorni stil, simuliraju razgovor na stanici, ljetovanju, preko telefona;
- upotrebljavaju sleng, a zatim normiraju;
- pronalaze i upoređuju tekstove pisane različitim stilovima;
- komentarišu stilske razlike;
- nalaze primjere umjetničkoga dijaloga i razgovornog stila u umjetničkome djelu.

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost razumijevanja istorijskoga razvoja jezika.

Osposobljava se da:

- imenuje književne jezike do XIX vijeka (staroslovenski, redakcije staroslovenskog jezika s posebnim osvrtom na zetsku redakciju, i ruskoslovenski);
- prepozna istorijske promjene u jeziku;
- imenuje najstarije pisane spomenike;
- prati porijeklo slovenskih jezika;

- prepoznata jezičku grupu kojoj pripada crnogorski jezik i njemu srodni jezici,
- razumije i objašnjava savremenu jezičku situaciju.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- iz enciklopedija i drugih izvora pronalaze tekstove pisane nekim od starih književnih jezika, uočavaju grafeme, ornamentiku, inicijale (na primjer Oktoih)
- prepoznaju (ukoliko mogu) riječi bliske današnjim oblicima, upoređuju ih (na primjer poslanice), pronalaze sličnosti i razlike.

4. Pojmovi – sadržaji:

- književni jezici do XIX vijeka
- pisani spomenici
- zetska redakcija staroslovenskoga jezika
- slovenski jezici

4. Korelacija:

Istorija (istorijske prilike od IX do XIX vijeka)

Likovna umjetnost

Istorija civilizacija

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije mjesto, ulogu i značaj nauke o jeziku (lingvistike) i njenih disciplina (fonetika i fonologija, morfofonologija, morfologija, sintaksa, leksikologija, stilistika i semantika) za proučavanje i poznavanje jezika kao sistema, kao i predmet njihova proučavanja.

5. Pojmovi – sadržaji:

- nauka o jeziku i njene discipline
- fonetika i fonologija (glasovni sistem)
- morfofonologija

5. Korelacija:

Geografija (migracije)

Psiholingvistika

Sociolingvistika

Fizičko vaspitanje (ispravno držanje tijela)

Strani jezici (termini: argo, žargon /francuski/, sleng /engleski/)

Strani jezici (na primjer speling u engleskome jeziku)

Strani jezici – pravopisna pravila (od prvoga razreda, koliko je moguće, uvoditi elemente uporedne gramatike crnogorskoga i prvoga, odnosno drugog stranog jezika, radi transfera znanja)

5.1. Operativni ciljevi: Osposobljava se da razumije artikulaciju glasa i klasifikuje glasove prema izgovoru, po mjestu tvorbe i po zvučnosti.

5.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- artikulišu glasove i na osnovu izgovorenoga uočavaju ulogu govornih organa u proizvodnji glasa;
- razvrstavaju glasove po mjestu tvorbe i izgovora;
- razvrstavaju glasove po zvučnosti.

5.2. Operativni ciljevi: U riječima uočava glasovne promjene, imenuje ih i pravilno upotrebljava u govoru i pisanju (jednačenje konsonanata po zvučnosti, jednačenje konsonanata po mjestu tvorbe, gubljenje konsonanata, prva, druga i treća palatalizacija, jotacija, promjena *l* u *o*, nepostojano *a*, umetnuto *a*, asimilacija i disimilacija vokala – progresivna i regresivna, prijevoj vokala i pokretni vokali);

- uočava i razumije odstupanja od pravila kod glasovnih promjena;

- uočava da osim vokala slogotvorni mogu biti *r, l, lj, n, m, s*.

5.2. Aktivnosti:

- U odabranome tekstu prepoznaju riječi u kojima se izvršila glasovna promjena, objašnjavaju i daju primjere.
- povezuju znanja sa primjerima figura dikcije i fonetskih „poigravanja“;
- rastavlja riječ na slogove i uočava da slogotvorni mogu biti *r, l, lj, n, s, m*.

5.3. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razgovjetnog i prirodnog govora, usvaja jezičke norme (standardni jezik) i primjenjuje ih u usmenoj i pisanoj komunikaciji:

- razumije akcenatski sistem (vrste akcenta, mjesto akcenta, izgovor akcenta, distinktivna funkcija akcenta, proklitike i enklitike, rečenični akcentat);
- razumije pravila standardne akcentuacije;
- uočava razlike u akcentovanju na nivou dijalekta, jezika srodnih crnogorskome (srpski, hrvatski i bosanski jezik), kao i u stranim jezicima.

5.3. Aktivnosti:

- Zapažaju akcenat rečenice, akcenatske cjeline u rečenici, uočavaju da su neke riječi u rečenici naglašene, a neke ne (i koje), te da riječ može imati samo jedan akcenat;
- vježbaju jasan i prirodan govor poštujući jezičku normu (pravilan akcenat i dr.);
- u riječi pronalaze naglašeni slog;
- upoređuju mjesto akcenta u standardnom jeziku i nestandardnim izrazima lokalnoga govora;
- uočavaju i izdvajaju riječi u kojima akcenat prelazi na prijedlog i neakcentovane riječi;
- u rečenici prepoznaju nenaglašene duge slogove;
- zapaža silaznu i uzlaznu intonaciju u dugim slogovima;
- pronalaze mjesto akcenta u riječi i određuju njegov kvalitet;
- uočavaju i razumiju razliku između kratkosilaznoga i kratkouzlaznoga akcenta;
- uočavaju genitivne dužine kao važan činilac značenja riječi i prenošenje akcenta na proklitiku,
- uočavaju i navode razliku između akcenta u standardnome jeziku i lokalnom govoru;
- slušaju audio-zapise dijalekta / lokalnoga govora koje su sami/same napravili/napravile, uočavaju dijalekatska odstupanja i upoređuju ih s jezičkom normom.

5.3. Pojmovi – sadržaji:

- akcenatski sistem
- proklitike
- enklitike

6. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje i primjenjuje pravopisna pravila.

Osposobljava se da pravilno piše:

- veliko slovo (odredbeni djelovi uz strana prezimena, latinski nazivi biljaka i životinja, nazivi institucija, društava, saveza, političkih partija, crkava, vjerskih zajednica, gradskih četvrti, bulevara, djelova naseljenih mjesta, praznika, opšteprihvaćena simbolična imena za određene geografske pojmove; imenice *sunce, zemlja, mjesec*);
- malo slovo (zajedničke imenice, prisvojni pridjevi, književni i umjetnički pokreti, periodi u književnosti, nazivi pripadnika/pripadnica pokreta i pravaca, pripadnika/pripadnica religija, imena stručnjaka);
- skraćenice (s tačkom, bez tačke, latinske skraćenice, skraćenice višechlanih naziva);

- ijekavske oblike riječi;
- koristi pravopisne priručnike;
- razumije i primjenjuje principe fonetskog i etimološkog pravopisa.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pišu po diktatu i provjeravaju tačnost zapisa;
- ispravljaju tekstove s greškama;
- koriste jezičke priručnike (pravopis, gramatiku, rječnik);
- pišu tekstove s ijekavskim oblicima riječi.

6. Pojmovi – sadržaji:

- pravopisna pravila

II nastavna oblast: NASTAVA KNJIŽEVNOSTI

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša / čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove; razvija sposobnost razumijevanja književnosti kao umjetnosti.

Osposobljava se da:

- razumije i koristi pojmove: *književnost, beletristika, literatura, pjesništvo*;
- razumije prirodu književnosti kao umjetnosti i njenu vezu s drugim umjetnostima;
- uoči razliku između umjetnosti prema izražajnim sredstvima;
- razumije značaj književnosti za individualni razvoj pojedinca i društva (moralni, saznajni i estetski);
- uočava potrebu proučavanja književnosti s aspekta teorije, istorije i kritike;
- razumije da se prva proučavanja književnosti vezuju za Aristotela i Platona;
- razumije podjelu književnosti po postanku.

1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- slušaju snimke teksta književnoga djela, muzičkog djela, gledaju likovno / vajarstvo / arhitektonsko djelo, balet, pozorišnu predstavu, film i razgovaraju o specifičnostima pojedinih oblika umjetničkog izražavanja;
- čitaju književnoumjetnički tekst;
- uočavaju i bilježe suštinske odlike književnoumjetničkog teksta.

1. Pojmovi – sadržaji:

- književnost

1. Korelacija:

Likovne umjetnosti

Muzička umjetnost (specifičnosti različitih umjetnosti i njihove sličnosti)

1.1. Operativni ciljevi: Sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe i u odnosu na njih stvara usmene i pisane tekstove.

Osposobljava se da:

- usmeno i pismeno izrazi svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- ukaže na etičke i saznajne vrijednosti djela;
- izražajno napamet kazuje jedan kraći književni tekst, čime dokazuju sposobnost estetskog doživljaja i interpretacije;
- pripremi i realizuje govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- napiše tekst o pročitanome djelu (opiše lik, izloži radnju, komentariše djelo i načini osnovnu književnu analizu);

– napiše literarni tekst o svojem doživljaju književnoga djela, dnevnik čitanja ili kraći prikaz pročitana djela.

1.1. Aktivnosti:

- Analiziraju književnoumjetnički tekst izdvajajući njegove osnovne karakteristike (književni rod, vrsta, tema, likovi i sl.);
- saopštavaju svoj doživljaj djela i objasne ga,
- govore svoje mišljenje o djelu i argumentuju ga tekstom;
- pisano izražavaju svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- izražajno kazuju napamet naučeni tekst;
- pripremaju i realizuju govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- pišu tekst o pročitano djelu;
- bilježe svoje asocijacije na osnovu književnoga teksta;
- pišu dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitana djela.

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost recepcije književnoga djela i razumije:

- odnos autor – djelo – čitalac;
- tok stvaralačkoga procesa;
- neophodnost proučavanja strukture djela i njegove slojevitosti (značenje, zvučanje, ideje i predmetnosti);
- i koristi književnoteorijske pojmove (*tema, motiv, fabula, kompozicija, lik, siže, naracija, narator, forme pripovijedanja, retardacija, retrospekcija, motivacija, tačka gledišta*);
- pravilnu upotrebu pojmova *lik, lice, ličnost, karakter, junak, tip*;
- načine prikazivanja vremena, prostora i zbivanja u djelu.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- objašnjavaju trougao autor – djelo – čitalac i prepoznaju sebe u tome odnosu;
- u književnome tekstu uočavaju sloj zvučanja, značenja, ideja i predmetnosti;
- strukturne elemente djela imenuju književnoteorijskim pojmovima;
- u tekstu djela označavaju fabulu, motive, retardaciju, retrospekciju, epizode, digresije;
- sami/same dolazi do tražene informacije (u rječniku književnih termina, priručniku iz teorije književnosti, na Internetu);
- u paru ili manjim grupama istražuju značenja književnoga teksta;
- prenose neumjetnički tekst (novinski članak, na primjer) u stihove i uočavaju efekte.

2. Pojmovi – sadržaji:

- književno djelo
- tema
- motiv
- fabula
- kompozicija
- lik
- siže
- naracija
- narator
- forme pripovijedanja
- retardacija

- retrospekcija
- motivacija
- tačka gledišta
- lice
- ličnost
- karakter
- junak
- tip

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije da je književno djelo tvorevina jezika i objašnjava suštinu pjesničkoga jezika, uočava:

- osobine pjesničkoga jezika (konkretnost, emocionalnost, ritmičnost, punoću i smisao značenja);
- razliku između pjesničkoga jezika i jezika svakodnevne upotrebe;
- da riječ u književnome djelu dobija novi smisao, odnosno da uz osnovno ima i preneseno značenje.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u književnome tekstu uočavaju svojstva pjesničkoga jezika;
- na primjeru objašnjavaju razliku između pjesničkoga jezika i jezika svakodnevne upotrebe;
- objašnjavaju osnovno i preneseno značenje riječi na primjeru.

3. Pojmovi – sadržaji:

- pjesnički jezik

3.1. Operativni ciljevi: Stilske figure prepoznaje kao sredstva stilskog izraza i kao odliku pjesničkoga jezika. Osposobljava se da:

- prepozna stilske figure i objasni njihovu umjetničku funkciju;
- shvata da se umjetnička funkcija ostvaruje izborom riječi (metafora, metonimija, personifikacija, sinegdoha, eufemizam, epitet, alegorija, simbol), povezivanjem riječi i misli (poređenje, antiteza, hiperbola, litota, gradacija, ironija, paradoks), kombinacijom riječi (inverzija, elipsa, asindeton, polisindeton) i glasovnim sklopom riječi (asonanca, aliteracija, onomatopeja, anafora, epifora, simploha, anadiploza);
- stilsku figuru povezuje sa stilom djela, pisca, razdoblja.

3.1. Aktivnosti:

- Prepoznaju, definišu i ukazuju na umjetničku funkciju stilskih figura;
- sami/same koriste stilske figure i procjenjuju njihovu vrijednost;
- pronalaze odrednice u teoriji književnosti i rječniku književnih termina.

3.1. Pojmovi – sadržaji:

- stilske figure (metafora, metonimija, personifikacija, sinegdoha, eufemizam, epitet, alegorija, simbol, poređenje, antiteza, hiperbola, litota, gradacija, ironija, paradoks, inverzija, elipsa, asindeton, polisindeton, asonanca, aliteracija, onomatopeja, anafora, epifora, simploha, anadiploza)

3.2. Operativni ciljevi: Versifikaciju povezuje s poezijom i stihom. Osposobljava se da:

- poznaje najčešće stihove u našoj poeziji (narodna – epski i lirski deseterac, osmerac, stih bugarštice; umjetnička – sedmerac, osmerac, devetarac, deseterac, jedanaesterac, dvanaesterac, heksametar);
- objašnjava razliku između vezanog i slobodnoga stiha;

- poznaje vrste strofa (distih ... decima) i rime (ukrštena, parna, obgrljena; muška, ženska, dečija);
- određuje cezuru i njen uticaj na ritam pjesme;
- objašnjava umjetničku funkciju opkoračenja i refrena;
- poznaje i objašnjava stalne lirske oblike (sonet).

3.2. Aktivnosti:

- Određuju vrstu stiha (prema broju slogova) i da li je vezan ili nije;
- određuju vrstu rime i njen uticaj na zvukovni sloj pjesme;
- uočavaju opkoračenje i refren i objašnjavaju njihov uticaj na ritam;
- objašnjavaju uticaj stiha, cezure i rime na ritam pjesme;
- demonstriraju principe naše versifikacije na primjerima;
- nalaze muzičku podlogu za lirsku pjesmu po izboru.

3.2. Pojmovi – sadržaji:

- versifikacija

3.3. Operativni ciljevi: Stil povezuje s načinom pisanja i izražavanja vezujući ga za pisca, djelo, epohu, književnu školu. Razumije da je:

- stil način na koji se što obavlja, da postoji u svakodnevnome životu, ali i u umjetnosti;
- nauka o stilu – stilistika, te da ona proučava izraz pojedinca i pokušava da opiše sredstva i postupke jezičkog izražavanja.

3.3. Aktivnosti:

- Karakterišu stil pjesme, priče i pokušavaju ga vezati za pisca ili epohu.

3.3. Pojmovi – sadržaji:

- stil

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije podjelu književnosti na rodove.

Osposobljava se da:

- razumije posebnosti rodova, uočava sličnosti i razlike;
- uoči i razumije povezanost i pripadnost djela određenome rodu.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- Književno djelo vezuju za književni rod i objašnjavaju svoj izbor.

4. Pojmovi – sadržaji:

- književni rod

4.1. Operativni ciljevi: Razumije pojam i značenje književne vrste. Osposobljava se da:

- razumije književnu vrstu kao grupu sličnih djela u kojima se ponavljaju neke stalne osobine;
- prepozna i karakteriše književne vrste.

4.1. Aktivnosti:

- Određuju kojoj književnoj vrsti pripada djelo i činjenično obrazlažu;
- navode, na primjeru, sličnosti i razlike književnih vrsta.

4.1. Pojmovi – sadržaji:

- književna vrsta

4.2. Operativni ciljevi: Liriku kao književni rod vezuje za ošćenje i subjektivni doživljaj onoga što je predmet pjevanja.

Osposobljava se da:

- za liriku vezuje ošćenost, subjektivnost, neposrednost, maštovitost;
- liriku doživi kao spoj zvuka riječi i njezina značenja;
- prepozna i objasni lirske vrste.

4.2. Aktivnosti:

- Ostvaruju pristup lirskome djelu;
- prepoznaju lirski tekst i činjenično potkrepljuju svoju tvrdnju;
- u lirskom tekstu pronalaze i ukazuju na osobine lirike;
- objašnjavaju zvukovni sloj lirske djela i *lirsko ja*;
- prepoznaju lirske vrste.

4.2. Pojmovi – sadržaji:

- lirika

4.2.1. Operativni ciljevi: Čita/slušava lirsku pjesmu i doživljava i razumije je kao osnovni vid lirske izraza.

Osposobljava se da:

- iznese svoj doživljaj lirske pjesme;
- objasni strukturu lirske pjesme;
- uoči odlike lirske pjesme (kratkoća, nefabularnost, emocionalnost, misaonost, deskriptivnost, subjektivnost);
- svrstava lirske pjesme po tematskom kriterijumu (ljubavna, rodoljubiva, opisna, socijalna, misaona), formalnoistorijskome kriterijumu (himna, oda, elegija, ditiramb, epigram, epitaf, idila),
- određene lirske vrste vezuje za književne epohe
- (psalam, sonet, haiku, pjesma u prozi).

4.2.1. Aktivnosti:

- Slušaju izražajno čitanje pjesme (audio-zapis);
- analiziraju lirsku pjesmu i ukazuju na njenu strukturu, kompoziciju, motive;
- razvrstavaju lirske pjesme po tematskom, istorijskom, vremenskom kriterijumu;
- u pjesmi pronalaze motive na osnovu kojih određuju vrstu.

4.2.1. Pojmovi – sadržaji:

- lirska pjesma

4.3. Operativni ciljevi: Čita/slušava i razumije epiku kao književni rod koji teži objektivnome prikazivanju događaja, pojava i ličnosti.

Osposobljava se da:

- razumije funkcije širine epskoga kazivanja;
- razumije i razlikuje epske vrste u stihu (ep, epska pjesma) i prozi (pripovijetka, novela, roman) i objašnjava njihove karakteristike;
- razumije funkciju retardacije, retrospekcije, epizode, digresije, ponavljanja u strukturi epskoga djela;
- na primjeru epskoga djela uočava i razumije oblike kazivanja:
- opisivanje (portret, pejzaž, enterijer, eksterijer);
- naracija (u prvom licu, u trećem licu);
- hronološko i retrospektivno;
- monolog, dijalog, unutrašnji monolog i polilog.

4.3. Aktivnosti:

- Čitaju epsko djelo i navode njegove karakteristike, slušaju izražajno čitanje odlomka (audio zapis) i govore o svome doživljaju teksta;
- objašnjavaju širinu kazivanja u epskome djelu;
- analiziraju epsko djelo i objašnjavaju njegove strukturne elemente;
- prepoznaju epske vrste, navode njihove karakteristike i svoj iskaz činjenično potkrepljuju primjerima;
- govore i čitaju ono što su unijeli u dnevnik čitanja i objašnjavaju princip selekcije;

- komentarišu sopstvene radove i radove drugih učenika/učenica;
- objašnjavaju postupke likova i njihove crte, sagledavajući ih iz različitih uglova i argumentuju svoje stavove;
- izlažu rezultate svoje analize.

4.3. Pojmovi – sadržaji:

- epika

4.3.1. Operativni ciljevi: Čita/slušaj epsko-lirska književna djela.

Osposobljava se da:

- u djelu prepozna epske i lirske elemente;
- razumije da postoji žanrovsko ukrštanje,
- baladu, poemu i romansu prepoznaje kao lirsko-epske vrste;
- u tekstu djela označi epsko, lirsko i dramsko.

4.3.1. Aktivnosti:

- Gledaju snimak pozorišne predstave ili TV drame rađene po motivima balade, poeme (Hasanaginica);
- čitaju / slušaju baladu, poemu, romansu (može audio-zapis);
- izlažu lirski i epski plan pjesme upoređujući je s lirskom pjesmom;
- dramatizuju poemu, baladu;
- prave motivsko-tematsku i idejnu paralelu s *Banović Strahinjom* i dramatizuju epsku pjesmu;
- pripremaju, izrađuju i realizuju projektne i istraživačke zadatke vezane za baladu, poemu, romansu.

4.3.1. Pojmovi – sadržaji:

- epsko-lirske vrste

4.3.2. Operativni ciljevi: Razumije epske tvorevine jednostavnije strukture i sadržine.

Osposobljava se da:

- prepozna jednostavne prozne vrste (bajka, basna, legenda, anegdota, poslovice, zagonetka, saga, mit, vic, maksima, sentencija),
- razumije njihov sadržaj, estetsku i književnu vrijednost.

4.3.2. Aktivnosti:

- Dati tekst povezuju s odgovarajućom vrstom i činjenično obrazlažu;
- pronalaze i tumače tekstove kraćih epskih oblika.

4.3.2. Pojmovi –sadržaji:

- jednostavni epski oblici

4.3.3. Operativni ciljevi: Razumije da se u proznoj formi javljaju i djela koja sadrže elemente i književnog i naučnog.

Osposobljava se da:

- prepozna ta djela (putopis, memoari, biografija, autobiografija, dnevnik, feljton, reportaža, esej, rasprava, polemika, studija, monografija);
- ukaže na njihove osobnosti i jasno ih odvoja od pisanih za potrebe svakodnevnog komunikacije (biografija, dnevnik, reportaža).

4.3.3. Aktivnosti:

- Obrazlažu naučno-književne vrste na primjerima;
- u tekstu odjeljuju književne i naučne činjenice i komentarišu simbiozu književnoga i naučnoga.

4.3.3. Pojmovi – sadržaji:

- književno-naučne vrste

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije dramu kao rod čije je djelo namijenjeno prvenstveno izvođenju na pozorišnoj sceni.

Osposobljava se da:

- dramsko djelo vezuje za scenu;
- čitanje dramskoga djela doživljava kao posredni vid komunikacije;
- poznaje strukturu dramskoga teksta (didaskalije, popis lica, tekst koji govore lica) i dramske radnje (ekspozicija, zaplet, kulminacija, peripetija, rasplet);
- objašnjava spoljašnju kompoziciju drame (čin, pojava, scena);
- poznaje dramske vrste (tragedija, komedija, drama u užem smislu), njihov historijski razvoj i osobine;
- poznaje i dramske forme poput melodrame, farse, opere i operete;
- shvati ulogu monologa, dijaloga i replike u drami;
- objašnjava prenošenje dramskoga djela na pozorišnu scenu (dramaturg/dramaturkinja, reditelj/rediteljka, glumci/glumice, scenograf/scenografkinja, scena, kostimograf/kostimografkinja, inspicijent/inspicijentkinja, majstor svijetla, afiš, plakat).

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- gledaju pozorišnu predstavu ili njen snimak i komentarišu utiske;
- vježbaju preuzimajući ulogu reditelja/rediteljke, scenariste/scenaristkinje, glumca/glumice...;
- vježbaju mimiku, pokrete, gestikulaciju;
- pišu mali scenario ili igrokaz, tj. adaptiraju dramski tekst za scenu;
- raščlanjuju strukturu i kompoziciju dramskoga djela;
- prepoznaju dramske vrste i karakterišu ih;
- u dramskoj radnji određuju etape;
- obilježavaju u tekstu monolog, dijalog, remarke;
- prave razliku između lika, ličnosti, tipa, karaktera;
- stečena znanja o drami primjenjuju na dramskom tekstu.

5. Pojmovi – sadržaji:

- drama

6. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije periodizaciju književnosti s historijskog aspekta; razumije društveno-historijske okolnosti i njihov uticaj na autora i nastanak djela.

Osposobljava se da:

- uoči povezanost društvenih promjena i pojave novih stilskih oblika u kulturi i umjetnosti;
- zapaža elemente stila određene epohe u djelima savremene kulture i umjetnosti;
- razumije da književnost u sebi sadrži duh vremena, ali i univerzalne vrijednosti;
- da u djelu prepozna duh vremena i njegov uticaj na poetiku djela;
- stvori predstavu kulturnog modela prostora na kojem je nastala određena književnost;
- u odabranim djelima prepoznaje i objašnjava poetiku epohe, opšte književne simbole i motive.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- prave shematski prikaz književne periodizacije (pano);
- bilježe termine *književna epoha* i *stilaska formacija* i najvažnije napomene iz rječnika književnih termina.

6. Pojmovi – sadržaji:

- književna periodizacija

6. Korelacija:

Istorija

6.1. Operativni ciljevi: Sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe.

Osposobljava se da:

- na primjeru određenoga teksta odredi književni rod (lirika, epika, drama) i književnu vrstu;
- formuliše temu djela i razloži ga na manje tematsko-motivske cjeline,
- objasni svojstva pjesničkoga jezika;
- u lirskom tekstu uoči i izdvoji najfrekventnije stilske figure, odredi cezuru, vrstu strofe, stiha i rime;
- kompozicionu organizaciju pjesme dovede u vezu s njenim smislom (efekti ponavljanja, raspored pjesničkih slika);
- uoči odlike strukturnih elemenata epskoga prostora, vremena i zbivanja;
- razlikuje termine: *sadržaj*, *fabula* i *siže*;
- sažeto izloži fabulu djela i ukaže na epizode i digresije;
- razumije i razlikuje motiv i motivaciju;
- uoči razliku između epike u stihu i epike u prozi;
- uoči i istakne etičke i saznanje vrijednosti djela.

6.1. Aktivnosti:

- Čitaju književno djelo;
- analiziraju djelo samostalno, u paru ili grupi;
- saopštavaju svoja zapažanja u odnosu na rod i vrstu kojoj djelo pripada i svoje mišljenje obrazlože;
- saopštavaju svoja zapažanja o strukturi djela, njegovoj kompoziciji i ostalim elementima i svoje mišljenje obrazlože;
- formu djela povezuju s njegovom sadržinom i to objašnjavaju,
- objašnjavaju specifičnosti pojedinih književnih vrsta u odnosu na epohu kojoj pripadaju;
- iznose i ilustruju svojstva pjesničkoga jezika izdvajajući najfrekventnije stilske figure.

6.2. Operativni ciljevi: Sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe i u odnosu na njih stvara usmene i pisane tekstove.

Osposobljava se da:

- usmeno i pisano izrazi svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- napravi književnu paralelu, zasnovanu na kontrastnim odlikama književnih epoha ili na motivsko-tematskoj i idejnoj sličnosti djela;
- ukaže na etičke i saznanje vrijednosti djela;
- izražajno napamet kazuje jedan kraći književni tekst, čime dokazuje sposobnost estetskoga doživljaja i interpretacije;
- pripremi i realizuje govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- napiše tekst o pročitanom djelu (opiše lik, izloži radnju, komentariše djelo i načini osnovnu književnu analizu);
- napiše literarni tekst o svojem doživljaju književnoga djela, dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitanoga djela.

6.2. Aktivnosti:

- Analiziraju književnoumjetnički tekst izdvajajući njegove osnovne karakteristike (književni rod, vrsta, tema, likovi i sl.);
- saopštavaju svoj doživljaj djela i objasne ga;
- govore svoje mišljenje o djelu i argumentuju ga tekstom;
- pisano izražavaju svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- izražajno kazuju napamet naučeni tekst;
- pripreme i realizuju govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- pišu tekst o pročitanoj djelu;
- pišu dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitanoj djela.

7. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike književnosti staroga vijeka.

Osposobljava se da:

- primijeni historijski i teorijski pristup na religioznom tekstu, na tragediji i epu;
- razumije i objasni svijet homerskoga čovjeka, mnogobožički svijet, trojanski mit, apsurd ratovanja, in medias res, antropomorfizam, homersko pitanje;
- u tekstu tragedije prepozna dramski sukob, tragičnu krivicu, tragičnog junaka, tebanski mit, katarzu, likove, strukturu djela;
- u religioznom tekstu uoči stil, strukturu, alegorijska značenja i motive.

7. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- upoređuju književna djela s djelima likovne i muzičke umjetnosti iste epohe i prave paralelu;
- u djelu pronalaze opšte motive (motiv zmijske, smrti, sna, zagrobnoga života bogova i ljudi);
- opisuju odlike junaka i ukazuju na njegove karakterne crte;
- u fabuli djela uočavaju digresije i epizode;
- nalaze primjere humanističkoga postupanja homerskoga čovjeka;
- u spjevu uočavaju tematske slojeve, kompoziciju, epsku radnju, motivsku strukturu;
- u tragediji Antigona proučavaju odlike tragedije (radnju, strukturu, likove);
- porede tekst Biblije s tekstom Kur'ana;
- gledaju pozorišnu predstavu (tragedija) ili snimak pozorišne predstave;
- gledaju filmove (crtani: Odiseja, Troja, Herkules; igrani: Troja, Jelena Trojanska; o životu i stradanju Isusa Hrista ili film Pod zastavom Muhameda i sl.);
- pišu dnevnik čitanja.

7. Pojmovi – sadržaji:

- književnost staroga vijeka

7. Korelacija:

Istorija (sumersko-vavilonska civilizacija, Heleni i Periklovo doba, semitski narodi na historijskoj sceni, pojava hrišćanstva i islama)

Muzička umjetnost

Slikarstvo

Vajarstvo

Arhitektura

(odgovarajuće epohe)

8. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike srednjovjekovne književnosti.

Osposobljava se da:

- poveže društveno-istorijske prilike sa sadržajem djela;
- uoči razliku između stila antičke i srednjovjekovne književnosti;
- uočava razliku između duhovnih tekstova (hagiografije, pohvale, apokrifa) i svjetovnih tekstova (biografije);
- razumije ljetopis kao književnu vrstu;
- shvati značaj Crnojevića štamarije i Oktoiha za istoriju i kulturu Crne Gore.

8. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pronalaze biblijske motive u srednjovjekovnim tekstovima;
- povezuju situacije iz književnih djela sa svojim vremenom;
- slušaju srednjovjekovnu muziku;
- definišu topeze i opšta mjesta u književnosti srednjega vijeka;
- obilaze mjesta u Crnoj Gori od značaja za srednjovjekovnu književnost (Obod, manastiri i crkve na Skadarskom jezeru, Savina, Medun, Dajbabe, Muzej na Cetinju, Cetinjski manastir, Huseinpašina džamija...);
- u tekstu djela odvajaju književno od istorijskoga;
- stvaraju knjigu o epohi.

8. Pojmovi – sadržaji:

- srednjovjekovna književnost

8. Korelacija:

Istorija (Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići)

Muzička umjetnost (crkvena muzika, psalmodijsko pjevanje, jednoglasje i višeglasje)

Likovne umjetnosti (freskoslikarstvo, arhitektura srednjega vijeka)

8.1. Operativni ciljevi: Uočava i razumije osnovne karakteristike narodne književnosti.

Osposobljava se da:

- shvati kulturni i literarni značaj narodne književnosti;
- razumije proces nastajanja i prenošenja usmene književnosti;
- poznaje Vukov rad na prikupljanju i objavljivanju djela usmene književnosti;
- objasni podjelu i vrste usmene književnosti;
- razumije karakteristike epske pjesme i epa;
- analizira odabrane tekstove uočavajući stilske osobenosti i značenja.

8.1. Aktivnosti:

- Čitaju narodne pjesme;
- uočavaju i saopštavaju odlike epskoga stila na primjerima naše epike,
- traže opšta mjesta;
- uočavaju razlike u odnosu na srednjovjekovnu književnost;
- pronalaze primjere etičke sličnosti s antičkim junacima;
- pronalaze biblijsku simboliku u djelima usmene književnosti,
- stvaraju knjigu o narodnoj književnosti.

8.1. Pojmovi – sadržaji.

- narodna književnost

8.1. korelacija

Istorija

9. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike humanizma i renesanse kao književne epohe.

Osposobljava se da:

- shvati renesansni duh i misao renesansnoga čovjeka;
- razumije petrarkizam i petrarkističku poeziju, njene odlike i motive;
- prepozna sonetnu formu,
- uočava odlike renesansne novele, razlikuje pripovijetku, novelu i roman;
- poređi renesansnu s antičkom tragedijom;
- razlikuje dramski tekst i didaskalije i u stanju je da kompoziciono razloži dramu prema trodjelnoj/petodjelnoj shemi;
- uoči konfliktne linije, glavnu i sporedne i o njima izvještava;
- u drami uočava duh renesanse;
- prepozna parodiju kao književnu vrstu
- objasni uticaj italijanske renesanse na dubrovačku književnost i književnost Boke Kotorske, i osobnosti dubrovačke i kotorske renesanse;
- prepozna literarni motiv pakla.

9. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju sonete;
- dramatizuju novelu;
- porede društvene prilike i stanje u umjetnosti u srednjem vijeku i renesansi;
- kompoziciono razlažu dramu;
- izdvajaju scene koje ilustruju renesansni život;
- pronalaze Šekspirov sonet u dijalogu junaka;
- pronalaze parodijske elemente;
- govore o Servantesovoj kritici društva;
- prave paralelu između junaka;
- govore o sukobu ideala i stvarnosti;
- objašnjavaju *donkijotizam* kao model ponašanja;
- pišu ličnu kartu djela;
- stvaraju knjigu o epohi.

9. Pojmovi – sadržaji:

- humanizam i renesansa

9. Korelacija:

Istorija (humanizam i renesansa)

Geografija (velika otkrića)

Muzička umjetnost (renesansna muzika)

Likovne umjetnosti (slikarstvo, vajarstvo i arhitektura renesanse)

Matematika (simetrija)

PREDLOŽENA DJELA

Književnost staroga vijeka:

Ep o Gilgamešu

Sofokle: *Antigona*

Homer: *Ilijada* (VI i XVIII pjevanje)

Biblija (*Legenda o potopu, Psalmi Davidovi, Pjesma nad pjesmama, O sijaču sjemena, Hrist o djeci, Na Maslinskoj gori*)

Kur'an (103. *El' Asr* i *El Fatiha, Jusuf*)

Srednjovekovna književnost:

Ljetopis popa Dukljanina (Vladimir i Kosara)

Roman o Aleksandru

Đurađ Crnojević: *Testament* (odlomak)

Jelena Balšić: *Odgovor svom duhovnom učitelju Nikonu*

Narodna književnost

Starac Milija: *Ženidba Maksima Crnojevića, Čovjek paša i Mihaj čobanin;*

Ljubavni rastanak,

Viša je gora od gore

Vuk S. Karadžić: Predgovor Srpskim narodnim pjesmama

Djevojka cara nadmudrila

Narodne poslovice (izbor)

Humanizam i renesansa:

Dante Alighijeri: *Pakao* (odlomak)

Petrarka: *Kanconijer* (izbor)

Bokačo: *Dekameron* (novela o sokolu)

Šekspir: *Romeo i Julija*

Servantes: *Don Kihot* (prvi dio)

Šiško Menčetić: *Prvi pogled*

Marin Držić: *Novela od Stanca*

Nepoznati autor: *Lukrecija iliti Ždero*

Kotorski petrarkisti:

Đorđe Bizanti: *Dok ugodno dane živio sam sive*

Ljudevit Paskvalić: *Sladost u srcu, nikad*

Uvod u književno djelo:

Ivo Andrić: *Aska i vuk*

Lesing: *Laokoon*

Aristotel: *O pjesničkoj umjetnosti*

Starac Milija: *Banović Strahinja*

Avdo Međedović: *Ženidba Smailagić Meha* (odlomak)

Artur Rembo: *Samoglasnici*

Esad Mekuli: *Veče*

Antun Gustav Matoš: *Jesenje veče*

Vojislav Ilić: *Veče*

Ženidba Milića Barjaktara

N. V. Gogolj: *Šinjel*

A. P. Čehov: *Tuga*

Danilo Kiš: *Rani jadi*

Sreten Asanović: *Putnik*

Dž. D. Selindžer: *Lovac u raži*

G. G. Markes: *Hronika najavljene smrti*

Aristofan: *Žabe*

Euripid: *Medeja*

Veljko Radović: *Jakov grli trnje*

Borhes: *Borhes i ja*

Veljko Mandić: *Snaha je doputovala*

Zlatna jabuka i devet paunica

Jevrem Brković: *Pismo sa Grahovca*

Radovan Zogović: *Pjesme Ali-Binaka* (Pjesma prva)
Janko Đonović: *Crnci i Crnogorci* (prvi dio)
Dušan Kostić: *Tamne su moje riječi*
Mladen Lompar: *Nevrijeme u prirodi*
Sreten Perović: *Lovćen*
Mirko Kovač: *Sećanje na šarenu pticu*
Husein Bašić: *Tica bez neba*
Branko Banjević: *Banović Strahinja* (odlomak)
Vito Nikolić: *Očaj*
Antičko pjesništvo:
Sapfo: *Himna Afroditi*
Anakreont: *Ne bježi od mene zato...* (prijevod Smerdel)
Pindar: *Moj narod pjeva* (prijevod Smerdel)
Katul: *Jadni Katule* (prijevod Šop); *O svojoj ljubavi*
Vergilije: *Smrt Cezarova* (prijevod Milićević)
Ovidije: *Zlatom se ljubav osvaja* (prijevod Milićević)
Albije Tibul: *Moj život* (prijevod Šop)

KANON

Sofokle: *Antigona*
Aristofan: *Žabe*
Homer: *Ilijada* (VI i XVIII pjevanje)
Ljetopis popa Dukljanina (Vladimir i Kosara)
Petrarka: *Kanconijer* (izbor)
Šekspir: *Romeo i Julija*
Marin Držić: *Novela od Stanca*
Ivo Andrić: *Aska i vuk*
N. V. Gogolj: *Šinjel*
A. P. Čehov: *Tuga*
Esad Mekuli: *Veče*
Antun Gustav Matoš: *Jesenje veče*
Vito Nikolić: *Očaj*
Radovan Zogović: *Pjesme Ali-Binaka* (Pjesma prva)
Janko Đonović: *Crnci i Crnogorci* (prvi dio)
Danilo Kiš: *Rani jadi*
Dž. D. Selindžer: *Lovac u raži*
Starac Milija: *Ženidba Maksima Crnojevića*,
Narodna lirska pjesma: *Ljubavni rastanak*
Starac Milija: *Banović Strahinja*
Ženidba Milića Barjaktara

II razred

I nastavna oblast: NASTAVA JEZIKA

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja, čitanja, razumijevanja, i analiziranja, kao i stvaranja neumjetničkih tekstova, prilagođenih uzrastu.

1. Korelacija:

Istorija (paleografija)

1.1. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja snimljenih razgovora i samostalnoga pripremanja sličnih razgovora.

Osposobljava se da:

- odredi temu i sagovornika/sagovornicu;
- izdvoji ključne podatke iz teksta;
- objasni kako se razgovor završio;
- obrazloži svoje mišljenje;
- označi razgovor kao zvaničan / nezvaničan;
- procijeni ulogu sagovornika/sagovornica u razgovoru;
- presudi o korektnosti sagovornika/sagovornica;
- izvede sličan razgovor (može i telefonski);
- vodi dijalog;
- uvažava drugačije mišljenje i sagovornika/sagovornicu;
- racionalno koristi vrijeme.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

nakon prvoga slušanja:

- određuju temu razgovora / pregovora;
- kazuju da li su sagovornici/sagovornice razgovarali/razgovarale ili pregovarali/pregovarale;
- objašnjavaju kako se razgovor završio i svoje mišljenje argumentuju;
- zaključuju o polaznim i konačnim stavovima učesnika/učesnica u razgovoru / pregovoru.

Nakon drugoga slušanja:

- određuju je li razgovor zvaničan ili nezvaničan i svoje mišljenje argumentuju;
- kazuju kakav je odnos među sagovornicima/sagovornicama i svoje mišljenje obrazlože;
- kažu kakvo je emotivno stanje sagovornika/sagovornica, tj. emotivna „atmosfera razgovora“ (na primjer naklonjenost / nenaklonjenost, prijatnost / neprijatnost) i formiraju svoje mišljenje;
- prosuđuju o uviđajnosti sagovornika/sagovornica, da li je njihov govor riječima i pokretima odgovarajući i sl., i formiraju svoje mišljenje;
- razgovaraju o čovjekovoj potrebi da ga slušaju i razumiju;
- pripremaju i vode razgovor (o temama generacijski interesantnim: moda, muzika, zabava, film); postavljaju problem, planiraju rješenja, odlučuju o rješenjima, iznose stavove, argumentuju (rade u grupama ili u parovima);
- racionalno koriste vrijeme.

1.2. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize govorenih / naglas čitanih / ekranizovanih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih tekstova, i to:

- a) naučnih tekstova povezanih sa sadržajima drugih nastavnih predmeta (npr. hemija, biologija, matematika, geografija, istorija);
- b) novosti o aktuelnim / zanimljivim događajima (izvještaj, vijest);
- c) radijska i TV reklama.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta;

- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni istinitost navedenih podataka,
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja (administrativni, publicistički, naučni, književni);
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika;
- izradi plan izlaganja;
- sam/sama govorno nastupi s unaprijed pripremljenom temom.

1.2. Aktivnosti:

Nakon slušanja:

- sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke;
- ključne pojmove i s njima povezane važne podatke unose u pripremljenu pojmovnu mapu;
- ponove tekst (tj. usmeno / pismeno prezentuju popunjenu pojmovnu mapu);
- iskazuju svoje mišljenje i pokušavaju ga utemeljiti;
- sami/same dopune tekst novim sadržajima;
- nakon slušanja / gledanja reklame kažu što se reklamira i što je o tome rečeno; jesu li svi podaci istiniti ili ne; svoje mišljenje obrazlažu; predoče što naručilac reklame želi postići kod primaoca reklame i predviđaju kako će se on/ona odazvati; svoje mišljenje obrazlažu;
- sami/same govorno nastupaju (s unaprijed pripremljenom temom):
- prije govornoga nastupa sami/same razmišljaju što bi sve mogli kazati o temi i izrađuju plan izlaganja;
- iz različitih izvora traže podatke koji im nedostaju i upisuju ih u plan izlaganja, pretvarajući ga u pismenu osnovu govornoga nastupa;
- tokom govornoga nastupa samostalno govore uz pomoć pismene osnove, jasno i prirodno;
- poslije govornoga nastupa slušaoci/slušateljke kazuju svoje mišljenje o nastupu;
- učestvuju u igri uloga ili dramatizaciji;
- prepričavaju (pričaju) događaj (hronološki, retrospektivno).

1.3. Operativni ciljevi: Upoznaje značaj i namjenu zvaničnih i nezvaničnih tekstova i samostalno čita i piše slične:

- molba;
- žalba.

Osposobljava se da:

- odredi pošiljaoca i primaoca, te emotivne i društvene odnose među njima;
- odredi namjeru pošiljaoca;
- odredi tekst kao zvaničan ili nezvaničan;
- nađe ključne podatke;
- sam/sama napiše sličan nezvaničan i zvaničan tekst, pri čemu poštuje znanja o oblikovanju zvaničnih i nezvaničnih tekstova, primjenjuje pravopisna pravila i piše čitljivo.

1.3. Aktivnosti:

Nakon prvoga čitanja:

- kažu ko je autor teksta i kome je namijenjen; u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to prepoznali/prepoznale;
- kazuju kakav je društveni i emotivni odnos između onoga kome je tekst namijenjen i onoga ko je pisao; u tekstu traže elemente na osnovu kojih su to zaključili/zaključile;

– kazuju što pošiljalac očekuje od primaoca, tj. zašto mu šalje tekst, i podacima iz teksta potvrđuju svoje mišljenje.

Nakon ponovnoga čitanja:

- prepoznaju suštinske podatke i objašnjavaju ih;
- kazuju svoje mišljenje o tome kako će se primalac molbe / žalbe odazvati, obrazlažu ga;
- kazuju da li je tekst zvaničan ili nezvaničan i u njemu traže jezičke osobine na osnovu kojih su to zaključili/zaključile;
- određuju osnovne elemente spoljne oblikovanosti zvaničnih i nezvaničnih tekstova;
- u odgovarajućim okolnostima sami/same stvaraju slične tekstove, vodeći računa o čitljivosti, lijepome i pravilnom pisanju.

1.3. Pojmovi – sadržaji:

- molba
- žalba

1.4. Operativni ciljevi: Razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize naučnih i publicističkih tekstova i sposobnost samostalnoga pisanja sličnih:

- biografija, CV;
- izvještaj, vijest;
- referat;
- esej;
- rezime;
- zapisnik, podšetnik.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta;
- u sadržaju pronađe traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni istinitost navedenih podataka;
- odredi je li tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika;
- izradi plan izlaganja (podšetnik);
- određeni tekst izloži različitim funkcionalnim stilovima;
- razlikuje pisane tekstove različitoga tipa (sadržine, stila);
- tekstove kritički procijeni;
- izvrši jezičko-stilsku analizu.

1.4. Aktivnosti:

Čitaju kratke neumjetničke tekstove i tokom čitanja podvlače značajne podatke.

Nakon ponovnoga čitanja:

- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst;
- u tekstu traže zahtijevani podatak (i u netekstualnome dijelu);
- tumače netekstualne djelove (na primjer pregledne sheme, tabele, grafikone i sl.);
- objašnjavaju razliku između književnoumjetničkoga i administrativnoga stila;
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- određuju da li je tekst objektivni ili subjektivni i saopštavaju svoje mišljenje;
- subjektivni tekst pretvaraju u objektivni;
- određuju stil autora (ozbiljan, ironičan, sentimentalni);

– čitaju naučne tekstove; komentarišu njihovu jasnost, razumljivost i jezičku pravilnost, ispravljaju ih, ako je potrebno.

Sami pišu tekstove, i to:

- pripovijedaju o životu osobe koju su sami/same odabrali/odabrale;
- pišu kraći esej o djelu po izboru;
- opisuju radni postupak;
- komentarišu tekst, knjigu, film i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- pronalaze ili pišu tekst po uzoru na naučni, a onda stilizacijom naprave od njega umjetnički.

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli/mogle napisati i izrađuju plan izlaganja;
- u različitim izvorima traže podatke i upisuju ih u plan izlaganja;
- smišljaju i kreiraju određenu vrstu teksta (na primjer priču o životu poznate osobe, opis radnoga postupka, objašnjenje nastanka pojava / stanja, komentar priredbe / knjige, definisanje pojma, vijest, izvještaj...).

U toku pisanja:

- podatke iz plana izlaganja pretvaraju u pisani tekst;
- vode računa o kompoziciji teksta;
- na kraju teksta navode izvore;
- za kraći tekst (zanimljiv muzički, sportski događaj) smišljaju što više naslova (na kraju biraju najduhovitiji).

Nakon pisanja:

- pročitaju sastav, prepisu tekst vodeći računa o njegovoj spoljašnjoj oblikovanosti, čitljivosti i jezičkoj pravilnosti;
- procjenjuju svoj tekst i tekstove svojih drugova/drugarica.

1.4. Pojmovi – sadržaji:

- biografija, CV
- izvještaj, vijest
- referat
- esej
- rezime
- zapisnik, podšetnik

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije evoluciju jezika i razvoj pisma.

Osposobljava se da:

- razumije razvoj jezika i pojam *jezička konvencija*;
- razumije da postoji jezička srodnost;
- razumije razvoj pisma kroz istoriju, kao i odnos jezika i pisma;
- prepozna karakteristike glagoljice, ćirilice i latinice;
- navede jezičke srodnosti i porodice jezika;
- odredi mjesto crnogorskoga i njemu srodnih jezika u porodicama jezika;
- razumije sadašnju situaciju na širem jezičkom području;
- razumije i koristi izraze: *bilingvizam*, *multilingvizam*, *diglosija*.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- nabrajaju jezike, razvrstavaju ih po srodnosti, prave sheme, objašnjavaju pojam *konvencija*;
- pronalaze iz enciklopedija ili drugih izvora ilustracije pisama;
- izgovaraju riječi koje znaju (ako znaju) iz srodnih jezika;

– prave sheme slovenskih jezika i komentarišu ih.

2. Pojmovi – sadržaji:

– evolucija jezika i razvoj pisma

– pismo

– jezičke pojave

– jezička konvencija

– bilingvizam, multilingvizam, diglosija

2.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost razumijevanja historijskoga razvoja jezika.

Osposobljava se da:

– poveže historijski razvoj jezika do XIX vijeka s Vukovim radom, radom njegovih prethodnika i sljedbenika;

– poveže Vukov rad sa savremenom jezičkom situacijom;

– razumije razvoj srpskohrvatskoga jezika i jezičko razjedinjenje;

– razumije značaj Bečkoga i Novosadskog književnog dogovora;

– povezuje društvene prilike s jezičkom situacijom;

– razumije proces kodifikacije i upozna se s procesom standardizacije crnogorskoga jezika;

– razlikuje književni jezik i standardni jezik.

2.1. Aktivnosti:

– Posmatraju pisani dokumenat iz srednjega vijeka, uočavaju karakteristike pisma i teksta;

– argumentovano razgovaraju o sadašnjoj situaciji na širem jezičkom području;

– ponavljaju i povezuju znanja na tekstovima pisanim starim književnim jezikom, zapažaju promjene i uočavaju novine;

– na primjerima objašnjavaju razlike između književnoga i standardnog jezika.

2.1. pojmovi – sadržaji:

– standardizacija

– kodifikacija

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije mjesto i ulogu morfologije kao jezičke discipline i predmet njezina proučavanja; razvija sposobnost razumijevanja i upotrebe pojmova *morfem, morf i alomorf*.

3. Pojmovi – sadržaji:

– morfologija

– morfem, morf, alomorf

3. Korelacija:

Strani jezici (vrste riječi: imenice; glagoli; pridjevi; zamjenice; brojevi; prilozi; nepromjenljive riječi; pravopisna pravila)

3.1. Operativni ciljevi: Prepoznaje i klasifikuje vrste riječi (promjenljive i nepromjenljive, samostalne i nesamostalne); u tekstovima prepoznaje navedene pojmove i imenuje ih odgovarajućim izrazima; uočava i pravilno ih koristi u govoru i pisanju.

Osposobljava se da:

– poznaje gramatičke kategorije;

– prepoznaje sintaksičke funkcije svih vrsta riječi;

– razumije i koristi pojam *supletivizam*;

– uoči, objasni i primijeni dubletne oblike u promjeni imenica;

- prepoznata i primijeni enklitičke oblike u promjeni zamjenica;
- uočava i upotrebljava kraće i duže oblike u zamjeničko-pridjevskoj promjeni prisvojnih, pokaznih i upitnih zamjenica.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u riječi označavaju prefikse, sufikse, spojne morfeme i nastavke za oblik;
- u odabranim tekstovima pronalaze i zapisuju riječi raznih funkcija i stilova, prepoznaju i klasifikuju gramatičke kategorije i sintaksičke funkcije i objašnjavaju ih, sintetiziraju znanje;
- zapažaju specifičnosti pojedinih oblika imenica po vrstama, objašnjavaju, navode primjere (na primjer dvojaki oblici *vuci/vukovi*, genitiv množine *olovaka* itd.).

3.1. Pojmovi – sadržaji:

- prefiks, sufiks, spojni morfem, nastavak za oblik
- vrste riječi
- dubleti
- enklitički oblici
- supletivizam

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica upoznaje i primjenjuje pravopisna pravila.

a) Pravilno piše:

- veliko slovo (nazivi književnih djela, udžbenika, novina, časopisa, filmova, knjiga, emisija, zakona, deklaracija, sporazuma, konferencija, kongresa, katedri na fakultetima, odsjeka, nastavnih predmeta, historijskih događaja; zamjenice *Vi* i *Vaš*, *Ti* i *Tvoj*; titulusanje svjetovnih i duhovnih velikodostojnika);

b) pravilno piše:

- riječi (rastavljeno i sastavljeno);
- pravilno rastavlja riječi na kraju reda;
- pravilno upotrebljava interpunkcijske znake;
- pravilno upotrebljava pravopisne znake;
- razlikuje interpunkcijske i pravopisne znake.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u tekstu ispravljaju pravopisne greške;
- rade pravopisne vježbe; povezuju s gramatičkim jedinicama (morfologijom).

4. Pojmovi – sadržaji:

- veliko slovo
- rastavljeno i sastavljeno pisanje riječi
- podjela riječi na kraju reda
- interpunkcijski znaci
- pravopisni znaci

II nastavna oblast: NASTAVA KNJIŽEVNOSTI

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije periodizaciju književnosti s historijskog aspekta; razumije društveno-historijske okolnosti i njihov uticaj na autora i nastanak djela.

Osposobljava se da:

- objasni promjene u okviru književnih rodova kroz epohe i stilove od baroka zaključno s realizmom,
- uporedi i razlikuje barok i klasicizam,

- odredi odlike prosvjetiteljstva,
- razlikuje klasicizam i romantizam, romantizam i realizam;
- uočava fenomen „dedova i unuka“ u književnoj istoriji.

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe.

Osposobljava se da:

- analizira određeno književno djelo ističući posebnosti vrste kojoj pripada;
- na primjeru određenoga teksta odredi književni rod (lirika, epika, drama) i književnu vrstu;
- formuliše temu djela i razloži ga na manje tematsko-motivske cjeline;
- objasni svojstva pjesničkoga jezika;
- u lirskome tekstu uoči i izdvoji najfrekventnije stilske figure;
- analizira stih u poetskom tekstu;
- kompozicionu organizaciju pjesme dovede u vezu s njenim smislom (efekti ponavljanja, raspored pjesničkih slika);
- uoči odlike strukturnih elemenata epskoga prostora, vremena i zbivanja;
- sažeto izloži fabulu djela i ukaže na epizode i digresije;
- uoči i istakne etičke i saznanje vrijednosti djela;
- razvija interpretativne sposobnosti

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju književno djelo,
- analiziraju djelo samostalno, u paru ili grupi;
- saopštavaju svoja zapažanja u odnosu na rod i vrstu kojoj djelo pripada i svoje mišljenje obrazlože;
- saopštavaju svoja zapažanja o strukturi djela, njegovoj kompoziciji i ostalim elementima i svoje mišljenje obrazlože;
- formu djela povezuju s njegovom sadržinom i to objašnjavaju;
- objašnjavaju specifičnosti pojedinih književnih vrsta u odnosu na epohu kojoj pripadaju;
- iznose i ilustruju svojstva pjesničkoga jezika izdvajajući najfrekventnije stilske figure.

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša / čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe i u odnosu na njih stvara usmene i pisane tekstove.

Osposobljava se da:

- usmeno i pisano izrazi svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- napravi književnu paralelu, zasnovanu na kontrastnim odlikama književnih epoha ili na motivsko-tematskoj i idejnoj sličnosti djela;
- ukaže na etičke i saznanje vrijednosti djela;
- izražajno napamet kazuje kraći književni tekst, čime dokazuje sposobnost estetskoga doživljaja i interpretacije;
- pripremi i realizuje govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- napiše tekst o pročitanome djelu (opiše lik, izloži radnju, komentariše djelo i načini osnovnu književnu analizu);
- napiše komentar djela zasnovan na samostalnom uočavanju i promišljanju;

- napiše prikaz pročitana djela;
- piše dnevnik čitanja.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- analiziraju književnomjetnički tekst izdvajajući njegove osnovne karakteristike (književni rod, vrsta, tema, likovi i sl.);
- saopštavaju svoj doživljaj djela i objasne ga;
- govore svoje mišljenje o djelu i argumentuju ga tekstom;
- pisano izražavaju svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnomjetničkim tekstom;
- izražajno kazuju napamet naučeni tekst;
- pripremaju i realizuju govorni nastup o književnomjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- pišu tekst o pročitano djelu;
- pišu dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitana djela.

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike baroka kao književnoistorijskoga pravca.

Osposobljava se da:

- shvati društveno-istorijske okolnosti koje su uticale na pojavu baroka u kulturi i umjetnosti;
- prepozna barokne odlike u književnome djelu i u drugim umjetnostima (muzika, slikarstvo, arhitektura);
- barokne odlike povezuje s baroknim izrazom;
- prepoznaje barokne odlike u savremenom izrazu;
- razdvoji barokni izraz od kiča;
- na primjeru književnoga teksta uočava barokni stil.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- posmatraju slajdove nekoliko karakterističnih građevina baroka i upoređuju ih sa savremenim građevinama iz svoje sredine (fasade, prozori, unutrašnjost vjerskih objekata);
- donose monografije slikara baroka i posmatraju njihova djela;
- odlaze u muzej i posmatraju reprodukcije baroknih slikara;
- slušaju baroknu operu;
- slušaju kratke kompozicije baroknih kompozitora;
- u odabranome tekstu (Šekspir, Servantes) pronalaze barokne elemente (hiperbolisanje ošućanja, ekspresivnost izraza, nagomilavanje riječi, subjektivnost junaka, izjednačavanje svijeta mašte sa stvarnošću u junakovu doživljaju, detaljisanje u opisu);
- u djelu pronalazi odlike barokne poetike, ideju o prolaznosti svega i prototip istorijske okolnosti;
- obrazlažu književni stil na osnovu likovnog/arhitektonskog djela;
- gledaju pozorišnu predstavu rađenu po nekom od datih djela;
- adaptiraju farsu Antuna Kojovića;
- govore o dobu baroka i renesanse praveći poređenje tih dviju epoha;
- u baroknom djelu pronalaze elemente kiča.

4. Pojmovi – sadržaji.

- barok

4. Korelacija:

Istorija (reformacija i protivreformacija, Buržoaska revolucija)

Likovne umjetnosti (barok u arhitekturi)

Muzička umjetnost (muzika baroka, opera i bečki klasičari)

Istorija (Evropa nakon Buržoaske revolucije)

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike klasicizma kao književnoistorijske formacije.

Osposobljava se da:

- razumije razliku između pravca *klasicizam* i pojmova *klasika* i *klasično*;
- razumije da je uzor klasicistima bila antička književnost;
- razumije da je u središtu klasicizma bio stvaralac koji je smatran genijem;
- prepozna pojavu vječnih likova u književnosti.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u tekstu označavaju odlike klasicističkoga stila (birani jezik, jasnoća, harmonija, istinitost, ošćećanje mjere, kult pravila, strogoća u izrazu, antika kao uzor);
- komentarišu djela nastala u klasicizmu (muzika, slikarstvo);
- porede djelo klasicizma s djelom iz antike;
- na tekstu objašnjavaju komediografski postupak i dramaturško oblikovanje teksta.

5. Pojmovi – sadržaji:

- klasicizam

6. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike prosvjetiteljstva kao društvene epohe koja je donijela promjene u nauci, umjetnosti i obrazovanju.

Osposobljava se da:

- prosvjetiteljstvo shvata kao novi odnos prema čovjeku i društvenim odnosima;
- prosvjetiteljstvo razumije kao društvenu epohu u kojoj se prepliću stilski pravci i nauka;
- razumije da u prosvjetiteljstvu književno djelo ima prvenstveno vaspitno-moralistički karakter;
- prepozna i objasni verbalnu i situacionu komiku, njihovu umjetničku funkciju i način ostvarivanja.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- prikupljaju informacije iz enciklopedija, rječnika i pojmovnika;
- u tekstu uočavaju prosvjetiteljske ideje, odvajaju literarno od utilitarnoga;
- čitaju tekstove iz Enciklopedije;
- razgovaraju o vrijednostima građanskoga koncepta društva, slobodi pojedinca, odnosu prema smrtnoj kazni;
- komentarišu ideje prosvjetiteljskoga doba i povezuju ih sa svojim vremenom;
- ukazuju na svezremenost prosvjetiteljskih ideja;
- objašnjavaju osnovni smisao zakona, pravila i uredbi;
- porede biblijske poslanice s poslanicama Petra Prvog.

6. Pojmovi – sadržaji:

- prosvjetiteljstvo

6. Korelacija:

Istorija

Filozofija

Prirodne nauke

7. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike romantizma, epohe koja je donijela novi stilski izraz i novi odnos prema umjetnosti.

Osposobljava se da:

- romantizam razumije kao kulturološki i stvaralački fenomen;
- shvati uticaj romantizma na formiranje nacionalne svijesti;
- uoči odnos romantičarskih stvaralaca prema stvarnosti i društvu;
- uoči da romantizam počiva na mašti i ošecanjima i njegovanju kulta narodnoga stvaralaštva;
- shvata pjesnikovu težnju ka savršenstvu forme i značenja u djelu;
- razumije transformaciju usmenog i legendarnog u umjetničko djelo i transformisanje prototipskih elemenata i ličnosti;
- razlikuje umjetničku i istorijsku istinu;
- otkriva univerzalna značenja u djelu;
- prepoznaje elemente komike i humora u djelu;
- shvati sonet kao artističko umijeće i sposobnost pjesnika/pjesnikinje da uskladi elemente stroge forme;
- u tekstu koji pripada lirici razumije promjenu senzibiliteta koju donosi romantizam (weltschmerz, spleen);
- uradi stilsku i versifikacijsku analizu pjesama romantizma, obrazloži njihove estetske domete i idejne vrijednosti;
- analizira pjesmu kao dinamičku strukturu slojeva zvučanja, značenja, prikazanih predmetnosti i ideja, i uočava fenomen opalizacije književnoga teksta;
- razumije formu poeme kao žanrovske transformacije romantičarskoga spjeva.

7. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- raspravljaju o sukobu ideala i stvarnosti;
- razgovaraju o toleranciji;
- gledaju film *Evgenije Onjegin*;
- nakon slušanja muzičkih kompozicija iz epohe romantizma saopštavaju svoj doživljaj;
- razlikuju metod i pravac i metod prepoznaju i u djelima drugih epoha;
- romantizam porede s klasicizmom i prosvjetiteljstvom;
- čitajući tekst, uočavaju poetiku romantizma;
- izdvajaju i saopštavaju odlike romana u stihu;
- pronalaze tipične romantičarske motive i stilska izražajna sredstva;
- određuju značenjski zvukovni, idejni sloj i sloj predmetnosti u djelu;
- određuju žanrovsku pripadnost djela;
- porede djela slične sadržine;
- prepoznaju odlike bajronizma u tekstu;
- porede romantizam s prethodnim književnim epohama;
- povezuju likove s književnom epohom;
- na primjerima obrazlažu odlike romantičarskoga stila;
- vode bilješke u dnevniku čitanja;
- slušaju muzičku obradu Njegoševe pjesme;
- pronalaze i prepisuju gnome iz Njegoševa djela;
- objašnjavaju odlike univerzalnih likova epohe romantizma (Faust, Đavo, motiv Cigana, Harold, Prometej...);

- govore o Njegoševu djelu, o njegovim žanrovskim odlikama, odnosu fikcije i istorije, kolektivnom i pojedinačnom junaku, sukobu motivacijskih načela koji otkriva njegov univerzalnohumanistički karakter, te načine idejnu paralelu među Njegoševim djelima;
- rade projektne zadatke primjenjujući stilske figure;
- gledaju snimak drame V. Ognjenović *Kanjoš Macedonović*;
- upoređuju pripovijest i scenario.

7. Pojmovi – sadržaji:

- romantizam

7. Korelacija:

Muzička i likovne umjetnosti (neoklasicizam i romantizam)

Istorija (Rusija – društveno-ekonomski odnosi)

Gradansko vaspitanje (pojam slobode)

Muzička umjetnost (solo pjesma, reforme Riharda Vagnera)

Istorija (Njegoš kao vladar, Crna Gora u doba Petrovića)

Likovna i muzička umjetnost; poezija i muzika (eufonija, melodija, ritam)

Istorija (smrt Smail-age Čengića na Mljetičku)

8. Operativni ciljevi: Učenik/učenica uočava i razumije osnovne karakteristike realizma kao književne pojave i kao književnoga metoda.

Osposobljava se da:

- prepozna realistički pristup obradi teme i razlikuje ga od realizma kao pravca,
- uoči različite faze realizma;
- razlikuje kritički i visoki realizam,
- objasni odlike romana kao književne vrste i klasifikaciju romana;
- izloži razvoj romana i navede njegove vrste,
- izvještava o romanu kao cjelini i analizira ga prema slojevima,
- u djelu uočava naratološki model prikazivanja svijeta, njegovo zasnivanje i konstituisanje u čitaočevoj svijesti;
- objašnjava načelo paralelnih romana i jedinstvo cjeline u djelu;
- prepoznaje komediografski postupak i dramaturška rješenja, te tradicionalni dramaturški postupak (zamjena identiteta);
- uočava elemente satire i alegorije u djelu kroz piščev odnos prema društvenim problemima;
- razvija kritički odnos prema društveno devijantnim pojavama;
- razumije odlike realističkoga jezika i stila;
- uočava i tumači promjenu lirskoga postupka u odnosu na romantizam;
- razumije alegoriju u lirskoj formi.

8. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- iz životnog okruženja pronalaze pojavnosti i povezuju ih s realističkim pojavama;
- gledaju realistički prikaz predjela, predmetnosti i pejzaža na umjetničkoj slici;
- posmatraju reprodukciju Kurbeovih *Tucača kamena*;
- analiziraju likovna umjetnička djela iz toga perioda pronalazeći reprodukcije;
- bilježe važne pojedinosti o djelu;
- pišu dnevnik čitanja;
- izdvajaju umjetničke cjeline u djelu;
- prave ličnu kartu djela;
- govorno nastupaju;
- diskutuju o uvjerljivosti (motivisanosti) likova;

- ostvaruju interpretativni i problemski pristup djelu;
- upoređuju umjetničke oblike izražavanja (film – književno djelo);
- čitaju odlomke i uočavaju značaj detalja i moguća simbolička značenja;
- pronalaze strukturne elemente drame, transformaciju klasične komedije u odnosu na tipične komediografske likove i dramske situacije;
- navode karakteristike jezika realističkoga djela (komunikativnost, razliku jezika pripovjedača i jezika likova – dijalekti, idiolekt i sociolekt);
- pišu satiru na savremenu temu;
- prave scensku postavku (po zadacima);
- prave književnu paralelu Gogolj – Nušić;
- koriste rječnik književnih termina,
- pišu domaći zadatak u formi manjega seminarskog rada.

8. Pojmovi – sadržaji:

- realizam
- vrste romana

8. Korelacija:

Istorija (kapitalizam i klasno raslojavanje)

Likovne umjetnosti (Kurbe: *Tucači kamena*)

Istorija (kapitalizam i klasno raslojavanje – paralela sa savremenim problemima – društva u tranziciji)

Psihologija (psihologija ličnosti – tipologija)

Istorija XIX vijeka (kapitalizam s feudalnim svojstvima)

Istorija (Rusija, carizam, ruska inteligencija)

Psihologija (suicid)

Gradanasko vaspitanje (konformizam i konvencije)

Psihologija

Gradansko vaspitanje (svakodnevni život i navike)

Psihologija (mase)

Istorija

Gradansko vaspitanje (satira u borbi za bolje društvo)

Psihologija (psihička stanja i percepcija, fobije)

Gradansko vaspitanje (vjerska uskogrudost i praznovjerice)

Likovna i muzička umjetnost (neoromantizam i impresionizam)

9. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije da, pored ozbiljne, postoje zabavna i trivijalna književnost.

Osposobljava se da:

- razumije ulogu zabavne književnosti (odmor i zabava);
- uoči i objasni njen prijem od strane široke čitalačke publike;
- uporedi je s klasičnom književnošću;
- razumije trivijalnu književnost;
- razumije razliku između zabavne i trivijalne književnosti.

9. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju djelo zabavne i trivijalne književnosti;
- ukazuju na elemente kiča i šunda u tekstu.

9. Pojmovi – sadržaji:

- zabavna književnost

PREDLOŽENA DJELA

Barok:

Šekspir: *Romeo i Julija* (odlomak)

Servantes: *Don Kihot* (odlomak)

Gundilić: *Osman* (odlomak)

Krsto Ivanović: *Pozorišne uspomene iz Venecije*

Klasicizam:

Ž. P. Molijer: *Tartif*

Prosvjetiteljstvo:

Petar Prvi Petrović Njegoš: *Poslanice, Zakonik*

Dositaj Obradović: *Život i priključenja* (odlomak)

J. S. Popović: *Kir-Janja*

Stjepan Zanočić: *Turska pisma*

Romantizam:

Viktor Igo: *Predgovor Kromvelu*

Dž. G. Bajron: *Hodočašće Čajlda Harolda*

A. S. Puškin: *Cigani, Evgenije Onjegin*

J. V. Gete: *Faust* (odlomak), *Kralj Vilovnjak*

Edgar Alan Po: *Gavran*

P. P. Njegoš: *Gorski vijenac*,

Branko Radičević: *Kad mladijah umreti*

Đura Jakšić: *Ponoć*

Laza Kostić: *Među javom i med snom, Santa Maria della Salute*

France Prešern: *Sonetni vijenac*

Ivan Mažuranić: *Smrt Smail-age Čengića*

S. M. Ljubiša: *Pripovijesti*

crnogorske i primorske (izbor – Kanjoš Macedonović, *Krađa i prekrađa zvona*)

Realizam:

Onore de Balzak: *Predgovor Ljudskoj komediji, Čiča Gorio*

Nikolaj Vasiljevič Gogolj: *Revizor*

Lav Nikolajevič Tolstoj: *Ana Karenjina*

Viktor Šklovski: *Energija zablude* (odlomci)

Gi de Mopasan: *Dva prijatelja*

Svetozar Marković: *Pevanje i mišljenje* (odlomci)

Laza Lazarević: *Sve će to narod pozlatiti*

Simo Matavulj: *Bilješke jednog pisca*

Radoje Domanović: *Vođa*

Branislav Nušić: *Narodni poslanik*

Vojislav Ilić: *Sivo sumorno nebo, Tibulo;*

Marko Miljanov: *Primjeri čojstva i junaštva* (izbor)

Realizam bez gramica (pozni modernizam):

Tomas Man: *Tonio Kreger*

Ivo Andrić: *Pripovijetke* (*Put Alije Đerzeleza; Pismo iz 1920. godine; Jelena, žena koje nema*)

Husein Bašić: *Tuđe gnijezdo*

Ćamil Sijarić: *Bunar*

Čedo Vulević: *Makarije ot Černije Gori*

Dž. Barns: *Floberov papagaj* (Oči Eme Bovari)

Čedo Vuković: *Sudilište*

Zabavna književnost:

Kristijana F. *Mi deca sa stanice Zoo*

Justejn Gorder: *Djevojka sa pomorandžama*

Paolo Koeljo: *Alhemičar*

KANON

Ž. P. Molijer: *Tartif*

Petar Prvi Petrović Njegoš: *Poslanice*

Jovan Sterija Popović: *Kir-Janja*

P. P. Njegoš: *Gorski vijenac*

Laza Kostić: *Santa Maria della Salute*

Vojislav Ilić: *Sivo sumorno nebo*

Johan V. Gete: *Kralj vilovnjak*

Aleksandar S. Puškin: *Evgenije Onjegin*

Marko Miljanov: *Primjeri čojstva i junaštva*

S. M. Ljubiša: *Kanjoš Macedonović*

Onore de Balzak: *Čiča Gorio*

N. V. Gogolj: *Revizor*

L. N. Tolstoj: *Ana Karenjina*

Branislav Nušić: *Narodni poslanik*

Ivo Andrić: *Put Alije Đerzeleza*

III razred

I nastavna oblast: NASTAVA JEZIKA

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja / čitanja, razumijevanja i analiziranja, te stvaranja neumjetničkih tekstova, prilagođenih uzrastu.

1.1. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize govorenih / naglas čitanih / ekranizovanih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih tekstova, i to naučnih tekstova povezanih sa sadržajima drugih nastavnih predmeta (istorija umjetnosti, istorija religije, sociologije...).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta;
- tumači netekstualne djelove teksta (sheme, grafikone);
- ocijeni istinitost navedenih podataka;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika;
- izradi plan izlaganja i sam/sama govorno nastupi;
- u izlaganju poštuje pravilo kontinuiteta teksta;
- argumentuje stavove, polemíše o sadržini teksta i pri tome uvažava sagovornika/sagovornicu;
- prepozna je funkcionalne stilove i komentariše ih;
- vodi računa o jezičkoj pravilnosti i razumljivosti.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

nakon slušanja:

- sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke;
- ključne pojmove i s njima povezane važne podatke unose u pripremljenu pojmovnu mapu i prezentuju ih;
- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i obrazlažu ga;
- pričaju o svojim iskustvima, razmišljanjima i sl.;
- sami/same dopune tekst;
- sami/same govorno nastupaju (s unaprijed pripremljenom temom).

Prije govornoga nastupa:

- sami/same razmišljaju što bi sve mogli/mogle kazati o temi i izrađuju plan izlaganja;
- iz različitih izvora traže podatke koji im nedostaju i upisuju ih u plan izlaganja.

Tokom govornoga nastupa:

- samostalno govore uz pomoć plana izlaganja i vode računa o jasnosti i razumljivosti sopstvenoga govora.

Nakon govornoga nastupa:

- komentarišu nastupe;
- polemišu na određene teme;
- analiziraju, navode detalje iz teksta, odgovaraju na postavljena pitanja;
- stavljaju se u situacije drugih;
- rješavaju probleme;
- prosuđuju o aktuelnosti i upotrebljivosti sadržaja (podataka) iz odabranih tekstova.

1.2. Operativni ciljevi: Razumije pojam i svrhu medija i osposobljava se da:

- prepoznaje tip poruke / informacije koji može naći u pojedinoj vrsti medija;
- razlikuje vrste i žanrove medijskih tekstova (informacija, vijest, reklama, politička poruka, zabavni žanrovi...);
- uoči razliku između zbivanja u empirijskom svijetu i načina kako su ta zbivanja predstavljena u medijima (ne odražavaju empirijsku stvarnost već stvaraju medijsku stvarnost).

1.2. Aktivnosti:

- U tekstovima uočavaju i analiziraju sličnosti i razlike u odnosu na to kako se isti događaj (utakmica, politički ili javni skup, nesreća, kulturni događaj itd.) prezentuje u različitim vrstama medija (TV, štampa, radio, Internet);
- saopštavaju svoja zapažanja o interpretaciji istoga događaja u različitim medijima i u okviru jednoga medija, i iznose svoju prvu reakciju / doživljaj;
- uočavaju činjenice u tekstovima (broj, sličnosti, razlike, istovjetnosti...);
- iz analize, na nivou grupe, u paru ili pojedinačno izvode zaključke.

1.3. Operativni ciljevi: Razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize stručnih i publicističkih tekstova i sposobnost samostalnoga pisanja sličnih:

- rasprava;
- impresija;
- paralela;
- prikaza;
- komentara;
- intervjua.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta;

- tumači netekstualne djelove teksta;
- ocijeni istinitost navedenih podataka;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, je li umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;
- pronađe stručne riječi i objasni ih pomoću rječnika;
- izradi plan izlaganja;
- po izboru stvara publicističke tekstove;
- napiše esej na zadatu temu (vezana za književno djelo ili za neku drugu sferu društvene djelatnosti);
- napiše sličan tekst (raspravu, impresiju, paralelu, prikaz);
- sam/sama izabere temu teksta i adekvatno je obradi koristeći odgovarajući funkcionalni stil;
- pripremi i napiše neku od vrsta publicističkoga stila (vijest, izvještaj, komentar, intervju, reportaža).

1.3. Aktivnosti: Čitaju neumjetničke tekstove.

Nakon čitanja:

- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst;
- određuju da li je tekst umjetnički ili neumjetnički, pisan narodnim ili standardnim jezikom i utemeljuju svoje mišljenje;
- određuju da li je tekst objektivni ili subjektivni i formiraju svoje mišljenje;
- subjektivni tekst pretvaraju u objektivni.

Sami/same pišu tekstove, i to:

- komentarišu tekst / knjigu / film i sl., koji su sami/same odabrali/odabrale;
- pripovijedaju o događaju po sopstvenome izboru, opisuju...

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli/mogle napisati i izrađuju plan pisanja;
- u različitim izvorima traže podatke i upisuju ih u plan pisanja;
- smišljaju i kreiraju određenu vrstu teksta.

U toku pisanja:

- podatke iz plana pisanja pretvaraju u pisani tekst; pri tome vode računa o kompoziciji teksta;
- na kraju teksta navode izvore;
- za kraći tekst (zanimljiv muzički, sportski događaj) smišljaju što više naslova (na kraju biraju najefektniji).

Nakon pisanja:

- pročitaju tekst i prvo samostalno, a zatim skupa ispravljaju sadržajne, gramatičke i pravopisne greške;
- svoj tekst upoređuju s radovima drugova/drugarica iz odjeljenja i procjenjuju ga.

1.3. Pojmovi – sadržaji:

- rasprava
- impresija
- paralela
- prikaz
- komentar
- intervju

1.3. Korelacija:

Građansko vaspitanje (budući da postoji analiza tekstova iz dnevnih novina), Časopisi specijalizovanoga tipa (o kompjuterima, automobilima...)

Građansko vaspitanje

(demokratski principi, sloboda govora, tolerancija)

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija sposobnost razumijevanja procesa tvorbe riječi.

Osposobljava se da:

- objasni tvorbu riječi (izvođenje – prefiksacija i sufiksacija; slaganje i kombinovana tvorba riječi);
- objasni ulogu sufiksa, prefiksa i spojnih morfema u tvorbi riječi;
- na primjeru obrazloži tvorbu imenica, pridjeva, glagola i priloga i pravilno ih piše;
- formira porodicu riječi.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na datim primjerima objašnjavaju tvorbu riječi;
- daju primjere (po analogiji);
- vježbaju pravilno pisanje, ispravljaju greške (samokorekcija).

2. Pojmovi – sadržaji:

- tvorba riječi
- osnovni principi tvorbe

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica osposobljava se da razumije predmet proučavanja leksikologije i imenuje njoj srodne discipline.

3. Pojmovi – sadržaji:

- leksikologija

3.1. Operativni ciljevi: Osposobljava se da:

- koristi leksikološke termine i leksičke jedinice i uočava formalni i semantički odnos među leksemima;
- ilustruje leksičku raznovrsnost;
- prepoznaje sinonim, homonim, paronim, hiponim, antonim i upotrebljava ih;
- stilski uređuje tekst koristeći prava, metaforička i metonimijska značenja riječi;
- razumije učinak, odnosno postignuto bogatstvo značenja;
- razvija jezički senzibilitet, kulturu pismenosti;
- koristi različite vrste rječnika;
- razumije i koristi termine *lokalizam*, *regionalizam*, *dijalektizam*, *internacionalizam*, *arhaizam*, *varvarizam*, *neologizam*, *žargonizam*, *vulgarizam*, *familijarizam*, *kolokvijalizam*;
- na osnovu leksema vrednuje tip i karakter teksta;
- razumije značenje termina *purizam* (jezičko čišćenje);
- razumije što su termini, a što fraze, klišeji i kalkovi;
- stilski vrednuje upotrebu različite leksike;
- prepoznaje i razumije ulogu najvažnijih prefiksa i sufiksa porijeklom iz klasičnih jezika i razlikuje njihovo značenje;
- prepoznaje određeni broj riječi stranoga porijekla i nađe odgovarajuće iz crnogorskoga jezika.

3.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- mijenjaju riječi u tekstu, ukazuju na stilske i semantičke razlike;

- biraju riječi, stilski uređuju tekst izabranim leksemima; postižu bogatstvo značenja;
- traže i objašnjavaju značenja riječi približnih oblika tipa: lažan – lažljiv, strašan – strašljiv, interes – interesovanje itd.;
- prepoznaju lekseme u tekstu, navode primjere, uočavaju njihovu stilsku vrijednost, preoblikuju ih;
- prepoznaju riječi po porijeklu (iz kojega su jezika), traže odgovarajuću iz crnogorskoga jezika;
- razgovaraju o stilskoj vrijednosti tekstova;
- navode termine iz različitih nauka i zaključuju jesmo li puristi ili ne;
- istražuju i zapisuju frazeološke jedinice iz svakodnevnoga života;
- objašnjavaju ih i stilski vrednuju, daju primjere za kalkove;
- pišu tekstove koristeći fraze;
- prepoznaju terminologiju određene nauke ili neke druge djelatnosti na odabranim tekstovima;
- prave rječnike sinonima, antonima;
- traže pojmove u odgovarajućim rječnicima;
- navode primjere;
- prevode i prilagođavaju crnogorskome jeziku.

3.1. Pojmovi – sadržaji:

- rječnik, lesikografija
- leksem
- leksička semantika
- leksičko-semantičke kategorije
- lokalizam, regionalizam, dijalektizam, internacionalizam
- arhaizam, varvarizam
- neologizam
- žargonizam, vulgarizam
- familijarizam, kolokvijalizam
- purizam
- kalk

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica osposobljava se da razumije predmet proučavanja sintakse; nabraja sintaksičke jedinice, pravi razliku među njima i razumije hijerarhijski odnos.

4. Pojmovi – sadržaji:

- sintaksa

4.1. Operativni ciljevi: U tekstu uočava i razumije pojmove i njihovu funkciju u jeziku.

Osposobljava se da:

- odredi glavni i zavisni član u sintagmemu i klasifikuje sintagmeme na imeničke, pridjevske, glagolske i priloške;
- uoči iskaze, razumije da su to nepotpune rečenice (bez predikata) i da se nadopunjavaju iz govorne situacije;
- razumije da je svojstvo rečenice raščlanjivost; da su predikat, subjekat, objekat i priloške odredbe samostalni djelovi (makar na nivou iskaza), a da su atribut i apozicija nesamostalni;
- razumije da se rečenicom izražavaju vrijeme i način, da ima obavještajnu svrhu (izjavna, upitna, uzvična);

- razumije da je svojstvo rečenice predikativnost (bezlična ili besubjekatska rečenica);
- prepoznaje i razumije značenje i funkciju rečeničnih djelova (predikat, subjekat, objekat, priloške odredbe, atribut i apozicija);
- razumije pravilo kongruiranja predikata i subjekta u rodu i broju, kao i višočlanog subjekta i predikata;
- razumije da se atribut kongruira s imenicom u rodu, broju i padežu; razumije kongruiranje višočlanog atributa i da postoji i nekongruentni atribut.

4.1. Aktivnosti: Učenici/učenicke:

- na odabranome tekstu prepoznaju tipove i konstrukcije rečenica;
- po uzoru pišu slične rečenične konstrukcije;
- objašnjavaju njihovu funkcionalnost i stilsku vrijednost;
- simuliraju situacije u kojima upotrebljavaju određene konstrukcije;
- oblikuju, preoblikuju, uočavaju sličnosti i razlike;
- nalaze primjere u tekstu, vježbaju pisanje, ispravljaju greške;
- u rečenici uočavaju njene djelove, prepoznaju funkciju i značenje.

4.1. Pojmovi – sadržaji:

- rečenica i rečenični djelovi
- sintagmem
- kongruencija subjekta i predikata
- kongruencija atributa

4.1. Korelacija:

Latinski jezik i ostali klasični jezici (sintaksa latinskog i živih jezika koji se izučavaju)

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica primjenjuje pravopisna pravila.

Osposobljava se da:

- razumije i koristi termine *transkripcija* i *transliteracija*;
- transkribuje riječi iz stranih jezika (živih, klasičnih);
- riječi stranoga porijekla mijenja i prilagođava duhu crnogorskoga jezika,
- pravilno upotrebljava frekventne termine;
- pravilno piše riječi stranoga porijekla;
- poznaje promjenu stranih imena.

5. Aktivnosti: Učenici/učenicke:

- pravila uočavaju na tekstu;
- ispravljaju svoj tekst ili tekst druga/drugarice;
- zapažaju promjene stranih imena i prezimena tipa Žan Pol Sartr, engleska ženska imena, muška imena tipa Volt Dizni itd.;
- ispravljaju pravopisne greške u odabranim tekstovima.

5. Pojmovi – sadržaji:

- transkripcija
- transliteracija

5. Korelacija:

Strani jezici

II nastavna oblast: NASTAVA KNJIŽEVNOSTI

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije periodizaciju književnosti s istorijskog aspekta; razumije društveno-istorijske okolnosti i njihov uticaj na autora i nastanak djela.

Osposobljava se da:

- čita i razumije književne tekstove epohe moderne, pravaca s početka XX vijeka i međuratne književnosti;
- objasni izmjenu pjesničkoga senzibiliteta i tradicionalnoga pjesničkog jezika u modernoj književnosti u odnosu na djelo koje pripada lirici.

2. Operativni zadaci: Učenik/učenica sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe.**Osposobljava se da:**

- analizira određeno književno djelo ističući posebnosti vrste kojoj pripada;
- na primjeru određenoga teksta odredi književni rod (lirika, epika, drama) i književnu vrstu;
- formuliše temu djela i razloži ga na manje tematsko-motivske cjeline;
- objasni svojstva pjesničkoga jezika;
- u lirskome tekstu uoči i izdvoji najfrekventnije stilske figure;
- analizira stih u poetskome tekstu,
- kompozicionu organizaciju pjesme dovodi u vezu s njenim smislom (efekti ponavljanja, raspored pjesničkih slika);
- uoči odlike strukturnih elemenata epskoga prostora, vremena i zbivanja;
- sažeto izloži fabulu djela i ukaže na epizode i digresije;
- uočava pjesnički senzibilitet u drami moderne i njene modernističke odlike;
- uoči i istakne etičke i saznajne vrijednosti djela.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju književno djelo;
- analiziraju djelo samostalno, u paru ili grupi;
- saopštavaju svoja zapažanja u odnosu na rod i vrstu kojoj djelo pripada i svoje mišljenje obrazlože;
- saopštavaju svoja zapažanja o strukturi djela, njegovoj kompoziciji i ostalim elementima i svoje mišljenje obrazlože,
- formu djela povezuju s njegovom sadržinom i to objašnjavaju;
- objašnjavaju specifičnosti pojedinih književnih vrsta u odnosu na epohu kojoj pripadaju;
- iznose i ilustruju svojstva pjesničkoga jezika izdvajajući najfrekventnije stilske figure.

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša / čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe i u odnosu na njih stvara usmene i pisane tekstove.**Osposobljava se da:**

- usmeno i pisano izrazi svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- napravi književnu paralelu, zasnovanu na kontrastnim odlikama književnih epoha ili na motivskotematskoj i idejnoj sličnosti djela;
- ukaže na etičke i saznajne vrijednosti djela;
- izražajno napamet kazuje kraći književni tekst, čime dokazuje sposobnost estetskoga doživljaja i interpretacije;
- pripremi i realizuje govorni nastup o književnoumjetničkome tekstu s određenog aspekta;

- napiše tekst o pročitanome djelu (opiše lik, izloži radnju, komentariše djelo i načini osnovnu književnu analizu);
- napiše komentar djela zasnovan na samostalnome uočavanju i promišljanju;
- napiše prikaz pročitanoga djela;
- piše dnevnik čitanja.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- analiziraju književnoumjetnički tekst izdvajajući njegove osnovne karakteristike (književni rod, vrsta, tema, likovi i sl.);
- saopštavaju svoj doživljaj djela i objasne ga;
- govore svoje mišljenje o djelu i argumentuju ga tekstom;
- pisano izražavaju svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- izražajno kazuju napamet naučeni tekst;
- pripreme i realizuju govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- pišu tekst o pročitanome djelu;
- pišu dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitanoga djela.

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica epohu moderne prepoznaje kao pojavu koja je označila nov i originalan izraz.

Osposobljava se da:

- pojam *moderna* shvati kao zajednički naziv za više pokreta i pravaca, kao što su simbolizam, impresionizam;
- shvati društveni uticaj na umjetnost moderne;
- razumije larpurlartizam kao jedno od načela moderne i njegov doprinos savršenstvu poetskog izraza;
- objašnjava ulogu i mjesto intelektualca u društvu (neshvaćenost) i njegov odnos prema društvu (odbijanje građanskih normi ponašanja, odvajanje od društva, dosada i duhovna praznina);
- književnost moderne doživi kao izazov za čitaoca posmatrano u kontekstu epohe i van nje.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- objašnjavaju pojmove *moda, moderan, moderna, modernizam*;
- govore o modi u odijevanju, muzici, načinu života, razmišljanju, životnom stavu;
- povezuju poeziju moderne s kasnijim pojavama (hipi, rok, pank, rep, hevi metal...);
- odabranu muziku ili sliku iz epohe moderne povezuju sa sadržajima književnih djela;
- rade u grupama na tumačenju značenjskih slojeva djela;
- bilježe asocijacije o pjesmi, muzičkom djelu, slici.

4. Pojmovi – sadržaji:

- moderna

4. Korelacija:

Istorija druge polovine XIX vijeka

Likovne umjetnosti

Muzička umjetnost

(postimpresionizam, Debisi)

Matematika i muzika (fuga i pjesnička kompozicija)

Istorija (predrevolucionarna i revolucionarna Rusija)

Muzička i likovna umjetnost (impresionizam)

4.1. Operativni ciljevi: Razumije simbolizam i impresionizam kao pravce u okviru moderne.

Osposobljava se da:

- razumije uticaj umjetnosti i intelektualizma na pojavu simbolizma;
- shvata značaj manifesta književnoga pravca i njegov uticaj na poetiku književnoga djela;
- razumije težnju k idealu ljepote i uvjerenost da se ljepota ostvaruje kroz umjetnost;
- objasni transformaciju simbola iz života u poetske simbole;
- pristupa djelu moderne i u njemu prepoznaje odlike simbolizma i impresionizma;
- prepoznaje osećanja i raspoloženja u poeziji moderne (pesimizam, splein, iracionalnost, razočaranje, prezir prema društvu, odbačenost od društva, snoviđenja, pejzaž);
- objašnjava upotrebu simbola, sinestezije, metafore, oksimorona u djelima moderne;
- objašnjava veze i uticaje evropske moderne na modernu južnoslovenskih naroda;
- prepoznaje preplitanje tradicionalnih i modernih motiva u djelima moderne, i značaj folklornih elemenata;
- kritički govori o problemu slobode i konvencija, tabuima i zabranama;
- uoči izmjenu tačke gledišta, spoljašnje i unutrašnje;
- jezičko-stilska rješenja posmatra u funkciji osvjetljavanja psihologije likova.

4.1. Aktivnosti: Učenici/učenicice:

- pismeno i usmeno izlažu vlastiti doživljaj djela koje je predmet obrade; nadareni rade crtež / sliku;
- pronalaze i klasifikuju simbole, oksimorone, metafore i sinestezije;
- prave poređenje pojmova *moderan* i *savremen*;
- porede odnos stvaraoaca moderne prema društvu s odnosom romantičarskoga stvaraoaca;
- ukazuju na to da biografija umjetnika/umjetnice (javno ponašanje, javni moral) i njegova/njena umjetnost nijesu uvijek u saglasju;
- tumače pojmove *nirvana*, *oniričan*, *impresija*, *immanentan*, *dekadentan*, *splein*, *dendizam*, *alhemija riječi*, *hermetizam*, *autopoetički iskaz*, *asocijacija*, *eufonija*;
- porede različite prijevode lirskih pjesama;
- porede impresionističku dramu s klasičnom;
- slušaju muzičku obradu nekih pjesama moderne i kazuju svoje doživljaje;
- pišu esej na temu motiva mrtve drage, motiva žene u modernoj i ranijim epohama;
- rade istraživačke zadatke;
- gledaju film i porede ga s djelom;
- pišu impresionističku kritiku o djelu iz moderne;
- u proznome djelu prepoznaju prototipske okolnosti i ličnosti;
- sastavljaju svoju antologiju poezije moderne;
- opisom prirode
- /enterijera u pisanoj formi prikazuju određeno emotivno stanje.

4.1. Pojmovi – sadržaji:

- simbolizam
- impresionizam
- nirvana
- oniričan
- impresija
- immanentan
- dekadentan

- splin
- dendizam
- alhemija riječi
- hermetizam
- autopoetički iskaz
- asocijacija
- eufonija

4.1. Korelacija:

Istorija (evropeizacija na našim prostorima)

Muzička i likovna umjetnost (impresionizam i ekspresionizam kod nas)

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica avangardnu književnost prve polovine XX vijeka povezuje s pojavom više književnih pokreta i pravaca.

Osposobljava se da:

- klasifikuje književne pojave XX vijeka (avangarda, kasni modernizam, postmodernizam);
- objasni društveno-istorijski kontekst u kojem je nastala i trajala avangardna književnost;
- uočava ključne okolnosti u kojima su se formirale pojave u književnosti i ostalim umjetnostima, a rezultirale su avangardnim pokretima i pravcima;
- shvata avangardu kao univerzalnu vrijednost naprednih i novih ideja, i njeno odbacivanje književne tradicije;
- uoči avangardna svojstva lirike;
- uočava vezu avangardnoga pjesničkog izraza s tradicionalnim, neoromantičarskim i romantičarskim sadržajima;
- shvata uslovljenost pojave više pravaca, kao i književnih programa i manifesta;
- razumije poetska obilježja i programska načela ekspresionizma, nadrealizma, futurizma, dadaizma i socijalne književnosti;
- objašnjava osobnosti poetike djela avangarde (struktura djela, model transformacije prototipske stvarnosti, pojam proznog i dramskog ciklusa);
- uočava stilskoizražajna sredstva (hiperbola, ironija, sarkazam, neobična poređenja, slikovite personifikacije, metafore, vulgarizme, neologizme, tautologije);
- razumije da su u ovom književnom vremenu nastala djela koja pripadaju tzv. realizmu bez granica;
- razriješi hermetičnost moderne lirike;
- obrazloži smjenjivanje tačaka gledišta;
- izloži razvoj romana, posebno psihološki roman, lirski roman, roman-parabolu, roman-hroniku;
- prati moderni dramski postupak;
- govori o nadnacionalnom i humanom u književnome djelu;
- prepoznaje osnovne arhetipove;
- objasni poliperspektivizam;
- napiše esej o pročitaneome književnom djelu poštujući principe esejističke forme.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- gledaju reprodukcije Pikasovih slika i drugih umjetnika i komentarišu njihov prikaz stvarnosti;
- u jezičkom izrazu pronalaze vulgarizme i neologizme i objašnjavaju njihovu umjetničku funkciju;

- u književnome tekstu pronalaze elemente ekspresionizma, nadrealizma, futurizma i socijalne literature;
- vezuju književna imena za avangardne pravce;
- slušaju muzička ostvarenja epohe avangarde;
- navode najznačajnija naučna dostignuća i otkrića u XX stoljeću;
- pišu izvještaje o književnom djelu ili opusu autora;
- poznaju i tumače opštepoznate rečenice iz književnih djela;
- govore o uticaju istorijskih dešavanja (revolucije, ratovi, režimi, ideologije) na pojavu i razvoj umjetnosti, kao i vezu umjetnosti i pomenutih dešavanja;
- čitaju manifest izabranoga pravca i pronalaze njegova načela u tekstu djela;
- donose na čas književni časopis i čitaju odabrani tekst;
- obrazlažu djelove na koje su ukazali u dnevniku čitanja;
- gledaju filmove (*Glembajevi*, *Okupacija u 26 slika*, *Proces*, *Seobe*, *Andaluzijski pas...*)
- analiziraju odabrani esej;
- pišu esej.

5. Pojmovi – sadržaji:

- avangardna književnost početka XX vijeka
- poliperspektivizam

5. Korelacija:

Modernizmi u slikarstvu i muzici (futurizam, nadrealizam, dadaizam, kubizam, novoklasicizam, primitivistički stil)

Istorija (Oktobarska revolucija, Španski građanski rat)

Muzika (Šenberg, dodekafonija, kakofonija)

Likovna umjetnost (plakati i proglesi)

Građansko vaspitanje (alijenacija)

Sociologija

Psihologija (snovi i halucinantna stanja)

Istorija (Oktobarska revolucija, kapitalizam, raslojavanje, društvena nepravda)

Muzička umjetnost (koračnice, pjesme koje pokreću mase, ritam)

Istorija (I svjetski rat, *izgubljeni naraštaj*)

Muzička umjetnost (oblik fuge i kompozicija pjesme, seobe na našim prostorima)

Likovna umjetnost (motivi seoba kod naših slikara)

Psihologija mase

Muzika (psalm)

Likovna umjetnost (simbolističko slikarstvo; arhitektura kao izraz istorije i individue)

Muzička umjetnost (rukovet)

Likovna umjetnost (nadrealizam)

Istorija (turska i austrijska vremena u Bosni)

Sociologija (duhovna degeneracija građanskoga staleža)

Psihologija (frustracije i konflikti)

Istorija (stanje u Hrvatskoj između dva svjetska rata)

Likovna umjetnost (ekspresionizam, secesija; II svjetski rat)

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Moderna:

Hugo Fridrih: *Struktura moderne lirike* (odlomak)

Šarl Bodler: *Albatros*, *Saglasja*

Artur Rembo: *Pijani brod*

Stefan Malarme: *Labud*
Pol Verlen: *Mesečina, Pesnička umetnost*
A. P. Čehov: *Ujka Vanja*
Aleksa Šantić: *Pretprazničko veče, Jedna suza*
Jovan Dučić: *Pesma ženi, Suncokreti*
Milan Rakić: *Iskrena pesma, Jasika*
Vladislav Petković Dis: *Možda spava, Nirvana*
Anton Gustav Matoš: *Utjeha kose*
Musa Ćazim Ćatić: *Zaboravljeni otoci, Pejzaž*
Ivan Cankar: *Šeširići*
Petar Kočić: *Mračajski proto*
Borisav Stanković: *Nečista krv, Koštana*

Crnogorska moderna poezija:

Mirko Banjević: *Balada vjetra, Tama*
Janko Đonović: *Krajina, Crmnica pod jesen*
Stefan Mitrović: *Vrh tišine, Balada o maslinki*
Aleksandar Leso Ivanović: *Jutra jugova, Slomljenom oknu, Žalba mrtvom drugu*
Risto Ratković: *Ponoć mene, Bivši anđeli*

Avangarda:

V. V. Majakovski: *Oblak u pantalonama*
Federiko Garsija Lorka: *Romansa mjesečarka*
Franc Kafka: *Proces*
Miloš Crnjanski: *Sumatra, Objasnjenje Sumatre, Seobe, Serenata*
Ivo Andrić: *Na Drini ćuprija*
Isidora Sekulić: *Njogošu, knjiga duboke odanosti* (odlomak)
Augustin Tin Ujević: *Jablani, Svakidašnja jadikovka*
Dobriša Cesarić: *Povratak, Balada iz predgrađa, Slap*
Miroslav Krleža: *Gospoda Glembajevi*
Nikola Lopičić: *Glad i kamen* (izbor)
Risto Ratković: *Zoraj* (tragedija)

Pozni modernizam:

Mihailo Lalić: *Zlo proljeće*
Dobrica Ćosić: *Koreni*
Desanka Maksimović: *Tražim pomilovanje*
Ćamil Sijarić: *Bihorci*
Dragan Nikolić: *Ulište*

KANON

Šarl Bodler: *Albatros*
A. P. Čehov: *Ujka Vanja*
Aleksa Šantić: *Jedna suza*
Jovan Dučić: *Pesma ženi, Suncokreti*
Milan Rakić: *Iskrena pesma*
Aleksandar Leso Ivanović: *Slomljenom oknu*
Petar Kočić: *Mračajski proto*
Borisav Stanković: *Nečista krv*
Miloš Crnjanski: *Sumatra, Seobe*
Ivo Andrić: *Na Drini ćuprija*

Miroslav Krleža: *Gospoda Glembajevi*

Nikola Lopičić: *Lelek*

Risto Ratković: *Bivši anđeli*

Mihailo Lalić: *Zlo proljeće*

IV razred

I nastavna oblast: NASTAVA JEZIKA

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razvija vještinu slušanja / čitanja, razumijevanja i analiziranja, te stvaranja neumjetničkih tekstova, prilagođenih uzrastu.

1.1. Operativni ciljevi: Razvija vještinu slušanja i analize govorenih / naglas čitanih / ekranizovanih neumjetničkih tekstova i sposobnost stvaranja sličnih tekstova, i to naučnih tekstova povezanih sa sadržajima drugih nastavnih predmeta (na primjer vizuelne umjetnosti, pojedinac u grupi, filozofije...).

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta,
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta,
- ocijeni (ne)istinitost navedenih podataka,
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, da li je umjetnički ili neumjetnički,
- prepozna razliku između stilova pisanja (administrativni, publicistički, naučni, književni),
- sam/sama govorno nastupi (s unaprijed pripremljenom temom), uz pisanu pripremu.

1.1. Aktivnosti: Učenici/učenice:

nakon slušanja:

- pišu odgovore koji sadrže značajne informacije;
- sistematizuju i klasifikuju dobijene podatke, uočavaju i odvajaju bitne od nebitnih;
- ključne pojmove i s njima povezane važne podatke unose u pripremljenu pojmovnu mapu;
- iskazuju svoje mišljenje i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima, razmišljanjima i sl.;
- sami/same dopune tekst;
- sami/same govorno nastupaju (s unaprijed pripremljenom temom).

Prije govornoga nastupa:

- sami/same razmišljaju što bi sve mogli/mogle da kažu o temi i izrađuju plan izlaganja; iz različitih izvora traže podatke koji im nedostaju, pretvarajući plan u pismenu osnovu govornoga nastupa.

Tokom govornoga nastupa:

- samostalno govore uz pomoć pismene osnove, jasno i prirodno; poslije govornoga nastupa slušaoci kazuju svoje mišljenje o tome.

1.1. Korelacija:

Strani jezici (sintaksa)

1.2. Operativni zadaci: Razumije pojam i svrhu medija i osposobljava se da:

- prepoznaje i upoređuje tip poruke/informacije koji može naći u pojedinoj vrsti medija;
- razlikuje jednosmjerne i interaktivne medije,
- uoči razliku između zbivanja u empirijskom svijetu i načina predstavljanja tih zbivanja u medijima, tj. da su svi medijski tekstovi konstruktivi;

- uoči načine na koje medijski tekstovi djeluju na recipijente,
- razumije na koji način razumijevanje poruke zavisi od karakteristika recipijenta.

1.2. Aktivnosti:

- Otkrivaju i objašnjavaju strategije uvjeravanja u različitim medijskim tekstovima (podsticajne tvrdnje, privlačni životni stilovi, popularni trendovi, raskoš, slavne ličnosti, podilaženje, lično svjedočenje ...),
- otkrivaju i objašnjavaju razlike u recepciji kod različitih društvenih grupa (dob, pol, društveni status, stepen obrazovanja, specifični interesi, etnicitet...).

1.3. Operativni ciljevi: Razvija vještinu čitanja, razumijevanja i analize naučnih i publicističkih tekstova i sposobnost samostalnoga pisanja sličnih tekstova (na primjer vizuelne umjetnosti, pojedinac u grupi, filozofije...) i:

- dnevnika;
- prijave na konkurs.

Osposobljava se da:

- prepozna namjenu i temu teksta;
- uoči i izdvoji ključne pojmove i važne podatke iz teksta;
- u sadržaju pronade traženi podatak (i iz netekstualnoga dijela);
- ocijeni istinitost navedenih podataka;
- odredi da li je tekst pisan standardnim jezikom, je li umjetnički ili neumjetnički;
- prepozna razliku između stilova pisanja;
- izradi plan izlaganja i sam/sama govorno nastupi (s unaprijed pripremljenom temom);
- poznaje i prepoznaje funkcionalne stilove;
- zna da piše pojedine oblike administrativnoga stila;
- razlikuje formalno od neformalnog obraćanja u pisanju;
- uredi, lektoriše i koriguje tekst.

1.3. Aktivnosti: Čitaju kratke neumjetničke tekstove.

Nakon čitanja:

- iskazuju svoje mišljenje o tekstu i pokušavaju ga utemeljiti;
- pričaju o svojim iskustvima i razmišljanjima vezanim za tekst;
- opisuju netekstualne djelove (npr. pregledne sheme, tabele, grafikone i sl.);
- objašnjavaju razliku između umjetničkoga i drugih stilova.

Sami/same pišu tekstove:

- pripovijedaju o događaju po sopstvenome izboru;
- pišu tekstove po uzoru i izboru (istražuju, prikupljaju građu);
- pišu administrativne informacije (prijava na konkurs, oglas o slobodnom radnom mjestu, dnevnik).

Prije pisanja:

- razmišljaju što bi sve mogli/mogle napisati i izrađuju plan pisanja;
- u različitim izvorima traže podatke;
- smišljaju i kreiraju određenu vrstu teksta.

U toku pisanja:

- na osnovu plana pisanja stvaraju pisani tekst; pri tome vode računa o kompoziciji teksta;
- na kraju teksta navode izvore.

Poslije pisanja:

- pročitaju tekst i uz pomoć priručnika ispravljaju jezičko-stilske greške;
- svoj tekst upoređuju s radovima drugova/drugarica iz odjeljenja i procjenjuju ga;
- analiziraju ustaljenu formu pisanja (kliše); iznose svoje mišljenje;

- vježbaju analizu, sintezu, indukciju, dedukciju, dokazivanje, zaključivanje, generalizovanje, konkretizovanje itd.;
- pokušavaju da napišu tekst o kompleksnijem problemu iz društvenog, naučnog, umjetničkog života koristeći navedene operacije;
- lektorišu ponudene tekstove

1.3. Pojmovi – sadržaji:

- dnevnik
- prijava na konkurs
- lektura
- korektura
- uređivanje

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije i pravilno koristi pojam *sintaksa*; razumije predmet njezina proučavanja.

2. Pojmovi – sadržaji:

- sintaksa

2.1. Operativni ciljevi: Razumije padežne oblike i pravilno ih upotrebljava u govoru i pisanju:

- razumije padežnu sinonimiju i primjenjuje je;
- razumije značenje termina *polivalentnost padeža* i objašnjava ga;
- upoznaje padežnu upotrebu bez prijedloga i prepoznaje neka padežna značenja;
- prepoznaje prijedložko-padežne konstrukcije i neka značenja vezujući ih za odnose riječi u rečenici;
- pravilno koristi padeže;
- sposoban je da samostalno koriguje tekst.

2.1. Aktivnosti: Učenici/učenicice:

- na datim primjerima ili tekstu prepoznaju padežne oblike, određuju im značenje i funkciju;
- za određene oblike traže sinonime;
- izražavaju misao na različite načine;
- na pripremljenim tekstovima prepoznaju nepravilne konstrukcije tipa: *u prilog nečega, svirati gitaru.*

2.1. Pojmovi – sadržaji:

- padežni sistem
- padežna sinonimija
- polivalentnost padeža

2.2. Operativni ciljevi: Uočava i razumije semantičku i gramatičku kongruenciju u rečenici, te razliku između potpune i nepotpune kongruencije.

2.2. Aktivnosti:

- Pišu tekstove na različite teme vodeći računa o kongruenciji u rečenicama;
- analiziraju primjere, daju primjere za kongruenciju.

2.2. Pojmovi – sadržaji:

- kongruencija
- gramatička i semantička kongruencija
- potpuna i nepotpuna kongruencija

2.3. Operativni ciljevi: Uočava i razumije odnos prostih i proširenih rečenica u složenoj.

Osposobljava se da:

- razumije sistem zavisnih i nezavisnih rečenica;
- uočava različite vrste rečenica i razumije njihovu informativnu i stilsku vrijednost,
- pravilno i jasno, koristeći različite vrste rečenica, izrazi misao.

2.3. Aktivnosti: Učenici/učenicke:

- na tekstu prepoznaju tip rečenice;
- preoblikuju rečenice (od zavisne stvaraju više rečenica); određuju tip rečenice koju su stvorili;
- uočavaju informativnu i stilsku vrijednost pročitanih, stvorenih rečenica.

2.3. Pojmovi – sadržaji:

- vrste rečenica

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica u tekstu uočava i razumije pojmove i njihovu funkciju u jeziku.**Osposobljava se da razumije i koristi:**

- glagolska vremena i načine, pomoćne, modalne, fazne i perifrazne glagole;
- glagolske načine i njihovu razliku u odnosu na glagolska vremena;
- prepoznaje nelične glagolske oblike, razumije njihovu sintaksičku funkciju;
- razlikuje indikativnu, relativnu i modalnu upotrebu glagolskih oblika;
- zapaža stilske vrijednosti.

3. Aktivnosti: Učenici/učenicke:

- prepoznaju glagolska vremena i načine, određuju upotrebu;
- uočavaju i objašnjavaju stilska obilježja relativne i modalne upotrebe;
- preoblikuju tekst koristeći različita vremena i načine;
- analiziraju stilski učinak.

3. Pojmovi – sadržaji:

- glagolska vremena i načini
- nelični glagolski oblici

3.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost uspješne komunikacije i osposobljava se da:

- izrazi misao na više načina;
- razumije da svaki rečenični član može imati posebnu informativnu vrijednost;
- uoči informativno težište rečenice (predikat, subjekat, objekat...);
- shvata da se rečenice povezuju u jednu smisaonu cjelinu;
- poznaje strukturu nepotpunih rečenica i njihovu upotrebnu vrijednost.

3.1. Aktivnosti:

- Uočavaju stilski neobilježen (običan) i stilski obilježen red riječi; mijenjaju ga;
- razlikuju istaknuto od neistaknutoga u govoru i pisanome tekstu;
- preformulišu misli odnosno rečenice (preoblikuju tekstove);
- pravilno raspoređuju enklitike i proklitike;
- objašnjavaju veze među djelovima teksta;
- izbjegavaju dvosmislenosti;

3.1. Pojmovi – sadržaji:

- raspoređivanje sintaksičkih jedinica
- informativna aktuelizacija rečenice
- komunikativna kohezija
- specijalni tipovi nepotpunih rečenica

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije i primjenjuje pravopisna pravila.

Osposobljava se da:

- pravilno upotrebljava i piše negaciju;
- pravilno primjenjuje dvostruku negaciju.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- afirmativne rečenice pretvaraju u odrične i obrnuto;
- formiraju rečenice s dvostukom negacijom;
- pišu tekstove uvažavajući pravopisna pravila.

4. Pojmovi – sadržaji:

- negacija

4.1. Operativni ciljevi: Razvija sposobnost uspješne komunikacije i osposobljava se da:

- poznaje govorne činove;
- razumije ulogu jezika u raznim sferama života (ideologija, propaganda);
- razumije ulogu vanjezičkih elemenata u komunikaciji;
- pravi razliku između verbalne i neverbalne komunikacije;
- razumije na čemu počiva jezička kultura pojedinca i društva;
- razumije što podrazumijeva pojam *narodna lingvistika*;
- usavršava konverzaciju.
- razgovaraju i prenose informacije povezujući ih s razgovornim stilom;
- izostavljaju suvišne djelove, tj. već rečeno; postižu ekonomičnost rečenice;
- slažu rečenice izgovarajući riječi pojedinačno (učenik/učenica po učenik/učenica).

4.1. Aktivnosti:

- Razgovaraju o upotrebi i zloupotrebi jezika; o masovnoj komunikaciji;
- navode primjere;
- simuliraju situacije u kojima primjenjuju govorne činove;
- ocjenjuju razgovor, prikladnost dijaloga u određenim situacijama.

4.1. Pojmovi – sadržaji:

- pragmatika
- govorni činovi
- vanjezički elementi u komunikaciji
- neverbalna komunikacija
- jezička kultura
- narodna lingvistika

4.1. Korelacija:

Sociologija (sociolingvistika)

II nastavna oblast: NASTAVA KNJIŽEVNOSTI

1. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije periodizaciju književnosti s historijskog aspekta; razumije društveno-istorijske okolnosti i njihov uticaj na autora i nastanak djela.

Osposobljava se da:

- čita i razumije književne tekstove iz savremene književnosti (pozni modernizam, postmoderna i književnost u pokretu).

1. Korelacija:

Sociologija

Psihologija

Filozofija

(metode tih nauka kao modeli pristupa književnome djelu)

Muzička umjetnost (sinkopiranje i ritam, džez)

Sociologija (otuđenje)

2. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša/čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe.

Osposobljava se da:

- analizira književno djelo ističući posebnosti vrste kojoj pripada;
- na primjeru teksta odredi književni rod (lirika, epika, drama) i književnu vrstu;
- formuliše temu djela i razloži ga na tematsko-motivske cjeline;
- objasni svojstva pjesničkog izraza (stilske figure, stih, kompozicionu organizaciju pjesme);
- uoči odlike epskoga prostora, vremena i zbivanja;
- uoči i istakne etičke i saznanje vrijednosti djela;
- razumije esej, memoare i autobiografiju kao književno-naučne vrste i njihove odlike.

2. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- čitaju književno djelo;
- analiziraju djelo samostalno, u paru ili grupi;
- saopštavaju svoja zapažanja u odnosu na rod i vrstu kojoj djelo pripada i svoje mišljenje obrazlože;
- saopštavaju svoja zapažanja o strukturi djela, njegovoj kompoziciji i elementima i svoje mišljenje obrazlože;
- formu djela povezuju s njegovom sadržinom i to objašnjavaju;
- objašnjavaju specifičnosti pojedinih književnih vrsta u odnosu na epohu kojoj pripadaju;
- iznose i ilustruju svojstva pjesničkoga jezika.

2. i 3. Korelacija:

Filozofija (egzistencijalizam)

Gradansko vaspitanje

Sociologija

Filozofija

Sociologija kulture

Filozofija (religijska etika i egzistencijalizam)

Sociologija (manipulacija masom)

Istorija (Bosna)

Istorija (NOB u Crnoj Gori)

Psihologija (udvajanje ličnosti, alter ego)

Sociologija (otuđenje)

Filozofija (manihejstvo)

Muzička umjetnost (kompozicija i numeričke strukture)

Istorija (NOB u Crnoj Gori)

Istorija civilizacije (seobe naroda)

Sociologija (velike religije, susret Istoka i Zapada)

3. Operativni ciljevi: Učenik/učenica sluša / čita, doživljava i analizira književnoumjetničke tekstove određene epohe i u odnosu na njih stvara usmene i pisane tekstove.

Osposobljava se da:

- usmeno i pisano izrazi svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom,
- napravi književnu paralelu, zasnovanu na kontrastnim odlikama književnih epoha ili na motivsko-tematskoj i idejnoj sličnosti djela;
- ukaže na etičke i sazajne vrijednosti djela;
- izražajno napamet kazuje kraći književni tekst, čime dokazuje sposobnost estetskoga doživljaja i interpretacije;
- pripremi i realizuje govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- napiše tekst o pročitanoj djelu (opiše lik, izloži radnju, komentariše djelo i načini osnovnu književnu analizu);
- napiše komentar djela zasnovan na samostalnom uočavanju i promišljanju;
- napiše prikaz pročitanoj djela.

3. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- analiziraju književnoumjetnički tekst izdvajajući njegove osnovne karakteristike (književni rod, vrsta, tema, likovi i sl.);
- saopštavaju svoj doživljaj djela i objasne ga;
- govore svoje mišljenje o djelu i argumentuju ga tekstom;
- pisano izražavaju svoj doživljaj, emocije, predstave, mišljenja i spoznaje izazvane književnoumjetničkim tekstom;
- izražajno kazuju napamet naučeni tekst;
- pripreme i realizuju govorni nastup o književnoumjetničkom tekstu s određenog aspekta;
- pišu tekst o pročitanoj djelu;
- pišu dnevnik čitanja, odnosno kraći prikaz pročitanoj djela.

4. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije postupke i načine kojima se ostvaruje proučavanje književnosti (metodologiju proučavanja književnosti).**Osposobljava se da razumije:**

- značaj proučavanja književnoga djela;
- odlike metodičnosti (sistematičnost, pouzdanost, provjerljivost, svjesnost);
- da metodologija obuhvata različite pristupe ili metode u proučavanju književnoga djela i koristi ih.

4. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- tumače književni tekst primjenjujući više metoda.

4. Pojmovi – sadržaji:

- metodologija proučavanja književnosti

4. Korelacija:

Filozofija (ideja o vječnom vraćanju)

Istorija (primjeri genocida u istoriji, fašizam, staljinističke čistke, Goli otok)

Sociologija (državna represija, diktatura, totalitarizam)

4.1. Operativni ciljevi: Razumije da pristup književnom djelu može biti spoljašnji i unutrašnji.**Osposobljava se da:**

- prepoznaje i koristi metode oba pristupa;
- objašnjava prednosti i nedostatke metoda unutrašnjeg i spoljašnjeg pristupa;

- ukazuje da unutrašnji pristup djelu počiva na analizi tematike, likova, jezika, vremena, prostora i strukture;
- ukazuje da se spoljašnji pristup djelu temelji na proučavanju izvantekstovnih sadržaja.

4.1. Aktivnosti:

- Ilustruju metode pristupa na književnom tekstu;
- kritički procjenjuju njihove domete;
- navode metode spoljašnjega pristupa (pozitivizam, biografizam, sociologizam, psihologizam i historicizam);
- unutrašnji pristup povezuju s metodama: nova kritika, ruski formalizam, strukturalizam, fenomenološki pristup, novi istorizam;
- ostvaruju različite nivoe pristupa književnome djelu (osvrt, prikaz, interpretacija).

4.1. Pojmovi – sadržaji:

- spoljašnji i unutrašnji pristup djelu

4.2. Operativni ciljevi: Razumije pluralizam metoda kao pristup djelu s više različitih aspekata.

Osposobljava se da:

- razumije neophodnost primjene i prednosti više metoda u pristupu djelu;
- objasni značenje termina *otvoreno djelo*;
- primjenjuje pluralizam metoda prilikom čitanja i interpretacije djela.

4.2. Aktivnosti:

- Tumače književno djelo koristeći različite metode.

4.2. Pojmovi – sadržaji:

- pluralizam metoda
- otvoreno djelo

4.3. Operativni ciljevi: Razumije različite pristupe djelu.

Osposobljava se da:

- estetiku recepcije doživljava kao dio nauke o književnosti koji u središte interesovanja stavlja čitaoca;
- razumije da nova kritika počiva na okretanju djelu i tumačenju djela iz njega samoga;
- razumije ruski formalizam kao metod koji se bavio formom književnoga djela;
- shvata značaj arhetipske kritike u proučavanju književnoga djela.

4.3. Aktivnosti:

- Saopštavaju svoj čitalački doživljaj književnoga djela;
- pronalaze informacije o prijemu određenoga djela u različitome vremenu od strane čitalaca/čitateljki;
- analiziraju unutrašnju strukturu djela;
- u književnome tekstu uočavaju događaje i objašnjavaju kako su povezani u cjelinu;
- komentarišu formu djela;
- objašnjavaju uticaj forme na umjetnički doživljaj;
- uspijevaju da nađu i objasne osnovne arhetipove i prisustvo mitološke građe;
- traže arhetipske likove.

4.3. Pojmovi – sadržaji:

- estetika recepcije
- nova kritika
- ruski formalizam
- arhetipska kritika

5. Operativni ciljevi: Učenik/učenica razumije da u strukturi djela postoji više slojeva (zvučanje, značenje, ideja, predmetnost, aspekt).

Osposobljava se da:

- slojevitost prevashodno vezuje za poeziju;
- razumije denotativno i konotativno značenje jezičkih iskaza;
- u pjesničkome jeziku uočava ekspresivnost, eufoničnost, višeznačnost, ritam;
- razumije umjetničku funkciju mjesta neodređenosti.

5. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na tekstu uočavaju slojeve značenja;
- porede komunikativni i pjesnički tekst i određuju denotativno i konotativno značenje;
- u jeziku pjesme pronalaze ekspresivnost, eufoničnost i ritam;
- pronalaze i dopunjavaju mjesta neodređenosti u djelu.

5. Pojmovi – sadržaji:

- slojevita struktura književnoga djela

5. Korelacija:

Istorija (otomanski sistem uprave)

Sociologija (represija, mehanizmi vlasti)

Filozofija (cikličnost kao slika istorijskoga kretanja)

Istorija (revolucije koje *jedu svoju decu*)

Filozofija (mogućnost pojedinca da utiče na istoriju)

6. Operativni ciljevi: Učenik/učenica naratologiju razumije kao novu oblast teorije književnosti i:

- razumije da su predmet proučavanja naratologije oblici, načini i mogućnosti pripovijedanja;
- usvaja i koristi termine *fokalizacija, fokalizator, diskurs*.

6. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- naraciju povezuju s pripovijedanjem;
- primjenjuju znanja o naratologiji na sve vidove narativnih struktura (film, strip, književno djelo).

6. Pojmovi – sadržaji:

- naratologija

6. Korelacija:

Psihologija (ličnost, frustracije i konflikti, Edipov kompleks, uloga oca)

7. Operativni ciljevi: Učenik/učenica prepoznaje odlike antidrame i modernoga romana.

Osposobljava se da:

- objasni razliku između antidrame i klasične drame;
- povezuje antidramu s motivom apsurdna i objašnjava ga;
- razumije znakovni sistem moderne drame – antidrame;
- uoči i obrazloži postmodernistički postupak na dramskom tekstu;
- razumije transformacije romanesknog žanra: roman filozofska parabola, polifonijski roman, roman toka svijesti, monološko-asocijativni roman, roman zasnovan na poetici mitologizovanja, filozofskorealistički roman, roman-rječnik, roman-inventar, postmodernistički roman...

7. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- ukazuju na elemente karakteristične za antidrame u datom tekstu;

- gledaju pozorišnu predstavu ili snimak;
- gledaju klasičnu crnogorsku antidramu;
- Ž. Nikolić: *Dekna još nije umrla, a ka' će ne znamo.*

7. Pojmovi – sadržaji:

- antidrama
- moderni roman

7. Korelacija:

Istorija (Rusija u XIX vijeku)

Psihologija (nagonsko, frustracije, konflikti)

Sociologija (otuđenje)

Filozofija (idealizam, religijska etika, materijalizam)

8. Operativni ciljevi: Učenik/učenica pojam savremena književnost razumije kao literarne karakteristike djela a ne kao književnu epohu.

Osposobljava se da:

- shvati potrebu preciznog određenja pojava savremenosti u književnosti i drugim umjetnostima;
- pravi razliku između pojmova *književnost* povezuje s *moderno* i *savremeno*;
- pojam *savremena* odrednicama *postmoderna* i *književnost u pokretu*;
- prepoznaje odlike savremene književnosti.

8. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na tekstu tumače estetske funkcije karakterističnih izražajnih sredstava.

8. Pojmovi – sadržaji:

- savremena književnost

8. Korelacija:

Muzička umjetnost (polifonija)

Muzika (eufonija, melodija, ritam, ponavljanja, lajtmotivi)

Muzička umjetnost (nacionalne škole)

Likovne umjetnosti (zavičajna inspiracija, crnogorski slikari)

Istorija (poslijeratna Jugoslavija, oblici političkih progona, verbalni delikti)

9. Operativni ciljevi: Učenik/učenica pozni modernizam povezuje s književnim djelima nastalim neposredno poslije II svjetskog rata.

Osposobljava se da:

- uoči novine u poetici djela u odnosu na avangardnu književnost;
- pozni modernizam shvati kao sintezu tradicionalnog i modernog;
- realistički pristup obradi teme razumije kao metod, a ne pravac;
- razumije da se težište interesovanja pomjera na unutrašnji svijet junaka.

9. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- u tekstu odvajaju tradicionalne od modernih elemenata;
- u djelu prepoznaju i objašnjavaju realistički metod;
- o djelu pišu esej.

9. Pojmovi – sadržaji:

- pozni modernizam

9. Korelacija:

Istorija (fašizam i NOB)

Sociologija (društvene uloge)

Psihologija

Filozofija (dualizam)

Gradansko vaspitanje (život sa drugima)

10. Operativni ciljevi: Učenik/učenica postmodernizam razumije kao književnost osobene i prepoznatljive poetike.

Osposobljava se da:

- razumije ulogu medija, globalizaciju, informatičku djelatnost, informacione tehnologije, industrijsko potrošačko društvo u kreiranju postmodernističkoga pogleda na svijet;
- prepoznaje obilježja postmodernističkoga stila u književnosti.

10. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na tekstu uočavaju i objašnjavaju dekonstrukciju, intertekstualnost – transformaciju, transfiguraciju, mapiranje, metatekst, citatnost, hipertekst, fragmentarnost, fakta i fikciju, pastiš, metafikcionalnost, multižanrovske strukture.

10. Pojmovi – sadržaji:

- postmodernizam
- dekonstrukcija
- intertekstualnost
- multižanrovske strukture

11. Operativni ciljevi: Učenik/učenica književnost u pokretu shvata kao književnost koja upravo nastaje i prema kojoj još nije uspostavljen vrijednosni sud.

Osposobljava se da:

- odredi pojam *književnost u pokretu* prema pojmu *savremena književnost*;
- književnost u pokretu vezuje za posljednju deceniju i za autore koji se tek pojavljuju;
- shvata da njena raznovrsnost ne znači i kvalitet;
- razumije uticaj medija na književnost u pokretu;
- shvata da ta književnost, osim putem knjige, do čitalaca/čitateljki dolazi putem interneta, audiozapisa, video-zapisa;
- razumije njen žanrovski pluralizam (hibridni žanrovi i podžanrovi).

11. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- navode djela i autore književnosti u pokretu;
- donose na čas audio- ili video-zapis djela;
- pronalaze veb-adrese na kojima se nalaze djela književnosti u pokretu;
- raspravljaju o književnim nagradama i njihovim dobitnicima.

11. Pojmovi – sadržaji:

- književnost u pokretu

12. Operativni ciljevi: Učenik/učenica doživljava film kao rezultat savremenog umjetničkog izraza i kao umjetnost koja u sebi objedinjuje izražajna sredstva više umjetnosti.

Osposobljava se da:

- razumije filmska izražajna sredstva (scenario, kadar, montaža, gluma, scenografija, fotografija, kostimografija, muzika) i načine njihova ostvarivanja;
- poznaje izradu sinopsisa, dijalogle, scenarija, knjigu snimanja;
- razumije odnos filma i književnosti;

- pravi razliku između originalnoga filmskog scenarija i scenarija koji nastaje povodom književnoga djela;
- prepoznaje i objašnjava direktnu ekranizaciju književnoga djela.

12. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- na filmu nalaze motive iz književnoga djela;
- porede filmski scenario s tekstem djela;
- prave razliku između ekranizacije i adaptacije književnoga djela;
- pišu knjigu snimanja;
- pišu dijalog listu;
- prave scenario;
- prave sinopsis;
- objašnjavaju transformaciju književnoga djela u filmsko.

12. Pojmovi – sadržaji:

- film i književnost

13. Operativni ciljevi: Učenik/učenica Internet shvata kao savremeni vid komunikacije. Na Internetu pronalazi i književne sadržaje.

Osposobljava se da:

- koristi internetske sadržaje;
- shvata Internet kao jednu od mogućnosti čitanja književnoga djela, odnosno drugačiji vid prezentovanja književnoga djela.

13. Aktivnosti: Učenici/učenice:

- pronalaze veb-adrese;
- koriste veb-stranice;
- koriste internetske pretraživače;
- pronalaze književna djela i čitaju;
- govore o prednostima i nedostacima čitanja djela iz knjige i s Interneta.

13. Pojmovi – sadržaji.

- Internet i književnost

PREDLOŽENI TEKSTOVI:

Pozni modernizam/postmodernizam

Mihailo Lalić: *Lelejska gora*

Ivo Andrić: *Prokleta avlija*

Vladan Desnica: *Proljeće Ivana Galeba*

Sreten Asanović: *Igra*

Horhe Luis Borhes: *Vavilonska biblioteka, Čekanje*

Milovan Đilas: *Besudna zemlja*

Viljem Fokner: *Krik i bijes*

Alber Kami: *Stranac*

Meša Selimović: *Derviš i smrt*

Miodrag Bulatović: *Crveni petao leti prema nebu*

Dragan Nikolić: *Ulište*

Danilo Kiš: *Enciklopedija mrtvih* (izbor), *Esej* (izbor)

Borislav Pečić: *Novi Jerusalim* (izbor – *Čovek koji je jeo smrt*), *Esej* (izbor)

Zuvdija Hodžić: *Davidova zvijezda*

Semjuel Beket: *Čekajući Godoa*

Ljubomir Đurković: *Otpad*

Mihail Bulgakov: *Majstor i Margarita*
Vasko Popa: *Kora* (izbor)
Stevan Raičković: *Kamena uspavanka*
Branko Miljković: *Balada*
Ali Podrimlija: *Vrati se stihu Homerovu, Itaka*
Radovan Zogović: *Instrukcija maslini, Kosa*

Književnost u pokretu:

Balša Brković: *Jedan dan Antonija Adžića*
Dragan Radulović: *Auschwitz caffè* (odlomak)
Ognjen Spahić: *Hansenova djeca* (odlomak)
Andrej Nikolaidis: *Mimezis* (odlomak)

Djela klasične književnosti:

Vilijam Šekspir: *Hamlet*
Njegoš: *Luča mikrokozma* (posveta), *Noć skuplja vijeka*
F. M. Dostojevski: *Braća Karamazovi*

KANON

Vilijam Šekspir: *Hamlet*
P.P. Njegoš: *Noć skuplja vijeka*
Radovan Zogović: *Instrukcija maslini*
Mihailo Lalić: *Lelejska gora*
Ivo Andrić: *Prokleta avlija*
Alber Kami: *Stranac*
Meša Selimović: *Derviš i smrt*
Zuvidija Hodžić: *Davidova zvijezda*
Semjuel Beket: *Čekajući Godoa*

ЛИТЕРАТУРА

- Баковљев 2005:** Милан Баковљев, *Дидактика*, Сомбор: Учитељски факултет.
- Баотић 1978:** Јосип Баотић, „Књижевнојезичка политика и језичко планирање“, *Књижевни језик*, VII: 2, стр. 17–29.
- Безић 1987:** Крешимир Безић, „Методологија израде наставних програма основне школе“, *Зборник института за педагошка истраживања*, Београд: Институт за педагошка истраживања, стр 120–125.
- Белић 1910:** Александар Белић, *О Вуковим погледима на српске дијалекте и књижевни језик*, Београд: Српска краљевска академија. (Прештампано 1948. под насловом „Књижевни и народни језик у Вука“ у књизи А. Белића *Вукова борба за народни и књижевни језик*, Београд: Просвета).
- Белић 1923:** Александар Белић, *Правопис српскохрватског књижевног језика*, Београд: Издавачка књижарница Геце Кона.
- Бранковић и Араповић 2010:** Нина Бранковић, Адис Араповић, *Обавезно средње образовање у Босни и Херцеговини*, Тузла: Центри цивилних иницијатива.
- Брборић 2000:** Бранислав Брборић, *О језичком расколу: (Социolingвистички огледи I)*, Београд/Нови Сад: ЦПЛ/Прометеј.
- Брборић 2001:** Бранислав Брборић, *С језика на језик: (Социolingвистички огледи II)*, Београд: ЦПЛ.
- Брборић 2004:** Вељко Брборић, *Правопис српског језика у наставној пракси*, Београд: Филолошки факултет.
- Броз 1892:** Иван Броз, *Хрватски правопис*, Загреб: Кр. хрв.-слав.-далм. земаљска тискара.
- Брозовић 1990:** Dalibor Brozović, „О орџој типологији језичних политика и о наџелима и увјетованостима језичне политике у југославенској заједници“, *Језичка политика и планирање језика у Југославији* (приређивач Vera Vasić), Novi Sad: Filozofski fakultet/Institut za južnoslovenske jezike.
- Бугарски 1986:** Ранко Бугарски, „Поглед на језичку политику и језичко планирање у Југославији“, *Културни радник*, бр.1, стр. 72–80.
- Бугарски 1997:** Ранко Бугарски, *Језик у друштвеној кризи*, Београд: Чигоја штампа, XX век.
- Бугарски 2001:** Ранко Бугарски, *Лица језика (социolingвистичке теме)*, Београд: XX век.

Бугарски 2002: Ранко Бугарски, *Нова лица језика*, Београд: XX век.

Вечерње новости, 31. 3. 2012.

Вјесник, 18. 11. 1973.

Даничић 1876: Ђуро Даничић, *Основе српскога или хрватскога језика*, Београд: Државна штампарија.

Декларација 1997: *Декларација о називу и положају хрватског књижевног језика. Грађа за повијест Декларације: [1967-1997]*, Загреб: Матица Хрватска.

Дикић 2000: Нада Дикић, *Наставни програм српског језика и књижевности у основним школама Србије: (1918 – 1991): докторска дисертација*, Београд: Филолошки факултет.

Ђорђевић 1994: Јован Ђорђевић, „Промене у друштву и науци и перспективе наставних програма“, *Педагошка стварност*, 1–2, стр. 3–16.

Ђорђевић 1987: Јован Ђорђевић, „Кратак увод за тему II: Теоријске основе израде наставних планова и програма“, *Зборник института за педагошка истраживања*, 20, Београд: Институт за педагошка истраживања/Просвета, стр.15–44.

Енциклопедијски лексикон 1972: *Енциклопедијски лексикон: мозаик знања. Том 1. Српскохрватски језик*, Београд: Интерпрес.

Ивековић и Броз 1901: Фрањо Ивековић, Иван Броз, *Рјечник хрватскога језика. Св. 1. А–О*, Загреб: Штампарија Карла Албрехта.

Ивековић и Броз 1901^а: Фрањо Ивековић, Иван Броз, *Рјечник хрватскога језика. Св. 2. П–Ж*, Загреб: Штампарија Карла Албрехта.

Ивић 1994: Павле Ивић, „Књижевни језик као инструмент културе и продукт историје народа“, *Историја српске културе*, Горњи Милановац: Дечје новине.

Ивић 2001: Павле Ивић, *Дијалекти српскохрватског језика. Увод у штокавско наречје*, Сремски Карловци/Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Извјешће о хрватском школству 2000: *Извјешће о хрватском школству*, Загреб: Министарство просвете и шпорта, Завод за унапријеђивање школства.

Јанковић 1978: Срђан Јанковић, „Прилог изучавању феномена стандарднојезичке варијантности“, *Књижевни језик*, VII: 2, стр. 5–15.

Караџић 1849: Вук Стефановић Караџић, *Ковчежић за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, Беч: Штампарија Јерменскога манастира.

Кнежевић 1987: Вујо Кнежевић, „Савремено образовање и наставни планови и програми“, *Зборник института за педагошка истраживања*, 20, Београд: Институт за педагошка истраживања/Просвета, стр.15–44.

Ковачевић 1997: Милош Ковачевић: *У одбрану језика српскога*, Београд: Требник.

Кристал 1987: Дејвид Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*, Београд: Нолит.

Кристал 1988: Дејвид Кристал, *Енциклопедијски речник модерне лингвистике*, Београд: Нолит.

Макевић 2005: Сретен Макевић, „О развоју теорије и методологије израде, реализације и евалуације наставних планова и програма, *Међународни научни скуп Савремене концепције, схватања и иновативни поступци у васпитно-образовном раду и могућности примене у савременој школи*, Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине, 551–561.

Маретић 1899: *Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика*, Загреб: Наклада књижаре Ј. Хартмана.

Матовић 2011: Веселин Матовић, „Буништање и бркљачење“, *Слово*, Никшић, бр. 29–30, стр. 4–10.

Матовић 2012: Веселин Матовић, *Ноћ дугих маказа*, Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, Одбор за просвјету и медије, Актив професора српског језика и књижевности, Октоих.

Нејлор 1996: Кенет Е. Нејлор, *Социолингвистички проблеми међу Јужним Словенима*, Београд: Просвета.

Никчевић 1997: Војислав Никчевић, *Правопис црногорског језика*, Цетиње: Црногорски ПЕН центар.

Оука 1999: Милош Оука, „Хрватски контра српски“, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, књ. 42, стр. 277–301.

Оука 2008: Милош Оука, „Језик у Црној Гори: слике без тона“, *Српски језик: студије српске и словенске*, бр. 1–2, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Филолошки факултет, Никшић: Филолошки факултет, стр. 607–630.

Оука и Станчић 1991: Милош Оука, Милош Станчић, *Књижевни језик у Босни и Херцеговини од Вука Караџића до краја аустроугарске владавине*, Минхен: Славица Верлаг, Др. Антон Ковач.

Панцић 1996: Владо Панцић, „Методолошке (методичке) значајке програма хрватског језика за гимназије и струковне школе: (у еуропском окружењу)“, *Наставни вјесник*, бр. 1, стр. 12–26.

Петровић 1996: Драгољуб Петровић, *Школа немушког језика*, Нови Сад: Цветник.

Пипер 1998: Предраг Пипер, „Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века“, *Зборник Матице српске за славистику*, Нови Сад, бр. 54/55, стр. 9–44.

Побједа, 7. 10. 2010. год.

Политика, 13. 1. 2010. год.

Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика: са правописним речником* [израдила Правописна комисија: др Радомир Алексић, др Александар Белић, др Јован Вуковић, др Људевит Јонке, Радован Лалић, Славко Павеша, Павле Рогић, др Михаило Стевановић, др Јосип Хам, Милош Хаџић, др Мате Хресте], Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.

Правопис 2010: *Правопис црногорскога језика*, [редакциони одбор: Миленко А. Перовић, Јосип Силић, Људмила Васиљева], Подгорица: Министарство просвјете и науке Црне Горе.

Радовановић и др. 1996: Милорад Радовановић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић, Митар Пешикан, *Српски језик на крају века* (ред. Милорад Радовановић), Београд: Институт за српски језик САНУ/Службени гласник.

Рајић 1983: Љубиша Рајић, „Теоријске основе планирања језика“, *Језик у савременој комуникацији*, Београд: Центар за марксизам Универзитета у Београду.

Росандић 1993: Драгутин Росандић, *Нови методички обзори: приноси методици хрватскога језика и књижевности*, Загреб: Школске новине.

Силић 1996: Јосип Силић, „Лингвистичке и социолингвистичке законитости“, *Коло*, бр 2, стр. 243-248.

Силић и Анић 1986: Јосип Силић и Владимир Анић, *Правописни приручник хрватскога или српскога језика*, Загреб: Либер.

Симеон 1969: Рикард Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб: Матица хрватска.

Сотировић 2009: Владимир Сотировић, „О етничком идентитету српскохрватског језика“, *Нова српска политичка мисао*, Београд: Издавачко-информативни центар Нова српска политичка мисао (ИИЦ НСПМ), 25. 8. 2009.

Сотировић 2009^а: Владимир Сотировић, „Социолингвистички аспект распада Југославије и српско национално питање“, *Нова српска политичка мисао*, Београд: Издавачко-информативни центар Нова српска политичка мисао (ИИЦ НСПМ), 2. 7. 2009.

Сотировић 2009^б: Владимир Сотировић, „Босански језик, Бошњаци и Босна и Херцеговина, *Нова српска политичка мисао*, Београд: Издавачко-информативни центар Нова српска политичка мисао (ИИЦ НСПМ), 2. 7. 2009.

Станојчић и др. 1989: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, Стеван Мицић, *Савремени српскохрватски језик и култура изражавања: уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Стевановић 1977: Владимир Стевановић, *Наставни планови и програми српскохрватског језика и књижевности за основну школу у СР Србији*, Београд: Републички завод за унапређивање васпитања и образовања.

Устав 1974: *Устав Социјалистичке Републике Хрватске*, Загреб: Народне новине, бр. 8.

Устав 1974^а: *Устав Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине*, Сарајево: Службени лист СР БиХ.

Устав 1974^б: *Устав Социјалистичке Републике Црне Горе*, Титоград: Службени лист СР Црне Горе, 1974 [б. м. : б. и.].

Устав 1990: *Устав Републике Србије*, Београд: Службени гласник РС, бр. 1/90.

Устав 1992: *Устав СР Југославије*, Београд: Службени лист Савезне Републике Југославије, бр. 1.

Устав 1995: *Устав Босне и Херцеговине*, www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf.²⁴⁶

Устав 2007: *Устав Црне Горе*, Подгорица: Службени лист Црне Горе, бр. 1.

Уставна повеља 2003: *Уставна повеља*, Београд: Службени лист Србије и Црне Горе, бр. 1.

Халиловић 1996: Сенахид Халиловић, *Правост босанског језика*, Сарајево: Препород.

²⁴⁶ Дејтонски споразум, укључујући и Устав Босне и Херцеговине, никада није објављен у службеним гласилима државе и/или ентитета.

Чиргић и др. 2010: Аднан Чиргић, Иво Прањковић, Јосип Силић, *Граматика црногорскога језика*, Подгорица: Министарство просвјете и науке Црне Горе.

Шкиљан 1988: Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Zagreb: Naprijed.

Шкиљан 1990: Dubravko Škiljan, „Dubinska pitanja jezične politike“, *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji* (priređivač Vera Vasić), Novi Sad: Filozofski fakultet/Institut za južnoslovenske jezike.

Шпијуновић 2005: Крстивоје Шпијуновић, „Теоријске концепције у изради наставних планова и програма“, *Међународни научни скуп Савремене концепције, схватања и иновативни поступци у васпитно-образовном раду и могућности примене у савременој школи*, Нови Сад: Савез педагошких друштава Војводине, 562–570.

ГРАЂА (ДОКУМЕНТА И ПРОПИСИ)

Анализа наставног плана и програма 2011: *Анализа наставног плана и програма за деветогодишње образовање*, Сарајево: Министарство образовања и науке Кантона Сарајево.

Заједнички план 1976: „Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 10, стр. 574–582.

Заједнички план 1979: „Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 8, 9 и 10, стр. 595–596.

Заједнички план 1984/85: „Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 3, 4 и 5, стр. 153.

Заједнички план 1985: „Заједнички план васпитно-образовног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 6 и 7, стр. 465.

Заједнички план и програм 1976: „Заједнички план и програм образовно-васпитног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 6, 7, 8 и 9, стр. 281–297.

Заједнички програм васпитно-образовног рада 1984/85: „Заједнички програм васпитно-образовног рада. Српскохрватски језик“, *Просветни гласник*, бр. 3, 4 и 5, стр. 155–186.

Закон о основном одгоју и образовању 2004: *Закон о основном одгоју и образовању*, Сарајево: Службене новине Кантона Сарајево, бр. 10.

Измјене у наставном плану 1964: „Измјене у наставном плану за основне школе“, *Просвјетни вјесник*, бр. 5, стр. 44–45.

Јединствене основе основног васпитања и образовања 1975: „Јединствене основе основног васпитања и образовања у Социјалистичкој Републици Србији“, *Просветни гласник*, бр. 5–6, стр. 331–345.

Матерњи језик и књижевност 2005: *Матерњи језик и књижевност*, Подгорица: Завод за школство.

Наставни план и програм 1933: *Наставни план и програм за основне школе*, Београд, стр. 5–7.

Наставни план и програм 1943: *Наставни план и програм за основне школе*, Београд: Просвета, стр. 3–7.

Наставни план и програм 1947: *Наставни план и програм за гимназије и учитељске школе за 1946/47. годину*, Београд: Просвета, стр. 3–7 и 15–18.

Наставни план и програм 1948: *Наставни план и програм за основне школе за школску 1948/49. годину*, Београд: Знање, стр. 4–19.

Наставни план и програм 1949: *Наставни план и програм за гимназије за школску 1948/49. годину*, Београд: Знање, стр. 3–27.

Наставни план и програм 1960: „Наставни план и програм за основну школу“, *Просвјетни вјесник*, бр. 5, стр. 65–71.

Наставни план и програм 1963: „Наставни план и програм за основну школу“, *Просветни гласник*, бр. 11–12, стр. 341–351.

Наставни план и програм 1969: *Наставни план и програм за основне школе*, Сарајево: Завод за издавање уџбеника.

Наставни план и програм 1972: *Наставни план и програм за основну школу*, Сарајево: Републички просвјетно-педагошки завод, Завод за издавање уџбеника.

Наставни план и програм 1973: *Наставни план и програм за основну школу*, Титоград: Републички завод за унапређивање школства СР Црне Горе.

Наставни план и програм 1975: *Наставни план и програм за основну школу*, Сарајево: Републички просвјетно-педагошки завод.

Наставни план и програм 1979: „Наставни план и програм“, *Школски гласник*, ванредни број, август 1979, стр. 1–17.

Наставни план и програм 1980: *Наставни план и програм за основно образовање и васпитање*, Сарајево: Републички просвјетно-педагошки завод.

Наставни план и програм 1984: *Наставни план и програм основног васпитања и образовања*, Титоград: Републички завод за унапређење васпитања и образовања СР Црне Горе.

Наставни план и програм 1990: *Наставни план и програм основног васпитања и образовања у СР Црној Гори: измене и допуне*, Титоград: Педагошки савјет СР Црне Горе, Републички завод за унапређивање васпитања и образовања, Часопис Васпитање и образовање.

Наставни план и програм 1991: *Наставни план и програм за основне школе у Републици Хрватској*, Загреб: Завод за школство Министарства просвјете и културе Републике Хрватске.

Наставни план и програм 1993: *Наставни план и програм за основну школу у 1993/94. школској години*, Загреб: Завод за школство Министарства и просвјете Републике Хрватске.

Наставни план и програм 1998: *Наставни план и програм основне школе*, Подгорица: Министарство просвјете и науке.

Наставни план и програм 1999: „Наставни план и програм за основну школу“, *Просвјетни вјесник*, посебно издање, бр. 2, стр. 27–43.

Наставни план и програм 1999^а: *Наставни план и програм: основна школа*, Сарајево: Федерално министарство образовања, науке, културе и спорта.

Наставни план и програм 2006: *Наставни план и програм за основну школу*, Загреб: Министарство знаности, образовања и спорта.

Наставни план и програм 2006^а: *Наставни план и програм за основну школу [Књ. 2], Друга тријада*, Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске.

Наставни програм 2009: „Наставни програм за седми разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–6.

Наставни програм 2010: Наставни програм за осми разред основног образовања и васпитања, *Просветни гласник*, бр. 2, стр. 13–22.

Нови наставни план и програм 1945: *Нови наставни план и програм за основне школе са методским упутствима за обраду појединих наставних предмета*, Београд: Просвета, стр. 5–9 и 36–38.

Оквирни наставни план и програм 1995: „Оквирни наставни план и програм за основну школу у Републици Хрватској, измјене и допуне“, *Гласник Министарства просвјете и спорта Републике Хрватске*, посебно издање, бр. 1.

Оквирни наставни план и програм 2004: *Оквирни наставни план и програм за деветогодишњу основну школу у Федерацији Босне и Херцеговине*, Сарајево: Федерално министарство образовања и науке (преузето са сајта http://www.sobih.ba/siteoo/images/stories/galerije/Zakonska_akta/okvini_npp.pdf).

Опћи и наставни план и програм 1972: „Опћи и наставни план и програм основне школе“, *Просвјетни вјесник*, бр.2–3, стр. 22–37.

План и програми 1984: „План и програми одгоја и основног образовања. Језично-умјетничко подручје“, *Просвјетни вјесник*, бр. 7, стр. 1–18.

Правилник о изменама и допунама 1992: „Правилник о изменама и допунама Правилника о плану и програму образовања и васпитања за гимназију“, *Просветни гласник*, бр. 3, стр. 1–2.

Правилник о изменама и допунама 1993: „Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 13.

Правилник о изменама и допунама 1995: „Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 5, стр. 1–2.

Правилник о изменама и допунама 1995^a: „Правилник о изменама и допунама Правилника о плану и програму образовања и васпитања за гимназију“, *Просветни гласник*, бр. 8, стр. 1–6.

Правилник о изменама и допунама 1996: Правилник о изменама и допунама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–2.

Правилник о изменама Правилника 2006: „Правилник о изменама Правилника о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 9, стр. 1 – 10.

Правилник о измени и допуни Правилника 1989: „Правилник о измени и допуни Правилника о заједничком плану и програму образовно-васпитног рада у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 3, стр. 1–4.

Правилник о наставном плану 2007: „Правилник о наставном плану за други циклус основног образовања и васпитања и наставном програму за пети разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 6, стр. 1–11.

Правилник о наставном плану и програму 1990: „Правилник о наставном плану и програму основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 4, стр. 1–6.

Правилник о наставном програму за 2006: „Правилник о наставном програму за шести разред основног образовања и васпитања“, *Просветни гласник*, бр. 5.

Правилник о плану образовања 1990: „Правилник о плану образовања и васпитања за гимназију и програму образовања и васпитања за I разред“, *Просветни гласник*, бр. 5, стр. 1–8.

Препорука о радном васпитању и образовању ученика 1967: „Препорука о радном васпитању и образовању ученика основних школа“, *Просветни гласник*, бр. 5, стр. 140–141.

Привремени наставни програм 1926: *Привремени наставни програм за ниже разреде средњих школа*, Београд, стр. 8–11.

Привремени наставни програм 1927: *Привремени наставни програм за I, II, III, IV разред основне школе*, Београд, стр. 7–10.

Програм образовања и васпитања 1991: „Програм образовања и васпитања за II, III, IV, VI, VII и VIII разред основне школе“, *Просветни гласник*, бр. 2, стр. 1–16.

Програм образовања и васпитања 1991^a: Програм образовања и васпитања за II, III и IV разред гимназије, *Просветни гласник*, бр. 3, стр. 1–14.

Програм хрватског језика за гимназије 1995: „Програм хрватског језика за гимназије“, *Гласник Министарства просвете и спорта Републике Хрватске*, посебно издање, стр. 151 – 161.

Разматрање наставног програма за српскохрватски језик 1971: „Разматрање наставног програма за српскохрватски језик у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 1–2, стр. 84–89.

Службени гласник 2012: „Стратегија образовања у Србији до 2020. године“, *Службени гласник*, бр. 107/2012, стр. 12–50.

Унапређивање основног образовања 1969: „Унапређивање основног образовања и усавршавање наставног плана и програма за основну школу у СР Србији“, *Просветни гласник*, бр. 11, стр. 1448–1440.

Упуте о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растеређивању ученика основне школе 1976: „Упуте о провођењу одлуке Просвјетног савјета Хрватске о растеређивању ученика основне школе“, *Просвјетни вјесник*, бр. 4, стр. 26–30.

Упутство за вршење програма 1892: „Упутство за вршење програма“, *Просветни гласник*, Београд, стр. 167–169.

Упутство о растеређењу и осавремењавању наставе 1974: „Упутство о растеређењу и осавремењавању наставе у основној школи“, *Просветни гласник*, бр. 2, 69–76.

Црногорски језик и књижевност 2011: *Црногорски језик и књижевност: I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII и IX разред основне школе*, Подгорица: Завод за школство.

Црногорски језик и књижевност 2011^a: *Црногорски језик и књижевност: I, II, III и IV разред опште гимназије*, Подгорица: Завод за школство, 2011.

БИОГРАФИЈА

Јелена Михајловић рођена је 31. 12. 1974. године у Скопљу. На Косову и Метохији, у Липљану, завршава основну школу и гимназију. Филолошки факултет у Приштини (Катедра за српски језик и књижевност) уписује школске 1993/94. године, а завршава 29. априла 1998. године с просечном оценом 8,40 и оценом на дипломском 9.

Постдипломске студије на истоименом факултету (сада Филозофски факултет у Косовској Митровици) уписује 1999/2000. године. Завршава их 2005. године с просечном оценом 9,67 и одбрањеном магистарском тезом под насловом *Проблемски приступ настави граматике у основној школи* (ментор: проф. др Мишо Дошлић). Докторску тезу под насловом *Наставни планови и програми за матерњи језик на бившем српскохрватском говорном подручју – контрастивна анализа* пријављује јула 2007. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду.

Јелена Михајловић радни однос први пут заснива 1997. године, када се запошљава као професор Српског језика и књижевности у Гимназији у Липљану. Септембра 1998. године прелази у Народну и универзитетску библиотеку „Иво Андрић“ у Приштини, у којој ради до октобра 2000. године. У исто време, од фебруара 1999, ангажована је да на Филолошком факултету Универзитета у Приштини, Катедри за српски језик и књижевност, као хонорарни сарадник организује хоспитовања и држи вежбања из предмета Методика наставе српског језика и књижевности. Од октобра 2000. године на Филолошком факултету, тада с привременим седиштем у Врању, заснива стални радни однос као асистент-приправник. Од октобра 2007. године ради на Филозофском факултету Универзитета у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, на Филолошком одсеку, Катедри за српски језик и књижевност и Катедри за српску књижевност и језик, у звању асистента за поменути предмет.

Прилог 1.

Изјава о ауторству

Потписани-а Јелена Михајловић

број уписа _____

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК
НА НЕКАДАШЊЕМ СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ
- КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА -

- резултат сопственог истраживачког рада,
- да предложена дисертација у целини ни у деловима није била предложена за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 11. 2013. год.

Ј. Михајловић

Прилог 2.

**Изјава о истоветности штампане и електронске
верзије докторског рада**

Име и презиме аутора Јелена Михајловић

Број уписа _____

Студијски програм СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

Наслов рада НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК НА НЕКАДАШЊЕМ
СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ – КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА

Ментор Др Велько Ђрборић, ванредни професор

Потписани Јелена Михајловић

изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла за објављивање на порталу **Дигиталног репозиторијума Универзитета у Београду**.

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског звања доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

Потпис докторанда

У Београду, 15. 11. 2013. год.

Ј. Михајловић

Прилог 3.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

НАСТАВНИ ПЛАНОВИ И ПРОГРАМИ ЗА МАТЕРЊИ ЈЕЗИК
НА НЕКАДАШЊЕМ СРПСКОХРВАТСКОМ ГОВОРНОМ ПОДРУЧЈУ
- КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА -
која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
3. Ауторство – некомерцијално – без прераде
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима
5. Ауторство – без прераде
6. Ауторство – делити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

Потпис докторанда

У Београду, 15. 11. 2013. год.

J. Mihaljević